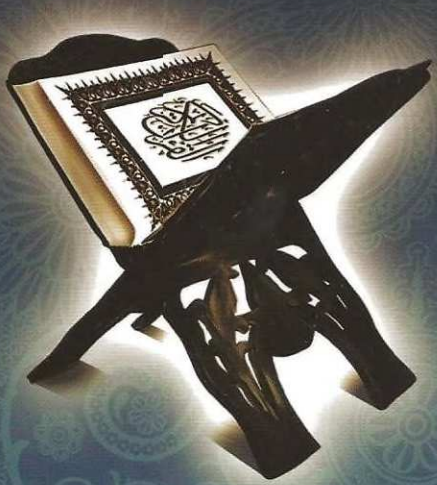
KADİR MISIROĞLU

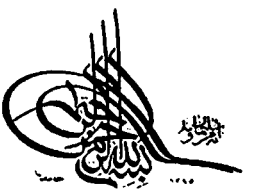

MUHTASAR İSLÂM TARİHİ

CİLD III

2. BASKI

BU BİR SEBİL YAYINIDIR

-MUHTASAR İSLÂM TÂRİHİ-
-III-

SEBİL YAYINLARI Nu: 281
DİZGİ: **Ömer Fâruk LERMİOĞLU**
BASKI-CİLD: **İhlas Gazetecilik A.Ş.**
29 Ekim Caddesi İhlas Plaza No:11 A/41 Yenibosna
Bahçelievler / İSTANBUL Tel: 0212 454 30 00
KAPAK: **Tuncay BAHADIR**
YAYINA HAZIRLAYAN: **Ali İhsan BAHADIR**

©Copyright **SEBİL YAYINEVİ**
ISBN 978-975-580-064-6
978-975-580-046-2 (tk.)

1. BASIM 2012

İSTANBUL
2014

KADİR MISIROĞLU

MUHTASAR İSLÂM TÂRİHİ

CİLD
III

-SELÇUKLULAR'DAN OSMANLILAR'A KADAR-

İKİCİ BASIM

SEBİL YAYINEVİ
Tunusbağı cad. Nu: 16 Doğancılar
ÜSKÜDAR-İSTANBUL
Tel: 0216 553 51 51
www.sebilyayinevi.com

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.d	: adı geçen dergi
a.g.t.	: adı geçen tefrika
a.y	: aynı yerde
b. (bin)	: oğlu
bkz.	: bakınız
c.	: cild
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
h.	: hicrî
İA	: İslâm Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
ilh.	: ilâ âhır
m.	: milâdî
müt.	: müteâkip
terc.	: tercüme
r.a.	: radıyallâhu anh
s.	: sayı
s.a.v.	: sallâllâhu aleyhi ve sellem
sh.	: sahife
v.	: vefâtı
vd.	: ve devamı
vb.	: ve bunun gibi

MÜELLİFİN (YAZARIN) YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- OSMANLI TÂRİHİ c.II (2014)
- OSMANLI TÂRİHİ c.I (2013)
- PÎRÎ REİS (Târihî Roman) (2012)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. III (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C.III (2012)
- ZORAKİ ÂSİ, ŞEHZÂDE BÂYEZİD (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. II (2011)
- MİMAR SİNAN (Târihî Roman) (2011)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. II (2010)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. I (2010)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. I (2009)
- SOKOLLU MEHMED PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜ (2008)
- MAKBUL VE MAKTUL İBRAHİM PAŞA (Târihî Roman) (2008)
- VELİ BÂYEZİD'İN BEDDUÂSI (Târihî Roman) (2008)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLHAMİD (2007)
- CEM SULTAN'IN PAPAĞANI (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLAZİZ (2006)
- ZAĞANOS PAŞA (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (Târihî Roman) (2005)
- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (Târihî Roman) (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)
- FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)
- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- ÂŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (Hâtırât) (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (Hâtırât) (1995)

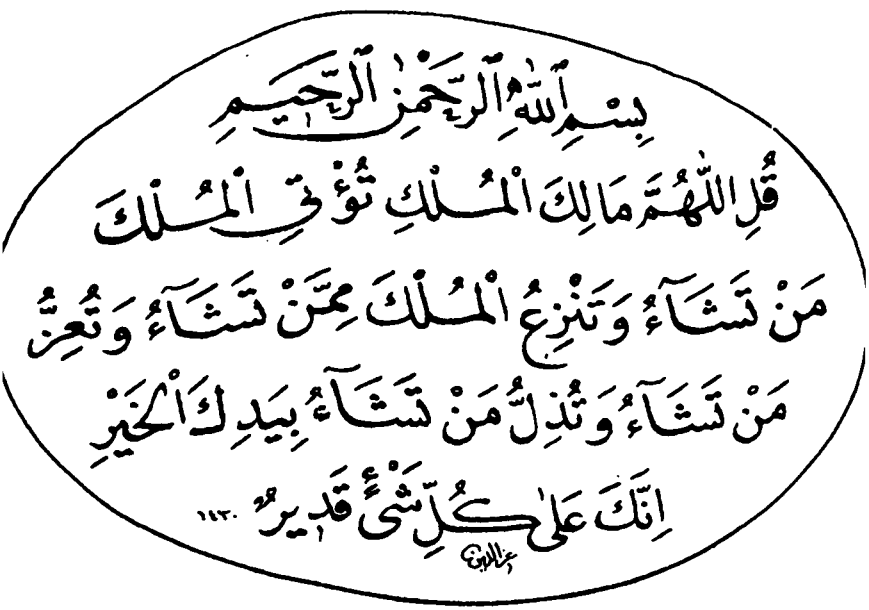
- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
- GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HILÂFET (1993)
- CEMRE (Şiir) (1992)
- HİCRET (Hâtırât) (1990)
- İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (Târihî Roman) (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (Târihî Roman) (1973)
- KIRIK KILIÇ (Târihî Roman) (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

CÜNEYD EMİROĞLU TAKMA ADI İLE

- YAHUDİ (İngilizce'den Terc.) (1974)
- PERİLİ KÖŞK (Masal) (1972)
- OF LALA (Masal) (2012)

ÇIKACAK OLANLAR

- DEVLET-İ EBED MÜDDET
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. IV
- TANIDIKLARIM (Hâtırât)
- BİR DEMET KARDELEN
- GÜNEŞ BATIDAN DOĞARKEN!..
- KANLI NEY (Târihî Roman)
- TİRYAKİ HASAN PAŞA (Târihî Roman)

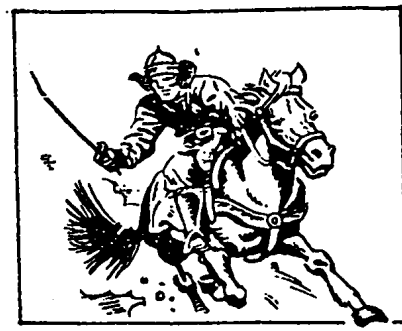
MEÂL-İ KERİMİ

"Ya Muhammed, de ki: Ey mülkün sâhibi olan Allah'ım!.. Sen mülkü dilediğine verirsin; Sen dilediğini aziz edersin; Sen dilediğini zelil edersin, hayır yalnız Sen'in elindedir. Sen, hiç şüphe yoktur ki, her şeye kâdirsin."

(Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran Sûresi, 26. âyet-i kerime)

MÜELLİF -2012, İstanbul-

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15

BİRİNCİ BÖLÜM
SELÇUKLULAR

I-BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ SAFHASI
A-SELÇUKLULAR'IN MENŞEİ VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU
a-Selçuklu Türkleri'nin Menşei 17
b-Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu 24
c-Dandanakan Harbi 40
B-BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ HÜKÜMDÂRLARI VE İCRAATLARI
1-Sultan Tuğrul Bey ve Zamanı (1040-1063) 42
a-Sultan Tuğrul Bey Zamanı Fetihleri 43
aa-Hasan Kale Savaşı 48
bb-Çağrı Bey'in Doğu Seferi 50
cc-Tuğrul Bey'in Doğu Seferi 50

çç-Tuğrul Bey'in Birinci Bağdad Seferi 52
dd-Tuğrul Bey'in İkinci Bağdad Seferi 53
b-Tuğrul Bey Zamanında İsyanlar 54
aa-Resul Tekin ve İbrahim Yınal'ın İsyanları 54
bb-Kutalmış Bey'in İsyânı 57
2-Sultan Alparslan (1063-1073) Devri 58
a-Devrindeki Fetih Hareketleri 60
aa-Azerbaycan ve Kafkasya Seferleri 60
bb-Anadolu Akınları 62
cc-Sûriye Seferi 63
çç-Malazgird Meydan Muhârebesi 65
dd-Alparslan'ın Türkistan Seferi ve Vefâtı 77
3-Sultan Melikşah (1073-1092) Devri 79
a-Devrinin Vak'aları 80
aa-Kavurd Bey'in İsyânı 80
bb-Melikşah'ın Mâverâünnehr Seferi 83
cc-Sûriye Selçukluları'nın Kuruluşu 84
çç-Melikşah'ın Doğu Arabistan Seferi 85
dd-Diyarbekir'in Fethi 86
ee-Sultan Melikşah'ın Sûriye Seferi 89
ff-Sultan Melikşah'ın Türkistan Seferi 91
gg-Sultan Melikşah'ın Bağdad'ı İkinci Ziyâreti 91
b-Sultan Melikşah'ın Son Günleri ve Vefâtı 93
4-Sultan Berkyaruk (1094-1105) Devri 97
a-İç Karışıklıklar 97
b-Sultan Berkyaruk Devri Hâdiseleri 102
aa-Arslan Argun'un İsyanı 102
bb-Birinci Haçlı Seferi Muhammed Tapar'ın İsyanı 103
5-Sultan Muhammed Tapar (1104-1118) Devri 107
a-Şahsiyeti 107
b-Devrinin Vak'aları 108
aa-Mengü Pars'ın İsyanı 108
bb-Musul Bölgesinin Anadolu Selçuklu Devleti'ne Bağlanması 109

cc-Sultan Tapar'ın Bâtınîler ile Mücâdelesi 110
çç-Haçlılar ile Mücâdeleler 113
dd-Gürcü Gâilesi 119
c-Sultan Tapar'ın Vefâtı 120
6-Sultan Mahmud (1118-1119) Devri 120
7-Sultan Sencer (1119-1157) Devri 122
a-Şahsiyeti 122
b-Devrinin Vak'aları 123
aa-Sultan Sencer'in Gazneliler'le Münâsebeti 127
bb-Sultan Sencer'in Birinci Harezm Seferi 127
cc-Sultan Sencer'in Karahitaylılar'la Mücâdelesi 128
çç-Sultan Sencer'in Diğer Harezm Seferleri 130
dd-Gurlular'la Mücâdele 131
ee-Büyük Selçuklu Devleti'nin Sonu 132

II-BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YERİNE KURULAN DİĞER SELÇUKLU DEVLETLERİ SAFHASI

A-SURİYE SELÇUKLULARI

a-Sûriye ve Filistin'in Türkler Tarafından Fethi 134
b-Sûriye'de Türkmen Melikler Devri ve İlk Melik Atsız Bey 140
aa-Remle ve Kudüs'ün Fethi 140
c-Sûriye Selçuklu Devleti'nde Tutuş Devri 146
aa-Tutuş ile Süleymanşah'ın Savaşmaları 152
bb-Sultan Melikşah'ın Sûriye Seferi 154
cc-Fâtımîler ile Mücâdeleler 155
çç-Tutuş'un Saltanat Mücâdelesi 156
ç-Haleb Selçuklu Melikliği 160
aa-Haleb Selçukluları Melikliği'nin Kuruluşu 161
bb-Rıdvan Devri'nin Hâdiseleri 163
cc-Haçlılar'la Muhârebeler 165
çç-Rıdvan'ın Ölümü 174
d-Alparslan Devri 175
e-Sultanşah Devri 177

f-Şam Melikliği Tuğtekinliler Atabegliği 181
1-Şam Melikliği 181
2-Şam Atabegliği yâhud Tuğtekinliler 183
3-Şam Atabegliği'nde Böri (1128-1132) Devri 193
4-Şam Atabegliği'nde İsmâil (1132-1135) Devri 197
5-Şam Atabegliği'nde Şehâbeddin Mahmud (1135-1139) Devri 199
6-Şam Atabegliği'nde Cemâleddin Muhammed (1139-1140) Devri 201
7-Şam Atabegliği'nde Mücirüddin Abak (1140-1154) Devri 203
B-IRAK VE HORASAN SELÇUKLULARI (1118-1194) ...211
C-KİRMAN SELÇUKLULARI (1091-1187) 216
D-ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ 222
a-Anadolu'nun Türkleşmesi 222
b-Anadolu Selçuklu Hükümdârları 229
1-Süleymanşah (1075-1086) Devri 229
2-I. Kılıç Arslan (1092-1107) Devri 238
3-Şâhinşah (1110-1116) Devri 246
4-I. Mes'ud (1116-1155) Devri 249
5-II. Kılıç Arslan (1155-1192) Devri 258
6-I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196) Devri 266
7-II. Süleymanşah (1196-1204) Devri 267
8-III. Kılıç Arslan (1204-1205) Devri 270
9-I. Gıyâseddin Keyhüsrev (İkinci defa 1205-1211) Devri 271
a-Sürgün Hayatı ve Tahtı Elegeçirmesi 271
b-Devrindeki Vak'alar 273
10-İzzeddin Keykâvus (1211-1220) Devri 278
a-Saltanatı Elde Etmesi 278
b-Devrindeki Hâdiseler 280
11-I. Alâaddin Keykubat (1220-1237) Devri 284
a-Şahsiyeti ve Tahta Çıkışı 284
b-Devrindeki Hâdiseler 285
12- II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) Devri 299

a-Cülûsu 299
b-Devrinin Hâdiseleri 300
13-İzzeddin Keykâvus (1246-1249) Devri 314
a-Tahta Geçişi 314
b-Devrindeki Vak'alar 315
14-Müşterek Saltanat Devri (1249-1257) 317
a-Yeni Bir Devir 317
b-Devrin Hâdiseleri 322
15-IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1262-1266) Devri 327
16-III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1266-1284) Devri 329
17-II. Mes'ud (1284-1296 ve 1302-1308) Devri 336
a-Birinci Defa Hükümdâr Olarak Cülûsu 336
18-II. Gıyâseddin Mes'ud Devri ve Yıkılış 349

III-SELÇUKLULAR'IN DEVLET YAPISI İLE İLİM VE MEDENİYETTEKİ MEVKİLERİ

A-DEVLET TEŞKİLÂTI 351
a-Hükümdâr 352
b-Saray Teşkilâtı 355
c-Hükûmet İşleri 358
ç-İdârî Teşkilât 359
d-Adâlet Teşkilâtı 363
e-Askerî Teşkilât 365
f-İstihbârât ve Posta Teşkilâtı 366
g-Toprak Sistemi ve Halk 366
B-İLMÎ HAYAT 368
C-DİNÎ HAYAT 370
Ç-SELÇUKLU SAN'ATI 371

İKİNCİ BÖLÜM
AKKOYUNLULAR

A-SİYÂSÎ TÂRİHLERİ 377
a-Kuruluş Devri 377
b-Yükseliş Devri 390
c-Yıkılışları 404

B-KÜLTÜR VE MEDENİYETTEKİ YERLERİ 408

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARAKOYUNLULAR

A-SİYÂSÎ TARİHLERİ 411
a-Kuruluş Devri 411
b-Yükseliş Devri 434
c-Yıkılışları 441
B- KÜLTÜR VE MEDENİYETTEKİ YERLERİ 442

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HİNDİSTAN

I-DELHİ SULTANLIĞI 445
A-MUİZZİLER 445
B-HALLACÎLER 451
C-TUĞLUKLULAR 454
Ç-BÂBURLULAR 460
a-Bâbur Şah'ın Şahsiyeti ve Hükümdârlığı 460
aa-Bâbur Şah'ın Şahsiyeti 460
bb-Bâbur Şah Devrinin Hâdiseleri 462
b-Hümâyun Şah'ın Şahsiyeti ve Hükümdârlığı (1530-1540, 1555-1556) 467
aa-Hümâyun Şah'ın Şahsiyeti 467
bb-Hümâyun Şah Devrinin Hâdiseleri 467
c-Ekber Şah'ın Şahsiyeti ve Hükümdârlığı (1556-1605) 471
aa-Ekber Şah'ın Şahsiyeti 471
bb-Ekber Şah Devrinin Hâdiseleri 475
ç-Cihangir Şah 478
d-Şah Cihan 481
e-Âlemgir Şah 484
f-Yıkılış 485
II-BENGAL SULTANLARI (1337-1576) 487
III-KÜLTÜR VE MEDENİYETTEKİ YERLERİ 491

ÖNSÖZ

"Kuşlar sabahları yuvalarından aç uçarlar. Kuşlar bile kaderlerine göre uçarlar"
Hadîs-i Şerif

Bu eser başlangıçta üç cild olarak plânlanmış olduğu hâlde –adındaki "**muhtasar**" (kısaltılmış) kelimesine rağmen- tasarlanan hacme ancak Selçuklular'ın inkırâzına kadarki vekâyiin (vak'aların) sığdırılabilmiş olduğu görülecektir. Buna göre Hilâfet'in ilgâsına kadar Selçuklu sonrası, Allah ruhsat ve fırsat lütfederse bir dördüncü cild olarak yazılacaktır.

Bu devrenin en ehemmiyetli bahsi olan Osmanlılar'ı, biri siyâsî, diğeri ise, medeniyet ve müesseseler târihi olarak yazmak vefâkâr okuyucularıma eski bir vaadimdir. Ancak **İslâm Târihi** ünvânını taşıyan bir eserde Osmanlılar'ı hâriçte bırakmak maslahata mugâyir olduğundan bu eserin bir dördüncü cildi ile Osmanlılar'ın hem siyâsî ve hem de müesseseleri tek cild halinde kaleme alınacaktır. Bu sûretle bazı tedâhüller vukua gelecek olsa da bundaki mecbûriyet kaçınılmazdır.

Böyle tedâhüllerin bazıları da, kronolojiye riâyet husûsunda senelerin yerine devletlerin baz alınmış olma-

sından doğmuş bulunmaktadır. Eski kaynaklar –umûmiyetle- vak'aları onların gerçekleştikleri seneleri esas alarak sırayla nakletmiş olduklarından onlarda böyle bir tedâhül gözükmez. Fakat bu tarz hareket mevzu bütünlüğüne zarar verdiğinden artık sadece tek bir devletin târihi yazılırken riâyet olunan bir husustur. Osmanlı Târihi kronolojisi gibi... Umûmî bir târihte bu usûle riâyet hâlinde mevzuun insicâmı temin olunamadığından bu eserde tercih edilmemiştir.

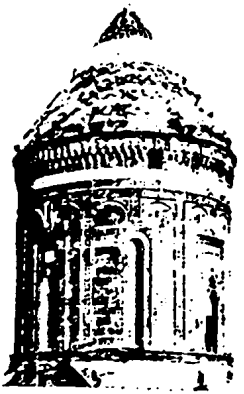
Bundan evvelki cildlerde olduğu gibi bu cildde de kaynak zikrinin çokluğu ile okuyucunun bunalıp sıkılmaması için orta bir yol tutulmuştur. Bununla beraber **Moğollar** bahsinde görüleceği üzere onların târihlerinin Selçuklular'la iç içe olmasından dolayı müstakillen anlatılmasından sarf-ı nazar edilerek genişçe dipnotlara yer verilmiştir.

Bu kısacık önsöz vesilesiyle şunu da ifâde etmeliyim ki, araya giren "**Târihten Günümüze Tahrif Hareketleri**" gibi hacimli ve ehemmiyetli bir çalışma dolayısıyla İslâm Târihi'nin bu üçüncü cildinin hazırlanıp yayınlanması bir hayli gecikmiş bulunmaktadır. Bu sebeple vefâkaâr okuyucularımdan özür diler, bu vesile ile ülkemizde artık inkıraz alâmetleri sökün etmeye başlamış olan bâtılın yıkılışını ve İslâm Güneşi'nin küsûfunun (tutulmasının) zâil oluşunu görmek arzu, temenni ve iştiyâkı ile onları Allah'ın engin rahmet, mağfiret ve âtıfetine emânet ederim. Benim aziz ve vefâkâr okuyucularım!

Kadir Mısıroğlu

3 Teşrin-i Evvel (Ekim) 2011
Üsküdar/İstanbul

BİRİNCİ BÖLÜM
SELÇUKLULAR

I-BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ SAFHASI

A-SELÇUKLULAR'IN MENŞEİ VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

a-Selçuklu Türkleri'nin Menşei

Selçuklu Devleti'ni kuranlar aynen İslâm Târihi'nin en büyük devleti olan Osmanlı Devleti'ni kuranlar gibi menşe' itibâriyle **"Oğuz Türkleri"**ndendir. Aralarındaki tek fark, bu devletlere isimlerini veren hanedan âilesine münhasırdır. Âl-i Osman yani Osmanoğulları, Oğuzlar'ın **"Kayı Boyu"**na Âl-i Selçuk ise **"Kınık Boyu"**na mensuptular. Bu sebepledir ki; birbiri ardınca târih sahnesinde boy göstermiş olan bu iki büyük devleti bir ve aynı telâkki etmek temâyülünde bulunanlar görülmüştür.[1]

---

1 Bunlardan biri olan **Dr. Rıza Nur** diyor ki:

*"Târihler eskiden beri bir ağız olarak bir "**Selçukî Devleti**"nden bahsederler. Bu hal günümüze kadar devam edegelmiştir. Bir Selçukî Devleti tasavvur etmeleri, târihçilerin büyük bir gafletidir. İlmî bir hatadır. Bu gaflet ve hata yetmiyormuş gibi sonra da bir "**Osmanlı Devleti**"nden bahsedilmiştir. Şarkta ve garbda bütün zihinler bu telkinler altında kalmıştır. Bu zihniyetle terbiye görmüş, bu zihniyetle yaşamış, târihçilerin ve o târihlerin terbiye ettikleri dimağların başka türlü düşünmek imkânı olamayacağı tabiîdir. Ben de bu telkin altında idim.*

Mısır'da Türk Târihi ile meşgul olurken ismini bugün hatırlayamadığım,

Türk Târihi'nin başlangıcına âid kaynaklar bir hayli muahhar bulundukları cihetle, ilk devirler hakkındaki bilgilerimiz oldukça eksik ve vuzuhsuzdur. Gerçekten, bu husûsda –çoğu kere- mesned ittihâz edilmiş bulunan millî destanlar bile çok sonra kaleme alınmışlardır, ilk yazılı kaynaklar ise VII. yüzyıldan kalmış olan "**Yenisey Kitâbeleri**" ile VIII. yüzyıldan kalma "**Orhun Âbideleri**"[2]dir.

---

*not aldığım hâlde bugün notlarını evrâkım arasında bulamadığım eserde Selçukîler'in son padişahının zürriyeti olmadığından **Osman Gâzi**'nin kendi yerine geçirilmesini vasiyet ettiğini, vasiyeti üzerine vefâtında **Kara Osman**'ın **Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî**'nin eliyle kendisine taç giydirilerek (**Dr. Rıza Nur**, bir dipnotla bu rivâyetin doğru olamayacağını îzah etmektedir) tahta geçirildiğini okuduğum zaman derhâl hatırıma "**Osman**'ın çıkarıldığı tahtın Selçuk Tahtı, Padişahlığın bir sülâleden diğer bir sülâleye, hem de ihtilâl ve cebir ile değil, meşrû bir sûrette geçmiş olduğu" geldi. Bu fikir dimağımda bir nur doğar gibi doğdu. Yakaladığım bu mühim nokta üzerinde günlerce îmâl-i fikr ettim. Bunun böyle doğru olduğuna kanaat hâsıl ettim. Bu ilk ışık müfekkiremi epeyce aydınlattı. Padişahlığın bir hanedandan diğerine geçmesi, beni devletin aynı devlet olduğu netice ve kararına vardırdı. Bu hâlde şimdiye kadar zannolunduğu gibi bir **Selçukî Devleti**, bir de **Osmanlı Devleti** olmadığı, bu tâbir ve mevcûdiyetlerin pek yanlış olduğu bence meydana çıktı. Demek şimdiye kadar târihçiler yanlış olarak bu devleti iki devlete ayırmışlar, her iki hanedanı ayrı ayrı birer devlet farzetmişlerdir...*" (Bkz: **Dr. Rıza Nur**-Türk Târihi, C.3, İstanbul,1924, sh:5 v.d.)

Daha sonra Selçuklu ve Osmanlılar'ın halk, toprak gibi unsurlara istinââden tek bir devlet olduğuna kanaat getiren **Dr. Rıza Nur**, bu devlete ad olabilecek kelime ve tâbirleri tahlil ettikten sonra: "**Türkiye**" kelimesinde karar kılmakta ve bu devletin de aşağıdaki şekilde altı devreye ayrıldığını söylemektedir:

1-Selçuklu Hanedanı
2-Birinci Tevâif-i Mülûk
3-Osmanlı Hanedanı
*4-İkinci Tevâif-i Mülûk (**Timur** sonrası)*
5-Osmanlı Hanedanı
6-Cumhuriyet

(Bkz. **Dr. Rıza Nur**- A.g.e. sh:16)

2 Tafsilât için bkz: **Hüseyin Nâmık Orkun** – Eski Türk Yazıtları (TDK) İstanbul, 1936-1940 –**Muharrem Engin**- Orhun Âbideleri, İstan-

İşte târihte ilk defa olarak Oğuz kelimesine bu Yenisey Kitâbeleri'nin birinde rastlanmaktadır.[3]

Türk Târihi geleneğine ve Oğuzlardan bahseden kaynaklara göre, Oğuz Hân'ın altı oğlu vardı. Bunlar orduda veya "**şölen**" denilen ziyâfetlerde –kendilerine atfedilen ehemmiyete nazaran- Hân'ın sağında veya solunda yer alırlardı. Türkler'de sağ taraf, Moğollar'ın aksine olarak daha şerefli kabul olunmaktaydı.[4]

Oğuz Hân'ın Gün Hân, Yıldız Hân ve **Ay Hân** adlarındaki üç oğlu dâima sağ tarafta yer alıyorlardı. Bunlara "**Bozoklu**" denilmekteydi. "**Ok**" kelimesi, kadim Türkçe'de boy (kabile) mânâsına kullanılıyordu.[5] **Gök Hân, Dağ Hân** ve **Deniz Hân** adındaki diğer üç oğlu ise sol tarafta yer alıyordu. Bunlara da "**Üçoklar**" veya "**Üçoklu**" adı verilmekte idi. Bu altı evlâdın her birinin idâresi altında dört boy vardı. Bunlar da kendi aralarında itibarlarına göre sıralanıyorlardı. Bu sûretle Oğuzlar'ın, yirmi dört boydan[6] teşekkül ettikleri görülmektedir. Bu boyların her biri eti yenmeyen avcı bir kuşu mukaddes addetmişlerdir ki; buna "**Ongun**" denilirdi. Bir de her boyun bir "**damga**"sı vardı. Bu, uğur addedilerek davarlara, kap kacağa vurulur ve hattâ mezar taşlarına bile hakkedilirdi. Osmanoğulları'nın neş'et ettikleri Kayı Boyu'nun Ongun'u **şâhin**, damgası ise **iki ok** ile **bir yaylı okdu**.[7] Eski Türkler'de "**ok**" ve "**yay**" bir hâkimiyet alâmeti

---

bul 1969 –**Necip Âsım**-Pek Eski Türk Yazısı, İstanbul 1328.

3 **Hüseyin Nâmık Orkun**- a.g.e., C.III, sh:61

4 **Prof. Dr. Faruk Sümer**- Oğuzlar, Ankara 1972, sh:205.

5 a.y.

6 **Kaşgarlı Mahmud**- "**Divân-ı Lügâti't-Türk**" isimli eserinde bu boyları yirmi iki olarak göstermiştir. Ayrıca O'nun tasnifinde "**Kayı**"lara ikinci sırada yer verilmiş ve bu kelime "**Kayığ**" sûretinde yazılmıştır. Oğuz boylarına âid tam liste **Reşîdü'd-dîn**'in "**Câmî-üt-Tevârih**" isimli eserinde yer almıştır ki, bunda "**Kayı Boyu**"nun birinci sırayı işgâl ettiği görülmektedir.

7 *Kayı'nın mânâsı, muhkem, kuvvet, kudret sâhibi demektir. Ongun'u*

olarak kullanılmıştır.[8] Buna ilk defa **II. Murad**'ın sikkelerinde rastlanmaktadır.

Oğuzlar, siyâsî bir câmia veya memleket için "**el**" veya "**il**" tâbirini kullanırlardı. Bu sebeple Oğuzlar'ın siyâsî topluluğuna ve ülkelerine "**Oğuzeli**", Oğuzeli'nin başındaki hükümdâra ise "**Yabgu**" denilirdi.

Mîlâdî onuncu yüzyıldan itibâren islâmlaşmaya başlayıp onbirinci mîlâdî yüzyılda tamamen bu yeni asabiyete intisâb etmiş bulunan Oğuzlar'a bundan böyle Araplar'ca "**Türkmen**" denilmeye başlanmıştır.

"Oğuz" kelimesinin de tıpkı "Türk" sözü gibi hem mânâsı ve hem de menşei hakkında târihçiler arasında bir görüş birliği yoktur.[9] Aynı şekilde "**Selçuk**" kelimesi de böyledir. O'nun da "**Salçuk**" şeklinde olduğu iddia edilmiş fakat müsteşrik **Rasonyi, Kaşgarlı Mahmud**'un verdiği bilgilere ve **Dede Korkut** kitabına dayanarak bu kelimenin doğru te-

---

Şâhin denilen kuş olup, damgası ᛁᛉᛁ *şeklinde iki ok ile bir yaylı okdur; mâmafih bunların şekilleri az çok tâdil edilmiş olarak Osmanlı sikkelerinde* ᚢᚹᚲ *bu şekillerde görülüyor.*

(**İ. Hakkı Uzunçarşılı**, Osmanlı Târihi, C.I, Ankara, 1972, sh:94)

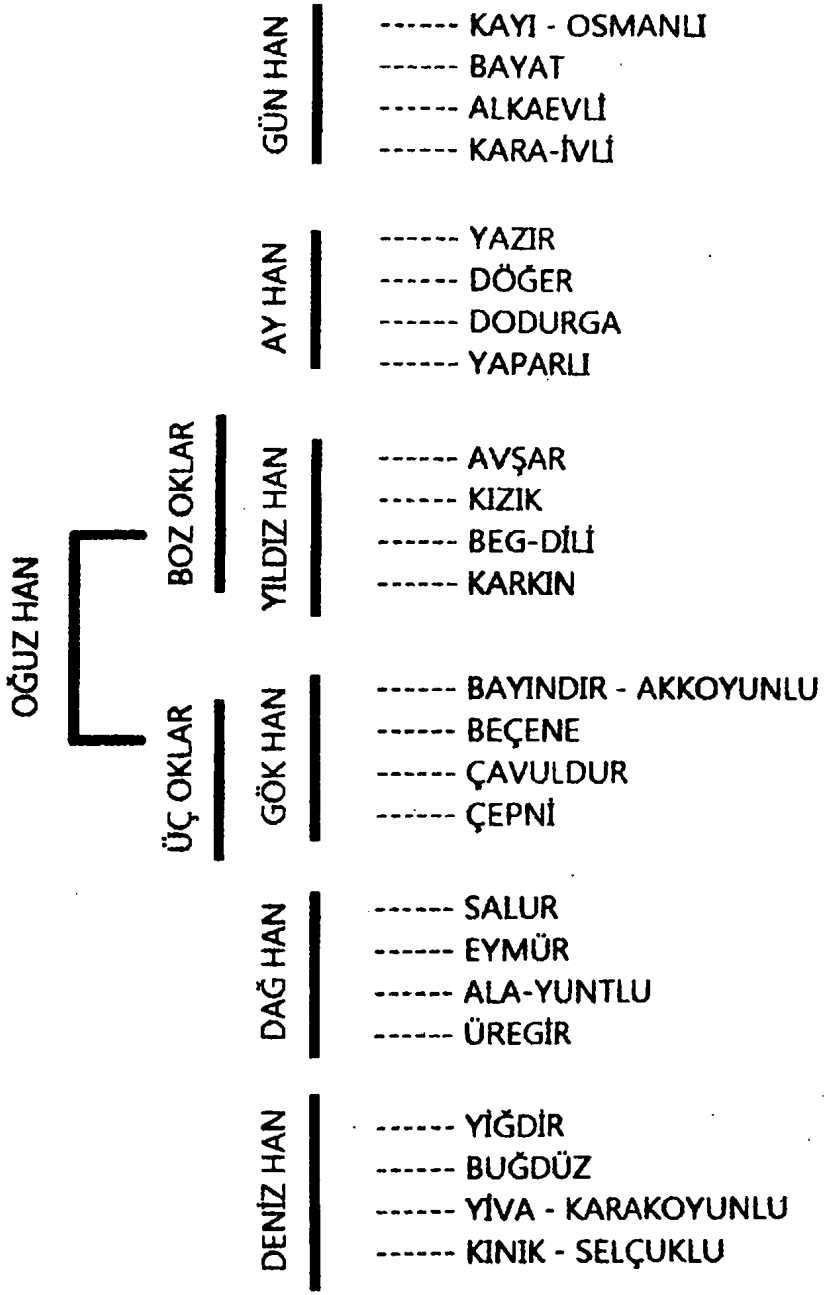
8 Bkz. **Osman Turan**- Eski Türkler'de okun bir sembol olarak kullanılması, Belleten XXXV(1945), sh:305 vd.

9 DİA'da "**Oğuz**" kelimesi hakkında şöyle denilmektedir:

"*Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan, ok kelimesiyle en eski Türkçe'de çokluk eki olan "z"den oluşan okuzdan (oklar) geldiği hakkındaki görüş en isâbetli olanıdır. Göktürk kitâbelerine göre Oğuzlar (İslâm kaynaklarına göre Guz) dokuz boydan meydana gelmiş bir budundur. Bundan dolayı **Tokuz (Dokuz) Oğuz** diye de anılır.*

*Bunlar Tula Irmağı'nın kuzeye dönerken yaptığı kıvrımın kıyısında oturuyorlardı. Göktürk Hânedanı'ndan **Kutluğ Şad** ve veziri **Tonyukuk**'un, devleti yeniden kurmaya çalıştıkları sırada eski Türk yurdundaki güçlü budun Tokuz Oğuzlar'dı hükümdârları "**kağan**" ünvanı ile anılıyordu. Ancak **Göktürkler** zamanla Oğuzları kendilerine tâbî kıldılar.*" (bkz: C.33, sh.325)

Türk kelimesine ise **Divân-ı Lügâti't-Türk'te "vakt", "yiğit"** ve **"genç"** kelimeleri karşılık olarak gösterilmektedir. (bkz: **Besim Atalay** - Dizini, Ankara 1943, sh.674)

Reşideddin'e göre Oğuz boyları

laffuzunun "Selçuk" şeklinde olduğunu isbât etmiştir.[10]

*"**Selçük** şeklinin **küçük sel** mânâsına geldiğini belirten **L. Rasonyi**'ye karşılık **P. Pelliot** ise, **Salçug** şeklinin doğru olduğunu ve «**mücâdeleci**» mânâsına geldiğini ileri sürmüştür. Bu okunuş şekilleri içinde **Salçuk** ve **Selçük** diğerlerine nazaran ağırlık kazanmıştır. Hatta Türkçe'nin fonetik bir kâide olarak kalın seslerden ince seslere doğru tekâmülü düşünülürse, aslının **Salçuk**, sonradan değişmiş şeklinin de **Selçük** olması dahi mümkündür. Bütün bu okunuş şekillerine rağmen **Selçuk** telâffuzu yaygınlaşmıştır."*[11]

Selçuklu Devleti'ni kuran Türkler'in bilinen en eski atası **Dukak** veya **Tukak** adında bir şahıstır. **Dukak Yabgu** denilen ve Aral Gölü civârında hüküm süren Oğuz hükümdârı nezdinde veyahud da Hazar Devleti hizmetinde[12] bulu-

---

10 **L. Rasonyi** – Selçuk Adının Menşeine Dâir, Belleten C. X, sh.377

11 Büyük İslâm Târihi (Hey'et) C.VII, sh.95

12 Selçuklular'ın Hazarlar'a mı yoksa Oğuz Yabgusu'na mı tâbî olduklarını uzun uzun tahlil eden **Osman Turan**:

"Filhakika kaynakların kaydettiği Oğuzların Hazarlar'a tâbiiyetini reddetmek mümkün değildir. Zirâ bu istilâlara kadar Hazar Devleti pek kuvvetli olup, şark, şimâl ve garp komşuları Türk ve Slâv kavimleri üzerinde nüfûz ve hâkimiyetini icrâ ediyor; bunlar hâkana vergi ödüyordu. IX. Asırda Kiev'de oturan Rus veya Vareg prenslerinin Türkçe Hâkan (Chakanus) ünvanını taşımaları da Hazarlara tâbiiyetleri ve kültür tesirlerine mâruz kalmaları neticesi idi. Bu kudreti dolayısiyle Hazar hâkanı İslam ülkelerinde yaşayan Musevî dindaşlarını koruyabiliyor ve bir havranın yıkılmasına mukâbil İtil şehrindeki câmiin minârelerini yıkmak ve müezzinlerini öldürmek tehdidlerini yapabiliyordu. İşte hem bu kudretleri ve hem de Selçuk kaynaklarının rivâyetleri bu eski devirde Selçuklular'ın dâhil bulunduğu Oğuzlar'ın, Yabgu vâsıtası ile ve zayıf bir feodal bağla, Hazarlara tâbi bulunduklarını kabulde bir zorluk kalmaz; târihî ve hukukî bakımdan başka bir Oğuz yabgusu da bahis mevzuu olamayacağından Selçuklular'ın ayrı bir grup hâlinde Hazarlar'a tâbiiyeti düşüncesi de vârid sayılamaz."

(Bkz. **Prof. Dr. Osman Turan** – Selçuklu Târihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul 2003, sh.59)

KÂŞGARLI'DAKİ OĞUZ BOYLARI

	BOYUN ADI		DAMGASI
1	Kınık (Anadolu Selçuklu)	قنق	
2	Kayığ (Osmanlı)	قيغ	
3	Bayundur (Akkoyunlu)	بايندر	
4	İwa, Yıwa (Karakoyunlu)	اقاء يفا	
5	Salğur	سلغر	
6	Afşar	افشار	
7	Beg-Tili	بكتلى	
8	Bugdüz	بكدز	
9	Bayat	بيات	
10	Yazğır	ياغر	
11	Eymür	ايمر	
12	Kara-Bölük	قرابلك	
13	Alka-Bölük	القابلك	
14	İgdir	اكدر	
15	Üregir, Yüregir	اكر، يركر	
16	Tatırka	تترقا	
17	Ula-Yurtluğ	اولا يندلغ	
18	Töker	توكر	
19	Beçenek	بجنك	
20	Çuvaldar	جولدر	
21	Çepni	جبنى	
22	Çarukluğ	جرقلغ	Bunların sayısı az ve damgaları belli değildir

nan yüksek rütbeli bir askerdi. Güçlü kuvvetli olduğundan dolayı Oğuzlar arasında **Temir Yalığ** (demir yaylı) olarak anılmaktaydı.[13] Selçuklu Devleti'ni kuran O'nun oğlu **Selçuk Bey**'dir.

b-Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Selçuklular'ın târih sahnesine güçlü bir siyâsî varlık hâlinde çıktıklarında İslâm Âlemi'nde büyük bir otorite boşluğu vardı. Abbasi Devleti'nin (750-1258) yıkılışından sonra bir takım küçük küçük devletlerin kurulmasıyla İslâm ittihâdının bozulmuş olmasına ilâveten bâtınî Karamita tâifesinin çıkardığı müteselsil isyan ve ihtilâflar[14] sebebiyle de ortalığa müthiş bir anarşi hâkim olmuş bulunuyordu.

Abbasiler'in yerini alan şiî "Büveyhiler" (932-1062) Bağdad'ı işgâl ederek halifenin nüfûz ve itibârını sıfıra indirmişlerdi. Bu durumda İslâm Âlemi'nde Bizans'a karşı koyabilecek hiçbir güç yok demekti.

İşte böyle bir zamanda Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir lütuf ve ihsânı olarak, o güne kadar ekseriyeti Şaman Dini'ne mensup bulunan Selçuklular, İslâm'la şerefyâb olarak bu dinin müdafaasını üstlenip bu şerefli vazifeyi takriben üç yüz sene devam ettirdiler. Onları tâkiben ortaya çıkan Osmanlılar'ın altı yüz yıldan fazla devam eden hâkimiyetleri ile birlikte mütalaa edilince, tam dokuz yüz yıl müddetle Türkler, Müslümanlığın mümessil ve müdâfii oldular ki, bu durumun temel sâiki Selçukîler'in bu İslâm'ı kabul etmeleri hâdisesidir. Peki, gerek Türk Târihi'nin ve gerekse İslam Târihi'nin bu en büyük hâdisesi nasıl gerçekleşti?!

---

13 **İbnü'l Esir- (Dr. Abdülkerim Özaydın)** El-Kâmil fi't-Târih, C.IX, İstanbul 1987, sh.361

14 Bu bâtıl hizbin sebep olduğu isyan ve ihtilâfların tafsilâtı için şu esere bakılabilir: **Muhammed Hammâdî** – Bâtınîler ve Karmatilerin İçyüzü, İstanbul 2004

O zamanlarda Aral Gölü civârında yarı göçebe hâlinde yaşamakta olan Oğuzlar, "**Yabgu**" denilen bir liderin idâresi altındaydılar. Yabgu, bir nevî padişah veya hükümdâr demekti. Selçuklu Devleti'ne adını vermiş olan **Selçuk Bey**'in babası **Dukak** (Tukak-Yakak) bu devletin subaşısı idi. Subaşı, bugünki Erkân-ı Umûmiye Reisliği (Genel Kurmay Başkanlığı) gibi en yüksek bir askerî kumandanlıktı. Yakak veya Tukak kelimesi ise, "**ucu ateşli ok**" demekti.[15]

Milâdî 900 Yılı'nda doğmuş olduğu tahmin edilen **Selçuk Bey**, babasının ölümü sırasında 17-18 yaşlarında bir gençti. Bu yüzden, önceleri Oğuz Yabgusu tarafından babasının yerine tâyin edilmeyen **Selçuk Bey**, zamanla dirâyet ve kabiliyetini göstermek fırsatını bulunca Subaşılık Makâmı'nı elde etti.

Kısa bir zaman zarfında yiğitlik ve çalışkanlığı sâyesinde bu devlette çok itibarlı bir duruma geldi. Yabgu ile senli benli görüşür oldu. Bu durum diğer devlet ricâlinin kıskançlığını celbettiğinden üst kademede aleyhine bir faaliyet ortaya çıktı.

Aleyhine bir takım dedikodular yapılmaktayken bir gün saraya gelen **Selçuk Bey**, izin falan istemeden doğrudan geçip Yabgu'nun yanına oturdu. Bu durumu kendisine karşı bir saygısızlık addeden Yabgu'nun Hanımı O'na gücendi ve aleyhindeki devlet ricâli ile teşrik-i mesâiye başladı. Kısa zamanda kocasını da **Selçuk Bey**'in aleyhine çevirmeyi başardı. Yabgu, O'nun emrindeki askerlerle kendisine karşı ihtilâl çıkarmasından endişe etmeye başladı. Bu sebeple **Selçuk Bey**'e soğuk davranmaya ve O'nun bütün hareketlerini tâkib ettirmeye başladı.

Bu durumda hayatını tehlikede gören **Selçuk Bey**, tahminen 960 Yılı'nda Yabgu'ya sormadan yine bir Oğuz

15 **Dr. Rıza Nur** – A.g.e. sh.18

şehri olan "**Cend Şehri**"ne göç etti.

Bir rivâyete göre de Oğuz Yabgusu'nun diğer bir Türk topluluğu üzerine sefer tertib etme kararını beğenmeyip icrâ etmediği için Yabgu ile arası açılmış olan **Dukak**'tır.[16]

Seyhun Nehri'nin Batı yakasında kurulmuş olan Cend Şehri'nde Yabgu'nun otoritesi yılda bir kere vergi toplanmasına münhasırdı. **Selçuk Bey**, bu nakl-i mekân işini kendisine bağlı bir kısım askerlerle birlikte yaptığı için Yabgu, bu emr-i vâkîe karşı sesini çıkaramadı.

Yabgu'nun otoritesinin belli belirsiz olduğu Cend Şehri'nin civârında yaşayan bütün Türkler çoktan mensub oldukları "**Mani**", "**Şamanizm**" ve "**Budizm**" gibi beşerî dinleri terk ederek müslüman olmuş bulunuyorlardı. Evvelce tafsilâtı ile ifâde etmiş olduğumuz üzere tâ **Hz. Ömer** zamanında İran ve Horasan fethedilmiş İslâm, Türkistan hududuna dayanmıştı. Emeviler devrinde Türkistan'a girilmiş, **Kuteybe bin Müslim** kumandasındaki İslâm orduları burada birçok yeri ele geçirmişlerdi. Bu sırada Çin'in Mâverâünnehr'i ele geçirme teşebbüsü Türk-Arap işbirliği ile 751 târihindeki "**Talas Muhârebesi**" ile önlendikten sonra bölgede ihtidâ hareketleri hızlanmış ve buranın sâkinleri olan Türkler, kitleler hâlinde müslüman olmuşlardı. Cend Şehri'ne yerleşen **Selçuk Bey**, pek tabiî olarak İslâmiyet'ten haberdâr olmakla birlikte henüz şamanistti. Lâkin yeni yerleştiği bu bölgenin çepeçevre müslümanlaşmış olduğunu görünce burada şamanist olarak tutunamayacağını anlamakta gecikmedi. Gerçekten de İslâm'ı kabul etmediği takdirde burada itibarlı bir insan olmasına ve liderlik yapmasına imkân yoktu. Cend'de yaşayan bazı müslüman tüccarlar ve mutasavvıf dervişlerden bilgi alarak İslâm'ın

16 **Erdoğan Merçil**- Müslüman Türk Devletleri Târihi, İstanbul 1999, sh.81

yüceliğini kavramıştı. Buhara'nın kuzeyindeki **"Zandak"** (Zandana) Şehri'nin müslüman vâlisine bir mektup yazarak O'ndan kendilerine İslâmiyet'in bütün esaslarını öğretecek bir âlimin Cend'e gönderilmesini talep etti. Vâli, bu teklifi memnûniyetle kabul ederek Cend'e en güvendiği âlimlerden müteşekkil bir hey'et gönderdi. Bunların anlattıklarını dinleyen **Selçuk Bey** ve etrafındakiler, bu yüce dinin nakledilen bütün hükümlerini "semi'nâ ve eta'nâ" (işittik ve itaat ettik) diyerek kabul ettiler ve toptan müslüman oldular.

Bu hâdiseden sonra Cend'e Yabgu'nun vergi memurları geldi. **Selçuk Bey** bunlara:

"- Biz artık müslüman olduk! Kâfirlere haraç vermeyiz!.." diyerek Yabgu'nun bu memurlarını Cend'den kovdu. Böylece Cend Şehri'nin Oğuz Yabgusu ile olan bağını koparmış oldu. Bu durumu kabullenmek istemeyen Oğuz Yabgusu ile **Selçuk Bey** arasında bir mücâdele başladı. Bu mücâdelede başarı üstüne başarı elde eden **Selçuk Bey**, Müslümanlar tarafından **"el Melik-ül Gâzi Selçuk Bin Dukak"** ünvânı ile anılmaya başlandı. Bu sebeple Selçuklu Devleti'nin Oğuz Yabgusu ile girişilen bu çatışmalarla kurulmuş olduğu kabul olunabilir. Bununla beraber gittikçe nüfûzu artan ve civârındaki devletlerce yardımı talep edilmekte olan bu teşekkül hâlindeki beyliğin tam mânâsıyla müstakil bir devlet olarak ortaya çıkması için biraz daha zamana ihtiyaç vardı. Bunu temin edecek şartların da birbiri ardınca zuhûru gecikmedi. Şöyle ki:

Abbasiler'in yıkılışından sonra bu bölgede kurulan **Karahanlılar** (840-1212), **Sâmâniler** (892-999) ve **Gazneliler** (963-1186) arasında bitip tükenmek bilmez bir rekâbet vardı. O sırada zayıflamış bulunan Sâmâniler'in rakibi olan Karahalılar'a karşı yardım talebinde bulunmaları **Selçuk Bey**'in eline geçen ilk fırsat oldu. Oğlu **Arslan** (İsrâil) ku-

mandasında bir kısım askeriyle Sâmânoğulları'na yardım etmesi neticesinde Karahanlılar mağlub oldu. Bu durumdan fevkalâde memnûniyet duyan Sâmâniler, öteden beri kendilerini tehdid etmekte bulunan **Buğra Hân** idâresindeki Karahanlı Devleti'nin sınırında bulunan **"Nur-Buhara"** kasabası ve civarını **Selçuk Bey**'e bu hizmetine karşılık yurdluk olarak verdiler. Maksadları hudud boyunda yerleşecek Selçuklular'la kendi emniyetlerini temin etmekti. Fakat Karahanlılar'la Sâmâniler arasındaki rekâbet nihâyete ermeyip devam etti.

Son Sâmâni hükümdârı **Ebû İbrahim Muntasır** yıkılmaya yüz tutan devletini kurtarmak için Karahanlılar'la giriştiği mücâdelede başarılı olamayınca Seçukîler'e sığınmak mecbûriyetinde kaldı. Selçuklular bu tâlihsiz hükümdârı da yanlarına alarak yaptıkları âni bir baskınla Karahanlı Subaşısı **Tigin**'i yakalayıp katlettiler. Bunun arkasından karşılarına çıkan Karahanlı hükümdârı **Nâsır İlik Hân**'ı da mağlub ederek çok sayıda esir ve ganimet aldılar. Fakat **Nâsır İlik Hân** kısa zamanda ordusunu düzene sokarak ertesi yıl (M.907'de) tekrar Sâmâniler'le savaşa girişti ise de **Selçuk Bey**'in oğlu **Arslan**'ın Sâmâniler'e sağladığı destek sebebiyle tekrar mağlub oldu. Lâkin ard arda uğradığı bu mağlûbiyetlerden yılmayan **Nâsır İlik Hân**, iki sene sonra tekrar harekete geçerek 999 Yılı'nda Sâmâniler'in başşehri olan Buhara'yı ele geçirerek Sâmâni Devleti'ne kat'î olarak bir son verdi. Bu başarısı, Selçukîler'in Karahanlılar'la bu derecede bir hasım hâline gelmeyi doğru bulmayarak daha önce elde ettikleri Karahanlı esirleri iâde teşebbüsünde bulunmaları ve tarafsız davranmış olmalarının eseriydi.

Daha sonra hapiste bulunduğu Özkent'den kaçmayı başaran **İsmail el-Muntasır**, dağılan Sâmâni kuvvetlerini elinde toplayarak mücâdeleye girişti. Bu mücâdelede bir

ara Buhara'yı eline geçirmeye muvaffak olmuşsa da daha sonra muvaffakiyetsizliğe uğrayarak Karahanlılar tarafından öldürülmekle (1005) Sâmâniler Devleti'ni ihyâ teşebbüsü de akim kalmış oldu.

Sâmâniler'in bu sûretle ortadan kalkması ile Selçuklular, Karahanlılar karşısında yalnız kaldılar. 1007 veya 1009 Yılı'nda **Selçuk Bey**, yüz yaşını geçmiş olduğu hâlde vefât etti. Cend Şehri'nde defnedildi. O'nun **Mikâil, Arslan** (İsrâil), **Yusuf** ve **Musa** adlarında dört oğlu olmuştu. Bunlardan **Mikâil** babasının sağlığında Oğuz Yabgusu ile yapılan savaşlarda ölmüş, geriye **Tuğrul** ve **Çağrı** adlarında iki oğlu kalmıştı. Bunları dedeleri **Selçuk Bey** itinâ ile yetiştirmişti.

Selçuk Bey'in vefâtı üzerine beyliğin başına oğlu **Arslan** geçti. Oğuz ananesine göre O'na **Arslan Yabgu** nâmı verildi. Hattâ O, daha babasının sağlığında Karahanlılar'a karşı Sâmâniler'e yardım maksadıyla savaşırken bile bu nâm ile anılmaya başlanmıştı.

Civardaki Oğuzlar, Selçuklular'ın ard arda gerçekleşen başarıları sebebiyle kâfileler hâlinde gelip onlara katılıyorlardı. Kısa zamanda kalabalıklaşan Selçuklular, Karahanlılar'la Gazneliler arasında sıkışıp kalmışlardı. Mâverâünnehir Karahanlılar'ın, Horasan ise Gazneliler'in hâkimiyeti altındaydı. Oğuz Devleti XI. asrın birinci yarısında Kıpçaklar'ın saldırıları sonucu çökünce bütün müslüman olmuş Oğuzlar, Mâverâünnehir, Harezm ve Horasan'a göç ettiler.[17]

Bu sırada Karahanlılar'ın hükümdârı **Yusuf Bin Hârun** kendisini **Kadir Hân** ünvânı ile "**Büyük Kağan**" ilân etti. Kardeşleri **Ali Tegin** ile **Ahmed** bunu kabul etmeyerek **Kadir Hân**'a karşı ayaklandılar.(1024) Bu ihtilâfta

17 **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.78

Ali Tegin'in tarafını tutup O'nunla bir anlaşma imzalayan **Arslan Yabgu**, O'nun Buhara'yı ele geçirmesine yardımcı oldu.

Selçuklular federatif bir yapıya sâhiptiler. **Arslan Yabgu**'nun elindeki dört bin kişilik kuvvete mukâbil kardeşleri ve yeğenleri **Çağrı** ve **Tuğrul Bey**'lerin de kendisine bağlı askerleri vardı. Amcaları **Arslan Yabgu**'nun **Ali Tegin**'le anlaşmasını doğru bulmayarak O'ndan ayrılan **Çağrı** ve **Tuğrul Bey**'ler önce **İlig Hân Nâsır**'ın hücûmuna mâruz kaldıklarından yine Karahanlı hânedânı mensubu olan **Buğra Hân**'ın yanına Talas Havâlisi'ne gitmişlerdi. Ancak **Buğra Hân** onlara düşmanca davranarak **Tuğrul Bey**'i hapsetmişti. **Çağrı Bey** âni bir baskınla kardeşini hapisten kurtardıktan sonra iki kardeş oradan ayrıldılar. Amcaları **Arslan Yabgu**'nun **Ali Tegin**'le anlaşmasını doğru bulmadıklarından O'nun yanına gitmediler. **Çağrı Bey** emrindeki üç bin atlı ile önce Horasan'ı basdı ve sonra da Anadolu'da bir keşif harekâtına girişti. **Tuğrul Bey** ise, **Ali Tegin**'den çekindiği için âile efrâdı ve emrindeki askerlerle çöle çekildi.

Selçuklu Târihi üstâdı **Osman Turan** Bey, bu iki kardeşin mâcerâlı hareketlerini şöyle nakletmekte ve değerlendirmektedir:

*"...Böylece **Buğra Han**'dan kaçan ve şimdi de **Ali Tekin**'in hücûmuna uğrayan **Tuğrul** ve **Çağrı Bey**'ler çok zor bir devreye girdiler. Bu endişeli durumda iki kardeşin verdikleri karara göre, **Tuğrul-beg** "**geçilmesi güç çöllere**" çekilirken **Çağrı-beg** de 3.000 kişilik bir süvâri kuvveti ile uzak **Anadolu'da bir keşif seferine** çıktı.*

***Selçuk**'un bu kudretli ve cefâkeş torunları, muazzam bir mesâfede bulunan Anadolu gazâsına teşebbüs etmekle cidden çok ümitsiz bir durumda bulunuyorlardı. Horasan*

gâzilerinin sık-sık yapmakta oldukları Anadolu seferleri onlara bu teşebbüsü telkin etmiş idi. Gerçekten 353 ve 355 (963 ve 965) yıllarında Horasan gönüllüleri 5.000 ve 20.000 kişi hâlinde Azerbaycan ve Meyyâfârikîn yolu ile uçlara ('Avâsım-Sugur) varmışlar; Adana, Tarsus ve Manisa şehirlerine dağılarak taarruza geçen Bizanslılar'a karşı cihâd yapmışlardı. İçlerinde âlim ve şeyhler bulunan ve Allah yolunda sefer yapan bu gönüllülerin bir çoğunu Türkler teşkil ederdi. Büveyhîler'den ***'Adud ud-Devle*** *zamânında (949-983) ve 1006 yılında bile Yavgulu (Yavgıyan) Oğuzlar'ı da bu gazâlara katılmışlardı.*

İşte ***Çağrı-beg*** *de bu an'aneye uyarak, 1018 yılında, 3.000 süvâri ile Horasan, Rey ve Azerbaycan yolu ile Anadolu seferine çıkıyordu.* ***Sultan Mahmud****'un hiddetine ve bu geçişte gaflet gösterdiği için, Tûs vâlisini azarlamasına sebep olan bu akıncı kuvveti ile* ***Çağrı-beg*** *Azerbaycan'a vardığı zaman orada daha önce gelmiş Türkmenler ile karşılaştı ve onları da yanına alarak Van havzası (Vaspurugan)nda bulunan küçük Ermeni Krallığı topraklarına girdi: "Türkler Vaspurugan (İslâm kaynaklarında Başfurkan) bölgesini istilâ ve bazı kaleleri zaptettiler; hıristiyanları kılıçtan geçirdiler... Bugüne kadar asla Türk süvârisi görmeyen Ermeniler onların garip manzarasını müşâhade ettiler; yaydan silâhları ve dalgalanan uzun saçları vardı..." Selçukluların, Gök-türkler ve Karahanlılar gibi arkaya sarkan uzun saçları olduğuna dâir bu kaydı başka eski kaynaklar da te'yit ediyor.* ***Çağrı-beg*** *bu ilk Anadolu keşif seferini yaptıktan ve Azerbaycan'da kendisine iltihâk eden Türkmenler ile vedâlaştıktan sonra, aldığı ganimet ile Merv'e ve oradan Buhârâ civarına vardı.* ***Tuğrul-beg*** *ile buluşunca çok sevindiler.* ***Çağrı-beg*** *kardeşine bu seferin hikâyesini anlatırken, daha sonra* ***Kutalmış, Afşin*** *ve diğer Türkmen beylerinin*

*Rumlar hakkında tekrarladıkları "**bize karşı koyacak bir kimseye rastlamadım**" ifâdesi ise müstakbel fetih sahasını ve Türk yurdunu işaret etmiş olsa gerektir. Bu dönüşten sonra yeni Türkmenler de **Tuğrul** ve **Çağrı Bey**'ler etrafında toplanıyor ve kuvvetleniyorlardı."*[18]

Selçuklular'ın bu sûretle çoğalıp kuvvetlenmeleri, Sâmâniler'in ortadan kalkmasından sonra bölgenin yegâne hâkimi olan Karahanlılar ve Gazneliler'in dikkatlerini celbetti. Daha önce Buhâra'yı ele geçirerek yeni bir devlet oluşumunu temin eden Karahanlı Prensi, **Ali Tegin**'e karşı birlikte mücâdele etmeye başladılar. Sonra da Selçuklular'ın yükselişini önlemek üzere **"Mâverâünnehir Zirvesi"** denilen tantanalı bir buluşma ile Sâmâniler'in ülkesini aralarında Ceyhun Nehri sınır teşkil etmek şartıyla paylaşmak üzere anlaştılar. Bütün **"İran"** ve **"Turan"** mes'elelerinin görüşüldüğü bu toplantı sonunda Harezm ve Horasan'ın Gazneliler'de diğer bölgelerin de Karahanlılar'da kalması sûretinde anlaşıldı. Bu anlaşmanın diğer iki ehemmiyetli maddesi ise şunlardı:

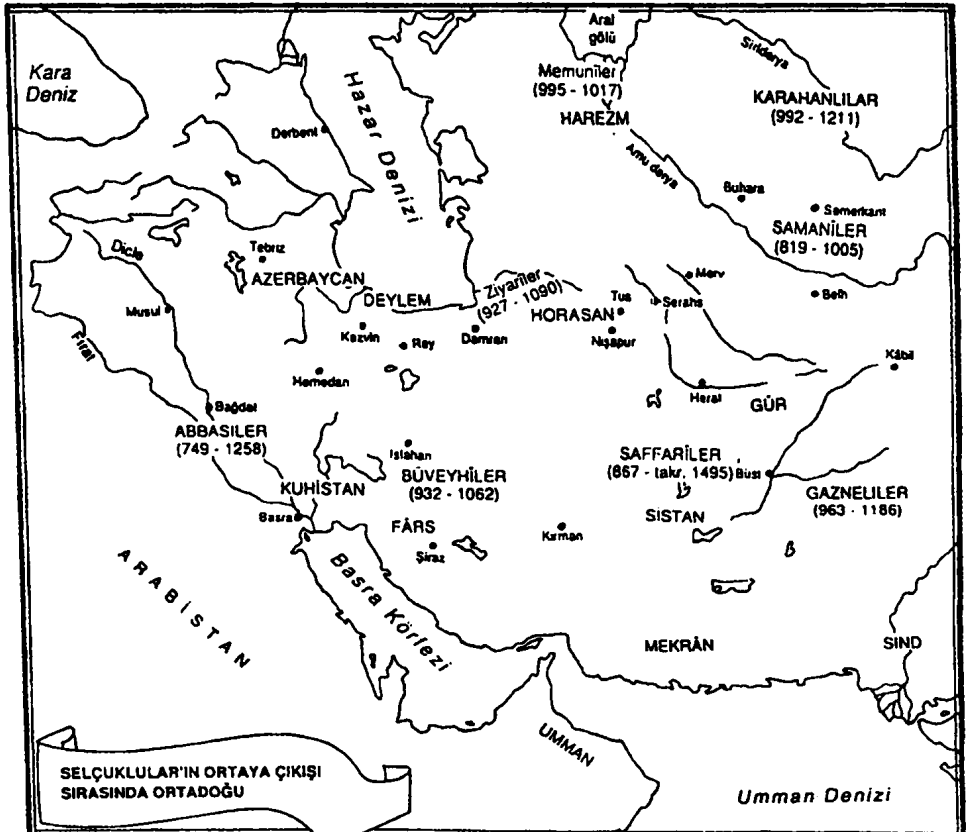
aa- **Ali Tekin**'in Buhâra'da kurmuş olduğu hükûmeti ortadan kaldırmak,

bb- Bütün Selçuklular'ı Horasan'a nakletmek

M. 1025 Yılı'nda **Gazneli Mahmud** ile Karahanlılar'ın en büyük hükümdârı olan **Kadir Hân** arasındaki bu görüşme ve anlaşmanın asıl ağırlık noktası Selçuklular'ın yükselişini önlemekti. Bu sebeple idi ki, **Kadir Hân**, o sırada sık sık Hindistan seferleri tertib etmekte olan **Gazneli Mahmud**'a:

"- Türkistan'dan memleketime gelen ve yıllarca Nûr-i Buhâra ile Semerkand arasındaki otlakları ellerinde tutan bu kavmin çok askerleri vardır. Selçuk'un oğulları kendi

18 **Prof. Dr. Osman Turan** - A.g.e. - sh.89 vd.

Kara Deniz
Hazar Denizi
Aral gölü
Sırdarya
Memuniler (995 - 1017)
HAREZM
KARAHANLILAR (992 - 1211)
Derbent
Amu darya
Buhara
Semerkant
SAMANİLER (819 - 1005)
Dicle
Tebriz
AZERBAYCAN
DEYLEM
Ziyariler (927 - 1090)
HORASAN
Tus
Merv
Serahs
Beh
Musul
Fırat
Kazvin
Rey
Damgan
Nişapur
Kabil
Hemedan
Herat
GÛR
Bağdat
ABBASILER (749 - 1258)
İstahan
SAFFARİLER (867 - takr. 1495)
Büst
KUHİSTAN
BÜVEYHİLER (932 - 1062)
GAZNELILER (963 - 1186)
Basra
FÂRS
SİSTAN
Kirman
Şiraz
ARABİSTAN
Basra Körfezi
MEKRÂN
SIND
UMMAN
SELÇUKLULAR'IN ORTAYA ÇIKIŞI SIRASINDA ORTADOĞU
Umman Denizi

kavmi arasında çok itibar ve saygıya sâhip olup, Padişahlık dâvâsındadırlar. Eğer onlar senin Hindistan seferlerinin birinde hükümdârlık dâvâsına kalkarlarsa netice müşkil olur." dedi.[19]

O zamanın bu iki güçlü devletinin böyle alenî görüşme ve anlaşmasını haber alan **Ali Tekin** ve **Arslan Yabgu**, büyük bir endişeye kapılarak çöllere çekilmişlerdi.

Gazneli Mahmud, Kadir Hân'ın bu îkazı üzerine Selçuklular'a bir elçi göndererek komşuluk ve dostluk îcâbı olarak reisleri ile görüşmek istediğini bildirdi. Bölgeye hâkim olan bu iki devletten –hiç olmazsa- biri ile iyi münâsebetlerde bulunması gerektiğini düşünen **Arslan Yabgu**, birkaç yakını ile **Gazneli Mahmud**'un dâvetini kabul edip Semerkand'da O'nu ziyârete gitti. **Gazneli Mahmud**, târihî şahsiyetine yakışmayacak bir sûrette **Arslan Yabgu** şerefine tertib ettiği bir ziyâfette O'nu, oğlu **Kutalmış**'ı ve yakın arkadaşlarını tevkif ettirip hepsini Hindistan'a elleri bağlı olarak sevkedip **Kalincar Kalesi**'nde hapsettirdi. O'nu kurtarma teşebbüslerinin başarısız olması sebebiyle **Arslan Yabgu**, yedi yıllık bir hapis hayatının sonunda 1032 Yılı'nda bu kalede vefât etmiş, sâdece oğlu **Kutalmış** kaçıp kurtulabilmiştir.

Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu böyle hile ile ele geçirip hapsettirmek ve O'nun hapiste vefât etmesine sebep olmakla iktifâ etmedi. O'nun yurdunu ve oymaklarını yağmalattı. Dört bin kişilik bir Selçuklu topluluğunu Horasan'a nakletti. Horasan'da bu yeni muhacirlerden rahatsız olan yerli halkın şikâyeti üzerine Tus Vâlisi **Arslan Câzib**'i göndererek Selçuklular'ı burada da bir daha tenkile kalkıştı. Selçuklu Oğuzlar, Dehistan ve Balhan Dağları'na kaçtılar ve Gazneliler aleyhine akınlarına devam ettiler.

19 **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.90

Bunun üzerine **Sultan Mahmud** 1028'de bizzat harekete geçerek Selçuklular'dan birçoğunu katletti. Pek çok da esir aldı.

Arslan Yabgu'nun **Gazneli Mahmud** tarafından esir edilip hapsedilmesinden sonra Selçuklular'ın başına geçen kardeşi **Musa Yabgu**, yumuşak tabiatlı bir kimseydi. O'nun zaaflarını yeğenleri **Tuğrul** ve **Çağrı Bey**'ler telâfi etmekteydi. Bu iki yeğen âdetâ Selçuklular'ın gerçek liderleriydi.

Mâverâünnehir zirvesinden sonra, **Gazneli Mahmud** ve **Kadir Hân**'ın kendi pâyitahtlarına dönmeleri üzerine daha önce çöle çekilmiş olan **Ali Tekin** tekrar ortaya çıktı. Kardeşi **Kadir Hân**'ın hükümdârlığını tanımayarak Karahanlı Devleti'ni kendi liderliği altına almak dâvâsını güden **Ali Tekin** **"düşmanımın düşmanı dostumdur"** mantığı ile Selçuklular'la **Arslan Yabgu** zamanından beri iyi geçinmeye çalışmaktaysa da onlardan gelecek itibâriyle çekinmekteydi. Bu sebepledir ki, önce **Arslan Yabgu** ile yapmış olduğu ittifaka muhâlif olduklarını bildiği **Çağrı** ve **Tuğrul Bey**'lere yeni bir ittifak teklifinde bulundu. Bu teklif reddedilince **Musa Yabgu**'ya karşı kardeşi **Yusuf**'a yaklaştı. O'na bir elçi ile hil'at ve hediyeler göndererek Selçuk Yabgusu olarak **Yusuf**'u tanıdığını ilân etti. Maksadı Selçuklu Beyleri arasında bir ihtilâf çıkarmaktı. **Yusuf**'un **Ali Tekin** tarafından kendisine tevcih edilen yabguluğu kabul etmesine mukâbil yeğenleri **Çağrı** ve **Tuğrul Bey**'ler bu duruma şiddetle karşı çıktılar. Bunun üzerine **Ali Tekin**, **Yusuf**'un yeğenlerine karşı harekete geçmesini istedi ise de **Yusuf** bunu kabul etmedi. Evvelce ifâde etmiş olduğumuz üzere Selçuklular feodal bir yapıya sâhiptiler. Hânedân mensuplarının her birinin emrinde belli miktarda asker vardı.

Yusuf'a istediğini yaptıramayan **Ali Tekin**, bu defa

Alp Kara adındaki bir kumandanını O'nun üzerine sevkederek âni bir baskın sonucu **Yusuf**'u öldürttü. Fakat arası çok geçmeden **Musa Yabgu** ile birlikte hareket eden **Çağrı** ve **Tuğrul Bey**'ler 1029'da Karahanlı ordusunu mağlub ederek **Alp Kara**'yı öldürüp amcasının öcünü aldılar. Bu sûretle bir de **Ali Tekin** 'nin husûmetine mâruz kalan Selçuklular, Harezm'e çekilmek ihtiyâcını duydular. Gazneliler'in Harezm vâlisi **Altun Taş**, onların **Ali Tekin**'le aralarının açılmasının Gazneliler lehine olacağını hesap ederek Harezm'e yerleşmelerine rızâ gösterdi.

Bu sıra **Gazneli Mahmud** ölmüş, yerine oğlu **Mes'ud** geçmişti.(1030) **Sultan Mes'ud, Altun Taş'ı Ali Tekin** üzerine bir sefere memur etti, 1032 Yılı'ndaki savaştan sonra **Altun Taş**'ın vefâtı üzerine yerine oğlu **Hârun** geçti. Hârun 1034'de **Ali Tekin** ve Selçuklular'la anlaşarak Gazneliler'e karşı istiklâl savaşına girişti.

*"**Harun** Selçuklular'a çok kıymetli hediyeler verdi ve onları, tahsis eylediği Rabât Mâşa'da kondurdu. Bu sırada idi ki, Selçukluları, casusları vâsıtası ile, tâkip eden ve aralarında «**kadîm bir kin, kan ve düşmanlık**» bulunan Cend emîri **Şâh-Melik** 1034, Teşrin I.'de, çöl yolundan gelerek onları, kurban bayramının dördüncü günü, müthiş bir baskın ile vurdu. 8.000 kişi öldürüldü; birçok kadın, çocuk, altın ve mallarını alıp döndü. Bu âni ve korkunç baskın ile şaşıran Selçuklular, müttefiklerinin bir tertibine kurban gittikleri inancı ile Ceyhun'u buz üzerinden geçerek Ribât-ı Nemek'e vardılar. Nitekim **İbn ul-Esîr** ve **Mîrhwând** da Hârizmşâh **Hârun**'un Selçuklulara sûikast yaptığı kanaatindedirler. Bununla beraber **Hârun**, Selçuklulara elçi gönderip çok üzüldüğünü bildirdi; çok mal vererek vaadlerde bulundu ve onları tekrar eski yurtlarına döndürdü. Buna mukâbil **Şah-Melik**'e de teessüflerini bildirdikten*

sonra, 13 Teşrin II. 1034'de O'nunla Ceyhun üzerinde bir gemide buluştu. Fakat ***Hârun, Şah-Melik*** *ile Selçuklular'ı barıştırma teşebbüsünde O'nu iknâ edemedi. Bununla beraber,* ***Hârun****'un 30.000 kişilik ordusunu gören* ***Şah-Melik****, Selçuklular'ı tâkip cesâretini gösteremeyerek, sessizce, Cend'e dönmek zorunda kaldı.*

Hârun*, Gazneliler'e karşı savaşırken 1035'de* ***Ali Tekin****'in ölümü ile bu müttefikini kaybetti. Bir müddet sonra da kendisi,* ***Sultan Mes'ud****'un bir sûikasdı ile öldürüldü. Selçuklular bir yandan* ***Şah-Melik****, bir yandan da,* ***Ali Tekin*** *oğullarının düşmanca davranışları dolayısı ile Horasan'a göçmek mecbûriyetinde kaldılar. Esâsen büyük Türk muhâcereti de başlamış ve* ***Bayhâkî****'nin de dediği üzere "henüz Selçuklular gelmeden önce Horasan, Türkmenler ile dolmuş" bulunuyordu. Hattâ Selçuklular dışında Türkmen istilâları o derece yayılmış idi ki, Harizm, Horasan, Merv, Tirmiz, Kubâdiyân, Kirman ve Irak tarafları Oğuzlar ile dolmuş;* ***"Bağdad'ın elden çıkacağı korkusu"*** *bile hissedilmiş idi."*[20]

Selçuklular, Merv'e doğru ilerledikçe buralarda reissiz yaşamakta olan Türkmenler kitleler hâlinde kendilerine katılıyorlardı. Selçuklular izinsiz olarak girdikleri Horasan'ın vâlisine müracaat ederek Gazneli Sultanı **Mes'ud**'un kendilerine yerleşecekleri bir yer vermesine tavassutunu rica ettiler. Gitgide kalabalıklaşan Selçuklular'ın mevcudiyetlerinin kendi devletinin geleceği hesabına tehlikeli gören **Sultan Mes'ud**, bu teklife müsbet cevap vermek şöyle dursun, onları ülkesine izinsiz girmiş olmakla itham etti. Bununla da yetinmeyerek üzerlerine bir ordu sevketti.

Tuğrul ve **Çağrı Bey**'ler, **Sultan Mes'ud**'un üzerlerine sevkettiği bu orduyu 29 Haziran 1035 târihinde Nasa

20 **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.93 vd.

şehri yakınlarında pusuya düşürerek müthiş bir sûrette mağlub ve perişan ettiler. **Sultan Mes'ud**, ordusunun ummadığı bu hezimeti üzerine nezdine sulh teklifi ile gelen Selçuklu elçilerini mecbûren hoş karşıladı.

Yapılan anlaşma ile **Çağrı Bey**'in Dehistan, **Tuğrul Bey**'in Nesa, **Musa Yapgu**'nun ise Ferâve'de Gazneli Devleti'nin birer vâlisi (dihkam) olmaları kabul edildi. **Sultan Mes'ud**, bunların hepsine makamlarına âid bir sembol olmak üzere her birine birer börk yani iki dilimli, sancak, hil'at, at, eğer takımı ve altın kemer ihsân etti. Bu tavır Selçuklular'ın Gazneliler'ce siyâsî bir varlık olarak tanınması demekti.

Lâkin bu anlaşma uzun ömürlü olmayıp birkaç ay zarfında bozuldu. Zirâ bu sûretle çevrede itibârı yükselen Selçuklular, her gün yeni katılımlarla kendilerine tahsis edilen yerlere sığmaz oldular. Ferâ, Curcan ve Serahs gibi civardaki şehirlere akınlar tertib ederek arâzilerini genişletmeye başladılar.

Bu durum **Sultan Mes'ud**'a aksedince Selçuklular hareketini meşrûlaştırabilmek için yeni ele geçirdikleri şehirlerin idâresinin de kendilerine verilmesi mukâbilinde Horasan'da âsâyişi temin etmek üzere Gazneliler'in birer maaşlı askeri olmayı kabul edeceklerini bildirdiler.[21] Bu teklif üzerine **Sultan Mes'ud**, Selçukîler'in Horasan'da rahat durmayıp, devamlı bir sûrette nüfûzları altındaki toprakları genişletmek arzusunda olduklarını anlayarak onları Horasan'dan tamamen çıkarmak maksadıyla üzerlerine bir ordu gönderdi. Kendisi bu ordunun başına geçmeyip Gazneliler için anane hâline gelmiş bulunan Hindistan seferine çıktı. **Hâcib Subaşı**'nın idâresi altındaki bu ordu

21 **M. Altay Köymen – Tuğrul Bey** ve Zamanı, İstanbul 1976, sh.10

Selçuklular'a saldırmaya cesâret edemeyerek Nişabur'da beklemeye koyuldu. Nihâyet güç belâ harekete geçirilebilen bu ordu Serahs civârında **Çağrı Bey**'in emrindeki Selçuklu kuvvetlerine mağlûb oldu.

Bu zafer Selçuklular'ın artık kolay kolay baş edilemeyecek bir güç hâline gelmiş olduklarını gösterdi. Bundan dolayı eski Türk ananesine göre bir kurultay topladılar. Öteden beri federatif bir sûrette yaşamakta olduklarından sâhip oldukları toprakları aralarında bölüştüler. **Tuğrul Bey** Horasan'ın başşehri durumundaki Nişabur'u, **Çağrı Bey** Merv'i, **Musa Yabgu** ise Serahs'ı aldı. Bu üç Selçuk beyinin başı olarak **Tuğrul Bey** seçilmişti. Bu sebepledir ki; **Tuğrul Bey** târihte ilk Selçuklu hükümdârı olarak kabul edilmektedir. Hakikaten Nişabur'da büyük bir merâsimle karşılanan **Tuğrul Bey**, Sultan Mes'ud'un tahtına geçip oturdu. Merv şehrinde ise, **Çağrı Bey** adına hutbe okundu. Hutbede **Çağrı Bey** **"Melik'ül-Mülük"** (Melikler meliki) ünvânı ile yâd edildi.

Selçuklular'ın elde ettikleri bu başarı etrafta büyük akisler uyandırdı. Abbasi Halîfesi, **Tuğrul Bey**'e bir elçi göndererek O'nu tebrik etti. Bütün bu olup bitenleri Hindistan seferi esnâsında öğrenen Gazneli hükümdârı **Sultan Mes'ud**, emrindeki orduyu üç yüz savaş filinden mürekkep bir kafile ile takviye ederek geriye döndü ve Selçukîler'i kat'î olarak yenmek üzere harekete geçti. Emrinde elli bin kişilik bir kuvvet mevcuddu. Önce Belh'e, sonra da **Çağrı Bey**'in hâkim bulunduğu Serahs üzerine yürüdü. Bu durumda **Tuğrul Bey**'den izin almadan ve hele O'nun yardımını sağlamadan **Sultan Mes'ud**'la giriştiği savaşta 7 Nisan 1039'da Ulyaâbad'da mağlub oldu. Bu durumu haber alan **Tuğrul Bey** ve **Musa Yabgu** harekete geçerek Serahs'a geldiler. Üç Selçuk beyinin emrindeki asker sayısı

yirmi bin kadardı. Bu kuvvetlerle Talhab'da Gazneliler'in ordusuyla karşılaşan Selçuklular mağlûb olarak çekilmek mecbûriyetinde kaldı. Fakat mücâdeleyi bırakmayarak kendilerinden sayıca çok fazla olan Gazneliler'in ordusuna karşı çete muhârebelerine giriştiler. **Sultan Mes'ud**'un askerlerini zora sokmak üzere su kuyularını tahrib ettiler.

Uzun süren bu çete muhârebeleri sonunda ikmâl güçlüğü çeken ve susuzluktan bunalan Gazneli ordusu Selçuklular'la anlaşmak mecbûriyetinde kaldı. Yapılan görüşmeler sonunda **Sultan Mes'ud**'un Selçuklular'ı Horasan'dan tamamen çıkarmak husûsundaki maksadı suya düştü. Nesa, Bâverd ve Ferâve Selçuklular'a bırakıldı. Buna mukâbil Selçuklular'ın elindeki Nişabur, Serahs ve Merv gibi şehirler Gazneliler'e bırakıldı.

İki tarafı da memnun etmeyen bu anlaşmanın uzun müddet devam etmesine imkân yoktu. Nitekim **Sultan Mes'ud**, her sıkıştıkları anda çöle veya dağlara çekilen Selçuklu ordusunu tâkibe koyuldu. Selçuklular kış şartlarının bastırmasıyla Gazneliler'in çekileceklerinden emindiler. Onlar bu durumu beklemekteyken **Sultan Mes'ud** tâkibe devam ederek Ocak 1040 târihinde Nişabur'a girdi. **Tuğrul Bey**'in oturduğu tahtla birlikte Selçuklular'a âid binalar tahrib edilerek tesis edilmek istenen yeni devletin izleri tamamen silinip ortadan kaldırıldı. Lâkin bu durum iki taraf için de kat'î bir netice hâsıl etmiş değildi.

c-Dandanakan Harbi

Nişabur'a çekilen **Sultan Mes'ud**, Selçuklular'ı tâkibden vazgeçmeyerek baharın gelmesiyle Serahs'a doğru harekete geçti. Selçuklular bir kurultay toplayarak **Sultan Mes'ud**'a karşı ne yapmak gerektiği husûsunu görüştüler. Varılan karar gereğince çekildikleri dağlar ve çöllerden geri

gelerek **Sultan Mes'ud**'la çarpışmaya karar verdiler. **Sultan Mes'ud** başlangıçta olduğu gibi ağır yürüyen fillerini bertaraf ederek Selçuklular'a karşı hafif ve çevik bir sûrette hareket eder süvâri birlikleri kurmuştu. Gazneliler bu yeni ordu ile Merv istikâmetinde ilerlerken Selçuklu kuvvetleri onlara karşı vurup kaçma tarzında bir taktik muhâberesine başvurarak bu orduyu çöle doğru çektiler. Selçuklular, Gazneliler'i bu sûretle üzerlerine çekerken su kuyularını tahrib etmekte olduklarından Gazne ordusu büyük bir sıkıntıya düştü. Nihâyet Merv yakınındaki **"Dandanakan Hisarı"** önünde yorgun ve susuz Gazneli ordusuyla karşılıklı olarak muhârebe vaziyeti aldılar. 22-24 Mayıs 1040 târihinde bütün şiddetiyle üç gün devam eden harbi Selçuklular kazandılar. Gazneli ordusunu müthiş bir bozgun sûretiyle Dandanakan'da bu sûretle mağlûb eden Selçuklular, bu târihten itibâren rakipsiz ve müstakil bir devlet olarak târih sahnesine çıkabildiler. Zirâ bu mağlûbiyet üzerine Hindistan içlerine dalarak buradan toplayacağı yeni askerlerle tekrar harbe girşimek isteyen **Sultan Mes'ud** yolda kendi adamları tarafından bir sûikastle öldürüldü.[22]

Sultan Mes'ud'un bu sûretle ortadan kalkmasıyla Horasan'da hâkimiyet tamamen Selçukîler'e intikal etti. Bu haber üzerine Selçuklular, Oğuz an'anesine ittibâ ederek bir kere daha kurultay topladılar. Büyük bir merâsimle saltanat çadırı kurarak **Tuğrul Bey**'i **"Sultan"** ünvânı ile kendilerinin birinci hükümdârı olarak ilân ettiler. Her tarafa fetihnâmeler göndererek durumu bildirdiler. Bu fetihnâmelerin ve Halîfe'ye yazılan mektubun başında hükümdârlık alâmeti olarak **"ok"** ve **"yay"** resmi mevcuddu.[23]

22 **İbn'ül Esir** – El-kâmil fit-Târih, C.IX, sh.367

23 *"Mektubun başında da eski Türk hâkimiyeti alâmeti ve tuğra olarak «ok ve yay» işaretleri bulunuyordu. Selçuk tuğrası ve Tuğra divânı müessesesi de buradan gelmiştir. Büyük Selçuklular'ın resmî vesikala-*

B-BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ HÜKÜMDÂRLARI VE İCRAATLARI

1-Sultan Tuğrul Bey ve Zamanı (1040-1063)

Merv Şehri'nde toplanan kurultayca başa geçirilen **Tuğrul Bey**, daha o gün ağabeyi **Çağrı Bey**'e bir ok verdi ve O'nu kırmasını söyledi. Sonra O'na üç ok birden verdi ve bunları da teker teker değil de üçünü birden kırmasını söyledi. Tabiî **Çağrı Bey** bu üç oku kıramadı. **Oğuz Hân**'a da izâfe edilen bu hareketle O'na ve diğer Selçuklu Beyleri'ne birlik olurlarsa kendilerini kimsenin mağlûb edemeyeceğini anlatmak istemişti. Buna rağmen de merkeziyetçi bir idâre tesis etmeyip alışagelmiş oldukları feodal yapıyı muhâfaza etti. İleride görüleceği üzere bu husûs Büyük Selçuklu Devleti'nin zaaf noktasını teşkil etmekle O'nun çok uzun ömürlü olamaması neticesini doğurmuştur.

Eski Türk an'anesinde olduğu gibi Selçuklular da devleti hânedânın ortak malı addediyorlardı. Buna göre Selçuklu ülkesi üç federe devlete ayrılarak paylaşıldı. **Tuğrul Bey "sultan"** sıfatı ile Nişabur ve onun batısındaki yerlerin, **Çağrı Bey** ise **"melik"** yâni hükümdâr sıfatı ile Merv'den Gazne'ye kadar olan sahanın, **Musa** ise yine **"yabgu"** sıfatını kullanmak üzere Herat merkez olmak üzere Sistan arâzisinin hükümdârı oldular. Bunlardan her biri kendi bölgesinde hükümdârlık alâmeti olan para bastırmak, namlarına hutbe okutmak ve kapılarında nöbet çaldırmak gibi salâhiyetlere sâhip olmakla beraber **Tuğrul Bey**'e feodal bir bağ ile bağlıydılar. Zirâ hutbede önce **Tuğrul Bey**'nin adı okunduğu gibi O'nun kapısında beş kere nöbet çalındığı hâlde

---

rında kullanılan ok ve yay işaretlerine Türkiye Selçukluları 'nda rastlanmamış, fakat Osmanlılar 'da pâdişahların isimleri, ok ve yay biçiminde yüksek bir san 'at eseri olarak, muhteşem tuğraları teşkil etmiştir." (Bkz. **Prof Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.107)

diğerlerinin kapısında bu nöbet üç kere çalınmaktaydı.[24]

a-Sultan Tuğrul Bey Zamanı Fetihleri

Selçuklular'ın kazandığı **"Dandanakan Zaferi"** üzerine bunun intikâmını almak üzere birçok teşebbüste bulunan Gazneliler'in hükümdârı **Sultan Mes'ud**, sonunda bu maksadla yeni bir kuvvet teşkili için çıktığı Hindistan Seferi'nde kendi adamları tarafından öldürülmekle Gazneliler Devleti ortadan kalkmadı. O'nun yerine oğlu **Mevdud** geçti. O Herat'ı geri almak üzere 1041'in Ocak ayında harekete geçmişse de büyük bir mağlûbiyete uğratılarak geri çekilmek mecbûriyetinde bırakıldı.

12 Şubat 1041'de ise Selçuklular'ın ezelî düşmanı Cend hâkimi **Şah Melik**, 40.000 kişilik bir ordu ile Harezm'e saldırdı. **Sultan Mes'ud** vefât etmeden önce burasını O'na vermişti. Harezm Şahı **İsmâil** ile **Asib Sahrâsı**'nda üç gün süren çok kanlı bir savaş oldu. Mağlub olan **İsmâil** Harezm'den kaçıp Selçuklular'a sığındı. Böylece Harezm'i ele geçiren **Şah Melik, Sultan Mes'ud**'un ölümünden habersiz olduğundan O'nun adına hutbe okuttu.[25] Hâlbuki Dandanakan mağlûbiyetinin mes'ûliyetini kumandanlarının üzerine yıkarak onları îdam ettirmiş olmasından dolayı **Sultan Mes'ud** Hindistan yolunda kendi kumandanları tarafından çoktan öldürülmüş bulunuyordu.

Selçuklular'la arasında eski ve köklü bir husûmet bulunan **Şah Melik**'in bu sûretle Harezm'i ele geçirmesi **Çağrı Bey**'in Gazneliler'le uğraşmayı belli bir süre bir tarafa bırakarak O'na yönelmesini gerektirdi. Harezmşah **İsmâil** ve yanındaki askerleri de beraberine alarak **Şah Melik** üzerine harekete geçti. **Şah Melik** Harezm'den çekildi. Bu sırada

24 **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.108
25 **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.110

Sultan Tuğrul Bey de Taberistan ve Curcân Bölgeleri'ni fethedip ülkesine kattı.[26] O'nun bu fetih hareketlerini tamamlayarak Nişabur'a döndüğünde **Şah Melik**'in tekrar Harezm'e saldırdığı haberi gelince yanına **Çağrı Bey**'i de alarak 1043 Yılı baharında harekete geçti. Urgenç civârında mağlûb edilen **Şah Melik** Gazneliler'e sığınmak üzere çöle çekildi.

*"Kazanılan bu zaferden sonra Harezm halkı, Selçuklular'a itaat arzedip ülkeleri bir Selçuklu eyâleti oldu. Selçuklu meliklerinden **Ertaş**, çöle çekilen eski düşmanları **Şah Melik**'in peşini bırakmadı ve onu Mekran civarında yakalayarak **Çağrı Bey**'e getirdi. **Şah Melik**, mahpus tutulduğu hapishânede bir süre sonra öldü.*

__Çağrı Bey__, Harezm seferinden döndükten sonra, oğlu __Alparslan__ komutasındaki bir orduyu Gazne üzerine sefere gönderdi. Daha ondört-onbeş yaşlarında bulunan __Alparslan__, Gaznelileri yenip Tirmiz, Kubadiyan, Vahş ve Kunduz (Velvâlic) gibi Toharistan'daki bütün bölgeleri fethetti ve bu bölgeler __Alparslan__'ın idâresine verildi.

__Çağrı Bey__ ile oğlu __Alparslan__'ın bu fetihleri devam ederken __İbrahim Yınal__, Rey üzerine yürüdü. Burası __Arslan Yabgu__'ya bağlı Oğuzların hâkimiyeti altında idi. Irak Oğuzları veya Navekiyye dediğimiz Türkmenlerin bu kolu Göktaş, Bektaş, Boga, Kızıl, Mansur gibi beylerin komutası altında olup bunlar, kendilerini ihânetle suçladıkları Rey hâkimi __Alâüddevle__'ye hücûm ederek ülkesini zaptettiler. __Alâüddevle__, İsfehan'a kaçıp iyi münâsebetler içinde bulunduğu halîfenin yardımını istedi. Halife __Tuğrul Bey__'den bu Türkmenlerin cezâlandırılmasını istedi. __Tuğrul Bey__, halîfenin şikâyeti üzerine bu âsi Türkmenler üzerine __İbrahim Yınal__'ı gönderdi. Ayrıca kendisi de harekete geçip Rey'e

26 **İbn'ül Esir** – A.g.e. C.IX, sh.379

*doğru harekete geçti. **İbrahim Yınal**, Hemedan ve Cibal'da fütûhatlarda bulunduktan sonra **Tuğrul_Bey** ile buluştu. Beraberce Rey şehrine girdiler. Bu harap şehri îmara başlayan **Tuğrul Bey**, eski bir hükümdâr sarayı olan **Dârü'l-İmâre**'yi yıkarak kendisine yeni bir saray inşâ etti. Ayrıca câmiler ve ilk medreseyi inşâ ettiği bu Rey şehrini kendisine pâyitaht yaptı. Bu şehirde kendi adına birçok para bastırdı.*

***Tuğrul Bey**, Rey'den Kazvin'e gitti. Buranın hâkimi **Merdâviç**, seksen bin dinar vergi ödemeyi kabul edip, Selçuklular'a bağlı hâle getirildi. İsfehan'a geçen sultan, aynı şekilde vergi ödemeyi ve tâbi olmayı kabul eden **Alâüddevle**'nin oğlu **Faramurz**'u yerinde bıraktı."*[27]

Selçuklu Devleti'ni bu ilk kuruluş yıllarında en çok uğraştıran meselelerden biri de Oğuzlar'ın kitleler hâlinde batıya doğru müteselsil muhâceretleri oldu. Dandanakan Savaşı dâhil olmak üzere Selçuklular'ın elde ettikleri bütün başarılarda mühim bir rol oynamış bulunan Oğuzlar, aynı zamanda ülke dâhilinde nizâm ve intizâmın ihlâli gibi bir sıkıntıya da âmil oluyorlardı. Selçuklular ise, bu ırkdaş ve dindaşlarını yer-yurd sâhibi yapmakla, sâhip oldukları nizâm tanımazlığı bertaraf etmek arasında zaman zaman tereddüde düçâr oluyorlardı. Zirâ onlara "**velâyet-i pederâne**" ile muâmele etmek devlet reisi olmanın bir gereği olduğu gibi ülkede nizâm ve intizâmı korumakta aslî bir vazifeleri idi. Hâlbuki büyük kalabalıklar hâlinde Selçuklu ülkesine gelen Oğuzlar, iskân etmeye mevcud arâzi kâfi gelmeyince zâten kendi başlarına buyruk yaşamaya alışmış olan bu insanlar, yağma ve talanlarıyla yerleştikleri yerlerindeki kadim halkı müthiş bir sûrette rahatsız ediyorlardı.

---

27 Doğuştan Günümüze İslâm Târihi, C.7, İstanbul 1997, sh.105 vd.

Diğer taraftan Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı kazandıkları bütün savaşlarda bu muhâcirler Selçuklu ordusunda yer almış ve zafer elde edilemsinde müessir olmuşlardı. O derecede ki Horasan'a on bin kişilik bir ordu ile gelmiş olan Selçuklular, Gazneliler'in yüz bin kişilik ordularına ancak bu göçmenlerin desteği ile galebe sağlayabilmişlerdi. Bunun anlaşılabilmesi için "zayıf bir şahsiyet olan **Musa Yabgu**'nun Dandanakan Harbi'ne yirmi bin süvâri ile katılmış olduğunu" hatırlamak kâfidir.[28] Bu zaferden sonra Selçuklu ülkesine sel hâlinde akan bu muhâceret daha da hızlanmış ve ülke dâhilindeki yer darlığı huzursuzluğu tahammül edilemez bir safhâya ulaşmıştı. O derecede ki 1047 Yılı'nda böyle bir toplu muhâceret karşısında Selçuk ümerâsından (emirlerinden) **İbrahim Yınal**, onlara şöyle demek mecbûriyetinde kalmıştı:

"Memleketimiz sizin oturmanıza imkân verecek kadar geniş değildir. Bu sebeple doğrusu şudur ki, siz Rûm (Anadolu) üzerine gazâya gidiniz, Allah yolunda cihâd ediniz ve ganimetler elde ediniz. Bunu yaparsanız ben de sizin arkanızdan gelerek size gerekli olan her yardımı yapacağım."[29]

Bu sûretle Oğuzlar'a yeni bir fetih hedefi olarak Anadolu gösterilmiş oluyordu. Bununla beraber Selçuklu hududlarından dışarıya taşarak diğer İslâm beldelerine hicret eden Oğuzlar, buralarda da kendilerine yer bulabilmek üzere istilâ ve yağmacılık hareketleri sebebiyle yerli halk onların hâmisi sıfâtıyla Selçuklular'a şikâyette bulunmaya hattâ onları bu muhâcereti teşvik etmekle ithâm etmeye başladılar. Şikâyetlerin umûmîleşmesi üzerine Bağdad'da oturan **Kâim Bi-Emrillâh**, bu duruma bir son vermek talebiyle

28 **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.113
29 **İbn'ül Esir** – A.g.e. sh.188

meşhûr İslâm âlimi **Mâverdi**'yi[30] 1044 senesinde bir mektupla **Tuğrul Bey** nezdine gönderdi. **Tuğrul Bey**, ittihâd-ı İslâm nâmına O'nun elçisine büyük bir hürmet göstererek kendisini dört fersahlık mesâfede karşıladı. **Tuğrul Bey**, halîfenin şikâyetlerini haklı bulmakla beraber bu durumun kendi irâdesi dışında kesîf Oğuz muhâcereti sebebiyle kendiliğinden vâkî olduğunu bununla beraber muhâcirlere İslâm beldeleri yerine Bizans üzerine yürümeleri telkininde bulunduğu yolunda bir cevap verdi ki; gerçek de buydu. Elçiye yaptığı ihsanlara ilâveten Halife'ye de otuz bin dinar göndererek gönlünü almakla iktifâ etti. Feodal bir anlayışla hareket eden ve bu sebeple itaatsizlikleri önlenemeyen bu yersiz yurdsuz Oğuz muhâcirlerinin Bizans üzerine sevk edilmeleri hem İslâm'ın cihâd mefkûresinin canlanmasına ve hem de Türkler'in kadîm cihân hâkimiyeti ideallerinin takviyesine müncer olacak ve Anadolu yakın bir gelecekte İslâm'ın ebedî nuruyla aydınlanacaktı.

Gerçekten **Tuğrul Bey** 1043 Yılı'nda Kazvin'de iken Zencan taraflarında toplanan muhâcir Oğuzlar'a itaat teklif etmiş, onlar alışkan olmadıkları bu itaati reddederek 1044 Yılı'nda **Tuğrul Bey** tarafından tecziye edilmekten korkarak Doğu Anadolu'ya sarktılar. Lâkin bunlardan bir kısmı güney istikâmetinde ilerleyince Diyârbekir hâkimi **Nâsır'üd-Devle**'nin oğlu **Süleyman**'ın tuzağına düştüler. Bunların pek çoğu çoluk çocuklarıyla birlikte katledildiler. Bir kısmı ise Musul havâlisine göçtüler. Burada hâkimiyet tesis ederek **Tuğrul Bey** adını kendisine itaati reddetmiş oldukları hâlde hutbelerde okuttular. Anadolu üzerine gidenlerse Erzurum'a kadar ilerleyerek pek çok Bizans şehir ve kasabasını yağmaladılar. Doğu Anadolu'da hâkim

30 **Mâverdi** (ölümü 1058): İslâmî siyâset ve ahlâk nazariyesi üzerindeki eseriyle meşhur olmuş bir şâfi âlimidir. Türkçe'ye de tercüme edilmiş olan «**Ahkâm'us Sultâniye**» isimli eseri meşhûrdur.

olan Mervânîler'den haraç almaya kadar varlık gösteren bu Oğuz muhâcereti ile Anadolu'nun müslüman Türkler tarafından fethi başlamış oldu.

aa-Hasan Kale Savaşı

Bizanslılar daha önceki Arap tecâvüzlerinden aldıkları dersle ülkelerinde meskûn Ermeniler'i Sivas civarına nakledip yerleştirmişlerdi. Bu defa Doğu Anadolu, müslüman Oğuzlar'ın muhâcereti ile yeni bir hercümerce sahne olunca imparator **Konstantin** (1025-1055) bir hıristiyan Gürcü prensi olan **Liparit**'i hudud boylarına muayyen bir kuvvetle sevketti. **Tuğrul Bey** bunu haber alınca **Arslan Yabgu**'nun oğlu **Kutalmış**'ı Bizans üzerine gönderdi. **Kutalmış**, Doğu Anadolu'da kendilerine yurd edinmekle meşgûl olan Türkmenleri etrafına toplayarak **Liparit**'i müthiş bir sûrette bozguna uğrattı. **Kutalmış** ciddî bir mukâvemet görmeden Aras Nehri boyunca kolaylıkla ilerleyince **Tuğrul Bey**'e buraların fethine hiçbir engel olmadığını bildirdi. Bunun üzerine **Tuğrul Bey** yirmi bin kişilik bir kuvvetle **Musa Yabgu**'nun oğlu olan **Hasan** (Asan)'ı Bizans üzerine gönderdi. **Hasan** da hiçbir mukâvemet görmeden Erzurum ve Pasinler'i ele geçirip Van'a kadar ilerledi. Bu başarılar üzerine Bizanslılar'în O'nu tâkibe almasıyla **Hasan** güneyde Büyük Zapsuyu kenarında pusuya düşürülerek öldürüldü.

Bu hâdise üzerine **Tuğrul Bey** ümerâsından (emirlerinden) **İbrahim Yınal**'ı Anadolu'nun fethine memur etti. **İbrahim Yınal** Nişabur'a gelip yığılmış olan muhâcir Oğuzlar'ı arkasına takarak büyük bir orduyla Bizans'a karşı harekete geçti. Bu sırada Oğuzlar batıda Haldiya adı verilen Gümüşhâne ve Trabzon havâlisinden Muş ve Ağrı bölgesine kadar her tarafa yayılmış bulunuyorlardı. Bunları da yanına

alan **İbrahim Yınal** daha önce müslüman Araplar tarafından fethedilmiş olan Erzen şehri üzerine yürüdü. Kalesi olmayan bu şehirde şiddetli çarpışmalar sonunda yangın çıktı ve şehir baştan başa harâbeye döndü. Yerli halk kaçıp Karin şehrine sığındılar. Diyârbekir'le Bitlis arasında yine Erzen adında bir şehir bulunduğundan Selçuklular buna **"Erzen-i Rûm"** adını vermiştirler ki; bu kelime daha sonra halkın ağzında değişikliğe uğrayarak Erzurum hâlini almıştır.

İbrahim Yınal'ın faaliyetlerini öğrenen Bizanslılar, O'nun üzerine Gürcü prensi **Liparit** kumandasında Gürcü, Ermeni ve Rumlar'dan mürekkep elli bin kişilik bir ordu sevkettiler. 18 Eylül 1048 târihinde Hasan Kale'de karşı karşıya gelen bu iki ordu arasında çetin bir savaş oldu. Netice olarak Bizans ordusu müthiş bir sûrette hezimete uğradı. Başta **Liparit** olmak üzere pek çok Bizans kumandanı ve bunlar emrindeki ordunun hemen hemen tamamı esir edildi. Pek azı kaçıp kurtulabildi.

İbrahim Yınal birçok esir ve ganimetle **Ertuğrul Bey** nezdine döndü. Sultan, amcazâdesi olan **İbrahim Yınal**'ı tebrik ederek kendisine dörtyüz bin dinar mükâfat vermek istediyse de **İbrahim Yınal** bunu kabul etmedi.[31]

Bizanslılar mâruz kaldıkları bu hezimet dolayısıyla Selçuklular'la bir sulh muâhedesi akd etmek için çâreler aramaya başladılar. O sırada Diyârbekir'de hâkim olan Mervânîler'in emîri **Nasr'üd Devle**'nin tavassutunu istediler. Bizanslılar kadar Selçukîlerle de dost olan Mervânîler'in teklifi üzerine sulh yapmak üzere bir Bizans elçisi o güne kadar alışılmamış derecede muazzam ipekli kumaşlar, atlar ve ikiyüz bin dinar para ile Selçukîler'in pâyitahtına geldi. **Tuğrul Bey**, Bizans kumandanı **Liparit**'i ve diğer esirleri hiçbir fidye-i necât almadan imparatora iâde eyledi.

31 **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. sh.123

Bizans elçisini, halîfenin akrabası **Şerif Nâsır bin İsmâil** başkanlığında bir heyetle tâlimâtı veçhile bir sulh yapılmak üzerine İstanbul'a gönderdi. İstanbul'da **Şerif Nâsır** vâsıtasıyla yapılan anlaşma gereğince **Tuğrul Bey**'in Bizans imparatorundan talep ettiği günde bin dinardan ibâret senelik haraç verildiği gibi evvelce müslüman Araplar tarafından fethedilmiş yerlerin iâdesi de kabul edilmemekle sırf O'nun gönlünü alabilmek için tâ Emevîler zamanında İstanbul'da inşâ edilmiş olan câmi-i şerif imparator tarafından tâmir edilmiş, burada okunmakta olan hutbelerde Şiî-Fâtımî halîfesinin yerine **Tuğrul Bey**'in isminin okunması, mihrâbının üzerine ise O'nun tuğrası demek olan ok ve yay işâretleri rekzedilmekle iktifâ edilmişti. Bu sırada **Tuğrul Bey** ülkesinde çıkan karışıklıklarla uğraşmak mecbûriyetinde olduğundan taleplerinden –şimdilik kaydıyla- vazgeçmiş görünmesiyle Bizans'la bir sulh muâhedesi imzaladı.

bb-Çağrı Bey'in Doğu Seferi

Bu sırada devletin kuruluşu esnâsında büyük hizmetler görmüş olan **Çağrı Bey**, yorgun ve hasta bir durumda idi. Bu durumdan istifâdeye kalkışan Gazneliler ve Karahanlılar, Harezm havâlisini tahrik ederek metbûuna karşı isyan ettirdiler. **Çağrı Bey**, hasta ve yorgun olduğu hâlde Harezm üzerine yürüyerek isyanı bastırdı. O'nun oğlu **Alparslan** ise harekâta devamla Karahanlılar'ı mağlûb edip sulh talep etmeye mecbûr bıraktı. Yapılan sulh anlaşması ile Selçuklu Devleti'nin doğu hududları tamamen emniyet altına alınmış oldu.

cc-Tuğrul Bey'in Doğu Seferi

Yukarıda görüldüğü üzere Bizanslılar, **İbrahim Yınal** vâsıtasıyla büyük bir hezîmete uğratılmış ve imparato-

riçe **Teodora** ile bir anlaşma imzâ edilmişti. Bu defâ Bizans tahtına geçen **Konstantin**, devletinin sarsılan prestijini düzeltmek maksadıyla Gürcüler'in de desteklediği büyük bir orduyu doğuya sevkedip Gence şehrini ele geçirdi. Üzerine gönderilmiş olan **Tuğrul Bey**'in oğlu **Kutalmış** yolda **Tuğrul Bey**'in Isfahan'da hastalandığı ve hattâ ölmüş bulunduğu şâyiâları üzerine Bizanslılar karşısında direnç göstermeyerek Tebriz'e çekilmeyi tercih etti. Buna rağmen Bizans ordusu ilerlemesini durdurdu. Çünkü Bizans Devleti bu sırada Balkanlar üzerinden hareketlenen Peçenekler'in tecâvüzlerine mâruz kalmış bulunmaktaydı. Bununla beraber Bizans'la birlik hâlinde hareket eden Gürcü kralı, Selçuklu ordusunun bu hareketsizliğinden istifâde ile Tiflis'i işgâl etti. Buradaki Türkmenler, Azerbaycan taraflarına çekildiler. Bu olup bitenleri öğrenen **Tuğrul Bey**, rahatsızlığına rağmen harekete geçerek Tebriz'e geldi.

Burada Gence emiri ve Diyârbekir'deki Mervânî Devleti'nin hükümdârı, **Tuğrul Bey** nezdine bir mikdar yardımcı kuvvet sevkederek bağlılıklarını arzettiler. Bunlarla birlikte hareket eden **Tuğrul Bey**, Bizans topraklarına girerek bir kısım şehir ve kasabaları fethettikten sonra Malazgird'e gelip durdu. Burada ordusunu üç kısma ayırarak bunlardan birini kuzeye; Karadeniz ve Kafkasya istikâmetine, diğerini ise Oltu, Tercan istikâmetine sevkederek diğer bir kısmını ise yanında tuttu. Kuzeye giden öncü kuvvetlerden bir kısmı Bayburd dolaylarında baskına uğratılarak mağlûb edildi. **Tuğrul Bey**'in emrindeki kuvvetler ise, Ermeniler tarafından devamlı bir sûrette taktik muhârebeleriyle yani vurup kaçarak tâciz ediliyordu. Bu durumda **Tuğrul Bey**, yaklaşan kışı da hesap ederek Malazgird muhâsarasını kaldırarak geriye döndü.

çç-Tuğrul Bey'in Birinci Bağdad Seferi

Bu sırada Bağdad'da hâkim olan şiî Büveyhîler devamlı huzursuzluk çıkarmakta ve sâdece sembolik bir mevkie sâhip olan halîfe **Kâim Bi-Emrillâh**'ı rahatsız etmekteydiler. **Kâim Bi-Emrillâh** artık sünnî âlemin müdâfii vaziyetine gelmiş olan Selçuklular'a müracaat ederek **Tuğrul Bey**'den yardım talep etti. Bunu haber alan Büveyhîler, halîfenin etrâfındaki sembolik gücü tenkile teşebbüs ettikleri gibi komutanları **Arslan Besâsîrî** vâsıtasıyla Şiraz bölgesini işgâl ettirip burada **Tuğrul Bey** adına okunmakta olan hutbeyi Büveyhî hükümdârı **Hüsrev Fîruz** adına okutmaya başladılar. Bunun üzerine **Tuğrul Bey** 1055 Yılı'nda Bağdad üzerine sefere çıktı. Büveyhî kumandanı **Besâsîrî** ve emrindeki askerler tamamen Türk'tüler. Onların Selçuklu sultanına karşı harb etmeyeceklerini beyân etmeleri üzerine **Besâsîrî** Şiraz'dan kaçtı. Bu durumda Büveyhî hükümdârı **Hüsrev Fîruz**'da **Tuğrul Bey**'e karşı mukâvemet edemeyeceğini anlayarak O'nu şehir dışında karşılayıp itaatini arzetti.

19 Aralık 1055 târihinde muazzam bir karşılama merâsimiyle Bağdad'a giren **Tuğrul Bey**, halîfeyi Büveyhîler'in baskısı altından kurtardığı gibi O'na pek çok ihsan ve ikramlarda bulundu. Fakat **Tuğrul Bey**'in askeriyle bu pâyitaht şehrine girmesinden biraz sonra Büveyhîler'in askerleriyle O'nun askerleri arasında çatışma çıktı. Bu çatışma kısa zamanda büyüyerek âdeta şehir dâhilinde bir harb hâlini aldı. Bu durumda **Tuğrul Bey**'in ordusunun şehir dışında konaklamış olan büyük kısmı bu kargaşaya müdâhale ederek duruma hâkim oldu. Büveyhî kumandanı **Besâsîrî**'ye bağlı olan askerlerin pek çoğu katledilerek malları müsâdere edildi.

Bu sûretle Bağdad'ı ele geçirmiş olan **Tuğrul Bey**,

burada büyük bir îmar faaliyetine girişti. Dicle kenarında saray, câmi ve hamamlarıyla yeniden muazzam bir şehir inşâ etti ki buna **Tuğrul Bey** Şehri adı verildi. İdâresi altına geçen Büveyhî arâzisine kendisine tâbi yeni emirler tâyin etti. **Tuğrul Bey**'in Büveyhîler'e karşı elde ettiği bu başarılar, onlar gibi şiî olan Fâtımî Devleti'ni endişelendirdi. Bu sebeple Bağdad'dan kaçmış olan **Arslan Besâsîrî**'yi askerî bakımdan desteklediler. O da sağladığı bu destekle 1057 Yılı'nda Sincar civârında karşı karşıya geldiği **Kutalmış Bey**'in emrindeki bir Selçuklu ordusunu mağlûb edebilmeyi başardı. Bunu haber alan **Tuğrul Bey**, **Arslan Besâsîrî** üzerine yürüyünce O, karşı koyamayacağını anlayarak Mısır'a kaçtı. Sincar'a ulaşan **Tuğrul Bey**, yaralı Selçuklu askerlerine bile işkence tatbik etmiş olan **Arslan Besâsîrî**'nin adamlarını ağır bir sûrette cezâlandırdı. Bunun üzerine Halîfe **Kâim Bi-Emrillâh**, **Tuğrul Bey**'i **"Dünya Sultânı"** ve **"Rükneddin"** (Dinin direği) gibi ünvanlarla taltif etti. Tertiblenen büyük bir merâsimle O'na hil'at giydirip altın bir kılınç kuşandırdı.

dd-Tuğrul Bey'in İkinci Bağdad Seferi

Mısır'a kaçan **Arslan Besâsîrî**, **Tuğrul Bey**'in kendi hükümet merkezine avdetinden sonra Mısır'dan topladığı bir ordu ile Bağdad'ı Büveyhîler adına istirdad etmesi üzerine **Tuğrul Bey**, **Besâsîrî**'ye haber göndererek hutbede kendi adının okutulması, sarayından çıkarılmış olan halîfenin eski yerine iâde edilmesi ve paranın kendi adına basılması şartlarına riâyet edildiği hâlde Bağdad üzerine yürümeyeceğini, sırf hâkimiyet tesisi için müslüman kanı akıtmak istemediğini bildirdi. Eski Büveyhî ordusu dökün-tülerini de etrâfına toplamış bulunan **Arslan Besâsîrî**, **Tuğrul Bey**'in bu mâkul teklifini kabul etmeyince, O harekete

geçerek önce Kasr-ı Şirin'e geldi. **Tuğrul Bey**'in bu hareketini haber alan **Arslan Besâsîrî**, 14 Aralık 1059 târihinde Bağdad'dan kaçmaya mecbûr kaldı. **Tuğrul Bey** henüz Bağdad'a girmeden vâkî olan bu hâdise üzerine Bağdad'ın ekseriyeti sünnî olan halkın çoğunluğu Şiîlerden gördükleri mezâlimin intikâmını almak için Büveyhî bakiyesi üzerine saldırdılar. Çıkan karışıklıklarda pek çok insan öldüğü gibi Bağdad şehrinin büyük bir kısmı da yangınlarda helâk oldu. İşte bu karışıklıklar esnâsında ikinci defâ olarak Bağdad'a giren **Tuğrul Bey**, kısa bir zaman zarfında sünnî-şiî çatışmasını önleyerek şehre hâkim oldu. Bir defâ daha **Arslan Besâsîrî** tarafından hakaretlerle sarayından çıkarılmış olan Halîfe **Kâim Bi-Emrillâh**'a halkın gözü önünde büyük bir hürmet gösterdi. O, İslâm âleminin en güçlü bir lideri olmuş olduğu hâlde halîfeyi bindirdiği atın yularını bizzat tutmak sûretiyle sarayına kadar kalabalık Bağdad halkı içinden geçirerek götürüp tahtına oturttu. Artık Bağdad dâhil olmak üzere Büveyhîler'in bütün arâzisini kendi ülkesine katmış olan **Tuğrul Bey**, bu târihî başşehri yeniden îmar ettikten sonra kendi merkez-i hükümeti olan Rey'e döndü.

b-Tuğrul Bey Zamanında İsyanlar

aa-Resul Tekin ve İbrahim Yınal'ın İsyanları

Tuğrul Bey'in yeğeni veya üvey kardeşi olan **İbrahim Yınal**'ın Bizanslılar'a karşı büyük bir zafer kazanması üzerine **Tuğrul Bey**'in O'na dörtyüz bin altın teklif ettiğini, O'nunsa bunu kabul etmediğini evvelce söylemiştik. **İbrahim Yınal**, Selçuklular'da cârî olan usûle göre federal sisteme alışkın bulunduğundan Hemedan'ın kendisine verilmesini teklif etmiş ve bu teklif devletin merkezî otoritesini takviye etmek isteyen **Tuğrul Bey** tarafında reddedilmişti. Buna kızan **İbrahim Yınal**'ın **Tuğrul Bey**'e bir isyan ha-

zırlığında olduğu öğrenilince **Tuğrul Bey**, erken davranıp O'nun üstüne yürüdü ve kendisini mağlub ederek esir aldı. Bununla beraber diğer Selçuklu emirlerinin yarı hükümdâr vaziyetinde bulunmalarına imrenerek O'nun da böyle bir mevkie yükselmek istemesini müsâmaha ile karşılayarak O'nu cezâlandırmadı. Taleb ettiği hâkimiyet sahasına mukâbil hükmü altındaki bölgelerin bir kısmını **"ıkta"**[32] olarak vermeyi teklif etti. **İbrahim Yınal**, buna itirâz etmemekle beraber **Tuğrul Bey**'in yanında kalmayı tercih etti. Zirâ kafasında bir isyan fikri vardı ve bunun içinse zamana ihtiyâcı vardı.

Tuğrul Bey'in Büveyhiler'i tenkille meşgul bulunduğu sırada amcazâdesi **Resul Tekin**, Basra ve Şiraz Bölgesi'nde isyan etti. Üzerine gönderilen kuvvetlerce mağlub edilmesi üzerine Bağdad'daki Halîfe'nin sarayına götürüldü ve O'nun şefaati üzerine öldürülmekten kurtulabildi.[33]

Bu sırada **İbrahim Yınal**, Musul'a vâli olarak tâyin edilmiş bulunuyordu. **Resul Tekin**'in isyanından kısa bir müddet sonra **Tuğrul Bey**'den izin almaksızın Cibal Bölgesi'ne gitmiş ve Musul havâlisindeki Türkmenler'in büyük çoğunluğunun O'nun emrindeki kuvvetlere iltihâkını sağlamış olması sebebiyle bu hareketten bir isyan kokusu alan **Tuğrul Bey**, kendisini Bağdad'a çağırdı. Bağdad'da merâsimle karşılandı. Lâkin O'nun Musul'dan ayrılmasını fırsat bilen Büveyhîler'in adamı **Arslan Besâsîri**, dört aylık bir kuşatmadan sonra Musul'u ele geçirdi. Bunun üzerine **Tuğrul Bey**, Musul üzerine sefere çıktı. Bölgeyi tahrib ederek kaçan **Besâsîri** ve adamlarını Nusaybin'e kadar kovaladı. O'nun Büveyhî kuvvetlerini tâkible böyle meşgul olduğu bir sırada **İbrahim Yınal**, fırsat bu fırsat diyerek

32 **"Ikta"** bir devlet mülkünün mâlikiyet devlette kalmak şartıyla sırf gelirinin bir kimseye tahsis edilmesi demektir.

33 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh. 481

Hemedan'a çekilip isyan bayrağını kaldırdı. **Tuğrul Bey**'e kızan Büveyhî dökünütüleri de O'nu desteklemekteydiler. Bu sebeple **İbrahim Yınal**'ın etrâfına otuz bin kişi toplanmış olduğu gibi Fâtımî halîfesi de Büveyhîler'i mezhep ayniyeti dolayısıyla desteklediğinden **İbrahim Yınal**'ı **Tuğrul Bey**'e rağmen "**Sultan**" olarak tanıyacağını vaad etmiş bulunuyordu. Hattâ Oğuzlar'ı Suriye'den çıkarmak üzere bir Fâtımî ordusu da harekete geçirilmişti.

Bu nâzik durum sebebiyle **Tuğrul Bey**, ordusunu üçe ayırdı. Bunlardan bir kısmını kaçan **Besâsîri**'nin tâkibine, diğer bir kısmını ise Halîfe'yi korumak üzere Bağdad üzerine sevketti. Ordusunun üçüncü kısmıyla **İbrahim Yınal**'ı tâkibe koyularak 1058 Yılı'nda Hemedan'a geldi. Lâkin O'nun emrindeki kuvvetler **İbrahim Yınal**'ın askerlerine nazaran kıyas kabul etmeyecek derecede azdı. Bunu gören **Tuğrul Bey**, kardeşi **Çağrı Bey** ile bu sırada durumdan istifâde etmek isteyen **Besâsîri**, Bağdad üzerine yürüdü ise de **Tuğrul Bey**'in hanımı **Altuncan Hâtun**'un dirâyetli karşı koymasıyla başarısızlığa uğradı. **Tuğrul Bey**'in yardım istediği ağabeyi **Çağrı Bey** o sırada hasta bulunuyordu. Oğulları **Alparslan**, **Kavurd** ve **Yâkûtî**'nin emrinde bir kısım kuvveti **Tuğrul Bey**'e yardıma gönderdi. **Tuğrul Bey**, Hemedan Kalesi'nde **İbrahim Yınal** tarafından kuşatılmış bulunuyordu. Zor durumdaydı. **Çağrı Bey**'in gönderdiği kuvvetle onların **Tuğrul Bey**'e yardım etmesine mâni olmak isteyen **İbrahim Yınal**'ın ordusu 3 Ağustos 1059 târihinde Rey şehri civârında karşı karşıya geldiler. Çetin bir muhâbere oldu ve sonunda **İbrahim Yınal** mağlub ve esir edildi. **Tuğrul Bey** bu defa O'nu afvetmedi. Oğuz an'anesine göre hânedân mensuplarının kanını akıtmak uğursuz sayıldığı için **İbrahim Yınal** ve beraberindeki iki yeğeni **Muhammed** ve **Ahmed** ile birlikte yay kirişiyle

boğularak öldürüldü.

Bağdad'daki kuvvetlerin **Tuğrul Bey**'e yardıma koşmaları üzerine tekrar harekete geçen **Arslan Besâsîri**, 27 Aralık 1058 günü bağdad'ı ele geçirmeyi başardı. Hutbeyi Fâtımî halîfesi **El-Mustansir Billah El-Alevî** adına okuttu. Abbasi halîfesi **Kâim Bi-Emrillâh**, şehirden kaçırıldı. Bağdad'daki halîfelik sarayı günlerce yağmalandı.[34]

Bu sırada Gazneliler'le oğlu **Alparslan** ile birlikte uzun mücâdelelere girişmiş olan **Çağrı Bey**, 1060 Yılı'nda vefât etti. O, devletin birliği hesabına **Tuğrul Bey**'in sultanlığını kabul edip O'nun emrinde çalışmakta bir beis görmemişti. Hâlbuki hem askerî dehâsı ve hem de elde ettiği başarılar itibâriyle **Tuğrul Bey**'den geri kalır bir yanı yoktu.

bb-Kutalmış Bey'in İsyânı

Tuğrul Bey'in merkeziyetçi bir devlet vücûda getirmek husûsundaki gayretleri Selçuklu Hânedânı mensuplarınca –umûmiyetle- desteklenmemiş ve onlar an'anevî alışkanlıkla bulundukları bölgede kendi başlarına buyruk bir idâre yürütmeye devam etmişlerdi. Bu görüş farkı sebebiyledir ki, zaman zaman merkezî otoriteye başkaldırmalar vâkî olmuş ve bunlar devleti bir hayli uğraştırmıştır. **Tuğrul Bey** zamanındaki şehzâde isyanlarından biri de **Kutalmış Bey**'in isyânıdır. O'nun ne zaman isyâna teşebbüs etmiş olduğuna dâir kaynbaklarda bir sarâhat olmamakla beraber[35] emrindeki on bin kişilik ordusuyla **İbrahim Yınal**'ın isyânı içinde yer almış olduğu bilinmektedir. **İbrahim Yınal**'ın mağlûbiyeti üzerine O, kardeşi **Resul Tekin** ile birlikte merkezî otoriteye karşı mücâdeleye devam etmiştir. 1061 Mayıs'ında üzerine gönderilen kuvvetler karşısında bozgu-

34 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.485

35 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.140

na uğrayarak Cibal'de bir kaleye sığınmış idi.

Bu sırada **Tuğrul Bey**, halîfenin kızı ile evlenme işi ile meşgul bulunmaktaydı. Hârice kız vermek âdeti olmayan halîfeyi iknâ etmek uzun sürdüğünden **Tuğrul Bey**, **Kutalmış** üzerine **Humar Tekin** adındaki kumandanını göndermişti. Bu kumandan **Kutalmış**'ı sığındığı kalede kuşatmışsa da başarılı bir huruç hareketi yapan **Kutalmış**'ın askerlerince bozguna uğratılmıştı (2 Ağustos 1061). **Tuğrul Bey**, bu mağlûbiyet üzerine **İbrahim Yınal**'ın öldürülmesinde rolü olan **Humar Tekin**'in **İbrahim Yınal**'ın evlâdları tarafından ortadan kaldırılmasına müsaade etmiştir. **Tuğrul Bey**, halîfenin kızıyla evlendikten az bir müddet sonra vefât edip de yerine **Çağrı Bey**'in oğlu **Alparslan**, sultan olunca **Kutalmış Bey**, saklandığı kaleden çıkarak isyâna devam etmişse de **İbrahim Yınal**'ın evlâdları tarafından tâkib ve mağlub edilerek öldürülmüştür.

2-Sultan Alparslan (1063-1073) Devri

Tuğrul Bey'in erkek evlâdı yoktu. İslâm Âlemi'nde yükselen itibârını halîfe **Kâim Bi-Emrillâh**'ın kızı ile evlenerek takviye yoluna gitmişse de bu evlilikten kısa bir müddet sonra hastalanmış, altı ay süren bir hastalıktan sonra 4 Eylül 1063 günü Rey şehrinde vefât edip, orada büyük bir merâsimle defnedilmiştir. Yirmibeş sene süren saltanatı müddetince adâletten ayrılmamış, akıllı, cesur ve dirâyetli bir hükümdâr olarak başına geçtiği küçük bir beyliği bir imparatorluk hâline getirmeye muvaffak olmuştu. Kendi evlâdı olmamasından dolayı saltanatının son zamanlarında kardeşi **Çağrı Bey**'in oğlu **Süleyman**'ı kendisine veliahd tâyin etmişti. Bu sebeple **Tuğrul Bey**'in vefâtını müteâkiben O, sultan ilân edilmişse de bunu halkın ekseriyeti tanımadığı gibi gerek **Kutalmış** ve gerekse de **Alparslan**, **Süleyman**'ın sultanlığını kabul etmeyerek harekete geçti-

ler. **Selçuk Bey**'in torunlarından **Erbasan** ile **Erdem Bey**, Kazvin'e giderek taraftar oldukları **Alparslan** adına hutbe okuttular.

Tuğrul Bey'in son zamanlarında isyân etmiş olan **Kutalmış**, merkez kuvvetlerince kuşatılmışken bu kuvvetler **Tuğrul Bey**'in vefâtını öğrenince kuşatmadan vazgeçtiler. Serbest kalan **Kutalmış**, 15 Ekim 1063 târihinde Rey üzerine yürüyerek burasını ele geçirip, kendisini Selçuklu sultânı ilân etti. O'na karşı gönderilen bir kuvvet **Kutalmış** tarafından tamamen esir edildi.

Bu sırada **Alparslan** isyân eden Huttalan emirini tenkil ile meşgul bulunuyordu. Amcası **Musa Yabgu** da bulunduğu bölgede kendisini Selçuklu Sultânı ilân etmişti. **Alparslan**, hem Huttalan emirini ve hem de **Musa Yabgu**'yu kısa zamanda mağlub ve bertaraf ettikten sonra Merv Şehrinden Rey üzerine hareket etti. Bunu duyan **Kutalmış**, Rey şehrinden dışarı çıkarak **Alparslan**'ı karşılamak üzere Damgan bölgesine geldi. Burada iki ordu arasında harb başlamadan önce **Kutalmış** vâdiye su bağlatarak **Alparslan** kuvvetlerinin önünü bir bataklığa çevirdi. **Alparslan**'ın ordusu bu bataklığı geçmeye muvaffak olarak **Kutalmış**'ın askerlerini müthiş bir mağlûbiyete uğrattı. **Kutalmış**'ın öldürülmesiyle Selçuklu tahtı rakipsiz bir sûrette **Alparslan**'a kaldı. Târihlerin rivâyetine göre **Kutalmış**'ın ölümüne üzülen ve hattâ ağlayan **Alparslan**, O'nun için yapılan tâziyetleri de kabul etti.[36]

Tuğrul Bey, halîfe **Kâim Bi-Emrillâh**'ın kızı ile nikâh akdetmiş olmasına rağmen hastalığı sebebiyle O'nunla gerdeğe girememişti. **Alparslan** âilesinin rızâsından ziyâde ısrar ve icbâr neticesi olarak **Tuğrul Bey**'e verilmiş olan **Kâim Bi-Emrillâh**'ın kızını babası nezdine

36 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.49

gönderdi. Bu durumdan memnun kalan halîfe Bağdad'da hutbeyi **Alparslan** adına okuttu. Yeni sultânı bir kısım şâşaalı ünvanlarla taltif etti. Ayrıca bir elçisini göndererek O'na kılıç kuşandırdı.

Alparslan, bir ilk iş olarak târihte çok meşhur olan **Nizâm'ül-Mülk**'ü kendisine vezir tâyin ederek devlet işlerini O'nun vâsıtasıyla kısa zamanda nizam ve intizâma sokarak fetih hareketlerine girişti.

a-Devrindeki Fetih Hareketleri
aa-Azerbaycan ve Kafkasya Seferleri

Tuğrul Bey'in Doğu Anadolu seferleri neticesinde Türkmenler'in bir kısmı Erzurum ve Bayburd havâlisine yerleşmiş bulunduğu gibi onların bir kısmı da Suriye'de yer yurd edinip yerleşmişlerdi. Bilhassa **İbrahim Yınal**'ın kumandasında gerçekleşen Anadolu seferi ile bölgenin âdeta keşfi gerçekleşmiş ve burada Selçuklular'la boy ölçüşebilecek bir kuvvet bulunmadığı öğrenilmişti. Bu sebepledir ki, 1064 Yılı'nda **Sultân Alparslan,** ilk seferini Azerbaycan üzerine tertib etti. Karşısına ilk olarak çıkan Ermeni Prensliği'ni itaat altına aldıktan sonra Gürcistan üzerine hareket etti. Bir öncü kuvvet olarak hareket eden oğlu **Melikşah, Nizâm ül-Mülk** ile beraber Aras Nehri boyunca ilerleyerek Sürmeliçukur ve bazı kaleleri ele geçirdiler. **Alparslan** ise, târihî Ani şehrini kuşattı. 16 Ağustos 1064'de burasının fethi İslâm Âlemi'nde büyük bir sevinç yarattı. Bağdad'daki halîfe bu başarı üzerine **Sultan Alparslan**'a **"Ebul Feth"** (fethin babası) ünvânını tevcih etti. **Sultan Alparslan,** Gürcü kralının itaatini kabul ederek O'nu cizyeye bağladıktan sonra pâyitahtı olan Rey şehrine döndü.

Alparslan'ın bu Kafkasya seferi sırasında kardeşi

Kavurd Bey Şiraz'da hâkim olan **Fazlûle**'yi mağlub ederek burasını ele geçirmişti. **Fazlûle, Alparslan**'a sığınarak **Kavurd Bey**'den şikâyetçi olmuştu. **Alparslan**, kendi rızâsı dışında yapılan bu hareketi tasvib etmeyerek Şiraz'ı **Fazlûle**'ye iâde ettiği gibi O'na bir hükümdâr muâmelesi yapılmasını emretti. Buna râzı olmayan **Kavurd Bey** bir kaleye sığınıp mukâvemet etmek istemişse de sonunda ağabeyinden özür dileyip O'na itaatini bildirmek mecbûriyetinde kaldı.

Batı cephesinde otoritesini takviye etmiş bulunan **Sultan Alparslan**, bu defa Doğu seferine çıktı. 1065 Yılı'nda Ceyhun Nehri'ni geçerek Türkistan'a girdi. Kıpçaklar'la savaşarak onları itaat altına aldı. Aral Gölü'nün kuzey ve doğusundaki Türkmenler'in Selçuklular'a ilhak ve itaatini sağladı. Sonra Cend şehrine giderek ceddi **Selçuk Bey**'in mezarını ziyâret etti. Cend hâkimi O'nu muhteşem bir sûrette karşılayarak itaatini arz etti.

Buradan Merv şehrine gelen **Sultan Alparslan**, burada Karahanlı hükümdârı **İlik Hân**'ın oğlu **İbrahim Bey**'in kızı ile oğlu **Melikşah**'ı evlendirip düğünlerini yaptı. Böylece iki hânedân arasında sıhriyet tesisi ile müstakbel çatışmaların önünü almak istedi. Aynı şekilde Gazneli hânedânı ile de böyle bir evlilik akdiyle sıhriyet tesis edip hânedânlar arasında devam edegelen kavgaları bertaraf etmek istedi. Bu sırada on iki yaşında olan **Melikşah**'ı kendine veliahd tâyin etti. Oğullarının her birini ise Osmanlılar'daki sancağa çıkarma usûlüne benzer bir şekilde ayrı ayrı şehirlere vâli tâyin etti. Kardeşi **Kavurd Bey, Melikşah**'ın veliahd olarak ilânına infiâl duyarak isyân etti. Bunu hutbede **Sultan Alparslan**'ın emrine muhâlif olarak veliahd sıfatıyla **Melikşah**'ın adını okutmayarak açığa vurmuş oldu. Bunun üzerine **Sultan Alparslan**, kardeşi **Kavurd Bey**'in üzerine

yürüdü ve Kirman yakınlarında O'nun öncü kuvvetlerini mağlub etti. **Kavurd Bey** korkup kaçtı ve bir kaleye sığındı. Buradan ağabeyinden af taleb etti. **Sultan Alparslan,** O'nu afvettiği gibi Kirman şehrinin vâliliğini de kendisine verdi.

bb-Anadolu Akınları

Oğullarından her birini hâkimiyeti altındaki şehirlerinden birine vâli tâyin eden **Alparslan Bey,** bazı ileri gelir kumandanlarını da Anadolu içlerine doğru akınlarda bulunmaya memur etti. Bunlardan **Afşin, Gümüştekin** ve **Ahmed Şah** Dicle ve Fırat arasındaki Bizans şehrini ele geçirdiler. Hattâ **Afşin Bey** kumandasındaki bir Selçuklu ordusu Malatya civârında karşısına çıkan Bizans kuvvetlerini mağlub ederek Kayseri şehrini ele geçirdi.

Anadolu'da fetih hareketine girişen Selçuklu kumandanlarından biri de **Kurtçu Bey**'di. O da 1070 Yılı'nda Bizans hükümdârının Türk akınlarına karşı sefere çıkardığı kuvvetlerin kumandanı **Manuel Komnenos**'u mağlub ve esir etti. Fakat az sonra bu başarısına mağrûren **Alparslan Bey**'in emirlerini dinlemeyerek müstakil hareket etmek üzere Sultan'a itaat dâiresinden çıktı. **Sultan Alparslan,** Anadolu içlerine dalan **Kurtçu Bey**'in tâkibine **Afşin Bey**'i memur etti. İki ateş arasında kalan **Kurtçu Bey, Manuel Komnen** dâhil olmak üzere elindeki esirleri Bizans'a iâde etti ve kendi devletine karşı onlarla anlaştı. Bu maksatla İstanbul'a kadar giderek Bizans hükümdârına tâbi oldu. **Afşin Bey** ise O'nu tâkible giriştiği akınlarla Ege sâhillerine kadar birçok Bizans şehir ve kasabalarını vurduktan sonra[37] emniyetle geri döndü. Dönüş yolunda Amuriyye

37 *"Türk akıncıları daha önce aşağı-yukarı yirmi beş yılda denize ulaşabildikleri hâlde **Romanus Diogenes**'in ölümünde sâdece iki yıl sonra Ege ve Marmara sâhillerine indiler ve Üsküdar'a kadar bütün*

şehrini fethedip birçok esir ve ganimet ele geçirdi. 1069 Yılı'nda Konya Türkler'in eline geçti. Bu sırada diğer Selçuklu beyleri de Anadolu dâhilinde fetih hareketlerine devam etmekteydi. Bizanslılar, **Manuel Komnenos** idâresindeki bir orduyu Sivas'a Ermeni asıllı **Filaretos** kumandasındaki diğer bir orduyu da Malatya istikametine sevkederek Anadolu'daki fetih hareketlerini önlemeye çalıştıysa da pek bir başarı elde edemediler. Güney Doğu Anadolu daha önceden beri Bizanslılar'la Mısır'daki şiî Fâtımî Devleti arasında bir çekişme sahasıydı. Bu sırada Fâtımîler bir hayli zayıflamış bulunduklarından Bizanslılar'a karşı başarılı olamıyorlardı. Bu sebepleydi ki, Haleb emiri, **Sultan Alparslan**'ı Suriye'ye dâvet etmiş bulunuyordu.

cc-Suriye Seferi

Gün be gün zayıflamakta bulunan Mısır'daki şiî Fâtımî Devleti tarafından üst üste dâvet teklifi almış bulunan **Alparslan Bey**, 1070 Yılı'nın Temmuz ayında Suriye seferine çıktı. Güzergâhta bulunup daha önce **Tuğrul Bey** tarafından kuşatıldığı hâlde ele geçirilemeyen Malazgird Kalesi ile Erciş'i fethettikten sonra yoluna devam etti. O târihte Diyarbekir'de Mervânîler hâkimdi. Selçuklu Devleti'nin bir nevi vasalı olan Mervânîler'in emiri **Nizâmüddin**'in kardeşi **Said, Alparslan**'a müracaat ederek Diyarbekir emirliğinin kendisine verilmesini taleb etti. **Sultan Alparslan,** Mervânî emiri **Nizâmüddin**'den memnun olmadığı için bu teklifi kabul ile Diyarbekir önlerine geldi. **Nizâmüddin**'e bir elçi göndererek O'nun yerine kardeşi **Said**'i tâyin ettiğini bildirdi. Durumunu tehlikede gören **Nizâmüddin, Alparslan**'ın elçisine fevkalâde hüsn-ü muâmele ettikten

---

Anadolu'da ayak basmadıkları yer kalmadı." (**Prof. Dr. M. Altay Köymen** – Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târihi, C.III, Ankara 1992 sh.39)

başka Sultan'ın askerî masraflarına bir katkısı olsun diye yüz bin dinar ödemeyi teklif ile yerinde bırakılmasını ricâ etti. Sultan, bu teklifi kabul ederek O'nu yerinde bıraktı. Ancak hazinesinde para olmadığını, taahhüd ettiği bu parayı halktan toplayacağını öğrenince bu paradan da vazgeçti.[38]

Diyarbekir'den hareket eden Sultan **Alparslan**, güzergâhdaki Urfa şehrini kuşattı. Bu şehir Bulgar asıllı **Basil** adlı bir kumandanın idâresi altında idi ve şehir gâyet müstahkemdi. İki ay süren bir kuşatmadan sonra şehrin kumandanının teklif ettiği elli bin dinarı alarak muhâsarayı kaldırdı. Buradan Haleb'e gelen **Sultan Alparslan**, buranın emiri **Mahmud**'un şehri teslim etmemesi üzerine Haleb kuşatıldı. Kuşatma fazla uzun sürmedi. Zirâ emir **Mahmud** annesini de yanına alarak **Alparslan**'ın huzuruna çıktı ve O'ndan merhamet niyâz etti. O'na acıyan Sultan, kendisini afvettiği gibi O'nu yeniden Haleb emiri tâyin etti. Haleb'ten sonra Sultan **Alparslan**'ın niyeti Mısır üzerine yürüyerek Fâtımî Devleti'ne bir son vermekti. Fakat bu sırada kendisine Şam'da mülâki olan bir Bizans elçisi temsil ettiği imparator adına artık Selçuklular'a geçmiş bulunan Ahlad, Malazgird ve Erciş şehirlerinin ültimatom mâhiyetinde sert bir üslupla kendilerine iâdesini talep etmesi üzerine **Sultan Alparslan** bu niyetinden vazgeçti. Çünkü sert bir karşılık vererek geriye gönderdiği bu elçilerden birkaç gün sonra Bizans imparatoru **Romanes Diogenes**'in kalabalık bir ordu ile Erzurum istikametinde ilerlemekte olduğu haberi alındı. Bunun üzerine **Sultan Alparslan** seferin yönünü Bizans'a çevirmek mecbûriyetinde kaldı.

38 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.70

çç-Malazgird Meydan Muhârebesi

Selçuklular'ın târih sahnesine çıkışlarından itibâren ülkesinin doğusundaki şehir ve kasabaları kaybetmeye başlamış olan Bizans, bu gelişmeyi durdurmak ve Türkler'i geriye püskürtmek emeliyle büyük bir ordu teşkil edip, bu orduyu 13 Mart 1071 târihinde İstanbul'dan yola çıkarmışlardı. Bunun için büyük bir hazırlık yapılmış, Rum, Ermeni, Slav, Gürcü gibi çeşitli Hristiyan unsurlar yanında Rumeli'deki Şamanist Peçenek ve Kıpçaklar dâhil olmak üzere iki yüz bin kişiye varan bir ordu teşkil edilmişti.[39] Asker sayısı kadar teçhizat bolluğu ile de o güne kadar görülmemiş derecede kuvvetli olan bu ordunun ağırlıklarını üç bin kadar araba çekmekteydi. Sekiz yüz mandanın çektiği dört yüz araba at nalı ve mıh taşıyordu. Ayrıca tekerlekler üzerinde götürülen kale deliciler ve mancınıklar dört yüz ilâ beş yüz kilo ağırlığında taş kütlelerini fırlatabilecek bir güçteydi. Büyük bir zafer kazanacağından emin olan Bizanslılar, askeri savaş malzemeleriyle birlikte gerektiğinde sarf edilmek üzere beraberlerinde büyük bir hazine de taşıyorlardı. Bu hazinede bir milyondan ziyâde altın, yüz bin civârında ipekli elbise, altın ve gümüşten ma'mul kıymetli eğerler ve Ayasofya'dan alınmış altından ma'mul muazzam bir haç da vardı. Bizans imparatoru **Romanes Diogenes** kumandasındaki bu ordunun mutlak bir zafer kazanacağından o derecede emin bulunmaktaydı ki, daha yola çıkmadan güya ele geçirilecek olan Türk beldelerine vâli tâyinleri bile yapılmıştı.

39 İslâm ve Hristiyan kaynaklarında bu ordunun sayısı hakkında iki yüz binden altı yüz bine kadar çok muhtelif rakamlar zikredilmektedir. Gerçek, en az iki yüz bin kişi olduğu husûsudur.

Suriye seferinde bulunan **Sultan Alparslan**'ın Şam'da huzuruna gelen Bizans elçisinin tehdidler savurduğu sırada bu ordu çoktan yola girmiş bulunuyordu. Bizans imparatoru, muhteşem ordusuyla önce Kayseri'ye, oradan da Sivas'a, sonra da Erzurum'a gelip karargâh kurdu. Emrindeki kumandanlar Erzurum'dan daha ileriye geçilmeyip Türkler'in beklenmesini tavsiye ettilerse de imparator **Romanes Diogenes,** emrindeki ordunun büyüklüğüne güvenerek bu teklifi reddetti. Türkler'i Orta Asya'ya kadar kovalayacağını umuyordu. Burada emrindeki ordudan 30.000 kişilik bir kuvveti Türkler'in ele geçirdikleri yerleri geri almak maksadıyla Ahlat üzerine gönderdi. Kendisi de geri kalan askerlerle Malazgird istikametinde ilerledi. Yol boyunca önüne gelen Türkleri, kadın, çocuk ve ihtiyar ayırd etmeden katlederek Malazgird Kalesi'ni ele geçirdi.

Bu sırada Şam'da bulunan **Sultan Alparslan,** 27 Nisan 1071'de oradan ayrılarak Fırat boylarına geldi. Fırat Nehri'ni geçerken pek çok hayvanı boğulan **Alparslan, Tuğrul Bey** zamanından beri hizmet görmekte olan bir kısım yaşlı askerlerini terhis etti. Maksadı ordusunu gençleştirmekti. Azerbaycan'a gelip buradaki Hoy Şehri'nde karargâh kurdu. Kısa bir zaman zarfında emrindeki ordunun mevcûdiyetini 54.000 kişiye yükseltmeye muvaffak oldu. Bu ordu Bizans'ın 200.000 kişilik ordusuna kıyâsen, yine de kifâyetsiz olmakla beraber mânevî vasıfları itibâriyle ondan çok üstündü. Gerçekten bu genç, dinç ve disiplinli ordunun **Alparslan** gibi bir kumandanı, bozkır savaşlarının bütün usûllerini bilen, tecrübeli, çelik irâdeli gayret-i diniyye sâhibi mücâhid kumandanları vardı. Bu orduya **Alparslan**'dan maada **Süleymanşah, Mansur, Porsuk, Bozan, Savtekin, Afşin, Emir Sanduk, Artuk, Tutak, Emir Çavlı, Mengücek, Gevher-âyin, Ay-tekin, Tarana-**

oğlu, Dilmaçoğlu, Ahmedşah, Duduoğlu gibi her biri bir orduya bedel eşsiz insanlar kumanda etmekteydi.

Bizans ordusu ise, aralarında mefkûre birliği bulunmayan muhtelif kavim ve kabilelerden teşekkül ettirilmiş, ücretle tutulmuş askerlerden müteşekkildi.

Sultan Alparslan, Hoy şehrinde ordusunu hazırlamakla meşgulken Bizans İmparatoru'nun Ahlat üzerine sevkettiği 30.000 kişilik ordu **Emir Sanduk** tarafından bir baskınla tamamen imhâ edildi. O derecede ki, **Romanes Diogenes**'e bu mağlûbiyet haberini ulaştıracak tek bir nefer bile sağ kalmadı. Kumandanları Bulgar asıllı **Basilakes** esir düştü. Kendisine yardım maksadıyla gönderilen Bizans askerleri de aynı âkıbete uğramaktan kurtulamadı. Bizanslılar'ın bir zafer nişânesi olarak başları üzerinde taşıdıkları altın haç da elde edilen ganimetler arasındaydı. **Emir Sanduk** bunu **Alparslan**'a, O da Bağdad'daki halîfeye gönderdi.

Cephede bunlar olup biterken ordusunun sayı ve teçhizat itibâriyle eksikliklerini tamamlayan **Sultan Alparslan**, Malazgird istikametinde harekete geçerek 24 Ağustos 1071 târihinde Rahve (Zahva) Vâdisi'ne gelip ordugâhını kurdu. Burası Malazgird'e 12 km. mesâfedeydi.

Ahlat bozgununun intikâmını almak maksadıyla buraya yönelen İmparator **Romanes Diogenes**, Rahve'ye yaklaştığında bu vâdinin bütün tepelerinin Türkler tarafından tutulmuş olduğunu hayretle görmekle O da buraya üç beş km. mesâfede karargâh kurup yerleşti. Şimdi iki ordu birbirlerini görüyorlardı.

Sultan Alparslan, hem böyle iki muazzam ordunun karşılaşması sonucu pek çok insanın öleceğini hesap ederek bunun önlenmesi ve hem de düşman hakkında müşâhedeye dayanan bir bilgi edinmek maksadıyla Bizans'a bir sulh

teklifi yapmak üzere bir elçilik heyeti gönderdi. Bu heyet Kafkas fâtihi ünvânını taşıyan tecrübeli kumandan **Savtekin** ile o sırada **Alparslan**'ın nezdinde bulunan halîfenin elçisi **İbn-ül Muhalleban**'dan müteşekkildi. Askerinin sayı üstünlüğüne güvenen imparator, bu heyeti gâyet kötü karşıladı ve onlara: **"Sultan'ın nerede teslim olacağını"** sordu, sonra da:

"- İsfehan mı daha güzeldir, Hemedan mı?! Bana ondan haber verin." dedi.

İbn-ül Muhalleban:

"- İsfehan" karşılığını verince de O:

"- Hemedan'ın soğuk olduğunu öğrendik. Biz İsfehan'da, hayvanlarımız da Hemedan'da kışlar." diyerek zafer kazanacağından emin olduğunu göstermek istemişse de Türk elçisinin:

"- Hayvanlarınız orada kışlar ama sizin nerede kışlayacağınızı bilmem!" demesi üzerine bu sulh teşebbüsü neticesiz kaldı.

Prof. Dr. Osman Turan, bu esnâda Bizans ordusundaki Türk asıllı askerlerin Selçuklular'la gizli bir sûrette temasta bulunduklarını şu sûretle anlatmaktadır:

*"Görüşmelerin bu mâhiyeti hakkında da müslüman ve hıristiyan kaynaklarında tam bir mutabakat vardır. **Mathieu**'ye göre Bizans ordusundan sultana mektuplar yazılmış; korkma, ordunun büyük bir kısmı seninle beraberdir» haberleri bildirilmiş ve sultan da bu durumu öğrenmek için elçileri göndermiştir. Bir Bizans kaynağı elçilerin gelişinden önce, «Uz (Oğuz)lar'ın da Türklere (yâni Selçuklulara) bir işaret» yolladığını ve bu hâdisenin imparatora haber verildiğini kaydeder. Hâdise Şamânî Türklerin soydaşlarına katılmaları ile gerçekleşmiş ve millî duygular kendini göstermiştir. Bu şüphe üzerinedir ki, **Diogenes** yanında*

bulunan El-basan'ı (Khrisoskül) aynı endişe ile İstanbul'a göndermek lüzûmunu duymuştur ki, onu ilk Selçuklu sultanı ***Süleyman Şâh*** *zamanında ve onunla temas hâlinde bir defa daha göreceğiz. Bizans ordusunda Rumlara tam düşman durumunda bulunan Ermeniler'den başka Bizans kumandanları arasında bulunan rekabet ve münâferetler de bu ordunun zaafları arasında idi. Bizans yazarları zekâsı ve enerjisi yüksek olan imparatorun etrafında bulunan hâyin ve dalkavukların te'sirine kapıldığını da belirtirler. Bu duruma rağmen* ***Diogenes****, elçileri kaba bir şekilde geri gönderilip teklifleri reddederken yine de zaferden emin bulunuyordu."*[40]

Sultan Alparslan'ın sulh teklifine red cevabı aldığı 24 Ağustos, günlerden Çarşamba idi.

"*Sultan'ın imamı Buhârâlı* ***Muhammed b. Abd ülmelik****:*

«Ey sultan! Sen Allah'ın başka dinlere zafer vaad eylediği İslâmiyet uğrunda cihâd yapıyorsun; bütün müslümanlar minberlerde sana dua yaptığı cuma günü savaşa giriş. Ben, Tanrı'nın zaferi senin adına yazdığına inanıyorum» deyip bir keramet müjdesi ile ***Alparslan****'ın mâneviyatını yükseltti."*[41]

Sultan bu teklifi kabul etti. Halîfe bütün câmilerdeki hutbe esnâsında okunmak üzere şu duâyı yazıp ulaşabildiği yerlere gönderdi.

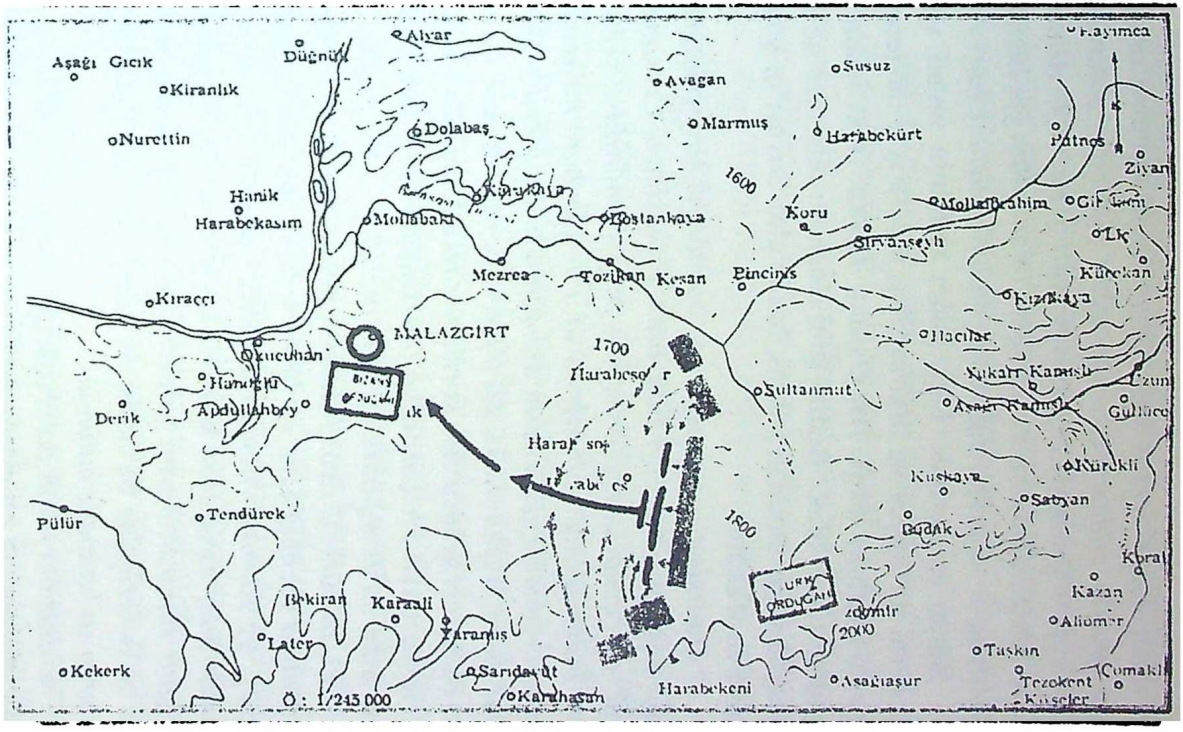
"*Allahım, İslâm sancağını yücelt, ona yardım et! Başını ezmek ve kökünü kazımak sûretiyle müşrikliği münhezim et! Sana itaatte canlarını feda edip, Sana tâbi olmak husûsunda kanlarını akıtan Senin yolunun mücâhidlerini kuvvetlendirerek, yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yar-*

40 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.181
41 A.y.

*dımlarından mahrum etme. Müminlerin emirinin burhanı olan **Sultan Alparslan**'ın Senden dilediği yardımı esirgeme ki, o bu sâyede hükmünü yürütsün, şânını yaysın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmesi için onu lütufkâr ve her zaman devamlı tesir icrâ eden desteğinden mahrum etme. Onun kâfirlerin karşısındaki bu günü yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerinle destekle. Niyyet ve azmini hayır ve başarıyla sonuçlandır. Çünkü o Senin ulu rızân için rahatını terketti. Malı ve canıyla emirlerine uymak gâyesiyle Senin yoluna düştü. Çünkü, Sen yüce kitabında:*

«Ey iman edenler! Can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yolu size göstereyim mi? Allah'a ve Peygamberine inanıyorsanız. O'nun yolunda can ve mallarınızla savaşırsınız» buyuruyorsun. Senin sözün gerçektir. Allahım, o nasıl Senin çağrına uyup, şeriatının korunmasında gevşeklik göstermeden emrine uymuş ve düşmanlarına gevşeklik göstermeden emrine uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak, dinine hizmet için geceyi gündüze katmışsa, Sen de ona zafer nasip eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini onun için iyi tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü kinlerini defetsin ve lütfunla bu koruyucu, onu en sağlam ellerle muhafaza etsin! Yapmak istediği her işi O'na kolay kıl! Tâ ki, onun düşmana karşı olan kutsal hareketi, zaferden ışık alsın ve müşrik zümresinin, hak yolu göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun!.. Ey Müslümanlar! Doğru bir niyyet, dürüst bir azim ve Allah'tan korkan temiz kalplerle ve ihlâs bahçesinden kısmet alan inançlarla onun için Allah'a yalvarıp yakarınız. Çünkü eksikliklerden münezzeh olan Allah, kitabında şöyle buyuruyor:

«Ey Muhammed! Onlara, dualarınız olmasa, Rabbim

Bizans Ordusu'nun 26 Ağustos 1071 günü saat 15.30'dan 19.30'a kadar kuşatılması ve yok edilmesi

size niçin değer versin, de». Onun güçlü kuvvetli olarak düşmanlarını mahvetmesi, sancağını yükseltip zaferlerin en ulvîsine eriştirmesi ve gâyesine nâil olması için Allah'a duâ ve niyâzda bulununuz. Rabbim, onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve müşrikliğe onun önünde boyun eğdir!»"[42]

Bütün eserlerinde Türk İslâm târihinin imânî vecdini derin bir duyuş ve ilmî sadâkat ölçüleriyle nakletmiş bulunan merhûm **Prof. Dr. Osman Turan,** tıpkı İslâm'ın te'yidine temel olan "**Bedir**" gibi Anadolu'nun mes'ud islâmlaşmasının teminâtı olacak Malazgird Savaşı'nı şöyle hikâye etmektedir:

"***Alparslan**'ın yaptıkları da bu mânevi havayı kuvvetlendirmekte son dereceyi buluyordu. Filhakika o, Çarşamba günü red cevabı alınca ordusunu pusu (kemîn)lara yerleştirdi; bütün tâbiye tedbirlerini aldı ve düşmanı tarassuda girişti. Perşembe günü Cuma sabahına kadar tekbir sesleri, davul, boru, haykırma vs. gürültüleri ve ok yağmuru ile Bizans askerleri uykusuzluk, korku ve şaşkınlık içinde bırakıldı. Henüz ciddî bir çarpışma olmamıştı. **Alparslan** Cuma günü askerlerini topladı; atından inerek secdeye vardı:*

«- Ya Rabbî! Seni kendime vekil yapıyor; azametin karşısında yüzümü yere seriyor ve senin uğrunda savaşıyorum. Ey Tanrım! Niyetim hâlistir; bana yardım et; sözlerimde hilâf varsa beni kahret!» sözleri ile derin imânının gereğini yaparak başını yerden kaldırdı. Sonra da beylerine ve askerlerine bu inanç ve kahramanlığın yüceliğini gösteren şu hitâbede bulundu:

«- Burada Allah'dan başka bir sultan yoktur, emir ve kader tamâmıyle onun elindedir. Bu sebeple benimle birlikte savaşmakta veya savaşmamak için uzaklaşmakta serbestsiniz» dedi.

---

42 Doğuştan Günümüze İslâm Târihi, (Hey'et), C.VII, sh.124 vd.

Bu imanlı ve heyecanlı sözlerden sonra bütün askerler:

«- Asla emrinden ayrılmayacağız.» cevabını verince hep birlikte ağlaştılar ve muhârebenin âkıbetinden endişeli oldukları için de, son ayrılış olması ihtimâli ile vedâlaştılar.

Sultan beyazlar giydi, atının kulanlarını sıktı ve eski bir şâmânî âdetine göre de atının kuyruğunu bağladı. Elindeki ok ve yayını bırakıp kılıç ve topuz(debbûs)unu aldı. Bütün askerleri de aynı şeyi yapıp kader gününe hazırlandılar. Atına binen bu büyük ve kahraman sultan şu son vasiyet-hitâbede bulundu:

*«- Ey askerlerim! Eğer şehid olursam bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. **Melikşâh**'ı yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak önümüzde çok hayırlı günler olacaktır.»"*[43]

*"Böylece maddî-mânevî hazırlıktan sonra artık muhârebe başlıyor; Türkler Allah!. ve tekbir sesleri, kös ve boru gürültüleri ve haykırmalar ile harekete geçiyor ve düşmanı hücuma kışkırtıyorlardı. Gerçekten de kuvvet azlığı dolayısı ile hücumun düşman tarafından yapılması tahrik edilecek ve ilerlediği takdirde **Tarank**'ın kumandasında pusulara yerleştirilen mühim bir kuvvet arkadan saldırarak Bizans ordusu şaşkına çevrilecek idi. Nitekim imparator da bir kaç gün pusuda sessiz ve hareketsiz kalan Türk Ordusu'nun bu tahrik hücumları karşısında ordusunu harekete geçiriyordu.*

***Diogenes** de hazırlanırken, çadır-kilisede, papazların idâre ettiği bir dinî âyinde ve duâda bulunduktan sonra Bizans-ordusu çan sesleri ile hücuma geçti. Böylece iki*

43 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.23'den naklen **Prof. Dr. Osman Turan** – A.g.e. (1980 basımı) sh.182

tarafın gürültüleri ve toz birbirine karışarak târihin büyük bir dönüm savaşı veya meydan muhârebesi başlamıştı. Türkler burada da tatbik ettikleri eski taktiklerine göre sahte bir hücumdan sonra çekilirken düşman ilerlemekte idi. Selçuklular kuvvet azlığını bu taktik ile gideriyor; saf hâlinde muhârebeye yanaşmıyor ve bunda muvaffak oluyorlardı. Filhakika Rumlar ilerleyince pusularda bulunan Türk kıt'aları arkadan âni bir saldırışa geçerek düşmanı birden şaşkınlığa uğrattılar.

Tam bu sırada idi ki kanadların uçlarında bulunan Uz (Oğuz) ve Peçenek süvârileri, evvelce bildirdikleri ve kararlaştırdıkları üzere, müslüman ırkdaşlarının safına geçtiler. Bu hâdise Bizanslıları büsbütün şaşırttı ve cesâretlerini kırdı. Bu Şâmânî Oğuzlar'ın reisi ***Tamış*** *adlı bir bey olup büyük hizmetini yaptı.*

Ermeni kaynaklarının, açıkça itiraftan sakınmalarına rağmen, çağdaş bir müellifin imparatorun bu esnada «sebepsiz yere Ermeni askerlerine ve milletine öfkelendi» ibâresi onların da, daha önce olduğu gibi, savaş zamanında da kaçtıklarına delâlet ediyor. Nitekim tarafsız bir müellif olan Süryanî ***Mihael*** *Bizanslılar'ın «bozuk mezheplerini kabule zorladıkları Ermeniler muhârebede sırtını çevirerek kaçtılar» ifâdesi ile bu durumu te'yid etmiştir. Bu sûretle imparator ordusunun dağılmakta ve Türklerin de şevkle ve sür'atle saldırmakta olduğunu görüyordu. O, ilk bozguna uğrayan sağ kanada sol kanaddan yardım yetiştirmeğe çalışıyordu. Yedek kuvvetlerin kumandanı prens* ***Andronikos Dukas*** *da imparatorun öldüğünü ilân ederek muhârebe sahasından uzaklaştı.* ***Alp Arslan*** *bizzat muhârebeyi idâre ediyor; birlikleri yokluyor ve hattâ bâzan da çarpışmalara katılıyordu. Bu atılganlıktan endişe eden* ***Ay-tekin****, sultanın önünde yer öperek, ondan «İslâmlara*

acımasını ve vücûdunu korumasını» niyâz ediyordu. Bu şaşkınlık içinde imparatorun, karargâhına ve hazinelerine doğru çekilmeğe başlaması ise tam bir dağılışa sebep oldu. Bununla beraber imparator bizzat kahramanca döğüşmekten de sakınmadı; kılıcını kullandı. Fakat nihâyet öğle vakti başlayan meydan muhârebesinin âkıbeti akşamleyin belli olmuştu. İmparator ve kumandanları esir edildi. Geceleyin devam etmesine rağmen de savaş bitmiş; esir, ölü ve fîrârî olarak sabahleyin artık bir Bizans Ordusu kalmamıştı."[44]

Bizans ordusunun dağılmasıyla pek çok esir ve ganimet elde edildi. **Sultan Alparslan** huzûruna zincirlere vurulmuş olarak getirilen Bizans İmparatoru **Romanes Diogenes**'in gerçekten o olup olmadığını anlamak için nezdine göndermiş olduğu elçileri çağırttı. Onların zincirlere vurulmuş olarak karşısında duran şahsın **Romanes Diogenes** olduğunu te'yid etmeleri üzerine zincirlerini çözdürttü. Bundan sonra aralarında şu konuşma geçti:

"- İmparator cenapları!.. Üzülmeyiniz. İnsanların mâceraları böyledir. Kâh yükselir, kâh böyle sukût ederler. Ben savaştan gâlip gelirsem düşmanıma iyi muâmele edeceğim husûsunda Cenâb-ı Hakk'a söz vermiştim." dedi ve O'na sulh teklifini red etmiş olmasının bir neticesi olarak mâruz kaldığı felâketten dolayı teselli edici sözler söyledi ve sordu:

"- Sen gâlip gelseydin bana ne yapardın?" bu suâle O:

"- Ey sultan!" dedi. "Ben senin memleketlerini zaptetmek için çok para harcadım. Çeşitli ırklardan maaşlı asker topladım fakat netice alamadım. İşte bir esir olarak karşınızdayım. Bana ne dilerseniz onu yapınız. Ben gâlip

44 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.182 vd.

gelseydim, mûtat vechile bir düşmana ne yapılması lâzım gelirse onu yapardım."

Sultan Alparslan:

"- Sence düşmana yapılması gereken nedir?" diye sordu. İmparator üç ihtimâl ileri sürdü ve dedi ki:

"- Birincisi esir edilen düşmanı öldürtmektir. İkinci şık ise O'nu ele geçirmekten bahsettiği şehirlerde zelil bir sûrette dolaştırıp halkın nefretine muhâtab kılmaktır. Üçüncü ihtimâl ise senin yapacağını ummadığım bir mesele olduğu için söylenmesinde bir fayda yoktur."

Sultan Alparslan, bu merd ve samimî beyânını takdir ederek üçüncü ihtimâli de söylemesini isteyince **Romanes Diogenes:**

"- Üçüncü ihtimâl esir olan düşmanı afvetmek ve O'nu dost edinerek memleketine göndermektir."

Sultan, kendisini afvedip, memleketine geri göndereceğini söyleyince **Romanes Diogenes** âdeta kulaklarına inanamadı. Sultan, O'na bir çadır tahsis etti, emrine muhâfızlar verdi. Bunlara kendisine bir imparator muâmelesi yapmaları tâlimâtını verdi. O'ndan on milyon dinar fidye-i necât (kurtuluş akçesi) taleb etti. Bu verildiği takdirde kendisiyle birlikte esir edilmiş olan Bizans kumandanlarının da salıverileceğini bildirdi.

Romanes Diogenes:

"- Türklerle savaşmak için hazinesindeki bütün parayı sarfettiğini, fazladan olarak halktan da ağır vergiler topladıklarını, bu sebeple fakirleştiklerinden dolayı bu parayı veremeyeceğini" bildirmesi üzerine Sultan "ne kadar bir fidye" ödeyebileceğini sordu. O da şahsı ve arkadaşlarının fidyesi olarak ancak bir milyon beş yüz bin dinar ödeyebileceğini, buna ilâveten de tekrar tahtına oturabildiği takdirde her yıl üç yüz altmış bin dinar ödeyebilece-

ğini söyledi. Merhametli **Alparslan** düşmanına acıyarak bu teklifini kabul etti ancak tekrar Bizans tahtına oturduğu takdirde Bizans'daki esir Müslümanları memleketlerine göndermek, Malazgird, Urfa ve Antakya dâhil olmak üzere Kızılırmak'ın doğusundaki bölgelerin Selçuklular'a terkiyle gerektiğinde asker vermek sûretiyle Türkler'e yardımcı olması husûsunda anlaşma hâsıl oldu.

Bu anlaşma üzerine serbest bırakılan **Romanes Diogenes**, iki yüz kişilik bir Selçuklu muhâfız kuvvetiyle Sivas'a kadar yolcu edildi. Lâkin **Romanes Diogenes**'in mâruz kaldığı bu mağlûbiyet üzerine Bizans'da **VI. Michael** askerî bir harekâtla Bizans tahtını ele geçirmiş bulunduğundan **Romanes Diogenes**'i İstanbul'a girer girmez yakalatıp gözlerine mil çekti. Yeni hükümdâr O'nun **Sultan Alparslan**'la yapmış olduğu anlaşmayı tanımadığından bu anlaşmanın şartları yerine getirilemedi ise de bu zafer ile Anadolu'nun kapıları Türkler'e karşı ardına kadar açılmış oldu. İmparator **Diogenes** ise, mâruz kaldığı bu ihânet sebebiyle kapatıldığı bir manastırda üzüntüsünden vefât etti.

dd-Alparslan'ın Türkistan Seferi ve Vefâtı

Alparslan'ın oğlu Toharistan hâkimi **Ayaz Bey** ile Karahanlı hükümdârı **Nâsır Hân**'ın epeyden beri arası açıktı. Bunun sebebi de **Nâsır Hân**'ın Türkistan seferinde bulunduğu sırada **Ayaz Bey**'in Buhara ve Semerkand üzerine akınlar yapmış olmasıydı. **Nâsır Hân, Ayaz Bey**'i cezâlandırmak üzere harekete geçmiş ve O'nu mağlub ederek adamlarının pek çoğunu öldürmüş, bir kısmını da esir almıştı. Fazladan olarak **Ayaz Bey**'in kardeşi ve dolayısıyla da **Alparslan**'ın kızı olan karısını, kardeşine yardım ve câsusluk etmekle ithâm etmiş ve döverek O'nun ölümüne

sebep olmuştur.

İşte bu yüzden **Sultan Alparslan,** 1072 Yılı'nın Eylül ayında büyük bir ordu ile **Nâsır Hân**'ı cezâlandırmak üzere Türkistan seferine çıktı. Karahanlılar'a âid topraklarda hiçbir ciddî mukâvemetle karşılaşmadan **Sultan Alparslan**'ın önünde sâdece Barzam Kalesi kumandanı **Yusuf Harezmi**'nin direndiği görüldü. Fakat O da sonuna kadar dayanamayacağını anlayınca bir hile düşünerek teslim oldu. Teslim olmadan önce karısı ve üç çocuğunu **Sultan Alparslan**'ın eline geçip de işkence görmesinler düşüncesiyle öldürtmüştü. Hâlbuki **Alparslan "Sultân'ül âdil"** olarak meşhur olmuş bir kimseydi.

Yusuf Harezmi teslim olduktan sonra **Sultan Alparslan**'ın huzûruna çıkarıldı. O önceden plânladığı üzere çizmesine sakladığı bir hançerle sultana saldırarak O'nu yaraladı.[45] O, yakalanıp öldürüldüyse de **Sultan Alparslan** aldığı yaradan kurtulamayarak dört gün sonra, 24 Kasım 1072 târihinde vefât etti. O sırada kırk üç yaşında idi. Hayatının en verimli olacağı bir çağında bu tâlihsiz vak'a ile vefât eden **Sultan Alparslan,** Merv Şehri'nde defnedildi.

O'nun bu genç yaşında vefâtı Âlem-i İslâm'da büyük bir üzüntüye sebep oldu. Kendisine **"Ebul feth"** ünvânını tevcih etmiş olan halîfe umûmî bir yas ilân etti.

Cesâret, dirâyet ve merhametiyle târihin tanıdığı müstesna şahsiyetlerden biri olan **Alparslan,** kazandığı parlak zaferler ve bunlar arasındaki Malazgird Meydan Muhârebesi ile târihin seyrini değiştirmiş, bu zaferden sonra Anadolu'nun fethine memur ettiği Selçuk emirleri ve kumandanlarıyla müslüman Türk Milleti'ne yeni ve ebedî bir vatan hediye etmiştir.

Bizans'ın zevâle yüz tuttuğunu görmüş ve o zamana

45 **İbn'ül Esir,** a.g.e. C.X, sh.78

kadar birbirleriyle boğuşan Oğuzlar'a geleceklerinin Batı istikâmetinde olduğunu göstermiştir.

3-Sultan Melikşah (1073-1092) Devri

Selçuklu Devleti'nde kuruluştan itibâren birçok şehzâdenin isyânı ile karşı karşıya kalınmış olunmasından dolayı **Sultan Alparslan** kendisinden sonra da böyle bir ihtilâf olmasını önlemek maksadıyla evlâdları arasında en istidadlı olarak gördüğü **Melikşah**'ı kendisine veliahd olarak ilân etmişti. Hâlbuki O, kardeşleri arasında en büyüğü olmadığı gibi henüz on bir yaşında idi.

6 Ağustos 1055 târihinde doğmuş bulunan **Melikşah**, henüz dokuz yaşında iken vezir **Nizâm'ül-Mülk**'le birlikte babasının çıktığı Gürcistan seferi sırasında -evvelâ bir nebze anlatılmış olduğu üzere- iki kale zaptetmiştir ki; bunlar arasında Sürmeliçukuru Kalesi pek meşhurdur. Bunu tâkiben de **Meryemnişin** Kalesi'ni surlarının sağlamlığına rağmen fethetmeyi başarmıştı. Bu başarıları sebebiyle **Sultan Alparslan**, 1066 Yılı'nda Radgân'da bulunduğu sırada O'nu veliahd ilân etti. Devrin bütün ileri gelir ricâlini toplayıp onlardan **Melikşah**'ın kendisinden sonraki sultan olarak yeminlerle te'yid olunmuş biat alındı. Oğlunu müzeyyen (süslü) bir ata bindirerek önünde yaya olarak yürüdü. Her tarafta hutbelerde kendi adından sonra **Melikşah**'ın adının da okunmasını bildirdi. Hilâfet makâmına büyük bir değer atfeden **Sultan Alparslan**, Bağdad'daki Abbasi halîfesi **Kâim Bi-Emrillâh**'dan da **Melikşah**'ın veliahdlığını tasdik etmesi talebinde bulundu. O da sultanın bu tercihine ehemmiyet atfederek **Melikşah**'a hil'atler gönderdi. Evvelce beyân edilmiş olduğu üzere **Melikşah**'ın veliahdlığı gibi evlendirilmesi de çok küçük yaşında olmuştu. Veliahd

ilân edilmesinden iki yıl önce 1064 târihinde babası O'nu Karahanlı beylerinden **İsa Bey**'in kızı **Terken Hâtun**'la evlendirmişti.

Sultan Alparslan'ın –sanki erken yaşlarda öleceğini biliyormuşcasına- aldığı bu tedbirler kendisinden sonra taht için bir kardeş kavgası yaşanması ihtimâlini bertaraf içindi. Fakat biraz aşağıda görüleceği üzere bütün bu tedbirlere rağmen yine de saltanat kavgası bertaraf edilememiştir.

Babasının 25 Kasım 1072 târihindeki vefâtı üzerine devlet ricâlinin ittifâkı ile sultan ilân edilen **Melikşah**, henüz on sekiz yaşında bir delikanlı idi. Yaşından umulmayacak sûrette dirâyet ve tecrübe sâhibi olan yeni sultan, ilk olarak babasının cenâzesini Merv Şehri'nde dedesi **Çağrı Bey**'in yanına defnettirdi. **Nizâm'ül-Mülk**'ü yeniden kendisine vezir tâyin etti. Yedi yüz bin dinar ihsanda bulunarak ordu mensuplarını kendisine bağladı. Sonra da komşu hükümdârla babasının vefâtı üzerine kendisinin tahta geçtiğine dâir mektuplar gönderdi.

a-Devrinin Vak'aları

aa-Kavurd Bey'in İsyânı

İlk olarak yeni Selçuklu sultanının genç ve tecrübesiz bir kimse telâkki olunmasından doğan bir hareketle komşu Karahanlılar ve Gazneliler fitne çıkarma teşebbüsünde bulundular. Önce Karahanlılar'ın batı bölgesindeki Semerkand'da hâkim olan **II. Nâsır** 1072 Yılı'nın son günlerinde bir Selçuklu şehri olan Tirmiz'e saldırdı. Arkasından vâli **Ayaz**'ın Curcan'da bulunmasından istifâde ile Belh üzerine yürüdü. Belh halkı başlarında vâlileri olmadığı için **II. Nâsır Hân**'a şehri teslim etmişlerse de geriye gelen **Ayaz Bey** bu şehri Karahanlılar'dan kurtardı. Bununla da iktifâ etmeyerek **II. Nâsır**'a bir ders vermek üzere on

bin kişilik ordusuyla Tirmiz üzerine yürüdü. Ancak burada Karahanlılar'la giriştiği muhârebede mağlub olarak güç belâ canını kurtarabildi. Askerlerin çoğu telef oldu.

Bu hâdisenin arkasından Gazneliler de fırsat bu fırsattır diyerek **Sultan Alparslan**'ın kardeşi **Osman**'ın idâresindeki Çiğilkent'e saldırdılar. **Osman**'ı esir edip şehri ele geçirdiler. Buradaki Selçuklu hazinesini alıp Gazne'ye naklettiler.

Melikşah'ın saltanatının ilk aylarında komşuları tarafından icrâ edilen bu tecâvüzlere tuz biber eken bir hâdise olarak sultanın kardeşi **Kavurd Bey**'in isyânıyla karşılaşıldı. **Sultan Alparslan**'ın kendisinden sonra hânedeân mensupları arasında bir kardeş kavgası çıkmaması için ittihaz ettiği bunca tedbire rağmen **Kavurd Bey**'in bu isyânı yeni hükümdârın karşılaştığı hiç de arzu edilmeyen ciddî bir sıkıntı yarattı.

Kavurd Bey, amcası **Sultan Alparslan** tarafından Kirman emiri olarak tâyin edilmişti. Saltanat değişikliğini bahane edip Selçuklu tahtını ele geçirmek üzere emrindeki orduyla Belh üzerine yürüdü. **Sultan Melikşah**, isyân eden amcasını yumuşatmak maksadıyla O'na mektuplar yazıp, yeni bir kardeş kavgasını önlemek istediyse de bu sulh teşebbüsünden hiçbir netice hâsıl olmadı. Tahtın kendisine âid bir hak olduğunu iddia ederek hareketinde ısrar edince **Melikşah**, bu ihtilâfın kuvvete başvurmadan hallolmayacağını anlayarak harekete geçti. Vezir **Nizâm'ül-Mülk**'ü bir kısım kuvvetlerle Belh şehrine gönderip, amcasına karşı bu şehrin korunması tedbirini aldı. Bunun arkasından **Savtekin Bey** kumandasında bir kısım öncü kuvveti **Kavurd Bey** üzerine sevketti. 16 Mayıs 1073 târihinde iki Selçuklu ordusu karşı karşıya geldi. Başlangıçta **Kavurd Bey** galebe sağlıyormuş gibi görünmüşse de binnetice mağlub olup

kaçmaya mecbûr kaldı.

Hemedan dağlarında saklanıp yeniden asker toplamak gayreti peşinde koşan **Kavurd Bey** üzerine emir **Temirel** kumandasında sevkedilen ordu O'nu kısa bir zamanda esir alıp geriye döndü. **Kavurd Bey**, yeğeninin ayaklarına kapanarak afv dilemişse de **Melikşah**, O'nu afvetmeyerek yay kirişiyle boğdurdu. Babasının aldığı bunca tedbire rağmen ordu mensupları arasında **Kavurd Bey**'e taraftarlık edenlerin bilinmesi sebebiyle bu âsi amcasını afvetmedi. Ancak O'na taraftar olanları teskin için **Kavurd Bey**'in esârete tahammül edemeyerek yüzüğünde sakladığı zehri içerek öldüğü yolunda bir şâyia ile taraftarlarının teskin edilmesine çalışıldı. Bununla beraber **Kavurd Bey** gibi esir olan evlâdlarının da babalarının yolundan gitmeleri tehlikesine karşı gözlerine mil çektirildi. O'nun evlâdlarından ele geçmeyen **Kirmanşah**, babasının yerine geçti. Zirâ **Melikşah**'a sadâkat yemini yapmış olduğundan O'na dokunulmadığı gibi Kirman bölgesi **Kavurd**'un âilesine bırakılmıştı. Henüz tam mânâsıyla merkeziyetçi bir hükümet olamayan Selçuklular da Kirman'da hâkim olan **Kavurd**'un evlâdları gibi federe bir devlet durumundaydılar. **Kirmanşah**'ın emirliği uzun sürmedi. Bir yıl sonra vefât etti. Yerine kardeşi **Hüseyin** geçti. **Hüseyin**'in yaşı çok küçük olduğundan kısa süre sonra Kirman emirliği vaktiyle gözlerine mil çekilmiş olan **Sultanşah**'a geçti. Bölgedeki kargaşayı gidermek ve burayı merkeze daha ziyâde bağlamak isteyen **Melikşah**, emir **Savtekin**'i buraya kumandan olarak göndermesiyle kargaşa daha da büyüdü. Bunun üzerine **Melikşah**, 1075 Yılı'nda Kirman üzerine sefere çıktı. Karşı koyamayacağını anlayan **Sultanşah**'ın, kat'î bir sûrette itaatini arz etmesiyle yeni bir kardeş kavgası önlenmiş oldu.

Kavurd Bey'in başlattığı gâile bu sûretle tamamen

nihâyete erince **Melikşah**, bu işte büyük ölçüde hizmeti görülmüş olan vezir **Nizâm'ül-Mülk**'e **"Atabek"** ünvânını tevcih ettiği gibi O'nun doğduğu Tus Şehri'ni de kendisine **"ıkta"** olarak ihsan etti. Bundan sonra **Sultan Melikşah**, Selçuklular'ın çok mühimsedikleri halîfe tarafından hükümdârlığının tasdikini talep etti. Halîfe **Kâim Bi-Emrillâh**, O'nun hükümdârlığını tasdikle kendisine **"Emir'ül Mü'minîn"** lâkabıyla birlikte kendisine **"Celâl'üd Dünyâ ve'd-din "** ünvanlarını tevcih etti.

bb-Melikşah'ın Mâverâünnehr Seferi

Amcasının isyânını ve bundan doğan meseleleri kat'î bir neticeye bağladıktan sonra komşu devletlerin ülkesine vâkî tecâvüzlerini bertaraf etmeye sıra geldiğini düşünen **Melikşah**, vaktiyle Karahanlılar'ın ele geçitdiği Tirmiz şehri üzerine bir sefer tertib etti. Karşılaştığı isyânın bastırılmasında hizmeti sebkat etmiş bulunan kumandan **Savtekin Bey**'i Tirmiz'e, Semerkand'dan gelebilecek bir yardımın önünü kesmek üzere Ceyhun nehri istikâmetine sevketti. Bu tedbir gâyet yerindeydi. Zirâ **Melikşah**'ın Tirmiz üzerine hareketini duyan Karahanlılar, oraya yardım için Semerkand'dan bir orduyu harekete geçirmişlerse de onları güzergâhlarında karşılayan **Savtekin**, mağlub edip kaçmaya mecbûr bırakmış olduğundan yardım alamayan Tirmiz şehri de mukâvemet etmeyerek **Melikşah**'a teslim oldu. Buranın vâlisi Semerkand hâkimi **II. Nâsır**'ın kardeşiydi. **Melikşah**, O'na iyi davranarak kendisini serbest bıraktı. Zirâ asıl hesaplaşmak istediği **II. Nâsır**'ın kendisiydi.

Bu sebeple Semerkand üzerine yürüdü. **Sultan Melikşah**'ın kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan **II. Nâsır**, Selçuklu ülkesine yaptığı tecâvüzlerden dolayı

özür diledikten maada sultana bağlılığını arz edince **Melikşah**, O'nu afvedip yerinde bıraktı. Dönüşte Belh şehriyle Tohoristan'ı kardeşi **Tekin**'e verdikten sonra Belh'e dönen **Melikşah**'ın bu seferinde ülkesine tecâvüzde bulunmuş olan Gazneliler'in de itaatini sağlamış olduğu düşünülebilir. Kaynaklarda bir sarahat olmamakla beraber vaktiyle Gazeneliler tarafından önce esir sonra da hapsedilmiş olan amcası **Osman**'ın serbest bırakılmış olmasının ifâde ettiği gerçek bu olmalıdır. O sırada Gazneliler Devleti'nin hükümdârı olan **Sultan İbrahim**'in hem **Osman Bey**'i serbest bırakması ve hem de vaktiyle yapılmış olan tecâvüzlerden dolayı özür dilemiş olması bunu göstermektedir.[46]

cc-Suriye Selçukluları'nın Kuruluşu

Devletin batı ve güney istikametinde gelişmesine büyük bir ehemmiyet atfeden **Sultan Alparslan**, Anadolu ve Suriye'nin fethine en dirâyetli kumandanlarını memur etmişti. Bunlardan biri olan **Atsız** ve **Şöklü** Beyler Mısır'daki şiî Fâtımî Devleti'nin idâresi altında bulunan Remle ve Kudüs şehirlerinden fetih hareketleri sonunda **Şöklü Bey**, 1074 târihinde Akkâ'yı, **Atsız Bey** ise 1076'da Şam'ı ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı. Ancak birlikte hareket etmesi gereken bu iki türk kumandanı arasında bir rekâbet ve anlaşmazlık husûle gelmiş, bunun neticesinde **Şöklü Bey** ile **Atsız Bey** kuvvetleri birbirleriyle çarpışma noktasına kadar varmışlardı. Bu çarpışmada **Şöklü Bey** mağlub olup hayatını kaybetmiştir.

Bölgede üst üste başarılar elde eden ve kendi başına buyruk olan **Atsız Bey**, merkezden emir almaksızın Mısır'ı ele geçirip Fâtımî Devleti'ne son vermek istediyse de Ka-

46 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.92 vd.

hire önlerinde müthiş bir mağlûbiyete mâruz kalarak Şam'a çekilmeye mecbûr kalmıştı. Fâtımîler, elde ettikleri bu başarı üzerine **Atsız Bey**'i tâkibe koyularak Şam'a kadar geldiler. Şehri muhâsara ettilerse de ele geçirmeye muvaffak olamadılar.

Suriye havâlisinde bu hâdiseler olurken **Atsız Bey**'in kendi başına buyruk hareket etmesinden rahatsız olan **Melikşah**, Suriye'yi kardeşi **Tutuş**'a ıkta olarak verdi ve O'nu bölgeye gönderdi. **Tutuş**'un, Haleb'i muhâsara ettiği bir sırada Şam'ı daha büyük bir kuvvetle yeniden kuşatmış bulunan Mısırlılar karşısında acze düşen **Atsız Bey**, O'ndan yardım talebinde bulundu. **Tutuş**'un Şam üzerine yürümesinden duydukları endişe ile Mısır ordusu muhâsarayı kaldırarak geri çekildi. **Tutuş** kolaylıkla Şam'a girdi. Girmekle kalmayıp, bölgede merkezî hükümeti dinlemeyerek kendi başına hareket eden **Atsız Bey** ve kardeşini öldürerek Suriye ve havâlisinin hâkimi hâline geldi. Bu hâdise Suriye Selçukluları Devleti'nin başlangıcını teşkil etmiştir.

çç-Melikşah'ın Doğu Arabistan Seferi

Sultan Alparslan'ın Anadolu'nun fethine memur ettiği kumandanlardan biri de bir Türkmen beyi olan **Artuk Bey** idi. **Sultan Alparslan** devrinde Sakarya'ya kadar ilerleyen **Artuk Bey**, Bizans kuvvetleriyle birçok kereler karşılaşmış ve her seferinde de gâlib gelmişti. Anadolu'nun fethine memur edilmiş başka Selçuklu kumandanları da bulunduğundan **Sultan Melikşah** tahta geçtiğinde, **Artuk Bey**'i geri çağırarak Irak'ın güneyinde vazifelendirdi. Zirâ burada epey zamandan beri isyan ve ihtilâller çıkarmış olan **Karmatîler**'in[47] tenkili İslâm Âlemi'nin huzur ve sükûnu

47 Fazla bilgi için bk. **Muhammed Hammâdi** – Bâtınîler ve Karmatîlerin İçyüzü, İstanbul 2004 veya **Kadir Mısıroğlu** – Târihten Günümüze Tahrif Hareketleri, C.1, sh.225 vd.

için fevkalâde bir ehemmiyet arz etmekteydi.

Karmatîler, Bahreyn'de ve El-Ahsâ bölgelerinde yuvalanmış bulunuyorlardı. El-Ahsâ bölgesine gelen **Artuk Bey**, Karmatîler'in hâkim oldukları bütün bölgelerden temizlenmelerine me'mur edilmişti. Karmatîler, isyân ve ihtilâllerde muvaffak olamayınca çöle kaçıp izlerini kaybettiriyorlardı. Bu sebeple idi ki, **Artuk Bey**'in Necid çöllerini geçmesi gerekmekte idi. Bunun için Basra'da gerekli hazırlığı yapan, çölü geçmek için ihtiyâcı olan develeri ve yiyecek maddelerini tedârik ettikten sonra Ocak 1077'de El-Ahsâ sâhilindeki Katif'e geldi.

Buranın hâkimi **Yahya**'nın korkup kaçmasıyla **Artuk Bey**, burasını ele geçirdi. Karmatîler'i müthiş bir sûrette cezâlandırdı. Hutbeyi **Melikşah** adına okutturdu.[48] Buradan Bahreyn adasına geçen **Artuk Bey**, burasını da Selçuklu ülkesine ilhâk etti. Bağdad'daki halîfe Karmatîler'e karşı kazandığı bu zafer dolayısıyla **Artuk Bey**'e altın eğerli bir at ve hil'atler göndererek teşekkür etti. **Artuk Bey**'in bu icraatı dolayısıyla Arap Yarımadası'nın doğu kesimleri Selçuklu Devleti'ne iltihâk etmiş olduğu gibi Karmatîler geçici de olsa sindirilmiş oldu.

dd-Diyarbekir'in Fethi

Melikşah'ın kardeşi **Tutuş**'un Suriye havâlisindeki başarıları Musul hâkimi **Müslim**'in rekabet hissini tahrik etti. Durumunu tehlikede gören **Müslim**, Fâtımîler'den yardım talep etti. Bu yardıma güvenerek Şam'ı kuşattı. Beklediği yardımı alamayınca da Mayıs 1083'de müthiş bir sûrette mağlûbiyete uğratıldı. **Müslim**'in Fâtımîler'le işbirliğine kızan Harran kadısı bu şehri diğer bir Türkmen

48 **A. Sevim – Sultan Melikşah** Devrinde Ahsâ ve Bahreyn Karmatîleri'ne karşı Selçuklu Seferi, Belleten XXIV, sh.94

beyi olan **Çubuk Bey**'e teslim etmek üzere O'nu Harran'a çağırdı. Lâkin **Çubuk Bey** Harran'a gelmeden, bu durumu öğrenen **Müslim** etrafına toplayabildiği askerlerle Harran'ı muhâsara ederek ele geçirdi. Kadıyı ve O'nunla birlikte hareket edenleri kılıçtan geçirdi.

Bu sırada Diyarbekir'de hâkim olan Mervânîler de Devlet'i dinlememekteydiler. Önce Mervânîler'e sonra da Abbasiler'e vezirlik etmiş bulunan **Fahrüddevle Cehir** isimli bir arabın bölgede olup bitenleri rapor etmesi ve buradaki itaatsizliğe bir son vermesi için **Sultan Melikşah**'a müracaatı üzerine Sultan, burası üzerine harekete geçti. **Fahrüddevle** kumandasında Harran üzerine gönderilen Selçuklu ordusu âni bir baskınla Harran'ı ele geçirdi. **Müslim** kaçıp Âmid'e (Diyarbekir) çekildi. Lâkin kısa bir zaman sonra **Artuk Bey** ile **Fahrüddevle** arasında ihtilâf çıktı. Buna rağmen Diyarbekir'in muhâsarası devam etmekteydi. Bu sırada **Şerefüddevle** ile anlaşan **Artuk Bey** Sincar'a çekildi. **Fahrüddevle**, Diyarbekir kuşatmasına devam ederken oğlu **Ebul Kasım** Silvan'ı ele geçirdi. **Fahrüddevle** ise; Mervânîler'e tâbi Mardin, Siirt ve Hasankeyf gibi şehirleri birer birer ele geçirince durumun vahâmetini gören Mervânî hükümdârı **Nasrüddevle Mansur, Sultan Melikşah**'ın huzûruna çıkarak yerinde ibkâ edilmesi ricâsında bulundu. Sultan, O'na sâdece Diyarbekir ile Silvan'ı bırakabileceğini, kendisine tâbi diğer şehirlerin artık tamamen Selçuklular'a ilhâk edilmiş olduğunu söyledi. Bu teklifi kabul etmeyen Mervânî hükümdârı, hristiyan veziri **Ebû Sâlim**'in Diyarbekir surlarının sağlamlığından bahsederek on yıl dayanabiliriz demesine aldanarak **Melikşah**'ın teklifini reddetti. Hâlbuki şehir halkı Mervânîler'den memnun değildi. Selçuklu idâresine geçmeye can atıyorlardı. Kale içinde ayaklanma çıktı. Bundan da istifâde eden Selçuklu

ordusu 4 Mayıs 1085 târihinde Diyarbekir'i ele geçirdi. Bu sûretle Mervânîler Devleti yıkılmış oldu. O zamanlar Hısnı Ziyad adıyla anılan Harput, Selçuklu kumandanlarından **Çubuk Bey**'e verildi. Bu sûretle burada on beş yıl kadar sürecek olan Çubukoğulları Beyliği kurulmuş oldu.[49]

ff-Musul'un Fethi ve Tekiş Bey'in İsyânı

Musul bölgesi **Sultan Melikşah**'ın halasının kocası olan **Şerefüddevle**'nin hâkimiyeti altında vasal bir devletti. Bu yakın akrabalığa rağmen O, Selçuklu ordusunun Diyarbekir'i kuşatması esnâsında kendi durumundan endişe ederek Mervânîler'e destek sağlamıştı. Buna kızan **Melikşah**, Musul üzerine bir ordu sevketti. Diyarbekir muhâsarası sırasında Sultan'ın tâyin ettiği kumandan **Fahrüddevle** ile ihtilâfa düşmüş olan **Artuk Bey** de kendini afvettirmek için bu orduya iltihâk etti. Musul şehri kolayca zaptedildi. Sultan, büyük bir merâsimle Musul'a girdi. Mağlûb olan Musul hâkimi Sultan tarafından afvedildiği gibi merkezî hükümete daha sıkı bir sûrette bağlı kalmak şartıyla emirliği kendisine iâde edildi.

Bu sırada Selçuklu Devleti'nin boş kalan doğu sınırlarında Belh ve Tohoristan hâkimi **Tekiş**, kardeşi **Melikşah**'a isyân etti. Bu O'nun ikinci isyânıydı. Birinci isyânda başarılı olamamış ve **Melikşah** tarafından afvedilmişti. Şimdi ise O'nun Musul'da bulunmasından istifâde ederek tekrar kıyam edip Serahs şehrine kadar geniş bir bölgeyi ele geçirerek Serahs'ı kuşatmış olduğunun haberini alan **Melikşah**, yönünü kuzeydoğuya çevirdi. **Tekiş** ise bu durumu haber alınca Serahs'ın muhâsarasından vazgeçerek Tirmiz'e çekildi. Musul'dan harekete geçen **Melikşah**, ancak üç ay sonra Tirmiz'e ulaşabildi. **Tekiş**'i mağlûb ederek hapsetti.

49 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.125

Lâkin hânedân mensuplarına dâima müsâmahakâr davranan ve kan dökmeyi sevmeyen **Melikşah**, O'nun yerine **Ahmed**'i tâyin etti.[50]

ee-Sultan Melikşah'ın Suriye Seferi

Melikşah, kardeşi **Tekiş**'in isyânıyla uğraşırken Anadolu'nun fethine babası tarafından memur edilmiş kumandan ve şehzâdelerden biri olan **Süleymanşah**, Anadolu dâhilinde âdeta müstakil bir hükümdâr gibi hareket etmekteydi. Anadolu'nun fethinde müstesnâ bir yeri olan **Süleymanşah** bu sırada Çukurova'yı Antakya dâhil olmak üzere fethederek en son Haleb şehrini kuşatmış bulunuyordu. Kendisine karşı koyan Musul hâkimi **Şerefüddevle Müslim**'i yenip bertaraf etmesine rağmen Suriye'de büyük bir hâkimiyet kurmuş olan **Tutuş**'a mağlûb olmuş ve hayatını kaybetmişti. **Tutuş**, bu başarısı üzerine Haleb emirine haber gönderip şehrin kendisine teslimini istedi. Emir, bu işi ancak **Sultan Melikşah**'ın müsaadesiyle yapabileceğini bildirince **Tutuş**, Haleb'i kuşattı. Fakat kuşatma gerçekleşmeden evvel **Tutuş**'un talebi üzerine başına ne geleceğini tahmin ettiğinden **Sultan Melikşah**'ı yardıma çağırmıştı. **Tutuş**, sultan gelmeden içeriden de aldığı yardım ile Haleb'i ele geçirmekle beraber gâyet muhkem olan iç kale kendisine direnmekteydi. Burasını ele geçirmeden **Sultan Melikşah**'ın Suriye üzerine sefere çıktığını öğrenmekle muhâsarayı kaldırarak **Artuk Bey** ile birlikte Suriye içlerine doğru çekildi.

Anadolu'nun fâtihi kabul edilen **Süleymanşah**'ı öldürmüş olmasından dolayı **Tutuş**'a esâsen kızgın olan **Sultan Melikşah**, Eylül 1086'da İsfehan'dan Suriye istikametinde yola çıkarak Musul'a geldi. Kumandanlarından

50 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.126 vd.

Bozan'ı mühim bir kuvvetle Urfa'nın fethiyle vazifelendirdi. Musul'dan Harran'a, oradan da Câber'e gelen **Sultan Melikşah** yol boyunca birçok kale fethederek 4 Aralık 1086'da Haleb'e girdi. Kumandanlarından **Aksungur**'u Haleb'e vâli tâyin etti. Bu sırada Şeyzer emiri itaatini arzedip emrindeki Lazkiye, Kefertab ve Famiye'yi Sultan'a teslim ile itaatini arzetti. Bu hareketten memnun kalan **Melikşah**, O'nu Şeyzer emirliğinde ibka etti.[51]

Diğer taraftan Urfa'nın fethine memur ettiği **Bozan**, 28 Şubat 1087'de bu şehri Bizans ve Ermeni müdâfilerin elinden alıp fetheylemeye muvaffak oldu. **Sultan Melikşah**, O'nu Urfa vâlisi tâyin etti.

Bundan sonra Batı'ya yönelen **Sultan Melikşah**, Antakya önlerine geldi. **Süleymanşah**'ın veziri şehri sulh yoluyla **Melikşah**'a teslim etti. Buradan yoluna devam ederek Süveydiye'ye intikal ederek Akdeniz'e ulaşmış oldu. Bu sûretle ülkesinin batı hududlarını Akdeniz'e kadar genişletmiş olan **Sultan Melikşah**, Şam'a çekilmiş olan yarı âsi vaziyetteki kardeşi **Tutuş** ile **Artuk Bey**'i tâkibe koyulmayarak geriye döndü ve 13 Mart 1087'de Bağdad'a geldi. Bağdad'da büyük bir merâsimle karşılanan Sultan'ın, bu gelişi Hilâfet Merkezi'ni ilk ziyâretiydi. Seferden elde ettiği gânimetlerin pek çoğunu Halîfe'ye ihsân etti. Halîfe de mukâbeleten kendisine pek değerli Arap atları hediye etmeye ilâveten büyük bir merâsimle Hilâfet Sarayı'nda kendisine hil'at giydirip, kılıç kuşandırdı. Üstelik O'nun artık hem Doğu'nun ve hem de Batı'nın rakipsiz bir hükümdârı olduğunu göstermek üzere bu kılıç kuşanmada O'na iki kılıç kuşandırdı. Sultan, Bağdad'da bir müddet ikamet ederek civarda av partileri tertib etti. Kızı *Mehmelek Hâtun* ile halîfe **El-Muktedi**'yi evlendirerek debdebeli bir düğün

51 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.136

yaptıktan sonra 23 Mayıs 1087'de İsfehan'a hareket etti.

ff-Sultan Melikşah'ın Türkistan Seferi

Karahanlı hükümdârı **Ahmed Han**'ın ülkesindeki âlimleri tahkir etmesi ve zenginlerin mallarını müsâdere etmesi gibi sebeplerle ülkenin ileri gelenleri üzerlerindeki zulmü kaldırmak üzere **Sultan Melikşah**'ı Türkistan'a dâvet ettiler. Karısı **Terken Hâtun**, Karahanlı hânedânından olduğu hâlde kendisine bildirilen şikâyetler üzerine Sultan, Türkistan seferine çıktı. Buhara'yı ele geçirdikten sonra 1088 Yılı'nın Temmuz ayında Semerkand önlerine gelip şehri muhâsara etti. Semerkand'ın da düşmesi üzerine ele geçen **Ahmed Han**'ı İsfehan'a gönderdi. Bunun üzerine Karahanlı hükümdârı, Sultan, Özkent şehrinde iken huzûruna gelip itaatini bildirdi. Hutbede **Melikşah**'ın adının okunmasını ve sikkelerde O'nun isminin yazılması husûsunda söz vermesi üzerine yerinde bırakıldı.

Melikşah'ın Horasan'a döndüğü sırada Semerkand civârında oturan Çiğil kabilelerinin isyân ettikleri haberinin alınması üzerine O, tekrar Semerkand'a döndü. İsyânı, Sultan'a itaatini arz etmiş olan Kaşgar Hânı'nın yeğeni **Yakub Tekin** başlatmıştı. **Melikşah**'ın geri döndüğünü öğrenince kaçan **Yakub Tekin**, Kaşgar Hânı tarafından yakalattırılıp Sultan'a teslim edildi.

Melikşah'ın bu seferi sonunda Kaşgarlar'ın ülkesi kâmilen Selçuklu Sultanı'nın hâkimiyeti altına girdi. Böylece Çin hududuna kadar Türkistan'ı hâkimiyeti altında bulunduran bütün Türkmen beyleri itaat altına alınmış oldu.

gg-Sultan Melikşah'ın Bağdad'ı İkinci Ziyâreti

Türkistan seferini tamamlayarak ülkesinin doğu hudutlarını Çin sınırlarına kadar genişletmiş bulunan **Sultan**

Melikşah, 5 Kasım 1091'de ikinci defâ Bağdad'ı ziyâret etti. Cezîret'ül Arab (Arab yarımadası)'daki vasal hükümdârları Bağdad'a dâvet etti. Suriye'de hâkim olan **Tutuş**, Haleb vâlisi **Aksungur**, Urfâ vâlisi **Bozan** ve **Emir Çubuk** Bağdad'a dâvet edildi. Sultan'ın bu Bağdad ziyâreti sebebiyle şehirde büyük bir karşılama ve şenlik tertib edildi. Şehirde bir müddet kalarak îmar hareketlerine girişen **Melikşah**, dâvet ettiği vasal meliklere Hicaz Bölgesi'nin kontrol altına alınmasını ve henüz fethedilmemiş bulunan Yemen ve Aden bölgelerini fethe me'mur etti.

Mekke'de hutbe okunurken Abbasî halîfesinden sonra Selçuklu hükümdârlarının adlarının da zikredilmesi 1068 târihinde başlamıştı. **Melikşah**, Selçuklu tahtına çıktıktan sonra Mekke şerifleriyle münâsebetlerini geliştirmek üzere **Ebu'l Kasım** adlı birinde emâneten bulunmakta olan sarı ipekten mâmul Kâbe örtüsünü şeriflere gönderdi. O zamana kadar örtülü olmayan Kâbe bununla örtüldü. Sultan, ayrıca Şerif **Ebu Hâşim**'e Arafat'a giden su yollarının tâmiri için otuz bin dinar gönderdi.

Mekke şerifleriyle bu iyi münâsebetler Abbasi halîfesi **Kâim Bi-Emrillâh**'ın 1073'deki vefâtından sonra bozuldu. Zirâ Kâhire'deki Fâtımî halîfesi **El-Mustansır** şeriflere bu târihten sonra çeşitli hediyeler göndererek onları kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu. Bu sebeple Hicaz bölgesinde hutbe üç yıl müddetle Fâtımî halîfesi adına okundu. Üç yıl sonra yani 1076'da **Sultan Melikşah**, Hicaz'a bir elçi göndererek bozulan münâsebetleri sünnî âlimlerin desteğiyle düzelttiyse de bu durum uzun sürmedi. 1077 Yılı'nda **Muhît'ul Alevî** adında biri Medine'yi zaptederek hutbeyi tekrar Fâtımî halîfesi adına okutmaya başladı. Medine emiri **Mühennâ, Melikşah**'a sığındı.

Ceziret'ül Arab'da hâkimiyet tesis etmiş bulunan

Tutuş'un devamlı taarruzlarıyla Fâtımî Devleti bir hayli zayıflamış bulunduğundan bölgede hutbe yeniden Abbasi halîfesi ve **Melikşah** adına okunmaya başlandı. Mısır halîfelerinin Kâbe kapısına yazılı olan isimleri de silindi.

Bütün bu hâdiseler dolayısıyla **Sultan Melikşah**, Bağdad'da bulunduğu sırada Fâtımîler'in Hicaz bölgesine bu mütemâdi müdâhalelerine kat'î bir nihâyet vermek üzere kumandanlarından **Gevherâyin, Çubuk Bey** ve **Törşek Bey**'i bir kısım askerlerle Hicaz'a gönderdi. Bunlar kısa zamanda bölgede Selçuklu hâkimiyetini tesis ettikten sonra Yemen'e geçtiler. **Törşek Bey** burada çiçek hastalığından vefât etti. Bununla beraber bütün Yemen kısa bir askerî hareket sonunda Selçuklu İmparatorluğu'na iltihâk edildi.[52]

b-Sultan Melikşah'ın Son Günleri ve Vefâtı

Melikşah zamanında devam eden fetih hareketleriyle Selçuklu Devleti muazzam bir imparatorluk hâline gelmişti. Bu gelişmede sultan kadar O'nun dirâyetli veziri **Nizâm'ül-Mülk** de müessir olmuştu. Lâkin O, itibâr cihetiyle devlette âdeta ikinci bir sultan durumundaydı. Fazladan olarak evlâdları, damadları ve bir kısım akrabaları bu devlette pek yüksek mevkiler işgâl etmişlerdi. Bu durum diğer devlet ricâlinin husûmet ve rekâbet hislerini tahrik etmiş bulunuyordu. **Nizâm'ül-Mülk**'ün muârızları Sultan'ın hanımı **Terken Hâtun**'u yanlarına alarak O'nun aleyhinde dehşetli bir propaganda başlattılar. Bu propagandalar neticesinde **Melikşah**'ı da kendi yanlarına çekmeye muvaffak oldular. Bunun sonucu olarak **Melikşah**, bu ihtiyar ve emekdâr vezirine gönderdiği bir mektupda **Nizâm'ül-Mülk**'ün muhâliflerinin hissiyatlarına tercümân olarak şöyle bir beyânda bulundu:

52 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.176

"Sen benim devletimi ve memleketimi istilâ eyledin; evlatlarına ve damatlarına verdin. Bunlar benim adamlarıma saygı göstermiyor, halka zulmediyor, sen de bunları tedip etmiyorsun. İster misin ki; vezirlik divitini elinden, sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım"

İhtiyar vezir bu tehdidkâr mektuba verdiği cevapta, devlete yaptığı hizmetleri sayıp döktükten sonra:

"Devlete benim de ortak olduğumu bilmiyor musun? Bu vezirlik diviti ve sarık, senin tacın ile o derece alâkalıdır ki, diviti aldıktan sonra taç da kalmaz, gider"[53] ifâdesi ile Sultan'a âdeta meydan okumuştu. Bu gerginlik üzerine Sultan, O'nu beraberine almadan Bağdad'ı terk etti. **Nizâm'ül-Mülk** de Sultan'ın arkasından hükümet merkezine dönmek üzere Bağdad'dan ayrıldıysa da güzergâhta kendisine bir şikâyetnâme sunmak bahânesiyle yaklaşan bir Bâtınî fedâisi tarafından hançerlenerek öldürüldü. Herkes O'nun Sultan tarafından azledileceğini ve hattâ öldürüleceğini düşünmekte olmasına rağmen târihçiler O'nun vefâtı üzerine **Sultan Melikşah**'ın pek ziyâde müteessir olduğunu kaydederler.[54] Bununla beraber yüksek devlet me'muriyetleri yeniden tanzim olunarak eski vezirin adamları tamamen tasfiye edildi. Vezirliğe ise, **Ebu'l Ganâim** tâyin edildi.

Nizâm'ül-Mülk'ün bu sûretle ortadan kalkmış olması O'nun muhâliflerine devlet kapısını açmış oldu. Hattâ **Terken Hâtun** bile bu durumdan istifâde ile kendi oğlu **Mahmud**'u veliahd tâyin ettirdi. Bu sırada Sultan'ın kızı olan **Mehmelek Hâtun**'un halîfeden olmuş bulunan **Câfer** adındaki oğlunun veliahd tâyin edileceği şâyiâsı üzerine **Melikşah** ile halîfenin arası açıldı. Bu sebeple Halîfe

53 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.177 vd.
54 A.y.

Muktedî'ye Bağdad'ı terk etmesi emredildi. Halîfe'nin on günlük bir müddet talep etmesi üzerine bu talep kabul olunmakla beraber verilen iznin dolmasına bir gün kala **Sultan Melikşah**, zehirlenerek öldü. O'nun ölümü hakkında kaynaklarda çeşitli rivâyetler vardır. Bunlardan **El-Bundarî**:

"***Melikşah** ava çıkmıştı... Av etini çok yediğinden yakıcı sıtmaya yakalandı, ayın onaltısında vefât etti. O'nun ölümü ile devletin beli kırıldı. O günlerde **Melikşah** ile halîfe arasında tatsızlık vardı ki, bazı kötü düşünceli kişiler sultanın ölümünü bu tatsızlığa atfettiler.*" demektedir.

İbnü'l-Esîr ise:

"*Sultan, av eti yiyip hummaya yakalandı ve kan aldırdı. Fakat yeteri kadar kan alınamadığı için hastalığı ağırlaştı. Hastalığı ateşli humma idi. 15 Şevvâl (18-19 Kasım 1092) Cuma günü vefât etti.*"[55] derken Ermeni târihçi **Urfalı Mateos**:

"*Aynı yılda (1092), herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve iyi niyet sâhibi bir zât olan büyük **Sultan Melikşah** öldü. O, Bağdad şehrinde, Semerkand sultanının kızı olan karısı tarafından ihânetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zâta zehir içirip en büyük hükümdârın canına kıydı.*"[56] demektedir. Bunların yanı sıra Süryanî **Ebu'l-Ferec** ise:

"*Sultan şiddetli ve yakıcı bir hummaya tutularak öldü. Denildiğine göre kölesi **Hurdik**, O'na zehir içirmişti.*"şeklinde kaydetmektedir.

"Kaynakların naklettiklerine ve olayların gelişmesine bakıldığında, Sultan'ın kim tarafından düzenlendiği açıklık kazanmasa dahi, bir sûikaste kurban gittiği anlaşılmaktadır. **Melikşah**'ın naaşı İsfehan'a götürülerek burada

55 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.181

56 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, (Hey'et), C.VII, sh.142

defnolundu.

Melikşah adâletli, din ve mezhep farkı gözetmeksizin herkese şefkatli davranan bir sultandı. Edebiyata düşkün olup şiiri sever, şâir ve âlimleri himâye ederdi. Yaptırdığı medreseler, Bağdat ve İsfehan'da inşâ ettirdiği rasathâneler ile ilme hizmet etmiş bir kişiydi. Bu rasathânelerde devrin büyük riyâziye ve heyet (astronomi) âlimleri olan **Ömer Hayyam, Meymûn en-Necîb el-Vâsıtî** ve **Ebu'l-Muzaffer İsfizarî** rasat işlerini tetkike memur edilmişti. Buralarda yapılan gözlemlerin bir neticesi olarak, yeni bir takvim vücûda getirilmiş ve **Melikşah**'ın **Celâleddin** lâkabına nisbetle buna **"Celâli Takvimi"** denilmişti. **Sultan Melikşah** zamanında Selçuklu İmparatorluğu iktisadî yükselişin zirvesinde idi. Ülkenin dört bir tarafında dolaşan ticâret kervanları, askerî muhâfızlar tarafından korunur, herhangi bir zarar meydana gelirse bu devlet hazinesinden tazmin edilirdi. O'nun zamanında merkezî eyâletlerin devlete ödediği vergi miktarı, iki yüz on milyon dinara (altın para) yükselmişti. Saray hazinesinin (Hazine-i Has) bütçesi ise yirmi milyon dinar idi. Bu gelir ile orantılı olarak kuvvetli bir ordu besleniyordu. **Melikşah**'ın ordusunun sayısının dört yüz bin'e ulaştığı, merkezî kuvvetlerin ise kırk altı bin askerden mürekkep olduğu kaynaklarda kayıtlıdır.

Selçuklu sultanları arasında çok mümtaz bir yere sâhib olan **Melikşah**, Çin hudûdundan Yemen'e kadar olan memleketleri fethetmesinden dolayı haklı olarak *Ebu'l-Feth* lâkabı ile tanınmıştır. O'nun ayrıca *Sultanü'l-Âlem, Sultânı Azam, Sultanü'l-Muazzam, Celâleddin* ve *Sultanü'l-Âdil* gibi lâkap ve ünvanları da vardı."[57]

57 A.y.

4-Sultan Berkyaruk (1094-1105) Devri

a-İç Karışıklıklar

Sultan Melikşah'ın vefâtı üzerine O'nun kurduğu geniş imparatorluk dehşet verici bir iç kargaşaya sahne oldu. Bunun başlıca sebeplerinden biri Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibâren merkezî bir otoriteye sâhip olamaması ve federatif bir bünye arz etmesiyle birlikte hududların gâyet genişlemiş bulunmasıydı. Daha önce ifâde edildiği üzere **Nizâm'ül-Mülk**'ün ölümünden sonra **Melikşah**'ın hanımı **Terken Hâtun**, kendi öz oğlu **Mahmud**'un veliahdlığının ilânını temin etmişti. Hâlbuki **Mahmud**, henüz beş yaşında bir çocuktu. Bundan dolayı başta devrin mâruf âlimi **İmâm-ı Gazali** hazretleri olduğu hâlde birçok din adamı bu derecede küçük bir yaşta olan **Mahmud**'un **Melikşah**'ın yerine geçmesini câiz görmemelerine rağmen **Terken Hâtun**, bu husûsda ısrarlı davranmış ve hattâ Halîfe **El-Muktedî**'ye başvurarak, oğlunun adının hutbede Sultan olarak okunmasını temin etmişti. Bu sûretle 26 Kasım 1092 târihinde **Mahmud**, Sultan ilân edilmiş oldu.[58] **Terken Hâtun**, oğlunun hükümdârlığını sağlama almak maksadıyla hazinede ne bulduysa devlet ricâli ve askerlere dağıtarak gâyesine hizmet edecek on iki bin kişilik bir ordu tesisine muvaffak oldu.

Melikşah'ın diğer oğlu **Berkyaruk**, bu sırada İsfehan'da bulunuyordu. Selçuklu ordusunun büyük bir kısmı ve halk **Berkyaruk**'un hükümdâr olmasına taraftardı. **Terken Hâtun** teşkil eylediği orduyu **Kürboğa** kumandasında İsfehan üzerine gönderdi. Maksadı **Berkyaruk**'u bertaraf etmek ve oğlunu rakipsiz bir sultan yapmaktı. Eski vezir **Nizâm'ül-Mülk**'ün taraftarları **Terken Hâtun**'a kızgın olduklarından kâmilen **Berkyaruk**'un etrâfında toplan-

58 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.184

mışlardı. Bunlar bir ilk tedbir olarak **Berkyaruk**'u alıp Rey şehrine geldiler ve burada O'nun sultanlığını ilân ettiler. Bunun üzerine **Terken Hâtun**'un İsfehan'a yönlendirdiği ordu, Rey şehrine yöneldiyse de bu orduda bile beş yaşındaki **Mahmud**'un sultanlığını doğru bulmayanlar mevcuddu. Bunlar savaşmadan **Berkyaruk** tarafına geçince **Terken Hâtun**, Burucerd yakınlarındaki muhârebeyi kaybetti. Lâkin **Melikşah**'ın bu hırslı hanımı pes etmedi. Gence'de hükümrân olan **İsmail**'e haber göndererek O'nunla evlenmek ve kendisini saltanata ortak etmek mukâbilinde anlaştı. Bu vaade kapılan **İsmail, Berkyaruk** dayısı olmasına rağmen O'na karşı harekete geçmekte tereddüd etmedi. Lâkin O'nun **Terken Hâtun**'la evlenmesini tasvib etmeyen bir kısım askerlerin **Berkyaruk** tarafına geçmeleri sebebiyle O da Kerec yakınlarında dayısıyla giriştiği muhârebeyi kaybederek İsfehan'a çekildi. **Terken Hâtun** bu ikinci teşebbüsünden de netice alamayınca yılmadı ve bu defâ Suriye'de müstakil bir sultan vaziyetinde olan **Melikşah**'ın kardeşi **Tutuş**'a aynı teklifi yaparak O'nu İsfehan'a çağırdı.

Bu teklifi fırsat bilen **Tutuş**, civardaki vâli ve kumandanlara birer mektup göndererek **Melikşah**'ın vefâtı üzerine Selçuklu tahtına kendisinin sultan olduğunu ve bu sebeple kendisine biat edip askerleriyle ordusuna katılmalarını bildirdi.[59] Bunların hemen hemen hepsi aldıkları mektuba itibâr ederek bulundukları bölgelerde **Tutuş**'un adını hutbelerde halîfenin isminden sonra okutmaya başladılar. Bu durumdan cesâret alan **Tutuş** harekete geçerek Ukayloğulları'nın idâresinde bulunan Rabe önlerine geldi ve burasını eman ile teslim aldı. Müteâkiben Fırat Nehri kıyısındaki Rakka'yı ele geçirdi. Burada Urfa vâlisi **Bozan**'ın

59 **Ali Sevim**, Suriye ve Filistin Selçukluları Târihi, Ankara 1965, sh.138

kendisine katılmasıyla daha da kuvvetlenen **Tutuş**, bu defâ Nusaybin üzerine yürüdü. Nusaybin vâlisi de **Tutuş**'a itaatini arz etmiş olmasına rağmen emrindeki askerler bu durumu kabul etmeyerek direnişe geçtiler. Fakat başarılı olamadıklarından bütün direnişçiler kılıçtan geçirildi.

Buradan Musul'a gelen **Tutuş**, vâlinin karşı koymasına rağmen burasını da ele geçirerek yeni bir zafer kazandı.[60]

Üst üste kazandığı bu zaferler sonunda Bağdad halîfesine müracaat ederek hutbede adının okunmasını talep etti. halîfe **El-Muktedî**, bu karışık durumda kimin gâlip geleceğini kestiremediğinden O'na oyalayıcı bir cevap verdi. Talebinin kabul edilebilmesi için Selçuklu tahtı üzerinde hak iddia eden başka birinin olmaması ve kendisinin İsfehan'daki devlet hazinesini ele geçirmiş bulunması gibi şartlar ileri sürdüğünden **Tutuş**, İsfehan üzerine yürüdü. Diyarbekir ve havâlisini itaat altına aldıktan sonra Azerbaycan üzerine yöneldi. O, İsfehan'a doğru ilerlerken **Berkyaruk**, Hemedan ve Rey gibi şehirleri itaat altına alarak kendi hükümdârlığını takviye etmiş bulunuyordu.

Berkyaruk sâdece askerî bir güçle değil, aynı zamanda siyâset ile de hareket ettiğinden **Tutuş**'la birlikte hareket eden kumandanların bazılarını kendisine celb etmeyi başardı. Bu cümleden olarak **Aksungur** ile Urfa vâlisi **Bozan**, emrindeki kuvvetlerle **Tutuş**'dan ayrılarak **Berkyaruk** tarafına iltihâk ettiler. Bu durumda ordusunun oldukça zayıfladığını gören **Tutuş**, harbi göze alamayarak Suriye'ye döndü. Bunun üzerine **Tutuş**'un muhâlefetini şimdilik bertaraf etmiş görünen **Berkyaruk**, Bağdad'a gelerek halîfeden isminin okunmasını talep etti. Durumun O'nun lehine olarak tebellür etmeye başladığını gören halîfe **El-Muktedî**

60 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.189

Bi-Emrillâh, bu talebi kabul ile O'na "**Rükneddin**" lâkabını verdiği gibi hil'atler de giydirdi ve sultanlığına dâir bir menşurla **Berkyaruk**'un sultanlığını tasdik ve ilân etmiş oldu. Tuhaftır ki, halîfe bu muâmeleyi ifâ ettikten hemen sonra bir sekte-i kalb neticesi vefât etti. Yerine oğlu **El-Mustashir Billâh** halîfe ilân edildi.

Yeni kuvvetler toplayarak böylece sultanlığı gerçekleşmiş olmasına rağmen Şam'a çekilmiş olan **Tutuş**, bu durumu kabul edip iddiasından vazgeçmedi. **Berkyaruk**'a iltihâk etmiş bulunan **Aksungur**'un hâkim olduğu Haleb'e saldırdı. **Aksungur**, **Sultan Berkyaruk**'dan **Tutuş**'a karşı kendisine yardımcı bir kuvvet gönderilmesini talep etti. Gönderilen kuvvetlerle birlikte 28 Nisan 1094 târihinde **Tutuş**'la karşı karşıya gelen **Aksungur**, mağlub ve esir oldu. **Tutuş**, bu değerli kumandanı öldürttü.[61] Haleb şehri yine de **Tutuş**'a karşı direndiyse de netice olarak şehir O'nun eline düştü. Buradan Harran ve Urfa üzerine yürüdü. Buraları ele geçirdikten sonra kuzeye yönelen **Tutuş**, Hemedan yakınlarına ulaştığı bir sırada **Terken Hâtun**'un öldürüldüğü haberini aldı. O'nun bir saltanat hırsı neticesi olan hareketlerini tasvib etmeyen yakınları tarafından yatak odasındaki perde kaytanı ile boğularak öldürülmesi üzerine taraftarlarının bir kısmı **Tutuş**, diğer bir kısmı ise, **Berkyaruk**'u iltizâm ile birbirlerinden ayrıldılar. **Terken Hâtun** taraftarlarının bir kısmının kendisine iltihâkıyla ordusu elli bin kişiye ulaşan **Tutuş**, Türkmen beylerinden **Abakoğlu Yâkub**'u bin kadar süvâri ile İsfehan istikâmetine gimekte olan **Berkyaruk**'a bir akınla tecâvüzde bulunmayı emretti. **Abakoğlu Yâkub**, kendisine verilen bu vazifeyi başarıyla ifâ ederek **Berkyaruk**'u mağlub etti ve beraberindeki malları yağmaladı. Bu haber Bağdad'a ula-

61 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.197

şınca yeni halîfe hutbede O'nun Adını okutmaya başladı. Âni bir saldırışla karşılaşıp mağlub olan Sultan **Berkyaruk**, canını zor kurtararak birkaç sâdık adamıyla perişân bir şekilde İsfehan'a gelebildi. Ancak İsfehan'da **Mahmud**, hükümdâr ilân edilmiş ve devlet O'na taraftar olanlarca idâre edilmekteydi. Bunlar önce **Berkyaruk**'un İsfehan'a girmesini istemediler. Sonra da fikir değiştirerek O'nu yakalayıp hapsettirdiler. İsfehan'da hâkim durumdaki askerler **Berkyaruk**'a nasıl bir muâmele yapmaları lâzım geldiğini düşünmekteydiler ki, nâmına hareket ettikleri **Mahmud**'un çiçek hastalığına yakalandığını öğrendiler. Bu sebeple bir kısmı **Berkyaruk**'u öldürmek, diğer bir kısmı gözlerine mil çekmek isterlerken tereddüde kalıp bir müddet beklemeyi tercih ettiler. Arası çok geçmeden 1094 Yılı, Ekim ayı sonlarında **Mahmud**, yakalandığı çiçek hastalığından kurtulamayarak öldü. Bu durumda **Berkyaruk**'u öldürmek veya en azından gözlerine mil çekmek düşüncesinde olan kumandanlar O'nu hapisten çıkararak kendisine biat ettiler.

Berkyaruk'un tâlihi bu sûretle kendisine yâr ve yâver olduğu sırada **Tutuş**, Hemedan'a gelmiş bulunuyordu. **Emir Ahur**'u yenerek Hemedan'ı ele geçiren **Tutuş**'un, mağlub ettiği **Emir Ahur** O'na iltihâk etmiş görünmekteyse de aslında **Berkyaruk**'a taraftarlardı. Bir bahâneyle İsfehan'a gelip **Berkyaruk**'u **Tutuş**'un faaliyetleri ve sâhip olduğu kuvvet hakkında bilgilendirdi. Bunu öğrenen **Tutuş**, Rey şehri üzerine hareket edip burasını ele geçirdi. Ayrıca üst düzey kumandanlara mektuplar yazarak kendisine iltihâk ettikleri takdirde onlara bol bol ihsanlarda bulunacağını bildirdi. Bu sırada **Berkyaruk** rahatsız bulunduğundan, kumandanlar müttereddid davranarak **Tutuş**'a oyalayıcı cevaplar verdiler.

Umulmadık bir şekilde **Berkyaruk** iyileşti. Irak ve Horasan'dan gelen askerlerle otuz bin kişilik bir orduyla **Tutuş**'u tepelemek üzere Rey üzerine yürüdü. **Tutuş**, Rey şehrinin halkına güvenemediğinden hârice çıkıp Rey'e altmış kilometre mesâfedeki Taşlı Köyü yakınlarında konakladı. Burada 26 Şubat 1095 târihinde iki ordu arasında şiddetli bir muhârebe oldu. **Berkyaruk**, babası **Melikşah**'ın bayrağını kaldırmış bulunduğundan **Tutuş**'un askerlerinden bir kısmının karşı tarafa geçmesiyle O, müthiş bir mağlûbiyete mâruz kalıp öldürüldü. İleri gelir kumandanlarının pek çoğu esir oldu. **Tutuş**'un kesik başı Bağdad'a gönderilip teşhir edildikten sonra cesedi Merv şehrinde defnedilmiş olan babası **Alparslan**'ın türbesine konuldu.

b-Sultan Berkyaruk Devri Hâdiseleri

aa-Arslan Argun'un İsyânı

Arslan Argun, Sultan Berkyaruk'un amcasıydı. Kardeşi **Melikşah**'ın vefâtı esnâsında O'nunla birlikte Bağdad'da bulunuyordu. Horasan'da ıkta sâhibi **Arslan Argun, Melikşah**'ın ölümü üzerine ortaya çıkan saltanat iddialarının doğurduğu kargaşadan istifâde ederek Belh, Tirmiz, Nişabur ve Horasan'da hâkim olmuştu. **Sultan Berkyaruk**'a müracaatla Horasan'ın dedesi **Çağrı Bey**'in oğlu **Davud**'un hâkimiyeti altındayken hâiz olduğu genişlikte kendisine verilmesi hâlinde saltanat dâvasına kalkışmayacağını bildirmişti. Bu sırada amcası **Tutuş** ve kardeşi **Mahmud** ile zuhûr eden ihtilâflarla uğraşmakta bulunan **Sultan Berkyaruk**, bir de **Arslan Argun** ile başını ağrıtmak istemediğinden bir müddet O'na karşı hareketsiz kaldı. Lâkin **Tutuş** ve **Mahmud**'u bertaraf ettikten sonra sıra O'na geldiğinden bu amcasına karşı diğer amcası **Börüpars**'ı, O'nu tenkil etmek üzere gönderdi.

Börüpars, kardeşi **Arslan Argun**'u mağlub etti. O, Belh şehrine sığındı. Lâkin isyandan vazgeçmeyerek yeni bir ordu toplayıp 1095 târihinde Merv üzerine harekete geçti. Bunu haber alan **Börüpars**, O'nun üzerine ikinci bir sefer tertib ettiyse de **Arslan Argun**'a yenildi ve esir oldu. **Arslan Argun** bir müddet sonra Tirmiz şehrinde hapsettiği kardeşi **Börüpars**'ı öldürttü. Böylece serbest kalan **Arslan Argun** Serahs, Nişabur ve Şehristan gibi şehirleri ele geçirip surlarını tahrib etti. O'nun bu hareketleri üzerine **Sultan Berkyaruk**, kardeşi **Sencer**'in kumandasında Horasan'a bir ordu gönderdi. Bu ordu Damgan'a vâsıl olduğunda **Arslan Argun**'un bir köle tarafından öldürülmüş olduğunu öğrendiler. Giriştikleri askerî harekât sonunda Horasan'ın bütün şehirlerini itaat altına aldılar. **Arslan Argun**'un oğlu babasının ölümü üzerine Tohoristan Dağları'na kaçmıştı. **Sultan Berkyaruk**'un O'nu afvetmesi üzerine gelip teslim oldu. Bununla beraber Horasan hâkimiyeti O'na değil, **Sencer Bey**'e verildi. Harezm eyâleti ve Musul gibi yerlere yeni tâyinler yapılarak ülke dâhilinde sükûnet temin edildi.

bb-Birinci Haçlı Seferi ve Muhammed Tapar'ın İsyânı

Tutuş'un ölümünden sonra O'nun oğullarından **Rıdvan** Haleb'de, diğer oğlu Dukak ise Şam'da **Sultan Berkyaruk**'a bağlı birer meliklik tesis etmişlerdi. Bu sırada harekete geçen bir Haçlı ordusu 20 Ekim 1097 târihinde gelip Antakya'yı kuşatmaya başlayınca **Sultan Berkyaruk**, Haçlılar'a karşı birlikte hareket edilmesi için civardaki vâli ve kumandanlarına tâlimat gönderdi. Bu tâlimat üzerine harekete geçen **Dukak**, Antakya'ya doğru ilerlerken güzergâhta karşılaştığı Haçlı öncüleriyle yaptığı muhârebeyi kaybederek Şam'a çekildi. Aynı şekilde kardeşi Haleb emiri **Rıdvan** da Antakya yakınlarında Haçlılar'a yenildi.

1098 Yılı, Ocak ayında Urfa'da meskûn Hristiyanlar, Haçlı ordusunu şehirlerine dâvet ederek Türkler'e karşı korunmalarını talep ettiler. Bunun üzerine 6 Şubat'da Urfa'ya gelen Haçlı kumandanı **Baudovin**, 10 Mart 1098'de Urfa'ya gelerek bu şehri ele geçirdi ve burada bir kontluk kurdu. Târihteki Haçlı seferlerinin ilki olan bu sefer karşısında uğranılan mağlûbiyetler **Sultan Berkyaruk**'u daha müessir tedbirler almaya sevketti. Musul emiri **Kürboğa**'yı Haçlılar'a karşı gönderdi. Ancak âcil desteğe ihtiyâcı olan Antakya yerine Urfa üzerine gidip şehri kuşatan **Kürboğa** netice alamayarak burayı terk edip Antakya üzerine hareket etti. Ancak O, Anatakya'ya vâsıl olmadan bir gün önce Haçlılar şehre girmiş bulunuyorlardı. Şehrin iç kalesinde bir mukâvemetle karşılaşan Haçlılar, **Kürboğa**'nın buraya gelişiyle iki ateş arasında kaldılar. Uzayan kuşatma sonunda şehirde açlık baş gösterdiğinden büyük bir sıkıntıya dûçar olan Haçlılar, selâmetle çıkıp gitmelerine müsaade edildiği takdirde şehri terk edeceklerini bildirmelerine rağmen **Kürboğa**, bu müsâid teklifi kabul etmedi. Yanındaki diğer Selçuklu beylerinin itirâzlarına da kulak asmadı.

Bu sırada Haçlılar arasında "**Hazret-i İsa**'nın mızrağının bulunduğu" şâyiâsı yayıldı ve bu durum onların mâneviyâtını takviye ettiğinden 28 Haziran 1098 târihinde Selçuklu ordusuyla savaşmak üzere kısım kısım kale hâricine çıkmaya başladılar. Beraberindeki Selçuklu beyleri, Haçlılar'în çıkışları tamamlanmadan üzerlerine saldırılması teklifini de kabul etmeyip âtıl davranan **Kürboğa** kumandasındaki Selçuklu ordusu büyük bir mağlûbiyete mâruz kaldı. Karargâhını ve beraberindeki ağırlıkları terk ederek kaçan **Kürboğa**, önce Haleb'e, sonra da Musul'a sağ sâlim dönebildi.[62]

62 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.227

Bu sûretle rahat bir nefes alan Haçlılar, Antakya'dan Kudüs'e kadar birçok şehri ele geçirip ilerleyerek 15 Temmuz 1099'da Kudüs'e vâsıl oldular. Bu şehirlerin çoğu gibi Kudüs'de o târihte Fâtımî Devleti'nin hâkimiyeti altında idi. Lâkin o gün İslâm Âlemi'nin en güçlü devleti olan Selçuklular'ın mâruz kaldıkları bu mağlûbiyet ile Antakya ile Kudüs arasında meskûn Müslümanların hunharca katledilmiş olmaları İslam Âlemi'nde büyük bir üzüntü yarattı. Üstelik **Sultan Berkyaruk**, Haçlılar'dan yaptıkları mezâlimin intikamını almaya hazırlanırken kendisinin baba bir anne ayrı kardeşi **Tapar**'ın isyânıyla karşılaştı. **Tapar**, **Sultan Berkyaruk**'un atabeg tâyin ettiği **Kutluk Tekin**'i öldürdükten sonra Gence ve Arran eyâletleriyle mülhâkâtını ele geçirdi. **Tapar**, bu isyânı başlatmazdan etrafına topladığı insanlarla yirmi bin kişilik bir ordu teşkil etmişti. Haçlılar'a nisbetle bu isyâna öncülük veren **Sultan Berkyaruk**, bu âsi kardeşinin üzerine gittiyse de mağlub olup çekilmek mecbûriyetinde kaldı. **Berkyaruk**'un veziri **Ebu'l Mehâsin**, **Tapar**'a esir düştü. **Tapar**, O'na gâyet iyi muâmele edip kendisini Bağdad'a vâli tâyin etti. Ayrıca O'nun vâsıtasıyla halîfeye adının hutbede okunması talebini ulaştırdı. Halîfe bunu kabul ederek 25 Mayıs 1100 târihinde hutbede halîfenin adından sonra **Tapar**'ın adı okunmaya başlandı.[63]

Ancak kardeşi **Tapar**'a mağlub olup Rey'e çekilen **Sultan Berkyaruk**, civar beylere haber salarak asker toplayıp kısa zamanda elli bin civârında bir ordu teşkil ederek tekrar **Tapar** üzerine yürüdü ve Hemedan civârında O'nu ciddî bir sûrette mağlub etti. **Tapar**, kardeşi **Sencer**'in yanına kaçtı. Bu zafer üzerine ordusu kalabalıklaşan **Berkyaruk**, Bağdad'a giderek sultanlığını orada devam ettirmek istedi. **Tapar**, kardeşi **Sencer**'i de dâvet ederek Bağdad'a ulaşma-

63 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.244

dan **Sultan Berkyaruk**'un önünü kesip O'nunla tekrar savaşmak üzere harekete geçtiler. Bağdad'a vardıklarında ise **Berkyaruk**'un yolda sıhhati bozulduğundan Bağdad'dan ayrılmış olduğunu öğrendiler. Giriştikleri teşebbüsten vazgeçmeyen **Tapar** ile **Sencer** 20 Kasım 1101'de Nihavend yakınlarında ordu kurup kardeşleri **Berkyaruk**'a meydan okudular. Kardeşler arasındaki bu kavganın iki taraf askerinin çok olması sebebiyle pek çok cana mâl olacağını hesab etmek güç değildi. Bu sebeple halîfenin öncülüğünde bir kısım din âlimleri iki tarafı anlaştırmak üzere harekete geçtiler. Onların tavassutuyla kanlı bir muhârebe önlenerek anlaşma sağlandı. Yapılan anlaşmaya göre saltanatın **Berkyaruk**'da kalmasına mukâbil, **Tapar** Gence meliki sıfatıyla Azerbaycan, Diyarbekir, El-Cezire eyâletlerinin hâkimi olması kabul edildi. Sultan'ın kapısında günde beş vakit nevbet çalındığı hâlde **Tapar**'ın üç vakit nevbetle iktifâ etmesi de anlaşma maddelerinden biriydi. Fakat **Tapar**, bu şarta riâyet etmeyerek kapısında beş vakit nevbet çaldırınca bunu sultanlık iddia ettiği şeklinde anlayan **Berkyaruk**, O'nunla Rey civârında bir daha karşı karşıya geldi ve O'nu hezimete uğrattı. **Tapar**, Azerbaycan'a kaçtı. Burada topaladığı bir kısım askerle tekrar kardeşiyle harb ettiyse de yine mağlub oldu ve bu defa Ahlat'a sığındı. Lâkin burada da rahat durmayarak civardaki beyleri kendi safına çekerek yeniden kardeşiyle harb etmek üzere hazırlıklar yapmakta olduğu duyulduğunda **Sultan Berkyaruk**, din âlimlerinin tavassutuyla O'nu tekrar iknâ ile yeni bir teşebbüsten vazgeçirebildi. Sağlanan anlaşma gereğince Azerbaycan ve Kafkasya'dan Suriye'ye kadar bütün vilâyetler **Muhammed Tapar**'a bırakıldı. sâdece bu mıntıkada hutbenin **Tapar**'ın adına okutulması kabul edildi.[64] Bu durum şüphe-

64 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.300

siz Selçuklu Devleti'nin ikiye bölünmesi demekti. Ancak uzun sürmedi. Zirâ birçok hastalık geçirmiş olan **Sultan Berkyaruk**, 23 Aralık 1104'de, 26 yaşında iken normal eceliyle vefât edince **Muhammed Tapar** rakipsiz bir sûrette Selçuklu tahtına oturdu.

5-Sultan Muhammed Tapar (1104-1118) Devri

a-Şahsiyyeti

1082 Yılı'nda doğan **Muhammed Tapar**, **Melikşah**'ın câriyelerinden birinin oğlu olarak Dünya'ya gelmişti. Babasının vefâtından sonra önce üvey annesi **Terken Hâtun**'un cephe aldığı **Berkyaruk'u** desteklemişti. **Terken Hâtun** o sırada beş yaşındaki kendi oğlu **Mahmud**'u sultan yapmak istemiş ve evvelce izah edilmiş olduğu üzere bu emeline muvaffak olmayınca **Berkyaruk**, Selçuklu tahtına geçmişti. **Berkyaruk**, üvey kardeşiyle giriştiği saltanat mücâdelesinde yardımını gördüğü **Tapar**'ı Gence mıntıkasına tâyin etmişti. Federatif bir bünyeye sâhip bulunan Selçuklu Devleti'nde **Tapar**, müstakil bir melik durumundaydı. **Terken Hâtun**'u destekleyen kumandanlar **Berkyaruk**'un galebe sağlaması üzerine **Tapar**'ın etrafında toplanarak O'nu da artık sultan olan **Berkyaruk**'a karşı isyan ettirmeye muvaffak oldular. **Tapar**, ilki 1099 Yılı'nda olmak üzere üvey kardeşi **Berkyaruk**'a karşı tam beş defa isyan etmiş ve kâh gâlib gelmiş, kâh mağlub olmuştu. Nihâyet son isyanında ulemânın hakemliği neticesi anlaşma sağlanmış fakat bu anlaşma ile Selçuklu Devleti fiilen ikiye bölünmüştü. Hattâ üçe bölünmüş olduğunu söylemek dahi mümkündür. Zirâ bu devletin Anadolu topraklarındaki hâkimiyet sahası da "melik" sıfatıyla anılan Selçuklu hânedânı mesupları hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Fakat yine de evvelce anlatılmış olduğu üzere bu durum çok sürmemiş, **Sultan Berkyaruk**'un

23 Aralık 1104 târihinde 26 yaşındayken âni vefâtı üzerine **Tapar**'a taht yolu açılmıştır. Zirâ ölümünde az evvel tertib ettiği bir törenle oğlu **Melikşah**'ı kendisine veliahd ilân edip hutbelerde adını okutturmuş olmasına rağmen bunu kabul etmeyen **Tapar**, kısa bir mücâdeleden sonra Selçuklu tahtını ele geçirip sultan oldu. Târihte **Ebu'l Şucaa** (cesurların babası) ve "**emir'ül mü'minîn**" sıfatlarıyla anılan **Tapar**,1100 târihinde **Berkyaruk**'un oğlu **Melikşah**'ı bertaraf ederek Selçuklu tahtına oturduğunda Birinci Haçlı Seferi olarak bilinen sefer sonunda şiî Fâtımî Devleti'nin ihânetleri sebebiyle batılı hristiyanlar Suriye ve Filistin'de yerleşmeye, krallık ve kontluklar kurmaya muvaffak olmuş bulunuyorlardı.[65] Bu bakımdan gerek Haçlılar'a ve gerekse dâhili isyanlara karşı O'nu zor günler beklemekteydi. O, kardeşi **Berkyaruk** ile giriştiği mücâdeleler sonunda otorite boşluğu hâsıl olan Selçuklu Devleti'ni yeniden diriltmeye, Haçlılar, Bâtınîler ve Gürcüler'in çıkardığı gâileleri bertaraf ederek ülkede birlik ve huzuru sağlamaya muvaffak olmuş cesur ve güzel ahlâklı birisiydi.

b-Devrinin Vak'aları

aa-Mengü Pars'ın İsyanı

Mengü Pars, Sultan Muhammed Tapar'ın amcazâdesi idi. İsfehan'da vâli olan **Mengü Pars** yeni sultana muhâlif olan bir kısım askerlerin tahrikiyle isyan edip Nihavend'i ele geçirdi. **Tapar**'ın hapsetmiş olduğu **Zengi bin Porsuk**'un adamlarına kendisine iltihâk etmelerini teklif etti. Reislerinin hapsedilmiş olmasından münfail olarak onlarla birlikte hareket edebileceğini düşünmekteydi. Onlarsa bir hileye başvurarak bu teklifi kabul etmiş göründüler. **Mengü Pars**'a itaatlerini sundular. Fakat **Mengü Pars**'a

65 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.229

iltihâk eden Porsukoğulları, O'nun kendilerine güveninden istifâde ederek **Mengü Pars**'ı yakalayıp **Tapar**'a teslim ettiler (Ekim 1105).[66] **Sultan Tapar**, Porsukoğulları'nın bu hizmetleri sebebiyle **Zengi bin Porsuk**'u hapisten çıkarttığı gibi eski mevkiine iâde etti.

bb-Musul Bölgesi'nin Anadolu Selçuklu Devleti'ne Bağlanması

Sultan Tapar'ın saltanatının ilk günlerinde artık müstakil hareket etmeye başlayan Türkiye Selçukluları'nın sultanı **I. Kılıç Arslan** Doğu Anadolu seferine çıkmış ve Haçlılar'ın elindeki Urfa'yı kuşatmıştı. Bu sırada Musul emiri **Çökdürmüş** kendisine ıkta olarak verilmiş olan yerlerin vergisini göndermeyince O'ndan şüphe eden **Sultan Muhammed Tapar** kendisini azledip yerine **Çavlı Sakavî**'yi tâyin etti. **Çavlı**, yolu üzerindeki Bevâzic'i ele geçirip Erbil'e vardığında **Çökdürmüş**, makâmını bırakmak istemediğinden civardaki emirlerden yardım istedi. Temin ettiği kuvvetlerle **Çavlı**'ya karşı çıkıp harb ettiyse de mağlub olup esir düştü. Bunun üzerine adamları O'nun yerine oğlu **Zengi**'yi oturttular. **Çavlı**'nın karşısında tutunamayacağını anlayan Musul kale kumandanı o sırada Urfa kuşatmasıyla meşgul bulunan **I. Kılıç Arslan**'a müracaat ederek Musul'u kendilerine teslim etme teklifinde bulundular. Harekete geçen **I. Kılıç Arslan**, güzergâhta karşı karşıya geldiği **Çavlı**'yı mağlub ederek 27 Mart 1127 de Musul'a girdi ve bu şehirde hutbeyi kendi adına okuttu.

Çavlı ise **I. Kılıç Arslan**'ın elinden kurtularak Haleb'e gitti. Haleb'de **Tutuş**'un oğlu **Rıdvan** melik sıfatıyla hükümrândı. **Rıdvan** ile **Kılıç Arslan**'ın arası açıktı. Bu sebeple **Çavlı**'nın teşvikiyle O'na karşı harekete geçti.

66 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.321

Kılıç Arslan'ın beraberindeki Âmid (Diyarbekir) hâkimi **İbrahim bin Yınal**, Haleb ordusuyla dövüşmek istemeyerek ayrılınca **Kılıç Arslan**, 13 Temmuz 1107 târihinde yiğitçe çarpışmasına rağmen emrindeki ordu bozuldu ve kaçmaya başladı. **Kılıç Arslan** ise, esir düşmemek için atıyla geçmek istediği Habur nehrinde boğuldu.[67] Bunun üzerine **Çavlı**, ileri harekâta devamla Musul önlerine geldi. Musul'daki **Kılıç Arslan**'ın bakiye askerleri mukâvemet etmeyerek şehri teslim ettiler. **Çavlı** hutbeyi tekrar Büyük Selçuklu Sultanı **Tapar** adına okuttuğu gibi burada ele geçirdiği **Kılıç Arslan**'ın oğlu **Melikşah**'ı da O'na gönderdi.

cc-Sultan Tapar'ın Bâtınîler ile Mücâdelesi

Şia'nın en sapık kollarından biri olan Bâtınîler bu sırada her tarafa dal budak salmış bulunuyorlardı. Şiî imamlarının altıncı imamı olan **Câfer-i Sâdık** hazretlerinin 765 Yılı'nda vefâtı üzerine O'nun yerine büyük oğlu **İsmail** duruken, küçük oğlu **Musa**'nın geçirilmesi Şiîler arasında büyük bir ihtilâfa sebep olmuştu. **İsmail** taraftarlarından **Ebu'l Hattab** (v.775) sonradan "**İsmâiliyye**" diye adlandırılacak olan yeni bir şia kolu ihdas ederek buna ihtilâlci bir mâhiyet vermişti. Kur'an-ı Kerim'in bâtınî tevil ve tefsiri ile **Nev-Eflâtuniyye** yâni Yeni Eflâtunculuk[68] anlayışının tesiriyle ortaya çıkan bu cereyân iki buçuk asır müddetle İslam Dünyası'nı büyük bir anarşiye sürüklemiş ve pek çok seçkin devlet adamının fedâilerce öldürülmesine sebep olmuştu. Her tarafa gönderilen sâdık dâiler (propagandacılar) vâsıtasıyla kendi görüşlerinin hâkimiyeti sâyesinde yeryüzünde zulüm ve istibdâdı kaldıracaklarını, adâleti hâkim kılacaklarını iddiâ ederek halk içinde ne kadar işsiz güçsüz

67 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.345

68 Yeni Eflâtunculuk: **Eflâtun**'un fikirleriyle bâzı tasavvufî düşünceleri mezc eden felsefî bir cereyânın adıdır.

ve gayr-i memnun varsa bunları meşrû düzen ve hattâ dine karşı ayaklandırıp isyanlar çıkarıyorlardı. Fedâilerini gözü kara anarşik hareketlere sevk için onlara haşhaş kullandıklarından kendilerine "**Haşhaşîler**" de denilmiştir. 1090 Yılı'nda Haşhaşîler'in lideri **Hasan Sabbah**'ın Alamut kalesine yerleşmesinden sonra sistemli bir tedhiş (terör) hareketi hâline gelen bu fırkanın faaliyetleri Selçuklu ülkesinde **Sultan Melikşah**'ın son zamanlarında O'nun değerli veziri **Nizâm'ül-Mülk**'ü öldürmeleriyle su yüzüne çıkmıştır.

Bu fırka hakkında **İbn'ül Esir** şu bilgiyi vermektedir:

"*Bâtınîler «İsmâilîler» denilen tâife olup eskiden «Karâmita» (Karmatîler) adıyla anılırdı. Biz şimdi onların ilk zamanlarını anlatacak, sonra da öldürülmelerinin sebebini zikredeceğiz.*

*Onlar yâni Bâtınîler ve «**İsmâiliyye**» diye meşhur olan bu son dâvetin sâhipleri hakkında **Sultan Melikşah** devrinde bilgi edinilmiştir. O günlerde on sekiz Bâtınî toplanıp Sâve'de bayram namazını kılmışlar, şahne*[69] *de onları dikkatle izledikten sonra yakalayıp hapsetmiş, haklarında soruşturma yaptıktan sonra da salıvermişti. Bu Batınîler'in yaptıkları ilk toplantıydı.*

*Bâtınîler daha sonra İsfahan'da ikamet eden Sâveli bir müezzini Bâtınîliğe dâvet ettiler; fakat müezzin kabul etmedi, Bâtınîler de kendilerini jurnal etmesinden korkarak O'nu öldürdüler. Bâtınîler tarafından öldürülen ilk şahıs bu müezzindir, döktükleri ilk kan da budur. **Nizâm'ül-Mülk** bunu haber alınca müezzini öldürmekle itham edilenlerin derhal yakalanmalarını emretti. Sonunda bu cinâyetten **Tâhir** adlı bir marangoz sorumlu tutularak öldürüldü. Âleme ib-*

69 **Şahne**, şehrin inzibâtıyla vazifeli memurlardan birine verilen addır.

ret olsun diye cezalandırıldı ve ayağından tutulup sokaklarda dolaştırıldı. Onlardan öldürülen ilk şahıs da bu marangozdur. Marangozun babası vâizdi. 486 (1093) Yılı'nda ***Sultan Berkyaruk*** *ile birlikte Bağdâd'a geldi, Sultan'dan izzet ve itibar gördü, sonra da Basra'ya giderek oranın kadılığını deruhte etti. Daha sonra elçi olarak Kirmân'a gitti ve çıkan bir karışıklıkta halk tarafından öldürüldü. Onun bir bâtınî olduğu söylendi.*

Daha sonra Bâtınîler, ***Nizâm'ül-Mülk****'ü öldürdüler. Bu da onların ilk meşhur cinayetidir. Bâtınîler:*

«- O, marangozu öldürdü, biz de onu öldürdük.» dediler.

Bâtınîlerin işgâl edip kapandıkları ilk yer Kayin yakınındaki bir şehirdir. Şehrin reisi (âmiri) onların mezhebine mensuptu, onun yanında toplanıp güçlendiler. Kirmân'dan Kayin'e giden bir kâfile oradan geçerken şehrin reisi adamları ve Bâtınîler'le birlikte onların üzerine saldırıp hepsini öldürdüler. Bir Türkmen hâriç kâfileden kurtulan olmadı. Bu Türkmen Kayin'e gidip hâdiseyi anlattı, bunun üzerine halk Kadı ***el-Kirmâni*** *ile birlikte Bâtınîlere karşı cihâda koşuştular, fakat onların hakkından gelemediler.*

Daha sonra ***Nizâm'ül-Mülk*** *öldürüldü,* ***Sultan Melikşah*** *da vefât etti; böylece Bâtınîlerin durumları güçlendi, kudret ve azametleri arttı, ihtiras ve iştahları kabardı."*[70]

Sultan Berkyaruk karşı karşıya olduğu saltanat mücâdelesi dolayısıyla Bâtınîler'le ciddî bir sûrette meşgul olamamıştı. Bununla beraber onların ellerine geçirdikleri Ebher şehri 1069 Yılı'nda zaptolunarak burada barınan Bâtınîler'in tamamı öldürüldü. Lâkin böyle mevzii tenkil hareketleri Bâtınîler'in gittikçe yayılmalarını önleyemedi. **Sultan Muhammed Tapar** ise, bu durumun biraz da

70 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.257 vd.

kendi isyanı sebebiyle olduğunu düşünerek Sultan olur olmaz meselenin üzerine ciddî bir sûrette gitmek ihtiyâcını duydu. Bu sebeple Bâtınîler'in en ziyâde temerküz ettikleri ve hâkim oldukları Şahdiz Kalesi'ne bir ordu sevkedip hepsini kılıçtan geçirdi (25 Haziran 1107).[71] Bundan sonra ülkenin her tarafında bir Bâtınî avı başlattı. Saraya kadar sızmış olan ve kendini gizleyen Bâtınîleri bile öldümekten çekinmedi. Kendi veziri **Ebu'l Mehâsin** de gizli bir Bâtınî olduğundan O'nu ve saraya soktuğu dört adamını herkese ibret olmak üzere İsfehan kapısında asıp cesedlerini teşhir ettirdi.

Bütün saltanatı boyunca Bâtınîler'le mücâdele eden **Sultan Tapar**, en son olarak **Alamut Kalesi** üzerine ciddî bir kuvvet sevkederek **Hasan Sabbah**'ın yuvalandığı bu fesat yuvasını ortadan kaldırmak istedi ise de O'nun 1118'de âni bir sûrette vefâtı üzerine netice alınamadı.[72]

çç-Haçlılar ile Mücâdeleler

Bâtınîler'i bir hayli tenkil ettikten sonra Bağdad'a gelen **Sultan Tapar**, burada imar işleri ile meşgul bulunmaktayken buraya genişlemekte olan Haçlı yayılmasına karşı yardım talebi ile gelenler de çoğalmaya başlamıştı. Bunlardan biri de Trablus-Şam'ın şiî emiri Kadı **İbn-i Ammar**'dı.

"*Haçlı tehlikesine rağmen O'nun bu teşebbüsü şiî teb'asını kızdırmış ve onlar da Mısır Fâtımîleri'ne başvurarak kendilerine vâli istemelerine sebep olmuştur. Dikkate şâyandır ki, daha ilk seferi müteâkib Haçlılar'a karşı Türkiye Selçukluları ile anlaşan Bizans İmparatoru I. Alexis de 1110'da elçi ve hediyeler göndererek Sultan'ı onlar ile*

71 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.257 vd.

72 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.233

savaşa teşvik ediyor, yardım edeceğini ve Haçlılar'a yol vermediğini bildiriyordu."[73]

Bu sırada Musul hâkimi olan **Çavlı**, vergisini ödemede ihmalkârlık gösterdiğinden **Sultan Tapar** O'nun yerine **Mevdud**'u tâyin etmiş ve O'nu Haçlılar'a karşı cihâda memur etmişti. Civardaki bey ve kumandanların da O'nun emrinde hareket etmeleri tâlimâtını vermişti. **Emir Mevdud**, Haçlılar'ın elindeki Urfa'yı kuşattı ise de başarılı olamadı. Bir yıl sonra 1113'de Kudüs Kralı **Baudouin**, Suriye'deki ticâret yollarını tehdid etmeye başlayınca Şam Atabegi[74] **Tuğtekin**, **Emir Mevdud**'dan yardım talep etti. Zâten Musul'da bulunmaktan maksadı Haçlılar'la savaşma olan **Mevdud**, Mayıs 1113'de Fırat Nehri'ni geçerek Suriye'ye girdi. Sincar Emiri **Arslantaş** ile Artukoğulları Emiri **İlgazi**, **Sultan Tapar**'ın tâlimâtı gereği bir kısım kuvvetle O'na katıldılar. **Atabeg Tuğtekin** onları Selemiyye'de karşıladı. Hep birlikte Kudüs üzerine hareket etmeye karar verdiler.

Bu durumu haber alan Kudüs Kralı Antakya ve Trablus'a yerleşmiş olan Hristiyanlar'dan yardım talep etti. Buralardan gelen yardımla takviye olunduğu hâlde Haçlı ordusunu güzergâhta karşılayan Selçuklular, onları üst üste taarruzlarla mağlub ve perişan etti. Birçok Haçlı asker ve kumandanı esir oldu ki, Kudüs kralı **Baudovin** de bunlar arasındaydı. Fakat teşhis edilememiş olmasından istifâde ederek kaçmayı başardı.

Büyük zâyiat veren Haçlı ordusu bütün savaş ağırlıklarını geride bırakarak Taberiye'ye doğru kaçtı. 28 Haziran 1112 günü kazanılan bu zaferlerle elde edilen bu ganimetin

---

73 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.231

74 **Atabeg**, Osmanlılar'da şehzâdelerin eğitimine memur olan **"Lalalar"**a benzer bir vazifeye memur olanlara verilmiş bir ünvandı. Bunlar vezir rütbesini hâizdiler. Sonra da vâli tâyin edilirler ve yine de **"atabeg"** ünvanı ile anılırlardı.

pek çoğu **Emir Mevdud** tarafından **Sultan Tapar**'a gönderildi. Müteâkıben Urfa'yı kuşatan **Emir Mevdud**, başarılı olamadı. Şam'a çekilerek kışı geçirmek, yeniden kuvvet toplayarak baharda Kudüs'ün ele geçirilmesi için bir müddet beklemek düşüncesiyle Atabeg, **Tuğtekin**'e misâfir oldu.

Tuğtekin, Şam'da O'nun emrine bir konak tahsis ettiği gibi askerlerini de demir kapı önündeki ovada yerleştirdi. **Emir Mevdud**, her Cuma büyük bir merâsimle **Tuğtekin** de yanında olduğu hâlde Cuma namazı için şehrin büyük câmiine gidip geliyordu. Gâyet iyi korunmasına rağmen kalabalık içine saklanmış olan bir fedâi tarafından Eylül 1113'de câmi avlusunda kendisini iki yerinden hançerlemesi ile vefât etti. Kaynaklardan bazısı O'nun bir bâtıni tarafından hançerlendiğini, diğer bazısı ise bu işin kendisinden çekinen **Tuğtekin**'in bir tertibi olduğunu söylemektedir.

Emir Mevdud'un cesedi bir müddet Şam'da kaldıysa da sonradan oğlu ve karısı tarafından Bağdad'a naklonularak orada **Ebû Hanîfe** hazretlerinin türbesi yanına defnedilmiş, hattâ daha sonra bir kere daha naklonularak İsfehan'a götürülüp defnedilmiştir.

Değerli bir kumandanının Şam'da bu sûretle öldürülmesi **Sultan Tapar**'la Şam Atabegliği'nin arasının açılmasına sebep oldu. Çünkü yukarıda ifâde edildiği gibi bu cinâyetin Atabeg **Tuğtekin** tarafından tertib edilmiş olduğuna dâir çıkan şâyia her tarafa yayılmıştı.

Sultan Muhammed Tapar, Emir Mevdud'un ölümü üzerine Musul'a **Aksungur Porsûkî**'yi tâyin etti ve Haçlılar'la mücâdele etmek işini O'na tevdî etti. Civardaki bütün vâli ve kumandanlara da yine **Aksungur Porsûkî**'ye itaat edip girişeceği mücâdelede O'nun kumandası altındaki orduya katılmalarını emretti. Bu emre itaat edenlerden

İmâmeddin Zengi ve Mardin hâkimi **İlgâzi** O'na katıldılar. Musul'un yeni hâkimi kısa bir hazırlıktan sonra Urfa'yı kuşattı ise de netice alamayarak Musul'a döndü. Bunun sebebi Şam Atabegi **Tuğtekin** ve Artukoğulları emiri **İlgâzi** ile iyi bir münâsebet tesis edememesiydi. Bu duruma vâkıf olan **Sultan Tapar**, oğlu **Mesud**'un kumandasında bir Selçuklu ordusunu Musul'a gönderdi. Bu defa Haçlılar'la mücâdele edecek ordunun kumandanlığına O'nu tâyin etti. **Mes'ud, Aksungur** da beraberinde olduğu hâlde on beş bin kişilik bir orduyla Mardin'e geldi. **İlgâzi** kendilerine katılmak husûsundaki teklifi üç yüz atlı vermek sûretiyle yarı buçuk destekleme yoluna gidince bu harekete kızan **Aksungur**, O'nun oğlu **Ayaz**'ı hapsettiği gibi **İlgâzi**'nin hâkimiyeti altındaki Mardin'i de yağmalattı. Hem bu hareketin öcünü almak ve hem de oğlunu hapisten kurtarmak isteyen **İlgâzi, Aksungur** ve **Mesud**'un üzerine yürüyerek onları ağır bir mağlûbiyete uğrattı. Oğlunu hapisten kurtardı.

İlgâzi'nin bu cür'etkâr hareketi üzerine **Sultan Tapar**, O'na tehdidkâr bir mektup gönderdi. Cezalandırılmaktan korkan **İlgâzi, Tuğtekin**'e yanaştı. Çünkü O da **Emir Mevdud**'un kendi nezdinde mâruz kaldığı sûikast sonucu ölümünden mesul tutularak sultan tarafından cezalandırılmaktan korkuyordu. Bu sebeple bunların her ikisi birbirleriyle anlaşmakta kalmayıp Selçuklu kuvetlerine karşı koyamayacaklarını düşüncesiyle Haçlılar'la ittifak yapmak gibi feci bir adım attılar.

İlgâzi, yeni bir kuvvet toplamak maksadıyla Mardin'e gitmek üzere harekete geçtiğinde Hıms hâkimi **Karaca** tarafından yakalanarak hapsedildi. **Karaca, Sultan Tapar**'a durumu bildirerek **İlgâzi**'yi teslim almak üzere adamlar gönderilmesini istedi. Sultan'ın adamları gelmeden **Tuğtekin** kader birliği ettiği **İlgâzi**'yi kurtarmak üzere Hıms

önüne geldi ve **Karaca**'dan **İlgâzi**'nin serbest bırakılmasını talep etti. **Karaca** bu teklifi reddettiği gibi **Tuğtekin**'in askerleriyle oradan uzaklaşmaması hâlinde elindeki esiri öldüreceğini bildirdi. Bunun üzerine **Tuğtekin** Şam'a çekildi. **Karaca**'nın sultan tarafından **İlgâzi**'yi almak üzere gönderilecek adamların gecikmesi üzerine emrindeki beylerin O'nun başlarına belâ olacağını düşünmeleri sebebiyle **İlgâzi**'nin oğlu **Ayaz**'ı elinde rehin tutmak üzere O'nu serbest bıraktı. **İlgâzi** serbest kalır kalmaz Türkmenler'den topladığı bir kısım askerlerle oğlnu kurtarmak üzere Hıms'ı kuşattı ise de Sultan'ın emir **Porsuk** kumandasında gönderdiği ordunun yaklaşmakta olduğunu öğrenilince **İlgâzi** kuşatmayı kaldırarak oradan uzaklaştı.

Selçuklu ordusu 1115 Yılı, Mayıs ayı sonlarında önce Haleb'e geldi. Zirâ bu şehirde emir **Rıdvan**'ın vefâtından sonra karışıklıklar çıkmış ve bu sebeple şehrin ileri gelenleri Sultan'a mektup yazarak burasının kendisine teslim edileceğini bildirmişlerdi. Hâl böyle olduğu hâlde Selçuklu ordusu Haleb'e vâsıl olduğunda bunlar fikir değiştirerek Atabeg **Tuğtekin** ve emir **İlgâzi**'den yardım istediler. Bunlar bu durumu fırsat bilerek şehrin Selçuklu ordusuna karşı müdafaasını üzerlerine aldılar. **Emir Porsuk** bu duruma kızarak Şam atabegliğine tâbi olan Hama üzerine yürüyerek burasını ele geçirdi ve şehir üç gün üç gece yağmalandı. Şehrin idâresi emir **Karaca**'ya verildi. O da elinde rehin bulunan **İlgâzi**'nin oğlu **Ayaz**'ı Selçuklu kumandanına teslim etti. **Emir Porsuk**'un, Şam atabegliğine âid başka yerleri de eline geçirerek bunları **Kırhan**'a vermesinden endişe eden atabeg **Tuğtekin**, yanına emir **İlgâzi** ile Haleb kumandanı **Şems'ül Havas**'ı da alarak Antakya'ya gidip buradaki Haçlı kumandanından Selçuklu ordusuna karşı korunmalarını talep ettiler. Antakya'daki Haçlı kumanda-

nı bu yardım teklifini büyük bir fırsat bilerek kabul ettiği gibi **Tuğtekin** ve arkadaşlarıyla yaptığı anlaşmayı desteklemesi için Kudüs kralına da müracaat etti. O da bir kısım kuvvetlerle Antakya'ya geldi. Antakya'da sağlanan ittifakla büyük bir ordu teşkil edildiği hâlde atabeg **Tuğtekin** ve emir **İlgâzi**, Selçuklular'la savaşmak husûsunda isteksizdiler. Zirâ başarısızlık hâlinde başlarına gelecek olandan korkmaktaydılar. Bu belâyı en hafif şekilde nasıl atlatabileceklerini düşünmekteydiler. Buna rağmen emrindeki askerlerle kendisini destekleyen Haçlı ordusu Efâmiye Kalesi önüne gelip karargâh kurdu. Selçuklu ordusuyla burada iki ay müddetle karşı karşıya kalındığı hâlde her iki taraf da taaruza geçmedi. Buna cesâret edemediler. Bunun üzerine emir **Porsuk** kuzeye çekildi. Haçlılar bu hareket sebebiyle emir **Porsuk**'un Suriye'den çekilmekte olduğunu sandılar. Bundan dolayı aralarındaki ittifak bozularak birbirlerinden ayrıldılar. Emir **İlgâzi**, Mardin'e, atabeg **Tuğtekin** ise Şam'a döndü.

Selçuklu ordusu taktik icâbı olarak kuzeye hareket etmişti. Rakip ordunun dağılmasından istifâde ile bir ilk iş olarak Haçlılar elindeki Kefertab'ı kuşattı ve kısa bir müddet sonunda ele geçirildi. Buraya yerleşmiş olan Haçlılar kâmilen kılıçtan geçirildi. Daha sonra Efâmiye Kalesi önüne gelindi. Burası oldukça tahkim edildiğinden ele geçirilemedi. Buradan Haleb istikâmetine hareket eden Selçuklu ordusu hakkında gün be gün Haçlılar'a haber salan Haleb emiri **Ebû Lu'lü**, onlardan yardım talep etti. Kudüs Karallığı'ndan da destek alan Antakya hâkimi **Roger**, Cebül-üs Semak'da Selçuklu ordusunun öncü kuvvetleriyle savaştı ve onları yenerek bir kısmını öldürüp bir kısmını esir etti. Selçuklu ordusunun asıl kısmını ise **Roger** tarafından pusuya düşürüldü. Bir hayli zâyiât vermiş olan Selçuk-

lu kuvvetleri, Ennakra'ya çekildi. Burada verdiği zâyiâtın intikamını almak üzere elindeki Haçlı esirlerini kâmilen kılıçtan geçirdi. Bunlar arasında **İlgâzi**'nin oğlu **Ayaz** da vardı.

Sultan Tapar'ın ordusunun mâruz kaldığı yenilginin sebebi olarak atabeg **Tuğtekin** ve emir **İlgâzi** olduğu düşüncesiyle onları cezâlandırmak isteyeceği tabiî idi. **Tuğtekin**, bütün bu olup bitenlere rağmen **Sultan Tapar**'ın üzerine yeni bir ordu sevk etmesinden önce O'nu ziyâret ederek kendisini afvettirebileceği düşüncesine kapıldı. Atabeg **Tuğtekin**'e –herşeye rağmen- muhabbeti olan bâzı kumandanlar O'na Sultan'ın hissiyâtına vâkıf oldukları için böyle bir hareketin tehlikelerini anlattılarsa da O, bunları dinlemeyerek Sultan'a sunulacak muazzam hediyelerle birlikte 9 Nisan 1116 târihinde bir muhâfız birliği ile Şam'dan ayrıldı. **Tuğtekin** Bağdad'da **Sultan Tapar**'a mülâki olarak O'nun tarafından afvedilmeyi temin etti.

Atabeg **Tuğtekin**'in daha önce Haçlılar'la yapmış olduğu mücâdelenin hatırına O'nu afveden **Sultan Tapar**, kendisini Suriye vâlisi olarak tanıdı ve Haçlılar'la mücâdeleye devam etmek şartıyla O'na bâzı askerî ve mâlî haklar tanıdı. Kendisine bu husûsda Kur'an âyetleriyle takviye edilmiş nasihatları hâvi bir menşur (ferman) verildi. Bu menşuru alan atabeg **Tuğtekin**, 29 Temmuz 1116 târihinde Şam'a geldi. O, artık Selçuklu Devleti'nin meşrû bir Suriye vâlisiydi. Böylece hem kendisinin ve hem de gelecekteki neslinin Suriye'de hâkimiyetini meşrûlaştırmış oldu.

dd-Gürcü Gâilesi

Sultan Tapar'ın Haçlılar'la başının derde girdiği hengâmda devletin mâruz kaldığı zaafı fırsat bilen küçücük Gürcistan'ın kralı **David** (1039-1125), devletine komşu

olan Kıpçaklar'la anlaşarak Selçuklu ülkesi saldırdı. Kıpçaklar o zamana kadar Şamanî idiler. Gürcistan kralı onlarla akrabalık tesis ederek kendilerini Kafkaslar'da komşu topraklara yerleşmesini temin ederek iyi münâsebetler kurmuştu. Kıpçak ve Gürcüler'den müteşekkil kırk bin kişilik bir ordu kuran **David**, Gence önlerine kadar pek çok Selçuklu şehir ve kasabasını ele geçirerek buralarda oturan Oğuz Türkleri'nin büyük kitleler hâlinde Anadolu'ya hicret etmelerine sebep olmuştu. Bunu haber alan **Tapar**, onlar üzerine bir kuvvet göndererek Gürcü Kıpçak ordusunu 1110 Yılı'nda mağlub ve perişan etti. Ele geçirdikleri şehir ve kasabaları geriye aldıktan başka peşlerini bırakmayarak bütün Gürcistan'ı fethedip ülkesine kattı.

c-Sultan Tapar'ın Vefâtı

Bir taraftan Haçlı taaruzları diğer taraftan ise Bâtınîler'in çıkardıkları isyan ve ihtilâllerle uğraşan **Sultan Tapar**, henüz otuz altı yaşında iken yorgun ve hasta düştü. Halk arasında, öldüğüne dâir şâyiâlar çıkması üzerine 4 Nisan 1118 târihinde bu şâyiâları bertaraf maksadıyla sarayında büyük bir şölen tertib etti. O gün Kurban Bayramı idi. Halka görünüp sıhhatte olduğunu isbat ettikten sonra hüzünlü bir törenle oğlunu veliahd tâyin etti. Bu sıhhatte olduğunu göstermek maksadıyla tertiblediği şölenden sonra çok yaşamayıp 18 Nisan târihinde vefât etti. Güzel huylu, cesur ve dirâyetli bir kimseydi.

6-Sultan Mahmud Devri (1118-1119) Devri

Sultan Tapar, vefât ettiğinde O'nun hayatta olan **Mahmud, Mes'ud, Tuğrul, Süleymanşah** ve **Selçukşah** adlarında beş evlâdı vardı. Bunlardan en büyüğü olan **Mahmud**, veliahd ilân edilmiş bulunduğundan ihtilâfsız bir sû-

rette Selçuklu tahtına oturdu. Lâkin O, terbiyesine verildiği devlet adamları tarafından eğlencelerle meşgul edilip büyütülmüştü. Ciddî bir sûrette hükümdârlık için gerekli olan sıfatları hâiz değildi. On dört yaşında tahta geçmiş olan **Mahmud,** Bağdad'daki halîfe tarafından kabul edilip 6 Ekim 1118'den itibâren hutbede adı okunmaya başlanmışsa da kısa bir zaman sonra idâre, büyük bir askerî nüfûza sâhip olan tamamen **Ali Bar**'ın eline geçti. Fakat O da bu durumu uzun müddet muhâfaza edemedi. Bir kere devlet ricâli arasında rekâbet baş gösterince her zaman olduğu gibi **Ali Bar**'ın yerine O'nun azliyle **Mücâhideddin Bihruz** geçti. O dahi devlet dizginlerini elinde tutamayıp azledildi. Yerine **Aksungur Porsukî** tâyin edildi. Kızışan rekâbet sebebiyle bir müddet sonra O da makâmından azlonularak yerini **Mengü Pars** aldı.

Bu durumun devlet bünyesinde bir takım karışıklıklara sebep olması kaçınılmazdı. Nitekim bu dirâyetsiz yeni sultana karşı **Melik Mes'ud** bir isyan ederek Irak üzerine yürüdü. Tâyin edildiği Bağdad şahneliğinden kısa bir müddet zarfında bilâsebep azledilmniş olan **Aksungur Porsukî** de kırgınlığı sebebiyle O'na katıldı. Bunlar Irak'da bazı şehir ve kasabaları ele geçirmişken üzerine gönderilen orduya yenildiler. **Mes'ud,** kardeşine bir elçi göndererek ıktâlarının arttırılmasını talep etti. **Sultan Mahmud,** isyana teşebbüs etmiş olan kardeşini cezâlandırmak gerekirken Azerbaycan'ı da O'na ıktâ olarak verdi.

Mes'ud'dan sonra diğer kardeşleri olan **Tuğrul** da ağabeyine karşı isyan etti. Ağustos 1119'da **Tuğrul** kaçıp Gence'ye gitti. O'nun gâilesinin de atlatılmasıyla ortalık durulmadı. **Sultan Melikşah**'ın oğlu olup imparatorluğun doğu kısmında hâkim olan **Sencer,** yeğeni **Mahmud**'un devlet dizginlerini elinde tutamadığını görerek kendi sul-

tanlığını ilân etti. Fazladan olarak Bağdad'daki halîfeye bir elçi göndererek kendi sultanlığının tasdikini taleb etti. halîfe O'na bir menşur ile hil'atler yollayarak kendi bölgesinde O'nu müstakil bir sultan olarak ilân etti. Bundan cesâret alan **Sencer**, büyük bir orduyla **Sultan Mahmud** üzerine yürüdü. Kendisine karşı gönderilen merkez kuvvetleriyle 1119 Yılı'nda Save bölgesinde karşı karşıya gelen bu iki ordunun savaşması neticesinde **Sultan Mahmud** mağlub olup İsfehan'a kaçtı.

Bu zafer üzerine kendini Selçuklu Sultanı ilân eden **Sencer**, yeğeni **Mahmud**'u kendisine iyi davranacağı vaadleriyle nezdine çağırdı. **Mahmud** bu dâveti kabul etti. **Sultan Sencer** O'na iyi davrandığı gibi kendisini kızlarından **Mehmelek Hâtun**'la evlendirdi. **Sencer**'in erkek evlâdı yoktu. **Mahmud**'u veliahd ilân etti ve kendisine bağlı kalmak şartıyla "**Sultân'ul Muazzam**" ünvânıyla Irak bölgesine tâyin etti. Böylece 1131 Yılı'na kadar yaşayan **Mahmud**, amcasının hâkimiyetini kabullenmekle beraber ileride anlatılacak olan Irak Selçukluları'nın kurucusu oldu.

7-Sultan Sencer (1119-1157) Devri

a-Şahsiyeti

Sultan Sencer, 5 Aralık 1086 târihinde babası **Melikşah**'ın bir seferi esnâsında Sincar'da doğmuştur. Kendisine o günkü Türkçe'de saplamak mânâsına gelen "**Sancar**" adı verilmiş. Bu kelime daha sonra halkın ağzında "**Sencer**" şekline dönüşmüştür. Kendisinin halîfeye gönderdiği mektupda:

"*Babamız **Sultan Melikşah**, adını Ahmed ve Sancar koydu.*"[75] diye yazmıştır. Selçuklu sultanları içinde en uzun müddetle saltanat sürmüş olanıdır. Altmış sene süren bu sal-

75 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.234

tanatın yirmi bir senesi (1097-1118) Horasan melikliğini, mütebâki otuz dokuz senesini de Selçuklu sultanlığı olarak idrâk etmiştir. Bu devletin son kudretli mümessilidir. Çok küçük yaşlardan itibâren son derece iyi bir askerî eğitim almış bulunan **Sultan Sencer**, ağabeyi **Berkyaruk**'un hükümdârlığı zamanında Horasan'da istiklâlini ilân eden amcası **Arslan Argun**'a karşı vazifelendirilmiş, fakat O henüz yolda iken **Arslan Argun** bir sûikast neticesinde öldürülmüş olduğundan geriye dönmüştür. Bu sadâkati dolayısıyla Sultan, O'nu melik sıfatıyla 1097 târihinde Horasan'a tâyin etmiştir. **Sencer** bu vazifede iken **Sultan Berkyaruk**'un kardeşi **Muhammed Tapar**'ın zikri geçen isyanları sırasında o **Tapar**'ı destekleyerek O'nun zaman zaman elde ettiği başarılarda müessir olmuştu. Amcası **Muhammed Tapar**'ın ölümü üzerine Selçuklu tahtına çıkan kardeşi **Mahmud**'u Save'de mağlub ederek Selçuklu tahtını ele geçiren **Sultan Sencer**, hayatının sonunda devlete başkaldıran Oğuzlar'ca esir edilmiş, demir bir kafese konulmuş ve 1156 Yılı'nda esâretten kurtulmayı başarmışsa da 1157 Yılı'nda vefât etmiştir. O'nun ölümü üzerine ileride görüleceği üzere "**Büyük Selçuklu Devleti**" inkırâz etmiş ve bu muazzam ülke dört ayrı ve tâlî Selçuklular olarak bir müddet daha devam edebilmiştir.

b-Devrin Vak'aları

Sultan Sencer henüz Selçuklu tahtına oturmazdan evvel meliklik devrinde Selçuklu Devleti karşı karşıya kaldığı saltanat mücâdeleleri sebebiyle bir hayli zaafa uğramış bulunuyordu. O, bu durumdan istifâde ile birçok Selçuklu şehir ve kasabasını ele geçiren Karahanlı hükümdârı **Kadir Han**'ı 1102 târihinde mağlub ederek Selçuklular'a tâbi bir hâle getirmeye muvaffak olmuştur. O'nun bu ilk icraatın-

dan sonra Karahanlılar, Selçuklular'a tâbi olmaktan kurtulmak için daha sonra birçok harekette bulunmuşlarsa da her seferinde **Sultan Sencer** tarafından mağlub edilip sindirilmişlerdir.

Sultan Sencer müteâkıben Gur bölgesini ve Gazneliler'i de Selçuklular'a tâbi bir hâle getirmiş olduğundan daha **Muhammed Tapar** zamanında imparatorluğun doğu hududları O'nun sâyesinde emniyet altına alınmıştı.

Sencer, Selçuklu tahtına oturur oturmaz devletin merkezini Horasan'a nakletti. Tahttan indirdiği **Mahmud**'u Irak'a melik sıfatıyla tâyin etmesine, O'nun kardeşi **Mes'ud** itirâz ederek isyan etti. **Sultan Sencer**'in yeğeni **Melik Mahmud**'a verdiği destekle 1120 târihinde **Mes'ud**'un isyânı bastırılarak bu gâile bertaraf edildi. Fakat az sonra halîfe **El-Müsterşid**, kendi adına bir ordu kurmaya teşebbüs edince bundan kuşkulanan **Sultan Sencer**, yeğeni **Mahmud**'a bu defa Bağdad üzerine yürüyerek halîfenin emeline mâni olmasını emretti. Çünkü Bağdad'ın emniyeti Selçuklular'a âid olduğu cihetle halîfenin asker beslememesi yerleşik bir teâmüldü. **Mahmud** 1126 Yılı'nda Bağdad'a girdi ve halîfeye son derece hürmetkâr davranmakla beraber O'nun ordu kurmasını engelledi.

Sultan Sencer yeğeni **Mahmud**'a Irak bölgesini verdiği gibi O'nun diğer kardeşleri **Tuğrul** ve **Selçukşah**'a da aynı şekilde tevcihler yapmıştı. Irak; Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab olarak iki ayrı bölgeydi. **Sultan Sencer**, Irak-ı Acem'in doğu yarısı ile İran bölgesini **Tuğrul**'a, İsfehan ve Huzistan'ın yarısını da **Selçukşah**'a vermişti. **Tuğrul**, Irak'ın tamamında kendi hükümdârlığını tesis etmek istediğinde **Melik Mahmud**'a cephe aldı. **Sultan Sencer** nezdinde O'nu halîfeyle işbirliği yapmakla itham etti. Bu

durumda Irak bölgesini yatıştırmak isteyen **Sultan Sencer**, Rey şehrine geldi ve **Melik Mahmud**'u nezdine dâvet etti. **Melik Mahmud**, hiç tereddüd etmeden sultan nezdine gelince O'nun hakkındaki şikâyetlerin asılsız olduğunu anlayan **Sultan Sencer**, O'nu kendi yanında tahta oturmak gibi iltifatlardan sonra vazifesinin başına gönderdi.

Melik Mahmud ölünceye kadar **Sultan Sencer**'in emrinden çıkmayarak amcasına itaat üzere kaldı. Lâkin O'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu **Davud**'un melikliği amcası **Mes'ud**'un itirazlarıyla karşılaştı. **Mes'ud** sâdece itirazla yetinmeyip fiilen isyan edip Tebriz'i ele geçirdi. Bunun üzerine harekete geçen **Davud**, Tebriz'i muhâsara etti ise de 22 Aralık 1132 târihine kadar süren muhâsaradan sonra **Mes'ud** ile anlaştı. **Mes'ud** Hemedan'a çekildi. Buradan halîfeye haber göndererek Irak Selçuklu sultanı olarak hutbelerde adının okunmasını istedi. Halîfe ihtiyatlı davranarak bu iş için **Sultan Sencer**'in tâlimâtını bekleyeceğini bildirdi. **Sultan Sencer**'e de haber gönderip sâdece O'nun adının hutbede okunmasını doğru bulduğunu bildirdi.

Bundan sonra halîfe bu meliklik kargaşasına bir son vermek için etraftaki bey ve kumandanları müşâvere için Bağdad'a dâvet etti. Bunlar arasında Musul atabegi **İmâdüddin Zengi** de vardı. O da melikliğinin halîfe tarafından tasdik edilmesini arzu etmekteydi. Bunu arzu etmeyen **Karaca Bey** bir baskınla **İmâdüddin Zengi**'nin Bağdad'a gelmesini önledi. Ancak aynı iddiada olan **Mes'ud**, Bağdad yakınına kadar gelmeye muvaffak olup karargâh kurdu. Buradan **Sultan Sencer**'in harekete geçme ihtimâline karşı halîfeye birlikte hareket etme teklifinde bulundu. Bu teklifi uygun bulan halîfe O'nun Bağdad'a girmesine müsaade etti ve kendisini sultan kardeşi **Selçukşah**'ı da veliahd ilân

etti. Bu hareketin tabiî bir neticesi olarak da Irak bölgesinin bütün câmilerinde **Sultan Sencer**'in adının hutbelerde okunmasını yasakladı.[76]

Bu gelişmeler üzerine büyük bir orduyla harekete geçen **Sultan Sencer**, **Mes'ud** ile kardeşi **Selçukşah**'ın kuvvetlerini mağlub etti. **Mes'ud** kaçmaya muvaffak olduysa da **Selçukşah**'ın atabegi **Karaca** yakalandı. **Sultan Sencer** bütün bu olup bitenlerden mes'ul tutarak O'nu idam ettirdi. Diğer yeğenlerini ise, afvettikten sonra **Tuğrul**'u Irak Sultanı ilân edip 1132 târihinde İsfehan'a döndü.

Sencer'in çekilmesinden sonra **Davud** ve **Mes'ud**, **Tuğrul**'un sultanlığını kabul etmeyerek isyan ettiler. **Tuğrul**'u yendikten sonra hareketine devam eden **Mes'ud**, Hemedan, Rey ve İsfehan gibi önemli Selçuklu şehirlerini ele geçirmeye muvaffak oldu. Bununla beraber yeniden asker toplayan **Tuğrul**, Temmuz 1134'de **Mes'ud**'u mağlub ederek sultanlığını kurtardı ise de birkaç ay sonra ölmesiyle **Sultan Sencer**'in de muvâfakati istihsâl olunarak **Mes'ud**, Irak Selçuklu Devleti'nin sultanı olmayı başardı.

Bağdad'da sarsılan Selçuklu otoritesine karşı kendi ordusunu kurmak isteyen halîfe ile **Mes'ud**'un arası açıldı. Bunun neticesi olarak halîfeyle çarpışan **Mes'ud**, O'nu mağlub ve esir etti. Bu sırada **Sultan Sencer** tarafından **Mes'ud**'a gönderilen bir elçilik heyeti içine sızan bir bâtınî fedâisi bir fırsatını bulup halîfeyi öldürdü. O'nun yerine seçilen **Râşid**'i **Mes'ud** kabul etmedi. Kendi tasvib ettiği **Abdullah**'ı **El-Muktefî** ünvânıyla Hilâfet Makâmı'na geçirdi. Bu sûretle Abbasî halîfelerinin Selçuklu Devleti'ne tâbi oluşu eski şekliyle yeniden tesis edilmiş oldu.[77]

76 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.532
77 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.XI, sh.32 vd.

aa-Sultan Sencer'in Gazneliler'le Münâsebeti

Sultan Sencer, Gazneliler Devleti'ni Horasan'daki melikliği sırasında Selçuklar'a bağlı bir hâle getirmişti. Fakat O'nun ülkesinin batı hududlarındaki meşgûliyetinden istifâde eden Gazneli hükümdârı **Behramşah,** bu bağlılığı tanımamaya kalkışınca **Sultan Sencer,** Gazne üzerine bir sefer tertib etti. Şehir dışında karargâhını kurduktan sonra **Behramşah**'a elçi gönderip huzûruna gelmesini ve itaatini arz etmesini bildirdi ise de O öldürülmekten korktuğu için şehirden kaçtı. Bunun üzerine **Sultan Sencer,** kolaylıkla Gazne'ye gelip buradaki hâkimiyetini tekrar tesis etti. **Behramşah,** haber göndererek Selçuklular'a itaate devam edeceğini ve yeniden eski taahhüdleri üzere vergisini muntazam ödeyeceğini bildirmesi üzerine **Sultan Sencer,** O'nu afvettiği gibi Gazne hükümdârlığını da tasdik ederek 1135 Yılı'nda buradan ayrıldı.

bb-Sultan Sencer'in Birinci Harezm Seferi

Harezm Bölgesi Selçuklular'a bağlı yarı müstakil bir yerdi. Burada Selçuklu vâlisi sıfatıyla bulunuyorlardıysa da **Kutbeddin Muhammed** (1097-1127) zamanında târihde Harezmşahlar Sülâlesi olarak bilinen bir âilenin idâresi altındaydı. Bunlar Selçuklu'ya itaatten ayrılmayarak her yıl vergilerini muntazaman ödüyorlardı. **Kutbeddin** vefât edince **Sultan Sencer,** O'nun yerine oğlu **Atsız**'ı tâyin etti. **Atsız, Sultan Sencer**'in Gazne üzerine tertib ettiği seferde O'nunla birlikte bulunmuştu. Sultan tarafından oldukça beğenilip takdir edilmesi bâzı Selçuklu kumandanlarının kıskançlığını doğurduğundan O'nun aleyhine bir propaganda başlatılmıştı. **Sultan Sencer** nezdindeki itibârını sarsmaya mâtuf bu dedikoduların bir gün O'na tesir ederek kendi

aleyhine döndürülebileceğinden korkan **Atsız**, hem böyle bir tehlikeyi bertaraf etmek ve hem de fırsattan istifâdeyle istiklâlini elde etmek üzere harekete geçerek Cend ve Mankışlak şehirlerini ele geçirdi. Açıkça bir isyan mâhiyetindeki bu harekete karşı **Sultan Sencer**, Harezm üzerine yürüdü. **Atsız** yapılan muhârebeyi kaybederek kaçmaya mecbûr kaldı. Oğlu **Atlı** esir düştü ve öldü. Bunun üzerine Sultan, Harezm'i yeniden itaat altına alarak orayı **Gıyâseddin Süleymanşah**'a ıktâ edip 1139 târihinde Merv'e döndü.[78]

cc-Sultan Sencer'in Karahitaylılar ile Mücâdelesi

Çin'in kuzeyinde iki yüz yıla yakın (937-1125) müstakil bir devlet olarak hayat sürmüş olan Karahitaylılar, ülkeleri Cûcenler tarafından istilâya uğrayınca Batı'ya doğru kitleler hâlinde hicret etmeye başladılar. Bu sebeple önlerine ilk çıkan Doğu Karahanlı Devleti'nde büyük bir kargaşaya sebep oldular. Bu devlet Selçuklular'a Karahitaylılar'ın giriştiği bu istilâ hareketine karşı onlardan yardım istemek mecbûriyetinde kaldı. Bunun üzerine **Sultan Sencer**, yüz bin kişilik ordusuyla Mâverâünnehr'e doğru hareket etti. **Sultan Sencer** Semerkand'a vâsıl olduğunda buranın hâkimi **Mahmud, Sultan Sencer**'e Karluklular'dan şikâyet etti. Karluklular da cezâlandırılmak korkusuyla Karahitaylılar'a iltică ettiler.

Karahitaylılar henüz müslüman olmamışlardı. Hükümdârları **Gürhan, Sultan Sencer**'e Karluklular hakkındaki şikâyetlerin asılsız olduğunu, bu sebeple afvedilmelerini talep eden bir mektup gönderdi. **Sultan Sencer** bu teklifi kabul etmediği gibi Karahitaylılar'ın Müslümanlığı kabul etmelerini, aksi hâlde âkıbetlerinin kötü olacağını bildirdi. Karahitaylılar'ın hükümdârı **Gürhan, Sultan**

78 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.XI, sh.67

KAZAKİSTAN
Peçenekler
BİZANS İMPARATORLUĞU
KARA DENİZ
İstanbul
İznik
Ankara
ANADOLU SELÇUKLULARI
Sivas
Kayseri
Konya
Malazgirt
Tiflis
Gence
KAFKASYA
HAZAR DENİZİ
Kıpçaklar
OĞUZ YABGU DEVLETİ
Kıpçaklar
Mangışlak
Aral gölü
Cend
BATI KARAHANLILAR
Yedisu
Karahıtaylar
Karluklar
Kuça
Beşbalık
Turfan
Uygurlar
HARİZMŞAHLAR
Harizm
Gürgenç (Cürcâniye)
Sır Derya
Talas
Özkent
Şaş (Taşkent)
Ahsîkes
Fergana
Buhara
Semerkant
Tırmız
Hucend
Kâşgar
Mâverâünnehr
SELÇUKLULAR
DOĞU KARAHANLILAR
AK DENİZ
Ak Deniz
Antakya
Halep
Urfa
ZENGİLER
Hama
Rakka
Hoy
Tebriz
Azerbaycan
Nahcıvan
Balhan
Nesâ
Cûrcan
Dandanakan
Nişâbur
Merv
Bâverd
Amu Derya
İskenderiye
Trablusşam
Dımaşk
SURİYE SELÇUKLULARI
el-Cezire
Musul
Kazvin
Rey
Hemedan
Kirmanşah
IRAK SELÇUKLULARI
Misir
Kahire
Kudüs
Bağdat
ABBÂSİLER
Nihavend
Kûm
Beyhak
Tûs
Belh
Tâlekân
Toharistan
Gur
Herat
GURLULAR
Kâbil
Gazne
GAZNELİLER
Keşmir
Pencap
Himalaya Dağları
TİBET
Horasan
İsfahan
Kerbelâ
Basra
Dicle
Hûzistan
BÜVEYHİLER
KİRMAN SELÇUKLULARI
Kûhistan
Fars
Şiraz
Kirman
SAFFÂRİLER
Mültan
Delhi
Agra
Mekrân
Belûcistan
Sind
HİNDİSTAN
FÂTIMİLER
KIZILDENİZ
BÜYÜK ARABİSTAN
Medine
Mekke
Lahsâ
Basra körfezi
Bahreyn
Uman
Maskat
Yemen
Hadramut
Aden
UMAN DENİZİ
Bengal körfezi

Sencer'in ordusuyla baş etmenin kolay olmayacağını hesab ederek derhal harekete geçip O'na denk bir ordu vücûda getirdi. Bu iki ordu 9 Eylül 1141'de Semerkand yakınlarındaki Katvan'da karşı karşıya geldi. Selçuklular pek çok zâyiât verdiler. Askerlerinin birçoğu buradaki bir nehre düşerek boğuldu. **Sencer** yanında bulunan üç yüz küsürlük süvâriyle içine düştüğü çemberden kurtulmak için yiğitçe vuruştu. Lâkin bu zırhlı süvârilerin çoğu şehid oldu. **Sultan Sencer**, çemberi yarıp tâkibden kurtulmak için çöle çekilirken yanında bu muhâfızlardan sâdece on beş kişi kalmıştı. Sür'atle hareket edip Tirmiz'e geldi. Karahitaylılar'ın eline **Sultan Sencer**'in karısı **Türkân Hâtun** başta olmak üzere pek çok esir geçti.

İslâm Âlemi'nde büyük bir teessür uyandıran bu mağlûbiyet o zamana kadar hiçbir harbi kaybetmemiş olan **Sultan Sencer**'in perestijini oldukça sarstı. Bu durumdan istifâdeye kalkışan **Harezmşah Atsız**, Serahs ve Merv şehirlerini ele geçirdi. Merv'de bir direnişle karşılaşan **Atsız**, şehri ele geçirdikten sonra pek çok insanı katlettiği gibi devletin hazinesini de ele geçirdi. Ertesi yıl Horasan'a girdi ve Nişûbur'u aldı. Hutbede kendi adını okuttuysa da halkın isyânı üzerine tekrar **Sultan Sencer**'in adı okunmaya başlandı.[79]

çç-Sultan Sencer'in Diğer Harezm Seferleri

Ülkesi bu sûretle Harezmşah **Atsız**'ın tecâvüzlerine mâruz kalmaktayken **Katvan** mağlûbiyetinden güç belâ canını kurtarmış olan **Sultan Sencer**, yeni bir ordu kurmakla meşguldü. Önce Merv şehrinde hâkimiyetini tesis ettikten sonra **Atsız** üzerine yürüdü. **Atsız, Sultan Sencer**'le harbi göze alamayarak surları kuvvetli olan kaleye kapandı. Ku-

79 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.XI, sh.84

şatma uzun sürünce **Sultan Sencer** Merv şehrinde ele geçirdiği hazineyi iâde etmesi ve tekrar Selçuklu Devleti'ne bağlanması şartıyla O'nunla anlaştı. Zirâ bu sırada Gurlular üzerine hareket eden bir Selçuklu ordusu da mağlub olmuştu.[80] Bu ikinci Harezm seferinden bir netice elde edemeyen **Sultan Sencer**, kendisinin çekilmesinden sonra **Atsız**'ın yeniden harekete geçtiğini öğrenince O'na meşhur şâir **Sâbir**'i elçi olarak gönderdi. **Sâbir, Atsız**'ın **Sultan Sencer**'i öldürmek üzere iki bâtınîyi Horasan'a gönderdiğini öğrenince bu bilgiyi bâtınîlerin eşkâliyle birlikte Sultan'a ulaştırdı. Bu iki bâtınî yakalanıp öldürüldü. **Atsız** ise **Sâbir**'in Sultan'la bu muhâberesini öğrenince O'nu Ceyhun Nehri'ne attırarak cezâlandırdı.

Elçisinin **Atsız** tarafından öldürülmesine kızan **Sultan Sencer**, Kasım 1147'de üçüncü Harezm Seferi'ne çıktı. Güzergâhta bâzı Harezm şehirlerini ele geçiren **Sultan Sencer**, buradan **Atsız**'ın başşehrini kuşattı. Şehri almasına ramak kalmışken gönderdiği elçilerle afv dileyip itaat üzere devam edeceğini bildiren **Atsız**'ı Sultan bir kere daha afvetti. Gerçekten **Atsız** bir daha ne Selçuklu şehirlerine saldırdı ve ne de istiklâl elde etmek üzere diğer herhangi bir hareket yaptı.

dd-Gurlular'la Mücâdele

Târihte Gurlular diye anılan insanlar Afganistan'ın ulaşılması güç dağlık bir bölgesinde yaşamaktaydılar ki, buraya Gur denilmekteydi. Bu sebeple oranın halkı Gurlular veya Gurîler adıyla anılagelmiştir. Bu halk Acem asıllıydı. Putperest iken on birinci yüzyılda İslâmiyet'i kabul etmişler ve on ikinci yüzyılda târih sahnesine çıkmışlardır. Önceleri Gazneliler'e tâbi idiler. Gazneliler'in zayıflaması

80 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.XI, sh.92

üzerine Selçuklular'a tâbi hâle geldiler. Gur hükümdârlarından **Kutbeddin Mehmed, Sultan Sencer**'in Katvan'da Karahitaylılar'a karşı mâruz kaldığı müthiş bozgundan istifâdeye kalkışarak önce Herat'ı ele geçirdi. O'nun halefi **Hüseyin** ise, Gazne hükümdârı **Behramşah**'ı yenerek 1148 târihinde Gazne'yi zaptetti. Lâkin Hindistan'a çekilerek burada yeni bir ordu teşkil ederek **Behramşah**, bir yıl sonra Gazne'yi geri almaya muvaffak olduğu gibi Gur hükümdârı **Hüseyin**'i de öldürdü.[81] **Sultan Sencer**, Harezmşah **Atsız** ile uğraşırken Gurlular'ın Herat'ı ele geçirmeleri üzerine üzerlerine gönderilen Selçuklu ordusu mağlub olmuştu. **Sultan Sencer** biraz da bu sebeple **Atsız** ile anlaştıktan sonra serbest kalmış ve Gurlular üzerine sefere çıkmıştır. Gur hükümdârı **Alâüddin, Sultan Sencer**'i, karşıladığı bir sahada kendi ordusunun arkasını oradaki bendleri yıkarak su istilâsına mâruz bırakmış ve böylece askerlerinin kaçmalarını önleyip, ölmekle gâlip gelmek arasında onları bir tercihe zorlamıştı. Gurlular'ın askerleri arasında bir kısım da Oğuz Türk'ü vardı. Bunların muhârebe esnâsında **Sultan Sencer** tarafına geçmeleriyle Selçuklular harbi kazandılar. Gurlular'ın pek çoğu hayatını kaybettiği gibi bir kısmı da esir oldu. Ülkeleri bir kere daha Selçuklu topraklarına katılmış oldu.

Sultan Sencer'in Katvan mağlûbiyetinden sonra elde ettiği bu zafer O'nun itibârının yeniden canlanmasına vesile oldu.

ee-Büyük Selçuklu Devleti'nin Sonu

Büyük Selçuklu Devleti kuruluşundan itibâren bir türlü merkezî bir otoriteye sâhip olamamış ve federal bir bünye arz etmişti. Bu sebeple başkaldırmalar eksik olma-

81 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.XI, sh.123

mış ve devletin bünyesi zaman zaman bir kuvvet iktisâb etmişse de dâimî bir zaaf içinde çalkalanıp durmuştu. **Sultan Sencer**'in Karahitaylılar'a mağlûbiyetinden sonra Selçuklu ülkesi yeni bir Oğuz istilâsına mâruz kalmıştı.

Karahanlı Devleti'nin bünyesinde bulunan büyük bir Oğuz kitlesi Kıpçaklar'ın ve karahitaylılar'ın baskısıyla güneye doğru hareketlendiler. Zirâ **Sultan Sencer**'in Katvan'daki mağlûbiyetinden sonra Mâveraünnehr'in hâkimiyetini ele geçirmiş olan Karahitaylılar'ın himâyesindeki Karluklar yerlerinden yurtlarından çıkarılarak Horasan'a geldiler. Belh civârında yurt tutup **Sultan Sencer**'e yıllık yirmi dört bin koyun vergi olarak vermeyi kabullendiler. Bu Oğuzlar **"Üçoklar"** ve **"Bozoklar"** olarak an'anevî şekilde iki kola ayrılmışlardı. Bunlardan Üçoklar'ın başında **Tûti Bey**, Bozoklar'ın başında ise **Korkut Bey** bulunuyordu. Yarı göeçebe bir vaziyette yaşıyor ve hayvancılıkla geçiniyorlardı. Bunlarla Selçuklu vergi memurları arasında çıkan bir ihtilâf Belh vâlisi **Kamaç** tarafından **Sultan Sencer**'e şikâyet edildi. Çünkü bir Selçuklu vergi memuru Gurlar tarafından öldürülmüştü. **Kamaç**, bu Oğuzlar'dan öldürülen vergi memurunun diyetini istedi. Oğuzlar bu teklifi reddedince vâli bir ordu ile üzerlerine yürüdü ise de Oğuzlar hemen O'nu ve hem de oğlunu öldürerek bu orduyu geriye püskürttüler. Oğuzlar, Sultan'a bağlılıklarını bildirmiş olmalarına rağmen bu hâdise onlarla devletin arasını açtı. **Sultan Sencer**, bunlar üzerine harekete geçti. Oğuzlar, Sultan'dan bağışlanmalarını talep ettilerse de bu talebin reddedilmesiyle Oğuzlar'la yüz bin kişilik Selçuklu ordusu arasında 1153 Yılı'nın ilkbaharında müthiş bir muhârebe cereyân etti. Harbi Oğuzlar kazanmış oldukları gibi **Sultan Sencer**'i de esir aldılar.[82]

82 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.XI, sh.154 vd.

Kırk bin çadırdan ibâret olan Oğuzlar, ummadıkları bir zafer kazanmış ve Selçuklu Sultanı'nı esir etmiş olmalarına rağmen O'na karşı hürmette kusur etmediler ve kendisine Sultan muâmelesi yaptılar.

Sultan Sencer başlangıçta bu esâretin mânâsını pek iyi kavramamıştı. Fakat Oğuzlar'ın reislerinden **Bahtiyar Bey**, Merv şehri civarının ıktâsını taleb edince, **Sultan Sencer** burasının hazine-i hâssaya âid olduğu cihetle ıktâ olarak verilemeyeceğini söyleyince O'nunla kendisini Sultan zannettiği yolunda alay etmeleri üzerine gerçeği kavradı.

Üç yıl müddetle Oğuzlar elinde esir kalan **Sultan Sencer**, geceleri bir demir kafes içinde muhâfaza olmaktaydı. Bu üç yıl sonunda Selçuklu beylerinin muhâfızlara büyük vaadlerde bulunması sâyesinde **Sultan Sencer** Nisan 1156'da buradan kaçırıldı. Sultan'ın bu sûretle esâretten kurtulduğunu duyan tâbi devletler tekrar O'na itaatlerini arz etmişse de artık bir hayli ihtiyarlamış ve yorgun düşmüş olan **Sultan Sencer**'in devletini yeniden toparlaması mümkün olmadı. Esâsen esâretin verdiği hüzün sebebiyle kurtuluşundan bir yıl sonra yâni Nisan 1157'de vefât etti. O'nun ölümüyle Büyük Selçuklu İmparatorluğu târihe karıştı. Zirâ arkasında dağılan bu devleti yeniden ihyâ edecek bir kimse zuhûr etmedi.

II-BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YERİNE KURULAN DİĞER SELÇUKLU DEVLETLERİ SAFHASI

A-SURİYE SELÇUKLULARI

a-Suriye ve Filistin'in Türkler Tarafından Fethi

23 Nisan 1040 târihinde kazandığı "**Dandanakan**

Zaferi" ile kurulduğu kabul olunan "**Büyük Selçuklu Devleti**" teessüsünden itibâren geleceğinin Batı istikâmetinde olduğunu görmüş ve Suriye ve Anadolu havâlisinde büyük bir fetih hareketine girişmişti. Suriye ve Filistin'e ilk giren Selçuklu emir ve kumandanları **Hanoğlu Hârun, Afşin, Sunduk** (Sandak), **Kurlu, Atsız** ve **Şöklü** beylerdir. Bunlardan Suriye havâlisine ilk giren **Hanoğlu Emir Hârun**'dur. Emir **Hârun** bin kadar Türkmen atlısıyla ilk olarak Haleb civarına gelmiş, burada babasıyla arasında çıkan bir ihtilâf sebebiyle O'ndan ayrılarak Azerbaycan'a intikal etmiş, oradan Doğu Anadolu'da girişilen fetih hareketlerine diğer Selçuklu beyleriyle birlikte katılıp büyük başarılar elde etmiştir. O sırada Diyarbekir (Âmid)'de hükümrân olan Mervanoğulları beyliğindeki saltanat kavgasına dâhil olmuş, oradan ayrıldığı sırada Arap asıllı Temimoğulları Kabilesi'nin saldırısına uğrayıp esir düşmüştür. Fakat bu esâretten sür'atle kurtulmayı başararak Bizans İmparatorluğu'nun doğu hududalarında akın hareketlerine başlayıp birçok Bizans şehir ve kasabasını haraca bağlamıştır.

Hârun'un Bizans şehir ve kasabalarını dâimi bir sûrette iz'ac etmesinden rahatsız olan Bizans İmparatoru **Konstantin X. Dukas**, uzun uğraşmalar sonunda O'nunla anlaşmayı başarmış ve hattâ O'nu hududlarına saldırmakta olan diğer Selçuklu beylerine karşı kullanmaya dahi teşebbüs etmiştir. Emir **Hârun**, Bizans'la tesis ettiği bu zâhiri dostluğa rağmen yine de Bizans şehir ve kasabalarına karşı taarruzlarına devam etmiştir.

Bu sırada Haleb'de hâkim olan Arap asıllı Kilâpoğulları'nın reisi olan **Atiyye**, kendisine isyan eden yeğeni **Mahmud**'a karşı O'ndan yardım talep etmiştir. Bu dâvet üzerine Haleb'e gelen emir **Hârun, Atiyye**'nin as-

kerleriyle birleşerek Haleb'i **Mahmud**'a karşı başarılı bir şekilde müdafaa etmiş olmasından dolayı Ocak 1065'de iki taraf arasında **Atiyye**'nin emirliğini teminat altına alan bir anlaşma imzâlanmıştır.

Hârun ve askerlerinin giderleri için her ay on bir bin altın ödeyen emir **Atiyye**, yeğeninin çıkardığı gâileyi bertaraf ettikten sonra müttefiki **Hârun** ile birlikte Antakya civârındaki Bizans topraklarına karşı bir sefere girişerek Kemnun Kalesi'ni fethederek birçok ganimet elde ettikten sonra birlikte Haleb'e dönmüşlerdir. Emir **Atiyye**'nin Arap olmayan bir toplulukla ortaklaşarak Kilâpoğulları Kabilesi'nin büyük bir kısmının taraftar olduğu yeğeni **Mahmud**'u bertaraf etmiş olması O'nun kendi kabilesi efrâdı arasında itibârını sarsmıştı. Hem bu durumu düzeltmek istemesi ve hem de emir **Hârun**'un silâhlı adamlarıyla şehir dâhilinde bulunmasını tehlikeli görmesi sebebiyle bir gece ansızın **Hârun** ve askerleri üzerine âni bir baskın tertib ederek onların pek çoğunu öldürdüğü gibi silâh ve atlarını da yağmalamıştır.

Bu ihânet üzerine kurtulabildiği askerlerle Haleb'i terk eden emir **Hârun**, Fırat Nehri'ni geçerek El-Cezire topraklarına girdiğinde bu defa yine Arap asıllı olan Nümeyroğulları'nın tecâvüzüne mâruz kaldı. Kurtulabilen askerleriyle Fırat nehrini geçince de karşılarında bir Bizans ordusunu bulan **Hârun** ve emrindeki kuvvetler Bizanslılar'ı yenmeye ve Bizans askerlerinin çoğunu kılıçtan geçirmeye muvaffak oldular.

Haleb hâkimi **Atiyye**'nin ihânetinin intikâmını almak isteyen emir **Hârun** bu defa bu yeni hasmının yeğeni **Mahmud**'a dostluk teklif ederek O'nun amcasına karşı birlikte hareket etme talebinde bulundu. **Hârun**, amcasıyla mücâdele ederek Haleb tahtını ele geçirmek emelini muhâ-

faza ettiğinden bu teklifi memnûniyetle kabul etti. Bunun üzerine emir **Hârun**, mâiyetindeki Türkmen akıncılarıyla birlikte **Mahmud**'un o sırada bulunduğu Sermin şehrine gelip O'na iltihâk etti. Birlikte hazırlıklara girişerek Haleb üzerine yürüdüler. **Atiyye**, şehirden çıkarak yeğeni **Mahmud** ve eski dostu emir **Hârun**'un birlikte teşkil ettikleri orduyu Mercidâbık'da karşıladı. Fakat 20 Mayıs 1065 târihinde burada vukû bulan harbi kaybederek Haleb'e çekilmeye mecbûr kaldı. **Mahmud** ve **Hârun**, O'nu tâkib ederek Haleb şehrini kuşattılar ve uzun süren bir muhâsaradan sonra Ağustos 1065 târihinde şehri ele geçirdiler. Ancak bu defa da **Mahmud** elde ettiği Haleb Emirliği'nin geleceği bakımından **Hârun**'dan şüphelendiği için O'na Maaratün Numan'ı ıktâ olarak vermek sûretiyle O'nu Haleb'den uzak tutma yoluna gitti.

Emir **Hârun**, bölge halkına çok iyi davrandığı hâlde Arap asıllı olan bu insanlar kendisine güvenmediklerinden O'nu emir **Mahmud**'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine emir **Mahmud**'un O'nun ıktâ mahallini daha uzak bir yer ile değiştirdi. Emir **Mahmud**, istikbâlinin Bizans topraklarında olduğunu görerek mahallî Kilâpoğulları kabilesinden de sağladığı destekle o sırada Haleb'e bağlı olmasına rağmen Bizanslılar'ın elinde bulunan Artah kalesi üzerine yürüyüp uzun bir kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirmeye muvaffak oldu. Antakya'nın müdafaası için stratejik ehemmiyeti hâiz olan Artah Kalesi'nin fethi, İslâm sınırlarının Antakya'ya biraz daha yakınlaşması ve Haleb şehrinin daha fazla emniyete kavuşması gibi bir netice hâsıl etti.

Bu durum **Romen Diyojen**'in harekete geçmesi ve 1068 târihinde bölgeye gelerek müslümanların elindeki birçok şehir ve kasabayı yağmalayıp, halkı kılıçtan geçirmesine sebep oldu. Bunun üzerine ilk olarak kendi hâki-

miyetindeki Haleb şehrini tehlikede gören emir **Mahmud**, Araplar'dan müteşekkil bir orduyla Bizans'ın Haleb'in kuzeyine sevk ettiği kuvvetleri yenip geri çekilmeye mecbûr bıraktı. Bunu haber alan **Romen Diyojen**, Haleb üzerine yürüdü ve şehrin yakınında karargâhını kurarark son hazırlıklarını gözden geçirmekteyken emir **Hârun**'un da kendisiyle birlikte hareket etmesini sağlayan emir **Mahmud**, âni bir baskınla Bizans kuvvetlerini bir çember içine aldı. Bizanslılar, İmparatorlar da dâhil olmak üzere o sırada **Hârun** ve **Mahmud**'un ordusuna âid çadırları ateşe verebilmek sâyesinde güçlükle canlarını kurtarabildiler.

Bunun üzerine ordusunu toparlayan **Romen Diyojen**, **Hârun**'un daha evvel ele geçirmiş olduğu Artah Kalesi üzerine yürüdü. O'na karşı harekete geçen **Hârun** ve **Mahmud**'un başarılı olamaması sebebiyle Artah Kalesi Bizanslılar'ın eline geçti.

Hârun'un Suriye havâlisinde bu mâcerası devam ederken Anadolu'nun fethine memur edilen kumandanlardan diğer biri olan **Afşin Bey**, Nizip ve Adıyaman bölgelerinde Bizans'a karşı başarılı akınlarda bulunuyordu. Bizans'a karşı Selçuklu akınlarının üssü'l-harekesi durumuna gelmiş bulunan Ahlat'da kendisi gibi Anadolu'nun fethine memur edilmiş bulunan Selçuklu kumandanlarından **Gümüştekin**'i aralarında çıkan bir ihtilâf sebebiyle öldürdü. Selçuklu hükümdârı tarafından cezâlandırılmak korkusuyla izini kaybettirmek üzere Bizans'ın daha batıdaki şehir ve kasabalarına karşı akınlara başladı. Malatya'ya kadar sokulmayı başaran **Afşin Bey**, burada karşısına çıkan Bizans kuvvetlerini müthiş bir sûrette mağlub ve perişan etmiştir. Akınlarını Kayseri ve Karaman yörelerine kadar şumüllendiren **Afşin Bey**, geriye dönüp Toros dağlarını aşarak 1067 Yılı sonların-

da Haleb'e gelmiştir. Ertesi yıl tekrar akınlara başlayan **Afşin Bey** kuvvetleri Taberiye Gölü'nün doğusundaki verimli toprakları ele geçirip burada yerleşti. Daha sonra Kudüs'ün elli kilometre kadar batısındaki Remle havâlisini fethettiler. Bu fethi gerçekleştiren de yine Selçuklu beylerinden **Kurlu Bey**'di. **Kurlu Bey**, gâyet harab olan bu şehri imar edip buraya yerleşti ve böylece burada merkezi Remle olan Selçuklular'a bağlı yeni bir Türkmen Beyliği kuruldu. Sür'atle teşkilâtlanıp kuvvetlenen bu beyliğin kurucusu **Kurlu Bey**, Fâtımî Devleti'nin Akkâ vâlisi bir kısım göçebe Arap kabilelerinin tâcizine mâruz kalınca yardım talep etmesi üzerine harekete geçti. Fakat O'nun vâsıtasıyla ayakta kalan Akkâ vâlisiyle arası açılınca Taberiye üzerine yürüyüp buradaki münbit arâziyi ele geçirip Türkmenler'e dağıttı. Akkâ vâlisi bu defa şikâyetçi olduğu göçebe Arap kabileleriyle birleşip harekete geçti ise de **Kurlu Bey** âni bir baskınla O'nun taraftarlarının bir kısmını öldürüp, bir kısmını esir aldı. Daha sonra ise, bazı Fâtımî şehir ve kasabalarını ele geçirerek beyliğinin hududlarını genişletti.

Kurlu Bey'in Remle'de bir yeni Selçuklu Beyliği kurarak, bu beyliğin hududlarını gün be gün genişlettiği sırada Haleb Emirliği'ni yeğeni **Mahmud**'a kaptırmış olan **Atiyye** de boş durmayarak önce Fâtımî Devleti'nde yardım alarak eski emirliğini ele geçirmek üzere harekete geçmesine rağmen başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Haçlılar'ın elindeki Antakya dükü ile anlaşıp O'ndan sağladığı kuvvetlerle Haleb üzerine yürüyen **Atiyye**, bu şehrin yakınındaki Mısrin şehri üzerine akınlar yapmış ve şehri yağmalamıştı. Bu durumu gören Haleb emiri **Mahmud**, amcasına karşı başarılı olmasını mümkün görmediğinden yıldızı parlamaya başlayan yeni, Türkmen beyliğinin emi-

ri **Kurlu**'ya başvurup O'ndan yardım talep etti. **Kurlu,** bin atlı ile Haleb'in yardımına koştu. Ordusunun yarısı Haçlı askeri olan **Atiyye**'yi mağlub ve perişan bir şekilde Haleb'den uzaklaşmaya mecbûr bıraktı. Bundan sonra Fâtımîler'in elindeki Şam üzerine yürüyen **Kurlu Bey** bu şehri kuşattı. Şehirde açlık başgöstermesi üzerine Fâtımî vâlisi elli bin altın karşılığında **Kurlu Bey**'in kuşatmaya nihâyet vermesini sağlayabildi. **Kurlu Bey** bundan sonra yine Fâtımîler'e âid bir şehir olan Akkâ'yı kuşattığı sırada âni bir sûrette vefât etti. Ancak yerine geçen diğer bir Türkmen kumandanı kuşatmayı devam ettirdiyse de, şehir deniz cihetinden yiyecek yardımı aldığından kuşatma başarılı olamadı. Bir müddet sonra kuşatmayı kaldırıp Filistin'e dönmeye mecbûr kalan bu Türkmenler, târihte **Nâvekiyye Türkmenleri** olarak anılmaktadırlar. Bununla beraber haklarında târihi kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Ancak bunların Filistin havâlisine yerleşen ilk Türkler olduğu bilinmektedir.

b-Suriye'de Türkmen Melikler Devri ve İlk Melik Atsız Bey

aa- Remle ve Kudüs'ün Fethi

Selçuklu'nun seçkin kumandanlarından biri olan **Atsız Bey,** hânedân mensubu değildiyse de Oğuzlar'ın Selçuklular gibi Kınık boyuna mensub bir asilzâde idi. Suriye ve Filistin havâlisine Oğuz Türkleri'nin ilk olarak iskânlarını sağlayan **Kurlu Bey**'in beraberinde bu bölgedeki fetih hareketlerine katılmıştı. **Kurlu Bey**'in 1071 târihindeki vefâtı üzerine O'nun kurduğu ve merkezi Remle şehri olan Selçuklu Beyliği'nin başına O geçmişti.

Atsız Bey ilk olarak Fâtımîler'in eline geçmiş olan Remle'yi geriye aldıktan sonra bölgede Fâtımîler'in en

mühim hâkimiyet merkezlerinden biri olan Şam'ı kuşattı. Şam'daki Fâtımî vâlisi de aslen Türk olduğu ve bu devletin yavaş yavaş inkırâza gitmekte bulunduğunu gördüğünden Şam'ı eman mukâbilinde bir çatışmaya meydan vermeksizin **Atsız**'a teslim etti. Bu sûretle Selçuklular'ın Suriye kolu Şam merkezli olmak üzere kurulmuş oldu. Remle, Kudüs ve nihâyet Şam hâkimiyetiyle Suriye'de bu ilk Selçuklu Beyliği teessüs ederken bölgede fetih hareketlerinde bulunan diğer Selçuklu beyi **Şöklü Bey** de Filistin'in kıyı bölgelerinde fetihler yapmaktaydı. **Şöklü Bey**, aslında **Atsız Bey**'in emrinde olan bir Selçuklu kumandanıydı. O'nun Akkâ'da ele geçirdiği Fâtımî hazinesinin yarısını kendisine göndermesini emrettiği hâlde **Şöklü Bey**:

"- Bu şehri kılıcımla ben aldım" diyerek **Atsız**'ın bu talebini reddetmiştir. Çünkü O da fethettiği yerlerde kendi adına bir beylik tesis etmek emelini taşıyordu. **Şöklü**, bu tavrının cezâsız kalmayacağını düşünerek Fâtımîler ve civardaki Arap asıllı Kilâpoğulları kabilesiyle anlaşarak **Atsız**'a meydan okumaya başladı. Bunun üzerine **Atsız**, Şam'dan hareketle **Şöklü Bey** üzerine yürüdü. O'nu mağlub ederek kaçmaya mecbûr bıraktı.

Atsız Bey'e karşı tek başına hareket edemeyeceğini anlayan **Şöklü**, bu sırada Urfa bölgesinde fetih hareketlerinde bulunan Kutalmışoğulları'na müracaatla **Atsız**'a karşı itaatsizliğinin sebebinin O'nun Selçuklu hânedânına mensub olmamasıyla izah ederek kendileri hânedan mensubu olduğu cihetle onlara itaat edeceğini, fazladan olarak **Atsız**'a karşı çıktıkları takdirde Fâtımî Devleti'nin de kendilerine yardımcı olacağını bildirdi. Bunun üzerine onlar da gelip Taberiye Gölü civârında savaş hazırlıklarında bulunan **Şöklü Bey**'e katıldılar. Bu hareket, içinde Selçuklu âilesi mensublarının da bulunduğu bir ittifakın şiî

Fâtımîler'le yapılmış olması gibi az görülmüş nâzik bir durumdu. Bundan haberdâr olan **Atsız** harekete geçerek 1075 Yılı'nda Taberiye'de **Şöklü** ve müttefiklerini bozguna uğrattı. **Şöklü** ve oğlunu yakalayıp öldürttü. Hânedân mensubu olan Kutalmışoğulları'nın hareketini ise, Selçuklu Sultanı **Melikşah**'a bildirerek onların cezâlandırılmalarını Sultan'a bıraktı.

Bu sırada Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunan ve târihte "**Anadolu Fâtihi**" diye nâm yapmış olan Selçuklu âilesinden **Süleymanşah**, Haleb'i kuşatmış bulunmaktaydı. **Atsız**'a müracaat ederek akrabası olan Kutalmışoğulları emirlerinin kendisine teslim edilmelerini talep etti. **Atsız** bu husûsda **Sultan Melikşah**'ın vereceği kararı beklemekte olduğunu bildirerek bu talebi reddetti. Bundan sonra Fâtımîler'in hâkimiyeti altında bulunan Trablusşam ve Sur şehirlerini ele geçiren **Atsız Bey**, halkın Fâtımîler adına okunmakta olan hutbenin değiştirilmemesi husûsundaki ricâlarını kabul etti. O'nun gâyesi emrindeki beyliğin hududlarını gün be gün genişletmek olduğundan halkın hissiyatına riâyet etmeyi uygun gördü.

Bu maksadla Şam'ı tekrar ele geçirmek için şehri kuşattı ise de almaya muvaffak olamadı. Fakat bütün yolları kontrol altına alarak şehre yiyecek sokulmasını engellemeye çalıştı. 1075 târihinde Şam'ı tekrar muhâsara ettiği hâlde yine başarılı olamadı. Ancak şehirde baş gösteren yiyecek sıkıntısı üzerine halk kıyam ederek buradaki Fâtımî vâlisini alaşağı edip O'nu Mısır'a kaçmaya mecbûr bıraktı. Yerine Berberî asıllı **Yahya el Masmudî**'yi vâli nasbettiler. Yeni vâli şehri **Atsız**'a karşı korumak üzere başarılı olamadı. Şehirde tekrar yiyecek sıkıntısı başladı. Durumdan istifâde eden **Atsız**, 1076 Yılı, Nisan ayında Şam'ı tekrar kuşattı. Zâten açlık ve sefâlet içinde olan Şam halkının bir

harble daha fazla kırılmasını arzu etmediğinden Şam vâli ve kumandanlarına mektup yazarak şehrin kendilerine sulhen teslim edilmesini talep etti. Bu talep kabul olunmakla şehir **Atsız**'a teslim edildi. **Atsız**, o zamana kadar beyliğinin merkezi olan Kudüs'den vazgeçerek Şam'ı başşehir ilân etti. fâtımî halîfeleri adına okunan hutbeyi değiştirdi. O'nu önce Bağdad'daki Abbasi halîfesi, sonra **Sultan Melikşah** ve daha sonra da kendi adının okunması sûretinde değiştirdi. Şehri imâr ederek halkı refaha kavuşturan **Atsız Bey**, burada iyice yerleşip ordusunu yeniden tanzim ettikten sonra Mısır üzerine bir sefere çıktı.

Bu sırada büyük bir karışıklığa mâruz bulunan Fâtımî Devleti'nde bir değişiklik vukûa geldi. Bu devletin iki defa Şam vâliliğini yapmış olan aslen Ermeni olan **Bedr'ül Cemâli**, Fâtımî halîfesi tarafından gizlice Mısır'a dâvet olunarak ülkedeki kargaşayı bertaraf etmek üzere vezir tâyin edildi. **Bedr'ül Cemâli** birçok vâliliklerde bulunmuş tecrübeli bir devlet adamıydı. Mısır'da anarşi çıkarmış olan Türk, Arap, Zenci ve Berberîler'den kim var ise tenkil ederek devletin otoritesini tesis etmeye muvaffak oldu. Bununla beraber **Atsız**, 1076 Yılı başlarında Türkler ve Araplar'dan müteşekkil beş bin kişilik bir orduyla Suriye ve Filistin kıyı bölgeleri boyunca ilerlemeye başladı. Mısır'dan kaçıp kendisine iltihâk eden **İldenizoğlu**'nun tavsiyesine uyarak Rif şehrini kuşattı. Elli günlük bir muhâsaradan sonra yoluna devam etti.

Bu sırada Fâtımî veziri **Bedr'ül Cemâli**, Said bölgesinde baş göstermiş olan yeni bir isyânı bastırmakla meşguldü. **Atsız**'a yüz elli bin altın ödemek mukâbilinde O'nu Mısır seferinden vazgeçirmek teklifinde bulundu. Teklif kabul edilmeyince **Bedr'ül Cemâli** devletini korumak husûsundaki tedbirlerini artırdı. O sırada hacca gitmek üzere yola

girmiş bulunan üç bin kişiyi "düşman kovmak, hacca gitmekten evlâdır" diyerek yollarından alıkoyup silâhlandırdı. Diğer taraftan Kelp kabilesine mensup Araplar'ın desteğini sağladı. Fakat hepsinden ehemmiyetli olarak Taberiyye Savaşı'nda **Atsız** tarafından öldürülmüş bulunan **Şöklü Bey**'in babasını kendi yanına çekmeye muvaffak oldu. Bu adam **Atsız** ve etrafındaki isanlar hakkında oldukça bilgi sâhibi idi. Bu sebeple **Atsız**'ın sert tavırlarından rahatsız olan yedi yüz Türkmen atlısını Fâtımî tarafına çekmeye muvaffak oldu. **Atsız**'ın Mısır topraklarındaki harekâtını durdurmak maksadıyla gönderilmiş bulunan Fâtımî kuvvetleri 1077 Yılı başında mağlub ve perişan edildi. Zirâ ordusuna hâkim olan **Atsız Bey, Şöklü Bey**'in babası tarafından iknâ edilen Türkmenler'in hiçbiri karşı tarafa geçmedi. Bu öncü kuvvetin perişan bir sûrette Kahire'ye avdet etmesi üzerine şehir dâhilinde büyük bir karışıklık çıkmış, Halîfe **Mustansır** ve veziri **Bedr'ül Cemâli** İskenderiye'ye kaçmak üzere hazırlıklara başlamışlardı. Kahire'ye yaklaşan **Atsız**'a şehrin ileri gelenleri heyetler gönderip itaatlerini bildirdiler. **Atsız**, Mısır halkını o yıl devlete vermekte olduğu vergiden muaf ilân etti. Kendisine itaat arz eden beyleri de taltif etti. Lâkin O'nun şehir dışındaki bu eğlenmesinden istifâde eden Kelpoğulları kısa zamanda toplayabildikleri kuvvetlerle **Atsız**'ı Kahire önlerinde müthiş bir mağlûbiyete uğrattılar.

Bu mağlûbiyet üzerine emrindeki bakıye kuvvetlerle Filistin'e döndüğünde daha önce kendisine itaat etmiş olan Arap kabilelerinin isyan hâlinde olduklarını gördü. Onlar hutbeyi tekrar şiî Fâtımî halîfesi adına okutmaya başlamışlardı. Kurduğu beylik âdeta elinden çıkmıştı. Suriye ve Filistin'in yeniden fethi gerekmekteydi. Anadolu'dan Suriye üzerine gelen yeni Türkmen kitleleriyle harekete

geçip Kudüs üzerine yürüdü. Şehri kuşatmışsa da başarılı olamadı. Lâkin kuşatmaya devam eden **Atsız**, içerden sağlanan yardım sâyesinde Kudüs'ü tekrar eline geçirerek başta şehrin kadısı olmak üzere isyan ve itaatsizliğin elebaşlarını kılıçtan geçirdi. Buradan şam'a gelen **Atsız** Şam, Remle, Sur gibi eski vilâyetlerini birer birer geri almaya muvaffak oldu. **Atsız** yeniden Mısır üzerine sefere çıkmayı düşünmekteyken O'nun Kahire bozgununda öldüğüne dâir bir haber almış bulunan **Sultan Melikşah**, kardeşi **Tutuş**'u O'nun yerine Suriye ve Filistin Selçuklu Melikliği'ne tâyin etti. **Tutuş**, Diyarbekir bölgesine geldiği zaman **Atsız** hakkındaki ölüm haberinin yanlış olduğunu, O'nun kaybetmiş olduğu şehir ve kasabaları birer birer geri almakta bulunduğunu öğrendi.

Atsız'ın Kahire önlerindeki mağlûbiyeti üzerine durumu düzelten **Bedr'ül Cemâli**, Suriye üzerine bir ordu gönderip Şam'ı kuşattıysa da başarılı olamadı. İki yıl sonra daha da kuvvetli bir orduyla Şam'ı tekrar kuşattı. Şehri müdafaada güçlük çeken **Atsız**, bu sırada Haleb'i kuşatmakta olan **Tutuş**'a müracaatla O'ndan yardım istedi. Bu yardım mukâbilinde Sultan'ın bölgede nâibi durumunda bulunduğundan O'nun emrine gireceğini bildirdi.

Bunun üzerine Haleb kuşatmasını terk eden **Tutuş**, Şam üzerine yürüdü. O'na karşı koyamayacağını anlayan Fâtımî ordusu ise kuşatmayı kaldırıp Mısır'a döndü. **Atsız**, O'nu büyük bir âlâyişle karşılayıp Şam'ı kendisine teslim etmiş ve O'na itaatini arz etmiş olmasına rağmen kısa bir müddet sonra kendi geleceği bakımından O'ndan şüphelenen **Tutuş**, **Atsız**'ı Oğuz ve Moğol an'anesine uygun bir sûrette yay kirişiyle boğdurmak sûretiyle ortadan kaldırmıştır. Bu sûretle Suriye ve Haleb bölgesinde rakipsiz hâle gelen **Tutuş**, târihte Suriye Selçukluları'nın kurucusu sayılmaktadır.

c-Suriye Selçuklu Devleti'nde Tutuş Devri

Atsız Bey'in Mısır'da mâruz kaldığı mağlûbiyet esnâsında vefât etmiş olduğunun zannedilmesi üzerine O'nun yerine **Sultan Melikşah** tarafından tâyin edilen **Tutuş**, alınan bu haberin yanlış olduğunun öğrenilmesi üzerine yön değiştirerek Haleb üzerine yürüyüp, şehri kuşatmış fakat başarılı olamamıştı. Bu sırada Suriye'ye dönen **Atsız Bey** isyân edip, Fâtımîler'e bağlanan şehir ve kasabaları tekrar itaat altına almakla meşguldü. O'na mâni olmak isteyen Fâtımîler tarafından Şam şehri kuşatılınca **Tutuş**'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Haleb kuşatmasından vazgeçip **Tutuş**'un emrine girmişti. Fakat **Tutuş**'un Haleb kuşatması devam ederken müşkil bir duruma düşen Haleb halkı Musul'daki **Müslim**'e haber salarak şehri kendisine teslim etmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi.

Tutuş'un muhâsarayı kaldırıp Şam'a gitmesi üzerine **Müslim**'in yardımına ihtiyaç kalmamışsa da O'nun Şam'daki işlerini yoluna koyduktan sonra tekrar Haleb seferine hazırlandığı duyulunca Haleb emiri **Sâbık**, tekrar **Müslim**'e müracaatla yardımda bulunduğu takdirde Haleb'e bağlı Hama ve Maarra gibi bazı şehirleri kendisine verebileceğini bildirdi. **Müslim**, **Sultan Melikşah**'dan izin almadan harekete geçmeyi doğru bulmadığından oğlunu İsfehan'a göndererek Haleb'e sâhip olmasına müsaade edildiği takdirde devlete her yıl üç yüz bin altın vereceğini bildirdi. Verilen müsaade üzerine derhal harekete geçen **Müslim**, Kilâboğulları ve Nümeyroğulları kabilelerinin kendisine iltihâkı ile teşkil ettiği kalabalık bir ordu ile gelip Haleb'i kuşattı. Dört aylık bir muhâsaradan sonra şehirde açlık başgöstermesi üzerine Haleb'i 18 Mayıs 1080 târihinde ele geçirip burada 1060 Yılı'ndan beri hüküm süren

Mirdasoğulları'nın hâkimiyetine son verdi.

Müslim'in gâyesi Suriye ve Filistin havâlisinde **Tutuş** gibi bir Türk kumandanın değil Arap olan kendisinin tek başına hâkim olmasıydı. Bu sebeple **Sultan Melikşah**'ında tasvibini temin ettikten sonra civarda fütühâta girişti. **Müslim, Melikşah**'ın halası **Safiye Hâtun** ile evliydi. Bu akrabalıktan da istifâde ederek Sultan'ın yeğeni olan oğlu aracılığıyla giriştiği her hareketten **Melikşah**'ı haberdâr ediyordu. **Melikşah**'ın o derece de tasvibini kazanmışdı ki, oğluna Kuzey Suriye'de Kâinbâlis şehrinin ıktâını bile temin etmiş bulunuyordu. Bu sûretle Selçuklu Sultanı'na bağlı gözüktüğü hâlde bütün hareketleriyle Suriye ve Filistin'de Selçuklular'ın daha doğrusu Türkler'in hâkimiyetine bir son vererek bölgede ekseriyeti teşkil eden Arap çoğunluğuna müstenid kendi devletini kurmak emeli peşinde koşuyordu. Bu maksadla giriştiği fetih hareketleri esnâsında Humus şehrine saldırdığında buranın emiri Şam'da kendi beyliğini kurmuş olan ve Selçuklu Sultanı tarafından **"melik"** sıfatıyla tanınmakta olan **Tutuş**'dan yardım taleb etti. **Tutuş, Müslim**'e Humus kuşatmasından vazgeçmesini bildirmişse de **Müslim** O'nu dinlemedi. Bunun üzerine **Tutuş**, Humus üzerine harekete geçti. **Sultan Melikşah**'a aldatıcı bir sahtekârlıkla bağlı gözüken **Müslim**, Sultan'ın kardeşi **Tutuş** ile harb etmesi hâlinde tâkib ettiği aldatıcı siyâsetin bozulacağını hesab ettiğinden Humus kuşatmasını kaldırarak Haleb'e döndü.

Bölgede **Müslim**'e tâbi olmak veya en azından haraç vermek mecbûriyetinde kalan civardaki emirler **Tutuş**'a müracaat ederek **Müslim**'i bertaraf ettiği takdirde kendisine tâbi olacaklarını bildirdiler. **Tutuş** da **Müslim** gibi Suriye ve Filistin havâlisini ele geçirerek buralarda kendi devletini kurmak emelini taşıdığından **Tutuş**, Haleb'i ele geçirmek

üzere Şam'dan ayrıldı. Önce Antakya yöresinde bazı kaleleri ele geçirdikten sonra gelip Haleb şehrini kuşattı. **Müslim**, civardaki fetih hareketleriyle meşgul bulunduğundan emrindeki kuvvetlerin bir kısmını Haleb müdafaası için öncü olarak yola çıkardı. **Tutuş** beraberindeki **Artuk Bey**'i bu öncü kuvveti bertaraf etmek üzere onlar üzerine gönderdi. Artuk Bey, **Müslim**'in askerlerini mağlub ve perişan ederek geri çekilmeye mecbûr bıraktı. Lâkin **Müslim**'in kendisine sadâkatinden emin olduğu için **Sultan Melikşah**, **Tutuş**'a muhâsarayı kaldırarak Şam'a çekilmesini, **Artuk Bey**'in İsfehan'a gelmesini emretti. Tabiî Sultan'ın bu emri yerine getirildi.

Bu durumdan istifâde etmek isteyen **Müslim**, Sultan nezdindeki bu sûretle kayırılmasından istifâdeyle Şam üzerine harekete geçti. Bölgeyi tamamen Arap hâkimiyetine almak istediğinden civardaki Arap kabilelerinden istifâde ile büyük bir ordu teşkil ettiği gibi Selçuklu Devleti'ne tâbi görünmekte olduğu hâlde Mısır'daki şiî Fâtımî Devleti ile de Şam'ı Türkler'in elinden almak husûsunda yardım talebinde bulunduğu gibi bu husûsda bir ittifak teminine muvaffak oldu.

1083 Yılı'nın Mayıs ayı başlarında **Müslim**, hem kendisine iltihâk eden Araplar'a ve hem de şiî Fâtımî Devleti'den gelecek yardıma güvenerek Şam üzerine yürüdü. Bu sırada Antakya civârında fetih hareketlerinde bulunmakta olan **Tutuş**, hükümet merkezi olan Şam'a döndü. Haziran 1083'de Şam'ı kuşatan **Müslim**, büyük bir mukâvemetle karşılaştı. **Müslim**'in ordusu daha kalabalıktı. Fakat kuşatmanın uzamasından usanan bazı Arap kabileleri O'nu terkederek kendi bölgelerine dönünce iki ordu arasında denge hâsıl oldu. Buna ilâveten şiî Fâtımî Devleti'nden beklenen yardımda gelmediği gibi **Müslim**'e tâbi olan

Harran şehrinde bir isyan başladı. Bunun üzerine başarı ihtimâli kalmayan **Müslim**, Şam kuşatmasından vazgeçerek çekildi.

Sûriye, Irak ve Filistin bölgesinde kendi hâkimiyetini tesis gâyesi peşinde koşan **Tutuş**'un bölgedeki Araplar'ı itaat altına almakla meşgul bulunduğu 1084 Yılı'nda Anadolu'da fetih hareketleriyle meşgul bulunan diğer bir Selçuklu kumandanı Antakya bölgesine geldi. Bu şehrin **Süleymanşah**'ın fetihleri sebebiyle Bizans ile alâkası kesilmişti. Burası Ermeni, asıllı bir Bizans kumandanının kontrolü altında idi. Bu kumandan tam da o sırada Urfa üzerine hareket edip şehirden ayrılmış bulunmaktaydı. O'nun yokluğundan istifâde ile vaktiyle hapsettirdiği oğlu Antakya'ya hâkim olup babasına kızgınlık sâikiyle **Süleymanşah**'ı kendisine şehri teslim etmek üzere dâvet etti. **Süleymanşah** o sırada Anadolu'daki fetihlerinin bir uç noktası olan İznik'te bulunmaktaydı. Fethettiği Anadolu toprakları içinde Antakya'nın bir ada gibi kalmış bulunmasından rahatsız olan **Süleymanşah**, bu dâveti canına minnet bilerek harekete geçti. O, Antakya'yı haraca bağlamış olan **Müslim**'in ve burasını ele geçirmek husûsunda bir emeli olduğu muhakkak bulunan **Tutuş**'un kendisine yapılan dâvetten haberdâr oldukları takdirde onların da harekete geçmelerinin muhtemel bir engel olduğu düşüncesiyle hareketini gâyet gizli tuttu. Gündüzleri gizlenip geceleri yürümek sûretiyle bütün Anadolu'yu baştan başa katederek Antakya önlerine geldi. Şehrin şahnesi (muhâfız kumandanı) **İsmâil** adında Bizans hizmetine girmiş bir Türk'tü. O'nun da yardımıyla burasını kolayca ele geçirmeye muvaffak oldu. Durumdan haberdâr olarak geriye dönen Ermeni asıllı kumandanın bazı askerleri mukâvemet ettiyse de civardaki bazı Türkmen beylerinin **Süleymanşah**'a iltihâkı neticesinde başarılı

olamadı. Bir kısım Hristiyanların iç kaleye çekilerek gösterdikleri mukâvemet de kolayca kırılarak 1085 Yılı, Ocak ayında Antakya'nın fethi gerçekleşmiş oldu.[83]

Bizans kumandanının aksine şehir halkına son derecede iyi muâmelede bulunan **Süleymanşah**, İsfehan'daki **Sultan Melikşah**'a Antakya'nın fethi müjdesini ulaştırınca Hristiyan Âlemi'nce mukaddes bilinen böyle bir şehrin Müslümanlar eline geçmesi Sultan ile birlikte başkent halkını fevkalâde memnun ettiğinden zafer şenlikleri tertib edildi. Antakya'dan sonra civardaki bazı şehir ve kaleleri de fetheden **Süleymanşah**'ın bölgedeki bu faaliyetleri en ziyâde Arap hâkimiyeti peşinde koşan **Müslim**'i rahatsız etti. O, Antakya'dan yılda otuz bin altın vergi almaktaydı. Bunu kaybeden **Müslim, Süleymanşah**'ın civardaki faaliyetleri sebebiyle kendisini tehdid altında görmekteydi. Tek başına O'nunla uğraşamayacağını düşünerek müttefik aramaya koyuldu. Bulduğu müttefik **Artuk Bey**'di. **Artuk Bey** daha önce **Sultan Melikşah** tarafından **Süleymanşah** ile birlikte Anadolu'nun fethine memur edilmişti. O'nunla ihtilâfa düşünce sultan tarafından geriye çağırılmış, O da **Tutuş**'un emrine girmişti. Fakat bu hâdise sebebiyle Sultan'a kırgın, **Süleymanşah**'a ise düşmandı.

O sırada **Tutuş** tarafından Kudüs vâliliğine tâyin edilmiş bulunan **Artuk Bey, Müslim**'in **Süleymanşah**'a karşı ittifak teklifini memnûniyetle kabul etti. Aralarında üç maddelik şöyle bir anlaşma imzalandı:

"1- **Müslim, Artuk Bey** gibi **Sultan Melikşah**'a tâbilikten ayrılacak,

2- Suriye Selçuklu meliki Tâcüddevle **Tutuş, Büyük Sultan** olarak tanınacak,

3- Sünnî Bağdad Halîfeliği ile irtibat kesilerek şiî Mı-

83 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.139

sır Fâtımî Halifeliği'ne bağlanacak."[84]

Hiç şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı bir ihânet teşkil eden şiî Fâtımî Devleti ile yapılan bu ittifak aşağıda izah edileceği üzere **Müslim**'in **Süleymanşah** ile giriştiği savaşta öldürülmesi üzerine hiçbir zaman fiiliyata intikal etmemiştir.

Süleymanşah'dan çekinen **Müslim**, rakibini töhmet altında bırakmak maksadıyla Haleb'deki nâibi **İbn'ül Hulzum**'u **Süleymanşah** nezdine elçi olarak göndererek **Süleymanşah**'dan Antakya'nın evvelce vermekte olduğu yıllık otuz bin lira vergiyi bu defa **Süleymanşah**'ın vermesi gerektiğini bildirdi. Bunu yapmadığı takdirde **Melikşah**'a karşı âsi bir duruma düşeceğini iddia etti. **Süleymanşah**, o verginin kâfirlerden alınan cizye olduğunu, kendisi müslüman olduğu cihetle O'ndan taleb edilemeyeceğini söyleyince **Müslim**'in elçisi küstahlaştı.

Buna kızan **Süleymanşah**, akınlar yaptırarak Haleb civârındaki halkı rahatsız etti. Halkın şikâyeti üzerine bu hareketin tâbi oldukarı **Müslim**'in tavrı sebebiyle yapıldığını söyleyerek askerleri tarafından yağmalanan malları sâhiplerine iâde etti. **Müslim** ise **Süleymanşah** ile gizlice haberleştiğini iddia ederek kendi vezirini hapsetti ve servetine el koydu. O'nun yerine **Süleymanşah**'a elçi olarak gönderdiği **İbn'ül Hulzum**'u vezir tâyin etti. Yeni vezir **Süleymanşah**'a sulh teklifinde bulundu. Fakat **Süleymanşah**'ın Antakya fethinden sonra buradaki halka son derecede âdilâne davranmış olması Haleb ve çevresinde de duyulmuş bulunduğundan O'na taraftar olanların sayısı günden güne çoğaldı. Bu durumu farkeden **Müslim**'in halkın bu hissiyâtına ön ayak olmak ihtimâlinde olan bazı ileri

84 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et), C.VII, sh.380

gelenleri hapsetmesi huzursuzluğun daha fazla artmasına sebep oldu. Esâsen **Süleymanşah**'ın Haleb'i ele geçirmek için harekete geçmesinden korkan **Müslim**, O'na taraftar olanların günden güne artmakta olduğunu görünce erken davranıp **Süleymanşah** üzerine harekete geçti. Kendisine birçok Türkmen atlısıyla iltihâk eden **Çubuk Bey** ile birlikte Antakya'yı kuşatmak üzere sefere çıktı. Haziran 1085 târihinde Azaz şehrine gelip konakladı. Bazı Ermeniler'in de kendisine iltihâk etmesiyle Antakya üzerine yürüyüp bugünkü Amik ovasındaki Kurzanil'e geldi. O'nu dört bin kişilik bir kuvvetle karşılayan **Süleymanşah**, **Müslim**'e iltihâk etmiş olan **Çubuk Bey**'in mâiyeti ile birlikte saf değiştirerek **Süleymanşah**'a katılmış olmasından da istifâde ile **Müslim**'in Araplar'dan müteşekkil ordusunu mağlub ve perişan etti. **Müslim** kaçtıysa da **Süleymanşah**'ın askerleri tarafında tâkib olunarak yakalandı ve onların kılıç darbeleri altında:

"- Ey uğursuz Suriye!" diye bağırarak can verdi.[85]

O sırada **Müslim**, hâlâ zâhiren de olsa Selçuklu Sultanı'na bağlı görünmekte olduğundan O'nun Selçuklu meliki sıfatını hâiz **Süleymanşah** tarafından öldürülmesi **Süleymanşah** ile Selçuklu Sultanı'nın arasının açılmasına sebep oldu. Bu sebeple idi ki **Sultan Melikşah**, Suriye üzerine yürümek maksadıyla harekete geçmişse de yolda –aşağıda anlatılacağı üzere- **Süleymanşah**'ın **Tutuş** ile giriştiği bir savaş neticesinde öldürülmüş olduğunu duyması sebebiyle geriye döndü.

aa-Tutuş ile Süleymanşah'ın Savaşmaları

Müslim'i bertaraf eden **Süleymanşah**, Temmuz 1085 târihinde Haleb üzerine yürüyüp şehri kuşattı. **Müslim**'in

85 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.140

taraftarları mukâvemet gösterdiklerinden şehri ele geçiremedi. **Sultan Melikşah**'dan kendilerine Haleb'i **Tutuş**'a teslim etmeleri husûsunda vârid olan emir üzerine mukâvemetten vazgeçtiler ve şehri O'na teslim ettiler.

Süleymanşah bu emr-i vâkiyi kabul etmekle beraber Haleb üzerindeki emelinden vazgeçmedi. Nisan 1086'da yeniden Haleb'i kuşattı. Haleb emiri **Sultan Melikşah**'a müracaatla **Süleymanşah**'ın uzaklaştırılması için buraya bir yardım kuvveti göndermesini taleb etti. Kuşatma uzayıp da beklenen yardım alınamayınca bu defa Şam'daki **Tutuş**'a haber göndererek gelip şehri teslim alması taleb edilmesi üzerine **Tutuş**, Haleb üzerine yürüdü. **Sultan Melikşah** kadar **Süleymanşah** ile de arası açık olan **Artuk Bey** de emrindeki kuvvetlerle **Tutuş**'a iltihâk etti. **Tutuş**'un ordusuyla **Süleymanşah**'ın ordusu Haleb'e beş kilometre mesafedeki Aynusseylem mevkiinde karşı karşıya geldiler. **Süleymanşah**'ın emrindeki bazı beylerin **Tutuş** tarafına iltihâkı neticesinde o güne kadar girdiği hiçbir muhârebeyi kaybetmemiş olan kahraman **Süleymanşah**'ın ordusu bozuldu. **Süleymanşah** yiğitçe mukâbelede bulunduysa da harb meydanını terkederek tenha bir yere çekildi. Çok geçmeden **Tutuş**'un adamları O'nu buldular ve kendisini **Tutuş**'a götüreceklerini, orada iyi bir muâmele göreceğinden emin olduklarını söylemesine rağmen mâruz kaldığı mağlûbiyeti hazmedemeyen **Süleymanşah**, kendi hançerini kalbine saplayarak 5 Haziran 1086 târihinde intihar etti. "**Anadolu Fâtihi**" ünvânıyla şöhret yapmış olan ve akrabası olan **Süleymanşah**'ın bu sûretle kendi hayatına kıymasına son derecede üzülen **Tutuş**, O'nu **Müslim**'in yanına defnettirmiştir.

Süleymanşah'ın dağılan ordusundan arta kalanları da kendi ordusuna katılmaya râzı eden **Tutuş**, Haleb üze-

rine yürüdüyse de Haleb emiri O'na verdiği sözden vazgeçerek şehri müdafaaya koyuldu. Zirâ daha önce **Sultan Melikşah**'dan kendilerine bir yardımcı kuvvet gönderilmesini taleb etmiş olan emir, bu sırada O'nun bizzat Suriye üzerine harekete geçtiğine dâir bir haber almış bulunuyordu. Fakat **Sultan Melikşah**'ın buraya vâsıl olması gecikince şehir daha fazla mukâvemet edemeyerek 11 Haziran 1086 târihinde **Tutuş**'a teslim oldu. Fakat şehrin iç kale kısmında mukâvemet devam etmekteydi. Burayı müdafaa edenler **Melikşah**'ın pek yakında oraya geleceğini ümid etmekte olduklarından burasını ancak O'na teslim edebileceklerini söylemekteydiler. **Tutuş** iç kaleyi kuşatmış ve bu kuşatma on yedi gün sürmüş olmasına rağmen başarılı olamamıştı.

bb-Sultan Melikşah'ın Suriye Seferi

Haleb'in bu sûretle bazen **Süleymanşah** bazen de **Tutuş** tarafından muhâsara edilmesiyle Suriye'nin kuzeyinde devam edegelen karışıklıklara bir son vermek maksadıyla vâki talep üzerine **Sultan Melikşah** harekete geçti. Üstelik kardeşi de olsa **Tutuş**'un **Süleymanşah** gibi kahraman bir Selçuklu hânedânı mensubunun intiharına sebebiyet verilmesi O'nu fevkalâde üzmüştü. Sultan 1 Kasım 1086 târihinde Tekrit'e geldi ve buradan bir kısım öncü kuvvetleri emir **Bozan** kumandasında Urfa'ya gönderdi. Emir **Bozan**, Nisan 1087 târihinde Urfa'yı teslim aldı. **Sultan Melikşah** yoluna devamla önce Câber Kalesi'ni, sonra da Haleb'e bağlı Membic'i alarak yoluna devam etti. Bu sırada Haleb'in mukâvemet etmekte olan iç kalesini kuşatmış bulunan **Tutuş**, muhâsaradan vazgeçerek şam'a çekildi. Mâiyetinde bulunan ve Sultan ile arası açık olan **Artuk Bey**, **Tutuş**'un muhâsaradan vazgeçmeyerek kardeşi **Melikşah**'a mukâvemet etmesi teklifinde bulunmuşsa da **Tutuş** bu teklifi red-

dederek sür'atle Şam'a çekilmiştir.

Sultan Melikşah, kendisine teslim edilen Haleb şehri ve civârındaki yerleri hizmetinden memnun kaldığı insanlara ıktâ verdikten sonra ordusunu üçe ayırıp bir kısmını Anadolu'nun, diğer bir kısmını ise Antakya bölgesinin fethine memur eyledi. **Sultan Melikşah**'ın Haleb'de bulunduğu sırada gerek kardeşi **Tutuş** ve gerekse civardaki emirler ve Arap kabile şeyhleri birer birer gelip kendisine biatlerini yenilemişlerdi.

Buradan Antakya'ya giden **Sultan Melikşah**, **Süleymanşah**'ın vezir ve kumandanları tarafından şehir dışında karşılanmış ve onların talebi üzerine **Süleymanşah**'ın çocuklarına eman bahşetmiştir. Daha sonra yoluna devamla Akdeniz sâhilindeki Süveydiye'ye, sonra Haleb'e gelmiş, burada Ramazan Bayramı'nı geçirdikten sonra Hilâfet merkezi Bağdad'a dönmüştür, **Sultan Melikşah**'ın bu seferi sonucunda Suriye'nin kuzeyindeki karışıklıklar nihâyetlendirilmiş olduğu gibi, Suriye Selçuklu meliki **Tutuş**'un faaliyetleri kontrol altına alınarak bölge yeniden Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

cc-Fâtımîler ile Mücâdeleler

Sultan Melikşah'ın Suriye seferinden sonra **Tutuş**'un istiklâl hevesleri zaafa uğramışsa da O çok kısa bir müddet sonra henüz şiî Fâtımî Devleti'ne bağlı şehir ve kasabaları ele geçirme faaliyetine devam etmiştir. Bunlar arasında Sayda ve Beyrut da vardı. Bu sûretle Filistin bölgesinin tamamı Selçuklular'a tâbi hâle getirilmiş oluyordu. Fâtımîler ise buraları geri almak husûsundaki emellerinde başarılı olamayacaklardı. Bununla beraber 1087 Yılı'nda son bir hareketle **Tutuş** tarafından ele geçirilen Sayda ve Beyrut'u geri almaya muvaffak oldular ve bu başarılardan cesâret-

lenerek Şam'ı kuşattılar. Bu sebeple **Sultan Melikşah**'a müracaat eden **Tutuş**, O'nun tâlimâtıyla civardaki Selçuklu emir ve kumandanlarının desteğini sağlayarak Şam kuşatmasını bertaraf edip Humus üzerine harekete geçmiş ve burasını Fâtımîler'den geriye almıştır. Bunula beraber kendisine yardıma gelen Selçuklu emir ve kumandanlarıyla arasında ihtilâf çıktığından Fâtımîler'e karşı girişilmiş olan mücâdele –şimdilik kaydıyla da olsa- tamamlanamamıştır. Zirâ Selçuklu ülkesini ele geçirmek emelinde olan **Tutuş**'un bazı davranışları **Sultan Melikşah**'a biatlerini tazelemiş olan Selçuklu emir ve kumandanları tarafından tasvib görmemiştir.

çç-Tutuş'un Saltanat Mücâdelesi

İktidar hırsıyla yanıp tutuşan **Tutuş**, **Sultan Melikşah**'ın 1092 Yılı'ndaki vefâtına kadar sâdece "**melik**" ünvânını taşımıştır. Bu târihte kendisini "**Büyük Selçuklu Sultanı**" ilân ederek adına hutbe okutmaya başlamıştır. Evvelce anlatılmış olduğu üzere **Sultan Melikşah**'ın vefâtı esnâsında on dört yaşında bulunan oğlu **Berkyaruk**'un sultan olması beklenirken karısı **Terken Hâtun** henüz beş yaşında olan kendi oğlu **Mahmud**'u sultan ilân etmiş ve bundan dolayı da bir sürü karışıklılar çıkmıştı. **Terken Hâtun**, Selçuklu hazinesini cömertçe kumandanlara dağıtmak sûretiyle onların bir kısmını **Mahmud**'a taraftar hâline getirmişse de büyük çoğunluk **Melikşah**'ın diğer oğlu **Berkyaruk**'a taraftar olduğundan karışıklıklar çıkmış, çıkan kardeş kavgasında **Terken Hâtun** ve oğlu **Mahmud**'a taraftar olanların yenilmesi sonucu **Berkyaruk**, Büyük Selçuklu Sultanı olmuştu (1091). Fakat mücâdeleden vazgeçmeyen **Terken Hâtun**, **Melikşah**'ın amcazâdesi Gence emiri **İsmâil**'e müracaat ile O'nu hem saltanata ortak etmek ve hem de ken-

disiyle evlenmek teklifiyle kendi tarafına çekmeyi başardıysa da bu hareket bazı kumandanlar tarafından kınanmış ve onların **Berkyaruk** tarafına geçmelerine sebep olmuştu. Bu gelişme üzerine yılmayan **Terken Hâtun**, bu defa aynı teklifi Suriye Selçukluları meliki olan **Tutuş**'a yapmış ve O'nu İsfehan'a dâvet etmişti.

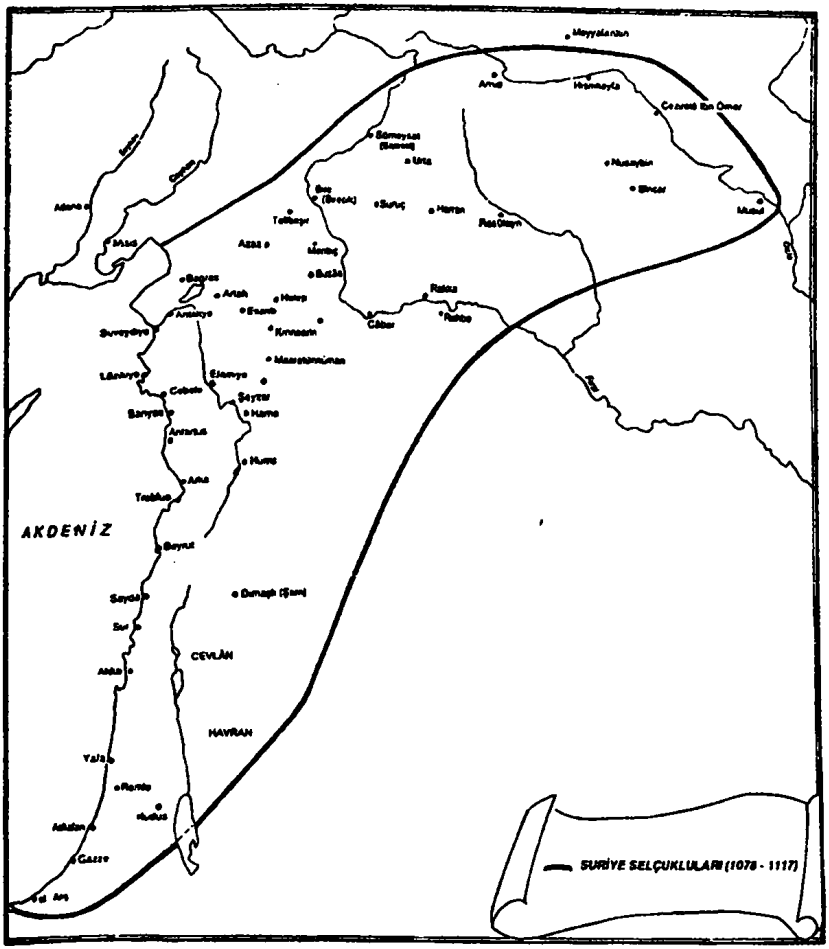
Bu sırada **Tutuş** civardaki Selçuklu emir ve kumandanlarının kimini tehdid kimini de siyâset yoluyla kendi tarafına çekmeye muvaffak olmuş, teklifini kabul etmeyenleri ise tenkil ederek bütün Suriye bölgesinde adının Bağdad'daki Abbasi halîfesinden sonra hutbelerde okunmasını temin etmişti. Bunun arkasından halîfeye müracaat ile bütün ülkede hutbenin bu şekilde okutturulmasını taleb etmiştir. Halîfe, O'nun bu teklifi karşısında bütün Selçuklu ülkesine hâkim olması, Selçuklu hazinesine sâhip bulunması ve diğer hânedân mensuplarının saltanat iddiasında bulunmaması hâlinde bu teklifi kabul edebileceğini beyân etmesi üzerine **Tutuş** civardaki Selçuklu emir ve kumandanlarının itaatini sağladıktan sonra devletin başkenti olan İsfehan'a karşı harekete geçti. Güzergâhdaki bütün şehir ve emirlikleri tehdid ve kılıç zoru ile itaat altına alarak İsfehan'a doğru ilerlerken üvey kardeşi **Mahmud** gâilesini bertaraf etmeye muvaffak olan **Sultan Berkyaruk** birçok şehirlerin itaatini temin ederek birhayli kuvvetlenmişti. O'nun bu faaliyeti sonunda **Tutuş**'a bağlılığını bildirmiş olan emir **Aksungur** ve **Bozan** bu sırada Tebriz'e vâsıl olmuş bulunan **Tutuş**'dan ayrılarak **Sultan Berkyaruk** tarafına geçmişlerdi.

Onlar yeni Sultan'dan temin ettikleri takviye kuvvetlerle kendi bölgelerine **Tutuş**'dan ayırmaya ve buralarda okunan hutbelerde **Tutuş** yerine **Sultan Berkyaruk** adına okutmaya başladılar. Bu sûretle önce onları alt etmek

mecbûriyetini hisseden **Tutuş**, onlar üzerine harekete geçti. Önce **Aksungur**'u mağlub edip esir aldı. Sonra da O'nu öldürdü. Daha sonra da emir **Bozan** üzerine yürüyüp O'nu da mağlub etmiş ve öldürmüştür. Bölgede kendi sultanlığını kabul etmeyenleri birer birer bertaraf eden bu defa yeğeni **Sultan Berkyaruk** üzerine yürümenin zamanı geldiğini düşünerek Türkmen beylerinden **Abakoğlu Yâkub** adındaki bir kumandanı **Sultan Berkyaruk** üzerine sevketmiş, bu kumandan **Berkyaruk** kuvvetlerini bozguna uğratınca Bağdad'daki halîfe hutbeyi **Tutuş** adına okutmaya başlamıştır.

Kendisine sâdık kalan birkaç kumandan ile güç belâ canını kurtarmaya muvaffak olan **Berkyaruk**, İsfehan'a ulaşmaya muvaffak olduysa da üvey kardeşi **Mahmud**'a taraftar olanlar O'nu şehre sokmak istemediler. Nihâyet üç gün kadar şehir hâricinde bekletilen **Berkyaruk**'un İsfehan'a kabul edilmesine ve hattâ burada üvey kardeşi **Mahmud** tarafından hüsn-ü kabul gömesine rağmen bazı kumandanların tertibiyle hapsedildi. **Mahmud** taraftarı olan bu kumandanlar O'nu öldürmek veya en azından gözlerine mil çekerek saltanat iddiasında bulunmasına engel olmak isterlerken taraftar oldukları **Mahmud**'un çiçek hastalığına yakalanması sebebiyle tereddüd geçirmekteydiler. Fakat taraftar oldukları **Mahmud** bir iki gün sonra çiçek hastalığından vefât edince O'nu öldürmeyi bile düşünmüş olan kumandanlar bu defa kendisini hapisten çıkarıp O'na Sultan olarak biat ettiler. Târihin garip bir cilvesidir ki, **Sultan Berkyaruk** da aynı hastalığa yakalanmış hattâ aklî dengesini bile kaybetmişse de kısa bir müddet zarfında iyileşerek[86] kendisine karşı saltanat iddiasında bulunan **Tutuş** ile mücâdelesinin hazırlıklarına başlamıştır.

86 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.234 vd.

Meyyafarikin
Amid
Hasankeyf
Cezireti Ibn Omer
Samosyat (Semsat)
Urfa
Nusaybin
Birecik
Suruç
Harran
Ras Ayn
Mardin
Adana
Tarsus
Ceyhan
Misis
Azaz
Menbiç
Bağras
Antakya
Halep
Cisr
Suveydiye
Lazkiye
Jabala
Sahyun
Antartus
Tartus
Arka
Trablus
AKDENİZ
Beyrut
Sayda
Sur
Akka
Yafa
Remle
Kudüs
Askalan
Gazze
Bil Ars
Şeyzer
Hama
Humus
Rahba
Rakka
Fırat
Dicle
Dimaşk (Şam)
CEVLÂN
HAVRAN
SURİYE SELÇUKLULARI (1078 - 1117)

Kısa bir zamanda hazırlıklarını tamamlayan **Sultan Berkyaruk**, kendisinin hastalanmasından istifâde ile Suriye, Diyarbekir, Azerbaycan bölgelerini itaat altına alıp Hemedan ve Rey şehirlerini ele geçirmiş bulunan ve kendisine karşı ciddî bir rakip hâline gelmiş bulunan amcası **Tutuş**'a karşı harekete geçti. **Tutuş** şehir halkına güvenemediğinden şehir dışında düşmanı karşılamak maksadıyla Rey şehrine altmış-yetmiş km mesafedeki Taşlı Köyü civârında karargâh kurdu. **Sultan Berkyaruk** ise, yeniden teşkil eylediği otuz bin kişilik bir orduyla aynı bölgeye gelip O'nun karşısında yerini aldı. Burada yapılan çarpışmada **Sultan Berkyaruk** taraftarları **Melikşah**'ın sancağını kaldırınca **Tutuş**'un ordusundaki askerlerin birçoğu karşı tarafa geçince **Tutuş**'un ordusu bozuldu.

Bu muhârebede **Tutuş**'un etrafı **Sultan Berkyaruk**'un askerleri tarafından kuşatılmışsa da O'nun **Melikşah**'ın kardeşi olması sebebiyle saltanat dâvâsına girişmiş olmasına rağmen bu askerlerden hiç biri O'nun üzerine saldırıp O'nu öldürmeye cesâret edemiyorlardı. Nihâyet onlardan biri cesâretlenip bir kılıç darbesiyle **Tutuş**'u öldürdü. Kesilen başı önce **Sultan Berkyaruk**'a getirildi. Sonra da Bağdad'a gönderilerek halka teşhir edildi. Bu sûretle **Sultan Berkyaruk** rakipsiz bir sûrette Selçuklu tahtına oturmuş oldu. **Tutuş** ise, Suriye ve Filistin'de ırkçı bir mantıkla Arap hâkimiyeti tesis etmek gâyesi güden **Müslim**'i bertaraf etmiş ve Suriye Selçuklu Emirliği'nden Büyük Selçuklu Sultanlığı'na ramak kalmışken bu sûretle mücâdele ile dolu hayatı noktalanmıştır.

ç-Haleb Selçuklu Melikliği

Tutuş'un iki oğlu vardı: **Rıdvan** ve **Dukak**. O'nun ölümünden sonra Suriye Selçuklu Devleti oğulları arasın-

da ikiye taksim oldu. **Rıdvan "Fahr'ül Mülûk"** ünvânıyla Haleb'de, **Dukak** ise **"Şems'ül Mülûk"** ünvânı ile Şam'da emir olmak üzere **Tutuş**'un hâkimiyetindeki bölge Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tâbi iki küçük beylik hâline gelmiş oldu.

aa-Haleb Selçuklu Melikliği'nin Kuruluşu

Tutuş'un oğlu **Rıdvan**, babasının sağlığında Haleb'de **"emir"** ünvânıyla bulunmaktaydı. **Tutuş**, Rey Savaşı'na başlamadan evvel O'na bir kısım kuvvetlerle kendisine iltihâk etmesini emretmişti. **Rıdvan**, bu maksadla yola girmişken babasının mağlûbiyet ve ölüm haberini alınca derhâl geriye dönüp tâkib olunmak korkusuyla alelacele Haleb'e geldi. Burada babasının yerine Suriye Selçukluları'nın emiri olduğunu ilân etti. Kardeşi **Dukak** ise babasıyla birlikte Rey Savaşı'na katılmış olmakla beraber canını kurtarıp kaçıp ağabeyinin yanına gelmişti. **Rıdvan**, babasının ölümünden iki ay sonra O'nun hâkim olduğu bütün şehirlerde hutbede kendi adını okutmaya başladı. Lâkin bazı bölgeler O'nun **Tutuş**'un yerine Suriye Selçukluları meliki olmasını kabul etmediğinden onlar üzerine harekâta geçmeye mecbûr kaldı. İlk olarak **Artukoğlu Sökmen Bey**'in idâresi altındaki Seruc'a yöneldi. Burası harbe gerek kalmadan **Rıdvan**'a biat ettiğinden aynı durumdaki Urfa üzerine yürüdü. Burası **Tutuş** tarafından tâyin edilen bir Türk kumandanının idâresi altında bulunmasına rağmen asıl hâkimiyet Bizans terbiyesi ile yetişmiş **Hetumoğlu Toros** denilen birine âiddi. Şehri terk etmeye mecbûr bırakılan Türk kumandanının ayrılışından sonra mutlak bir hâkimiyet elde eden **Toros**, **Rıdvan**'a karşı şehri tahkim edip mukâvemet göstermişse de başarılı olamadığından şehir kısa bir kuşatmadan sonra **Rıdvan** tarafından ele geçirildi.

Bu sırada emrindeki kumandanlar arasında anlaşmazlık çıktığından melik **Rıdvan** sür'atle Haleb'e dönüp duruma hâkim oldu.[87]

Emir **Rıdvan**, babasının sâhip olduğu bütün yerleri itaat altına almaya çalışmaktayken **Tutuş** adına Şam'ın idâresinde bulunan emir **Savtekin**, ağabeyi nezdindeki **Dukak**'a haber göndererek O'nu şam'a dâvet etti. Bu dâvet Şam'da **Dukak** adına ayrı bir beylik teşkili maksadına bağlı olduğundan **Dukak**, kardeşine haber vermeden bir gece âni bir kararla Haleb'den kaçtı. Durumu haber alan **Rıdvan**, O'nu yakalamak için adamlarını arkasına saldıysa da bunların başarılı olmaması üzerine Şam'a ulaşan **Dukak**, **Savtekin** tarafından burada melik ilân edildi. Bu sûretle Suriye Selçukluları Melikliği iki kola ayrılmış oldu.

Tabiatiyle babasına tâbi olan yerlerin tamamını kendi hâkimiyetine almak isteyen **Rıdvan**, bu durumu kabullenmeyerek kardeşiyle mücâdeleye karar verdi. Bu maksadla Seruc hâkimi **Artukoğlu Sökmen Bey**'in bu husûsta kendisine destekçi olmasını istedi. Bir kısım kuvvetlerle Haleb istikâmetinde harekete geçen **Sökmen Bey**, yolda diğer bir Türkmen beyi olan **Abakoğlu Yusuf**'a rastladı. O'na **Rıdvan**'a yardım etmedikleri takdirde O'ndan zarar görebileceklerini söylemesi üzerine **Yusuf**, böyle bir şeyin mevzubahs olmayacağını söyleyerek kendisi de –taleb edilmemiş olduğu hâlde- **Rıdvan**'a destek olmak için yola girdi. Bu sûretle iki Türkmen beyi kuvvetleriyle Haleb'e yaklaştıkları sırada **Rıdvan** bunlardan **Sökmen Bey**'i bizzat dâvet etmiş olduğu hâlde Haleb'e saldırmalarından endişe ederek veziri **Cenâhüddevle** kumandasında bir kısım kuvveti onlara karşı gönderdi. **Cenâhüddevle** hiçbir müzâkereye girişmeden bu iki Türkmen beyinin kuvvetlerine karşı savaşa

87 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.247

girişince **Sökmen**, dâvet aldığı **Rıdvan**'ın ordusuyla çarpışmayı doğru bulmayarak hareketsiz kaldığından bütün iyi niyetine rağmen saldırıya uğrayan diğer emir **Yusuf Bey**, bozguna uğrayıp kaçmaya mecbûr kaldı.

Sökmen Bey'in emirindeki kuvvetlerle **Rıdvan**'ın askerleriyle birlikte Haleb'e vâsıl olduktan sonra O, Şam üzerine harekete geçmek üzere hazırlıklara başladı. **Dukak**'ın Şam'dan ayrılarak civarda meşgul bulunduğu bir sırada melik **Rıdvan**, 1096 Yılı başında **Sökmen Bey**'in kuvvetleriyle birlikte gelip Şam'ı kuşattı. Bunu haber alan **Dukak**, Şam üzerine yürüyünce **Rıdvan** O'nunla savaşmayı göze alamayarak şam kuşatmasını terk edip çekildi.

bb-Rıdvan Devrinin Hâdiseleri

İki kardeşin Suriye Selçuklu Emirliği için mücâdele ettikleri hengâmda birçok kere el değiştirmiş bulunan Kudüs şehri, şiî Fâtımîler tarafından ele geçirilmiş bulunmaktaydı. **Dukak** burayı Fâtımîler'den geri almak için hazırlıklar yapmaktayken kardeşi **Rıdvan**'ın tekrar şam'ı ele geçirmek üzere daha kalabalık bir ordu ile harekete geçmiş olduğu haberini aldı. Lâkin O, Şam'dan önce Kudüs'ü kuşatmışsa da hiçbir netice alamamış, civarda bir takım yağma hareketleriyle bulunmakla iktifâ etmişti. **Dukak**'ın, Haleb ordusunu tâkibe koyulması üzerine vezir **Cenâhüddevle**, **Rıdvan**'dan ayrılarak çöl yolundan Haleb'e dönme kararı alınca kuvvetleri azalan **Rıdvan**, plânladığı Şam muhâsarasından vazgeçerek sür'atle geriye dönmüş, dolayısıyla kendisine rakip ikinci bir beyliğin teşekkülüne mâni olmak maksadıyla giriştiği bu harekette de başarısız olmuştur.

Kardeşi tarafından böyle mükerreren izlâc edilmesine karşı bu defa melik **Dukak**, veziri **Tuğtekin** kumandasında bir ordu ile Haleb üzerine harekete geçti. Bunu haber alan

Rıdvan da ordusunu düzenleyerek Kınnesrin bölgesindeki Kuvayk çayının kenarında konaklamış olan şam ordusunun karşısına gelip karargâh kurdu. Burada 22 Mart 1097 târihinde Şam ordusu büyük bir hezimete uğramakla **Dukak** ve **Tuğtekin** güçlükle canlarını kurtarıp Şam'a çekildiler. Lâkin **Rıdvan** ve ordusu onları tâkibe cesâret edemeyerek Haleb'e döndü. Bununla beraber iki kardeş arasında anlaşmaya varılarak Şam'da bulunan hutbelerde **Dukak**'ın isminden önce **Rıdvan**'ın isminin okunması kararlaştırıldı.[88]

Tutuş'un ölümünden sonra O'nun karısıyla evlenmiş bulunan **Cenâhüddevle** ile melik **Rıdvan** arasında ihtilâf çıktığından O, üvey oğlu mesâbesindeki **Rıdvan**'dan ayrılarak Humus'a gitti. Suriye bölgesinde iki kardeş arasında dâimi bir kavga sürüp gitmesinden ve hele başarılı bir kumandan olan **Cenâhüddevle**'nin ayrılıp gitmesinden istifâde etmek isteyen Mısır'daki şiî Fâtımî Devleti, **Rıdvan** nezdine bir elçi göndererek O'na şu tekliflerde bulundu:

"1-Mısır Fâtımî halîfeliğini metbû tanıması,

2-Hâkim olduğu memleketlerde sünnî hutbeyi kaldırıp Fâtımîler adına hutbe okutması,

*3-Hutbede önce **el-Müsta'lî**, sonra veziri **Efdal**, daha sonra da kendi adının yer alması,*

4-Bütün bunlara karşılık olarak da kendisine mâlî ve askerî yardım yapılacak ve böylece Dımaşk'ı alması sağlanacaktı."[89]

Bu teklifteki Şam'ın ele geçirilmesinde yardımcı olunacağı husûsundaki vaad **Rıdvan**'a câzib geldiğinden O'nu kabul etti. Bunun neticesi olarak da kendi hâkimiyetindeki her yerde hutbelerde şiî Fâtımî halîfesinin adının okunmasını emretti. Bu sûretle târihte ilk olarak Selçuklu meliki şiî

88 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.269

89 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, (Hey'et), C.VII, sh.423

Fâtımî Devleti'ni metbû (tâbi olunan) olarak tanımış oldu.

Bu anlaşmanın hutbede Fâtımî halîfesinin adının okunmasından başka hiçbir maddesi gerçekleşmemiş, bu kadarı bile bütün bir İslâm Âlemi tarafından büyük bir nefretle karşılanmış ve kınanmıştır. O derecede ki **Rıdvan**, bu tatbikâtı ancak dört hafta kadar devam ettirebildikten sonra bundan vazgeçmek mecbûriyetinde kalmıştır. Hattâ Bağdad'daki halîfeye elçiler göndererek O'ndan özür bile dilemiştir.

Kardeşine tâbi Humus'u ele geçirmek maksadıyla harekete geçen **Rıdvan**, bu sırada Haçlı ordularının Antakya istikâmetinde ilerlemekte olduklarına dâir haber alınca Haleb'e geri dönmüştür.

cc-Haçlılar'la Muhârebeler

Haçlılar Antakya'yı aldıktan sonra civardaki şehir ve kasabaları işgâl ve istilâya başladılar. Ekim 1098'de kalabalık bir Haçlı ordusu Haleb Melikliği'ne bağlı olan El-Bâre'yi kuşattı. Uzun süren bu kuşatma esnâsında Haleb'den bekledikleri yardımcı kuvvet de gönderilmediğinden şehirde açlık baş gösterdi. Bu sebeple halk düşmandan eman dileyerek teslim oldu. Fakat Haçlılar verdikleri emana riâyet etmeyerek müslüman halkın kahir ekseriyetini kılıçtan geçirmiş oldukları gibi mallarını da yağmalamış, üstelik pek çok müslümanı esir ederek Antakya'ya sevk etmiş, esir pazarında sattırmışlardır. Reisleri **Raymond**, burada **"Ulu Câmi"** adıyla mâruf olan büyük câmii kiliseye çevirmiş, mallarını yağmalayıp canlarını telef ettiği müslümanların yerine bir kısım hristiyanları yerleştirmiştir.

Bu başarıdan cür'et alan Haçlılar, civardaki Ermeni ve Nasrâniler'in de katılmasıyla kalabalıklaşan ordularına güvenerek Kudüs'ü ellerine geçirmek üzere harekete geçtiler.

Fakat Kudüs yolu üzerinde bulunup Haleb Emirliği'nin en mühim merkezlerinden biri olan Maarratunnuman'ı kuşattılar. 27 Kasım 1098'de başlayan kuşatma uzun sürdü. Halk kendi güçleriyle kaabil-i kıyas olmayan kalabalık Haçlı ordusuna karşı ümidsizce direnmekteydi. **Rıdvan**'dan beklenen yardım yine gelmediği için 11 Aralık 1098 târihinde Haçlılar, Maarratunnuman'ı ele geçirdiler. Burada da halkın pek çoğunu işkencelerle öldürdükleri gibi şehri yağmalayıp baştan başa harâbeye çevirdiler.[90] Haçlılar buraya da katliâm edilen müslüman halkın yerine Ermeni ve Süryâni gibi kendi dindaşlarını yerleştirdikten sonra Kudüs istikâmetinde ilerlemeye devam ettiler.

Antakya'da kendi devletlerini korumuş olan Haçlı ordusu Kudüs'ü ele geçirdikten sonra Haleb Emirliği'ni de ortadan kaldırmaya kararlı olduklarından Haleb'in kuzey ve batısındaki şehir ve kasabaları da birer birer ele geçirip buraların halkını katliâm ettiler. Böylece ele geçirmeyi düşündükleri Haleb'e hâriçten yardım gelmesini önleyecek tedbirleri aldılar. Ancak bu noktada durumun vehâmetini kavrayan Haleb meliki **Rıdvan**, toplayabildiği kuvvetlerle harekete geçip, ilk olarak Haçlılar'ın eline geçmiş olan Kellâ Kalesi'ni geriye alabilmek maksadıyla 5 Kasım 1110 târihinde buraya geldi. Ne yazık ki burada Haçlılar ile yaptığı muhârebeyi kaybederek o sırada Humus'da hükümrân olan eski veziri **Cenâhüddevle**'nin yanına gitti. Araları açık olmasına rağmen **Cenâhüddevle** O'na yardım sözü verdi. Haçlılar'ın Haleb'i kuşatma ihtimâline karşı kendi kuvvetleriyle buraya gelerek müdafaa tertibleri aldıysa da Haçlılar Haleb ve Kudüs'ü ele geçirme niyetlerini te'hir edip Antakya'ya çekilmiş olduklarından ciddî bir karşılaşma olmadı. Bu sebeple **Cenâhüddevle** Humus'a çekildi.

90 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.278

Kısa bir müddet Antakya'da vakit geçirip ordularını yeniden düzenleyen Haçlılar, Kudüs'den evvel Haleb'i ele geçirmenin lüzûmunu kavrayarak gelip 1101 Yılı başlarında orasını kuşattılar. Şehri ele geçirmelerine ramak kalmışken Malatya hâkimi Ermeni asıllı **Gabriyel, Danışmend Gâzi Gümüştekin**'in hücûmuna mâruz kalınca Haçlı kumandanına kızını ve Malatya'yı vermek vaadiyle O'ndan yardım talebinde bulunduğu için Haçlılar Haleb'in kuşatılmasından vazgeçerek Malatya üzerine gitmek üzere geri döndüler.

Haçlılar'ın çekilip gitmesinden sonra harekete geçen **Rıdvan**, ordusunu toparlayıp Sermin yakınlarında karargâh kurdu. Bu sırada Humus emiri **Cenâhüddevle** de Haçlı ordusunun Malatya'ya yardım etmek üzere bölgeden uzaklaşmasından istifâde ile onların eline geçmiş bulunan bazı kaleleri geriye alıp buralara yerleştirilmiş olan Haçlı askerlerini kılıçtan geçirdi. Sonra da aralarındaki eski husûmet dolayısıyla Sermin üzerine yürüyüp burada konaklayan **Rıdvan**'ın ordusu üzerine âni bir baskın tertibledi. Kendisi ile **Rıdvan**'ın arasının açılmasına sebep olan şahısları yakalayıp öldürdü. **Rıdvan** canını güçlükle kurtararak Haleb'e çekildi. **Cenâhüddevle** civarda Haçlılar'ın eline geçmiş bulunan bazı şehir ve kasabaları ele geçirdikten sonra Haleb'e giderek O'nunla bir meselesi olmadığını, aralarının açılmasına sebep olan sapık bir kısım bâtınîlerle hesaplaşmak için bu saldırıyı yaptığını izah etmesi üzerine bu iki lider arasında bir anlaşma hâsıl oldu. Artık Haçlılar'a karşı birlikte hareket edebilirlerdi. Fakat ne yazıkki Bâtınîler ile mücâdele hâlinde olan **Cenâhüddevle**, Haleb'den ayrılıp Humus'a döndükten sonra 1 Mayıs 1103 târihinde bir Cuma günü Cuma namazı kılarken, derviş kılığına girmiş üç Bâtınî fedâisi tarafından hançerlenerek öldürüldü.

Bu durumu öğrenen Haçlı kumandanı **Raymond**,

Humus üzerine harekete geçti. **Cenâhüddevle**'nin karısı **Rıdvan**'ın annesiydi. Kocasının ölümünden sonra O'nunla evlenmişti. Oğluna bir mektup yazarak Haçlılar'a karşı Humus'u müdafaa etmesi için O'nu yardıma çağırdı. Fakat şehrin ileri gelen kumandanları vaktiyle yapmış oldukları baskın sebebiyle **Rıdvan**'ın kendilerini cezâlandırmasından korktukları için Şam meliki **Dukak**'a müracaatla Humus'un O'na teslim edilmesini ve burasının Haçlılar'a karşı müdafaasının da O'na havale edilmesini doğru bulduklarından onlar da **Dukak**'a haber gönderip şehri kendisine teslim edeceğini bildirdiler. Bunun üzerine harekete geçen **Dukak**, Humus'u sessiz sedâsız Şam Melikliği'ne kattı.

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu ülkesinde başlayan karışıklıklar sebebiyle onun vasalı durumundaki küçük küçük beyliklerin böyle birbirleriyle uğraşmaları ve buna ilâveten şiî Fâtımî Devleti'nin ard arda olumsuz hareketleri sebebiyle 15 Temmuz 1099 târihinde Kudüs'ü ele geçirmeye muvaffak olan Haçlılar, bölgedeki hâkimiyetlerini böyle her an genişletmekte iken Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdârı **I. Kılıç Arslan**, Haçlılar'a karşı başarılı bir mücâdele yürütmekteydi. 1103 târihinde Ermeniler'in idâresindeki Maraş'ı ele geçirmeye muvaffak olan **I. Kılıç Arslan**, Antakya üzerine bir sefer tertibledi. Ancak daha önce harekete geçen **Dânişmend Gâzi Gümüştekin** Haçlılar'ı yenip kumandanları **Raymond**'u esir aldığını öğrenince geri dönmüştür.

Haleb meliki **Rıdvan** ise, dâimî bir sûrette Haçlı tehdidi altında bulunan melikliğini onlara karşı koruyabilecek güçten mahrumdu. Bu sırada Haçlılar'ın elinde bulunan Urfa, müslümanların dâimî bir sûrette akınlarda bulunması sebebiyle Haçlılar oraya yardıma yönelince **Rıdvan**,

bundan istifâde ile kaybettiği bazı şehir ve kasabaları geri alabilmiştir. Urfa'daki hâkimiyetlerini koruyabilmek maksadıyla buraya yönelen Haçlılar Harran'da **Artukoğlu Sökmen** ve Musul vâlisi **Çökürmüş**'ün birlikte hareket eden kuvvetleri karşısında müthiş bir mağlûbiyete mâruz kaldılar. İleri gelir kumandanların çoğu esir edildi. İslâm Âlemi'nde büyük bir sevinç uyandıran ve Haçlılar'a karşı ilk defa bu çapta bir zafer kazanmış olmasından cesâret alan **Rıdvan,** onlara kaptırdığı birçok kaleyi geri alabilme şansını elde etti. Haçlılar'ın bu mağlûbiyetinden doğan zaaflarını görerek bundan istifâde eden melik **Rıdvan,** beyliğine âid olup da Haçlılar'a kaptırdığı şehir ve kasabaları birer birer geri alarak oralara iskân edilmiş bulunan Haçlılar'ın Antakya'ya kaçmalarını temin etmiş, bu sûretle bölgenin huzur ve sükûnunu sağlamıştır. Zirâ Haçlı ordusunun Harran'daki bu mağlûbiyetine ilâveten Anadolu Selçuklu hükümdârı **Kılıç Arslan** ve **Dânişmend Gâzi Gümüştekin** de bu sırada Malatya ve Amasya'da onlara üstüste darbeler indirmiş bulunduğundan Haçlılar ciddî bir tehlike olmaktan çıkmış bulunuyorlardı.

Haleb meliki **Rıdvan,** Haçlılar'ın bu zaafiyetinden istifâde ederek bölgede hâkimiyetini daha esaslı bir sûrette tesis ettiği sırada kardeşi Şam meliki **Dukak**'ın âni bir sûrette vefâtı üzerine harekete geçerek Şam Melikliği'ni de kendisine tâbi hâle getirmeye muvaffak oldu.

Burada fazla kalmayarak kendi melikliğinin başşehri olan Haleb'e dönen **Rıdvan,** bir yıl sonra Haçlılar'ın kuşattığı Trablusşam'ın yardım taleb etmesi üzerine harekete geçtiyse de bunu haber alan Haçlılar Artah üzerine yürüdüler. Burası Haçlılar'ın kendi dindarlarına bile zulmetmeleri sebebiyle Ermeni idârecileri tarafından daha önce melik **Rıdvan**'a teslim edilmişti. Bunun üzerine Trablusşam'a yar-

dım etmekten vazgeçip buraya yöneldi. Haçlılar ile yapılan savaşı ilk önce **Rıdvan**'ın kuvvetleri kazanır gibi olmuş, Haçlılar kaçmaya başlamışlarsa da sonradan geriye dönüp saldırmaları üzerine **Rıdvan**, müthiş bir mağlûbiyete uğrayarak 20 Nisan 1105 târihinde Haleb'e çekilmeye mecbûr kalmıştır.[91] Haçlılar bu başarıdan istifâde ile **Rıdvan** tarafından ele geçirilmiş olan pekçok şehir ve kasabayı yeniden işgâl ve istilâ ederek yağmalamış ve müslüman halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Bundan sonra **Rıdvan** Haçlılar'a karşı civardaki müslüman emirlerle bir ittifak tesisine uğraştıysa da bunda başarılı olamadı. Çünkü Selçuklu otoritesinin zaafa uğramış bulunması sebebiyle bu emirliklerin her biri kendi başına buyruk hareket etmekteydi.[92]

Selçuklu sultanı **Berkyaruk**'un ölümünden sonra **Sultan Muhammed Tapar** dâhildeki istikrârı sağladıktan sonra Haçlılar ile ciddî bir sûrette hesaplaşmanın ehemmiyetini kavrayarak emrindeki emirliklerin birleşerek Haçlı belâsını bertaraf etmeleri için birlikte hareket etmeleri husûsunda hepsine bir emir gönderdi. Kısa zamanda bu emre itaat ile teşkil olunan Selçuklu ordusu Nisan 1110 târihinde Cizre'den hareket ile Haçlılar'ın elindeki Urfa'yı kuşattı. Filistin havâlisindeki bütün ehemmiyetli şehirleri eline geçirmiş, Kudüs ve Antakya'ya sâhip olmuş bulunan Haçlılar, Urfa'nın yardımına koştular. Selçuklu ordusu onları karşılamak için kuşatmayı kaldırarak Harran'a çekildi. Bundan istifâde eden Haçlılar, şehre yiyecek maddeleri ve silâh depo ettiler. Şehrin kuşatılmasından vazgeçildiğini zanneden Haçlıların, şehir dâhilindeki askerleri kendilerine yardıma gelenler ile birleşmek üzere buradan ayrılınca Selçuklu ordusu tarafından baskına uğratılıp yok edildiler.

91 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.394
92 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.406

Bunun üzerine tekrar Urfa'yı kuşatan Selçuklu ordusu başarılı olamadı. Zirâ Haçlılar, Selçuklular'ın uzaklaşmasından istifâde ile şehri yiyecek ve silâh bakımından takviye etmişlerdi.

Bu kuşatmaya katılan emir **Rıdvan**, Haçlılar için mücâdele sahasını genişletmek maksadıyla geriye çekilip onların elindeki bazı şehir ve kasabaları ele geçirdi. Hattâ Antakya Kontluğu'na bağlı pekçok yere akınlar tertib ederek birçok Haçlı askerini öldürdü ve çok sayıda ganimet elde etti. O, bu harekâta devam ederken Urfa'ya yardıma giden Haçlı ordusunun geriye döndüğünü haber alarak Haleb'e çekildi. Haçlılar, O'nun giriştiği harekâtın intikamını almak için Haleb üzerine yöneldiler. Güzergâhdaki Esâbir'i kuşattılar. Bunu haber alan **Rıdvan**, Haçlı kumandanına haber göndererek yirmi bin altın karşılığında kuşatmadan vazgeçmelerini talep etti. Haçlılar bu talebi kabul etmeyerek muhâsaraya devam ettiler. Açlıktan bunalan halk, bir posta güverciniyle melik **Rıdvan**'a içinde bulundukları durumu bildirmişlerse de bu güvercin Haçlı askerleri tarafından okla vurulduğundan mektup **Rıdvan**'a ulaşmamıştır. O'ndan bekledikleri yardımı alamayan müdâfiler Haçlılar ile anlaşarak kaleyi onlara teslim ettiler. Haçlılar bu anlaşmaya riâyet ederek müslüman halka dokunmadıkları gibi onların buradan çekilip gitmelerine müsaade ettiler.[93]

İleri harekâta devam eden Haçlılar, güzergâhdaki birkaç kaleyi daha ele geçirdiklerinden melik **Rıdvan** onlara üçüncü defa olarak anlaşma teklifinde bulundu. Bu defa kendisi için îfâsı çok zor olan ağır şartlarla yapılan bu teklifi Haçlı kumandanı kabul etti. Hem ödenecek meblağ arttırılmış ve hem de **Rıdvan**'ın elinde bulunan daha önceki akınlarda elde edilmiş hristiyanlar iâde edilecekti. Bu

93 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.481

anlaşmanın şartlarından biri de, o yıl bölgeden elde edilecek zirâî gelirlerin Haçlılar'a verilmesi olduğundan Haleb ve civârında ciddî bir açlık ve iktisâdî sıkıntı baş gösterdi. Ödenecek tazminat ise, hazine arâzilerinin haraç mezat satımıyla temin edildiğinden O'nun hazinesi de tam takır hâle gelmişti.

Rıdvan kendisini büyük bir sıkıntıya sokan bu anlaşmanın doğurduğu krizden kurtulmak için Büyük Selçuklu Devleti'nden yardım talep etmeye mecbûr kaldı. Bu maksadla Bağdad'da bulunan **Sultan Muhammed Tapar**'a kalabalık bir heyet gönderdi. Bu heyete dâhil olan ve Haçlı zulümlerine şâhid olmuş bulunan bazı kimseler durumu sultana usûl-i dâiresinde anlatmak yerine Cuma namazı kılınırken câmi içinde bağırıp çağırarak sultanın Haçlı zulümlerine seyirci kalmakla iktifâ etmesini taşkın ifâdelerle ortaya koydular. Câmii bir gösteri yerine çevirip, hatibi minberden indirdiler. Hattâ minberi parçaladılar. Halkın Cuma namazını kılmasına engel oldular. Sultan, bu kargaşanın yaşandığı câmie bir kumandanını göndererek göstericilere en âcil bir şekilde Haçlılar'a karşı hareket edileceği sultan nâmına bildirilmesiyle bu nümâyiş güçlükle önlenebildi. Fakat ertesi Cuma aynı adamlar sultanın namaz kıldığı câmie giderek orada da taşkınlık ve tahribât yaptılar.

Bu hareketlere kızan Sultan, fâillerin yakalanıp cezalandırılmasını emretmişse de sonradan bundan vazgeçerek Haçlılar'a karşı harekete geçmek üzere hazırlıklar yapılması tâlimâtını verdi. Bu hazırlıklar yapılırken Büyük Selçuklu Sultanı **Muhammed Tapar**, kendisine tâbi bütün emirliklere haber salarak Haçlılar'a karşı girişilecek sefer için orduya katılmalarını emretti. Teşkil edilmeye çalışılan ordunun kumandanlığına Musul vâlisi **Mevdud** tâyin edildi.

Harekete geçen bu ordu 28 Temmuz 1111 târihinde

Tellü-Bâşir'e gelerek burayı kuşattı. Kale kumandanı bu kadar büyük bir Selçuklu ordusuyla baş edemeyeceğini düşünerek onlar arasında nifak sokmaya çalıştı. Oldukça büyük bir orduya kumanda eden emir **Ahmedîlî**'ye gizlice bir adamını gönderen Haçlı kumandanı O'na Selçuklu ordusundan ayrılıp kendisine iltihâk etmesini, buna mukâbil O'na dilediği kadar para ve bazı yerlerin ıktâını verebileceğüini bildirmesi üzerine O, diğer Selçuklu kumandanlarının kendisini kınamasına aldırış etmeyerek ordudan ayrıldı. Bunun üzerine Selçuklu ordusu da düşmesine ramak kalmış olan Tellübâşir kuşatmasından vazgeçti. Melik **Rıdvan**'ın talebi üzerine Haleb'e yönelen bu ordu insicamsız ve başına buyruk bir hâlde olmasından dolayı bölge halkına kötü muâmelelerde bulunduğundan, **Rıdvan** yaptığı dâvetten pişman oldu. Hattâ onlara karşı şehri müdafaa için tedbirler almaya başladı.

Selçuklu ordusu Haleb yakınlarında iken emir **Sökmen** ağır bir hastalığa yakalandığından O da ordudan ayrıldı. Selçuklu ordusunun Haçlılar ile savaşmak için tesbit edilmiş bir plân ve programı yoktu. **Rıdvan**'ın gönderdiği elçilik mensuplarının nümâyişleri sebebiyle alelacele teşkil edilip yola çıkarılmıştı. Hâlbuki başlangıçtan itibaren Kudüs'ü hedef alarak hareket etmiş olsalardı başarı elde edebilirlerdi. Öyle yapmayıp kararsız bir sûrette Haleb'e gelince askerlerde bir gevşeme oldu. Bu durumu gören Selçuklu emirlerinden **Tuğtekin**, Suriye'ye yayılarak Haçlılar eline geçmiş bulunan şehir ve kasabaların geriye alınması teklifinde bulundu. Bunun üzerine Haleb civârından ayrılan ordu, güneye yönelerek Maarratun Numan önlerine geldi. Burada da diğer bir Selçuklu emiri olan **Porsuk**, ağır bir sûrette hastalanarak ordudan ayrılmak mecbûriyetinde kalınca ciddî bir bozgun başgösterdi.

Mevdud ve **Tuğtekin** dışındaki bütün emirler birer bahâne bularak kendi hâkimiyet bölgelerine avdet edince Selçuklu ordusu Haçlılar'a karşı hiçbir başarı elde edemeden âdeta dağılıp parçalandı. Selçuklu ordusunun bu sûretle bertaraf olmasından sonra Haçlılar, Azaz Kalesi'ni kuşattılar. **Rıdvan** buna mâni olmak için yirmi bin altın teklif etmişse de kabul edilmedi. Haçlı saldırılarına karşı yalnız kalan Haleb emiri kardeşinin vefâtından sonra Şam Melikliği'ne hâkim olan **Tuğtekin**'e elçiler göndererek O'ndan yardım taleb etti. Esasen Şam, **Tuğtekin**'den önce **Rıdvan**'a tâbi bir hâle getirilmiş olduğundan iki hükümdâr kolayca anlaştılar. Bu anlaşmaya göre Haçlılar'a karşı birlikte hareket edilecek, **Tuğtekin**, **Rıdvan**'a tâbi olacak, O'nun adına para bastıracak ve hutbede **Rıdvan**'ın adı okunacaktı. Fakat bu anlaşma uzun sürmedi. Zirâ Kudüs kralı, **Tuğtekin**'e âid şehir ve kasabalar üzerine harekete geçince O, Musul emiri **Mevdud**'a başvurarak yardım talep etti. **Tuğtekin** aynı zamanda **Rıdvan**'a da harekete geçip kendisine yardım etmesini bildirmişti. **Rıdvan** Haçlılar'a karşı çekingen davrandığından bu yardımı göndermedi. **Tuğtekin**, yardım talebini kabul edip gelen Musul emiri **Mevdud** ile birlikte Haçlı kuvvetlerini 28 Haziran 1113 târihinde Taberiye'de mağlub ettikten sonra **Rıdvan** göstermelik yüz kişilik bir süvâri kuvveti gönderdi. Bu tavra kızan **Tuğtekin**, **Rıdvan**'ın adını hutbede okutmaktan vazgeçtiği gibi basılan paralardan da O'nun ismini kaldırdı. Bu sebeple O'nunla yapılmış olan anlaşma Haçlılar'a karşı bir başarı elde etmeden ortadan kalkmış oldu.

çç-Rıdvan'ın Ölümü

Tutuş'un ölümünde sonra O'nun iki oğlu arasında Şam emirliği ve Haleb Emirliği olarak ikiye ayrılmış bulu-

nan Suriye Selçukluları'nın Haleb kolunun ilk hükümdârı olan **Fahr'ül-Mülûk Rıdvan** mâceralı bir hayat mücâdelesi sonunda 10 Aralık 1113 târihinde şiddetli bir hastalığa yakalanarak vefât etti. O'nun zamanında Haçlı gâilesi dolayısıyla büyük bir sıkıntıyla karşı karşıya gelmiş olan Haleb Emirliği'nin durumu O'nun vefâtından sonra daha da kötüleşti. Başlangıçta babasının tesis ettiği Suriye Selçukluları'nın bütün arâzisi kendisine âid iken O, civardaki emir ve kumandanları elinde tutmayı başaramadığından yukarıdan beri izah edegeldiğimiz sıkıntılarla karşılaşmış, topraklarının bir kısmını önce Fâtımîler'e sonra da Haçlılar'a kaptırarak emirliğinin Haleb şehrine inhisar etmesini önleyememiştir. Buna rağmen O'nun vefâtı ânında hazinede birçok kıymetli eşya ile birlikte bir milyon altın mevcuddu.

Karşılaştığı güçlükler sebebiyle zaman zaman şiî Fâtımîler'le hattâ sapık Bâtınîler'le bile işbirliği yapmış olmasına rağmen O'nun şiî veya bâtınî olduğunu söylemek kaabil değildir. Haleb'de **"Dârüd-dâve"** adıyla bir Bâtınî merkezi kurmuş ve devletini ayakta tutmak için onlardan bile meded ummuş bulunmasına rağmen on sekiz yıl devam eden hükümdârlığı nihâyete erdiğinde Haleb Emirliği civardaki bütün arâzisini kaybetmiş bir şehir devleti durumundaydı.

d-Alparslan Devri

Melik **Rıdvan**'ın ölümü üzerine yerine o târihte henüz on altı yaşında olan **Alparslan** geçmiştir. **"Tâcüddevle Ebû Şucâ"** lâkabıyla anılan **Alparslan**, hükümdâr olmak için hiçbir ihtilâf ile karşılaşmış olmamakla beraber huzur ve sükûndan mahrum küçük bir beyliği devralmış bulunuyordu. Babasının verdiği tâvizler sebebiyle Bâtınî-

ler Haleb'de tam bir hâkimiyet tesis etmiş bulunmaktaydı. Reisleri **Hâkim el-Müneccim** bir fedâi kadrosuna sâhibdi ki; onların giriştiği terör hareketleri neticesinde herkesi sindirerek şehrin gerçek hâkimi durumuna gelmişti. Yeni hükümdâr **Alparslan**, içerde onlarla, dışarda ise, Haçlılar'la uğraşmak mecbûriyetinde idi. Babasının yaptığı anlaşma gereğince her yıl Haçlılar'a yirmi bin altın ödemek mecbûriyetinde idi. Bununla beraber babasından kendisine kalmış birkaç değerli devlet adamı vardı. Bunlardan **Lu'lü** ve **El Mevsul**, biri vezir biri ordu kumandanı olarak devleti idâre etmekte idiler. Bu demekti ki; Haleb Emirliği babası zamanındaki gibi devam etmekteydi. Bununla beraber O, halkı memnun etmek için babasının koyduğu bazı vergileri kaldırdı. Sonra da bir câriyeden doğma kardeşi **Mübârekşah** ile öz kardeşi **Melikşah**'ı öldürttü.

O'nun gençlik ve tecrübesizliğinden istifâdeye kalkışan Bâtınîler faaliyetlerini arttırarak kendilerine muhâlefet edenleri öldürmekle anarşi had safhaya yükselince durumdan haberdâr olan Selçuklu sultanı **Muhammed Tapar**, O'na bir mektup göndererek "Baban Bâtınîler husûsunda bana muhâlefet ediyordu. Şimdi O yok. Senden benim bir evlâdım olarak onları yok etmeni istiyorum." diye bildirmesi üzerine ileri gelir kumandanlar da bu fikri destekleyince **Alparslan** gerekli tedbirleri alarak Bâtınî reislerini birer birer yakalatıp idam ettirdi. Pek çoğunu ise, mallarına el koymakla kalmayıp hapsetmiştir. Böylece babasının bir türlü cesâret edemediği bir işi yaparak devletinin huzur ve sükûnunu sağlayabilmiştir. Bunula beraber kumandanlar arasında O'nun gençliğinden istifâde ederek alevlenen rekabet hislerini bertaraf etmekte güçlük çekince Şam atabegi **Tuğtekin**'e müracaatla O'nun Haleb'e gelip devlet işlerini düzeltmek husûsunda yardımcı olmasını istedi. **Tuğtekin**

bu teklifi kabul etmekle beraber genç hükümdâr ile bir istişâre edip Haleb'deki duruma hakkıyla vâkıf olabilmek için O'nu dâvet edip Şam'a getirtti. Şam'da Selçuklu sultanı **Muhammed Tapar**'dan sonra hutbede O'nun adını okuttuğu gibi nâmına da sikke bastırdı. Fazladan olarak kendisini vaktiyle amcası **Dukak**'ın oturduğu tahta çıkarıp, zaman ittifak zamanıdır düşüncesiyle O'na bağlılıklarını arz etti.

Şam'da gâyet itibarlı bir muâmele gören **Alparslan**, Haleb'e döndükten sonra **Tuğtekin**'den aldığı tavsiye üzerine olmalıdır ki; birbirleriyle rekabet hâlinde bulunan birçok kumandanı hapse attırdı. Hattâ bunlardan birçoğunu da öldürttü. Bu sırada vâki teklif üzerine Haleb'e gelmiş bulunan **Tuğtekin**, kendisiyle istişâre edilmeden girişilen bu tenkil hareketi üzerine bunu telkin ve tavsiye etmiş bulunan **Lu'lü** ve adamlarının bir nevi cunta gibi hâkimiyetlerini kırmanın güçlüğünü görerek beraberindeki askerî birlikle Şam'a döndü.

Bu gelişme üzerine genç hükümdârı avucunun içine alarak müthiş bir dikdatör kesilen **Ebû Lu'lü**, çocuk yaştaki hükümdârı ise çeşitli av partileri ve eğlencelerle meşgul edip devlet idâresinden uzaklaştırdı. Bu sûretle fuzuli şâgil gibi görünen emir **Alparslan**'a karşı bir sûikast tertib ederek Eylül 1114 târihinde O'nu öldürerek ülkenin tek hâkimi oldu.[94]

e-Sultanşah Devri

Melik **Alparslan**'ı öldürdükten sonra devlet dizginlerini mutlak mânâsıyla ele geçirmiş olan Atabeg **Lu'lü**, kendi hükümdârlığını ilâna cesâret edemediğinden O'nun yerine henüz altı yaşında bir çocuk olan **Sultanşah**'ı geçirdi. Bu defa O'nun adına devleti idâre etmeye koyuldu.

94 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.508

Kendisini tasvib etmeyenleri azlederek onların yerlerine kendine bağlı kimseleri geçirdi.

Haleb Melikliği, devam eden karışıklıklar sebebiyle zor günler yaşıyordu. Haçlılar her ân buraya saldırabilirlerdi. Bu şehrin sırf kendi imkânlarıyla müdafaası kaabil değildi. Bu sebeple **Lu'lü** başta Şam atabegi **Tuğtekin** olmak üzere civardaki Selçuklu vâli ve kumandanlarına mektuplar göndererek Haçlılar'a karşı yardım talebinde bulundu. Fakat O'na güvenmeyen Selçuklu emirleri bu talebe müsbet bir karşılık vermediler. Diğer taraftan Haleb Emirliği için tek sıkıntı kaynağı Haçlılar değildi. Devam eden karışıklıklar sebebiyle iktisâdî bir kriz yaşanmakta olduğundan halk gayri memnundu. Boyuna arttırılan vergiler ordunun masraflarını karşılamaya bile yetmiyordu. **Lu'lü** devlete âid köyleri satışa çıkararak bir nevi toprak reformu yapmış, bu hareket dahi devlet gelirlerinin masraflara kifâyet etmesini temin edememişti.

Üstelik bu sırada Haleb'de bir deprem olmuş, bu da büyük ölçüde mal ve can kaybına sebep olmuştu. Civardaki Selçuklu emirlerinden yardım talebine cevap alamayan atabeg **Lu'lü** bu defa Büyük Selçuklu Sultanı **Muhammed Tapar**'a bir mektup göndererek O'ndan Haçlı tehlikesine karşı korunmasını taleb etti. Bu sırada Mardin emiri **Artukoğlu İlgâzi** ile Şam emiri **Tuğtekin**, metbû devletleri olan Selçuklular'la alâkalarını kesecek derecede âsi bir durumda bulunmalarına ilâveten Haçlılar'la da ittifak yapmış bulunduğundan aynı zamanda onları cezalandırmak isteyen Selçuklu Sultanı, Suriye'ye bir ordu sevketti. Bu ordudan evveliyetle **İlgâzi** ve **Tuğtekin**'i itaat altına almalarını, sonra da bunların Haçlılar'la savaşmalarını emretti. Emir **Porsuk** kumandasındaki bu ordu Haziran 1115 târihinde Haleb yakınına vâsıl olduğunda **Lu'lü** ve O'nun ordu kumandanı

Yaruktaş'a müracaat ile Haleb'in sultan adına kendisine teslimini istedi. Bu talep atabeg **Lu'lü**'nun güttüğü maksada aykırı olduğundan reddedildi. Çünkü O, yerinde kalmak şartıyla Selçuklu sultanından sadece yardım ve destek taleb etmişti.

Emir **Porsuk**'un talebini aykırı bulan atabeg **Lu'lü**, bu defa Selçuklu ordusuna karşı korunmak maksadıyla muhâlif durumundaki **İlgâzi** ve **Tuğtekin**'e haber salıp onları yardıma çağırdı. **Tuğtekin** ve **İlgâzi** bir kısım kuvvetlerle gelip Haleb'i müdafaa tertibleri alınca Selçuklu ordusu onlarla savaşmak yerine kendilerini arkadan hançerlemek üzere geri çekilip **Tuğtekin**'e bağlı olan Hama'yı kuşattı. Kolayca zaptettiği bu şehirde **Tuğtekin**'e bir darbe olsun diye şehri üç gün yağmalattı. Bunun üzerine **Tuğtekin, İlgâzi** ve Haleb kumandanı **Yaruktaş** Antakya prensi **Roger**'e müracaatla O'ndan askerî yardım talebinde bulundular.

Bu sırada Kudüs kralı **Baudovin** başta olmak üzere civardaki Haçlı kumandanları da Antakya'ya gelerek bu âsi Selçuklu emirleriyle bir durum müzâkeresi yaptılar. Kış yaklaşmakta olduğundan Selçuklu ordusunun geri çekileceğini hesap etmelerine rağmen kuvvetlerini birleştirerek Efâmiye Kalesi önünde karargâh kurup beklemeye koyuldular. İki taraf burada iki ay müddetle karşı karşıya gelip mevzilendikleri hâlde harbe cesâret edemediler. Eylül 1115 nihâyetinde Selçuklu ordusu çekilmeye başlamışsa da çekilirken bazı şehir ve kasabaları ele geçirip buralarda Selçuklu hâkimiyetini yeniden tesis ettiler. Kuzeye doğru çekilirken onların hareketini tâkib eden atabeg **Lu'lü** durumdan Antakya prensi **Roger**'i haberdâr ediyordu. Selçuklu ordusunun güzergâhdaki şehir ve kasabaları ele geçirmek için birçok kola ayrılmış olmasından istifâde eden **Roger**, âni

baskınlarla bu orduya pekçok zâyiat verdirmiştir.

Selçuklu ordusu mâruz kaldığı bu baskınlar sebebiyle bu seferin aslî maksadını tâkib etmekten vazgeçerek geri çekildiğinden atabeg **Lu'lü**, metbû devletine karşı Haçlılar'la ittifak ihâneti sâyesinde yerini koruyabildi. Ancak Selçuklu sultanı **Muhammed Tapar**'ın, bu ihâneti cezasız bırakmayacağından emin bulunduğu için Haleb'deki iki senelik dikdatörlüğünden vazgeçerek ava çıkmak bahanesiyle Haleb hazinesinde her ne varsa yanına alarak buradan ayrılıp, eski bir dostu olan Câber Kalesi kumandanı **Sâlim**'in yanına kaçtı. Lâkin burada emir **Aksungur**'un askerleri tarafından öldürülüp nezdindeki hazine ele geçirildi ve Haleb Emirliği'ne iâde edildi.

Lu'lü'nün bu sûretle öldürülmesinden sonra O'nun yerini ordu kumandanı **Yaruktaş** aldı. Bir ara idâre küçük sultan **Sultanşah**'ın ablası **Âmine Hâtun**'un eline geçmişse de bu durum fazla devam etmedi.

Yaruktaş, Lu'lü'yü öldürmüş bulunan **Aksungur**'un kendisini cezalandırmasından korktuğu için **Lu'lü**'nün müttefiki olan Antakya prensi **Roger**'e müracaatla yardım talebinde bulundu. Haleb'e gelen **Roger**, kendisine bazı şehirlerin ve bir mikdar paranın verilmesi şartıyla **Yaruktaş** ile anlaştı. Bu durum Haleb melikliğinin içinde bulunduğu iktisâdî krize tuz biber ekti. Buna ilâveten **Yaruktaş**, durumdan şikâyetçi olan bazı kumandanların azline teşebbüs edince bundan çıkan kargaşa sonunda mevkiini kaybetti.

Selçuklu hâkimiyetinden çıkıp bu defa Haçlılar'ın vasalı durumuna gelen Haleb Emirliği son günlerini yaşıyordu. Halk büyük bir ümidsizlik içinde idi. Bu sebeple Mardin emiri **İlgâzi**'ye haber göndererek O'nun gelip Haleb'i teslim alması ve kendilerine Haçlılar'a karşı koruması teklifinde bulundular. **İlgâzi** Haleb yakınlarına geldiğinde ku-

mandanlar arasında fikir ayrılığı çıkmış, O da buna kızarak geriye çekilmişse de pişman olan bir kısım kumandanlar arkasından yetişerek O'nu ikna etmeleri üzerine geriye dönüp Haleb şehrini teslim almıştır.

İlgâzi, Haleb'e tam mânâsıyla hâkim olmak istediğinden her tarafa kendi adamlarını yerleştirmiş olduğu gibi, meliklik sarayında oturan **Melikşah** ve âilesinin fertlerini buradan çıkarıp sıradan bir evde göz hapsine aldı. Bu O'nun azli demekti. Böylece Suriye Selçuklu Devleti'nin Haleb melikliği kolu nihâyete ermiş oluyordu.

Esasen **Sultanşah**, gâyet küçük bir yaşta iş başına geçtiğinden hiçbir zaman meliklik yapamamış, O'nun zamanında önce atabeg **Lu'lü** sonra da ordu kumandanı **Yaruktaş** dikdatör olarak Haleb melikliğini idâre etmişlerdir. Nihâyet Artukoğlu **İlgâzi**'nin dâveti üzerine Haleb'e gelip yerleşmesinden sonra bu tâlihsiz sultan önce Haleb'de, daha sonra ise, Câber Kalesi, Harran ve Mardin'de devam eden hapis hayatından kaçarak kurtulmuş ve Haleb'i tekrar ele geçirme teşebbüslerinde bulunmuşsa da başarılı olamayarak Haleb Selçuklu Devleti'nin son meliki olarak târihe intikal etmiştir.

f-Şam Melikliği ve Tuğtekinliler Atabegliği

1-Şam Melikliği

Büyük Selçuklu Sultanı **Melikşah**'ın kardeşi **Tutuş** tarafından kurulmuştur. Evvelce hikâye edilmiş olduğu üzere **Melikşah**, 1092 Yılı'nda vefât edince O'nun oğulları **Berkyaruk** ile **Mahmud** arasında saltanat mücâdelesi başlamıştı. **Mahmud** küçük bir çocuktu. Anası **Terken Hâtun** ve bir kısım kumandanlar tarafından destekleniyordu. Fakat netice olarak O'nun taraftarları mağlub edilmiş ve ağabeyi **Sultan Berkyaruk**, Büyük Selçuklu Devleti'nin

sultanı olmuştu (1094-1105). Fakat sonradan Suriye hâkimi olan **Tutuş** da yeğeni **Berkyaruk**'a karşı saltanat dâvâsına girişmiş ve bu uğurda hayatını kaybetmişti. **Tutuş**'un vefâtından sonra Suriye Selçuklu Devleti'nin başına Haleb emiri **Rıdvan** melik sıfatıyla geçmiş, kardeşi **Dukak** da O'nun yanında yer almıştı.

Tutuş'un ölümüne sebep olan muhârebede O'nun mâiyetinde olan kumandanlardan olan **Tuğtekin** esir olmuş, **Dukak** ise, kaçmaya muvaffak olarak Haleb'e gelmişti. Fakar bir müddet sonra **Tuğtekin** de hapisten kurtularak Şam'a avdet edebilmişti. Şam'da atabeg olarak bulunan **Tuğtekin, Dukak**'ı yanına çağırdı. **Dukak** kardeşi **Rıdvan**'a haber vermeden Haleb'den kaçıp Şam'a geldi. Şam'da çok iyi karşılanan **Dukak**, babasının tahtına oturtularak melik ilân edildi. Bu sûretle Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olmakla beraber tamamen müstakil bir devletmiş gibi hareket eden Suriye Selçukluları biri Haleb, diğeri Şam Melikliği olmak üzere ikiye ayrılmış oldu.

Bu sırada idi ki, Haçlılar Antakya'yı kuşatmışlardı. Büyük Selçuklu Sultanı **Berkyaruk**, Antakya'yı korumak için sevkettiği orduyu **Dukak** ve O'nun atabegi **Tuğtekin** de katılmakla beraber Selçuklu ordusu başarılı olamadığından Antakya Haçlılar'ın eline geçti. Haziran 1098'de Antakya'yı ele geçirerek burada bir Hristiyan kontluk kuran Haçlılar, ileri harekâta devam ederek 11 Aralık 1098'de Maarratun Numan, 28 Ocak 1099'da Hısmülekrat, Mart 1102'de Antartus, Temmuz 1099'da ise Kudüs'ü ele geçirmeye muvaffak oldular.[95] Bu sûretle Şam Melikliği hem kuzey ve hem de doğudan bir Haçlı çemberi içine alınmış oldu.

Bu hâdiseler cereyan ederken **Dukak**, 8 Haziran

95 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.282 vd.

1104 târihinde normal eceliyle vefât etti. Atabeg **Tuğtekin, Dukak**'ın henüz bir buçuk yaşında olan oğlu **Tutuş**'u **"Şam meliki"** ilân etti. Bununla beraber sadece bir sembol mevkiinde olan **Tutuş** adına emirliğin yegâne hâkimi oldu. Fakat her nedense kısa bir müddet sonra 17 Eylül 1104 târihinde **Dukak**'ın kardeşi **Ertaş**'ı melik ilân ederek **Tutuş**'u azletti. **Ertaş, Tuğtekin**'in kendisine tahakkümünde rahatsız olarak **Busra** vâlisi **Aytekin** ile anlaştı. O'nunla birlikte **Tuğtekin**'in nüfuzunu kıracak asker toplamak üzere Baalbek'e doğru yola çıkmışlarsa da ümid ettikleri kadar asker toplayamadıkları gibi bir daha Şam'a dönme imkânını bulamadılar. Zirâ sadece üç aylık melik sıfatını hâiz bulunmuş olan **Tutuş**, âni bir sûrette vefât edince[96] atabeg **Tuğtekin**, Şam emirliğini atabeg sıfatıyla ele geçirip kendi devletini kurmuş oldu.

2-Şam Atabegliği yâhud Tuğtekinliler

Şam'da bir atabeylik olarak kendi devletini tesis etmiş bulunan **Tuğtekin**'in bu hareketine karşı Büyük Selçuklu sultanından bir itiraz gelmedi. Zirâ O, diğer beylikler ve atabeglikler gibi Selçuklu Devleti'ni metbû olarak tanımaya devam etti.

Bu sırada Haçlı ilerleyişinden sadece Selçuklular değil şiî Fâtımî Devleti de mutazarrır bulunuyordu. Bu bakımdan Haçlı tehdidi altındaki **Tuğtekin**, Fâtımî ordusuyla birleşerek harekete geçmişse de 28 Ağustos 1100 târihinde Remle'de giriştiği savaşı kaybetti. Bununla beraber cesur bir adam olan **Tuğtekin**, takriben bir sene sonra Haçlılar'ın elindeki Alal Kalesi'ne hücum ederek burasını ele geçirdi. Haçlılar'ın burada inşâ ettirdikleri kaleyi yıktı. Mücâdelesine devam eden **Tuğtekin** 1107 Yılı'nda Sevad'a geldi.

96 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X. sh.375 vd.

Burada Kudüs kralının üzerine sevkettiği ordu ile karşılaştı. Lâkin Haçlılar'ın savaşmayarak Taberiye'ye çekilmeleri üzerine O da Şam'a döndü. Ordusunu takviye ederek ertesi yıl Kudüs Krallığı'na bağlı Taberiye üzerine bir sefer daha tertib etti. Burada Haçlılar'ı mağlub edip kumandanlarını esir aldı. Bunun üzerine Kudüs kralı sulh talebinde bulundu.

Haçlılar **Tuğtekin**'le anlaşma sağladıktan sonra dikkatlerini sahildeki Arap emirliklerine çevirerek Arka Kalesi'ni kuşattılar. Kale kumandanı, **Tuğtekin**'den yardım taleb edince Arka üzerine bir sefer tertib eden **Tuğtekin**'in ordusu yolda baskına uğrayarak ağır zâyiat verdi. Bu durumdan istifâde eden Haçlılar, Arka Kalesi'nden sonra işgâl ve istilâlarına devam ederek 12 Temmuz 1109'da Trablus'u, 23 Temmuz'da ise Cebele'yi ellerine geçirdiler.

Bu durumda Haçlı ilerleyişini önlemekte acze düşen **Tuğtekin**, diğer bazı emirliklerle birlikte Büyük Selçuklu Sultanı **Muhammed Tapar**'dan destek taleb etti. Sultan, Suriye üzerine bir ordu sevketmişse de Selçuklu emirleri arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle bundan bir fayda hâsıl olmadı. **Tuğtekin**'in Şam'da kendi adına bir atabeylik kurmasına Selçuklu Sultanı'ndan bir itiraz gelmemiş olmakla beraber bunun kabul edildiğine dâir de bir beyan vâki olmamış bulunduğundan **Tuğtekin**'in atabegliği hukûken meşkûk (şüpheli) görülmekteydi. Melik **Ertaş**'ın Şam'dan ayrılışından itibaren **Tuğtekin**'in atabegliğinin gayr-i meşru olduğunu düşünenler vardı. Bu durumu düzeltmek isteyen **Tuğtekin**, oğlu **Börü**'nün riyâseti altında bir heyeti sultan nezdine gönderdi. Bağdad'da bu heyeti kabul eden sultana **Börü**, babasının bağlılıklarını arzetti. Sultan, hil'at vesâirelerle **Börü**'ye iltifatlarda bulunmuşlarsa da bütün Suriye'nin ıktâının babasına verilmesi husûsundaki talebi

kabul görmedi.

Bu sebeple **Tuğtekin**, bir yıl sonra Bağdad'a bizzat giderek sultana Haçlı tehlikesinin büyüklüğünü anlatmaya ilâveten bağlılığının devamını te'yid etmek istedi. Yanına Trablus'un eski kumandanı **İbni Ammar**'ı da alarak büyük hediyelerle yola çıkan **Tuğtekin**, henüz Bağdad'a vâsıl olmadan yolda bütün Suriye'nin ıktâının bir Selçuklu kumandanına verildiğine dâir yanlış bir haber alması sebebiyle hediyelerini adamlarından biriyle göndererek kendisi Şam'a döndü.

Sultan Muhammed Tapar, Haçlı tehlikesine dâir kendisine ulaşan bunca habere rağmen ülkesindeki iç karışıklıklar sbebiyle ciddî bir teşebbüsde bulunmamıştı. Dâhilî kargaşayı hallettikten sonra 1110 Yılı'nda Haçlılar'a karşı umûmî bir sûrette **cihad** ilân etti. Kendisine tâbi olan bütün emirliklere de teşkil edilecek orduya katılmaları tâlimâtını gönderdi. Kısa zamanda tertib edilen bir Büyük Selçuklu ordusu ilk olrak Urfa'yı hedef ittihaz edip Mayıs 1110 târihinde burası kuşatıldı. **Tuğtekin**'e de bu orduya katılması emri verilmişti.

Diğer taraftan başta Kudüs kralı olmak üzere bütün Hristiyan kontluklar Urfa'nın yardımına koşmuşlardı. Onların Urfa'ya ulaştığı sırada Selçuklu ordusu Harran'a çekilmiş bulunuyordu. Bu sırada Haleb emiri **Rıdvan**'ın Fâtımîler'le birleşerek Kudüs'e saldıracağına dâir bir haber alınması sebebiyle Haçlılar Urfa'dan ayrılıp güneye çekildiler. Fırat Nehri'ni geçerek Selçuklu ordusunun taarruzuna mâruz kalarak pekçok zâyiat verdiler. Selçuklu ordusu ise, kuşatmasına bir müddet daha devam etmişse de aldıkları takviye kuvvetlerle burayı şedid bir sûrette müdafaa etmekte olmalarından dolayı muhâsarayı kaldırıp çekildiler. Bu sırada Urfa'ya girmek üzere yolda bulunan **Tuğtekin**,

elindeki kuvvetlerden cüz'î bir kısmını Selçuklu ordusuna katılmak üzere ileri harekâta memur edip kendisi Şam'a çekildi.

Büyük iddialarla teşekkül ettirilmiş olan Selçuklu ordusu önlerine çıkan Urfa'yı istirdâda muvaffak olunca dağıldı. Bünyesindeki her birlik kendi emirliğine döndü.

Bu başarısızlıktan rahatsız olan **Sultan Muhammed Tapar**, ertesi yıl yâni 1111'de daha büyük bir ordu teşkil ederek Suriye'ye sevketti. Ancak evvelce hikâye edilmiş olduğu üzere bu orduya katılanlardan önce emir **Sökmen**'in, sonra da emir **Ahmedîlî**'nin hastalanıp ölmeleri üzerine onlara âid kuvvetlerin ayrılmasıyla Haleb önlerine kadar vâsıl olmuş bu ordudan da beklenen netice hâsıl olmadı. Atabeg **Tuğtekin** de sultanın emri üzerine emir **Mevdud** kumandasındaki bu orduya katılmıştı. Fakat Selçuklu ordusunda zikredilen tâlihsizliklkerin vukuu üzerine Şam'a döndü.

Bu başarısızlık **Mevdud**'un Sultan nezdindeki güvenini sarstı. Hiç olmazsa Haçlılar'a karşı bir zafer elde ettikten sonra geriye dönmeyi düşünmekteydi ki, **Tuğtekin** Haçlılar'a karşı birlikte savaşma teklifini kabul ederek Kudüs üzerine yürümeye karar verdi. Selçuklu ordusu 28 Mayıs 1113 târihinde Kudüs'e yakın olan Banyas'a ulaştı. Kudüs kralı **Baudouin** tek başına bu orduya karşı koyamayacağını düşünerek Antakya ve Trablus'daki Haçlılar'dan yardım istedi. Haçlı kuvvetleri Kuvâne'ye ulaştığı sırada Selçuklular'ın taaruzuna uğrayarak mağlub ve perişan oldu. Kudüs kralı dahi esir düştü. Fakat teşhis edilememiş olmasından istifâde ederek kaçmaya muvaffak oldu.

Bozguna uğrayan Haçlı ordusu Taberiye'ye çekildi. Selçuklu ordusu bu savaşta elde ettiği ganimetlerin büyük kısmını İsfehan'a göndererek **Sultan Muhammed Tapar** nezdindeki sarsılan güveni düzeltme imkânını buldu. Ku-

mandan **Mevdud**, kendi yeri olan Musul'a dönmeyip kışı Suriye'de geçirmeye karar verdi. O, baharda biraz daha kuvvet toplayarak Kudüs'ü ele geçirmeyi düşünmekteydi. Lâkin bir Cuma namazı vakti kalabalık arasına karışmış olan bir anarşist tarafından öldürüldü. Bu cinâyetin kendisinden çekinen **Tuğtekin** tarafından plânlanmış olduğuna dâir bir şâyia çıkması üzerine **Sultan Muhammed Tapar**'ın **Tuğtekin**'le arası açıldı.[97]

Bu gelişme üzerine **Sultan Muhammed Tapar** 1114 Yılı'nda bu defa Haçlılar üzerine bir sefer tertib etmeyi **Aksungur**'a havâle etti. Civardaki emirlere de O'na destek olmaları taleb edildi. Fakat emirlerin bir çoğu isteksizlik göstererek **Aksungur**'un emrindeki kuvvetlere katılmadı. Bunlar arasında bulunan **İlgâzi**, oğlu **Ayaz** vâsıtasıyla göstermelik bir sûrette üç yüz atlı göndermişti ki, bu duruma kızan **Aksungur**, **Ayaz**'ı hapsetti. Bununla da yetinmeyerek **İlgâzi**'nin hâkim olduğu Mardin civarına yönelerek burasını askerlerine yağmalattı. Buna kızan **İlgâzi**, yeğeni olan **Sökmen** ve **Belek** beyleri de yanına alarak Dârâ civârında konaklamış bulunan **Aksungur** kuvvetlerine saldırdı. Gâfil avlanan **Aksungur** büyük zâyiat vererek geri çekildi. Fakat oğlu **Ayaz**'ı hapisten kurtarmış oldu.

Selçuklu Sultanı **Muhammed Tapar**'ın ordusuna karşı giriştiği bu tecâvüz hareketinin cezasız kalmayacağını düşünen **İlgâzi**, emir **Mevdud**'un ölümü dolayısıyla sultanla arası açılmış bulunan **Tuğtekin**'e yaklaştı. Onlar bir Selçuklu ordusunun üzerlerine gönderilebileceğinden emin oldukları için Antakya prensi **Roger** ile anlaşarak kendi metbûlarına karşı bir kere daha ihânet yoluna saptılar.

Bu anlaşmadan sonra **İlgâzi**, emrindeki orduyu takviye gayreti peşinde koşarken Humus hâkimi **Karaca**'nın

97 **İbn'ül Esir**, a.g.e, C.X, sh.495

hücumuna uğrayarak esir edildi. **Tuğtekin**, müttefiki olan **İlgâzi**'yi kurtarmak maksadıyla Humus önlerine gelerek O'nun serbest bırakılmasını istediyse de şehre hücum ettiği takdirde **İlgâzi**'nin öldürüleceği tehdidi karşısında Şam'a dönmeye mecbûr kaldı.

Karaca, İlgâzi'yi teslim almak üzere Selçuklu sultanına haber gönderdi. Fakat epey bir müddetle O'nu teslim almak için kimsenin gelmediğini görünce **Tuğtekin**'den çekindiği için **İlgâzi**'nin oğlu **Ayaz**'ın kendisine rehin bırakılması ve **Tuğtekin**'in tekraren Humus üzerine saldırmasının engellenmesi şartıyla **İlgâzi** ile anlaşıp O'nu serbest bıraktı. Serbest kalan **İlgâzi**, yeniden asker toplayarak oğlunu kurtarmak üzere harekete geçtiyse de **Sultan Muhammed Tapar**'ın **Ayaz**'ı teslim almak üzere gönderdiği birliğin buraya yaklaşmakta olduğu haberini alınca şehrin muhasarasından vazgeçerek Mardin'e döndü.

Evvelce anlatılmış olduğu üzere emir **Porsuk** kumandasındaki bu ordu Mayıs 1115'de o sırada **Rıdvan**'ın ölümü, yerine geçen oğlu **Sultanşah**'ın çocuk yaşta olmasından istifâde ile dikdatör kesilen **Lu'lü**'nun idâresi altında karışıklıklarla çalkalanan Haleb'i almaktı. Esasen **Lu'lü, Tuğtekin**'den çekindiği için sultandan şehri kendilerine teslim etmek üzere yardım istemişti. Fakat bu sözünden dönen **Lu'lü**, bu defa sultana başkaldırmış olan **Tuğtekin** ve **İlgâzi** ile anlaşma yoluna gitti. Bunlar Haleb'e gelerek şehrin Selçuklu ordusuna karşı müdafaa tertibi alınca emir **Porsuk, Tuğtekin**'i cezalandırmak maksadıyla geriye çekilip O'na bağlı Hama şehri üzerine yürüdü. Burasını kolaylıkla ele geçiren emir **Porsuk, Tuğtekin**'e tâbi civar şehirleri ele geçirmeye başlayınca **Tuğtekin** Antakya Kontluğu hâkimi **Roger**'den tekrar yardım talebinde bulundu. Haçlılar, Selçuklu ordusunun asıl hedefinin kendileri olduğunu

bildikleri için bu talebi kabul ederek **Tuğtekin** ve **İlgâzi** kuvvetleriyle birleştiler. **İlgâzi** ve **Tuğtekin** Haçlılar'dan destek aldıkları hâlde onlarla birlikte Selçuklu ordusuyla savaşarak metbû devletleriyle aralarındaki husûmeti büyütmeyi göze alamadıklarından hareketsiz kaldılar. Selçuklu ordusu da bu durumda kuzeye çekildi.

Böylece bu iki âsi emir Selçuklu ordusuyla karşı karşıya gelmek mecbûriyetinden kurtulduktan sonra Sultan'la aralarını düzeltmek çarelerini aramaya koyuldular. Zirâ bir tarafta Haçlılar, diğer tarafta Selçuklu olmak üzere iki ateş arasında kaldıkları takdirde hâkimiyetlerini devam ettiremezlerdi. 1115 Yılı sonbaharında Bağdad'a gelmiş bulunan Selçuklu sultanı **Muhammed Tapar**'a karşı bir sulh teşebbüsünde bulunmak isteyen **Tuğtekin**, çok kıymetli hediyelerle Sultan'ı ziyaret etti. O'na bağlılıklarını arzetti. Yaptığı yanlışları hangi mecbûriyetler altında yaptığını izah ederek Sultan'ı ikna etmeye muvaffak oldu. **Sultan Muhammed Tapar** da bu ihtilâfı daha fazla büyütmek istemediğinden O'nun özrünü kabul etti. Kendisine hil'atler giydirerek O'nun Suriye'deki vâliliğini teyid etti. Fazladan olarak kendisine mahallî bir takım askerî ve mâlî haklar tanıdı. Bu sûretle Suriye Selçuklu Devleti'nin Şam Emirliği'nin O'nun şahsında bir atabeglik olarak devamını kabul etmiş oldu. Bu sûretle **Tuğtekin**'in Suriye atabegliği meşrûlaşmış oldu.

Tuğtekin Şam'a döndükten sonra Haçlılar'a karşı sefere memur edilen Selçuklu kumandanı **Aksungur**'u Şam'da misâfir ettiği gibi emrindeki kuvvetlerle O'na katıldı. Bu sırada Trablus kontu, Selçuklu şehir ve kasabalarına saldırmaktaydı. Birlikte O'nun üzerine harekete geçerek 1116 Yılı'nda Haçlılar'ı bozguna uğratıp kılıçtan geçirdiler. Trablus kontu pek az adamıyla birlikte kaçıp kurtula-

bildi. 1118 Yılı'nda ise Mısır'ı fethetmek üzere harekete geçen Kudüs kralı yolda hastalanarak öldü. Bunun üzerine Kudüs'deki Haçlılar arasında kargaşa çıktı. Urfa kontu yeni Kudüs kralı seçilmek için Kudüs'e geldi. Bu kargaşayı haber alan **Tuğtekin**, durumdan istifâdeyle Kudüs'ü kurtarmak için harekete geçti.

Bu sırada ölen kralın yerine geçmiş bulunan **II. Baudouin**, zamana ihtiyacı olduğu düşüncesiyle **Tuğtekin**'e sulh teklifinde bulundu. Şartlarda anlaşılamadığından **Tuğtekin** Taberiye üzerine hücûma geçti. Haçlılar'ın hâkimiyetindeki birçok yerleri yağmaladıktan sonra Kudüs'ü muhâsaraya cesâret edemeyerek Şam'a çekildi. O'nun çekilmesi üzerine Haçlılar, Şam atabegliğine âid şehir ve kasabalar üzerine tecâvüze kalkışınca **Tuğtekin** bu tecâvüzlere mukabelede bulunmak üzere onlar üzerine henüz genç ve tecrübesiz olan oğlu **Böri** kumandasında bir ordu sevketti ise de bu ordunun yenilip geri çekilmesi üzerine Mardin emiri **İlgâzi**'den yardım taleb edildi.

Tuğtekin ve **İlgâzi** civardaki Türkmen beylerine de müracaat ederek Haçlılar'a karşı hatırı sayılır bir ittifak husûle getirmeyi başardılar. **İlgâzi** birçok Türkmen beyi ile birlikte 1119'da Kinnesrin'e gelerek burada **Tuğtekin**'in ordusunu beklemeye koyuldu. Antakya hâkimi **Roger**, hasmı olan iki ordunun birleşmesinden önce kolay bir zafer kazanmak ümidiyle Tell-Afrin önüne gelerek karargâhını kurdu. O'nun Kudüs kralından gelecek yardım kuvvetini beklemeden giriştiği bu hareketi öğrenen **İlgâzi, Tuğtekin**'i beklemeden taarruza geçerek **Roger**'in emrindeki Haçlı ordusunu kılıçtan geçirdi. Ölümden kurtulabilenler esir alındı. **Roger** dahi ölenler arasındaydı. Batılı kaynaklar bu imhâ hareketi dolayısıyla oraya "**Kanlı Meydan**" adını verdiler. **İlgâzi** ileri harekâta devamla önce Antakya Kalesi'ni

kuşattı. Fakat almaya muvaffak olamadı. Bu sırada yetişen **Tuğtekin** ile birlikte civardaki Haçlılar'a âid birçok şehir ve kasabayı ele geçirdiler.

Kudüs kralı **II.Baudouin, Roger**'in öldürüldüğü feci mağlûbiyeti öğrenince Antakya'ya gelip şehri Selçuklular'a karşı takviye ve **Roger**'in on bir yaşlarındaki oğlunu babasının yerine geçirdikten sonra **İlgâzi**'nin muhâsarayı kaldırıp çekilmesi üzerine bir intikam seferi tertibledi. Bu sırada **Tuğtekin** ve **İlgâzi** Âsi Nehri civârındaki Haçlılar'a âid şehir ve kasabaları geriye almakla meşguldüler. Onlara saldıran Haçlı kuvvetleri kâh mağlub oldular, kâh da gâlib geldilerse de bunların hepsi mevzî kaldı. Bununla beraber **Tuğtekin** ve **İlgâzi** Haçlılar'ın elinden birçok şehir ve kasabayı istirdâda muvaffak olduktan sonra pekçok esirle geriye döndüler.

1124 Yılı Şubat ayında Haçlılar bir sâhil şehri olan Sur'u Venedik donanmasının da yardımıyla hem denizden ve hem de karadan kuşattılar. Şehir halkı **Tuğtekin**'e müracaatla yardım taleb etti. **Tuğtekin** ise, tek başına Haçlılar'a karşı koyamayacağını düşündüğünden şiî Fâtımî Devleti'ne müracaat etti. Zirâ bu şehir onlara âiddi. Fâtımîler içinde bulundukları dâhilî ihtilâflar sebebiyle bu talebe müsbet bir karşılık veremediklerinden burasının vâlilik menşurunu **Tuğtekin**'e göndererek müdafaayı da O'na havâle ettiler.

Tuğtekin harekete geçti ise de Fâtımîler'den beklediği yardım gelmediğinden başarılı olamadı. 7 Temmuz 1124 târihinde şehir eman isteyerek teslim oldu. Sur'un düşmesiyle civardaki bütün sâhil limanları Haçlılar'ın eline geçmiş oldu. Bu sırada başta Mardin emiri **İlgâzi** olmak üzere birçok değerli kumandanın vefât etmiş olması Haçlılar'ın önlerinin açılmasına sebep oldu. Ancak bu sırada Musul vâlisi **Aksungur**, Haleb Emirliği'ni ele geçir-

mekle Haçlılar'la hemhudud olmuş oldu. Haleb'de tutunabilmesi için Haçlılar'la savaşmaya mecbûrdu. Bu sebeple **Tuğtekin**'den yardım taleb etti ve Hama'da O'nun kuvvetleriyle birleştikten sonra 9 Mayıs 1125'de Kefertab üzerine yürüyerek burayı Haçlılar'dan geriye aldı. Daha birkaç şehri istirdâd ettikten sonra Azaz'a geldi.

Bu durumu öğrenen Kudüs kralı topladığı müttefik Haçlı ordusuyla **Aksungur**'un karşısına gelip karargâh kurdu. Burada ufak çapta çarpışmalarla devam eden savaş sonunda Kudüs kralı geri çekilmeye başladı. Selçuklu kuvvetleri çekilen düşmanı tâkibe koyulduğunda Selçuklu ordusunun savaş düzeni bozuldu. Âniden geriye dönen Haçlı ordusu kendisini tâkib edenleri geriye püskürtmeyi başardı. Bununla beraber her iki taraf da büyük ölçüde zâyiat verdiğinden anlaşmaya varıldı. Selçuklu ordusunun zâyiatı daha fazla olduğundan ele geçirilen birçok şehir ve kasaba Haçlılar'a iâde edildi. Esirlerse karşılıklı olarak serbest bırakıldılar.

Haçlılar için nisbî bir zafer sayılan bu hareketten sonra Kudüs kralı Kudüs'e dönmeyerek Kuzey Suriye'de kaldı ve dâimî bir sûrette Şam atabegliğine âid şehir ve kasabalar üzerine yağma ve tahrib hareketlerinde bulunduktan sonra 13 Ocak 1126'da Şam üzerine harekete geçti. **Tuğtekin** civardaki Türkmen beylerinden yardım taleb etti. Şehrin müdafaasını oğlu **Böri**'ye bırakarak Haçlı ordusunu karşılamak üzere hârice çıktı. Mercüssuffar'da 25 Ocak 1126 târihinde Haçlı ordusuyla savaşa tutuşan **Tuğtekin** müthiş bir mağlûbiyete mâruz kaldı. Haçlılar hem fazlaydı hem de Şam ordusu ekseriyetle yaya bulunuyordu. Bozgunda atlılar harb sahasını terkedince Haçlılar'ın süvârileri onları tâkibe koyuldular. Harb meydanında yayalar kaldı. Haçlılar ordusundaki yayalar azlıktı. Bununla beraber **Tuğtekin** atlılarla

birlikte sâlimen Şam'a dönmüş ve mağlûbiyeti kabul etmişse de geride kalan yayalar Haçlı yayalarını tamamen imhâ etmeye muvaffak oldular. Bu sebeple mağlûbiyet içinde gâlibiyet elde ederek büyük ganimetlerle Şam'a döndüler. Bu sûretle kendini zafer kazanmış olarak kabul eden Kudüs kralı gerçekte büyük zâyiat vermiş ve Şam ordusunun yayalarına karşı ağır bir mağlûbiyete uğramıştı.

3-Şam Atabegliği'nde Böri (1128-1132) Devri

Emir **Mevdud**'un Şam'da câmie girerken bir fedâi tarafından öldürülmüş olmasının **Tuğtekin**'in bir teribi olması yolundaki bir şâyia üzerine Selçuklu sultanı **Muhammed Tapar**'la O'nun arasının açıldığını, bu durumu düzeltmek maksadıyla **Tuğtekin**'in 1115 Yılı'nda Bağdad'da Sultan'ı ziyâretle afva nâil olmuş bulunduğunu evvelce ifâde etmiştik. **Tuğtekin** sadece afvedilmemiş, Şam Atabegliği nesline intikal etmek üzere Sultan'ın bir menşuru ile meşrûlaştırılmıştı. Bu sebeple **Tuğtekin**, 1128 Yılı'ndaki ölümünden bir müddet evvel büyük bir merâsimle oğlu **Böri**'yi atabeyliğe veliahd ilân etmişti. **Böri**, O'nun hayatta olan tek vârisiydi. Bu sebeple babasının ölümü üzerine ihtilâfsız bir sûrette Şam Atabegi oldu. Dört yıl süren atabegliği esnâsında babasının kurduğu devleti dehşet saçan bir terör hareketi olan Bâtınîler'i tenkil ederek huzura kavuşturduğu için Şam Atabegliği tarihte "**Tuğtekinler**" olarak anıldığı gibi "**Böriler**" olarak da anılır.

Böri işbaşına geçtiği zaman babası tarafından Şam'a yerleştirilmiş olan Bâtınîler O'nun devleti için büyük bir tehlike arzetmekteydi. Diğer taraftan civardaki şehir ve kasabaları ele geçirmiş bulunan Haçlılar'ın Şam üzerine saldırmaları beklenmekteydi. Bu durumda Haçlılar'a karşı kendini müdafaa için hiç şüphesiz evveliyetle iç huzuru

sağlamalıydı.

Böri, aynı zamanda Musul ve Haleb'de hâkimiyet tesis eden Zengiler'in de tehdidi altındaydı. **İmâdüddin Zengi**, Irak Selçuklu Sultanı **Mahmud**'un oğlu **Alparslan**'a atabeg tâyin edildikten sonra hâkimiyeti altındaki toprakları genişletmiş, Şam Atabegliği'nin kuzeyinde bir tehlike olarak ortaya çıkmıştı. O'nun da Irak ve Suriye'yi kendi hâkimiyeti altında birleştirmek ve bu sûretle Haçlı ilerleyişini durdurmak gibi bir emeli olduğunu bilen **Böri**, gâyet tehlikeli bir durumdaydı. Babasından kendisine miras kalan vezir **Mezdegânî**'yi yerinde bırakmıştı. O'na büyük bir itimat besliyordu. İktâlarını artırarak gelirini çoğaltmıştı.

Tam bu sırada Haçlılar Müslümanlar'ın denizden irtibatlarını kesmiş ve gözlerini Şam'a dikmişlerdi. **Tuğtekin**'in ölümünü fırsat bilerek Şam civârındaki şehir ve kalelere saldıran Haçlılar'ın Şam'a tecâvüz edeceklerinden şüphe edilmemekteydi. Bu sırada devletin istihbârâtı bir komployu açığa çıkarmasıyla **Böri**, Haçlılar'dan evvel kendi bünyesindeki Bâtınî terörü temizlemek ihtiyacını hissetti. Zirâ öğrenilmişti ki Bâtınîler Haçlılar'la anlaşarak onların Şam'ı kuşatmaları hâlinde gizlice şehrin kapılarını açmak sûretiyle ihânet edeceklerdi. Haçlılar da bu ihânetleri mukabilinde onlara ellerindeki Sur şehrini vermeyi vaad etmişti. **Böri** hiç tereddüd etmeden âni bir kararla güvendiği veziri **Mezdegânî**'nin de bu tertibe dâhil olduğunu öğrenince tertiblediği bir toplantıda O'nu emirlerin ve saray mensuplarının gözleri önünde öldürmekle işe başladı. Bâtınîler evvelden şahıs be şahıs tesbit edilmişlerdi. Hazırlanmış olan bir plânla bunlar sabahtan akşama kadar birer birer yakalanıp katledildiler. Kaynakların rivâyetine göre bu sûretle katledilen Bâtınîler'in sayısı altı bin ile yirmi bin

arasındaydı.[98]

Bâtınîler'in asıl yuvalandıkları yer Banyas şehri idi. Burada kale kumandanı olan **İsmâil**, Bâtınî reislerinden biri idi. Sıranın kendisine geleceğini düşünerek Banyas'ı Haçlılar'a teslim ettiği gibi kendisi de onlara sığınarak **Böri**'ye karşı korunmasını taleb etti.

Haçlılar plânladıkları Şam kuşatması için Bâtınîler'den görecekleri yardımdan bu sûretle mahrum kalmışlarsa da buraya tecâvüz fikrinden vazgeçmediler. Birleşik Haçlı ordusu Şam istikametinde ilerlemeye başlayınca **Böri**, tek başına onlara karşı koyamayacağını düşünerek civardaki Türkmen emirlerinden yardım taleb etti. Bir taraftan da şehirde yiyecek depoladı. Bu sırada Haçlı ordusu kumandanı **Guillaume** de ordusuna yiyecek tedâriki için Harran'a gitmişti. Dönüşte **Böri**'ye yardıma gelmiş olan Türkmenler'in baskınına uğrayarak güçlükle canını kurtarıp kaçabilmişti. Bu sûretle Haçlı ordusunun külliyetli bir kısmı mağlub edilip kaçmaya mecbûr kalınca diğerleri de Şam kuşatmasından vazgeçtiler.

Haçlılar'la mücâdeleyi varlık sebebi addeden ve bu maksadla bütün bölgeyi kendi idâresi altında birleştirmeyi hedefleyen Musul atabegi **İmâdeddin Zengi**, Haçlılar'ın bu hezimetini öğrenince Antakya üzerine bir sefer tertib etti ve bu sebeple **Böri**'den yardım talebinde bulundu. **Böri** O'ndan endişeli bulunduğu için müterediddid davrandı. Lâkin Haçlılar'ın da tepelenmesini arzu ettiğinden **İmâdeddin Zengi**'ye askerlerine bir zarar gelmeyeceği ve Şam'a saldırmayacağı husûsunda yemin ettirdikten sonra Hama'ya tâyin etmiş olduğu oğlu **Bahaddin**'le bir kısım kuvvetle **Zengi**'ye yardıma gitmesini emretti. Ayrıca Şam'dan da kumandanı **Havas**'ın riyâsetinde beş yüz atlı gönderdi. Bunlar

98 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C:X, sh.656 vd.

Bahaddin'in askerleriyle birleşerek Haleb'e geldiklerinde önce gâyet iyi karşılandılar. Fakat üç gün sonra **İmâdeddin Zengi** tarafından kâmilen hapsedildiler. **Zengi** bu hareketiyle **Böri**'yi zayıf düşürerek bölgeyi kendi hâkimiyetinde birleştirmek istiyordu. O'nun en seçkin kumandanı ve askerlerini hapsettikten sonra harekete geçip 24 Eylül 1130 târihinde Hama'yı zaptetti. Buranın emiri **Karaca** da şehrin kendi emirliğinde bırakılması şartıyla **Böri**'ye ihânet edip **Zengi**'nin tarafına geçti. **Zengi** bu talebi kabul etmekle beraber bir gün sonra O'nu hapsederek yerine kendi adamlarından birini tâyin etti.

Buradan Humus'a gelerek şehri kırk gün müddetle kuşattıysa da muhâsarayı kaldırıp aynı yılın Kasım ayında Haleb'e döndü. **Böri** ise bu sırada Haçlılar'la savaşmakta bulunduğundan Hama ve Humus'un yardımına gelemedi. Musul atabeğine müracaat ederek yeminini hatırlattı ve başta oğlu olmak üzere hapsettiği askerleri serbest bırakmasını istedi. **Zengi** bunun için elli bin dinar teklif etti. Anlaşma hâsıl olmadan **Böri** Bâtınîler'in tecâvüzüne mâruz kaldı. Tenkil ettiği Bâtınîler'in intikam alacaklarını bildiği için gâyet tedbirli davranmasına rağmen Bâtınîler'in merkezi olan Alamut Kalesi'nden gönderilen iki İran'lı Bâtınî fedâisi kendilerini Türkmen göstererek Şam Atabegliği'nin ordusuna sızmayı başarabilmişlerdi. Daha sonra da tamamı Horasanlı Türkler'den kurulan muhâfız birliğine intikal eden bu iki Bâtınî fedâisi 7 Mayıs 1131 târihinde yakınında bulunmaktan istifâdeyle **Böri**'yi hançerlediler. Diğer muhâfızlar tarafından derhal öldürülmüşlerse de **Böri** zırhlı olduğu hâlde boynundan ve kaburgasından yaralandı fakat ölmedi.

Bu sırada Irak'daki Abbasi halîfesi **Müsterşit Billâh** ile Arab emiri **Dübeys** arasında ihtilâf çıkmış bulunuyor-

du. **Böri**'nin azadlı kölesi **Gümüştekin**'in ölmesi üzerine O'nun dul karısı **Dübeys**'e haber göndererek kendisiyle evlenme teklifinde bulundu. **Dübeys** Irak yerine Suriye'de faaliyette bulunmak düşüncesiyle bu teklifi kabul edip adamlarıyla Suriye'ye yöneldi. Lâkin ne kendisi ne de adamları Suriye hakkında bir bilgiye sâhibdiler. Yollarını şaşırdılar ve susuzluktan kırıldılar. **Böri** bir kısım süvâri müfrezesi göndererek **Dübeys**'i yakalatıp huzuruna getirtti. O'na iyi davranmakla beraber ihtiyaten kendisini hapsetti ve O'nun mücâdele hâlinde bulunduğu halifeye durumu bildirdi. Halife göndereceği adamları teslim etmek üzere O'nu muhafaza altında tutmasını bildirdi.

Dübeys, halifeyle giriştiği mücâdelede **İmâdeddin Zengi** ile birlikte hareket etmekteydi. **İmadeddin Zengi, Böri**'ye haber göndererek O'nu kendisine teslim ettiği takdirde oğlu **Sevinç** dâhil hapisteki **Böri**'nin askerlerini serbest bırakacağını bildirdi. Bu teklif **Böri**'ye câzip geldiğinden halifeye verdiği sözü unutmuş gibi görünerek bu teklifi kabul etti. **Böri**, Bağdad'dan **Dübeys**'i almak üzere gelen heyetten özür dileyerek oğlu ve askerlerini kurtarmak için böyle hareket etmek mecbûriyetinde olduğunu söyledi. Ancak eli boş geriye dönen bu heyet mensupları yolda **Zengi**'nin hücumuna uğrayarak hapsedildiler.

Böri, Bâtınî fedâilerinin sûikast teşebbüsünden aldığı bir yara ile kurtulmuşsa da bu yaranın iyileşmemesi sebebiyle bir sene sonra vefât etti. Ölümünü anlayınca babasının kendisi için yaptığı gibi bir merâsim tertib ederek oğlu **İsmâil**'i 28 Mayıs 1131 târihinde veliahd ilân etti ve 6 Haziran 1132'de aldığı yaradan öldü.

4-Şam Atabegliği'nde İsmâil (1132-1135) Devri

İsmâil, **Böri**'nin tek vârisi değildi. Atabegliğin başı-

na geçer geçmez kardeşinin isyanıyla karşılaştı. O sırada Baalbek vârisi bulunan **Muhammed**, harekete geçip civardaki iki kaleyi ele geçirdi. Bu **İsmâil**'in atabegliğine karşı âşikâr bir isyandı. Buna karşı 1132 Yılı Eylül ayında harekete geçen **İsmâil**, kardeşi tarafından zaptedilen kaleleri geri aldıktan sonra O'nu cezalandırmak için Baalbek üzerine yürüdü. İki kardeş arasında yapılan savaşı kaybeden **Muhammed**'in özür dilemesiyle ağabeyi tarafından afvolundu. İtaat sözü verdiğinden tekrar Baalbek'e vâli tâyin edildi.

Bu sırada bölgedeki Haçlı ilerleyişinde bir duraklama vâkî oldu. Zirâ arka arkaya birçok Haçlı kumandanı normal eceliyle vefât etmişlerdi. Bunun üzerine onların hâkim oldukları kontluklarda karışıklıklar çıktı. Bu durumdan istifâde etmek isteyen **İsmâil** 11 Aralık 1132 târihinde Haçlılar'ın elindeki Banyas şehri önüne geldi. Üç günlük bir kuşatmadan sonra burasını ele geçirdi. Bundan sonra Musul atabegi **Zengi**'ye kaptırmış bulunduğu Hama'yı kuşattı. **Zengi** o sırada Bağdad'daki Abbasi halifesiyle mücâdele hâlinde bulunduğundan buraya yardım edemedi. Şehir eman dileyerek **İsmâil**'e teslim oldu.

İsmâil giriştiği fütûhâta devam imkânı bulamadı. Çünkü 1134 Yılı Ocak ayı sonlarında çıktığı bir av partisinde kendi adamlarından birinin tecâvüzüne uğradı. Atının yaralanmasıyla kendi kurtuldu. Kaçan mütecâviz, adamları tarafından yakalanarak huzuruna getirildi. O aslında bugünkü mânâsıyla bir tetikçi idi. Sûikast içinde başka kimlerin olduğunu itiraf etmesi üzerine hem kendisi ve hem de isimlerini verdiği kimseler öldürüldü. **İsmâil**'in bu tarzda ciddî bir tahkikat yapılmaksızın bir sûikastçinin ifâdesini esas alarak birçok kimseyi öldürtmesi kumandanlar arasında hoşnutsuzluk yarattı. Buna ilâveten kardeşi **Bahaddin**'i de

basit bir sebeple hapsederek kapattığı hücrede aç bırakmak sûretiyle ölümüne sebep olması bu hoşnutsuzluğa tuz biber ekti. Bu muhalefetten ürken **İsmâil**, her ân öldürülmek korkusuna kapılarak **Nureddin Zengi**'ye kendisini koruması ve küçük bir kale vermesi mukabilinde Şam'ı teslim etmeye âmâde bulunduğunu bildirdi. Lâkin O'nun giriştiği bu tertib haber alındığından oğlu **Sevinç**'in aç bırakılarak öldürülmesinden infiâle kapılan annesi de kendisinin aleyhine döndü. 30 Ocak 1135 târihinde annesinin muhâfızları tarafından öldürülerek yerine kardeşi **Şahâbeddin Mahmud** geçirildi.

5-Şam Atabegliği'nde Şahâbeddin Mahmud (1135-1139) Devri

Şahâbeddin Mahmud atabeg olmadam önce kardeşi **İsmâil** tarafından Musul atabegi **Zengi**'ye gizlice bir mektup yazıldığını söylemiştik. Bu mektup üzerine harekete geçen **Zengi** bölgeye geldiğinde **İsmâil** ölmüş yerine ise **Mahmud** geçmiş bulunuyordu. **Zengi** Şam'ın kendisine teslim edilmesini isteyince **Mahmud**, bu hususta söz verenin ölmüş bulunduğunu, bu sebeple vazgeçip geri gitmesini bildirmesine rağmen **Zengi** maksadından vazgeçmeyerek Şam yakınlarında karargâhını kurdu. Ufak tefek çatışmalar olduysa da yeni atabeg **Mahmud**'un duruma hâkim olması sebebiyle bir netice alınamayacağını gören **Zengi**, **Mahmud**'a atabegi bulunduğu Irak Selçukluları'nın meliki **Alparslan**'a biat etmesi teklifinde bulundu. Şam atabegleri Selçuklu hânedânına mensub değildi. Fakat Irak melikleri bu hânedâna mensuptular. Hatta kısa bir müddet Selçuklu sultanlığı yapmış olan **Mahmud** tarafından kurulmuş emirlik tabiatiyle Şam Atabegliği'nden daha üstün bir mevkideydi. Bu teklif Şam Atabegliği emir ve kumandanları ara-

sında müzâkere edildikten sonra bu maksadla **Mahmud**'un kardeşi **Behramşah**'ın **Zengi** nezdine gönderilmesine karar verildi. O da bir takım kıymetli hediyelerle atabeg **Zengi**'nin karargâhına gelerek Şam Atabegliği'nin melik **Alparslan**'a bağlılığını arzetti. Bu sebeple Şam câmilerinde melik **Alparslan**'ın adı okundu. Ancak **Zengi**'nin çekilip gitmesinden sonra bundan vazgeçildi.

Irak ve Suriye'yi kendi hâkimiyeti altında birleştirmek dâvâsından vazgeçmeyen atabeg **Zengi**, Humus'u zaptetmek isteyince Humuslular **Şahâbeddin Mahmud**'a elçiler göndererek burasını kendisine teslim etmek istediklerini bildirdiler. Şehir, Şam Atabegliği'ne geçti. Fakat dâvâsından vazgeçmeyen **Zengi** bu defa **Şahâbeddin Mahmud**'un annesi **Zümürrüd Hâtun** ile evlenmek istedi ve gelinin çeyizi olarak Humus şehrinin kendisine verilmesini taleb etti. Mukabeleten kendi kızını da **Şahâbeddin Mahmud**'a verecekti. O'nunla çatışmak istemeyen atabeg **Mahmud** bu teklifi istemeye istemeye kabul etti. **Zengi** kurduğu bu sıhriyyet sebebiyle ileride Şam'ı da ele geçireceğini hesaplamaktaydı.

Bu maksadla giriştiği propaganda aleyhine gelişti. Üstelik büyük bir tâlihsizlik eseri olarak Bizans imparatoru **II. Yuhannes**'in büyük bir ordu ile Antakya'ya gelerek burada 1138 Yılı Mart ayında Haçlılar'la birleşip Haleb'in kuzey doğusundaki Buzaa şehri üzerine yürümesi O'nun plânlarını alt üst etti. Buzaa, Haleb'in otuz beş kilometre kadar kuzey doğusundaydı. Burayı ele geçiren müttefik Haçlı ordusu ahâliyi kılıçtan geçirdi. Hayatta kalan birkaç yüz insan da işkence altında hristiyan olmaya zorlandı.

Kendisini tehlikede hisseden **Zengi** o sırada Irak Selçuklu Sultanı olan **Mes'ud**'dan yardım istemek mecbûriyetinde kaldı. Kendisi ise Haleb'e gelerek müdafaa tertibleri

aldı. Haleb, Bizans ve Haçlı kuvvetlerince kuşatıldı. Bizans imaparatoru, zaptı zor olan haleb yerine civardaki şehir ve kaleleri alarak bu şehri tecrid etmek düşüncesiyle buradan ayrılıp El Aşârib'i, bunu takiben de Maarra ve Kefertab şehirlerini ele geçirdi. **Zengi** civardaki Türkmenler'den yardım taleb etti. Artuklu emiri büyük bir ordu ile O'nun imdadına koştu.[99] Ayrıca Şam atabegi **Şahâbeddin Mahmud** bile O'nun kendisi hakkındaki emellerini bildiği hâlde bir mikdar yardım kuvveti gönderdi.

Kefertab'ı ele geçiren Bizans imparatoru **Yuhannes**, buradan Arap emirlerinin idâresindeki Şayzer Kalesi'ni kuşattı. Şehir mukavemet etmekteyken **Zengi**'ye gelen yardımları öğrenen imparator, muhâsarayı kaldırarak önce Antakya'ya, oradan da Çukurova'ya döndü. Zaptettiği yerler ise aldığı takviye kuvvetleriyle harekete geçen **Zengi** tarafından kısa bir müddet sonra geriye alındı.

Bizans ordusunun çekilip gitmesinden 1138 Yılı'nda **Şahâbeddin Mahmud**, Haçlılar üzerine bir sefer tertib etti. Fakat kendi başına buyruk hareket eden kumandan **Bazvaç**'ın yanlış hareketleri sebebiyle bu seferden bir netice elde edilemedi. **Bazvaç**'ı huzuruna celbeden atabeg **Mahmud**, O'nu muhâfızlarına öldürttü. Fakat aradan çok geçmeden **Şahâbeddin Mahmud** da 23 Haziran 1139 târihinde husûsî hizmetine bakan şahıslar tarafından uyku esnâsında öldürülmekle O'nun kısacık atabeylik devri de kapanmış oldu.

6-Şam Atabegliği'nde Cemâleddin Muhammed (1139-1140) Devri

Şahâbeddin Mahmud'un bu sûretle ortadan kaldırılması üzerine yerine üvey kardeşi **Cemâleddin Mu-**

99 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.XI, sh.58

hammed atabeg oldu. **Şahâbeddin Mahmud, Zümürrüd Hâtun**'un öz, **Cemâleddin Muhammed** ise üvey oğlu idi. Öz oğlunun öldürülüp üvey oğlunun atabeg yapılmasına üzülen **Zümürrüd Hâtun**, Musul atabegi **Zengi**'ye bir mektup yazarak O'ndan gelip Şam şehrini teslim almasını istedi. Bunun üzerine harekete geçen **Zengi** Ağustos 1139 târihinde harekete geçerek önce Baalbek'i kuşattı. 10 Ekim 1139'da burasını ele geçirmeye muvaffak olduysa da iç kale mukavemete devam ediyordu. **Zengi** bu mukavemeti kırmak için onlara emanla teslim olmalarını teklif ettiyse de verdiği söze riâyet etmeyerek mukavemetçileri kâmilen kılıçtan geçirdi.

Baalbek, Şam Atabegliği'nin müstahkem bir kalesi idi. O'nu ele geçirdikten sonra Şam üzerine yürüyen **Zengi,** yeni atabeg **Cemâleddin Muhammed**'e haber göndererek şehrin kendisine teslim edilmesi hâlinde dilediği bir yeri O'na vereceğini vaad ve teklif eyledi. Bu teklifin reddi üzerine yoluna devam eden **Zengi** Şam"ın yedi sekiz km. güney batısındaki dârâ'ya gelerek karargâhını kurdu. Burada **Muhammed**'e yaptığı teklifi tekrarladı. Humus, Baalbek veyahud da taleb edebileceği herhangi bir yeri kendisine vereceğini bildirdi. **Muhammed** buna taraftar olduğu hâlde kumandanlar kabul etmeyip müdafaaya hazırlandılar. Fakat **Zengi** içeriye soktuğu bazı casuslar vâsıtasıyla şehirde birçok taraftar elde etti. Bunlar **Zengi** ile anlaşmalı olarak kararlaştırılan bir saatte kale kapılarını açacaklardı. **Zengi**'nin mâiyetindeki kumandanlar içerideki kumandanların mukavemeti sebebiyle şehre girilse bile hâkimiyet sağlamanın güç olacağını, Şam'ın daracık sokaklarında çarpışmaların uzun müddet devam edeceğini söylemeleri üzerine bunu doğru bulan **Zengi**, kuşatmayı kaldırıp oradan uzaklaştı. Tuhafı şu ki; O'nun çekişmesinden çok az bir müddet sonra

atabeg **Cemâleddin Muhammed** 29 Mart 1140 târihinde yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak âniden vefât etti.

7-Şam Atabegliği'nde Müciriddin Abak (1140-1154) Devri

Cemâleddin Muhammed'in âni ölümü üzerine yerine oğlu **Abak** geçti. Babası **Cemâleddin Muhammed**'in atabeg olmasında müessir bir rol oynamış bulunan vezir **Muîneddin Üner**, bütün devlet gücünü elinde toplayarak bir nevi dikdatör oldu. O bu devlette hâkim-i mutlak kesilmesine rağmen iyi bir kumandan olduğundan büyük bir sarsıntı içinde bulunan atabegliğin devam etmesi ve dolayısıyla **Abak**'ın hâkimiyetinin oldukça uzun sürmesi mümkün oldu.

Abak'ın atabeg seçilmesi esnâsında emirler arasında bir ihtilâf zuhur etmemiş olmasına rağmen buna ihtimal veren **Zengi**, Şam'ı ele geçirmek için bir kere daha harekete geçince vezir **Muîneddin, Abak**'ı da iknâ ederek Kudüs'ün Haçlı kralı **Fulk**'dan yardım taleb etti. Haçlılar'ın da Şam'ı ele geçirmek emelinde olmaları sebebiyle sarsıntı hâlindeki atabegliğin daha güçlü bir durumda olan **Zengi**'nin eline geçmesinin kendisinin de aleyhine olacağını düşüne **Fulk**, her ay yirmi bin dinar ödenmesi şartıyla Şam Atabegliği'yle anlaştı. Buna ilâveten **Zengi**'nin elindeki Banyas'ı ele geçirebildikleri takdirde burasının da Kudüs Krallığı'na verileceği vaad edilmesi üzerine **Fulk**, Şam'ı **Zengi**'den korumak üzere ordusunun bir kısmını buraya gönderdi. Fazladan olarak civardaki Haçlılar kontluklarına da haber salarak onların her birinin de Musul Atabegliği arâzilerine saldırmalarını emretti.

Bu durumu haber alan **Zengi**, karargâhını Dârâ'dan Havran'a nakletti. Zirâ Haçlılar'la Şam kuşatması yerine

açık bir meydanlıkda çarpışmanın daha doğru olacağını düşünmüştü. Burada bir ay kadar beklediyse de üzerine gelen olmadığı için Hama'ya döndü.

Zengi'nin bu sûretle Şam civârından uzaklaşması üzerine Kudüs kuvvetleriyle birlikte harekete geçen Şamlılar harekete geçip **Zengi**'ye âid Banyas şehrini ele geçirdiler. Anlaşma gereği burası Kudüs kralı **Fulk**'a teslim edildi. Buna kızan **Zengi** 22 Haziran 1140 târihinde tekrar hareket geçip Şam'ı muhâsara etti. Şehirde yiyecek sıkıntısı baş gösterince atabeg **Abak**, **Zengi**'ye tâbi olmayı ve hutbede O'nun adını okutmayı kabul etmek mecbûriyetinde kaldı.

Bunun üzerine Musul'a dönen **Zengi** Mardin'de hâkim olan Artukoğulları ile mücâdeleye girişerek arâzisini bir hayli genişlettikten sonra Haçlılar'ın elindeki Urfa'yı kuşattı. Elli yıldan beri Haçlılar'ın elinde bulunan Urfa'yı ele geçirerek buradaki Hristiyan hâkimiyetine son verdi. Sonra da civardaki Haçlı kalelerini birer birer kuşattı. Bu sırada Musul'da bir isyan çıktığı haberini alınca bu faaliyete nihâyet vererek Musul'a yöneldi.

Güzergâhda Arap kabilelerinin hâkimiyeti altındaki Caber Kalesi'ni kuşattıysa da burasının ele geçirilmesine ramak kalmışken kendi hizmetkârları tarafından 14 Eylül 1146 gecesi uykuda iken öldürüldü. Bunun üzerine ordusu Musul'a çekildi. Atabeg **İmâdeddin Zengi**'nin vefâtı üzerine kurduğu devlet oğulları arasında ikiye taksim edildi. **Seyfeddin Gâzi** adındaki oğlu Musul merkezli Fırat Nehri'nin doğu kısmında, **Nureddin Mahmud** adındaki diğer oğlu ise Haleb'de hâkimiyetini ilân etti.

Bu gelişme üzerine Şam Atabegliği'nin veziri **Muîneddin** harekete geçerek **Zengi**'nin adamlarından **Necmeddin Eyyüb**'ün idâresi altındaki Baalbek'i kuşattı. **Zengi**'nin devletindeki bu parçalanma sebebiyle yardım alamayaca-

ğını düşünen **Necmeddin Eyyüb** şehri Şam kuvvetlerine teslim etti. Zengiler'in artık kendileri için bir tehlike arzetmediğini gören **Muîneddin** bölgede faaliyetini genişleterek Serhad Şehri'ni muhâsara etmekle Haçlılar'la yapılmış olan anlaşma bozulmuş oldu. Bu sebeple daha önce kendisini damad edinerek müttefik hâline getirmiş olduğu Haleb emiri **Nureddin Mahmud Zengi**'den Haçlılar'a karşı destek talebinde bulundu. O'nun gönderdiği kuvvetlerle Serhad'ı kuşatmaktayken Haçlılar'ın harekete geçerek Busra istikametinde ilerledikleri haberi gelince Serhad'ın kuşatmasından vazgeçilip Haçlı ordusundan evvel Busra'ya gelindi. Haçlı ordusu çeşitli akınlarla yıpratıldıktan sonra geriye püskürtüldü. Bu sebeple Busra'yı kolayca ele geçiren Şam ve Haleb kuvvetleri tekrar Serhad üzerine hareket ederek burasını da ellerine geçirdiler.

Urfa'nın kaybedilmesi Batı Hristiyan âleminde büyük bir infiâle sebep oldu. Kısa zamanda teşekkül ettirilen büyük bir Haçlı ordusuyla İkinci Haçlı Seferi tertib edildi. Bu ordu Bizans içinden geçerek bölgeye intikal etmeye teşebbüs ettiğinden Anadolu Selçuklu Devleti'nin müteaddid baskınlarıyla büyük kayıplar vermekle birlikte güçlükle Antalya'ya ulaşabildiler. Buradan gemilerle Filistin sâhillerine çıkabildiler. Haçlılar bölgede güçlenen Zengi Devleti'ni ortadan kaldırmak ve Şam'ı ele geçirmek kararındaydılar. Bu sebeple bir taraftan **Nureddin Mahmud Zengi** üzerine yürünürken diğer taraftan da Şam'ı ele geçirmek üzere harekete geçmeye karar verdiler.

Şam üzerine yürüyen Haçlı ordusu elli bin kişi civârındaydı. **Muîneddin** bu tecâvüzü beklemekte olduğundan Haçlılar gelmeden önce civardaki bütün su kuyularını kapatmıştı. Bu sebeple güçlükle ilerleyebilen Haçlılar nihâyet gelip Şam'ı kuşattılar. Vezir **Muîneddin** hem Haleb emiri

Nureddin Zengi'den ve hem de O'nun kardeşi **Seyfeddin Gâzi**'den Haçlılar'a karşı yardım talebinde bulundu. **Seyfeddin Gâzi** bu yardım talebine Şam'ı kendi askerine teslim etmesi şartıyla muvafakat edebileceğini bildirdi. **Muîneddin** ise O'na güvenmiyor, bu vesileyle Şam'ın hâkimiyetini **Seyfeddin Gâzi**'ye kaptırmaktan korkuyordu. Bununla beraber bir tedbir olarak Haçlılar'a Şam'ın muhâsarasından vazgeçmedikleri takdirde şehri **Seyfeddin Gâzi**'ye teslim edeceğini, bunun da onların aleyhine olacağını bildirdi. Bazı batılı kaynakların ifâdesine nazaran **Muîneddin** bu aba altından sopa göstermek tedbirine ilâveten bazı Haçlı kumandanlarını rüşvetle muhâsaranın kaldırılmasına taraftar hâle getirmiş bulunduğundan Haçlılar önce Şam'ın doğu tarafına çekilmiş sonra da muhasaradan vazgeçmişlerdir. Haçlı ordusunda krallar ve nâmlı kumandanlar vardı. Bunlar aynı zamanda birbirlerini çekemiyorlardı. Bu sebeple imparator **III. Konrad** 1148 Yılı Eylül ayında geriye döndü. Fransa kralı **Louis** ise noeli Kudüs'de geçirmek üzere Filistin'de kaldı. Bu ayrışma sebebiyle İkinci Haçlı Seferi'nden korkulan netice hâsıl olmadı.

Şam kuşatmasından vazgeçildikten sonra **Nureddin Mahmud Zengi** ile **Muîneddin**, Baalbek'de birleşerek Haçlılar'a karşı harekete geçme kararı aldılar. Haçlı ordusundaki ihtilâftan istifâde ederek onların önündeki Arima şehri üzerine yürüyüp burasını ele geçirmeye muvaffak oldular. Buradan Haleb'e dönen **Nureddin Mahmud Zengi** civardaki Haçlı kuvvetleriyle savaşarak onların elindeki birçok yerleri geriye aldı. Bu faaliyeti esnâsında Şam Atabegliği'nden yardım taleb etmiş ve oradan emir **Bozan** kumandasında bir kısmı Şam askeri **Nureddin** nezdine gönderilmişti. Bu kuvvetler Haçlılar'ın elindeki İnnip Kalesi'ni kuşattıkları sırada buranın yardımına koşan An-

takya hâkimi **Raimond** 29 Haziran 1149 târihinde müthiş bir bozguna uğratıldı. Kendisi dâhil pekçok askeri kılıçtan geçirildi veya esir edildi.

Bu zafer Antakya'nın da Urfa gibi Müslümanlar tarafından istirdâd edilebileceği ümidini doğurduğundan **Nureddin**, emir **Bozan**'la birlikte burasını kuşattı. Şehrin kendisine teslimi husûsundaki teklif reddedilince O evveliyetle Antakya etrafındaki Hristiyanlara geçmiş şehir ve kaleleri zaptederek burasını tecrid etmenin daha doğru olacağını düşündü. Bu sûretle birçok fetihler gerçekleştirdikten sonra tekrar Antakya'yı kuşattı. Uzun süren muhasaradan netice alınması güç görüldüğünden Antakya'yla bir anlaşma yaparak çekildi. Emir **Bozan** da emrindeki kuvvetlerle Şam'a döndü. Vezir **Muîneddin**, O'nun şerefine tertiblediği bir ziyâfette bol mikdarda et yemekle dizanteriye yakalanıp kısa bir müddet sonra 28 Ağustos 1149 târihinde öldü.

O'nun ölümü üzerine **Abak**, sarayında bir toplantı tertib ederek devletin bütün imkânlarını kendi elinde topladığını bildirdi. Kumandanlarından **Müeyyedüddin** bu kararı beğenmeyerek isyan etti. İsyan kısa zamanda büyüdüyse de **Abak** bunu bastırmaya muvaffak oldu. Fakat arkasından bir isyan daha patlak verdi. Bu isyan sonucunda **Müeyyedüddin, Abak**'ın selâhiyetlerini tahdid ederek **Muîneddin** gibi bir nevi dikdatör olup atabeglikte devlet otoritesini yeniden tesis etti. Bu sırada babası gibi kendisi de Şam'a hâkim olmayı kafasına koymuş olan **Nureddin Mahmud Zengi**, Haçlılar'a karşı giriştiği mücâdelede **Abak**'dan yardım taleb etti. **Nureddin**'in niyetini bilen **Abak**, bu talebini yumuşak bir lisanla reddedince **Nureddin Zengi** harekete geçerek 4 Nisan 1150 târihinde Baalbek'e geldi. Bu hareketin kendine karşı olduğunu hesab eden **Abak**, Kudüs kralından yardım taleb etti. O da Banyas'a bir kısım kuv-

vet gönderdi. Bu kuvveti kolayca bertaraf eden **Nureddin**, Şam üzerine hareket edip 25 Nisan 1150 târihinde Menâzül asakir denilen yerde ordugâh kurdu. Buradan **Abak**'a gönderdiği bir mektupla gâyesinin ne savaş ne de bir kuşatma olduğunu sâdece Haçlılar'la mücâdele ederek civardaki halkın ızdırâbını dindirmek bulunduğunu, müslüman halktan toplanan vergilerin haraç olarak Haçlılar'a verilmesinin doğru bulunmadığını, bu gibi meselelerle hareket ettiğini bildirdi. **Abak** verdiği cevapta hâkimiyetini korumak için Haçlılar'a vergi verdiğini, bir kısım Haçlı kuvvetinin kendisine yardım için yolda olduğunu bildirerek **Nureddin**'in bahanelerine inanmadığını gösterince **Nureddin**, ertesi günü Şam'ı kuşattı fakat o anda o derecede şiddetli bir yağmur yağmaya başladı ki **Nureddin**'in ordusu ciddî bir hücum imkânı bulamadı. Diğer taraftan Haçlılar'dan yardım gelmekte olduğu iddiasının da doğru olabileceğini düşünen **Nureddin, Abak**'ın teklif ettiği sulh şartlarını kabul ederek muhâsarayı kaldırdı.

Yapılan anlaşmaya göre **Abak, Nureddin**'e bağlı olacak ve hutbelerde halife ve sultanın adlarından sonra **Nureddin**'in adını zikrettirecek, basılan sikkelerde **Nureddin**'in adı bulunacaktı. **Nureddin**'in karargâhına gelen **Abak**'a hil'atler giydirilip taltif edilmesinden sonra Haleb'e döndü.

Nureddin elde ettiği bu netice ile iktifâ etmek istemiyordu. Bu sebeple Haleb civârında Haçlı bakiyeleri ile bir müddet mücâdele ettikten sonra tekrar harekete geçip 5 Mayıs 1151 târihinde Şam yakınlarına gelip karargâh kurdu.

*"**Nureddin Mahmud** ordugâhından **Abak**'a elçiler vâsıtasıyla yolladığı mektupta:*

«Tek isteğim Müslümanların iyiliği için Haçlılar'a karşı savaşmak ve onların elinde esir olanları kurtarmaktır.

Eğer beni Dımaşk askeri ile desteklerseniz, açtığımız cihadda birbirimize yardım edersek bütün meseleler halledilmiş olur ve benim arzum ve gâyemde tam olarak gerçekleşir.» diyor ve ***Abak****'ı cihada dâvet ediyordu. Fakat* ***Nureddin Mahmud****'a Dımaşk'dan gelen cevap müsbet olmadı. Bunun üzerine 12 Mayıs Cuma günü* ***Nureddin*** *Dımaşk'a iyice yaklaşarak Meşhed'ül Kadem civarında çadırını kurdurdu. Dımaşklılar ise,* ***Muîneddin Üner*** *zamanında Kudüs kralı* ***III. Baudouin*** *ile yapılan anlaşma hükümlerine dayanarak Kudüs'ten yardım istediler. Şehre iyice yaklaşmış olan* ***Nureddin Mahmud****, kuvvetlerine hücum emri vermeyerek, Dımaşk'ın kan dökülmeden teslim olmasını beklemeye başladı. Genel hücum olamamasına rağmen, Haleb ve Dımaşk kuvvetleri arasında çarpışmalar oluyordu."*[100]

Nureddin Zengi bu hareket için civardaki bütün Türkmen beylerinden destek almıştı. Kudüs'ten Şam'a bir yardım kuvveti gelmekte olduğu haberi doğrulanınca Dârâ'ya çekildi. Emrindeki kuvvetlerin bir kısmını Haçlılar'ın önünü kesmek için Avac Nehri civarına yolladı. Bir kısım Türkmen'i de aynı maksadla Harran'a gönderdi. Kendisi ise, elinde kalan kuvvetlerle dağlık bir bölgeye çekildi. Haçlılar, **Nureddin**'i çekildiği dağlık bölgede tâkib edemediklerinden Şam'a geldiler. Birlikte Busra'yı kuşattılar. Fakat burasını ele geçirmeye muvaffak olamadılar. Bunun üzerine Haçlılar arasında görüş ayrılığı belirmekle onların bir kısmı şam'a diğer bir kısmı ise Kudüs'e döndü.

Nureddin ise Haçlılar'la uygun bir arâzide karşı karşıya gelmek istiyordu. İki taraf arasındaki ufak tefek çarpışmalardan sonra Şam'ın bir iki kilometre güneyindeki Kaatia'ya gelip karargâhını kurdu. **Nureddin** bir mektup göndererek şehrin kan dökülmeden kendisine teslim edil-

100 Doğuştan Günümüze İslâm Târihi, (Hey'et), C.VII, sh.509 vd.

mesini taleb etti. Bu durumu müzâkere eden atabegliğin ileri gelenleri **Nureddin**'le anlaşmanın doğru olacağını kabul ettiler. Ancak **Nureddin** bu defa adının hutbede okunması ve parada isminin bulunması gibi basit tâvizlerle tatmin olmaya niyetli değildi. 26 Temmuz 1151 târihinde yapılan anlaşmaya göre Şam Atabegliği **Nureddin**'i metbû tanıyacak, **Nureddin** aynen kendi ordusu gibi Şam ordusuna da emretmek selâhiyetini hâiz bulunacaktı. İki tarafça yeminlerle teyid edilen bu anlaşma üzerine **Nureddin** Şam muhâsarasını kaldırdı.

İki üç ay sonra ise, **Mucirüddin Abak** Haleb'e giderek **Nureddin**'e bağlılıklarını teyid etti. O artık **Nureddin Zengi**'nin Şam'da bir nâibi durumundaydı. Bu tarihten itibaren **Abak**, Haçlılar'a karşı mücâdelelerinde **Nureddin**'in yanında yer aldı. Bununla beraber Filistin'deki Askala'nın Haçlılar tarafından zaptı üzerine kendini tehlikede gören **Abak** yeniden Kudüs Krallığı ile anlaşmak ihtiyacını hissetti. Eski anlaşma gereğince taahhüd ettiği yıllık vergiyi yeniden ödemeye başlayabileceğini bildirdi. Bu maksadla taahhüd edilen parayı almak üzere Kudüs'ten Şam'a bir heyet geldiğinde halk bu durumdan ziyâdesiyle müteessir olarak şehirde **Nureddin** taraftarları çoğaldı. Bunların başını **Necmeddin Eyyüb** çekiyordu. Mart 1154'de **Nureddin Zengi** Haleb'den **Şirkuh** kumandasında bin kişilik bir kuvveti **"elçi sıfatıyla"** Şam'a gönderdi.

Abak, **Şirkuh**'u karşılamadığı gibi O'nunla görüşmeyi de reddetti. Tabii bu tavır O'nun kabul etmiş olduğu **Nureddin Zengi**'ye tâbiliğe aykırıydı. Durumu öğrenen **Nureddin** harekete geçerek büyük bir ordu ile Şam üzerine yürüdü. Şam'a yaklaşıldığı sırada atabegliğin askerleri tarafından tâciz hareketlerine mâruz kaldıklarından **Nureddin** asıl maksadına uygun olarak Şam'ı kuşattı. Şehir fazla

dayanamadı. Doğu kapıları açılmakla Haleb askeri şehre girdi. **Abak**'ın Kudüs Krallığı'ndan beklediği ordu da yardıma gelmeyince O, sâdık adamlarıyla iç kaleye kapanarak müdafaaya başladı. **Nureddin Mahmud** hayatının bağışlanacağını bildirmesiyle **Abak** teslim oldu.

Nureddin şehre girdiğinin ikinci gününde asayişi temin edip huzuru sağladı. **Abak** kendisine yakın adamlarla Humus'a gitmek istediğini bildirince bu isteğinin kabulü ile hayatı bağışlandı. Bu sûretle **Tuğtekin**'in Şam'da kurmuş olduğu atabeylik nihâyete ermiş ve şehir Zengi Devleti'ne intikal etmiş oldu. **Abak** ise Humus'a gitmesine müsaade edildiği hâlde oyalanarak **Nureddin**'in aleyhinde bulunduğundan **Nureddin** O'nun bir nevi sürgün yeri olarak Humus yerine küçük bir kasaba olan Balis'i gösterince bundan memnun olmayan **Abak** gizlice Bağdad'daki Abbasi halîfesinin yanına gitmiş, burada müreffeh bir hayat sürerek 1169 Yılı'nda vefât etmiştir.

B-IRAK VE HORASAN SELÇUKLULARI (1118-1194)

Büyük Selçuklu Sultanı **Muhammed Tapar** (1104-1118) vefât ettiğinde hayatta olan **Mahmud, Mes'ud, Tuğrul, Süleymanşah** ve **Selçukşah** adlarındaki beş oğlunun en büyüğü olan **Mahmud** sultan ilân edilmişti. O da on dört yaşında bir çocuktu. Eğlenceye düşkün bir kimse olarak yetiştirilmişti. Bu bakımdan devlet işleri nüfuzlu kumandanların eline geçmiş, bunlar da birbirlerini devirerek büyük bir siyâsî istikrarsızlığa sebep olmuşlardı. Bu durum sebebiyle **Sultan Mahmud**, kardeşlerinin daha doğru bir tâbirle onların atabeglerinin isyanları ile karşılaştı. Bunlar bir sûretle bertaraf edilebildiyse de devletin doğu kısmında çoktan beri müstakil hareket etmekte olan amcası **Sencer**'in isyanıyla

karşılaşması O'nun sultanlığı kaybetmesine müncer oldu.

Gerçekten 1119 Yılı'nda Save'de yeğenine bağlı orduyla karşı karşıya gelen **Sencer** galibiyet sağladı. **Sultan Mahmud** İsfehan'a kaçtı. **Sencer** O'na iyi davranacağı husûsundaki vaadlerle huzuruna gelmesini sağladı. Gerçekten de iyi davrandığı gibi O'nu kızlarından **Mehmelek Hâtun** ile evlendirdikten sonra kendisini veliahd ilân etti. Çünkü **Sencer**'in erkek çocuğu yoktu. Daha sonra O'nu kendisine bağlı kalmak şartıyla **"Sultân'ül Muazzam"** ünvânıyla Irak'a sultan tâyin etti. İşte bu sûretle Irak ve Horasan Selçuklu Devleti kurulmuş oldu.

1131 Yılı'ndaki vefâtına kadar artık Büyük Selçuklu Sultanı olan amcası **Sencer**'e bağlı yaşayan **Mahmud,** hayatını avcılık ve eğlencelerle geçirdi. Bağdad'daki Abbasi halifesi Irak Selçuklu Sultanı **Mahmud**'un devlet işlerine karşı lâkaydisinden istifâdeyle Irak'ı ele geçirme tasavvurunda idiyse de **Sultan Sencer**'den korktuğu için uzun bir müddet hareketsiz kaldı. 1120 Yılı'nda Gürcüler, Kıpçaklar'la birlikte hareket ederek Tiflis'i ele geçirip korkunç bir sûrette yağmaladılar. Halktan gelen şikâyet üzerine **Sultan Mahmud,** Tiflis üzerine bir sefer tertibine mecbûr kaldı. Zafer sarhoşluğuna kapılmış olan Gürcüler'le Kıpçaklar arasında ihtilâf çıktığından Gürcüler geri çekildiklerinden orada âsâyişi teminden başka bir netice hâsıl olmadı.

İyi niyetli, yumuşak huylu fakat eğlenceye düşkün bir kimse olan **Sultan Mahmud** zamanında ciddî hiçbir askerî harekât olmadı. O'nun 1131 Yılı'nda henüz otuz bir yaşında iken vefât etmesi üzerine yerine oğlu **Davud** geçti. Irak-ı Acem ve Azerbaycan havâlisinde hutbelerde **Davud**'un ismi okunduysa da bu durum uzun sürmedi. Zirâ **Sultan Mahmud**'un kardeşleri **Mes'ud** ve **Selçukşah** ile

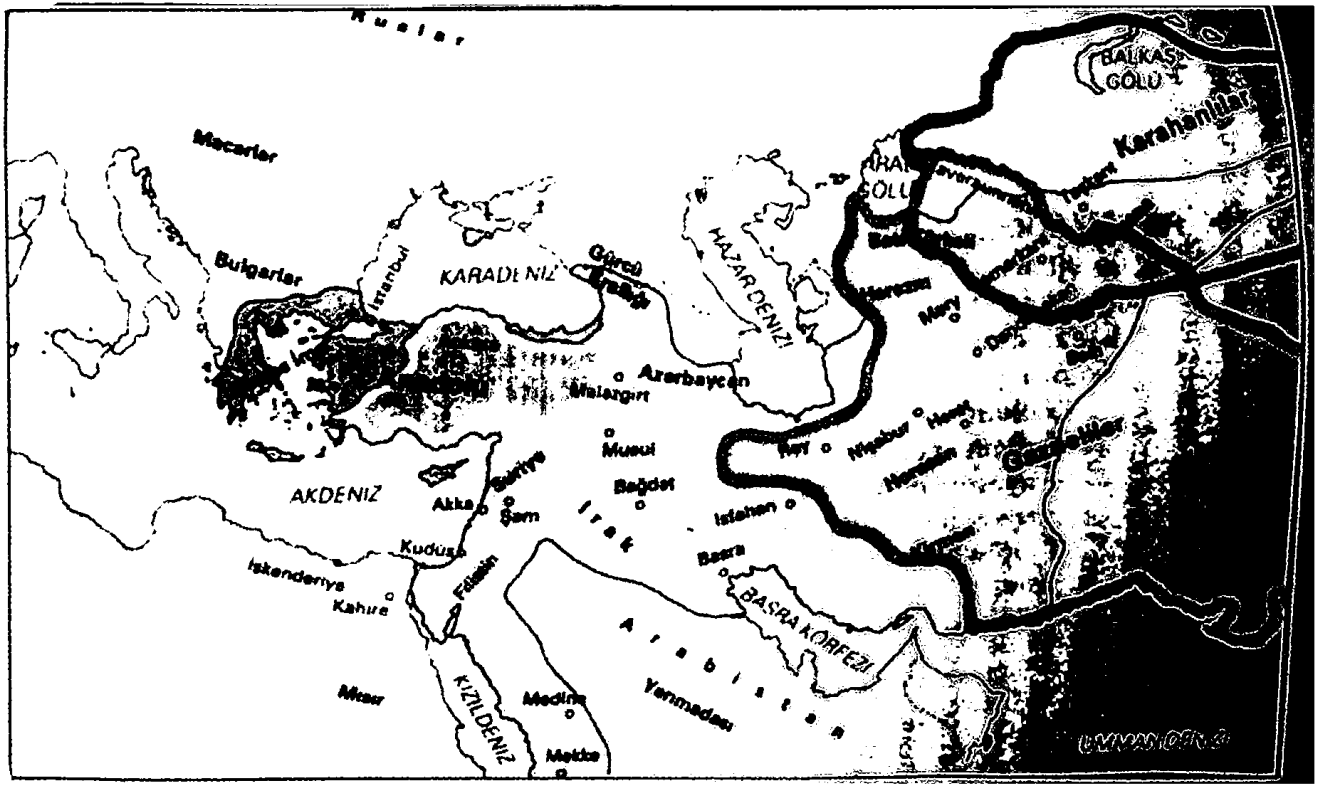
Bağdad'daki halife Irak bölgesini ele geçirmek için birlikte harekete geçtiler. Başarılı oldukları takdirde bölge Büyük Selçuklu Devleti ile irtibâtını keserek Abbasi halifesi adına Sultan sıfatıyla **Mes'ud** tarafından idâre edilecek, **Selçukşah** da O'na veliahd olacaktı. Lâkin bunun için **Davud**'u mağlub etmek kâfi gelmezdi. Durumun Selçuklu sultanı **Sencer**'e kabul ettirilmesi ise, bir hayli güç görünmekteydi. Durumdan haberdâr olan **Sultan Sencer**, kendisiyle savaşmaya cür'et edemeyerek asker temini için Azerbaycan'a gitmekte oldukları bir sırada onları henüz tam mânâsıyla bir kuvvete mâlik olamadıkları sırada yakalayıp bozguna uğrattı. Bununla beraber bu iki isyancıya iyi davrandı. **Mes'ud**'a merkezi Gence olan Arran'ı verdiği gibi kardeşi **Tuğrul**'u da **Davud**'un yerine Selçuklu tahtına oturttu. Mücâdelesinden vazgeçmeyen **Mes'ud**, Irak Selçuklu Devleti'ni ele geçirmeye uğraşırken kardeşi **Tuğrul**'un âni bir sûrette vefâtı üzerine bu emeline muvaffak olabildi. 1134 târihinde **Sultan Sencer**'in de muvâfakatini alarak Irak Selçukluları tahtını ele geçirdi.

Irak Selçukluları Devleti'ndeki bu istikrarsızlıktan istifâde etmek isteyen Bağdad'daki Abbasi halifesi bazı Türkmen kumandanları da maksadına âlet ederek toplayabildiği kuvvetlerle **Mes'ud** üzerine hareket etti. O güne kadar sadece ruhânî bir vasfı olan halife **El Müsterşid Billah** (1118-1135)'ın bu hareketinden haberdâr olan **Sultan Sencer**, O'nu Bağdad'ı terke mecbûr bıraktı. Buna rağmen O, toplayabildiği çoğu Türk asıllı askerlerle **Mes'ud**'la savaştıysa da O'nunla birlikte hareket eden kumandanların **Mes'ud** tarafına geçmesi sebebiyle mağlub ve esir oldu.

Sultan Mes'ud, O'nu Meraga'da muhâfaza altına aldıysa da Bâtınîler tarafından öldürülmesiyle yerine geçmiş bulunan **El-Reşid Billah**, Zengiler'le işbirliği yapmış

olmasından dolayı azledilerek **Mes'ud** tarafından **El Muktafî li Emrillâh** (1136-1160) Hilâfet Makâmı'na geçirildi. Bu sıralarda idi ki; tahttan indirilmiş fakat dâvâsından vazgeçmemiş olan **Davud** da Bâtınîler tarafından öldürüldü. Bu sırada isyan eden kumandanlarından **Bozoba** isimli şahsı Hemedan civârında mağlub eden **Sultan Mes'ud,** Büyük Selçuklu Sultanı'nın dâveti ile Rey şehrine gidip orada büyük bir iltifat gördükten sonra Bağdad'a döndü. Irak Selçuklu Devleti'nin hududlarını bir hayli genişleten **Mes'ud** 1152 Yılı'nda vefât etmesiyle bu devletin parlak safhası nihâyete ermiş oldu. **Sultan Mes'ud**'dan sonra Irak Selçuklu Devleti'nin başına **Sultan Mahmud**'un oğlu **Melikşah** geçti. Fakat bunun hükümdarlık yapacak bir dirâyette olmaması sebebiyle yerine ağabeyi **Muhammed** geçirildi. Fakat O da genç yaşta 1159 Yılı'nda öldü. Yerine **Muhammed Tapar**'ın hayatta kalan tek oğlu **Süleymanşah** geçti. Bu da **Melikşah** gibi devlet işlerine kabiliyetsiz bir kimseydi. Bu durum anlaşılınca o sırada Azerbaycan'da hâkim olan **Şemseddin İldeniz**'in yanındaki **Sultan Tuğrul**'un oğlu **Arslanşah**'ı getirip 1161 Yılı'nda Irak Selçuklu tahtına oturttular. **İldeniz** de gelip O'na atabeg oldu.

Bu sûretle Irak Selçuklu Devleti'nde atabeglik devri başlamış oldu. Kıpçak asıllı olan İldeniz Atabegliği Azerbaycan'da Irak Selçuklu Devleti'ne tâbi olmakla beraber onun yıkılışından sonra da bir müddet daha devam edebilmiştir. **Arslanşah** zamanında bu devlet huzurlu bir hayat sürmüşse de bu durum fazla devam etmemiş O'nun 1177 Yılı'nda vefâtı üzerine yerine çocuk yaştaki oğlu **Tuğrul** geçmişti. **II Tuğrul** adıyla Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçen **Sultan Tuğrul** bu sırada bölgede yıldızı parlamakta olan **Selâhaddin-i Eyyûbî**'ye karşı kendini korumak mecbûriyetiyle karşı karşıya kaldı. Lâkin Eyyûbîler'le mücâde-

Ruslar
Macarlar
Bulgarlar
İstanbul
KARADENİZ
Gürcü
HAZAR DENİZİ
BALKAŞ GÖLÜ
Karahanlılar
Azerbaycan
Malazgirt
Musul
Suriye
AKDENİZ
Akka
Şam
Bağdat
Irak
İsfahan
Kudüs
İskenderiye
Kahire
Filistin
Basra
BASRA KÖRFEZİ
Arabistan
Mısır
KIZILDENİZ
Medine
Yenmadası
Mekke
Hazar
Nişabur
Hemedan
Gazneliler

lede başarılı olamadı.

Bu sırada vefât eden atabeg **İldeniz**'in yerine kardeşi **Kızıl Arslan Osman** atabeg oldu. Aynı zamanda **Kızıl Arslan**'ın tahakkümüne karşı da mücâdele mecbûriyetinde kalan **Sultan II. Tuğrul** O'nun tarafından bir müddet hapiste tutuldu. **Kızıl Arslan Osman**'ın öldürülmesiyle hapisten kurtulan **II. Tuğrul** bu defa Irak Selçuklu topraklarında gözü olan Harezmşahlar'ın tecâvüzlerine mâruz kaldı. **Harezmşah Alâeddin Tekiş** Bağdad'daki halife tarafından da teşvik olunmaktaydı. Irak Selçuklu Devleti'nin üzerine yürüdü. Rey şehri yakınlarında Harezmşah ordusunu karşılayan **II. Tuğrul**, mağlub oldu ve öldürüldü. 1194 tarihindeki bu mağlûbiyet üzerine Irak Selçuklu Devleti ortadan kalkarak ona âid topraklar Harezmşah Devleti'nin eline geçmiş oldu.

C-KİRMAN SELÇUKLU DEVLETİ (1091-1187)

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarında İran'daki Kirman bölgesi Büveyhîler'in bir eyâleti idi. **Çağrı Bey**'in oğullarından **Kavurd Bey**, 1048 Yılı'nda beş altı bin Türkmen atlısıyla kuzey bölgeden girdiği Kirman'ı ele geçirip buranın merkezi olan Berdesir'i kuşattı. Büveyhîler son günlerini yaşamakta olduklarından buradaki Büveyhî kumandanı şehri **Kavurd Bey**'e teslim etti. Böylece 1048 Yılı'nda Kirman Selçukluları Devleti kurulmuş oldu. **Zirâ Kavurd Bey**, Selçuklu sistemine bağlı olmakla beraber müstakil bir idâre kurdu.

Kirman'ın güneyinde Kufs adındaki yağmacı bir kavmin elinde idi. **Kavurd Bey** fütûhâtını genişleterek bunları imhâ etti. O'nun bu başarısı üzerine Hürmüz Adası'nın emiri **İsa Bey** de **Kavurd Bey**'e iltihâk etti. Arabistan'ın güney doğu kısımlarında fetihler yaparak emirliğini bir

hayli genişletti. Bu sırada Büyük Selçuklu Devleti'nin başında bulunan **Tuğrul Bey**, evvelce anlatılmış olduğu üzere **İbrahim Yınal**'ın isyanıyla karşılaştı. Bu isyanın bastırılmasında diğer Selçuklu beyleriyle birlikte **Kavurd Bey**'in de büyük ölçüde hizmeti sebkat etti. 1059 târihindeki bu başarı üzerine Şîraz Bölgesi de **Kavurd Bey**'in hâkimiyeti altına geçti. Burada hutbeyi **Tuğrul Bey** adına okuttu.

Ertesi yıl Şîraz'ın eski hâkimi emir **Fazluye**, yirmi bin askerle Şîraz'a saldırdıysa da **Kavurd Bey**'in ordusu dört bin Türk atlısından ibâret olduğu hâlde O'nu mağlub ve perişan etti. 1063 Yılı'nda **Tuğrul Bey** ölüp, Büyük Selçuklu Devleti'nin başına **Alparslan** geçince **Kavurd Bey** hâkim olduğu bölgede bu defa hutbeyi **Sultan Alparslan** adına okutmaya başladı. Fakat amcası **Tuğrul Bey**'in bıraktığı hazineden pay istemesi yüzünden **Sultan Alparslan**'la arası açıldı. Kazandığı başarılar dolayısıyla Selçuklu tahtının hakkı olduğunu düşünerek isyan etti. **Sultan Alparslan**, 1067 Yılı'nda Kirman üzerine bir sefer tertib etti. İki tarafın öncü kuvvetleri arasındaki çarpışmada Sultan'a tâbi olanlar gâlib geldiğinden **Kavurd Bey** korkup Ciruft şehrine kaçtı. Buradan Sultan'a müracaat ederek bağışlanmasını taleb etti. **Sultan Alparslan** birçok başarılı zaferi bulunan bu yeğenini afvettiği gibi hâkimiyetine âid bölgeyi tekrar O'na verdi.

Kavurd Bey, bir kere Selçuklu tahtını ele geçirmeyi kafasına koymuştu. İki yıl sonra bir kere daha isyan ettiyse de yine başarılı olamadı. Bununla beraber **Sultan Alparslan** ölüm döşeğinde iken Kirman bölgesinin **Kavurd**'a âidiyetini kabul etmeye ilâveten O'na hazineden taleb ettiği payın verilmesini de vasiyet etti. Kendi başkadını **Sâfiye Hâtun**'un ölümünden sonra **Kavurd**'la evlendirilmesi de O'nun vasiyetleri arasındaydı.

Bütün bu tâvizlere rağmen **Sultan Alparslan** 1072 Yılı'nda vefât edip de yerine **Melikşah** sultan olunca **Kavurd Bey** bir kere daha isyan etti. Topladığı orduyla Rey şehri üzerine yürüdü. **Sultan Melikşah** amcası **Kavurd Bey**'in gönlünü alıp bazı tâvizlerle O'nu dâvâsından vazgeçirmeye uğraştıysa da başarılı olamadı. 16 Mayıs 1073 Yılı'nda Hemedan civârındaki Kerec hududunda iki Selçuklu kuvveti karşı karşıya geldi. **Kavurd Bey** mağlub olup kaçtı ve Hemedan dağlarında saklandı. Tâkib olunarak ele geçirildi. **Kavurd Bey**, yeğenin ayaklarına kapanarak afv dilemişse de kabul edilmedi. Zirâ birçok zafer kazanmış bulunan **Kavurd Bey**'in asker arasında pekçok taraftarı olduğundan serbest bırakılsa bir müddet sonra yine tahriklere kapılarak isyan edeceğinden şüphe edilmekteydi. Bu düşüncelerle **Sultan Melikşah**, O'nu Oğuz an'anesine uyarak yay kirişiyle boğdurdu. Taraftarlarını teskin için de esârete dayanamayıp yüzüğünde sakladığı zehri içerek kendi hayatına kıydığına dâir bir şâyia çıkarıldı. Bu muhârebede O'nunla birlikte hareket eden ve esir düşen **Sultanşah** ve **Emiranşah** adındaki oğullarının da babaları gibi saltanat iddiasında bulunmalrı endişesi ile gözlerine mil çekildi. O'nun yerine diğer bir oğlu olan **Kirmanşah**, Kirman Selçukluları tahtına oturtuldu.[101]

Kirmanşah ancak bir yıl kadar saltanat sürebildi ve normal eceliyle vefât etti. Yerine diğer bir kardeşi olan **Hüseyin** geçti. **Hüseyin** çok küçük olduğundan ağabeyi **Sultanşah** daha önce gözlerine mil çekilmiş olduğu hâlde kardeşini indirip kendisi tahta geçti. Bu karışıklık sebebiyle **Sultan Melikşah**, Kirman Bölgesi'nde huzuru sağlamak üzere Kirman üzerine bir sefer tertib etti. **Sultanşah** özür dileyip **Melikşah**'a bağlılıklarını arz etmesi üzerine savaş ön-

101 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.82

lendi ve kendisi de yerini koruyabildi. Üstelik **Melikşah**'ın kızı ile evlenip hürümranlığını sağlama aldı.

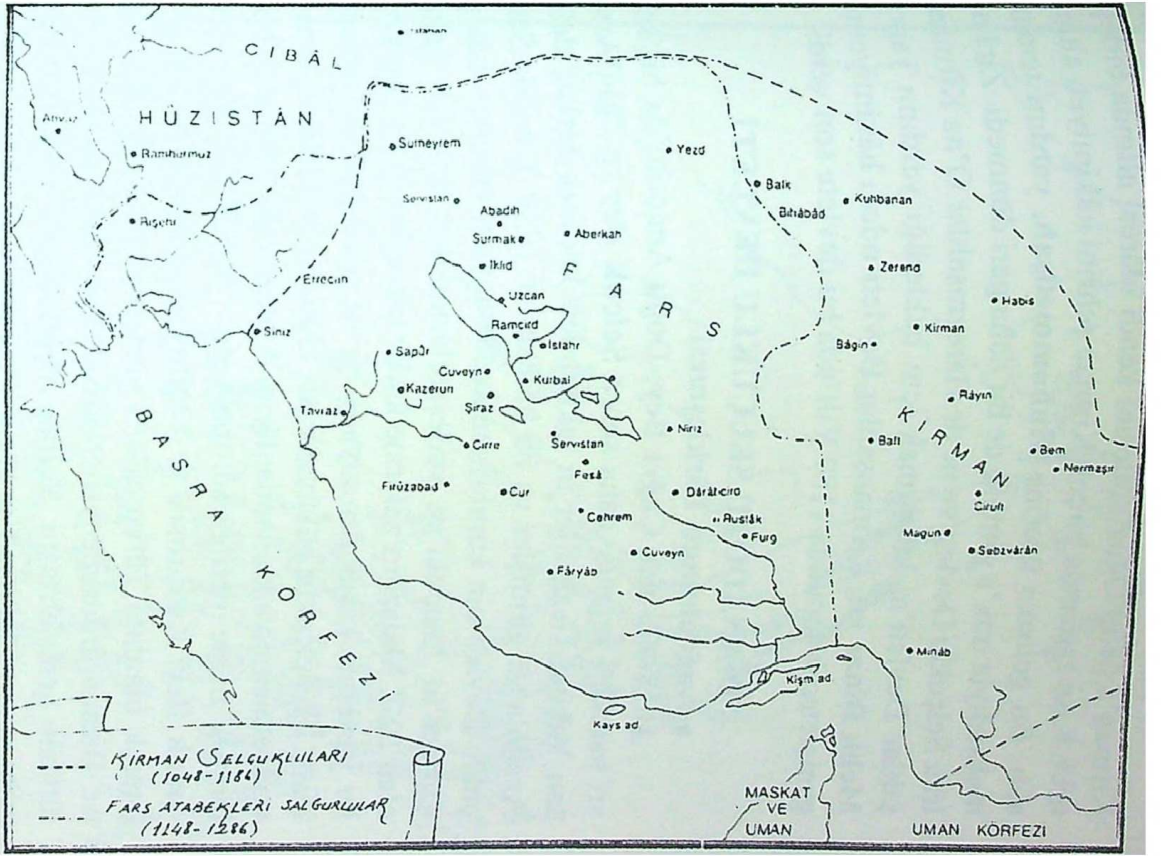
Sultanşah'dan sonra 1085 Yılı'nda kardeşi **Tûranşah**, Kirman Selçukluları hükümdârı oldu. **Tûranşah**, Fars bölgesine iki sefer tertibledi. Birincisinde mağlub oldu, ikincisinde ise gâlib geldi. Ancak O da imara düşkün, adâleti sever bir hükümdâr olduğu hâlde 1097 Yılı'nda vefât etti. Yerine oğlu **İranşah** geçti.

İranşah bir Bâtınî mülhidinin terbiyesinde yetiştiğinden ehl-i sünnet itikadına aykırı sözler sarfettiği gibi kendisine muhâlefet eden pekçok âlimi öldürtü. Ülkede bir kargaşa çıktı. Halk kumandan **Bâzdâr** etrafında toplanarak ülkenin şeyhülislamından **İranşah**'ın gerek sarfettiği sözler ve gerekse nâhak yere birçok âlimi öldürtmesi sebebiyle katline fetvâ alındı. **İranşah**, özür dilemekle kurtulamayıp kaçmaya teşebbüs ettiyse de yakalanıp öldürüldü.

Yerine 1101 târihinde oğlu **I. Arslanşah**, Kirman Selçuklular Devleti'nin hükümdârı oldu. Bu sırada Selçuklu Sultanı olan **Muhammed Tapar**'ın kızlarından biriyle de evlenerek mevkiini kuvvetlendiren **Arslanşah**, adâleti sever, âlimlere hürmette kusur etmez bir kişiydi. Ülkesini kısa zamanda zenginleştirip huzura kavuşturdu. Fars bölgesini zaptedip ülkesine kattı. Böyle olduğu hâlde oğlu tarafından tertiblenen bir ihtilâl sonunda 1142 Yılı'nda hapsedildi. Böylece O'nun kırk iki yıl devam eden adâletli idâresi son buldu. **Muhammedşah** da babasını hapsetmekle beraber O'nun yolundan yürüdü. Ülkeyi adâletle idâre etti ve pekçok imar faaliyetinde bulundu. 1156 Yılı'nda ölümü üzerine yerine oğlu **Tuğrul Şah** geçti. O da adâleti sever, âlimlere hürmet eder bir şahsiyetti. **Arslanşah**'dan itibaren büyük bir huzur ve zenginliğe kavuşmuş bulunan Kirmanşahlar Devleti'nde O'nun ölümü üzerine karşıklıklar çıktı. Huzur

devri sonra erdi. Zirâ **Arslanşah, Türkanşah, Tûranşah** ve **Behramşah** adında dört oğlu vardı. Bunlar birbirleriyle yedi yıl müddetle taht kavgasına giriştiler. Önce kardeşlerin en küçüğü olan **Behramşah** hükümdâr olduysa da kardeşleri O'nu kabul etmeyerek mücâdeleye giriştiler. Bu mücâdelede **Türkanşah** öldürüldü. Kirman Selçuklu Devleti harab ve halkı huzursuz oldu. Kirmanşahlar Devleti'nde bu devre "Fetret Devri" denilmektedir. **Behramşah,** kardeşleriyle mücâdelede bir kere tahtından indirildiyse de devam eden mücâdele sonunda tekrar oraya geçti, sonra tekrar indirildi ve üçüncü defa tahtı ele geçirdikten sonra 1175 Yılı'nda öldü. Yerine henüz yedi yaşında olan **II. Muhammedşah** geçti. Fakat amcası **II. Arslanşah** tarafından kısa bir müddet sonra tahttan indirildi. **Arslanşah**'ın da bu Kirmanşahlar Devleti'nde üçüncü defa hükümdâr oluşuydu. O'nun kardeşiyle giriştiği savaşta 1177 Yılı'nda ölmesi üzerine oğlu **Yavlak** tahta çıkarıldı. **Yavlak** çok küçük bir çocuktu. **II. Tûranşah** mücâdelesine devamla **Yavlak**'ın gözüne mil çektirip tahta geçti.

Bu sırada evvelce anlatılmış olduğu üzere kalabalık bir Oğuz grubu Büyük Selçuklu hükümdârı **Sultan Sencer**'i mağlub edip esir almışlardı. Bu Oğuzlar'dan on bin kişilik kalabalık bir topluluk Kirmanşahlar ülkesine girdi. **II. Tûranşah**'a bağlılıklarını bildirerek O'ndan kendilerine dirlik olarak yerleşecekleri bir yer vermesini istediler. Lâkin kabul edilen bu taleb üzerine ayrı ayrı yerlere yerleşilip dağıtılmaları düşünüldüğünü öğrenince ülkede kargaşa çıkardılar. Esasen iki tarafın da birbirlerine güvenleri yoktu. Oğuzlar birçok Kirmanşahlar şehrini yağmaladılar. Kirman'da büyük bir kıtlık başgösterdi. Oğuzlar'ın çıkardığı kargaşa devam ederken **II. Tûranşah** 1183 Yılı'nda kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü. Yerine

CIBÂL
HÜZISTÂN
Ahvaz
Ramhurmuz
Behbehan
Şüştar
Sumeyrem
Yezd
Balk
Kuhbanan
Bihabad
Servistan
Abadih
Surmak
Aberkah
Iklid
Zerend
Habis
Kirman
Bagin
Rayin
Bam
Nermaşir
Bali
Jiruft
Maşun
Sebzvaran
Minab
Kişm ad
Kays ad
Furg
Cuveyn
Fâryâb
Dârâbcird
Cehrem
Cur
Fesâ
Şervistan
Cirre
Niriz
Şiraz
Kazerun
Cuveyn
Kurbal
Sapûr
Ramcird
Istahr
Uzcan
Iklid
Abadih
Surmak
Aberkah
Sirâz
Tavvaz
Furûzabad
Errecun
FARS
KIRMAN
BASRA KORFEZI
MASKAT VE UMAN
UMAN KÖRFEZI
KIRMAN SELÇUKLULARI (1048-1184)
FARS ATABEKLERI SALGURLULAR (1148-1286)

Behramşah'ın oğlu **II. Muhammed** ikinci defa tahta çıkarıldı.

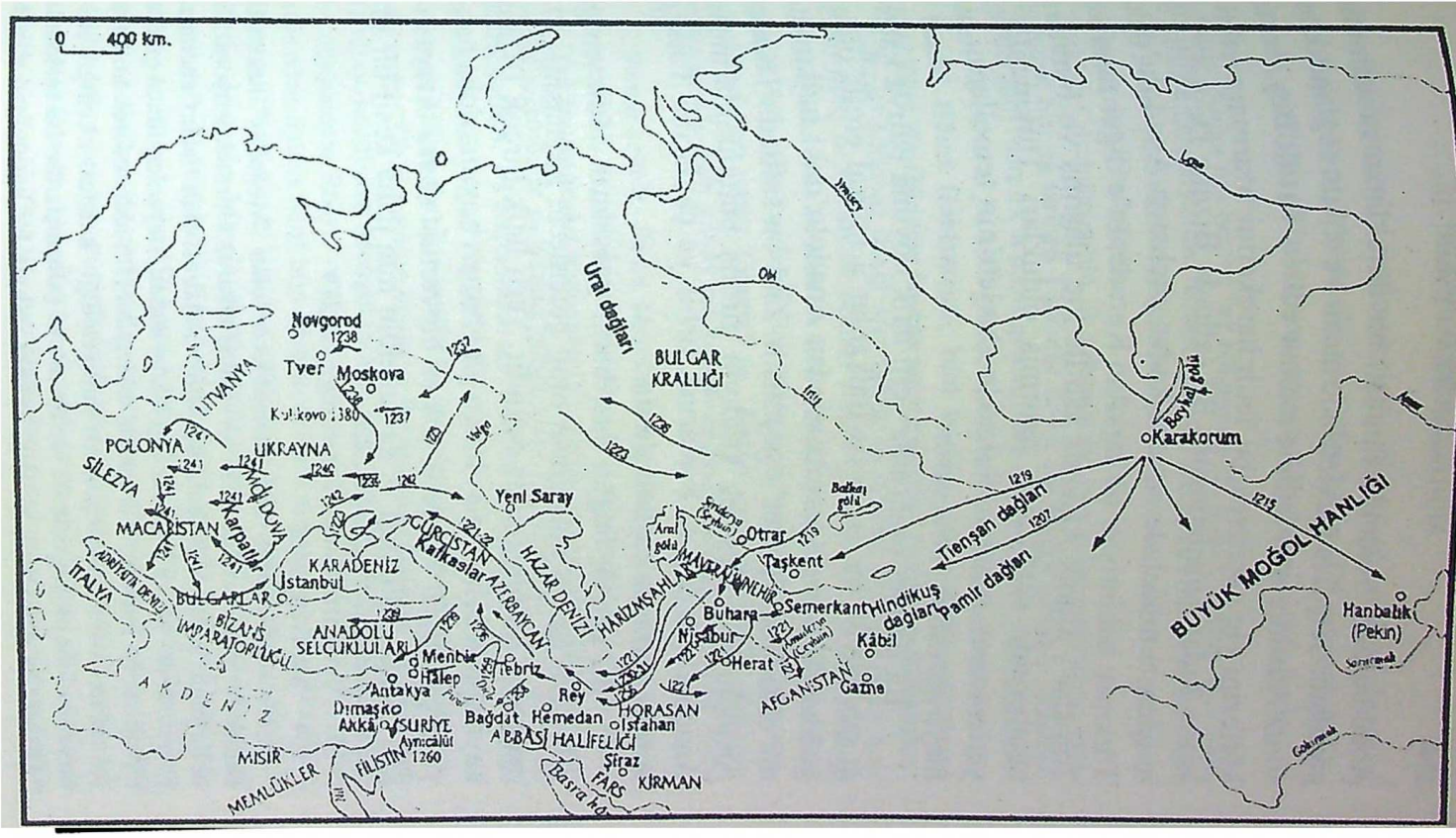
O'nun zamanında Oğuz beylerinden **Melik Dinar**, Kirman'a gelip Oğuz kütlesini kendi idâresi altında birleştirdi. Kısa zamanda birçok Kirman şehrini hâkimiyeti altına aldı. Bu gelişme üzerine **Muhammedşah**, yardım temini maksadıyla Irak'a gittiyse de bir daha geri dönmedi. Zirâ ne Irak Selçuklu Devleti ve ne de Harezmşahlar O'na Kirmanşahlar Devleti'ni kurtarmak için beklediği yardımı yaptı. **Melik Dinar** ise, Kirmanşahlar Devleti'ndeki hâkimiyetini genişleterek sonunda 1187 Yılı'nda bu devlete son verdi.

D-ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

a-Anadolu'nun Türkleşmesi

1018 Yılı'nda **Çağrı Bey**, Doğu Anadolu'da bir keşif hareketi yapmış, daha sonra **Selçuk Bey**'in oğlu **Arslan Yabgu**, Gazneliler'in takibinden kaçarak birkaç defa Anadolu'ya girmişler ve bu hareketler 1040 Yılı'nda Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Lâkin Türkler'in Anadolu'ya yerleşmelerindeki ilk ciddî adım olan 1071 Malazgirt zaferine kadar tekrarlanan bu hareketler yerleşme kasdinden ziyade bir nevi keşif mâhiyetinde idi.[102] İlk Selçuklu hükümdârları Oğuzlar'ı Bizans üzerine sevk etmekte ve kumandanlarını Anadolu'da fetihlerde bulunmak üzere vazifelendirmekteydi. Bunlardan biri olan **Artuk Bey**, Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarını ele geçirerek buralara Türkmenler'i yerleştirmiş, 1072 Yılı'nda ise Bizans ordusunu yenerek Sakarya vâdisine kadar bu fütûhâtı genişletmiştir. **Sultan Alparslan**'ın vefâtı üzerine tahta geçen **Melikşah**'ın kardeşi **Kavurd**'un saltanat iddiasıyla karşılaşması sebebiyle **Artuk Bey** geriye çekilmiş ve

102 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.277

0 400 km.
Novgorod
1238
Tver
Moskova
Kolokova 1380
1237
LİTVANYA
POLONYA
UKRAYNA
SİLEZYA
MACARİSTAN
KARADENİZ
İstanbul
BULGARLAR
BİZANS İMPARATORLUĞU
ANADOLU SELÇUKLULARI
Menbic
Halep
Antakya
Dimaşko
Akkâ
SURİYE
Aymcâlût
1260
MISIR
MEMLÜKLER
FİLİSTİN
Bağdat
Hemedan
İsfahan
ABBÂSÎ HALİFELİĞİ
Şiraz
FARS
KİRMAN
Tebriz
Rey
HORASAN
Yeni Saray
Ural dağları
BULGAR KRALLIĞI
Karakorum
Baykal gölü
BÜYÜK MOĞOL HANLIĞI
Hanbalık (Pekin)
Otrar
Taşkent
Semerkant
Buhara
Nişabur
Herat
Kâbil
Gazne
AFGANİSTAN
Tienşan dağları
Hindikuş dağları
Pamir dağları
HARİZMŞAHLAR
HAZAR DENİZİ
Kafkaslar
AZERBAYCAN
GÜRCİSTAN
Karpatlar
Aral gölü
Balkaş gölü
İrtiş
Ob
Yenisey
Lena
Moğolistan
Gobi çölü
AKDENİZ
İTALYA

Anadolu'daki Selçuklu fütühâtı bir duraklama mevsimine girmiştir. Selçuklu Devleti'nde huzur ve sükun sağlandıktan sonra Anadolu'nun fethine memur edilen **Tutak Bey**, İzmit körfezini ele geçirerek bu fetih hareketini Marmara sahillerine kadar genişletmiştir. Bu safhada Bizans Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye kadar güçlenen Anadolu'daki Türkmen hâkimiyeti bir taraftan Karadeniz'e diğer taraftan Toroslar'ı aşarak Akdeniz sâhillerine ulaşmış ve buralara beraberinde sürükleyip getirmiş oldukları Türkmenler'i yerleştirerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin temellerini atmaya muvaffak olmuşlardır.

Bu fetihler esnâsında yerli halk boyuna batıya kaçtığı gibi büyük bir kısmı da Balkanlar'a intikal etmiş olduğundan XI. Asır tamamlanmadan Anadolu'daki halkın etnik ekseriyeti Türkler'e geçmiştir. Zirâ bu safhada Türkler Anadolu'ya yerleşmek kasdıyla girmiş bulunduklarından Anadolu'nun dağ ve ovalarına, nehir ve çaylarına Türkçe isimler vermeye başlamışlardır.

Bu gerçek bugün bazı batılı yazarların iddia ettiği gibi yerli halkın müslüman olup gelenlerle kaynaşmış olmasından husûle gelmiş değildir. Yerli halk birçok Bizans kaynağında belirtilmiş olduğu gibi batıya boyuna daha batıya göç etmiştir.[103] Üstelik çok az bir zaman sonra ortaya çıkan "Moğol İstilâları"[104] da Anadolu'nun daha kesif bir sû-

103 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.279

104 **MOĞOLLAR**

İleride kendilerinden sıkça bahsedilecek olan "Moğollar" hakkında burada bir bilgi sunarak târihî bir yanlışı tebâruz ettirmek istiyoruz. O târihî yanlış şudur: Milletimizi bin yıllık mefkûresi olan "İslâm"ı bertaraf ederek O'nun yerine bâtıl ırkçılığı ikame etmek isteyenler, ilmen gülünç bir sûrette bu milletin "Türk asıllı" olduğunu (!..) iddia ederek milletini sevmekten ibâret olması gereken milliyetçiliği "kafatası ırkçılığı" şeklinde kesif bir propaganda ile yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu maksadla **"Türkler'in Anayurdu ve Göç Yolları"** adıyla bir harita icad ederek

rette türkleşmesini intâc etmiştir. Zirâ nasıl 1071 Malazgird zaferinden sonra Anadolu'ya seller hâlinde Türkmen kitlelerinin girdiği görülmüşse aynen O'nun gibi Moğollar'ın

---

bununla Dünya'nın hemen her bölgesinde ilk sâkin olanların Türklüğünü isbata kalkışmışlardır. İlkmektepte okumaktayken birinci sınıftan son sınıfa kadar yazı tahtasının yanında sınıfın duvarına asılı olan bu harita hâlâ gözlerimin önündedir.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına âid bu dalâlet cereyanının iddialarından biri de târihen Türk ırkı ile hiç bir alâkası olmayıp tamamen Çinliler gibi "sarı ırk"a mensup olan Moğollar'ın türk (!..) olduğu husûsudur. Ne yazık ki bu bâtıl görüşü hâlâ benimseyenler mevcuddur.

İsmail Hâmi Danişmend, Yeni İstanbul Gazetesi'nde yayınlanan "***Eski Türk'ün Dünyayı hayran eden güzelliği***" başlıklı, makalesinde:

"...Bizde bilhassa İkinci Meşrûtiyet'ten itibâren pek yaygın bir hale gelmiş fahiş ve müthiş bir dalâlet vardır. Çinliler gibi sarı ırka mensup olan Moğollar'ı ve onların bir kolu olan Tatarlar'ı da kendimiz gibi Türk zannederiz!... İşte bundan dolayı bütün târih boyunca Türklüğün en müthiş düşmanları olan "Cengiz" ve "Timur" gibi mahlûkatın isimlerini hem soy adı, hem göbek adı olarak kullanıp durmakta tereddüt etmeyiz!..."

"...Bunun sebebi, İkinci Meşrûtiyet'ten itibâren memleketimize hulûl edip yerleşmiş ve yerlileşmiş birtakım Moğollar'la Tatarlar'ın kendilerini Türk zannettirmek için muhtelif şekillerde propagandalar yapıp mütemâdi telkinlerde bulunmuş olmalarıdır. Hakikatte ise Türk'ün ne dil bakımından ne ırk bakımından sarı ırkla da Mongollukla da hiçbir alâka ve münâsebeti yoktur." demektedir.

İsmail Hâmi Danişmend'in bu makalesine çok sert bir şekilde cevap veren "*Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği*" kâtibi **Hasan Oraltay**, kendisinin Mongol ve aynı zamanda Türk olduğunu bildirerek, bu düşüncenin Rusya ve Çin'e yarayacağını ve belki yazarı bu kanaatlerinden dolayı taltif bile edebileceklerini ileri sürmüştür. (Bkz: Türk Dünyası Dergisi s. 2, İstanbul 1966) Bu görüşü benimseyen başka müellifler de vardır. Meselâ; **Rıfkı Melûl Meriç**, "Türk Tezyini Sanatları" isimli eserinde müverrih **Reşid-üd-din**'in "**Câmî-üt-Tevârih**"inden nakiller yaptıktan sonra; "*Şu halde bütün Moğollar, Türktür. Reşideddin'in eseri, vesikalara dayanılarak yazılmış, en eski usûlî târih kitabı ve Türk Milleti'nin mâzisini en etraflı olarak bildiren yegâne menba olduğu gibi verdiği mâlumâtı cerhedecek daha eski bir vesika da mevcud olmadığından Moğollar'ı, Türk'ten ayrı bir millet olarak tanımaya -ilmen- imkân*

katliamından kurtulmak isteyen herkes batıya kaçıyor ve bu sûretle Anadolu'nun tamamen türkleşmesi neticesini doğu-

---

yoktur." demektedir. (bkz: **Rıfkı Melûl Meriç** - Türk Tezyini Sanatları, İstanbul, 1937, sh. 8)

İsmail Hâmi Danişmend ise müverrih **Reşid-üd-din**'in aslen Yahudi olmak dolayısıyla kasden yanlış bilgi verdiğini iddia ettikten (bkz: **İsmail Hâmi Danişmend** - İsrailiyata Göre Türk Irkı - Büyük Doğu Gazetesi, 9 Mayıs 1956 târihli nüsha) başka bu mevzua tahsis edilmiş sayısız makale (bkz: aynı gazetenin 1965 yılı koleksiyonu) ve "**Türkler'le Hind -Avrupalıların Menşe Birliği**" İstanbul, 1935-1936 isimli iki ciltlik eseriyle, daima Moğollar'la Türkler'in hiçbir alâkası olmadığı tezini müdafaa etmiştir.

Hakikat şu ki, hemen hemen bütün gayri-Türk müverrihler, yalnız Moğollar'ı değil sâir birçok asya kavimlerini de Türkler'le karıştırmışlar ve onları Türk zannetmişlerdir. Tabiatıyle bu düşüncede olan yeni ve yerli müellifler de vardır. Meselâ **Zeki Velidi Togan** Moğollar için bu mâhiyette bir telâkki sahibidir.

"***Moğol***" kelimesinin aslı "***Munğ-ol***" dur (Bkz : **Dr. Rıza NUR** - Türk Târihi, İstanbul 1924, C.I, sh. 40) – "Munğ" (Munk) kaygu, emek, hizmet, elem vs. "Ol" da "Sâdedil" mânâlarına gelmektedir. (Bkz: **Hüseyin Kâzım KADRİ** - Türk Lügati C.IV. İstanbul 1945, sh. 426)

Avrupalılar "***Moğol***" kelimesini bizden daha doğru olarak "***Mongol***" şeklinde telâffuz ederler. Bunlara Ruslar umûmiyetle "**Tatar**" derler. Bu kelime **Papa IV. İnosan** (innoccent) dan beri Batı'da "***Tartare***" şeklinde kullanılmaktadır. Gayet keskin nişancı olmalarından dolayı "***Okçu Kavim***" diye de adlandırılırlar. (Bkz. **Aknerli GRIGOR** – Moğol Târihi – İstanbul 1954, sh. 2)

Hakikatte ise Tatar kelimesi, ırkî olmaktan ziyâde târihî bir mânâ taşımaktadır. Zira hiçbir zaman "***Tatar***" diye bir kavim mevcud olmamıştır. Târih boyunca "***Tatar***" ismi, tamamen Türkçe konuşan, önceleri Budist veya Şamanist sonra da Müslüman olan bir kısmı aslen -belki de- Mongol (Moğol) olduğu hâlde zamanla Türkleşmiş bulunan birçok kavim ve kabilelere verilmiş umûmî bir isimdir. Beşinci yüzyılda "***Tatar***" yahut "***Tatare***" denen bir kısım halk, Moğolistan'ın kuzey doğusunda Kalka ve Kerolin Nehirleri arasında ve göçebe hâlinde Mançurya dolaylarında yaşıyorlardı. Tatar ismi bu topluluktan çıkarak zamanla şumûllenmiştir. Bunlar renk itibâriyle de sarı veya sarı-siyah melezi idiler.

Eski kaynaklar, Türkler'le Moğol veya Tatarlar'ı aynı ırktan telâkki etmekte birleşiyorlar

Hazret-i Nuh, Tufan dinip de *Cûdi Dağı*'nda karaya ayak basınca

ruyordu. İleride tafsilâtıyla anlatılacak olan Moğol istilâlarının bu umulmadık neticesi de Anadolu'nun Türkler'e

---

Dünya'nın yeniden şenlenmesi için oğullarından herbirini gelinleriyle birlikte yeryüzünün bir bucağına göndermiştir. **Hazret-i Nuh**'un üç oğlu vardı: **Ham, Sam, Yafes.** Bunlardan **Yafes,** İtil ve Yayık Irmaklarının kenarlarına gelip yerleşmişti. Kendisinin sekiz çocuğu olmuştu ki; bunların en büyüğünün adı **"Türk"** idi. Bundan ***"Tûran Neslî"*** yani Türk ırkının muhtelif kolları türemiştir.

Türk'ün dördüncü batından torunu olan **Alınca Han**'ın iki oğlu olmuştu. Bunlardan büyüğünün adı **Tatar Han,** küçüğünün adı **Moğol Han** imiş. (Fazla bilgi için bkz: **Ebulgâzi Bahadır Han** - Türk Şeceresi, Nakleden **Rıza NUR,** İstanbul 1925, sh. 11-16)

Bu yüzden Türk ve Moğollar'a âid tasvir ve beyanlar birbirine karışmış bulunmaktadır. (Bkz. **Prof. Dr. Osman Turan** – Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi, C.I, İstanbul 1969, sh. 36).

Batı'ya yürüyen Moğollar'ın çoğu zamanla **"ırkların tesâlübü"** kanununa yani hâkim ırkın, azlık ırkı yok etmesi esasına göre Türkleşmişler, buna mukâbil Türkler üzerinde de bazı Moğol tesirleri vâkî olmuştur. (Bkz. **Prof. Dr. Osman Turan** – a.g.e. sh. 38).

Gerçekten Moğol istilâsı sonunda Türkler'in kavmî husûsiyetleri umûmiyetle aynı kalmış, hattâ Moğol İmparatorluğu genişledikçe saf Moğolluk kaybolarak bunların türkleştikleri görülmüştür. Nitekim Moğol İmparatorluğu'nun enkazından kurulan devletlerin bâriz Türk husûsiyetleri ile ortaya çıkmış bulunmaları bunu teyid eden târihî bir vâkıâdır. Moğollar'la Türkler'in bu kaynaşmaları sebebiyledir ki, Ruslar ve hattâ Avrupalı târihçiler **"Moğol"** veya **"Tatar"** kelimeleriyle bütün Kuzey Türklüğü'nü ifâde etmiş, ancak Osmanlılar'ın zuhûriyle ***"Türk"*** kelimesini Güney Türklüğü için kullanmışlardır.

Tatarlar içinse kaynakların verdiği bilgiler şöyle hülâsa edilebilir:

a) "Tatar, Moğol tevâifinden bir küçük aşirettir. Hükümeti zaptettiklerinde ellerinde bulunan tevâif-i etrâke karuşup cümlesine sonra hey'et-i Tatar denmiştir. Ve halen Tatar aşireti kalmamıştır. Yoksa Asya'nın garb-ı şimalî tevâifine Siber ve Dest ve Kazan ve Kırım ve Bucak taraflarının Türklerine ve onların lehçelerine Tatar tâbirinin ıtlakı sırf galat olur. Nogay ve Özbek zümrelerinden mâda cümlesi Türktür." (**Lehçe-i Osmânî**)

b) "Volga, Kazan, Ejderhan, Kafkasya, Buhara ve Sibirya ahâlisine umûmiyetle Tatar tâbir edilir. Azerbaycan Türkleri Şimâl Türkleri'ne alelumûm Tatar nâmını verirler.

Tatarlar, en eski bir Türk kabilesine mensupturlar. Avrupa müverrihleri

ebedî bir vatan olması husûsundaki târihî hâdisenin son safhasını teşkil eylemiştir.

---

bunlardan 1224 sene-i milâdiyyesine doğru bahsetmeye başlamışlardır." (**Tarih-i Kavm-i Türkî**)

c) Tatarlar Moğollar'la beraber Avrupa'ya geldiler. Moğol Hükümeti de aradan biraz zaman geçtikten sonra, Tatar Hükümeti'ne inkılâp etti ve bunların idârelerine geçen bütün Türk kavimlerine "Tatar" ünvanı verildi. Tatarlar'ın **Yasef**'in altıncı batın oğlu **Tatar bin Alinçe** (Alınca) **Han**'dan türedikleri rivâyeti bittabiî bir hurâfedir. (**Tarih-i Kavm-i Türkî**)

Moğol adına ilk defa VI. Yüzyıl'da rastlanmaktadır. Bundan evvelki geçmişleri karanlık olup, küçük ve ehemmiyetsiz bir kabile olarak bilinirler. Türk kabilelerinin doğusunda yaşarlar ve Tula Nehri bu iki kavim arasında hudud teşkil ederdi. VI. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren önce Göktürk, daha sonra Uygurlar'ın hâkimiyeti altında yaşayarak Türkler'den dil, siyâset ve kültür itibâriyle birçok tesirler almışlardır.

Târih sahnesine ehemmiyetli bir siyâsî varlık olarak çıkışları XIII. Yüzyıl başlarında **Timuçin (Cengiz)** tarafından gerçekleştirilmiştir. 1206 Yılı'nda Han ünvanını alan Cengiz, Moğollar'ı ilk olarak teşkilâtlı siyâsî bir varlık haline getirmiştir. Karahitaylılar'ın arâzisini ele geçirdikten sonra Batı'da Harezmşahlar Devleti'yle komşu haline gelmişti. 1218 Yılı'nda dört yüz elli kişilik bir Moğol kervanının baskına uğratılıp kılıçtan geçirilmesi üzerine **Cengiz Han**, özür dilenmemesine kızarak Harezmşahlar üzerine yürüdü ve onları mağlub ederek Buhara ve Semerkand'ı ele geçirdi. Harezmşah **Alâaddin Muhammed** kaçtı. Yerine geçen **Celâleddin**, Moğollar'la yaklaşık on yıl müddetle canhıraş bir mücâdele yaptıysa da, O da başarılı olamadı. Kısa zamanda Çin'den Kafkaslar'a kadar büyük bir imparatorluk kurmaya muvaffak olan **Cengiz Han**, ele geçirdiği her ülkede korkunç katliamlar yaparak 1227 Yılı'ndaki vefâtına kadar Dünya'nın gördüğü en geniş imparatorluğu kurmuş bir insan olarak haleflerine bir Cihan Devleti bıraktı. O'nun vefâtıyla Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi durmadı. Oğlu **Ögedey Han** (1227-1241) zamanında Çin'in büyük bir kısmıyla Kore de imparatorluğa katıldı. **Cengiz Han**'ın torunu **Batu Han** kumandasındaki bir Moğol ordusu Karadeniz'in kuzeyinden ilerleyerek Doğu ve Orta Avrupa'yı istilâ etti. Bu gelişmeler sonunda Moğol İmparatorluğu tek bir merkezden idâre edilemez hâle geldi. **Batu Han** kendi fethettiği Doğu Avrupa ve bugünkü Rusya topraklarında istiklâlini ilân ederek "**Altınordu**" veya "**Altınorda**" denilen devleti kurdu. Moğol tahtına çıkan **Güyük Han**,

Bu sûretle Marmara sahillerine kadar bütün Anadolu'yu hâkimiyeti altına alıp buranın ebedî bir Türk vatanı hâline getirilmesinde asıl ehemmiyetli rolü oynayan Selçuklu âilesinden **Arslan Yabgu**'nun oğlu **Kutalmış**'ın oğlu **Süleymanşah**'dır. Haklı olarak "**Anadolu Fâtihi**" ünvânıyla anılan **Süleymanşah** Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve birinci hükümdarıdır.

b-Anadolu Selçuklu Hükümdârları

1-Süleymanşah (1075-1086) Devri

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu **Selçuk Bey**'in oğlu olan **Arslan Yabgu, Sultan Tuğrul**'a isyan ederek tahtı ele geçirmek istemişse de 1064 Yılı'nda mağlub olmuş ve öldürülmüştür.

Batu Han ile mücâdeleye hazırlanırken vefât etti. Moğol tahtına **Mengü Han** (1251-1259) çıktı. Kardeşi **Kubilay Han**'ı Çin istikametine yeni fetihlere memur etti. Diğer kardeşi **Hülâgû Han**'ı da "**İlhan**" olarak anılan İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Azerbaycan bölgesinin idâresine memur etti. **Hülâgû Han**, Yakın Doğu'da Moğol hâkimiyetini takviye etmekle birlikte bu bölgede giriştiği askerî harekât sonucunda merkezle irtibatını keserek târihte "İlhanlılar" adıyla bilinen devleti kurdu. **Hülâgû**, 1256 târihinde meşhur **Hassan Sabbah**'ın karargâhı olan Alamut Kalesi'ni ele geçirerek buradaki Bâtınî, İsmâilî hâkimiyetine son verdi. İki yıl sonra Bağdad'a girerek Abbasi hilâfetini ortadan kaldırdıktan sonra Suriye'ye yöneldi. Moğol ilerleyişi ilk defa 1260 Yılı'nda Aynı Câlut muhârebesinde Memlüklar tarafından durdurulabildi. Bununla beraber "Kösedağ Harbi"nde Selçuklular'ı yenerek kendilerine tâbi bir hâle getirdiler. Artık Bizans'la hemhudud hâle gelen İlhanlı Devleti yaklaşık bir asır boyunca İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'da hâkim oldu.

Cengiz'in torunlarından **Kubilay Han** (1260-1294), Çin kıtasını tamamen elinc geçirerek burada Moğol hâkimiyetini tesis etti, ardından Japonya ve Çinhindi'yi de ele geçirmeye teşebbüs ettiyse de başarılı olamadı.

Bu kadar genişleyen bir imparatorluğun siyâsî birliğini muhafaza etmesi imkânsızdı. Bu sebeple **Cengiz Han**'ın torunları arasında ihtilâflar çıktı. Teşekkül eden Moğol asıllı devletler bir müddet büyük Moğol Hanı'na bağlı kaldılarsa da zamanla bu bağlılık ortadan kalktı. İlhanlılar'ın başına

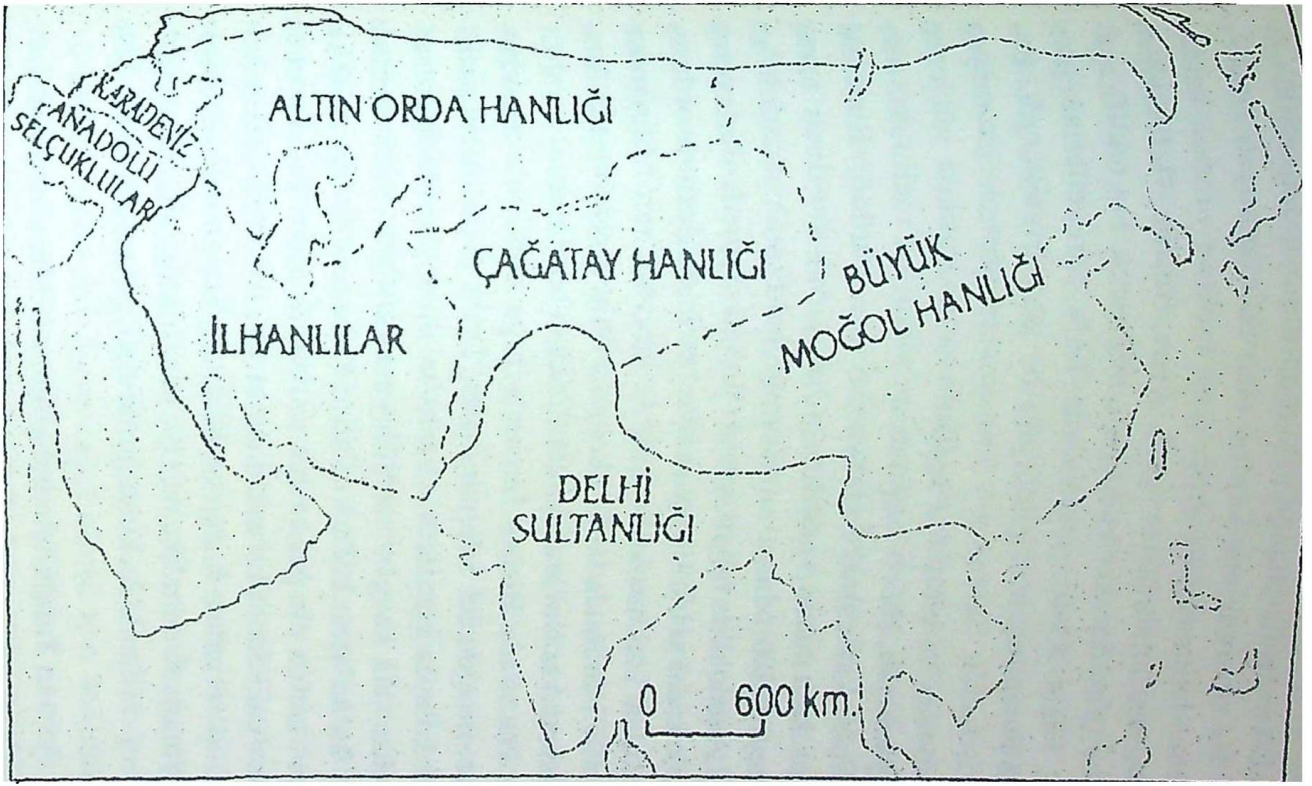
Sultan Alparslan, Arslan Yabgu'nun oğullarını babalarının dâvâsını gütmelerinden endişe ederek hapsetmiş olmasına rağmen bunlar **Alparslan**'dan sonra Selçuklu sultanı olan **Melikşah** zamanında hapisten kurtularak Diyarbekir, Urfa ve Birecik havâlisine gelip yerleşebildiler. Onlar bu bölgeye gelmeden önce **Arslan Yabgu** ve **Kavurd** gibi saltanat iddiasında bulunan Selçuklu hânedânı mensuplarının başarılı olamamaları üzerine hükmettikleri Türkmenler, cezalandırılmak korkusuyla Suriye'ye kaçmışlar ve burada fetih hareketlerinde bulunan **Atsız** ve **Şöklü Bey** gibi kumandanların emri altına girmişlerdi. **Atsız Bey**, Kudüs ve Remle'yi fethettikten sonra kuzeye yönelmiş ve Fâtımîler'in elindeki Şam'ı sıkıştırmaya başlamıştı. **Şöklü Bey** ise, aynı şekilde Filistin sahillerinde Fâtımîler'e âid şehir ve kaleleri birer birer fethetmekteydi. Bu sırada **Şöklü Bey** ile **Atsız Bey**'in arasında fethedilen Akkâ'daki Fâtımî hazinesinin taksimiyle ilgili olarak ihtilâf çıktı. **Arslan Yabgu**'nun oğlu **Alp İlik** de bu ihtilâfta **Şöklü Bey**'e iltihâk ettiği hâlde bunlar 1075 Yılı'nda Taberiye'de **Atsız**'la yap-

---

geçen **Gazan Han**, 1295 Yılı'nda İslâmiyet'i kabul edince tam mânâsıyla müstakil bir hâle geldi.

Başlangıçta Şamanist olan Moğollar, bu yayılma sonunda diğer dinlerle karşı karşıya geldiklerinde herkesi katliam ederken çeşitli din adamlarına müsâmahakâr davrandılar. Bu sebeple Tibet'in "Lama" denilen rahipleri vâsıtasıyla onların bir kısmı Budizm'i seçerken, büyük bir kısmı da müslüman oldu. Bununla beraber Moğollar, Şiîler'e de müsâmahakâr davrandıklarından İran'da Şiîlik'in yerleşmesinde mühim bir rol oynadılar. Bununla beraber Moğollar arasında Sünnî müslümanlık her dinden daha fazla yayıldı. O derece ki, **Cengiz Han**'ın ölümü üzerinden yarım yüzyıl bile geçmeden Altınordu tahtına geçmiş bulunan **Berke Han** (1256-1266), İslâmiyet'i resmî din ilân etti.

İlhanlılar Devleti'nde ise, **Ahmed Teküdar** (1282-1284) İslâmiyet'i yerleştirmek husûsundaki başarısız bir hareket sonunda hayatını kaybetti. Ancak O'nun halefi olan **Gazan Han** (1295-1304) başarılı bir şekilde hâkimiyeti altındaki devleti islâmîleştirmeye muvaffak oldu.

Moğollar'ın parçalanmasından sonra kurulan devletler

tıkları savaşı kaybettiler. **Şöklü Bey** öldürüldü. **Alp İlik** ise; hânedân mensubu olduğundan öldürülmeyip hapsedildi.

Bu sırada O'nun kardeşi olan **Süleymanşah** Haleb'i kuşatmış bulunuyordu. **Atsız**'a bir mektup yazarak kardeşini serbest bırakmasını istedi. **Atsız, Sultan Melikşah**'ın emrine göre hareket edeceğini bildirerek bu teklifi reddetti. Fakat **Atsız** gibi civarda fetih hareketlerine girişen **Süleymanşah**'ın gücü gün be gün artmaktaydı. Büyük Selçuklu Sultanı'nın himayesine girmek istemeyen Türkmenler'in etrafında toplanmasıyla gittikçe güçlenen **Süleymanşah**, Haleb kuşatmasını aldığı bir mâlî tâviz mukabilinde kaldırarak Antakya üzerine yürüdü. Buradaki Bizans kumandanı kendisine yıllık yirmi bin dinar haraç vermeyi kabul edince muhâsarayı kaldırarak Anadolu'ya geçti. Anadolu'da birçok yerleri fethede fethede ilerleyerek İznik'e kadar geldi. Buraya kadar her merhalesinde ordusuna katılan Türkmenler'le gitgide kuvvetlenen **Süleymanşah**, 1075 târihinde İznik'i kolayca fethederek burada Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasını temin etti.

Bu sırada Bizans İmparatorluğu dâhilinde ayaklanmalar olduğundan **Süleymanşah**, İznik civârındaki fetihlerini kolayca genişletti. Bizans'ın iki kumandanı arasında çıkan taht kavgasında **Süleymanşah**'dan yardım taleb eden **Botaniates**, 1078 Yılı'nda O'ndan sağladığı destekle Bizans tahtını ele geçirmeye muvaffak oldu. Bu durumda Bizans'daki dâhilî karışıklıktan bîzar olan yerli halkın Selçuklu idâresindeki huzur ve sükûna gıbta etmesi sebebiyle **Süleymanşah** hem Bizans'ı bir nevi himâyesine almış oldu ve hem de İznik'de kurduğu devleti gâyet güçlü bir hâle getirdi.

Arslan Yabgu'nun babasının adı **Kutalmış** olduğundan O'nun sülâlesi de Kutalmışoğulları olarak anılmak-

taydı. Bu sebeple **Süleymanşah**'ın ünvanı da **Kutalmış bin Süleyman**'dı. Kutalmışoğulları sülâlesinin bu sûretle Anadolu'da, diğer taraftan da **Atsız Bey** gibi bazı kumandanların da Suriye'de büyük bir güç haline gelerek Büyük Selçuklu Devleti'yle irtibatlarının bir nevi yün ipliğine bağlı hâle gelmesi **Sultan Melikşah**'ı endişelendirdi. Bu sebeple 1078 Yılı'nda kardeşi **Tutuş**'u Suriye'deki **Atsız**, emir **Porsuk**'u da emirlerine birer ordu vererek Kutalmışoğulları üzerine gönderdi.

Bu sırada **Sultan Melikşah**, Bizanslılar'dan da yardım taleb etti. Selçuklu Devleti'nde otorite ihtilâfını kendi lehine addeden Bizans İmparatoru **Mihail**, bu talebi kabul etti. Fakat **Mihail** karşılaştığı bir isyan neticesinde tahttan indirilmiş, yerine **Süleymanşah**'ın desteklediği **Botaniates** geçmişti. O'nunsa tahtı **Süleymanşah** yardımıyla ele geçirmiş olmasından dolayı O'na karşı harekete geçen **Porsuk Bey**'e yardımda bulunması imkânsızlaştı. Bu sebeple emir **Porsuk** başarısızlığa uğradı. Bunun neticesi olarak da **Süleymanşah**'ın istiklâli **Melikşah** tarafından bertaraf edilememiş oldu. Bu sırada Bizans İmparatoru saltanat kavgalarıyla karmakarışıktı. Hatta Balkanlar'daki Bizans topraklarında bile huzursuzluk hüküm sürmekteydi. Bu durumdan istifâde eden **Süleymanşah**, 1081 Yılı'nda Bizans'la imzaladığı bir anlaşma neticesinde Anadolu'nun Marmara ve Karadeniz sahillerine kadar olan kısımlarının kendine âidiyetini kabul ettirdi. Bu anlaşmadan itibaren **Süleymanşah** artık "**Sultan**" ünvanını kullanmaya başladı. Bu durumun Bağdad'daki Abbasi halifesi tarafından tasdiki gerektiğinden **Süleymanşah** O'nu tahrik maksadıyla şiîlerden hatip ve kadılar taleb etti. Buna engel olmak için halîfe O'nun sultan sıfatını tasdik etti. **Sultan Melikşah** buna kızarak Kutalmışoğulları üzerine yeni bir sefere çıkmak üzere te-

şebbüsde bulunduysa da şiîlere karşı sünnîliğin takviyesi esas gâyesi olan halife tarafından bu fikrinden vazgeçirildi. Bu sûretle **Sultan Melikşah** Anadolu'da kurulan Selçuklu Devleti'nin yeni bir saltanat olarak tanınmasını kabul ederek Anadolu'yu **Süleymanşah**'a bıraktı.

Süleymanşah Marmara ve Karadeniz sahillerine kadar bütün Anadolu'yu ele geçirmiş olmasına rağmen arkasında hâlâ Bizans'a tâbi birçok şehir ve kasabalar vardı. Sinop ve Antakya bunlardandı. **Süleymanşah**'ın buraları mahallî kuvvetlerle ele geçirmesine Bizans ses çıkaramadı. Doğu Anadolu'daki Ermeniler'i vaktiyle Sivas, Kayseri ve Fırat bölgelerine nakletmiş bulunan Bizanslılar ilerleyen Türk fütühatı karşısında bunların yerlerinden ayrılarak Malatya, Maraş havâlisine göç etmelerine ses çıkarmamıştı. Türkler'e karşı Malatya Antakya hattının müdafaasına memur edilen Ermeni asıllı **Filaret**, bu sırada Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıktan istifâde ederek Malatya'dan Urfa'ya kadar Bizans hâkimiyetindeki birçok şehir ve kaleyi kendi hâkimiyeti altında bir beylik haline getirmiş, buna karşı çıkmasından korktuğu **Melikşah**'ı da sun'î bir sûrette hristiyanlara karşı bir tavır alıp, güya İslamiyet'i kabul ettiği yolunda bir iddia ile O'nu teskin edebilmişti.

Süleymanşah'ın kurduğu devletin yükselişinden ve istiklâl ilân etmiş olmasından rahatsız olan **Sultan Melikşah** da bu gelişmeyi müsamaha ile karşılamış bulunduğundan **Süleymanşah** arkasını emniyete almak için bir doğu seferi tertib etmeye kendini mecbûr hissetti. Bu sırada Balkanlar'da Peçenek, Uz ve Kuman gibi Şamanist Türkler de Bizans'a isyan hâlindeydiler. **Süleymanşah** Bizans'la anlaşarak onların bu âsi unsurları, kendisinin tepelemesi husûsunda mutabık kaldı.

Süleymanşah 1082 Yılı'nda Çukurova'ya gelerek

önce Tarsus'u, sonra da bütün Çukurova'yı hâkimiyeti altına aldı. 1085 Yılı'na kadar kendisi ve kumandanları Anadolu Selçuklu Devleti'nin arkasında kalıp bu devlete tâbi olmayan şehir ve kaleleri birer birer fethederek Ermeni **Filaret**'in elinde sadece bir Maraş'ı bırakmışlardı. 13 Aralık 1084 târihinde Antakya'yı ele geçiren **Süleymanşah**'a Haleb'in Harim ve Duluk kasabaları da kendiliğinden tâbi oldu. Bu sırada **Sultan Melikşah** bölgeye bir sefer tertib etmişse de kardeşi **Tekin**'in isyanı dolayısıyla geri çekilmeye mecbûr kaldı.

Bunun üzerine **Süleymanşah** Haleb üzerine yürüyerek burasını kuşattı. Temmuz 1085 tarihine kadar devam eden kuşatmadan bir netice alamayınca bir anlaşma imzalayıp kuşatmayı kaldırdı. Civarda birçok şehir ve kasabayı ele geçirmesi, **Sultan Melikşah**'ın kardeşi olup Suriye'de melik sıfatıyla bulunan **Tutuş**'u harekete geçirdi. O'nunla çatışmak istemeyen **Süleymanşah** Antakya'ya döndü ve bir müddet sonra Haleb'i tekrar kuşattı. Halebliler, **Melikşah**'dan yardım istedilerse de beklenen yardım gelmedi. Haleb kumandanı bu defa **Tutuş**'a müracaat etti. Haleb'de O'nun da gözü olduğundan derhal harekete geçip Haleb yakınlarındaki Ayn-ü selem mevkiinde **Süleymanşah** ile karşı karşıya geldi. Burada **Süleymanşah**'ın emrindeki bazı kumandanların **Tutuş** tarafına geçmesi sebebiyle Anadolu fâtihi **Süleymanşah** mağlub oldu. Bir rivâyete göre bu mağlûbiyeti hazmedemeyerek 5 Haziran 1086 Yılı'nda kendi kendisini hançerleyerek intihar etti.[105] **Süleymanşah**'ın üst kademe kumandanları ve âile efrâdı **Melikşah**'a teslim edildi. **Melikşah**, onları ömrünün sonuna kadar hapiste tuttu.

105 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.35'de O'nun bu sûretle intihar ettiği başka bir rivâyete göre ise savaş meydanında öldürülmüş olduğu kaydedilmektedir. – **A. Sevim**, a.g.e. sh.92

Süleymanşah Anadolu'da başarılı fütühâtı dolayısıyla "**Gâzi**" ünvânıyla anılmış ve Anadolu'nun gerçek fâtihi kabul edilmiştir. Anadolu Türklüğü tarafından son derece benimsenmiş olmasından dolayı hayatı efsâneleştirilmiş ve hatta halk nezdinde O'nun Osmanlı Beyliği'nin kurucusu **Ertuğrul Gâzi**'nin babası olduğu yolunda rivayetler ortaya çıkmıştır. Hatta ilk devir Osmanlı târihçilerinden bile bu rivâyeti gerçekmiş gibi nakledenler vardır.

Süleymanşah, vefâtıyla neticelenen sefere çıkarken İznik'de kurduğu Anadolu Selçuklu Devleti'nin idâresini kumandanlarından **Ebu'l Kasım**'a havâle etmişti. **Süleymanşah**'ın ölümü ve âile efradının esir edilmesi üzerine **Sultan Melikşah,** emir **Bozan** adındaki kumandanını emrine verdiği bir ordu ile Anadolu Selçuklu Devleti üzerine sefere çıkardı. Emir **Bozan** sür'atle ilerleyerek İznik'i kuşattı. **Ebu'l Kasım,** Bizans'dan temin ettiği yardım sâyesinde O'nun İznik'den çekilip Ulubat gölü taraflarına gitmesini temin etti. Yerine kardeşi **Ebu'l Gâzi**'yi bırakarak **Sultan Melikşah** ile anlaşmak maksadıyla yanında bir miktar para ve kıymetli hediyeler götürerek O'ndan emir **Bozan**'ı geriye çekmesi talebinde bulundu. Lâkin sultan, bu talebi kabul etmeyerek getirdiği hediyeleri emir **Bozan**'a vererek O'nunla anlaşmasını söylemesi üzerine eli boş olarak geriye döndü. Sultan'ın bu kararı üzerine aynı teklifi iletmek üzere emir **Bozan**'ı Ulubat gölü civârındaki karargâhında ziyaret etti. Emir **Bozan** O'nun teklifini reddettiği gibi kendisini yay kirişiyle boğdurdu.[106] Bundan sonra tekrar İznik'i kuşattıysa da 1092 Yılı'nda **Melikşah**'ın ölümü haberini alınca kuşatmayı kaldırarak kendi merkezi olan Urfa'ya döndü.

---

106 **Prof. Dr. Osman Turan, Ebu'l Kasım**'ın **Melikşah**'a giderken yolda öldürülmüş bulunduğunu söylemektedir. (bkz. a.g.e. sh.286)

Süleymanşah'ın ölümünden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin tahtı altı yıl müddetle boş kaldı. Tâ ki; **Melikşah**'ın ölümünden sonra oğullarının hapisten kurtularak, kaçıp İznik'e gelmeleri ve onlardan biri olan **Kılıç Arslan**'ın tahta geçişine kadar bir fetret devri yaşanmıştır. Bu esnâda Anadolu hâkimiyeti için çalışan başka Türk beylikleri de vardı. Onlardan biri Oğuzlar'ın Çavuldur boyuna mensub **Çaka** veya **Çakan Bey** tarafından İzmir'e kurulmuştu. **Çaka Bey** 1071 Malazgird zaferinden sonra Anadolu'da fütühata girişen Oğuz beylerinden biri idi. İzmir'de bir beylik kurmaya muvaffak olmuş bir müddet sonra Bizanslılar'a esir düşmüş, uzun bir esâret hayatından sonra kurtulup Rumeli'deki Peçenek Türkleri ile ittifaka girişip Bizanslılar'la savaşmış bir Türk kumandanıydı. Fakat O, Anadolu'yu ele geçirmek için uğraşan yegâne Türk kumandanı değildi. Bu emeli taşıyarak mücâdele eden başka beylikler de vardı. Bu durumu büyük bir Selçuklu târihi mütehassısı olan **Osman Turan** Bey şöyle anlatmaktadır:

"Orta Anadolu'da Dânişmend şöhretiyle tanınan **Ali Taylu**'nun oğlu ve **Süleyman**'ın dayısı **Gümüştekin Ahmed Gâzî** tarafından kurulan ve bir türlü kurucusu ve kuruluşu anlaşılamayan Dânişmendliler Devleti de **Süleyman**'a tâbi gözükmektedir. **Süleyman**, Kilikya ve Antakya seferinde **Filaretos**'a karşı harekete geçerken **Gümüştekin** de Sultan ile muvâzi olarak, 477(1084)'de, O'nun tâbii Malatya hâkimi **Gabriel**'e hücum etmiş; yine **Süleyman**'ın tâbii sanılan emîr **Buldacı** da, aynı harekete iştirakle; 1085 de, **Filaretos**'a âid Şimalî Ceyhan bölgesini ve Çankırı, Kastamonu fâtihi **Karatekin** de aynı yılda Sinop'u almıştır. Dânişmendliler'in şarkında Erzincan, Kemah ve Divriği bölgesinde **Mengücik Gâzî** tarafından kurulan bir beylik de onlarla birlikte Karadeniz Rumları ile mücâdelelere ka-

tılıyordu. Anadolu savaşlarının birinde esir düşüp İstanbul sarayında yetiştirilen Emîr **Çaka** da 1081'de, İzmir taraflarına kaçıp bu bölgenin Türklerini topladı; sâhil Rumlarını da hizmetine alarak bir donanma vücûda getirdi ve bir devlet kurdu. Bu cesur ve zeki Türk beyi, bu sayede, adaları işgale başladı. Anadolu Türkleri ve Balkanlardaki Peçeneklerle ittifak yaparak Bizans'ı düşürmeğe ve yerinde bir Türk imparatorluğu kurmağa teşebbüs etti. Onun devleti birinci Haçlı seferi sonlarına kadar yaşadı. Anadolu'da bu devirde teşekkül eden beyliklerden biri de Erzurum'da Emîr **Saltuk** tarafından kuruldu. Bu devlet Büyük Selçuklular'a tâbi idi. Van gölü havzası ve Diyarbekir havâlisi Büyük Selçuklular'a mensup Türk beyleri idâresinde olup bu tarihlerde Artuklu ve Sökmenli (Ahlatşâhlar) devletleri henüz teşekkül etmemişti. Fırat boyunda ve Toroslar'da bulunan Ermeni reislerinden başka Trabzon havâlisi de Rumların elindedir. **Theodore Gabras** bu havâliyi 1075'de Türklerin elinden istirdat etmiş ve bir Rum dukalığı kurmuştur; bazan Türkler'le de ittifak eden halefleri bu sayede de Bizans imparatorlarına karşı istiklâllerini korumuşlardır."[107]

2- I. Kılıç Arslan (1092-1107) Devri

Anadolu fâtihi **Süleymanşah** Büyük Selçuklu Devleti tahtını ele geçirmek maksadıyla Suriye seferine çıkarken oğulları **Kılıç Arslan** ile diğer oğlu **Kulanarslan** veya **Dâvud**'u da beraberinde götürmüştü. O'nun 5 Haziran 1086 Yılı'nda üzerine sevkedilen Şam meliki **Tutuş** tarafından öldürülmesi neticesinde bu evlâdları esir edilmiş, bir müddet Şam'da muhafaza edildikten sonra Suriye seferine çıkan **Melikşah** tarafından İsfehan'a götürülüp hapsedilmişlerdi. **Sultan Melikşah**'ın 1092 Yılı'nda vefâtına

107 Bkz. **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.285 vd.

kadar **Süleymanşah**'ın bu çocukları hapiste kaldıkları gibi Anadolu Selçuklu Devleti tahtı da boş kalmıştı. **Sultan Melikşah**'ın ölümüyle bunlar hapisten kurtulup İznik'e gelebildiler. Bu sırada hâsıl olan otorite boşluğundan istifâdeye kalkışan Bizanslılar, İznik'i kuşatmış bulunuyorlardı. İznik halkı sevinçle karşıladığı **Süleymanşah**'ın bu çocuklarından büyüğü olan **Kılıç Arslan**'ı tahta geçirdiler. Yeni hükümdâr **I. Kılıç Arslan** adıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçer geçmez civardaki Türkmenler'in gelip O'nun etrafına toplanmasıyla Bizanslılar'ı geri çekilmeye mecbûr bıraktı. O sırada İzmir'de bir beylik kurmaya muvaffak olmuş bulunan emir **Çaka**'nın kızı ile de evlenerek Bizanslılar'a karşı birlikte mücâdeleye girişti. **İlhan Muhammed** adındaki kumandanın idâresi altında bir orduyu Ulubat gölü ve Kapıdağ yarımadasını ele geçiren Bizanslılar üzerine sevketti. Bizanslılar, **İlhan Muhammed**'e karşı denizden kuvvetli bir donanma gönderip karaya asker çıkardılarsa da bunlar bozguna uğratıldı. Lâkin **İlhan Muhammed** daha sonra Bizans tarafından bölgeye gönderilen ikinci bir orduya karşı mağlub ve esir oldu.

Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti'yle ittifak kurmuş olan **Çaka Bey**, İstanbul'u fethetmek maksadıyla harekete geçmiş ve ilk merhalede Aydos'u kuşatmıştı. Bu durum iki müttefikin arasının açılmasına sebep oldu. Zirâ **Çaka Bey**'in fetihlere giriştiği sahada **Kılıç Arslan**'ın da gözü vardı. Buraları babasının vefâtından önce Anadolu Selçuklu Devleti'ne tâbi olmuş bulunan yerlerdi.

İki Türk beyliği arasında husûle gelen bu ihtilâftan istifâde etmek isteyen Bizanslılar, **Kılıç Arslan**'a müracaatla **Çaka Bey**'e karşı birlikte hareket etmek teklifinde bulundu. **I.Kılıç Arslan, Çaka Bey** üzerine harekete geçince İstanbul'u ele geçirmeye hazırlanmış olan **Çaka Bey**

iki ateş arasında kaldı. Bu defa üzerine gelen O'nun hem müttefiki ve hem de damadıydı. **Çaka Bey** bir sulh teşebbüsünde bulunmak üzere damadı nezdine gittiğinde orada öldürüldü. Bazı kaynaklara göre öldürülen **Çaka Bey** değil O'nun oğludur. **Çaka Bey**'in veya oğlunun bu sûretle öldürülmesi ve İzmir Beyliği'nin **I. Kılıç Arslan**'la arasının açılmasından istifâde eden Bizanslılar **Çaka Bey** tarafından ele geçirilmiş olan sâhil şeridindeki şehirlerle Ege Denizi'ndeki adaları alıp İzmir'i denizden ve karadan kuşattılar. Kısa zamanda burasını teslim alarak **Çaka Bey**'in kurmuş olduğu İzmir Beyliği'ne son verdiler.

I.Kılıç Arslan, devleti babası zamanındaki hududlarına kavuşturmak maksadıyla fetih hareketlerine girişti. 1095 Yılı'nda Dânişmendliler'in Ermeni **Gabriel** idâresindeki Malatya üzerine hareket ettikleri haberi gelince **Kılıç Arslan** elçabukluğuyla gelip burasını kuşattı. Halk **Gabriel**'in idâresinden memnun değildi. Şehirdeki Süryani patriğinin öncülüğünde şehri **Kılıç Arslan**'a teslim etmeye râzı olduysa da durumu öğrenen **Gabriel**, patriği yakalayıp öldürttü ve şehri müdafaaya koyuldu. Malatya Kalesi'nin ele geçmesine ramak kalmışken I. Haçlı Seferi'ni başlatmış bulunan batılıların Selçuklu hududlarına tecâvüz ettiklerine dâir haberler alınınca muhâsarayı kaldırıp onlar üzerine yürüdü.

Bizans İmparatoru **Alexios**, 1091 Yılı'nda papa **Urbain**'e müracaatla O'ndan **Çaka Bey** ve O'nunla ittifak halindeki Peçenekler'e ve Marmara sahillerine kadar gelmiş olan Selçuklu'lara karşı yardım istemişti. Bu taleb üzerine papaz **Pierlermit** idâresinde kalabalık bir Haçlı ordusu İstanbul'a gelmiş ve Bizans İmparatoru onları Anadolu'ya geçirmişti. Mutaassıb bir papaz olan **Pierlermit**'in kumandanlık kaabiliyeti yoktu. Emrindeki askerler de itaatsiz

başıbozuk takımındandı. Anadolu'ya geçen bu ordu yol boyunca müslim gayr-i müslim ayrımı yapmadan önlerine çıkan herkesi katlediyor ve maktullerin mallarını yağmalıyorlardı. Bu ordu kendisine ilk olarak İznik'i hedef seçmişti. Eylül 1096'da pusuya düşürülerek kaahir ekseriyeti imhâ edildi. Kalan dökünüleri de İstanbul'a kaçmaya mecbûr kaldı. Fakat arkadan şövalyelerden kurulu, disiplinli bir Haçlı ordusu İstanbul'a ulaştı. Bunlar hem kalabalık ve hem de askerî kabiliyet itibariyle **Pierlermit** kumandasında gelen öncü Haçlılar'a benzemiyordu.

Bu yeni ordu 1097 baharında Anadolu'ya geçerek İznik üzerine yürümeye başladı. Ciddî bir mukavemetle karşılaşmadan gelip İznik'i muhâsara ettiler. Bu sırada **I. Kılıç Arslan** Malatya muhasarasını kaldırarak İznik'e gelmekteydi. **Kılıç Arslan** İznik'e yaklaşıp da Haçlı ordusunun sayıca üstünlüğünü görünce O'nlarla bir meydan muharebesine girişmek yerine İznik'i kendi mukadderatına terkedip düşmanı dar geçit ve vâdilerde sıkıştırıp imhâ etmek maksadıyla geriye çekildi. Bu durumdan istifâde eden Haçlılar 26 Haziran 1097'de yirmi iki seneden beri müslümanların elinde bulunan İznik'i ele geçirmeye muvaffak oldular. **I. Kılıç Arslan**'ın **Çaka Bey**'in kızı olan karısı dâhil olmak üzere pekçok esir aldılar.

Kılıç Arslan Haçlılar'ın ileri harekâta devam edeceğini biliyordu. Su kuyuları, erzak yollarını tahrib ede ede geriye çekildi. Haçlılar güçlükle Eskişehir'e ulaşabildiler. **Kılıç Arslan** Haçlılar'a karşı **Dânişmend Gâzi** ve Kapadokya hâkimi emir **Hasan**'la anlaşarak onların desteğiyle ordusunu takviye ettikten sonra 30 Haziran 1097'de Eskişehir ovasında Haçlılar'ın karşısına çıktı. Haçlılar için büyük bir sürpriz teşkil eden bu karşılaşmada ok yağmuruna mâruz kalıp ağır zâyiat vermelerine mukabil askerlerinin

kalabalık ve zırhlı olmalarından dolayı **Kılıç Arslan** bu tâciz hareketinden sonra geriye çekilmek mecbûriyetinde kaldı.

İleri harekâta devam ederek Konya'ya ulaşan Haçlı ordularına karşı **Kılıç Arslan** birçok baskın hareketi tertipleyerek onlara ağır zâyiat verdirdi. Su ve erzak tedârikinde güçlük çeken Haçlılar, Konya ereğlisinde ikiye ayrıldılar. Bir kol güneye Çukurova istikametine, diğer kol ise, kuzeydeki Kayseri istikametine yöneldi. Kayseri istikametine hareket eden ordu üzerine memur edilen emir **Hasan,** çeşitli baskınlarla onlara bir hayli zâyiat verdirdi. Bu ordu boşaltılan Kayseri'yi ele geçirdikten sonra Göksun Maraş yoluyla Antakya istikametinde ilerlemeye başladı. Diğer Haçlı kolu ise Çukurova istikametinde ilerlerken aynı şekilde **Kılıç Arslan** tarafından taaruzlara uğrayarak büyük kayıplar verdiğinden Haçlı ordusu başlangıçtaki gücünü kaybetmiş oldu. Bu târihe **"Haçlı Seferleri"** olarak geçmiş bulunan hareketin ilki idi.[108]

I.Haçlı Seferi sonunda Türkler Anadolu'nun kaahir ekseriyetini ele geçirmişken arâzilerinin çoğunu Haçlılar'a kaptırarak buraların yeniden Bizans'a intikali karşısında Orta Anadolu'ya çekilmeye mecbûr kaldılar. Önce Batı Anadolu şehir ve kasabalarını ele geçirip Eskişehir-Antalya hattına sâhib oldular. Kuzeyde ise işgallerini Bayburd'a kadar genişletmişlerse de burası **Dânişmendoğlu İsmâil** tarafından kurtarılmakla birlikte Anadolu büyük ölçüde tekrar Bizanslılar'ın hâkimiyeti altına geçmiş oldu.

Haçlı tecâvüzlerine karşı **Kılıç Arslan** gibi canhıraş bir mücâdeleye girişmediğinden ordusu yıpranmamış bir durumda olan **Dânişmend Gâzi,** onların çekilmesinden

108 Haçlı Seferleri'nin tamamı hakkında ilgili olarak bilgi için bu eserin ikinci cildinin 457. sahifesindeki 359 numaralı mufassal dipnota bakılabilir.

sonra 1100 Yılı'nda öteden beri gözü olduğu Malatya'ya gelip şehri kuşattı. Buranın hâkimi olan Ermeni **Gabriel,** Antakya Haçlı kumandanından yardım istedi. Fakat O askerleriyle birlikte **Dânişmend Gâzi**'nin kurduğu pusuya düşerek esir oldu. Bir kısım Haçlı kuvvetleri Antakya kumandanını kurtarmak için 1101 târihinde harekete geçerek Sivas ve Ankara'yı ele geçirdi. Kızılırmak vâdisi boyunca ilerleyen Haçlılar önlerine çıkan herkesi müslim gayr-i müslim ayırt etmeden katledip, şehirleri yağma ve tahrib ettiler.

Bu sırada Haçlı ordusu elde ettiği bunca başarıya rağmen yorgun ve bitkindi. **Kılıç Arslan** ise, başta Haleb emiri **Rıdvan** olmak üzere civardaki birçok Türk beyinden onlara karşı asker temin ederek ordusunu takviye etmişti. Amasya civârında Haçlılar'ın karşısına çıkarak onları kâmilen imhâ etti. Aynı şekilde güneye sarkan diğer Haçlı ordusunu ise, Ereğli civârında baskına uğratıp imhâ etti. Kalan pek az Haçlı askeri güçlükle Antakya'ya ulaşabildi.

Kılıç Arslan'ın Anadolu'nun hem kuzeyinde ve hem güneyinde Haçlı ordularını bu sûretle imhâ etmesi Anadolu Selçukluları'nın sarsılan itibarlarını takviye ettiği gibi **Süleymanşah**'ın ölümünden sonra ortaya çıkan fetret devrinin sıkıntıları da ortadan kaldırılmış oldu. Lâkin **Kılıç Arslan,** hükümetinin merkezi olan İznik'i Bizans'a kaptırmış bulunduğundan Konya'ya yerleşip burasını Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümet merkezi yaptı.

I. Kılıç Arslan, Haçlılar'ın çekilip gitmesinden sonra tekrar Malatya'yı muhâsara eden **Dânişmend Gâzi** üzerine yürüyerek 1103 târihinde O'nu mağlub etti. Çok geçmeden **Dânişmend Gâzi**'nin vefât etmesi üzerine **Kılıç Arslan** Malatya'yı bir kere daha kuşattı. 28 Haziran 1106 târihinde başlayan kuşatma sonunda **Dânişmend Gâzi**'nin

oğlu mukavemet edemeyerek şehri **Kılıç Arslan**'a teslim etti. Bu sûretle devletinin doğudaki sınırlarını genişletme imkânı bulan **Kılıç Arslan**, bu başarılarını daha da ileriye götürmek maksadıyla bir doğu seferi tertib etti. Fakat bunun için Bizanslılar'la arasını düzelterek arkasından emin olmak mecbûriyetinde idi.

Bu maksadla Bizans'a teklif ettiği sulh anlaşması kabul görünce artık bir hayli kuvvetlenen ordusuyla doğu seferine çıktı. Bu seferin asıl gâyesi babası gibi Selçuklu tahtını ele geçirmekti. Zirâ Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezinde **Sultan Berkyaruk** ve **Sultan Muhammed** arasındaki saltanat mücâdelesi ve nihâyet **Berkyaruk**'un ölümünden sonra Musul taraflarında daha önce izah edilmiş olan karışıklıklar O'nda Büyük Selçuklu tahtını kolayca elde edebileceği ümidini uyandırdığından harekete geçip Urfa üzerine yürüdü. Bu sırada Musul emiri **Çökürmüş**, Selçuklu Sultanı tarafından azledilerek yerine **Çavlı** tâyin edilmişti. Azledilen emire taraftar olanlar **I. Kılıç Arslan**'ı Musul'a dâvet edince O, Urfa muhâsarasını kaldırarak Harran'a geldi.[109]

Sultan Kılıç Arslan civardaki birçok şehir ve kasabayı ele geçirmeye muvaffak oldu. Haçlılar'a karşı kazandığı parlak zaferler dolayısıyla civardaki birçok emirler O'na iltihak ettiler. Bunlar arasında **Sultan Muhammed Tapar**'ın Musul Emirliği'nden azletmiş olduğu **Çökürmüş** de vardı. Buna kızan **Muhammed Tapar**, **Çavlı**'yı Musul emiri yaptığı gibi Haçlılar'a karşı başkumandan tâyin etti. **Çavlı** Musul'a intikal eder etmez **Çökürmüş**'ü öldürdü. Şehirde çıkan karşıklık üzerine ahâli **Kılıç Arslan**'ı şehri teslim etmek üzere dâvet etti. O, Nusaybin'e yaklaştığı sırada içlerinde **Çökürmüş**'ün bazı askerleri de bulunduğu hâlde

109 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.333

şehrin ileri gelenleri O'nu karşılayıp kendisine biat ettiler. **Sultan Kılıç Arslan** Mart 1107 târihinde Musul'a girerek burada **Sultan Muhammed Tapar** adına okunan hutbeyi yasaklayıp kendi adına hutbe okuttu.[110]

Sultan Kılıç Arslan'ın içerden destek alarak Musul'u ele geçirmesi üzerine oraya emir tâyin edilmiş olan **Çavlı** kaçıp Haleb emiri melik **Rıdvan**'ın yanına gitti. O'nun gibi Selçuklu sultanı **Muhammed Tapar**'la arası açık olan **İlgâzi** ile ittifak edip bunlardan topladığı bir ordu ile **Kılıç Arslan**'a karşı harekete geçti. **Kılıç Arslan** şehri on bir yaşındaki oğlu **Şâhinşah** ve **Bozmış** adındaki kumandanına havâle ederek **Çavlı** kumandasındaki orduyu karşılamak üzere Musul'u terketti. İki taraf Habur nehri sâhilinde karşı karşıya geldi. **Kılıç Arslan** Musul'a teveccüh ettiği zaman bu durumun Selçuklu Sultanı tarafından kabullenilmemesi sebebiyle üzerine bir ordu geleceğini tahmin etmekteydi. Bundan dolayı Anadolu'dan takviye kuvvetler istemişti. Onların henüz bölgeye ulaşmadığı bir sırada **Çavlı**'nın müttefik ordusuna karşı çıkmak mecbûriyetinde kalan **Kılıç Arslan**'ın emrindeki kuvvetler rakibine nazaran oldukça azlıktı. Fakat O cesur adam beklediği yardım gelmeden **Çavlı** ile çarpışmayı göze almak mecbûriyetinde idi. Üstelik Doğu Anadolu ve El-Cezire beyleri **Kılıç Arslan**'ı terkederek Büyük Selçuklu Sultanı **Muhammed Tapar**'ın adamı olan **Çavlı**'nın tarafına geçtiler. Çünkü Selçuklu sultanına karşı âsi durumuna düşmek istemiyorlardı.

Bu durum **Kılıç Arslan**'ın ordusunda büyük bir kargaşaya sebep oldu. Buna rağmen **Kılıç Arslan**'ın ordusu başlangıçta gâlib gibi göründüyse de sonunda bozguna uğradı. Şiddetli yaz sıcağında iki tarafın da atları helâk olmuştu. Kahraman **Kılıç Arslan** bir nefer gibi önüne çıkanı doğ-

110 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X sh.342

rayarak rakip ordunun kumandanı **Çavlı**'ya ulaştı. O'nunla vuruştu ve gömleğini kesti. Tam üzerine atlayıp **Çavlı**'yı öldüreceği sırada dehşetli bir ok yağmuruna mâruz kaldı. Arkasına baktığında ise, emrindeki ordunun bozulup kaçmakta olduğunu görünce atını Habur suyuna sürdü. Ancak nehir bataklık olduğundan çıkamayıp boğuldu.[111]

Ortalık sâkinleşince **I. Kılıç Arslan**'ın cesedi sâhile vurdu. Bu naaş dinî vazifeler yerine getirilerek Habur Suyu kenarındaki Şemsâniye köyünde defnedildi. Buranın atabegi **Mehmed**, O'na bir türbe inşâ ettirdi ki bu türbe bugün dahi "**Kubbetü's-Sultan**" adıyla meşhurdur. Babası **Süleymanşah**, **Sultan Melikşah**'dan Büyük Selçuklu tahtını almak mücâdelesi sonunda vefât etmişti. O'nun oğlu **I. Kılıç Arslan** da **Melikşah**'ın oğlu **Muhammed Tapar**'a karşı aynı yolda hayatını kaybetmiş oldu. Bu sûretle **Sultan I. Kılıç Arslan**'ın on beş yıllık Anadolu Selçuklu hükümdarlığı nihâyete ermiş oldu. Adâlet ve kahramanlığıyla meşhur olan bu mücahid Selçuklu sultanı babasının ölümünden sonra bir fetret devri yaşayan Anadolu Selçuklu Devleti'ni giriştiği çetin mücâdeleler sonunda yeniden ayağa kaldırmaya muvaffak olmuş ise de, kendisinden sonra üç yıl sürecek bir ikinci fetret devri önlenememiştir.

3- Şâhinşah (1110-1116) Devri

I.Kılıç Arslan'ın vefâtıyla oğulları İsfehan'da hapiste bulundukları cihetle Anadolu Selçuklu Devleti'nin tahtı boş kaldı. Bundan istifâde ile harekete geçen Bizanslılar, Batı Anadolu'daki şehir ve köylerde yağma, talan ve katliam yaparak Alaşehir'e kadar vardılar. Bu sırada Kapadokya'da kendi hükümranlığını ilân eden emir **Hasan**, emrindeki yirmi bin kişilik bir orduyla onlara karşı çıkıp Alaşehir üzerine

111 **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.345

yürüdü ise de O'nun bozguna uğratılması neticesinde Bizanslılar birçok şehir ve kasabayı ele geçirdiler.

Aynı şekilde Ermeniler'de husûle gelen otorite boşluğundan istifâde ile Çukurova bölgesinde Türkler'in elindeki şehirlere saldırdılar. Haçlılar'ın Elbistan ve Ceyhan havâlisini ellerine geçirmelerine mukabil Ermeniler de harekete geçince mahallen tedârik edilen on bin kişilik bir ordu onlara karşı müdafaalarda bulundu. Bizans ve Ermeni tecâvüzleri devam ederken **I. Kılıç Arslan**'ın Büyük Selçuklu Sultanı'nın vefâtı üzerine oğullarından **Şâhinşah**'ı Malatya'ya gönderip sultan ilân ettirdi. Hâlbuki **Kılıç Arslan**'ın vefâtı üzerine O'nun oğlu **Şâhinşah**'a Musul'da atabeg tâyin ettiği kumandan **Bozmış**, en küçük oğlu **Tuğrul Arslan**'ı Malatya'da sultan ilân etmişti. Bunu kabul etmeyen **Tuğrul Arslan**'ın anası **İl Arslan** isminde bir emir ile evlenerek **Bozmış**'ı öldürtmeye muvaffak olmuştu. Zahirde **Tuğrul Arslan** sultan olduğu hâlde O'nun anası ile evlenmiş olan **İl Arslan**, hâkim bir vaziyete geldi. **İl Arslan** halkdan vergi adı altında birçok altın topladıktan sonra Konya'ya kaçmak üzere iken yakalanıp hapsedildi.

Bu gelişme üzerine idi ki; **Sultan Muhammed Tapar** bir kısım kuvvetlerle **Şâhinşah**'ı Malatya'ya gönderip **Tuğrul Arslan**'ı tahttan indirtti ve **Şâhinşah**'ı sultan ilân ettirdi. **Şâhinşah** kendisine karşı saltanat mücâdelesine girişen kardeşi **Mes'ud**'u yakalatıp hapsettirdikten sonra Konya tahtına rakipsiz bir sûrette geçmiş oldu. Hem de Büyük Selçuklu Devleti'nin desteğini sağlamış oldu.

Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı hududlarında tecâvüzlerde bulunan Bizanslılar'a karşı bir ordu sevketti ise de, bu ordu mağlub oldu. Bizans'la bir anlaşma imzalanmış olmasına rağmen 1113 Yılı'nda **Sultan Şâhinşah**, Bizanslılar'la yeniden mücâdeleye girişerek İznik ci-

vârında fetih hareketlerine girişti. O'nun kumandan tâyin ettiği **Monoluğ** ileri harekâta devam ederek Kırkağaç'a kadar Bizanslılar'ın elindeki birçok yeri istirdad etti. Bunun üzerine harekete geçen Bizans O'nun üzerine büyük bir ordu sevketti. Bizans ordusunda bulunan bir kısım Oğuz ve Peçenek türkünün esir alınmasıyla onlardan Bizans ordusu hakkında bilgiler elde edildi ve bu sâyede Bizans kuvvetleri mağlub edildi. Kumandan **Kamitzes** dağlara kaçtıysa da yakalanıp esir edildi.

Bu bozgunu haber alan Bizans İmparatoru, Selçuklu kuvvetleri üzerine yeni bir ordu sevketti. Bu ordu çeşitli baskınlarla birçok esir elde edip katliamda bulundu. Bunu haber alan Selçuklu kumandanlarından **Mehmed Bey,** Eskişehir bölgesine yerleşmiş olan Türkmenler'in de desteğini elde ederek Bizans İmparatoru kontrolündeki bu orduyu tâkibe koyuldu. İki taraf da oldukça çok zâyiat verdiğinden Bizans İmparatoru **Alexios** İstanbul'a döndü.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu zaafiyetten istifâde etmek düşüncesinden vazgeçmeyen **Alexios,** bu defa Konya'yı hedef alarak Anadolu'ya büyük bir ordu gönderdi. 1116 Yılı'nda Selçuklu ordusu, Bizans ordusunu karşılamak üzere Ulubat istikametinde hareket etti. İmparator **Alexios,** ayaklarından rahatsız olduğu için bu sefere katılmamıştı. Bu sebeple çıkan dedikoduları bastırmak için bilâhare harekete geçip bu ordunun kumandasını eline aldı. Manyas gölü civarına kadar gelen **Alexios,** ordusunu ikiye taksim ederek bir kısmını **Sultan Şâhinşah**'ın ordusu üzerine sevketti. Diğer kısmıyla ise, İznik istikametine ilerledi. Bu sırada emir **Monoluğ** İznik'e yaklaşmaktaydı. O'nunla karşılaşmak istemeyen **Alexios,** kendi hâkimiyeti altındaki İznik'e döndü. İki tarafında savaşmaya isteksizliği sebebiyle **Sultan Şâhinşah** 1116 Yılı'nda Bizans'la bir

sulh anlaşması imzaladı. Bu anlaşmayı takviye için Bizans İmparatoru nezdinde misafir oldu.

Bu sırada kardeşi **Mes'ud**'un hapisten kurtularak tekrar saltanat dâvâsına kalkıştığını öğrenmekle oradan ayrılıp kardeşi üzerine ordu sevketti. Fakat bu ordunun başındaki kumandanlar **Mes'ud** tarafına geçince canını kurtarmak maksadıyla tekrar Bizans'a gitmek üzere firar ettiyse de, **Mes'ud**'un askerleri tarafından yakalanıp gözlerine mil çekildi. Böylece **Şâhinşah**'ın altı yıllık saltanatı nihâyete uğramış oldu. **Şâhinşah**, gözlerine mil çekilmiş olduğu hâlde saltanat için tehlikeli olduğu düşüncesiyle kardeşi **Sultan Mes'ud** tarafından 1117 Yılı'nda boğdurtuldu. Öldüğü zaman henüz yirmi bir yaşında idi.

4- I. Mes'ud (1116-1155) Devri

I. Mes'ud o sırada bölgede temâyüz etmeye başlayan **Dânişmendli Emir Gâzi**'nin desteği sâyesinde kardeşi **Şâhinşah**'ı bertaraf ederek Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçti. O, **Emir Gâzi**'nin kızıyla evlenerek O'nunla sıhriyyet tesisinden istifâde ettiği hâlde biraz aşağıda görüleceği üzere bu beraberlik uzun süre devam etmeyip bilâhare çatışmaya dönüşecektir. **Dânişmendli Emir Gâzi**'nin islâmî adı **Muhammed**'dir. O'nun kavmiyeti husûsunda kaynaklarda birbirini tutmaz bilgiler mevcuddur. Bazı kaynaklar **Battal Gâzi**'nin, diğer bazıları ise **Sultan Alparslan**'ın soyundan geldiğini ve **Kutalmış**'ın dayısı olduğunu iddia etmelerine mukabil **Osman Turan**, O'nun Ermeni soyundan geldiğini, İran'da Müslümanlığı kabul ettikten sonra Selçuklular'ın hizmetine girdiğini, Sivas bölgesine tâyin edildiğini iddia etmektedir.[112] Bununla

112 **Prof. Dr. Osman Turan**, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, sh.113.

beraber Ermeni kaynaklarında bu iddiayı teyid eden ciddî bir delil mevcud değildir.[113] O'nun Malatya'yı ele geçirmek husûsundaki faaliyeti dolayısıyla **I. Kılıç Arslan** tarafından mağlub edildiği daha önce nakledilmişti. **Emir Gâzi**'nin 1104 târihinde ölümünden sonra geriye on iki oğlu kalmıştı. Bunlardan **Gâzi**, kardeşlerini kâmilen öldürerek babasının kurduğu beyliğin başına geçmeye muvaffak olabilmiştir. Lâkin **I. Kılıç Arslan**'ın vefâtından sonra O'nun oğulları arasında çıkan taht kavgasından istifâde eden **Emir Gâzi** (1105-1134) babasının kurduğu beyliği kuvvetlendirip genişletmeye muvaffak oldu. O derece ki; Anadolu Selçuklu Devleti'nin iç işlerine müdâhale ederek **Sultan Mes'ud**'u tahta çıkarmaya ve bir müddet O'nunla beraber Bizanslılar ve Ermeniler'e karşı müşterek bir siyâset tâkib etti.

Artuklular'dan **Belek Gâzi**'nin ölümü üzerine yerine geçen **Emir Süleyman** ile **Sultan Mes'ud**'un ağabeyi **Tuğrul Arslan** arasında çıkan bir ihtilâfı vesile ittihaz ederek o sırada saltanat mücâdelesinde bulunan **Mes'ud** ile birlikte 13 Haziran 1124'de Malatya'yı muhâsara edip burasını ele geçirmeye muvaffak oldu.

Hükümranlığını kuvvetlendirmek maksadıyla Kastamonu'da hâkimiyet tesis etmiş bulunan kardeşi **Melik Alp** ile mücâdeleye girişen **Sultan Mes'ud** Bizanslılar'dan yardım isteyince İmparator **Joannes, Sultan Mes'ud**'a yardım etmekle birlikte fırsat bu fırsat diyerek Kastamonu'yu ele geçirip pek çok esir aldıktan sonra İstanbul'a döndü. Çünkü **Alexios**'un vefâtından sonra yerine oğlu geçen **Joannes**'in (1118-1143) zamanında iki taraf arasındaki dostluk bozulmuş, Bizanslılar 1119 Yılı'nda Denizli'yi, 1120 Yılı'nda ise Beyşehir gölü civarını Anadolu Selçuklu

113 Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (Hey'et) C.VIII, sh.237

Devleti'nin elinden almış bulunmaktaydı. **Sultan Mes'ud** kayınpederi **Emir Gâzi** ile birlikte hareket ederek kardeşleri ile giriştiği mücâdeleyi başardıysa da bu mücâdeleler sonunda **Emir Gâzi** de sâhib olduğu arâziyi Malatya'dan Sakarya boylarına kadar genişleterek Anadolu Selçuklu Devleti için ciddî bir rakip haline gelmiş oldu.

Emir Gâzi, Haçlılar'a karşı üstü üste kazandığı zaferlerle de beyliğini Çukurova mıntıkasına kadar genişletip Ermeniler'i vergi vermeye mecbûr bıraktı. Bu mücâdeleleri sırasında Haçlı kumandanı **Bohemund**'u dahi öldürmeyi başaran **Emir Gâzi**, O'nun kafasını kesip Bağdad'daki halifeye gönderdiğinden halife tarafından "**Melik**" sıfatıyla taltif edildi. Bu sırada ağır hasta olan **Emir Gâzi** vefât edince yerine oğlu **Muhammed** geçti.[114]

Muhammed Gâzi, beyliğin merkezini Malatya'dan Kayseri'ye nakletti. 1135 Yılı'nda Çankırı istikametinde harekete geçen Bizans'a karşı birlikte hareket eden **Melik Muhammed**, Bizanslılar'ı geri çekilmeye mecbûr bırakarak Çankırı'yı kurtardı. Bu sırada Ermeniler'le Bizanslılar arasındaki savaştan faydalanarak 1136 Yılı'nda Maraş'ı ele geçirdiyse de Bizans İmparatoru'nun büyük bir orduyla harekete geçtiğini öğrenince geriye çekildi. Kardeşlerinden **Ayn'üd-Devle**, O'nun Kayseri'yi merkez yapması üzerine Malatya'da hâkimiyet tesis ederek kendisine Dânişmendli tahtı için rakip bir hâle gelmiş bulunuyordu. Evveliyetle O'nu mağlub ve bertaraf ettikten sonra Ceyhan bölgesini ele geçirdi. Kardeşi **Ayn'üd-Devle** ise, kaçıp Urfa kontuna iltica etti. O, kardeşiyle uğraşırken Bizans İmparatoru, 1137 Yılı'nda çıktığı Kilikya seferinden bazı şehirleri geri aldıktan sonra İstanbul'a dönmüştü. Ertesi yıl **Melik Muhammed** bölgede yeniden fetih hareketlerine girişerek bir-

114 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.173

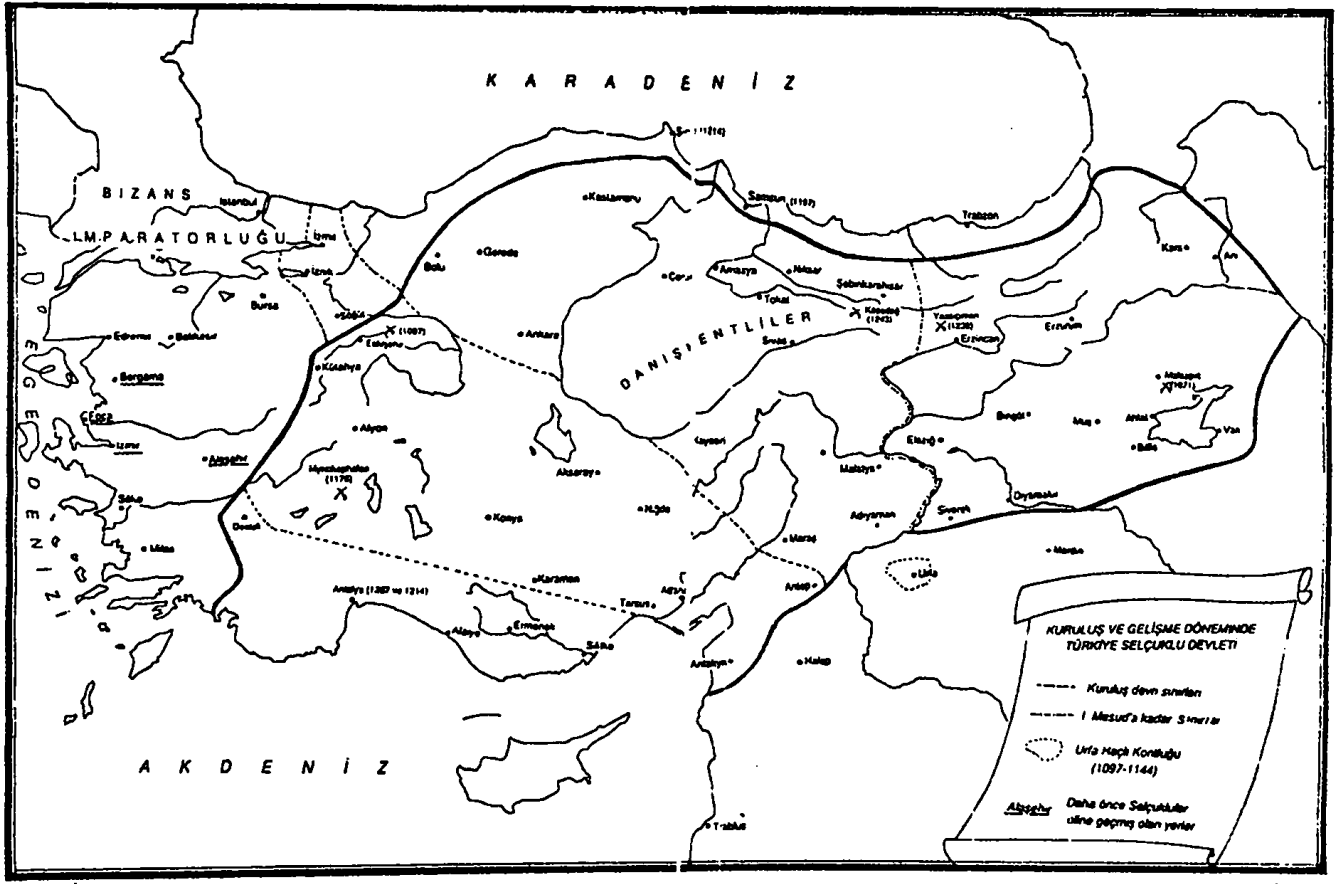
çok şehir ve kasabayı ele geçirdi. Sonra kuzeye dönerek Karadeniz sâhillerindeki birçok şehri Bizanslılar'dan geriye aldı.

Bu gelişmeler üzerine Bizans İmparatoru 1139 Yılı'nda Anadolu üzerine bir sefer tertib etti. Zamanı iyi seçmemişti. Yaklaşan kış dolayısıyla güçlükle ilerleyerek Dânişmendliler'in ilk başşehirleri olan Niksar'ı kuşattı. Şehrin uzun müddet dayanması sebebiyle 1141 Yılı başlarında İstanbul'a döndü.

1142 Yılı'nda **Melik Muhammed** vefât edince O'nun bölgede kuvvetli bir devlet haline getirdiği Dânişmendliler ülkesinde saltanat kavgası çıktı. **Zünnûn, Yunus** ve **İbrahim** adlı üç oğlu vardı. **Melik Muhammed** bunlardan en büyüğü olan **Zünnûn**'u veliahd yapmıştı. Fakat karısı **Melik Muhammed**'in kardeşi olan **Nizameddin Yağıbasan**'la evlenerek O'nun emir olmasını sağlamaya çalıştı. Bazı kaynaklarda bu şahsın ismi **Yâkub Arslan** olarak zikredilmektedir.[115] Bu sebeple ortaya çıkan karışıklık dolayısıyla **Zünnûn** kaçmaya mecbûr kaldıysa da tekrar Kayseri'ye gelip tahta oturabildi. Ancak vaktiyle Haçlılar'a sığınmış olan **Ayn'üd-Devle**, oğlu **Yunus** ile birlikte Malatya üzerine yürüyüp burasını ele geçirdi. Bu sûretle Malatya'da **Ayn'üd-Devle**, Sivas'da **Nizameddin Yağıbasan**, Kayseri'de **Zünnûn** olmak üzere Dânişmedliler Devleti üçe ayrılmış oldu.

Anadolu Selçuklu Devleti hükümdârı melik **Mes'ud** kayınpederinin veliahd tâyin etmiş olduğu **Zünnûn**'u destekledi. Önce **Nizameddin Yağıbasan**'ın hâkim olduğu Sivas'ı ele geçirdi. Buradan gelip Malatya'yı muhâsara etti. Fakat başarılı olamadı. Bununla beraber 1144 Yılı'nda **Ayn'üd-Devle**'ye âid olan Ceyhan ve Elbistan bölgelerini ele geçirerek buraya melik sıfatıyla ileride **II. Kılıç Arslan**

115 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.178

Haz. Zeynı Öden

olarak Anadolu Selçuklu tahtına geçecek olan oğlunu "**melik**" sıfatıyla buraya tâyin etti. **Sultan Mes'ud**'un bu sûretle birçok Dânişmendli arâzisini kendi devletine ilhâk etmesi üzerine ihtilâf hâlinde olan kardeşler O'na karşı bir ittifak kurmuşlarsa da başarı sağlayamadılar. Sadece Sivas'da hâkim olan **Yağıbasan** 1151 Yılı'nda Karadeniz sâhillerinde fetihlere girişip Bafra'yı eline geçirmeye muvaffak oldu.

1152 Yılı'nda Malatya'da hâkim olan Dânişmendli beyi **Ayn'üd-Devle** ölünce O'nun yerine oğlu **Zülkarneyn** geçti. O, **Mes'ud**'a karşı **Yağıbasan**'la ittifak yapınca, **Mes'ud** üzerlerine yürüyüp onları mağlub etti ve Malatya'yı geri almaya teşebbüs etti. **Zülkarneyn, Sultan Mes'ud**'a tâbi olmayı kabullenince afvedilip yerinde bırakıldı. Bu sûretle Dânişmendliler'in her üç şubesi de **Sultan Mes'ud**'a tâbi hâle gelmiş oldu.

Sultan Mes'ud, 1126 Yılı'nda Kastamonu'da hâkim olan kardeşi melik **Arab**'ı mağlub etmesi üzerine O, kaçıp Bizans imparatoruna sığınmıştı. Evvelce ifâde edildiği üzere imparator O'nun da tahrikiyle Çankırı üzerine sefere çıkıp bu şehri aldıktan sonra İstanbul'a dönmüştü. O'nun çekilişinden sonra Türk kuvvetleri bölgeye tekrar hâkim olduklarından İmparator 1137 târihinde tekrar bir sefer tertib ederek Haleb'e kadar Türkler'e kaptırdığı yerleri geri almaya teşebbüs etti.

O sırada bölgede hâkimiyet kurmuş olan **İmâdeddin Zengi,** civardaki müslüman emirlere müracaatla bir ittifak sağlamaya çalıştı. Bizans ordusu Kuzey Suriye'deki birçok şehir ve kasabayı ele geçirerek halkı katliam etmesi üzerine **İmâdeddin Zengi** gibi **Sultan Mes'ud** da Bizans ordusunu tâkib ederek Çukurova'ya sarktı. Bir taraftan **İmâdeddin Zengi,** diğer taraftan da emir **Mes'ud**'un üzerine gelmesi sebebiyle ciddî bir netice elde edemeyeceğini anlayan im-

parator 1138 târihinde İstanbul'a döndü. Evvelce nakledildiği üzere bir yıl sonra Niksar üzerine bir sefer tertib etmiş, bunda da başarılı olamamıştı. Hatta 1142 Yılı'ndaki seferi dahi başarısız olmuş ve nihâyet 1143 Yılı'nda vefât etmesi üzerine yerine oğlu **Manuel Komnenos** (1143-1180) geçti.

Bizanslılar'ın Anadolu'yu Türkler'den geri alma teşebbüsleri **Manuel** zamanında da devam etmiş fakat O da babası gibi başarılı olamamıştır. Menderes bölgesini Türkler'den geri almayı başardıysa da Bizans ordusunun ileri harekâtı esnâsında Türkler'in zaman zaman kurdukları pusulara düşerek nihâyet Alaşehir civârında mağlûbiyete mâruz kalmıştı. Buna rağmen elinde kalan güçlerle 1146 Yılı'nda Konya istikametinde harekete geçmişse de mâruz kaldığı baskınlarla bir hayli zâyiat vermiş ve bu sırada II. Haçlı Seferi'nin başlamak üzere olduğu haberini alınca İstanbul'a dönmüştür.

Bu Haçlı seferinin çıkış sebebi Zengiler'in 1144 Yılı'nda Urfa'yı Haçlılar'ın elinden almış olmasıydı. Bunun Batı'da uyandırdığı infial üzerine Papa'nın da teşvikiyle Fransız kralı **VII. Louis** ile Alman İmparatoru **III. Conrad**'ın öncülüğünde büyük bir Haçlı ordusu teşekkül ettirilerek 1146 Yılı ilkbaharında harekete geçildi. İlk olarak İstanbul'a ulaşan Alman şövalyeleri İznik-Eskişehir istikametinde ilerlemeye başlayınca **Sultan Mes'ud** kendine tâbi şehir ve kaleleri tahkim etmeye ilâveten civardaki müslüman emirlerden yardım taleb etti. Eskişehir civarına kadar ulaşabilen Alman Haçlı birlikleri 25 Ekim 1147'de **Sultan Mes'ud** emrindeki Türk güçleri tarafından mağlub edilerek İznik'e dönmeye mecbûr bırakıldılar.

Fransız kralı **III. Louis** kumandasındaki Fransız ordusu ise, İstanbul'a vâsıl olunca onların şehri yağmalama-

sından korkan İmparator **Manuel**, kasden Alman kuvvetlerinin Anadolu'da büyük bir başarı kazanarak Konya'yı ele geçirdiklerine dâir asılsız bir haberle onların Anadolu'ya geçişlerini çabuklaştırmak istedi. Fransızlar 1147 Yılı sonlarında İznik'e vâsıl olduklarında bu haberin asılsızlığını öğrenerek Bizans hükümdârı **Manuel**'e güvenleri sarsıldı. Bu sebeple artık O'nun Türkler'le ilgili olarak verdiği haberlere güvenmeyen **VII. Louis** Denizli istikametinde ilerlerken Menderes kıyılarında sürpriz bir şekilde Türkler'le karşılaştı ve Türk askerlerinin yağmur gibi atılan okları altında büyük zâyiat vererek nehri geçmeye ve güçlükle Denizli önlerine gelebilmeye muvaffak oldular. Buradan Antalya istikametinde ilerlerken de birçok kere Türk akınlarına mâruz kalarak büyük zâyiat verdiler. Antalya'ya ulaştıklarında kara yoluyla ilerlemenin güçlüğünü takdir ederek buradan gemilerle Suriye'nin kuzeyine intikal ettiler. **Sultan Mes'ud** bölgeye emir olarak tâyin ettiği **Kılıç Arslan**'ın kuvvetleriyle birleşerek 1149'da önce Maraş'ı kuşatıp aldı. Buradan hareketle Bizans'a tâbi birçok şehir ve kasabayı ele geçirdi.

Bu sırada bir Ermeni prensi olan **Thoros**, saklandığı dağlardan Çukurova'ya inmiş, 1152 Yılı'nda üzerine gönderilen Bizans ordusunu mağlub ederek bölgeyi ele geçirmişti. Şimdi ise, Türk topraklarına akınlar yapmaktaydı. Bunun üzerine **Sultan Mes'ud** 1153 Yılı'nda Dânişmendli hükümdârı **Yağıbasan**'ı da yanına alarak Kilikya seferine çıktı. Ermeniler Toros dağlarındaki geçitleri tuttuklarından, güneye sarkmak tehlikeli göründüğünden **Thoros**'a bir elçi göndererek, kendisine itaat etmesi ve zaptettiği Bizans şehirlerini müttefiki olan Bizans'a iâde etmesi hâlinde Çukurova'ya inmeyeceğini bildirdi. **Sultan Mes'ud**'dan korkan Ermeniler bu teklifi canlarına minnet bilip kabul

etmeleri üzerine Kilikya Ermeniler'inin Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlılığını arzetmesiyle iktifâ eden **Sultan Mes'ud** Konya'ya döndü.

O'nun ayrılışından sonra taahhüdünden vazgeçen Ermeni prensi **Thoros**, bölgeye intikal eden Haçlılar'la birleşerek üzerine gönderilen Bizans ordusunu mağlub etti. Çoğu öldürülen Bizans ordusunun bakiyesi güçlükle kaçıp İstanbul'a dönebildi. Bu gelişme üzerine **Sultan Mes'ud** bu defa Toroslar'ı geçip Çukurova'ya inmek maksadıyla 1154 Yılı'nda harekete geçip Çukurova'yı istilâya başladı. Oğlu **Kılıç Arslan**'ın emirlerinden **Yâkub Bey** kumandasında üç bin kişilik bir kuvveti de Antakya üzerine gönderdi. Fakat **Yâkub Bey** güzergâhda bir baskına uğrayarak şehid oldu. Bu sırada Konya dâhil bütün Anadolu Selçuklu ülkesinde dehşetli bir veba salgını zuhûr etti. Selçuklu ordusunda da veba zuhûr etmekle pekçok askerin kırılması üzerine **Sultan Mes'ud** Çukurova bölgesindeki fütühâta devam edemeyip geri çekilmek mecbûriyetinde kaldı.

Kilikya seferinden dönen **Sultan Mes'ud**, bir hastalığa yakalanınca ölümünden evvel hâkimiyeti altındaki toprakları Oğuz an'anesi gereğince üç oğlu arasında taksim etti. Bunlardan Elbistan meliki **Kılıç Arslan**'ın sultanlığı altında diğer evlâdlarının O'na tâbi olmasını kararlaştırdıktan sonra 1155 Yılı'nda öldü.

Sultan Mes'ud babasından tahtı devraldığında Anadolu Selçuklu Devleti bir hayli küçülmüş, Konya havâlisine münhasır hâle gelmişti. Üstelik kardeşlerinin saltanat iddiasıyla karşılaşmıştı. Onları kayınpederi **Dânişmendli Melik Gâzi**'nin desteğiyle bertaraf ettikten sonra devletini bir hayli genişletmiş ve Dânişmendliler'in bütün arâzisiyle birlikte Bizans hâkimiyetindeki pekçok yeri de ele geçirerek ülkesini bir hayli genişletebilmişti. Adâletli, dindar ve

ulemaya hürmetkâr bir kimseydi. Bizans ve Haçlılar'a karşı kazandığı zaferler dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin âdeta yeniden kuruluşunu temin eden büyük bir hükümdardı.

5- II. Kılıç Arslan (1155-1192) Devri

Sultan Mes'ud'un 1155 Yılı'nda vefâtı üzerine Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına **II. Kılıç Arslan** ünvânıyla geçmiş olan bu yeni sultan babası zamanındaki birçok harblere iştirak etmiş ve bu saha da birçok başarı elde ederek kardeşleri arasında temayüz etmiş bulunuyordu. Babası O'nun sultan olması ve diğer kardeşleri **Dolat** veya **Devlet** ile **Şâhinşah**'ın da melik sıfatıyla ülkenin birer parçasında hâkim olmakla beraber ağabeyleri **Kılıç Arslan**'a tâbi olmalarını emretmişti. Fakat O'nun kardeşleri babalarının bu emrine itaat etmeyerek ağabeylerine karşı isyan ettiler. Onlarla giriştiği mücâdelede önce **Dolat**'ı yakalayıp boğdurmak, diğer kardeşi **Şâhinşah**'ın ise, Ankara ve Çankırı taraflarına kaçmasıyla tahtta rakibsiz hâle gelmişti. Bununla beraber kaçıp canını kurtarmayı başaran **Şâhinşah,** Dânişmendli hükümdârı **Yağıbasan** tarafından desteklenince Kayseri'ye gelip isyan etti. **Kılıç Arslan,** O'nu tenkil maksadıyla harekete geçmişse de bir kısım din adamlarının araya girerek iki kardeş arasındaki çatışmayı önleyerek bir anlaşma sağlamaya muvaffak oldular.

Böylece babasının tanzimi üzere kendine ayrılmış olan bölgede oturmak ve ağabeyi **II. Kılıç Arslan**'a tâbi olmak şartıyla sağlanan bu anlaşma çok uzun sürmedi. Zirâ Dânişmendli meliki **Yağıbasan** gizlice Elbistan üzerine yürüyünce bunu haber alan **II. Kılıç Arslan,** sür'atli bir şekilde oraya yetiştiyse de yine bir kısım din adamları araya girerek kan dökülmesini önlemeye çalıştılar. **Kılıç Arslan,**

hocaların kan dökülmemesi maksadıyla ileri sürdükleri sulh şartlarını kabul ettiyse de **Yağıbasan** muhâlif kalması üzerine **Kılıç Arslan** şiddetle hücuma geçti. Bu hâli gören âlimler O'nun ayaklarına kapanarak ricasını tekrarladıklarından güç belâ bir anlaşma sağlanabildi. Fakat **Yağıbasan** verdiği sözde durmayarak düşmanlığa devam etti. Erzurum meliki **İzzeddin Saltuk**'un kızıyla nikâhlanan **Kılıç Arslan**'ın tertib ettiği gelin alayına hücum edip gelini esir aldı ve O'nu bir yeğeni ile nikâhladı.

Bunun üzerine **Sultan II. Kılıç Arslan** öfke ile **Yağıbasan** üzerine harekete geçtiyse de O, Bizans'dan temin ettiği yardım kuvvetiyle gâlib geldi. Bu sûretle anladı ki; kendisine düşmanlık eden Dânişmendliler'le başa çıkabilmek için Bizans'la anlaşıp O'nun ikide bir rakiplerine yardım etmesini önlemesi gerekmektedir. Bu maksadla 1162 Yılı'nda Bizans'la bir sulh anlaşması imzaladıktan bir yıl sonra tekrar **Yağıbasan** üzerine yürüdü. Bu sırada **Yağıbasan,** damad edindiği **Şâhinşah**'ı kendisi ile ittifak yapmaya ikna için Çankırı'ya gitmişti. Oradayken 4 Ağustos 1164 târihinde vefât etti.

Bu sûretle rakibinden kurtulan **II. Kılıç Arslan,** 1165 târihinde O'na âid bölgede fütûhâta girişerek birçok yeri zaptetti. 1169'da Kayseri'yi **Yağıbasan**'ın yeğeni **Zünnûn**'un elinden aldı. **Zünnûn,** Musul atabegi **Nureddin**'e iltica etti. 1171 Yılı'nda ise Malatya'yı ele geçirdikten sonra Kayseri'ye döndü. Bu sırada O'nun Anadolu Selçuklu Devleti'ni ayakta tutmak için yaptığı mücâdelenin karşısında sadece Dânişmendliler değil, bir de Musul atabegi **Nureddin Zengi** vardı. Haçlılar'a karşı birçok zafer kazanmış bulunan **Nureddin** de aynen **II. Kılıç Arslan** gibi bölgeyi kendi hâkimiyeti altında birleştirip Haçlılar'a karşı daha güçlü hâle gelmek istiyordu.

Bu sebeple **II. Kılıç Arslan**'ın Dânişmendliler'le mücâdelesinden istifâde ederek O'na âid Antep ve Raban şehirlerini ele geçirdi. Çukurova'da temerküz eden Ermeniler de Anadolu Selçukluları'na âid şehirlere tecâvüz etmekteydiler. Bu sebeple Ermeniler'i tepeledikten sonra **Nureddin Zengi** üzerine yürüdüyse de 1157 Yılı'nda iki tarafın arasında çatışmaya ramak kalmış iken Kudüs kralı ve Antakya prensinin **Nureddin**'in topraklarına saldırdığı haberi gelmesi üzerine O, **Sultan II. Kılıç Arslan**'dan özür dileyerek zaptettiği şehirleri terkedip Haleb'e çekildi. Fakat bir müddet sonra **Sultan Kılıç Arslan**'ın kardeşi **Şâhinşah**'ı da yanına alarak **Şâhinşah**'ın hapsedilmiş çocuklarının serbest bırakılmasını istedi.

Bu sırada Sivas'da karışıklıklar çıktı. Bu karışıklık esnasında oranın hâkimi olan Dânişmendli **İsmâil** öldürüldü. **Sultan Kılıç Arslan**'ın Kayseri'den kaçmasına vesile olan Dânişmendli **Zünnûn, Nureddin**'den aldığı destekle gelip 1173 târihinde Sivas'ı ele geçirdi. **Kılıç Arslan**'ın O'nunla uğraşmasından istifâde eden **Nureddin** ise, aynı yıl Maraş ve Göksun havâlisini ele geçirdi. Bunun üzerine **Kılıç Arslan, Nureddin**'in üzerine yürüdüyse de 1173 Yılı Haziran'ında iki Müslüman ordunun birbirlerinin kanını dökmesine razı olmayan bazı ileri gelir kimselerin tavassutuyla anlaşma hâsıl oldu. **Nureddin**, Anadolu Selçuklu Devleti'ne âid olup da ele geçirmiş olduğu şehir ve kasabaları iâde etti. Sultan **II. Kılıç Arslan** ise mukabeleten **Zünnûn**'un Sivas başta olmak üzere bir kısım Dânişmendli topraklarında hâkimiyetini kabul etti.

Lâkin 1174 târihinde **Nureddin** vefât edince artık hâmîsiz kalan **Zünnûn**'un elindeki bütün toprakları almayı başaran **Kılıç Arslan**, Orta ve Doğu Anadolu'da rakibsiz bir hâle geldi. Bu sûretle Dânişmendliler, Zengiler ve Bi-

zans arasında **Kılıç Arslan**'a karşı müteaddid ittifak tesis edilmiş olmasına rağmen O, bunların hepsinin üstesinden gelerek Anadolu'da Türk birliğini kurmaya muvaffak oldu. **Nureddin**'in en son olarak 1172 Yılı'nda Sultan'ın kardeşi **Şâhinşah**'ı ve Mardin emiri Artukoğulları'nı dahi yanına alarak tesis ettiği ittifaktan bir netice hâsıl olmadı. Zirâ 1174'de **Nureddin Zengi**'nin vefâtıyla bu ittifak dağıldı. Bu sûretle Kudretli bir rakibinden kurtulan **II. Kılıç Arslan**, 1175 Yılı'nda Dânişmendliler'in elindeki Sivas, Niksar ve Tokat gibi şehirleri ele geçirerek bölgede rakibsiz bir hâle geldi.

O'nun bu başarılarından rahatsız olan tek güç Bizans'dı. Bizans İmparatoru **Manuel**, daha evvel **Kılıç Arslan**'la bir sulh muahedesi akdetmiş olmasına rağmen 1175 târihinde nezdinde bulunan Sultan'ın kardeşi **Şâhinşah**'ı emrine verdiği kuvvetlerle Amasya üzerine sevketti. Lâkin O, yolda baskına uğratılarak canını zorlukla kurtarıp İstanbul'a avdet edebildi. Bizans İmparatoru, bu defa şansını Dânişmendli **Zünnûn**'la denemek istedi. O da **Kılıç Arslan**'a mağlub olduktan sonra Bizans'a sığınmıştı. Emrine verdiği otuz bin kişilik bir orduyla Niksar'a saldıran **Zünnûn** da mağlub ve perişan bir sûrette güçlükle İstanbul'a kaçabildi. 1176 Yılı başında ise İmparator **Manuel** bizzat Türkler üzerine bir sefere çıktı. Ordusu Bizans, Sırp, Macar ve Peçenekler'den müteşekkildi. **Kılıç Arslan**, O'nu vazgeçirmek için bazı tekliflerde bulunmuşsa da bunların reddedilmesiyle yoluna devam eden Bizans İmparatoru'nun gâyesi bu defa Konya'yı kuşatıp ele geçirmekti.

Bu kalabalık orduya karşı bir meydan muharebesi vermektense onları güzergâhda âni baskınlarla yıpratmayı deneyen **II. Kılıç Arslan**, aynı zamanda bu ordunun ge-

çeceği yollardaki su kuyularını tahrib ettirdi. Beşer-onar bin kişilik Türkmen gruplarının âni baskınlarıyla bir hayli hırpalanan Bizans ordusu 1176 Eylül'ünde dar bir geçitte pusuya düşürülerek imha edildi. Kurtuluş şansı kalmayan **Manuel** sulh teklifinde bulundu. Varılan anlaşma üzerine İstanbul'a dönen **Manuel**, bir rivayete göre İstanbul'a vardıktan sonra tazminat olarak yüz bin altın gönderecekti.[116]

Bu sûretle mahallî rakiblerinden kurtulmuş olan **II. Kılıç Arslan**, asıl düşmanı Bizans'ı da bir kere daha ve müthiş bir sûrette mağlub ederek İslâm Dünyası'ndaki itibarını zirveye çıkardı. Artık bölgede karşısına çıkacak bir güç kalmayan **II. Kılıç Arslan**, 1178 Yılı'nda kendisine karşı tek mukavemet merkezi olan Malatya'yı kuşatıp ele geçirdi. Ertesi sene ise bölgede yıldızı parlamakta olan **Selâhaddin-i Eyyûbî**'ye başvurarak **Nureddin** tarafından ele geçirilmiş olan Raban Kalesi'nin kendisine teslimini taleb etti. Bu teklif **Selâhaddin-i Eyyûbî** tarafından reddedilince, O'nun üzerine bir kısım kuvvet gönderilmişse de bunlar **Selâhaddin** tarafından mağlub edildiler. Artuklu meliki **Kara Arslan**'ın oğlu olan **Nureddin Muhammed**, **Kılıç Arslan**'ın damadı idi. Bu şahsın sultan'ın kızına kötü muâmele ettiği haber alınmasıyla **Kılıç Arslan** O'nun üzerine yürüyünce **Nureddin Muhammed** kaçıp **Selâhaddin-i Eyyûbî**'ye sığındı. **Selâhaddin, Nureddin Muhammedin** de teşvikiyle Haçlılar'la da birleşerek ordusuyla **Kılıç Arslan**'ın üzerine yürüdü. İki taraf arasında bir çarpışmaya ramak kalmış iken araya giren ulemânın gayreti sâyesinde bir anlaşma sağlandı.

Hemen arkasından da Haçlılar'a ve Ermeniler'e karşı birlikte hareket etmek üzere karara varıldı. Ermeni prensi **III. Ruphen**, Bizans'ın **II. Kılıç Arslan**'a mağlub olma-

116 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.210

sından istifâde ederek Kilikya bölgesinde Bizanslılar'a âid Adana ve Misis şehirlerini zaptetmişti. Bununla da yetinmeyerek civarda hayvan otlatmakla meşgul göçebe Türkmenler'e saldırması üzerine tecâvüze uğrayan Türkler, **Selâhaddin**'i bölgeye dâvet ettiler. O da aralarındaki ittifak sebebiyle **Kılıç Arslan**'la birlikte bölgeye hareket edip Ermeni topraklarına girdi. İki kuvvetli Türk ordusuna karşı başarı elde edemeyeceğini gören Ermeniler, eman dileyerek büyük ölçüde tazminat ödemek şartıyla bağlılıkları alınarak yerlerinde bırakıldı.

Öteden beri Anadolu içlerine doğru devam eden Türk göçleri **II. Kılıç Arslan** zamanında hızlandı. Büyük Selçuklu Sultanı **Sencer**'in evvelce nakledilmiş olan Oğuzlar'a mağlûbiyetinden sonra bu göçler daha da artmış bulunmaktaydı. **Kılıç Arslan** bunları ülkesinin uç bölgelerine yerleştirerek Bizans'la arasında bir tampon bölge oluşturmaya çalışıyordu. Sürülerine otlak bulmak maksadıyla batı istikametinde ilerleyen Türkmenler'i Bergama ve Edremit civarına yerleştiren **Kılıç Arslan**, onlar üzerinde tam bir hâkimiyet tesis etmiş değilse de bunlar kendi imkânlarıyla Bizans hududlarında fetih hareketleri yaparak Bizans'ı rahatsız ediyorlardı. Üstelik pek çoğu **Kılıç Arslan**'ın Bizans'ı mağlub ettiği son büyük savaştan sonra onların çoğu Selçuklu ordularına katılmışlardı. Bu durum Selçuklu-Bizans münasebetlerinin yeniden gerginleşmesine sebep oldu. Fakat **II. Kılıç Arslan**, uzun ve mücâdeleli bir hayatın sonuna yaklaşmış ve sefere çıkamaz bir hâle geldiğinden saltanat mücâdelesi alâmeti göstermeye başlayan on bir oğlu arasında ülkesini aşağıdaki şekilde taksim ederek kendinden sonra bir saltanat mücâdelesini önlemek istedi. Yaptığı taksimat şöyleydi:

1- **Kutbeddin Melikşah**: Sivas ve Aksaray'a,

2- **Rükneddin Süleymanşah**: Tokat ve havâlisine,

3- **Nureddin Sultanşah**: Kayseri bölgesine,

4- **Mugîseddin Tuğrulşah**: Elbistan'a,

5- **Muizeddin Kayserşah**: Malatya'ya,

6- **Muhyiddin Mes'ud**: Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir'e,

7- **Gıyâseddin Keyhüsrev**: Uluborlu ve Kütahya havâlisine,

8- **Nâsıreddin Berkyarukşah**: Niksar ve Koyulhisar'a,

9- **Nizameddin Argunşah**: Amasya'ya,

10- **Arslanşah**: Niğde'ye,

11- **Sencerşah**: Ereğli ve güney uçlarına melik olarak tâyin edildiler."[117]

Bunların herbiri kendilerine tahsis edilen bölgede "**melik**" sıfatını hâiz oldukları gibi kendi adlarına para bastırmak, hutbede isimlerini okutmak, yabancı devletlerle anlaşmalar akdetmek gibi bütün hususlarda müstakil hareket edebileceklerdi. Fakat bunlar babalarının bu taksimine kısa bir müddet sonra razı olmayarak birbirleriyle saltanat mücâdelesine giriştiler. Böyle karışık bir zamanda ise Haçlı seferlerinin üçüncüsünün başlamış olması Anadolu Türklüğü için gerçekten büyük bir tâlihsizlik oldu.

III.Haçlı ordusunun başında Alman İmparatoru **Frederick Barbarossa** bulunmaktaydı. Daha önce **II. Kılıç Arslan**'la bir dostluk ve sulh anlaşması imzalamış bulunmasına rağmen 1190 Yılı'nda harekete geçerek Selçuklu Devleti hududlarına dayandı. Bu sırada artık ihtiyar bir durumda olan **II. Kılıç Arslan**, Konya'da oğlu **Melikşah'ın** elinde yarı esir bir durumdaydı. Bütün kardeşler arasında kıyasıya bir mücâdele devam ediyordu. **II. Kılıç Arslan**

117 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, (Hey'et) C.VIII, sh.256 vd.

ilerlemiş yaşına rağmen eski dostu **Frederick**'e bir mektup yazarak oğlu **Melikşah**'ın adamları vâsıtasıyla kendisine ulaştırdı.

III. Haçlı seferi **Selâhaddin-i Eyyûbî**'nin 1187 Yılı'nda Hıttin'de Haçlılar'ı yenerek Kudüs'ü geri alması üzerine tertiblenmişti. **Frederick**'in hedefinin evveliyetle Kudüs olduğunu düşünen **II. Kılıç Arslan**, O'na yazdığı mektupda ordusunun Selçuklu topraklarından serbestçe geçmesine ve kendi paralarıyla erzak vesâir ihtiyaçlarını temin edebilmelerine âmâde olduklarını bildirdi. Bu esas üzerinde **Frederick**'le bir anlaşma sağlanması üzerine III. Haçlı ordusu Alaşehir ve Denizli üzerinden Uluborlu'da Türk topraklarına girdi. Yapılmış olan anlaşmaya rağmen Haçlılar'dan bir zarar görmek endişesiyle Türkmenler güzergâhdan uzaklaşarak dağlara çekildiler. Hatta bir müddet sonra da onlara ihtiyaçları olan maddeleri satarak ticârete koyuldular. Bununla beraber Alaşehir ovasında bir takım Türkmen kuvvetlerinin taarruzuna mâruz kaldılar.

Bu tecâvüzü yapanlar yerlilerin Haçlılar'la ticâretini yasakladığından yiyecek sıkıntısı çeken Haçlılar Konya üzerine yürüdüler. Konya'daki Selçuklu kuvvetleri şehirlerini müdafaa ettilerse de başarılı olamadılar. Haçlılar ok yağmuru altında burayı zaptederek herşeyi yağmaladılar. Birçok insanı öldürüp şehri tahrip ettiler. **II. Kılıç Arslan**, oğlu **Melikşah**'ın adamları vâsıtasıyla **Frederick**'den kendilerine yapılan tecâvüz için özür dileyerek yeni bir barış teklifinde bulundu. **Frederick Barbaros**, asıl hedefi Kudüs olduğu için bu teklifi kabul edip yoluna devam ettiyse de güzergâhda birçok kereler Türkmen taarruzlarına mâruz kalmaya ilâveten Tarsus çayını geçerken İmparator'un suya düşüp boğulmasıyla III. Haçlı Seferi tam bir fiyasko ile neticelendi.

Bu sırada **II. Kılıç Arslan**'ın vefâtı üzerine evlâdları arasındaki taht kavgası kızıştı. O'nun evlâdları arasında en hırslı ve kudretlisi Konya-Aksaray'da hâkim olan **Melikşah** idi. O daha babasının sağlığında taht kavgasına girişmiş, bu yüzden **II. Kılıç Arslan** O'na karşı bir sefere çıkmaya mecbûr kalmıştı. Bu karşılaşmada **Melikşah**'ın askerleri kendisiyle birçok zafer kazanmış oldukları ihtiyar Sultan'a karşı kılıçlarını kullanmaya cesâret edememişlerdi. Kendisine tâbi dört bin Türkmen de **Melikşah**'a iltihâk edince ihtiyar **Kılıç Arslan** bu emr-i vâkîye boyun eğerek oğlu nezdinde yarı esir bir durumda hayatını tamamlamaya mecbûr kaldı. Bu başarıdan sonra Konya'yı ele geçirmeyi başaran **Melikşah**, babasını da beraberine alarak Kayseri meliki olan kardeşi **Nureddin Sultanşah**'ın üzerine yürüdü. İki kardeş karşı karşıya gelmeden bir fırsatını bulan **II. Kılıç Arslan, Melikşah** nezdinden kaçarak diğer oğlu **Sultanşah**'a iltihâk etti.

Burada **Sultanşah**'ın babasının kendisini veliahd ilân etmesi için vâkî ısrarlarına dayanamayarak bir kere daha kaçtı ve diğer oğlu **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in yanına gitti. O, diğer kardeşleri gibi davranmayıp babasına Sultan muamelesi yaptı. Bu tavırdan memnun kalan **Kılıç Arslan**, O'nunla birlikte Konya üzerine yürümeyi kabul etti. Konya'yı ele geçirdikten sonra **Melikşah**'la savaşmak üzere yine birlikte Aksaray'a hareket ettiler. Burasının muhasarası esnasında **II. Kılıç Arslan** vefât etti. Bu durumda bütün Anadolu Selçuklu ülkesinde **II. Kılıç Arslan**'ın tasvibiyle Selçuklu tahtı için veliahd ilân edilmiş olan **I. Gıyâseddin Keyhüsrev**'in önü açılmış oldu.

6- I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196) Devri

II. Kılıç Arslan vefât etmeden evvel **Gıyâseddin**

Keyhüsrev'le birlikte hareket edip Konya'yı ele geçirdiğinde kendisine öteki kardeşlerine nazaran gerçek bir evlâd gibi davranan **I. Gıyâseddin Keyhüsrev**'i kendi yerine veliahd ilân etmişti. O'nun en büyük rakibi olan **Melikşah**'ın ölümü üzerine **Gıyâseddin Keyhüsrev** ihtilâfsız bir sûrette Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı oldu. Hayatta olan diğer kardeşleri ise, birbirleri ile boğuşmaya devam ediyorlardı. **Gıyâseddin Keyhüsrev**, Bizanslılar'ın Türk tüccarların mallarına el koymasına kızarak Mısır'dan Bizans İmparatoru'na gönderilen hediyelere el koyması, iki devletin arasının açılmasına sebep oldu. Bizanslılar bir kısım Müslüman tüccarı esir etmişlerdi. Bunların bırakılmasını kabul etmemeleri üzerine **Gıyâseddin Keyhüsrev**, teşkil ettiği büyük bir orduyla Bizans topraklarına girdi ve Menderes nehrine kadar birçok fetihlerde bulunarak geriye döndü.

Bu başarısına rağmen O'nun saltanatı uzun süremedi. Zirâ kardeşi Tokat meliki **Süleymanşah**, kuvvetli bir ordu ile Konya üzerine yürüyüp şehri kuşattı. Kuşatma uzadı ve şehirde açlık baş gösterdi. Konya ileri gelenlerinden bir heyet iki kardeş arasındaki bu savaşa bir son verilmesini isteyince **Süleymanşah**, Konya'nın kendisine teslimi hâlinde **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in dilediği yere gidebilmesine müsaade edeceğini bildirdi. Bu istek halk tarafından tasvib edilince buna boyun eğmek mecbûriyetinde kalan **Keyhüsrev**, 7 Ekim 1196 târihinde saltanatı kardeşine devrederek Konya'yı terketti ve bir daha ortalıkta görünmedi.

7-II. Süleymanşah (1196-1204) Devri

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Selçuklu tahtını terk etmeyi kabul ederek Konya'dan ayrılması üzerine şehre giren **II. Süleymanşah**, halkın kendisine bir müddet mu-

kavemet etmiş olmasından dolayı özürlerini kabul ederek tahta geçti. Kardeşlerinden Amasya meliki **Argunşah**, Niksar meliki **Berkyarukşah**, ile Elbistan meliki **Tuğrulşah** kendisine bağlılıklarını bildirdiler. Bu sûretle parçalanmış olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde eski birlik ve beraberlik teessüs etmeye başladı. Malatya meliki **Kayserşah** ise; Eyyûbîler'den sağladığı destekle **II. Süleymanşah**'ın sultanlığını kabul etmek istemedi. Bu sebeple 1201 Yılı'nda O'nun üzerine yürüyen **II. Süleymanşah** Malatya'yı kuşattı ve ele geçirdi. Ertesi yıl Erzurum üzerine yürüdü. Burada Saltukoğulları hâkimdi. 1202 târihinde burasını da ele geçirerek Saltukoğulları hâkimiyetine son verdi. Burasını Malatya hâkimi kardeşi **Tuğrulşah**'a vererek O'nun hâkimiyeti altındaki Malatya'yı kendine aldı. Bu sûretle Erzurum'da **Tuğrulşah** tarafından Selçuklular'ın yeni bir şubesi oluşturuldu. **Tuğrulşah** burada uzun müddet hâkim olarak Gürcüler'e karşı başarılı seferler tertib etmiştir.[118]

O sırada Gürcistan'da **Thamara** adında bir Gürcü kraliçesi hâkimdi. Bu kadın **II. Süleymanşah**'ın babası **II. Kılıç Arslan** zamanında Anadolu Selçuklu Devleti nezdine bir nakkaş göndererek Selçuklu şehzâdelerinin resimlerini yaptırmıştı.[119] Bu resimleri inceleyen **Thamara** gerçekten de uzun boylu ve yakışıklı bir genç olan **Süleymanşah**'ı beğenmiş ve O'nunla evlenmek istemişti. Bu maksadla **II. Kılıç Arslan**'a yazdığı mektupda böyle bir evlenmeye izin verilirse ülkesini Selçuklular'a tâbi bir duruma getireceği vaadinde bulunmuştu. **II. Kılıç Arslan** bunu kabul etmişse de o zaman genç bir delikanlı olan **Süleymanşah**, babasına kâfir bir kadının işvesine kapılarak Hristiyan diyarına gidemeyeceğini şayet müsaade ederse oraya bir ordu ile girip

118 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.253
119 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.254

kilise ve manastırları yıkmak, câmi ve medreseler tesis ederek her tarafta ezan okutmak istediğini bildirmişti. Babası da oğlunun bu dindarâne hislerini kabul ile O'nun **Thamara** ile evlenmesi hususundaki teklifi reddetmişti.

Bu sebeple daha şehzâdeliğinde Gürcistan'ı fethetmek niyetinde olan **Süleymanşah**, Erzurum'u ele geçirdikten sonra Gürcistan üzerine bir sefer tertib etti. **Thamara**'ya sert bir mektup yazarak hareketini bildirmesi üzerine **Thamara** da savaş hazırlıklarına girişip Pasinler istikametinde ilerleyen Selçuklu ordusunu istirahat hâlinde yakalayarak âni bir baskınla bu orduya büyük bir zâyiat verdirdi. Gürcüler pek çok esir ve mühimmat ele geçirdiler. **Süleymanşah**'ın gayretleri dağılan ordusunu toparlamaya kifâyet etmediğinden geri çekilmek mecbûriyetinde kaldı.

Bu mağlûbiyete rağmen Anadolu Selçuklu Devleti büyük bir gelişmeye mazhar olarak bölgede en kuvvetli bir Türk devleti haline gelmekteydi. Öyleki civarda her başı dara düşen **II. Süleymanşah**'dan yardım taleb etmekteydi. Eyyûbîler'den melik **Efdal**, amcasıyla arasındaki bir ihtilâf sebebiyle 1203 Yılı'nda yardım ve himâye taleb etmişti. Bunun kabulüyle Eyyûbîler'in bir şubesi Selçukîler'in himâyesi altına girmiş ve hutbe O'nun adına okutturulduğu gibi nâmına para da basılmıştı.[120] Çeşitli vesilelerle nüfuzunu genişleten **II. Süleyman**, doğuda Diyarbekir'e kadar nâmına hutbe okunan bir hükümdâr haline geldi. Hasankeyf Artuklu hükümdârı 1201 Yılı'nda vefât edince O'nun oğlu **Mahmud** dururken eski kölesi ve damadı **Ayaz**'ı veliahd yapmış olduğundan ölümü üzerine **Ayaz**, Saltuklu meliki olmuştu. **Mahmud** ve adamları **Ayaz**'la mücâdeleye girişerek O'nu mağlub ve hapsetmişlerdi. **Süleymanşah** bu ihtilâfa müdahale ederek **Ayaz**'ı hapisten çıkardı ve kendi mâiyetine aldı.

120 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.260

Bölgede nüfuzunu bir hayli genişletmiş olan **Süleymanşah** karşısında direnen sadece Ankara meliki ve kardeşi olan **Mes'ud**'du. Sultan, Gürcistan seferindeki mağlûbiyetin intikamını almak maksadıyla sefere çıkmadan önce **Mes'ud**'u bertaraf etmek ihtiyacını hissetti. Bu maksadla Ankara'yı kuşattı. Uzun süren kuşatma sonunda şehirde erzak kıtlığı baş gösterdiğinden emir **Mes'ud** kendisine Selçuklu Devleti'nin sınır bölgelerinde bir kalenin hâkimiyeti verilmesi şartıyla Ankara'yı teslime râzı oldu. Bu sûretle anlaşılmış olmasına rağmen emir **Mes'ud**, Ankara'yı teslim ettikten sonra kendisine verilken kaleye gitmekte iken yolda öldürüldü.

1204 târihinde Ankara'yı da ülkesine katarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni eski büyüklüğünü kazandırmış bulunan **II. Süleymanşah**, I.Gürcistan Seferi'ndeki mağlûbiyetinin intikamını almak maksadıyla yeni bir sefer tertib etti. Bu maksadla ordusuyla harekete geçen **II. Süleymanşah**, Konya-Malatya arasında hastalandı ve bir hafta zarfında vefât etmesiyle bu sefer gerçekleşemedi. Cenazesi Konya'daki Alâaddin Câmii civarına defnedildi.

8- III. Kılıç Arslan (1204-1205) Devri

II. Süleymanşah'ın Gürcistan üzerine giderken yolda vefât etmesi üzerine tahtta O'nun oğlu **Kılıç Arslan** çıktı. **III. İzzeddin Kılıç Arslan** adıyla Selçuklu tahtına çıktığında O henüz ergenlik yaşına bile ulaşmamış bir çocuktu. O'nun kısa süren hükümdârlığı zamanında Isparta civârında fetihler yapılmış ve İznik'de 1204 tarihli Haçlı seferleri sırasında İstanbul'un yağmalanması ve saltanat erkânının katledilmesi üzerine **Laskaris** tarafından yeniden tesis edilen Bizans Devleti'yle anlaşma yapıldı. O anlaşmaya göre Haçlı taarruzlarıyla mahvolmuş bir duruma gelen

Bizans, Selçuklular'a haraç ödemek mecbûriyetinde kaldı. Fakat **III. Kılıç Arslan**'ın hükümdârlığı ancak sekiz ay devam edebildi. 1205 Yılı'nda daha önce tahttan indirilip Konya'dan çıkarılmış olduğunu gördüğümüz **I. Gıyâseddin Keyhüsrev**, O'na karşı giriştiği harekâtta başarılı olarak **III. Kılıç Arslan**'ın sultanlığına nihâyet verip Selçuklu tahtına geçmesiyele O'nun devri nihâyete erdi.

9- I. Gıyâseddin Keyhüsrev (İkinci defa 1205-1211) Devri

a-Sürgün Hayatı ve Tahtı Elegeçirmesi

I. Gıyâseddin Keyhüsrev 1196 Yılı'nda Selçuklu tahtını kardeşine terkettikten sonra ikinci defa tahta geçtiği 1205 Yılı'na kadar geçen dokuz yıl zarfında kaybettiği tahtını ele geçirmek üzere yardım görmek ümidiyle dolaşmadık yer bırakmadı. Önce Bizans'a başvurmak istediyse de güzergâhda güçlüklerle karşılaştığından Ermeniler'in hâkim olduğu Kilikya (Çukurova) istikametine yöneldi. Yolda oğulları **İzzeddin Keykavus** ve **Alâaddin Keykubat** da kendisine iltihâk ettiler. Bir müddet Ermeni kral **Leon**'un misafiri oldularsa da O'ndan bir yardım görmek teşebbüsleri neticesiz kaldı. Bunun üzerine **Gıyâseddin Keyhüsrev**, Elbistan ve Malatya meliki olan **Tuğrulşah** ve **Kayserşah**'a iltica edip bir müddet onların yanında kaldı. Fakat bunlardan da umduğu desteği sağlayamayınca Eyyûbîler'e sığındı. Her gittiği yerde itibar görmüş olmasına rağmen tahtı tekrar ele geçirmek üzere bir yardım temin edemediğinden Diyarbekir ve Ahlat beylerinden de netice elde edemeyince Trabzon'a gidip bir gemi ile İstanbul'a geçti.

İmparator **III. Alexios** O'nu gâyet iyi şekilde kabul ettiyse de kendi devleti de perişan bir durumda bulunduğundan O'nun talebine karşılık veremedi. 1204 târihinde Haçlılar'ın İstanbul'u işgâl etmeleri üzerine O, civarda bir

kaleye sığındı. İşte tam bu sırada idi ki, **II. Süleymanşah**'ın öldüğü, yerine çocuk yaştaki **III. Kılıç Arslan**'ın geçtiğini haber aldı. Anadolu Selçuklu Devleti'nde üst kademedeki kumandanlardan bazıları küçük yaşta bir sultanın idâresini hoş karşılamayarak **Gıyâseddin Keyhüsrev**'e elçiler göndererek O'nu Konya'ya dâvet ettiler. Bu dâvet üzerine sığındığı kaleden çıkan **Gıyâseddin Keyhüsrev**, oğulları ve kendisine sadık birkaç kişiyle yola çıktı.

Bu sırada yukarıda ifâde edildiği gibi Haçlılar İstanbul'u yağmalamış, hânedân mensublarını kılıçtan geçirmiş olduklarından canını kurtarmaya muvaffak olan **Theodoros Laskaris** Bizans'ı İznik'de yeniden tesise çalışmaktaydı. **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in gidip Selçuklu tahtına oturması hâlinde bunun yeni teşekkül etmekte olan İznik'deki Bizans'ın aleyhine olacağı düşüncesiyle O'na topraklarından geçiş izni vermedi. **Gıyâseddin Keyhüsrev** bu müşkülü tahta geçtiği takdirde yeni ele geçirilmiş olan Denizli havâlisinin O'na terki ile birlikte iki evlâdını da nezdinde rehin bırakmak sûretiyle halledebildi. Bununla beraber O böylece serbest kalıp yoluna devam ederken mâiyetindekilerden **Hâcip Zekeriya**, O'nun rehine evlâdlarını kurtarmayı başardı. Böylece yoluna devam eden **Gıyâseddin Keyhüsrev** yol boyunca kendisine bazı iltihaklar olduysa da kendisine tâbi olanların azlığı sebebiyle Konya'yı kuşatmış ve bu kuşatma iki ay devam etmiş olduğu hâlde başarılı olamadı. Ilgın'a çekilmek zorunda kaldı.

O'nun bu başarısızlığına rağmen Konya'daki taraftarlarının faaliyeti sonunda yeni bir dâvet aldı. Yeğenine şefkat göstermesi şartıyla kendisini tahta çıkaracaklarını bildirmeleri üzerine Konya'ya geldi. Bu defa mukavemet gösterilmemesi sebebiyle Konya'ya girip 1205 Yılı Şubat'ında dokuz yıllık bir ayrılıktan sonra eski tahtına geçip otura-

bildi. Bu hususda kendisine yardımcı olan emirlere ıktâlar verdiği gibi yeğeni **III. Kılıç Arslan**'ı da Gavele Kalesi'ne hapsetti.

b-Devrindeki Vak'alar

Oğullarından herbirini devletin birer mühim merkezine melik sıfatıyla tâyin etti. Fakat bunlar aslında sadece birer vâli durumundaydılar. **Gıyâseddin Keyhüsrev** İstanbul'daki sürgün hayatında kral âilesinden biri ile evlenmişti. Bu haber O'nun Konya kuşatması sırasında öğrenilmesi üzerine O'nun şeriata aykırı bir hayat sürdüğü ve bu sebeple sultan olamayacağı yolunda bir fetvâ vermiş olan kadı **Tirmizî**'yi idam ettirdi. Kısa zamanda otoritesini tesis eden **I. Gıyâseddin Keyhüsrev, II. Süleymanşah** zamanında olduğu gibi civardaki emirliklerin itaatlerini sağlayıp onlar arasındaki ihtilâflara müdâhil oldu. Erzincan'da hüküm süren Mengücükoğulları da kendisini metbû tanıdılar. Evvelce anlatıldığı üzere Erzurum'a emir sıfatıyla yerleşmiş olan **Tuğrulşah**, fırsat bu fırsat diyerek Selçuklu topraklarına saldıran Gürcüler'e karşı seferler tertib edip onları bozguna uğrattı. Çok mikdarda ganimet ve esir aldı.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu ikinci saltanat devresinde ortaya çıkan en ehemmiyetli hâdise IV. Haçlı Seferi'dir. Bu seferde İstanbul'a uğrayan Lâtinler, Bizans Devleti'ni yıkıp şehri yağmalamış ve âdeta taş üstünde taş bırakmamışlardı. 1206'da katliamdan kaçmaya muvaffak olan **Laskaris**, İznik'de Bizans Devleti'ni ihyâya teşebbüs ederek kendisini imparator ilân etmişti. Bizans âilesi Komnenoslar'ın diğer bir ferdi olan **Alexios** ise kaçıp Gürcistan'a girmişti. Zirâ O, Gürcü kraliçesi **Thamara**'nın yeğeni idi. Gürcistan'dan temin ettiği yardımla Trabzon'a geçip burada iki yüz elli sene kadar sürecek olan (1204-

1461) Trabzon Rum Devleti'ni kurmaya muvaffak oldu. Trabzon'da tâ miladdan evvel 4. Yüzyıl'da vâkî olmuş "**onbinlerin ric'ati**"[121] hâdisesi dolayısıyla sâhil şeridinde

121 Târihte "**Onbinlerin Ric'ati**" adıyla meşhur olmuş bir vak'a vardır ki, **Sokrates**'in talebelerinden **Xenephon** (Ksenefon) tarafından "**Anabasis**" adıyla tafsilâtlı bir şekilde yazılmıştır. Vak'anın hulâsası şudur:

Meşhur İran hükümdarlarından **Dârâ** M.Ö. 404 Yılı'nda vefât edince iki oğlu **Erdişer** ile **Keyhüsrev** iktidar mücâdelesine başlamıştı. **Keyhüsrev**, kardeşine karşı kullanmak üzere Yunanlılar'dan on bin ücretli asker tedârik etmişti. Fakat O, M.Ö. 400 Yılı'nda Bâbil yakınlarında kardeşiyle harb ederken ölünce, başsız kalan bu paralı askerler, Yunanistan'a varmak ümidiyle kuzeye doğru meşakkatli bir yolculuktan sonra Trabzon'a gelmişlerdi. Başlarındaki kumandan bu macerayı kaleme almış olan **Xenephon**'du.

Trabzon'un o zamanki ahvâli hakkında pek çok mâlumat ihtivâ eden bu eserden öğreniyoruz ki; Trabzon'da çokça bal yiyen bu askerler, âdeta sarhoş olmuşlar ve uzun müddet uyuyakalmışlardır. İşte Trabzon balının sarhoş ediciliği bu kadar eski ve meşhurdur. Türkü de bile:

"Bal yetim tuttu beni,
Yarim unuttu beni,
..."

denilerek terennüm edilmektedir.

Batıya giderek İzmir'e ulaşmak isteyen Rum lejyonerler bu suretle yanlışlıkla Trabzon'a gelince bunların bir kısmı deniz yoluyla, diğer bir kısmı ise sâhilden İstanbul'a ulaşmış, bunlar geçtikleri her yerde yağmaladıkları malları Üsküdar'da bir açık pazarda aylarca satmışlardır. Fakat lejyonerlerin bir kısmı Trabzon'da kalmış ve burada denizcilik ve ticâretle meşgul olmuşlardır. Meşhur "**İpekyolu**" Trabzon'da nihâyete ermekte olduğundan tâ Uzakdoğu'dan gelen malların İstanbul ve Batı âlemine intikalinde büyük bir rol oynayarak zenginleşmiş olan bu rum asıllı insanlar daha sonra diğer Karadeniz sâhil şehir ve kasabalarına da yayılarak sadece sâhil boyunca bir koloni teşkil etmişlerdir.

Sırası gelmişken şu gerçeği de ifâde edelim ki, bunlara istinâden **Alexios Komnenos**'un Trabzon'da kurmaya muvaffak olduğu devletin târihdeki meşhur **Pontus Devleti**'yle bir alâkası yoktur. Zirâ Pontus bir rum devleti değil İran Satraplığı'dır. Satraplık, iç işlerinde serbest bir eyâlet demektir. Üstelik Pontus'un Trabzon'la hiçbir alâkası yoktur. Millî Mücâdele yıllarında Trabzon'dan Samsun'a kadar yerli rumların "**Pon-**

denizci ve tüccar bir rum kolonisi vardı. Bu koloniye istinaden **Alexios Komnenos**'un kurduğu devlet Bizans'ın devamı olduğunu iddia etmekteyken **Alexios**'un kardeşi **David** ise, Sinop ve Ereğli civarına yerleşerek O da Bizans'ın devamı olduğu iddiasıyla ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu durumda kendisini İzmit'de Bizans İmparatoru ilân eden **Laskaris**'in iki rakibi ortaya çıkmıştı. Hatta bir üçüncü rakib daha vardı. O da **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in Bizans'da misafir bulunduğu sırada kızı ile evlendiği **Mavrozomest**'ti. **Gıyâseddin Keyhüsrev** Bizans'dan ayrılarak Konya tahtını ele geçirmeye teşebbüs ettiği sırada kayınpederi olan bu zat da İstanbul'da Latinler'in çıkardığı kargaşadan kaçarak O'nunla birlikte Konya'ya gelmişti. **Gıyâseddin Keyhüsrev** İznik'de kendini yeni Bizans İmparatoru ilân

---

tuşçuluk" adıyla başlattıkları hareket târihî bir yanılgı değilse sahtekârlıktan başka bir şey değildir. Zirâ bütün hükümdarlarının adları Farsça olan (Meselâ **Mihridad** = adâlet güneşi gibi) Pontus, Amasya'da kurulan sonra Sinop'a intikal eden İran Satraplığı'na Grekler'in verdiği bir addır. Yunanca'da Karadeniz'e Pont Oxen denilmesinden galat olan Pontus kelimesi dolayısıyla bu devleti rumlukla alâkalı göstermek târihî gerçeklere aykırıdır. Üstelik Pontus M.Ö.75 Yılı'nda Bizans tarafından ortadan kaldırılmış olmakla bu târihden takriben bin iki yüz seksen yıl sonra kurulmuş olan Trabzon Rum Devleti ile Pontus'u aynı devlet sanmak fâhiş bir hatadır. Pontus'un M.Ö. 75 Yılı'nda ortadan kalmış olmasına mukâbil Trabzon Rum Devleti M.S. 1204 Yılı'nda kurulmakla arada bin iki yüz seksen senelik bir fâsıla vardır.

Bu hususdaki diğer bir gerçek de şudur ki, Karadeniz sâhilleri ve hassaten Trabzon, onbinlerin ric'atinden asırlarca evvelinden başlamak sûretiyle Oğuz muhâceretine sahne olmuştur. **Dede Korkut Masalları** bile bu gerçeğin millî hafızadaki bir şâhididir. Bu sebeple 1924'deki nüfus mübâdelesinde rum addedilerek Karadeniz sâhillerinden Yunanistan'a gönderilmiş olan insanların çoğu aslında Hristiyan Türkler'di. Uzun Bizans hâkimiyeti esnâsında Anadolu'da pekçok hristiyanlaşmış Türkler bulunduğu târihî bir gerçek olmakla beraber biz bir dipnot hacmi içinde bu kadarcık bir beyanla iktifâ edelim. Bu hususta fazla bilgi edinmek isteyenler şu esere bakabilirler. (Bkz. **Câmi Baykurt**, Hristiyan Türkler, İstanbul 2007)

eden **Laskaris**'in ülkesinden geçmeyi, Denizli havâlisini kendisine verme vaadiyle temin etmişti. Sonradan bu vaad istikametinde burasını kayınpederine vermiş ve O da Bizans'ın devamı olduğunu iddia eden üç devlete rakib vaziyette Selçuklular'ın desteğiyle bir küçük Bizans Devleti kurmaya muvaffak olmuştu.

Bu devlet fazla devam etmediyse de artık Bizans da aynen Selçuklular'da olduğu gibi yüz yıla yakın bir müddetle devam edecek olan bir federal bünye arzetmiş oldu. Sinop ve Ereğli civarına yerleşen **David**, İznik'deki yeni Bizans'a karşı ciddî bir tehlike oluşturmaktaydı. Zirâ Sakarya yöresine kadar ilerleyerek **Laskaris**'i tehdid eder bir duruma gelmişti. Bu durumda **Laskaris**, **Gıyâseddin Keyhüsrev**'le bir ittifaka mecbûr kaldı. **Gıyâseddin Keyhüsrev** Anadolu'da yeniden bir millî birlik tesis etmekle beraber ülkesinin ticâret yolları kuzeyde Karadeniz sâhiline rumların yerleşmesiyle tehlikeye girmişti. Trabzon'a yerleşen **Alexios**, daha önce **Süleymanşah** tarafından fethedilmiş bulunan Samsun'u tehdid etmekteydi. Burasının **Alexios Komnenos** tarafından kuşatılması üzerine müslüman halk **Gıyâseddin Keyhüsrev**'den yardım istedi. O da Samsun üzerine hareket ederek **Alexios Komnenos**'u mağlub edip şehri kurtardı.

Bu sırada Samsun gibi Antalya limanı da Bizans'ın yıkılmasından sonra teşekkül eden feodal Bizans devlelerince tehdid altındaydı. Burası bir İtalyan'ın elinde idi. **Gıyâseddin Keyhüsrev** 1207 Yılı'nda Antalya'yı kuşattıysa da Kıbrıs'dan gelen bir yardım üzerine şehir fethedilememiş, Selçuklular geri çekilmek mecbûriyetinde kalmışlardı. Fakat gerek Lâtinler'in buraya sevkettiği ordu ve gerekse İtalyan asıllı **Aldoprandini** adındaki hâkimin zulümleri sebebiyle Lâtinler'in idâresinden hoşnud olmayan

Rumlar, **Gıyâseddin Keyhüsrev**'e haber göndererek O'nu Antalya'yı teslim almaya dâvet ettiler. **Gıyâseddin Keyhüsrev** burasını tekrar kuşattı ve içerdeki Rumlar'ın yardımıyla fethine muvaffak oldu.

II. Süleyman'ın ölümünden sonra Selçuklu'ya tâbi olan Ermeniler, taahhüd ettiği itaatten çıkarak Selçuklu topraklarına tecâvüze başlamışlardı. 1206 Yılı'nda Göksu'ya hücum ederek şehri yağmalamış ve pekçok esir almışlardı. Bu durumda onları cezalandırmak isteyen **Gıyâseddin Keyhüsrev** 1208 Yılı'nda Maraş'a hareket etti. Burasını yeniden fethederek ülkesine kattıktan sonra Ermeniler'e âid Pertus kalesini kuşattı. Burayı fethederek pekçok esir aldı. Kış yaklaşmakta olduğundan **Gıyâseddin**, Ermeniler'in sulh talebini kabul edip geriye çekildi. Ermeniler bir daha Türk topraklarına saldırmamak husûsunda taahhüdde bulundular ve iki taraf ellerindeki esirleri iâde ettiği gibi Ermeniler, Selçuklu tabiiyyetinde bulunmayı te'yiden tekrar Anadolu Selçuklu Devleti'ni metbû tanıdılar.

Bu sırada İznik'de kendi devletini kurmakta olan **Laskaris**, Lâtinler'le başı dertte olduğundan **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in Karadeniz'den Akdeniz'e kadar bir sahadaki devletini genişletmek hususundaki faaliyetleri esnâsında O'nunla dost kalmayı ve hatta kendisine yıllık haraç bile ödemeyi tercih etmişti. Lâkin İznik'deki devletini sağlamlaştırdıktan sonra tavır değiştirip Selçuklular'ın bu gelişmesinden rahatsız olmaya başladı. Ödemekte olduğu vergiyi kesti. Bunun üzerine **Gıyâseddin Keyhüsrev** O'nun üzerine harekete geçti. Alaşehir önünde yapılan savaşta Rumlar bozulup kaçmaya başladılar. Selçuklu ordusu ise, kaçan düşmanı kovalamak ve mallarını yağmalamak maksadıyla düzenini kaybedince bir kısım düşman askeri tarafından **Gıyâseddin** şehid edildi. Bunu duyan Rum or-

dusu geriye döndü ve inzibâtı bozulan Selçuklu ordusunu bozguna uğrattı. Bu sûretle Bizans-Selçuklu münâsebetleri yeniden bozulduğu gibi **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in bu sûretle 1211 Yılı'nda şehid edilmesiyle O'nun devri nihâyete ermiş oldu.

10- İzzeddin Keykâvus (1211-1220) Devri

a-Saltanatı Elde Etmesi

Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine oğlu **İzzeddin Keykâvus** Selçuklu tahtına sultan oldu. O kardeşi **Keykubat**'la birlikte babaları İstanbul'da bulunduğu sıralarda O'nun yanında idiler. **Keyhüsrev** Konya'ya dâvet edildiğinde birlikte yola çıkmış ve İznik'de bir hâkimiyet tesis etmiş bulunan **Laskaris**'den geçiş izni temin maksadıyla bu iki evlâd İznik'de rehin bırakılmış, sonra **Keyhüsrev**'in adamlarından **Hâcib Zekeriya** tarafından kaçırılarak babalarına iltiha etmişlerdi. **Gıyâseddin Keyhüsrev** Konya tahtını ele geçirdikten sonra üç oğlunun en büyüğü olan **İzzeddin Keykâvus**'u Malatya'ya emir tâyin etmiş ve O, babasının ölümüne kadar altı yıl müddetle burada meliklik yapmıştır. **Gıyâseddin Keyhüsrev** evvelce anlatılmış olduğu üzere Alaşehir savaşında şehid olduktan sonra şehzâdelerinin büyüğüne öncelik tanıyan Oğuz an'anesine göre **İzzeddin Keykâvus** devlet ileri gelenlerinin tensibiyle 21 Temmuz 1211 târihinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı ilân edildi. O'nun tahta çıkış merâsimi Kayseri'de yapılmıştı. Merâsim sonrası Konya'ya hareket edileceği sırada Tokat'da melik sıfatıyla bulunan kardeşi **Alâaddin Keykubat**'ın saltanat iddiasıyla Kayseri üzerine yürüdüğü haberi alındı.

Alâaddin Keykubat, giriştiği saltanat kavgası için Erzurum meliki **Tuğrulşah**'ı, Dânişmendli **Zahireddin**

İlik'i ve hatta Çukurova'da hâkim olan Ermeni Devleti'ni dahi kendi davasına imâle ederek harekete geçmesi üzerine müttefikleriyle birlikte teşkil ettiği ordu ile gelip Kayseri'yi kuşattı. Yeni sultan **İzzeddin Keykâvus**'un yanında az mikdarda asker vardı. Bunun için bir huruç hareketiyle buradan çıkıp Konya'ya ulaşmak, ondan sonra kardeşiyle hesaplaşmak düşüncesinde idi. Bu hareketin tehlikeli olduğu, yakalanıp öldürülmesi ihtimali bulunduğu söylenilerek bundan vazgeçirildi. Mâiyetindeki kumandanların bazıları **Keykubat**'ın beraberindeki Ermeni prensini tanıyorlardı. O'nunla gizlice temasa geçerek ittifaktan ayrılmasını sağladılar. Bunu gören Erzurum meliki **Tuğrul** da ayrılınca **Alâaddin Keykubat** başarı ihtimali kalmadığını görerek muhâsarayı kaldırıp Ankara'ya çekildi.

Bu sûretle serbest kalan **Sultan İzzeddin Keykâvus** Konya'ya gelip burada yeniden cülûs şenlikleri tertib etti. Komşu devletlere menşur göndererek onlara Selçuklu tahtına geçmiş olduğunu bildirdi. Aynı zamanda Bağdad'daki Abbasi halifesine de durumu bildiren bir heyet göndererek O'ndan saltanatını tasdik eden bir menşur temin etti. Halife, bu menşurla birlikte O'na birçok kıymetli hediyeler de göndermişti.

İznik'de Lâtinler'in yıktığı Bizans Devleti'ni yeniden kurmuş olan **Laskaris** de sultanı tebrik için bir elçi göndererek bozulan Selçuklu-Bizans münasebetlerini düzeltmek için teklifte bulundu. Çünkü O'nun asıl gâyesi Lâtinler'e kaptırdığı İstanbul'u geri almaktı.[122] **İzzeddin Keykâvus** bu sırada Ermeniler'in Lârende'yi işgâl etmeye teşebbüs etmeleri ve kardeşi **Alâaddin Keykubat**'ın Selçuklu tahtı üzerinde hak iddia etmekte devam etmesi sebebiyle bu teklifi kabul edip İznik'deki yeni Bizans'la bir sulh anlaş-

122 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.299

ması imza etti. Fakat O'nun, saltanatını garantilemek için asıl yapması gereken kendisiyle rekabete girişen **Alâaddin Keykubat**'ın ortadan kaldırılmasıydı. Bunun için hazırlıklara girişti. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Ankara'ya gelip şehri kuşattı. Bu durumu tahmin eden **Alâaddin Keykubat** önceden tertibâtını almıştı. Bu yüzden muhâsara uzun sürdü. **Alâaddin Keykubat**'ın teşebbüsüyle Haleb meliki ara bulmaya çalıştıysa da **İzzeddin Keykâvus** mûsır davranarak şehri kuşatmaktan vazgeçmedi. Sonunda karşı koyamayacağını anlayan **Alâaddin Keykubat**, kendisine ve şehir halkına bir zarar verilmemesi şartıyla teslim olmayı kabul etti. Sultan, O'nu bir müddet göz hapsinde tuttuktan sonra Malatya yakınında bir kaleye hapsetti. Böylece 1212 Yılı'nda saltanat dâvâsına kalkışan kardeşi **Alâaddin Keykubat**'ı bertaraf eden **İzzeddin Keykâvus** rakibsiz bir sûrette Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimi oldu.

b-Devrindeki Hâdiseler

Kardeşini bertaraf ettikten sonra ülkesinden geçen ticâret yollarının emniyetini sağlamak gâyesine yönelen **Keykâvus**, 1213 Yılı'nda bu maksadla Kıbrıs kralı ile bir ticâret anlaşması imzaladığı gibi Avrupa devletleriyle de ticâretini geliştirdi. Ancak Trabzon'da hükümrân olan Komnenoslar'la İznik'deki **Laskaris** arasında Karadeniz sâhil boyunca sık sık çatışmalar oluyor ve bu durum ticâret yollarını tehlikeye sokuyordu. **Sultan Keykâvus**, iki rum hükümdâr arasındaki rekabetten de istifâde ile buraları emniyet altına almak maksadıyla Sinop üzerine bir sefer tertib etti. Bu sırada Trabzon hâkimi **Alexios Komnenos** da burasını ele geçirmek için harekete geçmiş bulunmaktaydı. O, Sinop üzerine yürürken emrindeki kuvvetlerin bir kısmını sâhil boyunca Sinop'a doğru ilerlemekte olan **Alexios**

üzerine gönderdi. Bu kuvvetler **Alexios**'u esir ederek sultan nezdine getirdiler. **Keykâvus**, O'nu da yanına alarak Sinop şehrini kuşattı. Karadan kuşatmaya ilâveten şehrin denizden de irtibâtı kesilmiş olduğundan Sinop halkı şehrin sultana teslimine râzı oldular. Böylece 3 Kasım 1214'de Sinop Selçuklu hâkimiyetine geçmiş oldu. Burada tertib edilen bir merâsimle **Alexios Komnenos**'un da Selçuklu Devleti'ne tâbi olmayı kabul etmesi üzerine kendisine hil'at giydirildi.

Bu târihden Moğol istilâlarına kadar Trabzon Rum Devleti'nin Selçuklular'a tâbi olması devam etti. **Sultan Gıyâseddin**, Sinop'un fethini başta Bağdad'daki halife olmak üzere komşu bütün müslüman ülkelere fetihnâmelerle bildirdi. Kendisine "**Sultan'ül Gâlib**" ünvanı verildi. Sinop'da imar faaliyetine giriştiği gibi aynı zamanda bir kısım Türkmenler'in buraya nakliyle şehrin müslüman nüfusunu artırmaya çalıştı.

Sinop gibi müslüman tüccarlar için muhâtara arz eden bir şehir de Akdeniz sâhilindeki Antalya'ydı. Lâtinler Kıbrıs'dan temin ettikleri yardımla, âni bir gece baskınıyla birçok Türk öldürmüşler ve malları yağmalamışlardı. Bu sebeple Antalya üzerine yürüyen **Keykâvus**, bir ay kadar süren muhâsaradan sonra 23 Ocak 1216 târihinde şehri ele geçirdi. Müslümanlara zulmetmiş bulunan Rumlar ve Kıbrıs'dan gelip Rumlar'a yardım eden Franklar'ın çoğu öldürüldü. Sultan bu şehirde bir müddet kalıp burasını imar ettikten sonra Konya'ya döndü ve aynen Sinop'un fethinde olduğu gibi hem Bağdad'daki halifeye hem de diğer Müslüman hükümdarlara fetihnâmeler göndererek zaferini müjdeledi.

O'nun için şimdi sıra kendisine karşı girdiği saltanat mücâdelesinde kardeşi **Alâaddin Keykubat**'a yardı-

ma teşebbüs eden Ermeniler'e gelmiş bulunuyordu. Fazladan olarak Ermeniler, O'nun kardeşiyle uğraşmasından istifâde ederek Ulukışla, Ereğli ve Lârende kalelerini ele geçirmişlerdi. Bu sebeple Sinop'un fethini müteakib harekete geçerek 1215 Yılı'nda Ermeniler'in ele geçirdiği Ulukışla, Ereğli ve Lârende kalelerini geri almıştı. Bu sûretle Ermeniler'le bir sulh anlaşması yapılmış olmasına rağmen sultanın Antalya'yı fethi sırasında Ermeniler, yaptıkları bu anlaşmayı bozarak Selçuklu topraklarına tecâvüzlerde bulunmaya başlayınca sultan, yeniden Ermeniler'e karşı bir sefer tertib etti. 1216 Yılı baharında Maraş'a gelip karargâhını kurdu. Buradan Haleb meliki **Zâhir**'e elçiler göndererek Ermeniler'e karşı ittifak teklifinde bulundu. Haleb meliki **Zâhir**, bu teklifi kabul etmekle birlikte aynı zamanda Selçuklular'a tâbi olmak istediğini bildirdi.

Buna rağmen melik **Zâhir**'den beklenen yardım gelmedi. Zirâ Ermeniler kıymetli hediyeler göndererek birçok tâviz ve hediyelerle O'nu bu ittifaka katılmaktan vazgeçirmeye teşebbüs etmişlerdi. Bunu haber alan **Keykâvus**, Maraş emiri **Nureddin**'i Haleb'e bağlı Balat üzerine gönderdi. **Nureddin** buradaki Ermeniler'in çoğunu öldürdü. Bu hareket Haleb meliki **Zâhir**'in tereddüdünü arttırdıysa da 1216 Yılı Ekim ayının 10'unda melik **Zâhir**'in âniden ölümü üzerine O'ndan ümidini kesen **Keykâvus** tek başına hareket ederek birçok Ermeni şehir ve kasabasını ele geçirdi. En şiddetli savaş Ermeniler'in sınır kasabası ve gümrük şehri olan Keban'da yaşandı. Burada birçok Ermeni katledilip külliyetli mikdarda ganimet elde edildi. Ermeniler'in sultana karşı çıkardıkları ordu da mağlub ve perişan edildi. Fakat güneye çekilen Ermeniler tâkib edilmedi. Zirâ kış yaklaşmıştı. Bu mağlûbiyetten canını zor kurtararak kaçabilen Ermeni meliki **Leon**, Selçuklular'la sulh yapmak

maksadıyla bir elçilik heyetini Konya'ya gönderdi. 1218 Yılı'nda yapılan anlaşmayla **Keykâvus**'un ele geçirdiği şehir ve kasabalar Selçuklular'da kalmak şartıyla Ermeni esirler iâde edildi. Bu anlaşma gereğince Ermeni Prensliği, Selçuklular'a tâbi olmayı ve bu devlete her yıl yirmi bin dinar haraç ödemeyi de kabul ettiler.

Bu Ermeni seferinden sonra Antalya'ya giden **Sultan Keykâvus**, buradayken Mengücük hükümdârı **Behramşah**'ın kızı **Selçuk Hâtun**'la evlendi. O'na düğün dernek yapmak fırsatını veren bu sükûnetli zaman uzun sürmedi. Zirâ sultanın Ermeni seferiyle meşgul olduğu sırada vefât eden Haleb meliki **Zâhir**'in yerine oğlu **Aziz** geçmişti. Burada çıkan huzursuzluk üzerine **Sultan Keykâvus** kendisine tâbi melik **Efdal** ile de anlaşarak Haleb üzerine sefere çıktı. Bu sırada melik **Aziz**'in atabegi **Tuğrul**, melik **Eşref**'e mektup yazarak O'ndan yardım istedi. Melik **Eşref**, Artuklu hükümdarıyla birlikte olarak Haleb'e doğru yola çıktı. Bunlar sultan aleyhine ciddî bir propaganda faaliyetine giriştiler. Sultan, sefere çıkarken Haleb ve civârında ele geçirdiği yerleri mâiyetindeki melik **Efdal**'e vereceğini bildirmişti. Fakat O, bazı yerleri **Efdal**'e verip bazı yerleri kendi nâmına ele geçirince bundan rahatsız olan ve yapılan propagandaların da tesiri altında kalan melik **Efdal**, melik **Eşref**'e mektup yazarak O'nunla birlikte hareket etme teklifinde bulundu.

Bu durumdan haberdâr olmayan sultan, **Behramşah** kumandasında bir öncü kuvveti, Haleb üzerine yürüyen melik **Eşref** ve Artuklu hükümdarının müşterek kuvvetleri üzerine gönderdi. Bu kuvvet âni bir baskınla imhâ edildi. **Behramşah** dahi esir oldu. **Sultan Keykâvus**, bu işin içinde bir ihânet olduğunu düşünerek geriye çekildiği sırada ihânet zâhir oldu. Zirâ melik **Efdal** kendisine tâbi asker-

lerle birlikte melik **Eşref** tarafına geçmesiyle bu ihânetin gerçekleşmiş olduğu anlaşıldı. Melik **Eşref** geriye çekilen sultanın ordusunu tâkibe koyuldu ve bu esnada Haleb civârındaki birçok yeri ele geçirdi. Sultan'ın Elbistan'a ulaşması üzerine melik **Eşref**, Haleb'e döndü. Böylece 1218 Yılı Ağustos'unda Haleb civârında Selçuklular'a bağlı yerlerin tamamı kaybedilmiş oldu.

Sultan bu yenilginin intikamını almak ve nüfûzunu artıran melik **Eşref**'i tepelemek için hazırlıklara girişti. Bu maksadla Artuklu hükümdârı **Mahmud** ve Erbil hükümdârı **Gökböri**'yi tabiiyeti altına alıp, onlarla birlikte yeniden harekete geçmeye karar verdi. Ordusunu hazırlayarak Malatya'ya geldi. Fakat ne yazık ki yakalandığı bir hastalıktan kurtulamayarak Ocak 1220'de vâsıl olduğu Viranşehir'de vefât etmesiyle bu teşebbüs akim kaldı.

11- I.Alâaddin Keykubat (1220-1237) Devri

a-Şahsiyeti ve Tahta Çıkışı

Evvelce nakledildiği üzere **Gıyâseddin Keyhüsrev'in** üç oğlundan ortancası olan **Alâaddin Keykubat**, ağabeyi **İzzeddin Keykâvus** gibi babalarının Bizans nezdinde bulunduğu sırada yanındaydılar. O'nun Anadolu'ya geçip Selçuklu tahtını elde etmesinden sonra **Alâaddin Keykubat'ı** Tokat'a melik tâyin etmişti. **Alâaddin Keykubat** babasının ölümüne kadar tam altı yıl Tokat meliki olarak hükümrân olmuştu. Babasının 1211 Yılı'nda ölümü üzerine Selçuklu tahtına geçen **I. İzzeddin Keykâvus**'a karşı isyan etmiş, ağabeyini Kayseri'de muhâsara etmişse de başarılı olamayıp Ankara kalesine sığınmıştı. Burasının da 1212'de ele geçirilmesi üzerine bir kalede hapsedilmişti. Ağabeyinin ise 1220 Yılı'nda vefâtı üzerine daha önceki saltanat mücâdelesinde **İzzeddin Keykâvus** tarafını tutmuş olan ku-

mandanlar **Alâaddin**'in tahta geçmesi halinde kendilerinden intikam almaya teşebbüs edeceğinden korkmaktaydılar. Uzun müzakerelerden sonra O'nun tahta geçmesine dâir ittifaka yakın bir ekseriyet sağlandı. O, Ankara Savaşı'nı kaybedip bir kalede hapsedildiğinde Beylerbeyi **Seyfeddin Ayaba**, kendisini hapse götürenler arasındaydı. Bu sebeple tahta dâvetin O'nun tarafından yapılmasıyla yumuşatılabileceği düşünüldü. Bununla birlikte ileri gelir devlet ricali tahta geçtikten sonra kendilerinden intikam almaya teşebbüs etmeyeceği yolunda bir taahhüdnâme aldıktan sonra kendisini tahta çıkardılar. Merâsimle hapisten çıkarılan **Alâaddin Keykubat**'a Sivas'ta biat merâsimi yapıldı. Yeni sultan, Sivas'tan Konya'ya hareket etti. Güzergâhda her uğranılan şehir ve kasabada alâyişli merâsimler tertib edildi. Fakat bu merâsimin en ihtişamlısı Konya'da oldu. Selçuklu Devleti'ne bağlı bütün emirler Konya'ya dâvet edildiler. Bunlar çeşitli hediyelerle gelip yeni sultana biat ettiler. Başta halife olmak üzere bütün İslâm ülkelerine menşur gönderilerek **Alâaddin Keykubat**'ın cülûsu bildirildi. Halife de devrin büyük âlimi **Suhrâverdi**'yi Konya'ya göndererek **Alâaddin Keykubat**'ın cülûsunu tebrik etti. İlme, âlimlere hürmeti sonsuz, adâlete düşkün ve gerçek bir kahraman olan **I. Alâaddin Keykubat**'ın devri ileride görüleceği üzere Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak bir ikbal devri olarak târihe geçmiştir.

b-Devrindeki Hâdiseler

Alâaddin Keykubat henüz Sivas'tan ayrılmamışken Moğol istilâları başlamış bulunuyordu. Moğollar'ın Bağdad'a saldıracaklarına dâir bir haber alınması üzerine halife, yeni sultandan yardım taleb etmiş ve bu maksadla beş bin kişilik bir Selçuklu ordusu Bağdad'a gönderilmiş-

ti. Fakat bu duyum –şimdilik- asılsız çıktığından Selçuklu ordusu Musul'dan geri dönmüştü. Bununla beraber muhtemel bir Moğol saldırısı için hudud boylarındaki kaleleri tahkim etmek ihtiyacı hissedilmiş ve yeni sultan tarafından evveliyetle bu iş gerçekleştirilmiştir. Hatta biat merâsimi dolayısıyla Konya'ya dâvet edilenlerden hudud boylarındaki emir ve vâlileri muhtemel bir Moğol istilâsı için ikaz edilip onlardan tedbir almaları istenmişti.

Bununla beraber henüz ciddî bir Moğol tehlikesi belirmediğinden Selçuklular'ın Anadolu'daki millî hedefleri olan **"jeopolitik sınırlara ulaşılması husûsundaki maksad"**[123] dolayısıyla **Sultan Alâaddin Keykubat** ilk seferini Akdeniz'deki Alâiye üzerine tertib etti. Denizden de kuşatılan Alâiye 1223 Yılı'nda Selçuklu topraklarına katıldı. Burasının eski adı Kalonoros idi. Sultan tarafından imar edildikten ve câmi ve medreselerle zenginleştirildikten sonra Sultan **Alâaddin**'in ismine izâfeten bu isim **Alâiye** olarak türkçeleştirildi. **Sultan Alâaddin Keykubat,** Anadolu'da millî birliği tesis etmek ve devletinin hududlarını stratejik ehemmiyeti hâiz noktalara ulaştırmak istiyordu. Lâkin tahta geçişinde kendisinden bir ahidnâme alınmış olmasına rağmen O'nunla kumandanlar arasındaki kutuplaşma bir türlü giderilememiş olması buna engel teşkil etmekteydi. O'nun vaktiyle ağabeyine karşı giriştiği saltanat mücâdelesinde kendisine karşı hareket etmiş olan kumandanlar endişe içindeydiler. **Alâaddin Keykubat** da onlardan şüphe etmekte olduğu için kumandanların silâhlı olarak saraya girmeleri yasak edildi. Bu endişe iki tarafça da devam ettiğinden bir müddet sonra saraya dâvet edilen kumandanlar birer birer yakalanarak idam veya hapsedildiler. İdam edilenler arasında kendisini tahta dâvet eden heyetin başkanı **Seyfeddin**

123 **Prof. Dr. Osman Turan,** a.g.e. sh.353

Ayaba da vardı. Öldürülmeyen birçoğu ise, sürgün edildi. Bu sûretle tasfiye edilenlerin hepsi sultanın ağabeyisine karşı giriştiği saltanat dâvâsı kavgasında O'nun aleyhine hareket etmiş kimselerdi.

Ermeniler, Selçuklular'la anlaşma yapmış ve onlara tâbi olmayı kabul etmiş olmalarına rağmen fırsat buldukça müslüman tâcirleri rahatsız ediyor ve mallarını gasbediyorlardı. Aynı şekilde bölgeye yerleşen Haçlı prensliklerine de saldırıyorlardı. Antakya Haçlı prensi, **Sultan Keykûbat**'a müracaatla Ermeniler'e karşı ittifak teklifinde bulundu. Sultan, Ermeniler'i iyice hizaya getirmek istediğinden bu teklifi memnûniyetle kabul etti. Bunu haber alan Ermeniler de Haleb hükümdârı **Tuğrul** ve Kıbrıslılar'la anlaşma yaptılar. Sultan, **Ertokuş** kumandasındaki bir donanmayı Akdeniz'e göndererek Ermeniler'in deniz yoluyla Kıbrıs'tan alabilecekleri yardımın önünü kesti. Fazladan olarak Manavgat, Anamur gibi bazı sâhil şehirlerini ele geçirdi. Karadan hareket eden Selçuklu ordusu iki ayrı kol hâlinde Ermeniler üzerine yürüdü. Emir **Çavlı** kumandasındaki Selçuklu ordusu Silifke'yi fethetti. Öldürülen **Seyfeddin Ayaba**'nın yerine beylerbeyi tâyin edilmiş olan **Komenos** kumandasındaki ikinci kol ise, Çukurova'ya doğru ilerleyerek Çinçin kalesini ele geçirdi. Ermeniler sulh teklifinde bulundular. Kış yaklaşmakta olduğundan bu teklif kabul olunarak aşağıdaki şartlarda bir anlaşma imza edildi.

"*1) Ermeni Prensliği civar belde ve kaleleri Selçuklular'a terk edecek.*

2) Selçuklu Sultanlığı'nın metbuluğunu tekrar kabul edecek.

3) Savaş zamanında sultana asker yardımında bulunacak.

4) Eskiden verdikleri haracı iki katına çıkaracaklar,

sultan adına para bastırıp, hutbe okutacaklardı."[124]

1225 Yılı'nda yapılan bu anlaşma gereğince Selçuklular, Ermeniler'den aldıkları yerleri muhafaza etmek şartıyla geriye çekildiler. Fethedilen yerlere büyük ölçüde Türkmen boyları yerleştirildi. Ermeni seferinden sonra Sultan **Alâaddin Keykubat**, Fırat bölgesine bir sefer tertib etti. Zirâ Artuklu hükümdârı melik **Mes'ud**, Selçuklu tâbiiyetinden çıkarak hâkim olduğu yerlerde Mısır Eyyûbî hükümdârı melik **Kâmil** adına hutbe okutmaya başlamış, parayı da O'nun adına basmakla Eyyûbîler'in himâyesine girmiş bulunuyordu. Sultan kendi tâbiiyetinden çıkan Artuklu hükümdarını tekrar itaat altına almak maksadıyla 1226 Yılı'nda yeni bir sefer tertib etti. Artuklular'a âid birçok kaleleri alarak ilerleyen Selçuklu ordusuna karşı Artuklu hükümdârı **Mes'ud**, Haleb hâkimi melik **Eşref**'ten yardım taleb etti ve bu yardımı yaptığı takdirde O'na tâbi olacağını bildirdi. Melik **Eşref**, Sultan **Alâaddin Keykubat**'a müracaat ederek Artuklular'dan alınan yerlerin geri verilmesi sûretiyle anlaşma yapılmasını teklif etti. Sultan'ın bu teklifi reddetmesi üzerine O, Şam meliki olan ağabeyinden yardım talebinde bulundu. Şam'dan gönderilen on bin kişilik yardım kuvvetini Artuklular'ı korumak maksadıyla bölgeye geldiyse de bu ordu Selçuklular tarafından mağlub ve perişan edildi. Bunun üzerine Artuklu hükümdârı, Selçuklular tarafından ele geçirilen yerlerin kendilerine bırakılması ve bir daha isyan etmeyeceklerine dâir söz vermeleri şeklinde yaptığı sulh teklifi sultan tarafından kabul edildi. Çünkü bu sırada ülkenin doğusunda Harezmşahlar ve onlarla savaşan Moğollar, Selçuklu Devleti için ciddî bir tehlike arz etmeye başlamıştı. Sultan'ın yaklaşan Moğol tehlikesine karşı sulhe ihtiyacı olduğundan 1227 Yılı'nda melik **Eşref**'in kızkar-

124 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, (Hey'et), sh.285 vd.

deşi **Gâziye Hâtun**'la evlenmek sûretiyle melik **Eşref**'le dahi dost olmayı tercih etti.

II. Kılıç Arslan zamanından beri Selçuklular'la kız alıp vermek ve onları metbû tanımak sûretiyle altmış yıldan beri Erzincan'da hüküm süren Mengücük Devleti'nin hükümdârı **Behramşah**'ın 1225 Yılı'nda ölümü üzerine yerine geçen oğlu **Davudşah**, atalarının siyâsetinden vazgeçerek Selçuklu'ya karşı istiklâl dâvâsına girişmişti. Bunu doğru bulmayan bazı kumandanlarını öldürtmüş, kaçabilen bazıları ise, Sultan **Alâaddin Keykubat**'a sığınmışlardı. Bu durumdan korkan **Davudşah**, arayı düzeltmek maksadıyla Selçuklu Sultanı nezdine gelmiş ve yeni bir ahidnâme imzalayarak tabiiyetini yenilemişse de geriye döndükten sonra verdiği sözden dönerek eski siyâsetine devam etmesi üzerine **Sultan Alâaddin Keykubat** 1228 Yılı'nda O'na karşı sefere çıktı. **Davudşah**, oğullarını Sultan nezdine rehine olarak göndererek bu sefere engel olmak istediyse de başarılı olamadı. İleri harekâta devam eden **Alâaddin Keykubat**'a afvedilmesi talebiyle gelerek teslim oldu. Sultan O'na Ilgın ve Akşehir'i ıktâ olarak verdi. Mengücük Devleti'nin bir kısmı **Davudşah**'ın kardeşi **Muhammed**'in elindeydi. Sultan, kumandanlarından **Ertokuş**'u burasının fethine memur etti. **Muhammed** mukavemet etmeyerek teslim olduğundan kendisine Kırşehir bölgesi ıktâ edildi. **Alâaddin Keykubat**, Erzincan'dan sonra Erzurum üzerine yürümeye teşebbüs ettiyse de bu seferi Trabzon Rumları'nın Samsun ve Sinop limanlarına taarruzda bulunmalarına dâir gelen haberler üzerine tehir etti.

Moğollar 1223 Yılı'nda Kıpçak bölgesini ve Kırım'ın bir kısmını ellerine geçirince Karadeniz sâhil şeridine yerli halkın büyük ölçüde muhâceretiyle karşı karşıya kalınmıştı. Sultan, Kırım istikametindeki Moğol ordularını durdurmak

maksadıyla Kastamonu emiri **Hüsameddin Çoban**'ı deniz aşırı bir sefere memur etti. **Hüsameddin Çoban** askerlerini gemilerle Kırım sâhillerine çıkararak Moğollar'ın eline geçmiş olan stratejik ehemmiyeti hâiz Sûdak şehrini zaptettiği gibi Moğollar'ı da itaate mecbûr bıraktı. Moğollar'ın 1239'da yeni bir seferle burayı geri alışlarına kadar Sûdak bir Selçuklu şehri olarak kaldı.

Selçuklular, Sinop şehrini on yıl evvel ele geçirerek burada bir tersane kurmuşlardı. **Hüsameddin Çoban**'ın Kırım seferi, aradan geçen on yıl zarfında Selçuklular'ın hatırı sayılır bir donanma vücûda getirdiklerini göstermekteydi. Kırım'da yerleşmiş olan bir takım Rum tüccarlar buradaki gelişme üzerine yağmaladıkları mallarla Trabzon'a dönerken fırtınaya tutulup Sinop limanına sığınmışlardı. Selçuklu donanması onları esir edip gemilerine el koymuştu. Buna kızan Trabzon Rum Devleti, Selçuklu hâkimiyetinden çıkarak **Celâleddin-i Harezmşah**'ı metbû tanıdı. Rumlar buna güvenerek Ünye'ye kadar Selçuklu hâkimiyetindeki Karadeniz şeridine tecâvüzlerde bulunarak birçok Türk'ü esir ettiler. Sultan bu sırada Erzincan seferi ile meşguldü ve bu seferi, Erzurum'a teşmil etmek niyetinde idi. Sinop'daki Selçuklu donanma kumandanı, elindeki Rum esirlerle değiş tokuş yaparak Türk esirleri kurtardıysa da Rumlar, onlardan yağmaladıkları malları geri vermemekte direndiklerinden Erzurum seferinden vazgeçen **Alâaddin Keykubat** Karadeniz'e yöneldi. Sahil şeridinde Rumlar'ın tecâvüzlerine uğrayan şehirleri emniyete aldıktan sonra donanmasını Trabzon üzerine gönderdi. Selçuklu kara ordusu ise, melik **Gıyâseddin** ve **Ertokuş** kumandasında Zigana dağlarını aşarak Maçka'ya indi. Rumlar, Trabzon surları içine çekildiler. Karada ve denizde çarpışmalar oldu. Rumlar daracık bir sahaya sıkıştıklarından Selçuklular'ı püskürtmeyi başar-

dılar. İki tarafta pek çok zâyiat verdi. Selçuklular üç koldan taarruz ettikleri hâlde başarılı olamadılar. Çünkü bu sırada şiddetli fırtına ve yağmur Selçuklu birliklerinin birbirleriyle irtibatlarını kesti. Bu sûretle onların geri çekilmesi üzerine Trabzon rumlarının Harezmşahlar'a bağlılığı 1230 Yılı'nda kazanılan Kösedağ muhârebesine kadar devam etmiş ve bu târihten sonra tekrar Selçuklular'a tâbi hâle gelmişlerdir.

Bu ikinci tâbi oluşları da 1243 Yılı'na kadar sürmüştür. Diğer taraftan bölgede başgösteren Moğol istilâlarına karşı çetin bir mücâdeleye girişen Harezmşahlar'ın Anadolu Selçuklu Devleti'yle arası iyiydi. Fakat "**Kubbet'ül İslâm**" nâmı verilmiş olan Harezmşahlar'ın nâmlı meliki **Celâleddin** 1230 Yılı'nda Ahlat'a saldırıp burayı yağma ve tahrib etmesiyle bu iki Türk ve Müslüman devletin arası açıldı. Bunun üzerine **Alâaddin Keykubat** harekete geçti. Erzurum meliki **Cihanşah**, Eyyûbîler'e tâbi olmaktan çıkıp **Celâleddin**'le ittifak yapmış ve kendi kuvvetlerini de O'nun emrine vermiş olduğu cihetle Harezmşah hükümdârı **Celâleddin**'in emrinde kırk bin kişilik bir ordu vücûda gelmiş oldu. Onlara karşı harekete geçen **Alâaddin Keykubat**, yirmi bin kişilik ordusuyla Sivas'a geldi. Burada Eyyûbîler'in on bin kişilik ordusu da O'na iltihâk etti. Bu iki ordu Erzincan ovasında **Yassıçimen** denilen bir mevkide karşı karşıya geldiler. Yapılan meydan muhârebesinde Harezm ordusu bozguna uğradı. Alınan esirler arasında **Cihanşah**'da vardı. **Celâleddin** ise, firar edenler arasındaydı. Moğollar'la mücâdelesinde haklı bir şöhrete ulaşmış olan Harezmli **Celâleddin** Ahlat'a saldırmakla başlattığı bu hareket sonunda itibarını kaybederek bütün İslâm Âlemi'nce bir daha da toparlanamadı.

Yeniden Moğollar'la mücâdeleye girişti ve bu maksadla **Alâaddin Keykubat**'dan yardım taleb ettiyse de bu

yardımın yapılmaması yüzünden mağlub oldu. Kaçıp melik **Eşref**'in yanına sığınmak isterken Ağustos 1230'da yakalanarak öldürülmesi üzerine Anadolu Selçuklu Devleti'nin önünde Moğollar' karşı bir set teşkil eden Harezmşahlar Devleti ortadan kalkmış oldu.

Yassıçimen zaferinden sonra **Alâaddin Keykubat** Erzurum üzerine yürüdü. Burada **Cihanşah**'ın kardeşi hâkimdi. O, önce mukavemete teşebbüs ettiyse de daha sonra başarılı olunamayacağını anlayınca Sultan'dan başta kendisi yani **Cihanşah** olmak üzere O'nun kardeşi ve şehrin ileri gelenlerinin afvedilmesi mukabilinde şehri teslim etti. Bu sûretle tâ 1202 Yılı'nda **I. Süleymanşah** tarafından fethedilerek oğlu **Tuğrulşah**'a melik sıfatıyla verilmiş olan Erzurum'un fethi ile Saltuklu ülkesi tekrar Selçuklu topraklarına katılmış oldu.

1232 Yılı'nda bir öncü Moğol müfrezesi Sivas yakınlarına kadar sokulmuştu. Bu hareketin Gürcüler'in öncülüğüyle gerçekleştirilmiş olduğu öğrenilince **Sultan Alâaddin Keykubat, Kemâleddin Kâmyar**'ı, Gürcüleri cezalandırmak üzere sefere çıkardı. **Kâmyar** bir kısım Gürcü şehir ve kasabalarını ele geçirerek ilerlemekteyken Gürcüler Selçuklu'ya tâbiiyeti kabul ederek eman dilediler. Bunun üzerine **Kâmyar** birçok ganimetle geriye döndü. Sultan **Alâaddin Keykubat** Ahlat'ı Yassıçimen zaferinde yardımını gördüğü melik **Eşref**'e bırakmıştı. Fakat melik **Eşref** burasıyla ilgilenmedi. Geçirdiği işgaller dolayısıyla Ahlat harabe haline gelmişti. Sultan, **Kemâleddin Kâmyar**'ı bu defa 1232 Yılı'nda Ahlat ve çevresinin zabtına memur etti. Van, Bitlis, Âdilcevaz gibi yerleri kolaylıkla ele geçiren **Kemâleddin Kâmyar**, bölgeyi tam bir sükûna kavuşturdu. Sağa sola kaçmış olan bölge halkı geriye döndükleri gibi Ahlat'a Azerbaycan üzerinden gelen Türkmenler yerleşti-

rilerek şehre eski canlılığı kazandırdı. Tatvan bölgesinde Harezm beyleri vardı. Bunlara karşı hüsn-ü muâmelede bulunularak devlete bağlılıkları temin olundu.

Vaktiyle Harezm Devleti'nin hükümdârı **Celâleddin Ahlat'a** saldırdığı zaman **Sultan Alâaddin Keykubat** O'na gönderdiği mektupta **"bir devlet kuran ve ilâhî kuvvete bağlanan"** bir kavim ile savaşmanın doğru olmadığı nasihatini yapmıştı. Harezmşahlar Devleti'nin ortadan kalkmasıyla bu tarz bir hareket kendisinden beklenirdi. Fakat Moğollar'ın her tarafı yakıp yıkarak târihte emsâli görülmemiş bir mezâlim icrâ ederek[125] Fırat mecrâsına kadar uzan-

125 **Moğol Mezâlimi**

Târihin gördüğü en büyük mezâlim Moğollar'ın kısacık hâkimiyetleri müddetince İslâm Dünyası'nda icrâ ettikleri katliamlar ve yaptıkları tahribattır. Târihçi **İbn'ül Esir** bu zulümleri uzun uzun anlattığı bahsin girişinde aynen şöyle demektedir:

"Tatarların, diğer adıyla Moğollar'ın İslâm diyarına girişleri hâdisesini kaleme almaktan yıllarca çekinip durdum. Bu olayları kaydetmeyi hiç de istemiyordum. Bazen bunu yazmanın gereğine inanıyor, bir adım ileri atarken iki adım geri atıp vazgeçiyordum. İslâm'ın ve Müslümanlar'ın ölüm haberlerini ve başlarına gelen büyük felâketi yazmak kimin kolayına gidebilir? Kim bu büyük felâketin yazılmasını ve anlatılmasını kolay görebilir? Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felâketten evvel ölüp gitseydim! Adım ve sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım, böyle bir olayı yaşamasaydım!

Yakın dostlarımdan bazıları sürekli olarak Moğollar'ın İslâm diyarını istilâsını yazmam husûsunda bana ısrar edip duruyor ve beni teşvik ediyorlar; ben ise bu büyük felâketi kaleme almaktan sürekli çekinip duruyordum; fakat sonunda böyle mühim bir târihî olayı yazmamanın da bir fayda sağlamayacağını kabul ettim.

Bu büyük ve dehşet verici olay, muazzam musîbet gün ve gecelerimizi karartti, hayatımızı perişan etti, bölgede yaşayan bütün insanları ve özellikle Müslümanlar'ı kökünden kazıdı. Şâyet birisi çıkar da: «Cenâb-ı Allah'ın Hz. Âdem'i yarattığı günden bu güne kadar bu büyük felâketin benzeri görülmüş ve yaşanmış değildir.» derse mutlaka doğru söylemiş olacaktır. Moğol istilâsı felâketini yazan târihler bu olayı bütün dehşetiyle ne kadar anlatıp dursalar yine de kıyısından kenarından geçmemişlerdir diyebilirim.

İnsanoğullarının yeryüzünde yaşadığı en büyük musîbet ve felâketlerden

maları ve hatta Sivas yakınlarına kadar sokulmaları O'nun bu müslihâne siyâseti gütmesine imkân bırakmadı. Bu se-

---

*birisi olarak **Buhtunnasr**'ın İsrâiloğulları'na karşı giriştiği katliam ve Kudüs şehrini tahrip etmesi olayı kaydedilir. Bu lânetli heriflerin tahrip ettiği ve Müslümanlar'ın başına getirdiği felâket ne İsrâiloğulları'nın başına gelen felâkete benzer, ne de Kudüs'ün tahrip edilmesine. Harâbeye çevrilen her bir şehir Kudüs'ün başına gelen felâketi yaşamıştır. Müslümanlar'dan öldürülenlerin sayısı İsrâiloğulları'ndan öldürülenlerle kıyaslanamaz. Moğollar'ın bir şehirde öldürdükleri müslüman sayısı belki yeryüzünde yaşayan bütün Yahûdiler'in toplamından çok daha fazla idi. Cenâb-ı Allah'tan temennimiz, bu dünya ayakta durduğu müddetçe kıyamet kopuncaya kadar, belki **Ye'cûc** ve **Me'cûc** olayı hâriç, inşaallah bir daha böyle büyük bir musibet ve dehşet verici bir felâketin insanların başına gelmemesidir.*

*Dünyanın sonlarına doğru zuhûr edecek olan **Deccâl**, kendisine tâbi olan insanlara dokunmayacak, fakat kendisine muhalefet edenleri ise yok edecektir. Ama Moğollar yeryüzünde hiç kimseyi sağ bırakmadılar. Kadınları, erkekleri, küçük yaştaki çocukları toptan katliâma uğrattılar; hattâ hâmile kadınların karınlarını deşerek taşıdıkları ceninleri bile öldürdüler. Böyle bir musibet karşısında **«İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn; velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azim»** demekten başka bir çaremiz yoktur.*

Bu, kötülükleri etrafa dağılan, zararı her tarafı kaplayan ve aynen dehşet verici bir kasırga gibi bütün diyarları kaplayan bir hâdise idi. Çin taraflarından kopup gelerek Türkistan'a ve özellikle Kaşgâr ve Balasagun gibi şehirlere girerek Mâverâünnehr'e uzanan ve bölgenin Semerkant, Buhara ve çevresindeki diğer şehirleri ele geçiren bu kitlenin İslâm topraklarında meydana getirdiği tahribatı ve felâketleri kaydetmeye çalışacağız. Bu gelen zâlimlerden bir kol Horasan'a doğru kayarak buraları tamamen tahrib edip insanlarını kılıçtan geçirerek her tarafı yağmaladıktan sonra Rey, Hemedân, el-Cibâl bölgesi ile Irak-ı Acem'e kadar uzanan yerlere girerek aynı tahribatı yapmışlardı. Oradan Âzerbeycân ve Arrân'a doğru çıkıp bir çok kimseyi öldürmüş ve bir yıldan çok daha kısa müddet içinde bu kadar muazzam tahribatı yaparak bütün bu saydığımız bölgelerin halkından çok küçük gruplar müstesna olmak üzere kurtulan olmamıştı. İşte böyle büyük bir istilânın benzeri târih boyunca görülmüş ve işitilmiş değildir.

Âzerbeycân ve Arrân'daki istilâlarını bitirdikten sonra Şirvan derbendine girerek bütün buradaki şehirleri kasıp kavurmuş, hükümdarlarının içinde kaldığı bir kale hariç, sâkinlerinden kurtulan tek bir ferd

beple Moğollar'a bir elçi göndererek anlaşma imkânını aradı. Moğollar'sa kendisiyle mücâdele ettikleri Harezmşah'ın

---

olmamıştı. Şirvan derbendinden ellân (Alân) ve el-Leks gibi muhtelif milletlerden meydana gelen bölgeye girerek aynı şekilde önlerine çıkanı öldürmüş, her tarafı yağmalamış, yakıp yıkmışlardı. Sonra buradan daha çok Türkler'in yaşadığı bölge olan Kıfçak (Kıpçak) illerine doğru saldırıya geçerek ve durmaksızın ilerleyip önlerine geleni öldürüp duruyorlardı. Bu bölgenin halkından kaçabilenler ormanlara ve dağ başlarına sığınarak memleketlerini terkedip kaçıyorlardı. İşte bu Tatarlar denen mel'ûn insanlar çok kısa bir zamanda ve geçtikleri yerlerde hiç durmaksızın böyle büyük bir istilâ hareketine geçip her tarafı darmadağın ettiler.

Bu istilâcılardan diğer bir kol da Gazne ve çevresine doğru inerek Hind diyarını, oradan Sicistân ve Kirman bölgesini de geçip diğerlerinin yaptığı gibi hatta çok daha elim bir şekilde buraları da aynı felâketle karşı karşıya bıraktılar.

Kılaklar bir benzerini daha işitmiş değildir. Bu felaket başka hiç bir felakete benzememektedir. Târihçilerin ittifakla kaydettiklerine göre dünyanın büyük bir kısmını istilâ eden ***Büyük İskender*** *bu kadar sür'atle istilâ edememişti. Sonra* ***Büyük İskender*** *on yıl gibi uzun bir müddet içinde istilâ ettiklerini ele geçirirken pek de kimseyi öldürmüş, katliam yapmış değildi. O sadece geçtiği yerleri itaati altına alarak geçip gidiyordu. Ama bu zâlimler yeryüzünün büyük bir kısmını, hatta en güzelini, en ma'mûr ve fevkalâde olanını, halkı en iyi ve yeryüzünde yaşayan insanların en üstün ahlâka ve güzel yaşayışa sahip olan insanlarını bir sene içerisinde tamamen yok edip gittiler. Bu zâlimlerin girdikleri şehirlerde onlardan korkmayan ve bu gün yarın bana da ulaşıp öldürecekler diye endişelenmeyen bir Allah'ın kulu kalmamıştı. Ayrıca şehirlerine ulaşmadıkları kimseler de yakın bir zamanda bu dehşet verici istilânın kendilerine ulaşacağını bekleyip durmuşlardı.*

Bu gelen istilâcılar ihtiyaç duyacakları buğday vesaire gibi yiyecek sıkıntısı da çekmiyor ve buna da pek gerek görmüyorlardı. Çünkü geçtikleri her yerden ganimet olarak aldıkları birçok koyun, sığır ve at ve benzeri hayvanlar olduğu için bunları kesiyor ve sadece et yiyorlardı. Bineklerine gelince bu binekler de aynen sahipleri gibi yerleri, tırnakları ve ayaklarıyla eşerek bitkilerin köklerini kazıyıp yiyor ve arpaya pek ihtiyaç duymuyorlardı sanki. Moğollar bunun için gelip konakladıkları yerlerde herhangi bir şeyin ihtiyacını duymuyorlardı..." (**İbn'ül Esir,** a.g.e., C.XII, sh. 316 vd.)

"*Kısa sürmesine rağmen Moğol hâkimiyeti Yakındoğu'da pek çok*

kahramanlıklarına hayrandılar. O'nu bile Yassıçemen muhârebesinde mağlub etmiş bulunan Selçuklular'ın gücünü kavramış bulunduklarından bu teklifi kabul ettiler. Moğollar'ın elçisi bu anlaşma maksadıyla geldiği Sultan'ın

---

olumsuz iz bırakmıştır. İstilâ sırasında Mâverâünnehir, İran, Irak ve Anadolu şehirleri büyük zarar görmüş, kaynakların rivâyetlerine göre milyonlarca insan öldürülmüştür. Târihçiler arasındaki yaygın kanaate göre İslâm târihinde Moğol istilâsı ile mukayese edilebilecek başka bir felâket yoktur. Moğollar İslâm kültür ve medeniyetini çiğneyip tahrip etmişler ve İslâm ülkelerini harâbeye çevirmişlerdir. Mescidler ahır haline getirilmiş, mushaf sayfaları hayvanların ayakları altına serilmiş, İslâm kültür mirasına dâir kaymetli eserler yakılmış veya nehirlere atılmıştır. Bu istilâyı bizzat yaşamış kişilerle görüşen Ortaçağ'ın en güvenilir târihçilerinden ***İbnü'l-Esîr****, Tatar istilâsının* ***Hz. Âdem****'den beri insanoğlunun mâruz kaldığı en büyük felâket olduğunu ve* ***Buhtunnasr****'ın İsrâiloğulları'na yaptığı katliamla Kudüs'teki tahribatın bu korkunç musîbetle asla karşılaştırılamayacağını söyler (el-Kâmil, XII, 316-317). Moğol istilâsı Çin, Orta Asya, Yakındoğu ve Doğu Avrupa'nın etnik ve kültürel yapısının yeniden şekillenmesinde önemli rol oynadı. Özellikle Türk dünyasının etnik yapısı kökünden yıkıldı; Uygur, Karluk, Kıpçak gibi Türk kavimleri parçalanıp Moğol topluluklarının alt tabakalarını oluşturdular. Irak bölgesi siyâsal ve kültürel üstünlüğünü kaybetti; Memlûk Türkleri sâyesinde Mısır ve Suriye onun yerini aldı. Moğollar karşısında tutunamayan pek çok Türk boyu İran yaylası üzerinden Anadolu'ya göç etti. Yeni gelen kalabalık kitleler, uçlara doğru çekilip Anadolu'nun Türkleşmesi'nde ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp Türkmen beyliklerinin kurulmasında önemli rol oynadı. Türkmen kitlelerinin yanı sıra memleketleri yakılıp yıkılan pek çok İranlı da Anadolu'ya sığınarak Selçuklu Devleti'nin hizmetine girdi. Bu gelişmeler, XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu şehir hayatını İran kültür sahasının tesirlerine sokarken uçlarda da Türkmenler'in etkinliklerini arttırmasına zemin hazırladı. Öte yandan bütün Yakındoğu'da göçebe kültür ağırlık kazandı; Türk-Moğol giyim tarzı Moğol hâkimiyetine girmeyen Suriye ve Mısır gibi ülkelerde dahi taklit edildi. İstilânın meydana getirdiği karanlık tablo toplumun psikolojisini de etkiledi; bu etki insanlarda dünyevî hayattan kaçış şeklinde tezahür etti. Moğollar'ın zulüm ve baskılarına mâruz kalan halkın mistik eğilimleri yoğunlaştı; bu durum İslâm dünyasında aklî ilimlerin gerilemesine yol açarken dinî-tasavvufî hareketlerin güçlenerek gelişmesi için uygun bir zemin hazırladı..."* **(D.İ.A, C. XXX, sh. 328)**

huzurunda:

"Tanrı bizi yücelttiği için Dünyayı bizim uruğumuz (soyumuz)a lâyık gördü. Sen beğenilen yolda bulunduğundan sizi bizimle «il» yolunda olmaya ve ferman tutmaya dâveti faydalı buluyoruz. Çünkü bizimle «il» olmayanlara ve kafa tutanlara zararımız dokunur, ordumuzu onların memleketine gönderir, kendilerini keser, kadın ve çocuklarını esir alırız, yurtlarını harap, mallarını yağma ederiz"[126]dedi. Sultan bu **"il olma"** tâbirinin mânâsını sorunca da elçi bunun hâkimiyet kurma veya istilâ demek olmadığını, her sene Kağan'a armağanlar göndererek dostluğun devam ettirilmesi bulunduğunu söyledi.

*"Cihan hâkimiyeti mefkûresi ve gücü ile târih sahnesine çıkan Moğollar'ın **Keykubat**'a karşı bu özel müsamaha ve muamelelerinde, sultanın siyâseti ve şöhreti yanında, Selçuklu Devleti'nin gösterdiği kudret, kazandığı zaferler ve özellikle Harezmşah'ın yenilgisi başlıca sebep oldu."*[127]

Sultan **Alâaddin Keykubat**'ın Harezmşah sultanı **Celâleddin**'e yaptığı nasihatte kendisinin riâyet edememesinin bir başka tezâhürü de Eyyûbî Devleti'yle münâsebetlerinde görülür. O, cülûsunun ilk yıllarında komşusu Eyyûbî meliki **Eşref**'le dosttu. Bu dostluk daha önce anlatıldığı üzere Sultan'ın Fırat boylarındaki fütühâtıyla bozulmuşsa da sonradan bir Eyyûbî melîkesiyle evlenmesiyle tekrar tesis edilebilmişti. Hatta Yassıçemen zaferini melik **Eşref**'in ordusuyla birlikte kazanabilmişti. Bu zafer sonunda Ahlat'ı melik **Eşref**'e bırakmış olmasına rağmen O daha sonra Şam'da hükümdâr olunca burasını ihmâl etmiş, hem bu sebeple ve hem de yaklaşan Moğol tehlikesi yüzünden 1232 Yılı'nda Ahlat'ı geri alınca bu dostluk yeniden bozul-

126 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.386
127 **Prof. Dr. Osman Turan**, Keykubad I, İ.A. VI. sh.655

muştu.

O sırada Eyyûbî Devleti federal bir bünye arzediyordu. Birçok melikliğe ayrılmıştı. Bunlardan on altısı Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı melik **Eşref**'in teşvikiyle ittifak edip yüz bin kişilik bir ordu oluşturdular. 1234 târihinde Eyyûbî meliki **Kâmil** kumandasında harekete geçen bu ordu Göksu vadisinden ilerlerken Akça derbendine geldiklerinde bu geçitin Selçuklu kumandanı **Kemâleddin Kâmyar** tarafından tutulmuş olduğunu gördüler. Yollarını değiştirdilerse de yine geçitlerin Selçuklu askerleri tarafından tutulmuş olması sebebiyle bu kalabalık orduda iâşe sıkıntısı başgösterdi. Melik **Kâmil**'i metbû tanımış olan Harput'daki Artuklu hükümdârı Anadolu'ya Harput istikametinden girildiği takdirde bu ülkenin baştanbaşa ve kolaylıkla zabtedilebileceğini söylemesi üzerine Eyyûbî ordusu o tarafa yöneldi. Selçuklu ordusu da aynı istikamete meyletti. 1234 Yılı'nın Temmuz ayında yapılan savaşta Eyyûbîler yenildiler. Harput kalesi teslim alınarak Artuklular'ın bu kolu da târihe intikal etti. Bozguna uğrayan Eyyûbî ordusu Mısır'a dönünce **Alâaddin Keykubat** da kışı geçirmek üzere kendi adıyla anılan Alâiye'ye döndü.

Ertesi yıl **Kemâleddin Kâmyar**'ı Urfa, Harran, Suruç, Siverek ve Diyarbekir şehirlerinin fethine memur etti. Diyarbekir hariç olmak üzere bütün bu şehirler Anadolu Selçuklu Devleti'ne katıldı. Eyyûbîler uğradıkları mağlûbiyeti bir türlü hazmedemediler ve ertesi yıl büyük bir ordu ile tekrar bu bölgeye geldiler. İntikam duygularıyla hareket eden bu ordu ele geçirdiği Urfa, Mardin ve Koçhisar şehirlerinde taş üstünde taş bırakmadılar. Bu durum üzerine **Sultan Alâaddin Keykubat, Tâceddin Pervâne** kumandasında bir orduyu bölgeye sevketti. Harezm askerlerinin de katıldığı bu ordu önce Diyarbekir'i kuşattıysa da netice

alamadı. Arkadan **Şemseddin Muhammed** kumandasındaki ikinci bir ordu da başarılı olamadı. Çünkü kış bastırmıştı. Fakat eski adı Âmid olan bu şehri ele geçirmeyi kafasına koyan ve bu uğurda birçok askerini kaybeden **Sultan Alâaddin Keykubat** 1237 Yılı bizzat harekete geçtiyse de iki ateş arasında kalmaktan endişe eden bölge ileri gelenleri araya girerek savaşı önlemek istediler.

Bu sırada Moğol istilâları Musul'a kadar ilerlemiş olduğundan Eyyûbîler, Sultan nezdine elçiler göndererek uzlaşma talebinde bulundular. Sultan bu sırada Kayseri'de bulunuyor ve sefer için hazırlıklar yapıyordu. Oğlu **Kılıç Arslan**'ı resmî bir merâsimle veliahd ilân etti. O sırada elçilere verdiği bir ziyâfet esnasında yediği bir kuş etinden rahatsızlanarak 1 Haziran 1237 târihinde vefât etti. On yedi yıl süren gâileli bir saltanattan sonra kırk beş yaşlarında iken vefât eden **Alâaddin Keykubat**'ın bu ölümü kaynakların çoğunda bir sûikast olarak izah edilir. Bunlar arasında O'nun ölümünü diğer oğlu **Gıyâseddin**'in bir tertibi olarak gösterenler bile vardır. O'nun ölümüyle düşündüğü sefer akamete uğramışsa da Selçuklu Devleti'nin gücünü vahşî sürüler hâlinde İslâm beldelerine saldıran Moğollar'ın bile kabul etmesiyle sabittir ki O'nun devri Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak zamanını teşkil etmiştir.

12-II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) Devri

a-Cülûsu

I. Alâaddin Keykubat 1237 Yılı'nda vefât ettiğinde geride üç evlâd bırakmıştı. Bunlar **Gıyâseddin Keyhüsrev, İzzeddin Kılıç Arslan** ve **Rükneddin** adındaki şehzâdelerdi. **Gıyâseddin Keyhüsrev** en büyük evlâdı olmasına rağmen **Alâaddin Keykubat** daha sağlığında **Kılıç Arslan**'ı veliahd tâyin etmişti. Fakat O'nun cenazesi bile kaldırılmadan ileri gelir kumandanların ittifakıyla tahta **Gıyâsed-**

din Keyhüsrev çıkarıldı. O henüz on altı yaşında bir delikanlıydı. Bu durumu haber alan Harezmli **Kayır Han** ile birkaç başka emir **Alâaddin Keykubat**'ın tâyinine itibar etmeyerek **Gıyâseddin Keyhüsrev**'i sultan ilân etmelerine itiraz ettilerse de bunlar da sonunda ekseriyetin bu tercihini kabullenmeye mecbûr kalıp yeni sultana biat ettiler. Yeni sultan, babasının ölümü dolayısıyla üç günlük bir yas ilân ettikten sonra alâyişli bir şekilde cülûs merâsimi yapılarak tahta çıktı. O günün şerefine hapishanelerdeki bütün mahkûmlar serbest bırakıldı.

b-Devrinin Hâdiseleri

Saltanatının ilk günlerinde Mısır sultanı melik **Kâmil,** Haleb üzerine bir ordu gönderdi. **II. Gıyâseddin Keyhüsrev** bir taraftan Haleb şehrini tahkim ederken diğer taraftan da O'nu bu tecâvüzden vazgeçirmeye çalıştı. Melik **Kâmil** yapılan teklifleri kabul etmeyerek Haleb üzerine yürüdüyse de henüz oraya varmadan 1238 Yılı'nda yolda vefât etmesiyle bu teşebbüs akim kaldı.

Yıkılan Harezm Devleti'nin bakiyesi, bir takım küçük küçük beylikler hâlinde hâkimiyetlerini devam ettirmeye çalışıyorlardı. Bunlar Selçuklu'ya tâbiydiler. **II. Gıyâseddin Keyhüsrev**'in kumandanlarından **Saadeddin Köpek,** tesiri altına aldığı Sultan'ı Harezm beylerinin başı olan **Kayır Han**'a karşı tahrik etti. Sultan, bu tahrikler neticesinde **Kayır Han**'ı Pınarbaşı kalesinde zindana attırdı. O'nun ağır zindan şartlarına dayanamayarak burada vefât etmesi üzerine Harezmli beyler Kayseri'den ayrıldılar. Sultan, ordu kumandanı **Kemaleddin Kâmyar**'ı Harezm beylerini geri çevirmeye memur etti. İknâ olmayan Harezmliler ile **Kemaleddin Kâmyar** arasında ihtilâf çıktı. Haksızlığa uğradıklarını düşünen Harezmliler'e **Dudioğlu** adında bir

Türkmen beyinin de iltihâkıyla yetmiş bin kişiye varan bir ordu teşkiline muvaffak oldular. **Kemaleddin Kâmyar**'la çarpışarak O'nun emrindeki kumandanlardan **Seyfeddin Bayram**'ı öldürüp, **Ertokuş**'u esir aldılar. Böylece Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de âsâyiş bozuldu.

Genç hükümdârı avucunun içine almış olan **Saadeddin Köpek** ise O'nu devamlı bir sûrette Harezmli beyler aleyhine tahrik etmekteydi. Bu tavrın birçok kötülüklere sebep olacağını düşünen atabeg **Altunaba** "*bu köpeği sultanın yanından uzaklaştırmak lâzım*"[128] dediğini duyan **Saadeddin Köpek, II. Kılıç Arslan** zamanından beri pek çok hizmeti sebkat etmiş bulunan bu değerli kumandanı bir yolunu bulup öldürttü. Daha sonra **Tâceddin Pervânî**'yi yok etmeye teşebbüs etti. O da kaçıp ıktâsı olan Ankara'ya gitti. **Saadeddin Köpek** ise, genç hükümdârı tahrike devam ediyordu. Bu tahrikler neticesinde hiçbir isyan temâyülü göstermemiş oldukları hâlde kardeşleri **İzzeddin Kılıç Arslan** ile diğer kardeşi **Rükneddin**'i bir kaleye hapsettirdi. Henüz kendisinin bir evlâdı olmadığı için bilâhare üç erkek evlâd sâhibi olunca bunları öldürmüştür.

Genç hükümdârı avucunun içine almış bulunan **Saadeddin Köpek, Tâceddin Pervânî**'nin faaliyetlerini tâkibe almıştı. O'nun Akşehir'de şarkıcı bir câriyenin yanında kaldığını öğrenince zinaettiğine hükmederek aleyhine recm edilmesi için bir fetvâ almaya muvaffak oldu. Sonra Ankara'ya gelerek bir meydanda topladığı ulemâ ve ahâli önünde bu fetvâyı okuyarak **Tâceddin Pervânî**'yi recmen öldürttü. Ülke dâhilinde muhâlifleri çoğalması sebebiyle bunların tesirini azaltmak için bir zafer kazanması gerektiğini düşünen **Saadeddin Köpek**, 1238 Yılı'nda önce Sumeysat kalesini ele geçirdi. Sonra da civarda bazı yerleri

128 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.408

fethederek itibarını düzeltmeye çalıştı. Buna rağmen hâlâ büyük bir kumandan olan **Kemaleddin Kâmyar**'dan endişe etmekteydi. Bir hile ile O'nu ve daha başka kumandanları da bertaraf den **Saadeddin Köpek** tam mânâsıyla bir dikdatör kesilmişti. Bu kadar kuvvet ve kudreti ele geçirince Selçuklu tahtına geçmeyi hayal etti. Fakat O, bu hânedâna mensub değildi. Bu maksadla **I. Gıyâseddin Keyhüsrev**'in çocuğu olduğunu iddia ederek buna dâir bir hikâyeyi yayıp hânedân mensubu bulunduğunu iddia etmeye başladı.[129]

Bu şâyiâ üzerine birçok değerli kumandanı öldürmüş bulunan **Saadeddin**'in kendisinin de öldürülebileceğini düşünen Sultan, nihâyet uyandı ve gizlice bir tertibât yaptı. Hazırlanan plâna göre sarayda bir ziyâfet tertib edildi. Ziyâfetin sonunda **Saadeddin Köpek** saraydan ayrılırken o âna kadar kendisine hürmette kusur etmeyen dâvetliler üzerine saldırdılar. Bunlar arasındaki **Bayraktar Togan,** bir kılıç darbesiyle **Saadeddin**'in kafasını kesmeye muvaffak oldu. Konya-Aksaray arasındaki kervanyolu üzerinde 1237 Yılı'nda bir kervansaray inşâ ettirmişti. Bu kervansarayın kitâbesinde de ismi kendisi tarafından **"Saadeddin Köpek"** olarak zikredilmiş olduğuna nazaran bu lâkabının hakaret kasdı taşımadığı ve kendisi tarafından dahi kabullenilmiş olduğu söylenebilir. Bu sûretle **Saadeddin Köpek**'ten kurtulan Selçuklu Devleti huzur ve sükûna kavuşarak yeni bir diriliş safhasına girdi. Civardaki birçok devlet Selçuklular'a bağlılıklarını te'yid ederek hutbede **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in ismini okutup, O'nun adına para bastırmaya başladılar. Trabzon ve İznik'deki Rum devletleri de bağlılıklarını te'yid ettiler. Sultan, Harezm beyleriyle arasında çıkan kargaşayı **Saadeddin Köpek**'in bertaraf edilmesinden sonra muslihâne bir sûrette bertaraf ederek

129 **Prof. Dr. Osman Turan,** a.g.e. sh.411

onların da itaatlerini sağladı. Fakat onlardan bazıları taahhüdlerini bozarak yeniden sağa sola saldırmaya başlayınca üzerlerine gönderilen bir süvâri kuvvet onları Harran'da mağlub etti. Harran kalesi ele geçirilerek Selçuklular'la müttefik olan Eyyûbîler'e terkedildi.

Harezmler üzerine gönderilen kumandan **Zâhireddin Mansur**, merkezden takviye kuvvetler aldıktan sonra 1240 Yılı'nda gelip Diyarbekir'i kuşattı. İçerden de yardım alan ordu, şehri ele geçirmeye muvaffak oldu. **Gıyâseddin Keyhüsrev** kifâyetsiz bir hükümdardı. Üstelik genç yaşta tahta geçen bu sultan, devlet dizginlerini **Saadeddin Köpek** gibi dikdatör ruhlu bir habise kaptırmış, O'nun müteselsil cinâyetleriyle öteden beri hizmeti sebkat etmiş, pekçok değerli kumandan ortadan kaldırılmıştı. Buna rağmen **Alâaddin Keykubat**, Anadolu Selçuklu Devleti'ni bir hayli genişletip güçlü bir hâle getirmiş bulunduğundan O'nun bıraktığı miras hâlâ devam etmekteydi. Fakat **Saadeddin Köpek**'in yarattığı huzursuzluk bertaraf edildikten sonra devlet yeni bir isyan ve kargaşa ile karşı karşıya geldi. O da **Baba İshak** adındaki bir sapığın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp henüz İslâm'a tam mânâsıyla intibak edememiş bir kısım Türkmenler'i etrafına toplayarak çıkarmış olduğu isyandır. Değerli tarihçi **Prof. Dr. Osman Turan** bu isyanın çıkış sebebini şöyle anlatmaktadır:

"*Selçuklu, Eyyûbî ve Hârizmli kuvvetlerinin faaliyet gösterdiği Sumeysat, Behisni ve Maraş havâlisi Türkmenler'in kesâfet sahası olduğu gibi Selçuklu, Hârizmli ve Eyyûbîler'in askerî faaliyetlerine de, sık-sık, sahne oluyordu. Burada müslüman ve hıristiyan (Süryânî ve Ermeni) halklar, müfrit Şiî (İsmailî) zümreler, Mani ve Hıristiyan akidelerine bağlı bulunan Pavlakî(Paulicien)lere âid eski inançlar birbirine karışmış idi. Şimdi bu havâliye*

gelen göçebe Türkmenler dinî bakımdan henüz iyice islâmlaşmamış; yarı Şamanî bir inanışa bağlı kalmış ve yabancı akidelerin tesirine de kolaylıkla mâruz bulunmuşlardı.

*Sumeysat (Sımsat)a yakın Kefersûd nâhiyesinde yarı bir Türk şamanı ve yarı müslüman şeyhi olarak meydana çıkan **Baba İshak**, bu muhitte, içtimaî, dinî ve siyasî tesirleri mezcederek Türkmenler'i etrafında topluyor; onlara dinî telkinlerde bulunuyor; memlekette hüküm süren adâletsizlik ve haksızlıkları izah ediyor ve bunların çaresi üzerinde duruyordu. Göçebelerin iktisadî ve içtimaî huzursuzluklarını dinî telkinlerle de besliyordu. **Baba İshak**, muhitinde, başlıca Türkmenler üzerinde müessir olmakla beraber yerli halkları, Kürtler'i ve Hıristiyanlar'ı da kendi dinî ve siyasî fikirlerine davet ediyor; zâhidâne hayatı ve oruçlu hali, kimseden bir şey kabul etmemesi ile gittikçe şöhreti yayılıyor ve herkes ona koşuyordu. Fakat **İbn Bîbî**'ye göre henüz kuvvetini kâfi görmeyen **Baba İshak** bir gün Kefersud'da kaybolmuş; bir müddet sonra Amasya'nın bir köyünde koyun çobanlığı yapmıştır.*

*Bu esnada hayvanlara bakımı ve şefkati, dindarlığı ve zâhidâne hayatı ile köy halkı, kadın-erkek; öyle kendisine bağlandı ki, bir kimsenin kederi, rahatsızlığı veya karı-koca geçimsizliği olunca **Baba İshak**'a gidiyor; O da kendisine bir nüsha yazıp veriyor; bu sâyede insanlar huzura kavuşuyor; husûmet dostluğa inkılâb ediyordu. Baba'nın mürîdleri ve şöhreti çoğaldıkça köyden çıkıp yakınında, tepe üzerinde, bir zâviye (som'a) bina edip hep ibâdet ve riyâzet ile meşgûl oldu. Böylece Türkmenler arasında bir velî derecesine erişen **Baba İshak** onlara mürîdlerini gönderirken Urfa taraflarında bulunan Hârizmliler'i de ihmal etmemesi dikkate şâyândır. **Gıyâseddin Keyhüsrev** zamanında Selçuklu hizmetini terk ve orduları ile mücâdele eden*

Hârizmliler'i sultana karşı savaşa çağırması onun siyasî şartları da ne derece kavradığını göstermektedir.

Baba İshak, Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı artık açıktan cihâd ilânına ve propagandaya başlamıştır. Sultan'ın sefahat hayatını takbih ediyor; onun Allah ve Hulefâ-yi Râşidîn yolundan ayrıldığını söylüyor ve kendisine karşı halkı isyana davet ediyordu. Kefersûd ve Maraş havâlisine gönderdiği mürîdleri ile Türkmenler'e at ve silâhlarını hazırlamalarını, ilân edilecek tarih ve günde, kendilerinin yolunda memleketleri fethe, müfsidlerin kökünü kazımağa ve Dünya halkının islahına girişmelerini, kendilerine katılanların ganimetlerden hissedar olmalarını, muhalefet edenleri de tereddütsüzce öldürmelerini emrediyordu.

*Filhakika **Baba İshak**'ın emri üzerine Türkmenler sığır, koyun ve diğer mallarını satıp at ve silâh satın aldılar; cihâd ilânı işareti Türk kabileleri ve obaları (hayl-hâne)) arasında yayılınca Türkmenler her köşeden çekirgeler ve karıncalar gibi kaynaştılar ve savaşa başladılar. Türkmenler büyük bir iman ve taassupla harekete geçtiler; Sümeysât, Kâhta ve Hısn Mansûr (Adıyaman) bölgelerini işgale ve kendilerine uymayan müslüman ve hıristiyanları öldürmeğe, mallarını yağmaya ve yurtlarını tahribe giriştiler.*

*Kahramanlığı meşhur Malatya sü-başısı **Muzaffereddin 'Ali-şîr** askerleri ile Babaîler'i tenkile girişti. Fakat aralarında vukubulan şiddetli bir savaşda çok kayıp vererek bozguna uğradı; onun sancağını ve davullar(nekkare)ını ellerine geçirdiler. **Muzaffereddin** Malatya'ya dönerek tekrar asker topladı; Germiyanlılar'ı ve Kürtler'i silâhlandırıp muharebeye götürdü. Lâkin bu sefer de yine mağlûp oldu. Babaîler'in bu iki zaferden sonra iman ve cesaretleri daha fazla arttı; Sivas'a doğru yürüdüler. Sivas askerleri ve şehir halkı toplanıp âsilere karşı çıktılar; fakat Babaîler*

onları da bozguna uğrattılar. Sivas iğdiş-başı'sını ve diğer büyükleri öldürüp çok ganimet aldılar. Bununla da mâneviyatları büsbütün yükselen Babaîler artık ***Baba Resûl****'e veya* ***Baba İshak****'a kavuşmak üzere Tokat ve Amasya taraflarına doğru hareket ettiler; kendilerine karşı gelenleri imhâ ettiler.*

Türkmenler ilerledikçe ve zafer kazandıkça vilâyetlerin göçebe Türkmenler'i onlara katılmayı iman ve vazife icabı saydılar. ***Gıyâseddin Keyhüsrev*** *bu kötü haberleri alınca dehşete kapıldı; korkusundan Kubâd-âbâd'a kaçtı ve orada bir adaya sığınırken Anadolu'da çok sevilen* ***Mübarizeddin Armağan-şâh****'ı Amasya sü-başılığına ve âsileri tenkile memur edip askeri ile oraya gönderdi.* ***Hacı Armağan-şâh*** *âsilerden önce Amasya'ya vardı; şehre hâkim olup Baba'yı zâviyesinden çıkartıp kale burcundan astı.* ***Ebû'l-Ferec****'in rivâyetine göre Baba'ya pusu kurup boğdular. Bu haberi alan Türkmenler* ***Baba İshak****'ı aradılar; bulamadılar. Fakat buna rağmen onun hiç bir fanî tarafından öldürülemiyeceğine ve Baba'nın «****göklere çıkıp meleklerin yardımını getireceğine****» inandılar.*

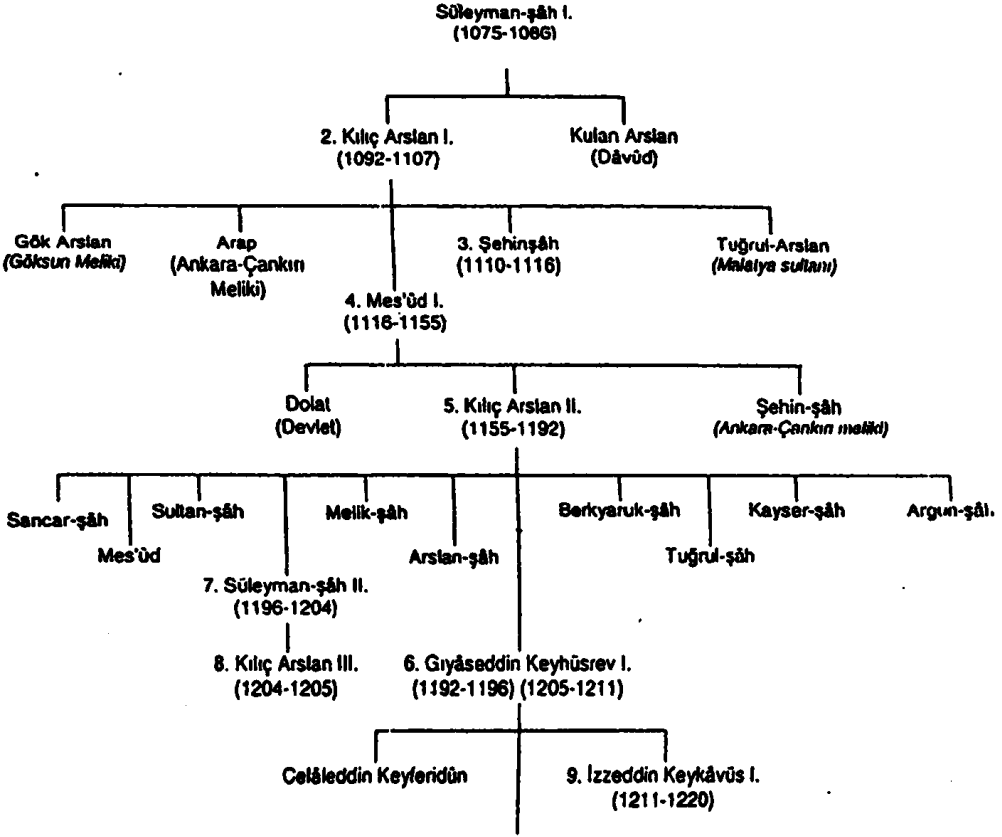
*Bu sebeple daha büyük bir taassup ve şiddetle, kadın ve erkek, "****Baba resul Allah****" diye nâra çekerek taarruza geçtiler. Bu şiddetli muharebelerde Selçuklu kumandanı* ***Mübarizeddin Hacı Armağan-şâh*** *şehid edildi. Baba'nın hayatta olduğuna, kendilerine zafer ve hâkimiyet vaadlarına inanan Babaîler taarruzlarına devamla Konya'ya doğru ilerliyorlardı.* ***Gıyâseddin Keyhüsrev*** *Erzurum Uc'unda Mogollar'a karşı bulunan ordunun Babaîler'e karşı gelmesini emretti. Bu ordu Sivas'daki cephânelikten silâhlarla teçhiz edilerek Kayseri'ye vardı. Selçuklu hizmetinde bulunan Frank ve Gürcü askerleri de âsilere karşı sevkedildi. Sultan'ın ordusu 60.000 süvariye bâliğ olmuş ve başına*

Necmeddin Behramşâh kumandan tâyin edilmişti.

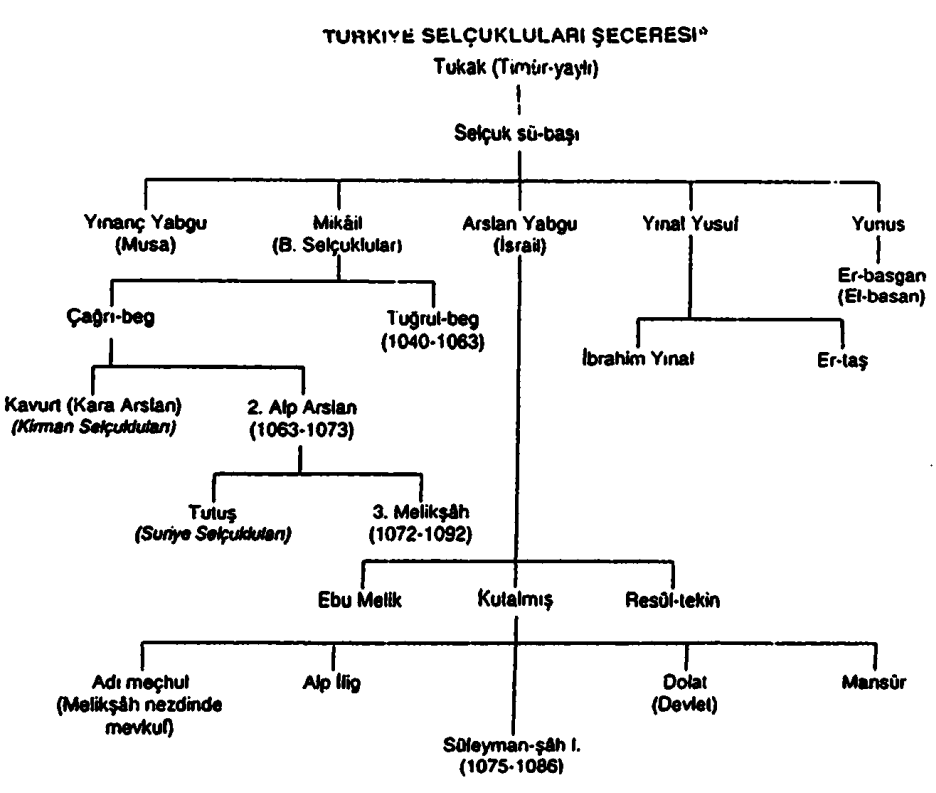
Bu ordu, ilerleyen âsilerle, Kırşehir vilâyetinde Malya sahrasında karşılaştı. Âsilere karşı savaşa öncü olarak Hıristiyan askerlerinin çıkarıldığını ve bunların başında Frank kumandanı ve Gürcü oğlu (Fardahlâ) yâni Şalva'nın oğlu Phardavla da bulunuyordu. İbn Bîbî'nin bu kaydı Ebû'l-Ferec'i ve Beauvais'yi teyid eder. Hıristiyan askerlerin öncü çıkarılması Selçuklu askerlerinin Baba İshak'ın mâneviyatına inanmış bulunmaları ile alâkalı idi. Hattâ Süryânî Ebû'l-Ferec'e göre sultanın hizmetinde bulunan Frank askerleri bu âsiler karşısında hiddetlerinden dişlerini gıcırdatıyor; fakat onlar da alınlarına haç işareti yapmadan savaşamıyorlardı. Bu kayıd onların da Baba'nın mâneviyatından korktuklarına delâlet ediyor ve haç işareti bu mânâya geliyordu. Bu sûretle Malya ovasında âsileri karşılayan Hıristiyan öncüleri onların ilk hücumlarını tesirsiz bırakıp püskürtünce müslüman askerlerine de cesaret geldi ve Babaîler'in artık manevî bir kuvvete sâhip olmadıkları kanaati hâkim oldu. Bu durumda ordu toptan taarruza geçti; ilk hamlede Babaîler'den 4000 kişiyi kılıçtan geçirdiler; nihâyet iki, üç yaşındaki çocuklar müstesna, Türkmenler'den hiç kimseyi bırakmayarak doğradılar; kadın ve çocukları ile birlikte mallarını ele geçirdiler. Böylece Selçuklu Devleti misli görülmemiş ve nizâmı sarsmış olan bu müdhiş dinî-siyasî hareketi bastırmış; herkes bayram etmiştir."[130]

İran ve Gürcistan'ı ellerine geçirmiş olan Moğollar, Selçuklu Devleti'yle hem hudud hâle geldikleri hâlde henüz bu devlete saldırmaya cesâret edemiyorlardı. Fakat peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan **Baba İshak**'ın çıkardığı gâileden sonra cesaretlendiler, bir kısım Gürcü ve Er-

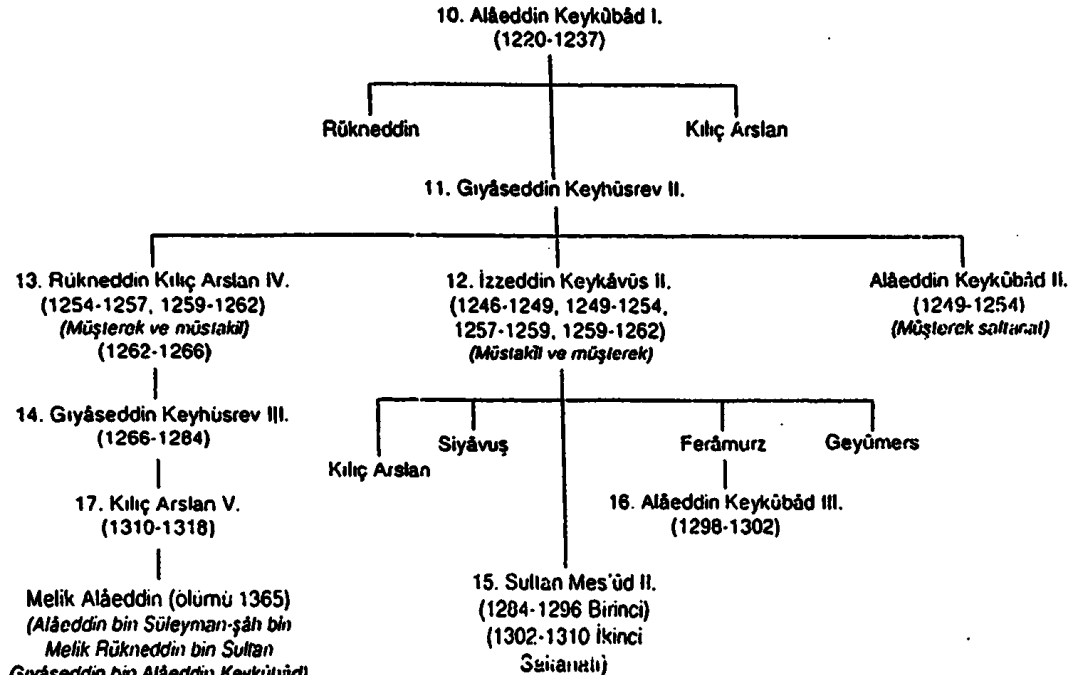
130 **Prof. Dr. Osman Turan,** Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 2011, sh. 441 vd.

Devamı karşı sahifede

Devamı arka sahifede

10. Alâeddin Keykûbâd I.
(1220-1237)
Rükneddin
Kılıç Arslan
11. Gıyâseddin Keyhüsrev II.
13. Rükneddin Kılıç Arslan IV.
(1254-1257, 1259-1262)
(Müşterek ve müstakil)
(1262-1266)
12. İzzeddin Keykâvûs II.
(1246-1249, 1249-1254,
1257-1259, 1259-1262)
(Müstakil ve müşterek)
Alâeddin Keykûbâd II.
(1249-1254)
(Müşterek sultanat)
14. Gıyâseddin Keyhüsrev III.
(1266-1284)
Kılıç Arslan
Siyâvuş
Ferâmurz
Geyûmers
17. Kılıç Arslan V.
(1310-1318)
16. Alâeddin Keykûbâd III.
(1298-1302)
Melik Alâeddin (ölümü 1365)
(Alâeddin bin Süleyman-şâh bin
Melik Rükneddin bin Sultan
Gıyâseddin bin Alâeddin Keykûbâd)
15. Sultan Mes'ûd II.
(1284-1296 Birinci)
(1302-1310 İkinci
Saltanatı)

meni güçlerinin de iltihakıyla 1242 Yılı sonbaharında kumandanları **Baycu Noyan** kumandasında gelip Erzurum'u kuşattılar. Şehir uzun müddet direndiğinden Moğollar'ın kışın yaklaşması sebebiyle tam da kuşatmayı kaldırıp geri çekilecekleri sırada son ve şiddetli bir taarruzla şehri ele geçirmeye muvaffak oldular. Moğollar burada kadın-erkek, genç-ihtiyar demeden ahâliyi kılıçtan geçirip şehri baştan başa yağmaladıktyan sonra hareket üsleri olan Mugan'a döndüler.

Onların Mugan'a çekilmesinden sonra artık Moğollar'la bir hesaplaşma mecbûriyetinde olduğunu gören Selçuklu devlet erkânı hazırlıklara girişti. Bu cümleden olarak civardaki bütün müslüman emirlerden yardım taleb edildi. Eyyûbîler bu hususda söz vermiş olmalarına rağmen Moğollar'dan çekindikleri için bu talebe müsbet bir karşılık vermediler. Sadece Haleb emirinden iki bin kişilik bir destek sağlanabildi. Selçuklu ordusu Kayseri'de toplandı. Yetmiş bin kişiyi bulan bu ordu Sivas'a geldiğinde civardan bazı iltihaklarla seksen bin kişiye ulaştı.

Bu sırada **Baycu Noyan** kumandasındaki ordunun tekrar Anadolu üzerine harekete geçtiği haberi geldi. Tecrübeli kumandanlar erzak sıkıntısı çekilmemesi için Sivas'da kalıp Moğollar'a karşı burada müdafaada bulunulmasını teklif etmişlerse de Sultan, onları dinlemeyerek hareket emri verdi. Selçuklu ordusu Zârâ-Suşehri arasındaki **Kösedağ**'a varınca Moğol ordusuyla karşılaşıldı. Selçuklu ordusunun bulunduğu yer müdafaası kolay bir dağın etekleriydi. Burada kendilerini müdafaaları kolay olacaktı. Fakat yapılan telkinleri dinlemeyen Sultan, ordusunun yirmi bin kişilik kısmını ovaya indirerek Moğollar'a karşı hücuma geçirtti. Moğollar taktik icabı geriye çekildiler. Biraz sonra hücuma geçerek içlerine aldıkları Selçuklu ordusunu imhâ etmeye

başladılar. Bu yenilgiyi gören Sultan, hazinesi ve âile efradını Tokat'a gönderdi. Ordusunun büyük bir kısmını bu yanlış taktik sebebiyle kaybetmiş olmasından dolayı kendisi de ertesi gün Konya'ya gitmek üzere cepheden ayrıldı. O'nun ayrılışını farketmeyen Selçuklu ordusu muharebeye devam etmişse de Sultan'ın ayrıldığını haber alan askerler, kaçmaya başladılar. Harekete geçen Moğollar, Selçuklu ordugâhında boş çadırlarla karşılaşınca Selçuklular'ın kendilerine bir pusu kurduğunu zannettiler. Bir müddet sonra böyle bir şey olmadığını anlayınca çadırları yağmaladılar. Pek çok ganimet ele geçirdiler. Bu sûretle 3 Temmuz 1243 târihinde Selçuklular, **Kösedağ Savaşı**'nı kaybetmiş oldular.

Moğollar kaçan Selçuklu ordusunu tâkible Sivas önlerine gelidler ve burasını kuşattılar. Sivas halkı kalabalık Moğol ordusuna karşı konulamayacağını anlayınca eman alarak şehri teslim ettiler. Moğollar, mal ve can emniyeti garantisi vermiş olmalarına rağmen şehirde üç gün müddetle katliam ve yağma yaptılar. Daha sonra Kayseri üzerine yürüyen Moğollar burada müthiş bir mukavemetle karşılaştılar. Muhâsaradan vazgeçip geri çekilmeye karar vermişlerdi ki, içeriden bir ermeninin gizlice **Baycu Noyan**'a casusluk edip kalenin müdafaa imkânları hakkında bilgi vermesi sebebiyle bu kararlarından vazgeçtiler. Bu defa başarılı olup şehri ele geçirebildiler. Burada da Sivas'da yaptıkları gibi çoluk-çocuk bütün halkı kılıçtan geçirip mallarını yağmaladılar. On binlerce insan katlettiler. Kayseri'yi de ele geçirdikten sonra kışlık karargâhları olan Mugan'a dönerken Erzincan'ı kuşatıp burada da aynen Sivas ve Kayseri'deki mezâlimi tekrarladılar. Gelecek yaz tekrar sefere çıkmak düşüncesiyle Mugan'a döndüler.

Bu durumda Selçuklu Devleti, Moğollar'la bir sulh

anlaşması temini için harekete geçti. Selçuklu veziri **Mühezzibüddin Ali**, birçok hediyelerle Moğollar'ın arkasından seğirtip Erzurum'da **Baycu Noyan**'a ulaştı. **Baycu Noyan** O'na Mugan'a gelmesini bildirdi. Mugan'a giden **Mühezzibüddin Ali**, sulhü temin etmek için her yıl Moğollar'a verebilecekleri at, koyun, sığır, kumaş, mücevherât ve para mikdarına âid bir liste sundu. **Baycu Noyan** bunların bir kısmını kabul edip, bir kısmını az bulup artırdı. **Müzehhibüddin Ali** bütün teklifleri kabul ederek Moğollar'la bir sulh anlaşması imzalanmasını temin etti. Fakat bu anlaşmanın kumandan **Baycu Noyan** tarafından kabul edilmesi yetersizdi.

Bu şartların Batı Moğolları'nın başı olan ve sonradan Karadeniz'in kuzeyinde müstakil bir devlet haline gelecek olan **Batu Han** tarafından da tasdiki gerekmekteydi. Bu maksadla Volga nehri ağzında oturan **Batu Han** nezdine **Şemseddin İsfehânî** başkanlığında bir heyet gönderildi. Birçok hediyelerle Moğol hânının nezdine giden bu heyet gayet iyi karşılandı. Anlaşılmaktaydı ki; Moğollar, Selçuklular'a karşı Kösedağ savaşını kazanmış ve birçok Selçuklu şehrini yağmalayıp halkı kılıçtan geçirmiş olmalarına rağmen hâlâ Selçuklular'dan çekinmekteydiler. Bu sebeple **Baycu Noyan**'ın imzaladığı anlaşma **Batu Han** tarafından aynen tasdik edildi. Fazladan olarak Selçuklu sultanına verilmek üzere hâkimiyet alâmeti olan **ok, yay, kılıç** ve **külâh** gönderilerek O'nun hükümdârlığı da tasdik edilmiş oldu. Heyet iyi bir netice elde etmiş olarak geriye döndü. Bu sırada **Müzehhibüddin Ali**'nin Ilgın'da ölmesi üzerine O'nun yerine Moğollar'la yapılan anlaşmayı **Batu Han**'a tasdik ettirmeyi başaran **Şemseddin İsfehânî** vezir tâyin edildi.

Selçuklular'ın Kösedağ'da Moğollar'a mağlub olma-

sı üzerine kendilerine bağlı olan civardaki beyliklerin pek çoğu itaatten vazgeçerek Moğollar'a tâbi olmak yolunu tuttular. Ermeniler ve Trabzon Rumları bunlar arasındaydı. Ancak Ermeniler, Selçuklu tabiiyetinden çıkmakla kalmayıp Kösedağ mağlûbiyetinden kaçan Türkler'e tecâvüzde bulunarak fırsattan istifâdeye kalkışmışlar, bazı Türk kalelerini kuşatıp ele geçirmeye ve halkı katliam edip ahâliyi kılıçtan geçirmeye başlayınca Selçuklu Devleti, Moğol gâilesini bu sûretle atlattıktan sonra Ermeniler üzerine bir sefer tertib etti. Çukurova'nın büyük bir kısmı Selçuklu ordusu tarafından ele geçirildi. Ermeni prens ve kumandanlarının çoğu sağa sola kaçıştılar. Tarsus kuşatması ise, uzun sürdü. Şehir düşmek üzere iken tufan gibi yağan bir yağmur Selçuklular'ın kat'î görünen başarısını engelledi. O sırada Alâiye'de bulunan **Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev** burada âniden vefât etmesi üzerine Selçuklu ordusu geri çekilmeye mecbûr kaldı. Fakat kumandan **Şemseddin İsfehânî**, Ermeniler'in sultanın ölüm haberini duymamış olmalarından istifâde ile onlarla bir sulh anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre Ermeniler büyük bir tazminat ödemeyi ve bazı kaleleri Türkler'e teslim etmeyi kabul ettiler. Sultan'ın âni vefâtı Çukurova'daki ermeni Prensliği'nin tamamen ortadan kaldırılmasına imkân vermediğinden Selçuklu ordusu bu anlaşmayı imzaladıktan sonra çekilmek mecbûriyetinde kaldı.

13-İzzeddin Keykâvus (1246-1249) Devri

a-Tahta Geçişi

1246 Yılı'nda **Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev** Alâiye şehrinde vefât ettiği esnada geride üç erkek evlâdı vardı. Bunların en büyüğü olan **İzzeddin Keykâvus** bile henüz çocuk yaştaydı. Diğer kardeşleri **Rükeneddin Kılıç Arslan**

ve **Alâaddin Keykubat**'dı. **Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev** vefât etmeden önce en küçük oğlu **Alâaddin Keykubat**'ı veliahd tâyin etmişti. Fakat bu tayini doğru bulmayan devlet adamları O'nun ölümü üzerine hepsi de çocuk yaşta bulunan bu kardeşlerin en büyüğü olan **İzzeddin Keykâvus**'u sultan ilân ettiler. **Keykâvus** o tarihte Uluborlu'da bulunmaktaydı. Buradan Konya'ya getirilerek tahta çıkarıldı. Devletin ileri gelenlerinin kendisine biat etmeleriyle sultanlığı gerçekleşti. Bu durum birer menşur ile civardaki emirliklere ve Bağdad'daki halifeye bildirildi.

b-Devrindeki Vak'alar

Yeni sultanın çocuk yaşta olması devlet dizginlerinin ileri gelir kumandanlar eline geçmesine sebep oldu. Zaten Moğollar'a mağlubiyetle büyük bir sarsıntıya uğrayan Anadolu Selçuklu Devleti bu defa kumandanların ihtiras ve rekabetleri sebebiyle de huzursuzluk ve âsâyişsizliğin artmasına sebep oldu. **Batu Han**'la sulh anlaşmasını imza etmiş olan **Şemseddin İsfehânî**, bu sebeple büyük bir otorite ve itibar kazanmıştı. Makâmını yeni sultan zamanında da muhafaza eden **İsfehânî**, kendi iradesini yürütmek maksadıyla bazı kumandanları tarafına çekip, buna yanaşmayanları bertaraf etmeye başladı. O'nun otoritesine karşı çıkan emirlerden **Ruzbe** ile **Has-uz** O'nun bir tertibi sonucu öldürülerek malları devletçe gasbedildi. Bu durum **Şemseddin İsfehânî**'ye karşı teessüs eden muhâlefeti, hızlandırdı.

Bu muhâlefetin ileri gelenlerini sağa sola sürüp hapseden **İsfehânî**, bir de genç sultanın annesiyle evlenince kumandanların çoğu bu hareketi Selçuklu hânedânına karşı bir saygısızlık olarak gördüler. O'na karşı çıkanların muhâlefeti şiddetlendi. **Şerâfeddin Mahmud** adındaki eski bir Selçuklu kumandanı isyan ederek Erzincan üzerine

hareket etti. Teşebbüsünden vazgeçmesi için **Şemseddin İsfehânî**'nin bir elçi göndererek yaptığı teklifleri reddederek Niksar'a hareket edip oraya yerleşti. Üzerine gelen orduyla tutuştuğu savaşta mağlub oldu. Kemah kalesine sığınıp müdafaaya giriştiyse de halkın kendisini tasvib etmemesi üzerine Selçuklu ordusuna teslim edildi. **Şemseddin İsfehânî** O'nu derhal öldürttü. Ayrıca Dârende kalesinde bulunan **Ebûbekir Pervâne** ve Kâhta kalesindeki oğlunu da kendisine muhâlefetleri dolayısıyla boğdurtup ortadan kaldırdı.

Bu sûretle tek başına devlete hâkim olan **İsfehânî**'nin otoriter idâresi ile sağlanmış olan huzur fazla sürmedi. Takriben iki yıl sonra **Ahmed** adında bir Türkmen beyinin isyanı ile karşılaşıldı. Üzerine gönderilen askerler zafer kazandıkları takdirde **İsfehânî**'nin otoritesi takviye olacağından gevşek davrandılar ve netice olarak mağlub oldular. İsyana katılanların sayısı bu sebeple arttığından **Şemseddin İsfehânî** bu defa isyancılar üzerine kendi muhâfız kuvvetlerini gönderdi.

İşte tam bu sırada Moğollar'da Han değişikliği olmuş, yeni Han seçilen **Göyük Han**, tebrik maksadıyla Konya'dan gönderilen heyetin başındaki **Rükneddin Kılıç Arslan** yeni Han'dan kendi lehine büyük bir tâviz koparark geriye dönmüştü. O tâviz şuydu. Moğollar kendisine iki bin Moğol askeri vererek ağabeyi **Keykâvus**'un saltanattan, vezir **Şemseddin İsfehânî**'nin vezaretten azli ile kendisinin Selçuklu sultanı olmasını tasdik ve irâde eden bir menşurla Sivas'a dönen **Rükneddin Kılıç Arslan**, burada kendisini Selçuklu sultanı ilân etti. Kayseri, Malatya, Harput ve Diyarbekir'in de bu emr-i vâkîyi kabul etmesi üzerine yeni bir fetret devri başlamış oldu. Yeni Moğol Hanı'nı tebrik maksadıyla gittiği Moğolistan'dan 1249 Yılı'nda Selçuklu

Sultanı olarak dönmüş bulunan bu yeni sultan, **Şemseddin İsfehânî**'yi yakalatarak öldürtünce rakibsiz bir sûrette Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçmiş oldu.

14-Müşterek Saltanat Devri (1249-1257)

(II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alâaddin Keykubat)

a-Yeni Bir Devir

Rükneddin Kılıç Arslan'ın Moğol Hanı'ndan sağladığı destekle Sivas'da sultanlığını ilân etmesi ülke dâhilinde bir kargaşa husûle getirdi. **İzzeddin Keykâvus** bu durumu kabul etmeyince Selçuklu kumandanları arasında görüş ayrılıkları belirdi. O sırada herkesin saygı duyduğu **Celâleddin Karatay** adındaki din âlimi bu duruma bir çare bulmak üzere en küçük kardeşin tek başına hâkimiyet iddiasını doğru bulmayarak üç kardeşin birden müştereken devleti idâre etmeleri formülünü ortaya attı. Bu maksadla kardeşler arasında elçiler gidip gelerek bunun gerçekleştirilmesinin sağlanmasına çalışıldı. Fakat **Rükneddin Kılıç Arslan** bu durumu kabul etmekle birlikte üstünlüğün kendinde kalması husûsunda direnince 14 Haziran 1249 târihinde iki kardeş arasında çıkan savaşta **Kılıç Arslan** esir oldu. Böyle olduğu hâlde ağabeyi O'na son derecede iyi davrandı. Üçlü bir idâre için arabuluculuğa devam eden **Celâleddin Karatay**'ın görüşü galib geldi. Bu sûretle eşit şartlarla üç kardeşin "**müşterek saltanat devri**" başlamış oldu. Bununla beraber bu yeni devirdeki kitâbelerde dâima **İzzeddin Keykâvus**'un adı "**Büyük Sultan**" olarak anılmış bulunmasına rağmen O'nun bu üçlü idârede sadece bir isim olarak bulunduğu görülmektedir.

Bu sûretle üç kardeş arasında anlaşma sağlandıktan sonra Moğollar'a taahhüd edilen haracı artırmak maksadıy-

la bir Moğol heyeti gelmişti. Bu heyetin geri dönüşünde **Şemseddin Mahmud Tuğrâî** başkanlığında bir Selçuklu heyeti de Altınordu Devleti nezdine gönderildi.[131]

131 **Altınorda veya Altınordu Devleti (1241-1502)**

Bu devlet, 1241 Yılı'nda **Cengiz Han**'ın torunu olan **Batu Han** tarafından Karadeniz'in kuzeyi ile Doğu Avrupa bölgelerinde kurulmuştur. **Batu Han**, **Cengiz Han**'ın çocuklarından **Cuci Han**'ın oğludur. **"Orda"** kelimesi Moğolca'da **"çadır"** veya **"otağ"** demektir. **Batu Han**'ın otağının üst kısmı altın yaldızlı olduğundan buna **"Altın Orda"** denilmekteydi. Bu adlandırış sonradan O'nun kurduğu devletin ismi haline gelmiş, sonraları ise **"ordu"** şekline inkılâb etmiştir.

Cengiz Han'ın 1227 Yılı'ndaki ölümünden sonra yerine geçen **Ögedey Han** zamanında başlayan Karadeniz'in kuzeyinden Batı Avrupa üzerine seferler 1237 Yılı'ndan 1241 Yılı'na kadar devam etmiştir. Bu seferlerde **Cengiz**'in torunu olan **Batu Han** tarafından önce Hazar Denizi'nin kuzeyinde mevcud olan **Bulgar Krallığı** ortadan kaldırılmış, sonra da Moskova Knezliği'nin (Prensliği'nin) pekçok kale ve şehirleri zapt olunarak Türk kavminden olan Kumanlar Avrupa istikametine itilerek bu fütûhat Polonya, Macaristan, Avusturya ve hatta Dalmaçya sâhillerine kadar genişletilmiştir.

Batu Han, 1241 Yılı'nda İdil Nehri'nin aşağı mecrasına dönerek kendine bir merkez olarak **Saray** Şehri'ni kurdu ve istiklâlini ilân ederek Altınorda adıyla kendi devletini tesis etti. Çünkü bu sırada **Ögedey Han**'ın ölümü üzerine **Cengiz**'in torunları arasında saltanat kavgası başlamıştı. **Batu Han** bu kavgaya itibar ederek Moğol Hanı olmak yerine kendi devletini kurmak yolunu seçmiştir. Aral Gölü kuzeyinden Tuna boylarına kadar uzanan geniş bir sahada vücûda getirilen bu devlet târihen meşhur olan **"Cengiz Yasası"** ve Türk törelerine göre bir siyâsî yapı gerçekleştirmiştir. Çünkü bu devlette hânedân ve yüksek seviyedeki kumandanların çoğu Moğol asıllı olmakla birlikte esas kitle Türkler'den müteşekkildi. Bu itibarla Altınordu Devleti'ni –kısa bir müddet sonra Moğol asıllı unsurlarında türkleşmesiyle- bir Türk devleti saymak gerekir. Zirâ **"ırkların tesâlübü"** kanununa nazaran bir toplulukta hâkim ırk, zayıf olan ırkı temsil ve yok ettiğinden burada da aynı biyolojik gerçek gerçekleşmiştir.

Batu Han 1256 Yılı'nda öldü. Yerine geçen oğulları **Sarkak** ve **Ulakçı** da bir yıl içinde arka arkaya vefât edince devletin başına **Batu Han**'ın kardeşi **Berke** geçti. **Berke Han** Müslümanlığı kabul etti. İsyan eden Galiçya Kralı'nı tekrar itaat altına aldıktan sonra Mısır Sultanı **Baybars** ile anlaşarak diğer bir Moğol şehzâdesi olan **Hülâgû** ile savaştı ve O'nu yendi. Zirâ **Hülâgû** Altınordu'yu kendi kontrolü altına almaya

Birçok hediyelerle **Batu Han** nezdine giden Selçuklular'ın içişlerine müdahale etmek isteyen bu heyet

kalkışmıştı. Fakat **Berke Han** daha sonra 1266 Yılı'nda diğer bir İlhanlı hükümdârı olan **Abaka Han** ile yaptığı savaşı kaybetti. Mağlubiyetle merkezine dönerken yolda vefât etti.

Berke Han'dan sonra Altınorda Devleti'nin başına **Mengü Timur** (1266-1280) geçti. O'nun vefâtından sonra devletin başına geçen **Tuda Mengü Han** zamanında (1280-1287) devletin birliği sarsıldı ve yirmi beş yıl müddetle bir **fetret devri** yaşandı. 1315-1341 yılları arasında Han seçilen **Özbek** ve O'nu tâkib eden **Canıbeg Han** zamanlarında devlet eski vahdetine kavuşturulduysa da 1357-1359 yılları arasında devletin başında bulunan **Berdibeg Han** zamanında yeniden karışıklıklar ortaya çıktı. 1380 Yılı'na kadar devam eden bu karışıklıklar esnasında dört ayrı han arka arkaya hükümdâr oldukları hâlde devletin birliği sağlanamadı. Bundan istifâde eden Litvanya Dukalığı ile Polonya Prensliği istiklâllerini ilân ettiler. Bunun arkasından Tatarlar'ın ve hatta Ruslar'ın isyanlarıyla karşılaşıldı.

Altınordu Devleti'nde bu gelişmeler olurken ülkenin doğusundaki **Çağatay Hanlığı** yıkılmış, onun yerine **Timur Devleti** kurulmuştu. Bu sırada Altınordu devletinin başında bulunan **Toktamış Han** (1379-1396) **Timur**'un da desteğiyle devleti yeniden canlandırmışsa da sonradan Azerbaycan hâkimiyeti dolayısıyla **Timur**'la arası açılmıştır. Bu yüzden 1391 Yılı'nda **Timur**, Altınordu üzerine yürüyerek **Toktamış Han**'ı arka arkaya iki defa mağlûb etmiş olmasıyla Altınordu Devleti'nin parçalanma vetiresi başlamıştır. **Timur, Kutluk** adında birini Altınordu hükümdârı ilân etmiş O'nun 1400 Yılı'nda ölümü üzerine **Edige Mirza** hükümdâr olup 1419 Yılı'na kadar bu devleti idâre etmiştir. Bu târihte Altınordu hükümdârlığını elde eden **Uluğ Muhammed Han** (1419-1422) büyük bir şahsiyet olmasına rağmen karşılaştığı saltanat mücâdelesi sonunda tahttan indirilmiş, yerini **Barak Han** almışsa da iki yıl sonra **Uluğ Muhammed** tahtı tekrar ele geçirebilmiştir.

Daha sonra, devletin birliğinin bozulmasından istifâde ile Kırım'da istiklâlini ilân eden **Hacı Giray** nezdine sığınmak mecbûriyetinde kalan **Uluğ Muhammed**, bilâhare kuzeye çıkarak burada **Kazan Hanlığı**'nı kurmuştur.

Bilâhare Altınordu Devleti'nin başına geçen **Seyyit Ahmed Han** (1445-1465) devletin birlik ve huzurunu temin maksadıyla birçok başarı elde ettiyse de Kırım Hanı **Hacı Giray** ile Moskova Knezi **III. İvan** tarafından O'nun aleyhine olarak gerçekleşen ittifak sebebiyle başarısız

mensubları **Batu Han** tarafından Selçuklu Devleti'nde üst kademelere tâyin edilmişlerdi. Bunlar geriye geldiklerinde **Batu Han**'ın kendilerine tevcih ettiği mevkilere geçmek isteyince bu durum nefretle karşılanıp kendileri ihânetle itham olundular. Bu nefret sebebiyle **Mahmud Tuğrâî** hapsedildi. O, aynı zamanda Moğol kumandanı **Baycu Noyan**'a gizlice bir mektup göndererek Moğol Hanı'nın tevcihlerini başta devrin büyük âlimi **Celâleddin Karatay** olmak üzere hiçkimsenin habul etmemesinden şikâyet etmişti.[132] Bu mektubun ele geçmesi üzerine hapsedilmesi Moğollar tarafından öğrenilince Moğolistan'dan gelen bir heyet devletin başında Büyük Sultan ünvânıyla bulunan **Keykâvus**'un Moğol Hanı'nın nezdine gelmesini bir emir üslubuyla tebliğ etti. Selçuklu taht şehrinde bu müdahaleden büyük bir rahatsızlık duyulduysa da Moğollar'ın yeni bir tecâvüzünden korkulduğu için ister istemez kabul olundu.

Sultan'ın Moğolistan'a girmek üzere Kayseri'ye ulaştığı sırada **Celâdeddin Karatay**'ın ölüm haberi geldi. Sul-

---

oldu.

Yerine geçen **Ahmed Han** zamanında Kırım, Osmanlı idâresine geçti. Bu sebeple O, Kırım üzerindeki ısrarından vazgeçerek Lehlerle anlaşıp 1480 Yılı'nda Moskova üzerine yürüdü. Ruslar korkup Moskova'yı terk ettiler. Fakat Ruslar'la ittifak yapmış olan Kırımlılar, Lehistan üzerine sefere çıkarak Altınordu merkezini top ateşiyle yerle bir ettiler. Buna engel olamayan **Ahmed Han**, üzüntüsünden vefât etti.

Yerine oğlu **Şeyh Ahmed Han** (1481-1502) geçti. Bu dirâyetsiz bir hükümdardı. Devleti parçalanmaktan koruyamadı. Hânedân mensupları arasındaki taht kavgası neticesinde Altınordu Devleti yerine birçok küçük küçük beylikler teşekkül etti. Daha önce kurulmuş olan **Kırım, Kazan** ve **Nogay** Hanlıkları'na ilâveten **Astrahan** ve **Sibir** Hanlıkları ortaya çıktı. Bu hanlıkların aralarında bitip tükenmek bilmeyen kavgalar sebebiyle her biri **Toktamış Han**'ın bertaraf edilmesinden sonra büyük bir gelişme kaydeden Rus Knezliği'nin hâkimiyeti altına düşüp birer birer ortadan kalkmaları önlenemedi.

132 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.471

tan, Moğol heyetiyle birlikte Kayseri'ye gelmişti. Burada o heyet mensublarıyla birlikte içki içmek ve kötü kadınlarla düşüp kalkmak gibi bir şâyiânın çıkması üzerine itibarı sarsıldı ve Moğolistan'a gitmekten vazgeçerek Konya'ya döndü. Zirâ hal' edilmekten korkmuştu. Fakat Moğollar kendisine vâkî dâvette ısrar edince kardeşi **Keykubat**'ı kendi yerine Moğolistan'a gönderdi. Bunu yaptıktan sonra da pişman oldu. O'nun da küçük kardeşi **Kılıç Arslan** gibi tek başına Sultan ilân edilmesinden endişe etmekteydi. Korktuğu olmadı. Zirâ **Alâaddin Keykubat**, Moğolistan'a gitmekteyken Erzurum'da vefât etti.

O'nun 1254 Yılı'ndaki bu vefâtı üzerine diğer iki kardeşi **Kılıç Arslan** ve **Keykâvus** tek başlarına hâkim olabilmek için birbirleriyle mücâdeleye giriştiler. Bir taraftan bu mücâdelenin doğurduğu huzursuzluk, diğer taraftan da Moğollar'a ödenen ağır vergi dolayısıyla ülke fakirleşti. Halk **Alâaddin Keykubat** zamanındaki refah ve huzuru arar oldu. **Keykâvus**'un gitgide halkın gözünden düşmesi sebebiyle O'nun muhâlifi olan kumandanlar **Kılıç Arslan**'ı Kayseri'ye dâvet edip burada 1254 Yılı'nda Büyük Sultan ilân ettiler. **İzzeddin Keykâvus**'un kardeşine gönderdiği elçi tevkif edildi. Kendi etrafındaki kumandanların çoğu da Kayseri'ye giderek O'na iltihâk ettiler.

Gitgide güçlenen **Kılıç Arslan**, Konya üzerine yürüdü ve güzergâhdaki Alâaddin Kervansarayı'na saldırarak kendisine tâbi olmak istemeyenleri öldürttü, mallarını yağmalattı. Sonra da ağabeyine bir elçi göndererek ülkenin ikiye taksimini teklif etti. **Keykâvus** bu teklifi reddettikten sonra kardeşine eline geçirdiği yerlerle iktifâ ederek yeni yeni huzursuzluk çıkarmamasını teklif ettiyse de bu kabul görmedi. Bunun üzerine **Keykâvus**, Kıpçak ve Türkmenler'den de paralı askerler tedârikleyerek kardeşinin üzerine yürüdü.

Kılıç Arslan mağlub oldu. Kaçarken yaralanarak ele geçirildi ve **Keykâvus**'un huzuruna getirildi. **Keykâvus** O'na iyi davranarak kendisini Amasya'da ikamete memur etti.

b-Devrin Hâdiseleri

Moğol istilâları üzerine Selçuklu toprakları yeni yeni Türkmen göçmenlerinin akınına mâruz kaldı. Bu yeni gelenler kendilerine yurt bulmak maksadıyla yağma ve baskın hareketlerinde bulunuyorlardı. Selçuklu Devleti bunların çıkardığı gâilelerle uğraşırken Moğol elçileri habire gidip geliyor ve her seferinde taleb ettikleri vergileri artırıyorlardı. Bu sûretle yoksullaşan ülkeyi bu Moğol zulmünden kurtarmak âcil bir duruma gelmiş bulunuyordu. Haraç mâhiyetindeki bu vergilerden kurtulmak için yapılan bütün tenkis (noksanlaştırma) teklifleri reddedilmekte ve aksine taleb edilen vergi habire artırılmaktaydı. Anlaşma dışı vâkî olan bu taleblerin arkası kesilmemesi üzerine Moğollar'la bir kere daha çarpışılması kaçınılmaz görünüyodu.

O sırada Moğollar'ın başına geçen **Mengü Kağan**, kardeşi **Hülâgu**'ya kışlak olarak Mugan'ı verince buradaki kumandan **Baycu Noyan** ve askerleri Anadolu istikametinde ilerlemeye başladılar. **Baycu Noyan** 1256 Yılı'nda **Sultan Keykâvus**'a bir mektup göndererek O'nun hâkimiyeti altındaki topraklarda mekân tutmak istediğini bildirince bu durumun bir harbe müncer olacağını düşünen Selçuklular hazırlıklara başladılar. Moğol istilâları önünden kaçan bazı Türkmenler'in de iştirâki ile teşekkül ettirilen Selçuklu ordusu Konya'dan Aksaray'a doğru hareket etti. Sultanhanı mevkiinde Selçuklular, **Baycu Noyan**'a 15 Ekim 1256 târihinde bir kere daha yenildiler. Selçuklu ordusunun birçok kumandan ve askeri şehid oldu. **Sultan Keykâvus**, Alâiye'ye sığındı. Moğollar'sa kazandıkları bu zafer üzeri-

ne Konya üzerine yürüdüler. Halk Moğollar'a karşı konulamayacağı düşüncesiyle **Baycu Noyan**'a kıymetli hediyeler vermek sûretiyle şehri kurtarmak düşüncesinde birleşti. Büyük bir yardım kampanyası başlatıldı. Bir Cuma günü şehrin en büyük câmiinde hutbeye çıkan hatib:

"Ey Müslümanlar! Böyle bir düşman karşısında büyük bir felâkete uğradık. Şimdi bizi kurtaracak servetimizden başka birşey yoktur. Mallarınızı esirgemeden onları verip hayatınızı satın alınız. Aramızda mal toplayıp bunları canımız, kadın ve çocuklarımız uğrunda fedâ edelim"[133] demesi üzerine cemaat, kıymetli neyi var, neyi yoksa getirip ortaya koydu. Bu hediyelerle **Baycu Noyan**, Konya'yı yakıp yıkmak ve ahâliyi katliam etmek fikrinden vazgeçerek Konya'yı terketmiş olan **Sultan Keykâvus**'un yakalanması maksadıyla Alâiye'ye yöneldi. Moğollar bu tâkibden elleri boş döndüler. Zirâ burada kendini emniyette hissetmeyen **Sultan Keykâvus**, kaçıp İznik'deki Rum imparatoruna sığınmıştı. Bu sırada **Keykâvus**'un hapsetmiş olduğu kardeşi **Kılıç Arslan**, bazı Selçuklu beylerinin teşebbüsü ile 4 Mart 1257 târihinde hapisten çıkarılıp, kaçan **Keykâvus**'un yerine Sultan ilân edildi.

Yeni sultan Moğollar'a sulh talebinde bulundu. Bu talebin kabulü ile Moğollar cihetinden rahat bir nefes alınmasına rağmen **Kılıç Arslan**'ın bu müstakil sultanlığı uzun sürmedi. Zirâ bu sırada Bağdad'a karşı hareket etmiş olan **Hülâgû**, Kağan'ın kardeşi olmak itibariyle **Baycu Noyan**'dan daha müessir bir Moğol idârecisiydi. O'nu kendisine iltihaka dâvet etti. **Baycu**'nun bu davete icabet etmesi sebebiyle bölgeden ayrılması üzerine **Keykâvus**, İznik imparatorundan temin ettiği üç bin frenk askeriyle harekete geçip 3 Mayıs 1257 târihinde gelip Konya'yı ele geçirdi.

133 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.481

Kılıç Arslan Kayseri'ye çekildi. Orada da tutunamayarak Tokat'a gitti.

Selçuklu şehir ve kasabalarının hâkimleri, vâlileri birer birer gelip **Keykâvus**'a itaatlerini arz etmeleri üzerine tahtı kaybeden **Kılıç Arslan**, Moğollar nezdine giderek onların desteğini sağladı. Bir kısım Moğol askeriyle Erzincan'a döndü. Kışı burada geçirdikten sonra âilesinin bulunduğu Tokat'a geldi. O'nun hareketlerini tâkib eden **Keykâvus**, kardeşinin üzerine bir ordu sevketti. Yapılan savaşı kaybeden **Kılıç Arslan** Erzincan'a kaçtı. Burada Moğollar'dan on bin kişilik yeni bir kuvvet temin ederek Niksar'ı ele geçirdi ise de Tokat'ı almakta başarılı olamadı. Bu yeni Moğol ordusuna karşı onların zulmünden kaçarak Anadolu'ya sığınmış olan Türkmenler'i, Moğollar'ın Bağdad seferinde bulunmalarından istifâde ile ordusuna katılmaya dâvet etti. Kendisine büyük iltihaklar oldu. Fakat Moğollar'ın Erzincan ve Kemah'ı ele geçirmeleri, Elbistan'ı yakıp yıkmaları ve nihâyet Malatya'yı ele geçirmeleri üzerine düşmanları olan **Keykâvus**'a karşı halktan **Kılıç Arslan** için biat aldılar.

Selçuklu ülkesindeki bu saltanat mücâdelesini halletmek **Baycu Noyan**'ı aşan bir meseleydi. Bu sebeple Moğol kağanının nezdine gitmekteyken Erzurum'da vefât etmiş bulunan **Keykubat**'ın yanında bulunan insanların tavassutuyla Moğol hükümdârı, artık içişlerine tamamen müdâhil olduğu Selçuklu ülkesinin ikiye bölünerek iki kardeş arasında paylaşılmasına karar verdi. Buna göre Kızılırmak'ın batısında Bizans sınırına kadarki bölge **Keykâvus**'un, doğusu ise **Kılıç Arslan**'ın olacaktı. Bu haberle Selçuklu heyeti ülkelerine döndüklerinde iki kardeş arasındaki saltanat mücâdelesi had safhada bulunmaktaydı. Moğollar'dan endişe eden bu iki kardeş heyetin **Mengü Kağan** adına getir-

dikleri teklifi kabul mecbûriyetinde kaldılar.

Bu sûretle anlaşma sağlandıktan sonra Bağdad üzerine seferde bulunan Kağan'ın kardeşi **Hülâgû**, bu iki kardeşi huzuruna çağırdı. **Keykâvus** cezalandırılmaktan korkuyorduysa da gitmemezlik edemedi. 28 Temmuz 1259 târihinde Tebriz'de bulunan **Hülâgû** nezdine giden bu iki sultan büyük kağanın emrini dinlemiş olmalarından dolayı hüsn-ü muâmele gördüler. Eşit şartlarda sultanlıkları O'nun tarafından da tasdik edildikten sonra geriye döndüler.

Artık ikiye taksim edilen Selçuklu ülkesinde kendi paylarına düşen bölgeyi idâreye koyuldukları sırada **Keykâvus**, hristiyan olan dayısını da yanına alarak Antalya'ya gitti ve burada sefahat âlemlerinde vakit geçirmeye başladı. **Kılıç Arslan**'ın veziri **Muîneddin Süleyman**, **Keykâvus**'un bu zaafından istifâde etmek niyetiyle harekete geçti. Bu sırada kararlaştırılan vergiyi almak üzere Selçuklu ülkesine gelen Moğol elçilerini **Keykâvus**'un Moğollar'dan zarar görmüş olan Türkmenler'i başına toplayarak bir isyan çıkaracağı yolunda telkinlerle Moğollar'ı O'na karşı tahrik etti. Bu durumu öğrenmek isteyen Moğol elçileri önce **Keykâvus**'un yanına giderek **Hülâgû**'nun emri veçhile taahhüd etmiş olduğu vergiyi istediler. **Sultan Keykâvus**, evveliyetle yolları üzerinde bulunan **Kılıç Arslan**'dan talebde bulunmaları gerektiğini, O'ndan sonra kendisinin de payına düşeni verebileceğini söyleyerek elçileri geri gönderdi.[134]

Muîneddin Süleyman'ın plânı tutmuş ve **Sultan Keykâvus** bir kere daha Moğollar'ı kızdırmış oldu. Bu kızgınlığı artıran sebeplerden biri de **Keykâvus**'un deniz yoluyla Mısır'daki Memluklar'la birlikte hareket ederek Moğollar'a başkaldıracağı söylentisiydi ki, bu dahi **Muîneddin Süleyman**'ın bir tertibi idi. Bütün bu gelişmeler so-

134 **Prof. Osman Turan**, a.g.e. sh.494

nunda **Hülâgû**, 1261 Yılı'nda **Sultan Keykâvus**'u yanına çağırdı. O, hayatından endişe ederek saltanat nâibi **Yavtaş**'ı gönderdi. Kendisi de Konya'ya giderek Moğollar'a ödenecek haracı temin etmeye çalıştı. Moğollar O'na karşı harekete geçtiler. **II. Keykâvus** ülkesinin müdafaasını kumandanlarına bırakarak Antalya'ya çekildi. Fakat O'nun ordusu Moğollar ile yapılan savaşı kaybettiğinden bu defa Memluklar'ın sultanı **Baybars** ile temasa geçilerek O'ndan acele yardım taleb edildi. Bu sûretle **Muîneddin Süleyman**'ın vaktiyle uydurduğu itham gerçekleşti.

Moğollar, **Keykâvus**'un bu teşebbüsünden haberdâr olunca Konya şehrini kuşattılar. **Keykâvus** ise, Antalya'dan bir gemiye binerek Bizans'a kaçtı. Bizans imparatoru O'nu çok iyi karşıladığı gibi kaybettiği tahtını elde etmesi için yardım vaadinde de bulundu. Bu sırada Altınordu tahtına geçen **Berke Han**, İslâm dinini kabul ederek putperest akrabalarıyla ihtilâf hâlinde bulunmaktaydı. Bu sebeple Mısır sultanı **Baybars**'la ittifak kurmaya çalışıyordu. Bunu öğrenen **Sultan Keykâvus** da **Baybars**'a elçi gönderdi. Ancak **Berke Han**'a giden **Sultan Baybars**'ın elçileri 1264 Yılı'nda İstanbul'dan geçerlerken Bizans İmparatoru tarafından tevkif edildiler. Bizans'ın bu hâdise dolayısıyla **Sultan Keykâvus**'la arası açıldı. Çünkü O, kendisinden ziyâde **Sultan Baybars**'dan gelecek yardıma bel bağlamış bulunmaktaydı.

Bizans'la Memluk Devleti'nin bu hâdise dolayısıyla arasının açılması üzerine **Sultan Keykâvus** Meriç Nehri yakınlarındaki Enez Kalesi'ne hapsettirildi. Beraberindeki Selçuklu kumandanlarını da Hristiyanlığı kabule zorlandı. Onlara işkence tatbik edildi. Bir kısmı öldürülüp bir kısmının gözlerine mil çektirildi. İddiaya göre Bizans hükümdârı bu vahşiyane hareketleri **Hülâgû**'nun talebi üzerine yapmıştı. Bunu öğrenen **Berke Han**, Bizans'ın Balkan yarım

adasındaki toprakları üzerine yirmi bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu ordu birçok Bizans şehrini ele geçirdiği gibi Doğu Trakya'daki Enez'e kadar sarkarak **Sultan Keykâvus**'u hapisten kurtardı. **Berke Han** nezdine götürülen **Sultan Keykâvus**'a burada çok iyi muamele edildi. **Berke Han** tarafından evlendirildiği gibi kendine ıktâlar da bahşedildi. Burada siyâsetten uzak bir sûrette yaşayan **Keykâvus** 1279 târihinde vefât etti. Bu sûretle O'nun Büyük Sultanlık iddası da târihe karışmış oldu.

15- IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1262-1266)

Evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere, 1243 Yılı'ndaki Kösedağ muharebesiyle Moğollar'a yenilen Selçuklular, onların bir nevi vesâyeti altına girmiş oldu. Bu sebeple Moğollar sık sık Selçuklu idâresine müdahale eder olmuşlardı. 1246 Yılı'nda **II. Gıyâseddin Keyhüsrev**, Moğollar'ın hükümet merkezi olan Karakurum'a dâvet edilince O, kendi yerine küçük kardeşi **Rükneddin Kılıç Arslan**'ı göndermiş ve **Rükneddin Kılıç Arslan**, Moğol Hanı'ndan aldığı yarlığı[135] ile dönüşünde Sivas'da Selçuklu sultanı olduğunu iddia etmişti. Bu sebeple ülkede bir otorite kargaşası çıkmış, devrin itibarlı âlimi **Celâleddin Karatay**'ın tavassutuyla 1249 Yılı'nda bugünkü "**eşbaşkanlık**" denilen sisteme benzer bir idâre teşekkül etmişti. Fakat bu uzun sürmemiş **Muîneddin Süleyman Pervâne**, 1262 Yılı'nda **İzzeddin Keykâvus**'u azlederek Selçuklu tahtının tek başına **Kılıç Arslan**'ın eline geçmesini sağlamıştı.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan ünvânıyla Selçuklu tahtına oturan yeni sultanın ilk olarak karşılaştığı mese-

135 **Yarlığ**: Ferman, berat, menşur mukabili kullanılan bir tâbirdir. Tellâllarla bağırtılarak halka yapılan resmî tebliğ mânâsına da gelir. (Tafsilat için bkz. **Mehmet Zeki Pakalın**, Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul 1993, sh.605)

le Moğollar'ın mezâliminden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenler'le uğraşmak oldu. Çünkü bunların bazıları itaat ederek vergi dahi verdikleri hâlde diğer bir kısmı bir türlü disipline alınamadığı gibi bazıları da saltanat mücâdelesine girişen **Keykâvus**'la birlikte hareket ediyorlardı. Bu sebeple **IV. Kılıç Arslan**, Moğollar'dan da destek sağlayarak bunlar üzerine harekete geçti. Türkmenler'in başında bulunan **Mehmed Bey**, bu hareketin asıl sâiki Moğollar olduğunu bilerek **Hülâgû** ile anlaşma sağlamaya çalıştı. **Hülâgû** O'nun kendi nezdine gelerek bağlılığını arzetmesini istedi. **Mehmed Bey**, Moğollar'a güvenemediğinden bu teklifi kabul etmedi. Bu âşikâr bir itaatsizlik demekti. Bunun üzerine **Hülâgû** diğer bir Türkmen beyi olup **Kılıç Arslan**'ın sultanlığını kabul etmiş olan **Ali Bey**'i Moğol askerleriyle takviye ederek O'nun üzerine gönderdi. **Mehmed Bey** mağlub olup dağlara kaçtığı gibi beraberindeki isyan elebaşlarının çoğu esir edildi. Başarısızlığa uğrayan **Mehmed Bey, Hülâgû**'dan özürler diyerek eman istedi. Bu eman verilmiş olduğu hâlde kendisi Konya'ya götürülürken yolda öldürüldü. Türkmenler'in başına Denizli bölgesinde toplanmış olan Türkmenler'in reisi olarak **Ali Bey** ilân edildi. Daha sonra **Ali Bey** de itaatsizlik gösterdiğinden Afyon kalesine hapsedilmiş ve orada ölmüştür.

Denizli havâlisi gibi Ermenek de büyük ölçüde Moğollar'dan kaçan Türkmenler'le doluydu. Onların başındaki Karaman beyi de, **Kılıç Arslan** ve hatta Moğollar'a başkaldırdı. Hâlbuki daha önce bölge kendisine ıktâ olunarak beyliği tanınmıştı. **Karaman Bey, Mehmed Bey**'in yukarıda anlatılan tenkilinden sonra sıranın kendisine geleceğini düşünerek etrafına toplayabildiği yirmi bin Türkmen süvârisiyle Konya üzerine yürüdü. Fakat mağlub oldu. O'nun bertaraf edilmesiyle Türkmen kitleleri içindeki ka-

rışıklıklar tamamen ortadan kaldırılmış olmadı. Diğer bir Türkmen beyi Aksaray bölgesinde karışıklıklar çıkardı. Arkasından **Şahmelik** adındaki bir Türkmen beyi isyan etti. İlk isyanında mağlub edilip canı bağışlandıysa da ikinci defa isyanında ele geçirilip Moğollar'a teslim edildi. Moğollar kendisini derhal idam ettiler.

Kılıç Arslan'ın veziri **Muîneddin Süleyman**, Moğollar'dan sağladığı destekle bu Türkmen isyanlarını bastırdıysa da **Karaman Bey** bertaraf edilemedi. Bütün bu karışıklıklardan istifâde eden Trabzon Rum Devleti, Sinop'u işgâl etmişti. **Muîneddin Süleyman** Moğollar'ın da desteğini sağlayarak 1266 Yılı'nda[136] Sinop'u geri almayı başardı. Üst üste birçok başarılar elde eden **Muîneddin Pervâne, III. Kılıç Arslan**'dan Sinop'un kendisine temlikini taleb etti. Bunun reddedilmesiyle araları açıldı. Fakat devlet dizginlerini eline almış olan vezirinden çekindiği için bir müddet sonra Sinop'u O'na vermeye mecbûr kaldı.

Lâkin O'nun tahakkümünden kurtulmak için de bir plân düşündü. Evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere **Muîneddin Süleyman, Kılıç Arslan**'ı bertaraf etmek düşüncesiyle O'nun Mısır hükümdârı **Baybars**'la anlaşarak Moğollar'a başkaldıracağı yolunda bir şâyiâ çıkarmıştı. Bu şâyiâ üzerine **Kılıç Arslan, Muîneddin Süleyman**'la birlikte Moğol kumandanları tarafından Aksaray'a çağırılıp muhakeme edildi. **Muîneddin Süleyman** burada da Sultan aleyhinde ithamlarda bulunduğundan **III. Kılıç Arslan**, 1266 Yılı'nda yay kirişiyle boğdurulup ortadan kaldırıldı.

16- III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1266-1284) Devri

Selçuklu Devleti'ni sıfatı vezir olsa da tamamen eline

136 Sinop'un istirdâdı için kaynaklarda muhtelif târihler zikredilmektedir (Bkz. **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.528

geçirmiş bulunan **Muîneddin Süleyman Pervâne**, uydurma bir takım dedikodularla **IV. Kılıç Arslan**'ı bertaraf ettikten sonra Selçuklu tahtına **Gıyâseddin Keyhüsrev** geçti. **IV. Kılıç Arslan**'ın oğlu olan **Gıyâseddin Keyhüsrev** çocuk yaşta olduğundan vezir **Muîneddin**, daha kat'î bir sûrette diktatör olma şansı elde etti. Bütün yüksek devlet kademelerine kendi adamlarını yerleştirerek devleti yönetmeye başladı. Eski kadrodan sadece **Fahreddin Ali**'ye dokunamamıştı. Muîneddin bir yolunu bulup O'nu dabertaraf etmeyi düşünmekteyken evvelce anlatılmış olduğu üzere Bizans tarafından Enez'de hapsedilmiş bulunan ve sonra kurtarılarak Kırım'a götürülmüş olan eski sultan **İzzeddin Keykâvus**'dan **Fahreddin Ali**'ye bir mektup geldi. Bu mektupda **Keykâvus** yaşadığı mâcerayı anlatmakta, vatan hasretini dillendirmekte ve mâlî sıkıntı içinde bulunduğunu söylemekteydi. Bu mektubu **Muîneddin Süleyman**'a göstermiş olan **Fahreddin Ali**'ye kurnaz vezir O'na yardım etmesini emretmiş ve O da bir kısım hediyelerle bir mikdar parayı emin bir kimseyle Kırım'a göndermişti.

1271 Yılı'nda vâkî olan bu eski Sultan'a yardım meselesini kendisinden habersiz olarak yapılmış gibi göstererek harekete geçen **Muîneddin Süleyman**, **Fahreddin Ali**'nin askerî gücünden çekindiği için önce O'nun oğlu **Tâceddin Süleyman**'ı, arkasından da buna itiraz eden **Fahreddin Ali**'yi hapsettirdi. Fakat **Fahreddin Ali**'nin en küçük oğlu kaçıp giderek Moğol hükümdarına durumu anlatması üzerine O'nun desteğiyle tekrar eski mevkiini elde edebildi. Uzun müddet Selçuklu Devleti'ne en üst kademeden hizmet etmiş bulunan **Fahreddin Ali**, İslâm târihinde yaptığı hayır müesseseleri ile meşhur olmuş ve halk arasında "**sâhib ata**" adıyla anılmıştır.

Diğer taraftan **Muîneddin Pervâne** ise, Moğollar'a

karşı can siperane mücâdele etmiş bulunan **Sultan Baybars** (1260-1277) gibi bir kumandana aleyhtarlığı ve bertaraf etmek istediği her rakibini O'nunla birlikte göstererek tasfiye etmesi sonunda Moğollar'ın en güvenilir bir adamı haline gelmiştir. Üstelik O, ikili oynayarak zaman zaman **Baybars**'a da müracaat ederek onları, Moğollar'ın Anadolu'dan sökülüp atılmaları için tahrik ediyordu. Bu durumun anlaşılması üzerine **Muîneddin Süleyman**, Moğollar'ın güvenini kaybederek itibarsız duruma düştü.

Anadolu'da Moğollar'a karşı cihad bayrağı kaldıran Hatiroğulları, **Baybars**'ı Anadolu'ya dâvet etmişlerdi. Bu sırada **Muîneddin Süleyman** Moğollar'la arasını düzeltmek üzere Han nezdine gitmiş bulunuyordu. Birçok Moğol beyi de O'nunla birlikte idi. Bu durumdan istifâde etmek isteyen Hatiroğlu **Şerefeddin**, Elbistan'da bulunan Memlük emiri **Bedreddin**'e müracaatla Karamanoğlu **Mehmed Bey**'i de iknâ ederek Niğde'de bir toplantı yaptıktan sonra 1276 Yılı Haziran'ında Kayseri'ye gelip buradaki Selçuklu beylerini de kendi yanına çekmeye başardı. Buna engel gördüğü **Muîneddin Pervâne**'nin taraftarı olan **Tâceddin Giv** öldürüldü. Civardaki Moğollar'ın öldürülmesi ve mallarının yağmalanması için harekete geçildi. Bir taraftan da gönderilen bir elçi ile **Sultan Baybars**'ın Anadolu'ya gelerek Moğollar'ın buradan çıkarılmasına yardımcı olması taleb edilmişti. Bu sebeple altı bin kişilik bir Memluk kuvvetinin Elbistan'a gelip Hatiroğlu **Şerefeddin**'in davasına katılması **Baybars**'ın da Anadolu'ya geleceği ümid ve ihtimâlini kuvvetlendirmişti.

Bu sırada Karamanoğlu **Mehmed Bey**'in kardeşlerinin ve bazı Türkmenler'in Moğollar'a saldırarak Ulukışla bölgesini korumakla vazifelendirilmiş olan iki yüz Moğol askerinin öldürülüp başlarının Niğde'ye gönderildiği habe-

ri alındı. Bu sırada **Muîneddin Pervâne**, bir kısım Moğol kumandanlarıyla birlikte geriye dönmüştü. Bunlar Hatiroğlu **Şerefeddin**'in merkez üssü olan Niğde'ye yöneldiler. **Şerefeddin**'in burada dört bin kişilik bir gücü vardı. Moğollar'a karşı koyamayacağını anlayınca Ulukışla'ya sığındı. Moğollar'dan korkan Ulukışla muhâfızı O'nu yakalayıp **Muîneddin Pervâne**'ye teslim etti. **Şerefeddin** ve beraberindeki birçok Türkmen beyi derhal idam edildiler.

Hatiroğlu **Şerefeddin**'in isyanı bu sûretle bastırılmışsa da Moğollar'ın, Selçuklu idârecilerine güvenleri büsbütün sarsıldı. Bu sırada Moğollar'a karşı birçok zafer kazanmış bulunan Memluk Sultanı **Baybars**, müslüman olan Anadolu Türklüğü'nü putperest Moğollar'ın tasallutundan kurtarmak için buraya bir sefer tertib etmeyi düşünmekteydi. Lâkin bölgede iki büyük devlet olan Moğollar ve Memluklar karşı karşıya gelmekten çekinmekteydiler. Hatiroğlu **Şerefeddin**'den bu hususta üst üste dâvet almış olan **Sultan Baybars**, Moğollar'la bir kere daha karşılaşmasının şart olduğunu düşünerek hazırlıklara başladı. Bu sırada Moğollar nezdindeki itibarını kaybetmiş olan **Muîneddin Pervâne** de gizliden gizliye O'nu Anadolu'ya dâvet etmekteydi.

Bu sebeple harekete geçen **Sultan Baybars**, ordusunu Haleb'de topladı. İkiyüzlü davranan **Muîneddin Pervâne**, Moğollar'la birlikte otuz bin kişilik bir kuvvetle **Baybars**'ı karşılamaya çıktı. İki tarafın öncü kuvvetleri arasındaki savaşı **Sultan Baybars** kazandı. O'nun **Giray** kumandasındaki üç bin kişilik ordusu Moğol öncülerini yenerek kısmen esir ettiler ve kısmen de katlettiler. Asıl ordular Elbistan ovasında karşı karşıya geldiler. Moğollar, Selçuklular'a güvenemediklerinden mâiyetlerindeki Gürcü ve Ermeni askerlerini ön plâna yerleştirdiler. Yapılan savaşta Moğollar mağlub olup bozguna uğradılar. Kaçanlar bile

kurtulamayıp kılıçtan geçirildiler. Geri plânda tutulup savaşa katılmamış olan Selçuklu askerleri ise, gönüllü olarak **Sultan Baybars**'ın ordusuna iltihâk ettiler. Savaşın kaderi anlaşılmaya başladığı sırada ikiyüzlü **Muîneddin Pervâne**, kendine sâdık adamlarla birlikte Tokat'a kaçtı.

Elbistan zaferinden sonra kuzeye yönelen **Sultan Baybars**, her yerde halkın sevinç gösterileriyle karşılaşıyordu. Herkes Moğollar'dan kurtulmanın sevincini yaşıyordu. Kayseri'de Selçuklu tahtına oturan **Sultan Baybars**, her tarafa fetihnâmeler göndererek zaferini bütün İslâm Âlemi'ne duyurdu. Bu sırada civardaki bütün emirler O'na bağlılıklarını arz için ya bizzat Kayseri'ye gelmiş ya da elçiler göndererek bağlılıklarını arzetmişlerdi. Bunlar arasında **Muîneddin Pervâne** bile vardı. **Sultan Baybars**, O'nu afvederek O'na eski mevkiini verdiyse de **Muîneddin Pervâne** Moğol korkusuyla bunu kabul etmedi.

Sultan Baybars'ın ordusu iâşe zorluğu ile karşı karşıyaydı. Üstelik vazifeleri de bitmişti. Bu sebeple **Sultan Baybars**, Kayseri'ye **Seyfeddin Çalış** isimli birini vâli tâyin ettikten sonra dönüşe geçti. Memleketine dönerken Şam'da vefât etti. **Sultan Baybars**'ın çekilmesinden sonra **Muîneddin Pervâne**, Moğol hükümdârı **Abaka Han**'a bir elçi göndererek olup bitenleri anlattırdı. **Abaka Han**, büyük bir ordu ile derhal harekete geçip Elbistan'a ulaştı. **Abaka Han** harb meydanında bir tek Selçuklu askerinin cesedi olmadığını görünce ihânete uğradığını anladı. Buraya dâvet ettiği **Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev** ve **Muîneddin Süleyman Pervâne**'den bunun hesabını sordu. **Muîneddin Süleyman**, her zamanki ikiyüzlülüğüyle **Sultan Baybars**'ın hareketinden haberdâr olamadığı gibi mâzeretlerle durumu yatıştırmaya çalıştı. Bu sırada **Sultan Baybars** Şam'a vâsıl olmuştu. Moğol Hanı O'nunla savaşı göze

alamayıp kendisine ağır ifâdeli bir mektup göndermekle iktifâ edip Kayseri'ye yöneldi. Kayseri Moğol askerlerince yağmalandı. Ahâlinin pek çoğu katliam edildi. **Abaka Han**, Moğollar'a karşı Hatiroğlu **Şerefeddin**'in başlattığı isyanda O'na yardım etmiş olmalarından dolayı Karaman bölgesini de yağmalatıp pekçok insan öldürdükten sonra **Muîneddin Süleyman** ve **Fahreddin Ali**'yi yanına alarak Azerbaycan'a yöneldi. Yola çıkmadan önce askerlerine rastladıkları bütün Türkmenler'in öldürülmelerini ve mallarının yağmalanmasını emretti. Han'ın veziri **Şemseddin Cüveyni**, halkın suçsuzluğunu ileri sürerek buna mâni olmak istediyse de mâni olamadı. Moğol Hanı'nın bu seferde iki yüz bin ilâ altı yüz bin Türkmen öldürdüğüne bir bu kadar da esir alındığına dâir kaynaklarda muhtelif rivâyetler vardır. Ancak öldürülen veya esir edilenler arasında hiçbir hristiyanın da bulunmadığı ayrıca belirtilmelidir.

Abaka Han, Azerbaycan'a döndüğünde **Muîneddin Pervâne**'nin Tokat'daki mallarına el konulmasını, iktâlarından olan Şebinkarahisar'ın da kendilerine teslimini istedi. **Muîneddin Pervâne**, bir kısım Moğol muhâfızlarla Şebinkarahisar'a gitti ve kale muhâfızına durumu bildirdi. Muhâfız O'nun Moğollar elinde esir olduğunu söyleyerek kalenin teslimini reddetti. Buna kızan Moğol Hanı, iyice **Muîneddin Süleyman**'ın aleyhine döndü. Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağ'a vardığında Elbistan savaşında öldürülen Moğol kumandanlarının yakınları bundan **Muîneddin Pervâne**'nin mes'ul olduğunu söyleyerek idam edilmesini istdiler. Zaten O'na kızgın olan **Abaka Han**, 1277 Yılı'nda otuz iki yakınıyla birlikte **Muîneddin Pervâne** ve arkadaşlarının başları kılıçla kesilerek öldürüldüler.

Bu sırada Karamanoğlu **Mehmed Bey** hâsıl olan boşluktan istifâde ederek beyliğinin arâzisini bir hayli genişlet-

meye muvaffak olduğu gibi Selçuklular'a karşı da zaferler kazanıp Konya'yı kuşatmaya muvaffak olmuştu. Şehirdeki Selçuklu beylerinin Tokat ve Kayseri'ye çekilmesi üzerine 15 Mayıs 1277 târihinde şehri ele geçirmeye muvaffak oldu. Tıpkı Moğollar gibi O da çarşı Pazar demeden her tarafı yağmalayıp şehri talan etti. Bu harekâta giriştiği sırada Kırım'da misafireten bulunan eski **Sultan II. İzzeddin Keykâvus**'un oğlu **Siyavuş Bey** de Karamanoğlu **Mehmed Bey**'in yanındaydı. Karaman beyi Konya'yı ele geçirince **Siyavuş Bey**'i başı üzerinde Selçuklu sancağı olduğu hâlde büyük bir merâsimle şehre soktu. O'nun önünde yer öpüp kendisine biat etti. Konya'nın bütün ileri gelenlerini de toplayıp onları zorla **Siyavuş Bey**'e biat ettirdi. Böylece **Siyavuş Bey**, tahta çıkarılarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı ilân edildi. Kapısında beş vakit mehter çalındı, adına hutbe okundu ve para basıldı. O, Karamanoğlu **Mehmed Bey**'i vezir ilân etti. Bütün Selçuklu ülkesine **Siyavuş Bey**'in sultanlığı duyurularak herkesten biat talebinde bulunuldu. Bu talebe Karahisar'da bulunan Sâhibataoğulları karşı çıkarak asker toplayıp Konya üzerine yürüdüler. Bunu haber alan **Siyavuş Bey** ve Karamanoğlu **Mehmed Bey** de emrindeki askerlerle onların üzerine harekete geçtiler. Akşehir'de gerçekleşen bir savaşta Sâhibataoğulları mağlub olup dağıldılar.

Konya'ya dönen Karamanoğlu **Mehmed Bey**, Moğollar'ın buraya bir sefer tertiblediklerini öğrenince altın ve gümüş, sahib oldukları kıymetli ne varsa alarak Akşehir'e doğru yola çıktılar. Bu sırada yaklaşan Moğollar da onları tâkib ediyorlardı. **Mehmed Bey** ve beraberindeki **Siyavuş Bey** Filobat'a sığındılar. Diğer taraftan Konya halkı Moğollar'dan önce Karamanlılar'a başkaldırıp şehri müdafaaya hazırlandılar. Karamanoğlu **Mehmed Bey**, Konya'ya

gelip Moğollar'a karşı müdafaa tertibi almak istediyse de, halkın muhâlefeti ve kendisine karşı askerî harekâta girişmeleri üzerine **Siyavuş Bey**'i de yanına alarak Ermenek'e çekilmek mecbûriyetinde kaldı. Bu sûretle **Siyavuş Bey**'in otuz yedi günlük uydurma saltanatı da nihâyete ermiş oldu. Arkadan yetişen Selçuklu ve Moğol ordusu Karamanlılar'ı Akdeniz'e kadar kovaladılar. Bu sırada kış mevsimi yaklaşmaktaydı. Pekçok şehir ve kasabasını kaybeden Karamanlılar, müstahkem mevkilere çekildiler. Onlar üzerine yürüyen **III. Keyhüsrev** Konya'ya, Moğollar ise, Tokat yakınındaki kışlaklarına çekildiler. Ertesi sene tekrar harekete geçerek Muş ovasına geldiler. **Siyavuş Bey**'i müstahkem kalelerden birinde güven altına alan Karamanoğlu **Mehmed Bey**, düşman hakkında bir keşif hareketi yaparken yakalanarak öldürüldü. Karamanlılar liderleri öldürülünce dağıldılar. Saklandığı kaleden çıkan **Siyavuş Bey**, etrafına toplanan bir takım Türkmenler'le mücâdeleye devam ettiyse de başarılı olamadı ve yakalanarak öldürüldü.

17- II. Mes'ud (1284-1296 ve 1302-1308) Devri

a- Birinci Defa Hükümdâr olarak Cülûsu

II. İzzeddin Keykâvus'un Moğollar'a mağlûbiyeti üzerine tahtını kaybederek Bizans'a sığındığı, orada Enez kalesine hapsedildiği bilâhare Altınordu Devleti hükümdârı **Berke Han** tarafından Kırım'a götürülerek orada misâfireten yaşayıp vefât etmiş olduğu evvelce hikâye edilmişti. **II. İzzeddin Keykâvus**, bütün bu mâceralı hayatı müddetince Selçuklu tahtını tekrar eline geçirmek husûsundaki emelinden vazgeçmemiş ve bu emeli adeta bir miras veya vasiyet gibi evlâdlarına bırakmıştı. **Sultan II. Mes'ud**, O'nun altı oğlundan biriydi. Kendisiyle birlikte Kırım'a götürülmüştü. **II. İzzeddin Keykâvus**'un Kırım'da 1280 Yılı'nda vefâtı

üzerine oğlu **Mes'ud** harekete geçerek Sinop'a geldi. Burada halk tarafından çok iyi karşılandı. Kayseri'ye intikal ederek buradaki Moğol kumandanlarıyla görüşen **Mes'ud**'u bunlar Moğol hükümdârı **Abaka Han**'a gönderdiler. Orada da iyi karşılanan **Mes'ud**'a **Abaka Han**, vesâyeti altındaki Selçuklu topraklarından Erzincan, Erzurum ve Sivas vilâyetlerini içine alan bir bölgeyi kendisine verip O'nu Sultan sıfatıyla Anadolu'ya gönderdi. Bu sırada **Abaka Han** ölmüş, yerine **Ahmed Teküdar Han** geçmişti. Cengiz'in kurduğu imparatorluk İlhanlı Devleti'ne dönüşmüş[137], bu

137 **İLHANLILAR (1256-1353)**

Moğol İmparatoru **Mengü Han**, 1253 Yılı'nda kardeşi **Hülâgû**'yu İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkaslar ve Anadolu'da fetihler yaparak zaptettiği yerleri "**ilhan**" yani "bilge hükümdârı" sıfatıyla idâre etmek üzere vazifelendirmiş olmasından dolayı O'nun kurduğu devlet 1295 Yılı'ndan itibâren tam müstakil hâle gelerek târihte "İlhanlılar Devleti" adıyla anılmıştır.

Zulümde ceddi **Cengiz**'i bile geçen **Hülâgû**, yüz otuz bin kişilik ordusuyla Moğollar'ın başşehri olan Karakurum'dan hareketle fethine memur edildiği coğrafyada, karşısına çıkan her engeli yakıp yıkarak önce Alamut Kalesi'nde yuvalanan Bâtınîler'i bertaraf etmiştir. Bu başarı üzerine 1256 Yılı'nda kendi adına bastırdığı paralarla İlhanlı Devleti'ni kurduğunu ilân etmiş, sonra da 1258 Yılı'nda Bağdad'ı işgâl ederek Abbasi Hilâfeti'ne son vermiştir. Arkasından Irak, Azerbaycan ve Suriye'yi kâmilen ele geçirmiştir. Bu sırada Selçuklular zaten Moğollar'ın tâbii durumundaydılar. O, ağabeyi **Mengü Han**'ın ölümü münasebetiyle Karakurum'a döndüğü sırada Moğollar'ın **Ketboğa Noyan** kumandasındaki ordusu 1260 Yılı'nda Ayn-ı Câlut Savaşı'nda Memluklar'a yenilmiş ve bu sûretle Filistin ve Kuzey Irak, Moğollar'dan tahliye edilmişti.

Hülâgû'nun vefâtından sonra O'nun kurduğu devletin başına oğlu **Abaka Han** geçti. Ancak bu tâyin büyük Moğol Hanı tarafından tasdiki beş yıl kadar geciktirildiğinden ancak böyle bir gecikmeyle İlhanlı Hanı olabildi. Doğusunda Çağatay Hanlığı, batısında ise Altınordu Devleti ve Memluklar'la mücâdeleye girişti. Çağatay Hanlığı (1227-1370), **Cengiz**'in oğullarından **Çağatay Han** tarafından kurulmuş olan diğer Moğol Devleti idi. **Çağatay** da babası gibi müslümanlara karşı zulümleriyle meşhurdur. Bu sebeple O da **Cengiz** ve **Hülâgû** gibi Müslümanların hâfızasından asırlarca silinmeyecek olan zulümleriyle bilinmekte-

devletin başına geçen **Teküdar Han** da İslâmiyet'i kabul ederek **Ahmed** ismini almıştı. Bu yeni han teb'asını da Müslümanlığa sokmaya çalışmış ve Moğollar'ın eski siyâ-

---

dir. **Abaka Han** da babası **Hülâgû** gibi budistti. Moğollar'ın evvelce anlatılmış olduğu gibi Elbistan Savaşı'da Memluklar'a yenilmesi üzerine 1277 Yılı'nda çıktığı Anadolu seferinde icrâ ettiği zulümlerle yüz binlerce müslümanı katletmiştir. Tuhaftır ki, bu derecede İslâm düşmanı olan **Abaka**'nın 1282 Yılı'nda ölümü üzerine İlhanlı tahtına geçen O'nun kardeşi **Teküdar Han, Ahmed** adını alarak müslüman oldu. Fakat seçtiği dini teb'asına kabul ettiremeden **Abaka**'nın büyük oğlu **Argun** tarafından tahttan indirilerek öldürüldü. Argun Han'ın genç yaşta ölmesiyle O'nun yerine 1291 Yılı'nda **Geyhatu** hükümdâr oldu. O'nun döneminde de İlhanlı-Memluk mücâdelesi devam etti. Eğlenceye düşkün olan **Geyhatu** zamanında İlhanlı Devleti mâlî müzâyakaya düçâr olduğundan târihte ilk defa kâğıt para bastırarak madenî paraların tedâvülü yasaklandı. Ancak karşılaşılan aksülameller sebebiyle dört ay sonra bu tatbikattan vazgeçildi. **Geyhatu** da budist olmasına rağmen müslüman bir kadınla evli bulunduğundan Müslümanlar'a karşı mutedil davrandı. Buna rağmen öldürülerek yerine **Hülâgû**'nun torunlarından **Baydu** geçirildi. **Baydu** uzun müddet hüküm süremedi. **Argun Han**'ın oğlu **Gazan** tarafından öldürüldü. Tahta geçen Gazan Han, yüz bin askeriyle birlikte müslüman oldu. İslâmiyet'i devletin resmî dini olarak ilân etti. **Gazan Han**, İlhanlı Devleti'nin gerçek kurucusu sayılır. Zirâ mâlî sıkıntıları hallederek ülkeyi huzura kavuşturduğu gibi karşılaştığı birçok isyanları bastırmış ve devlet teşkilâtını islâmî esaslara göre yeniden tesis etmiştir.

O'nun 1304 târihinde ölümü üzerine İlhanlı tahtına kardeşi **Olcaytu** geçti. Zayıf bir şahsiyeti olmasına rağmen ağabeyisinin tesis ettiği huzur ve sükûn O'nun zamanında da devam etti. Meşhur târihçi **Reşid-üd-din**, "Câmî-üt-Tevârih" isimli eserini **Olcaytu** zamanında yazmış ve O'na takdim etmiştir.

1316 Yılı'nda **Olcaytu**'nun ölümü üzerine İlhanlı tahtına **Said Bahadır Han** geçti. O'nun zamanında Emir **Çoban**, Anadolu'da çıkan birçok isyanı bastırmış olduğu gibi doğuda da zaferler kazanarak ülkenin sınırlarını genişletti. 1323 Yılı'nda Memluklar'la bir sulh anlaşması yapılarak, devam eden husûmet sonlandırıldı. **Ebû Said**, babası **Olcaytu** zamanında devletin resmî mezhebi haline getirilmiş olan Şiîlik'i terk ederek, Sünnîlik'i hâkim kıldığı gibi İslâmiyet'in yayılması için dahi pek çok gayret sarfetmiştir.

Ebû Said'in 1335 Yılı'nda henüz otuz yaşında iken ölmesi veya başka

setini terkederek İslâm kardeşliği esâsı üzerinde bir siyâset takibine başlamıştı.

Hatta bu maksadla güzel düşünceler ihtivâ eden bir mektupla Memluklar'a müracaat edip sulh teklifinde bulunduğu bilinmektedir.[138] O, Selçuklu ülkesini **III. Keyhüsrev** ve **II. Mes'ud** arasında paylaştırdı. **III. Keyhüsrev** bu taksime râzı olmayarak **Ahmed Teküdar** nezdine gitmeye karar vermişse de O'nun teb'asına Müslüman olması husûsunda yaptığı baskılar neticesinde çıkan kargaşada 1284 Yılı'nda öldürülmüş ve yerine tam tersi bir siyâsete yönelmiş bulunan **Argun Han** geçmiş olması sebebiyle bu seyahatten vazgeçti.

Zirâ **Argun Han**, İslâm karşıtı bir Moğol olarak **Ahmed Teküdar**'la saltanat mücâdelesine giriştiği sırada **III. Keyhüsrev, Argun Han** tarafını tutmuştu. Buna rağmen **Argun Han** da rakibinin tercihini kabul ederek **Mes'ud**'un sultanlığını tasdik etti. Bu sebeple 1284 Yılı'nda önce Kayseri'de sonra da Konya'da cülûs merâsimleri tertib olunarak **II. Mes'ud**, Anadolu Selçuklu Sultanı olarak ilân olundu. Devletin ileri gelenleri O'na biat ettiler. İlhanlılar'ın Karamanlılar'ı Konya'dan çıkararak Akdeniz sahillerine kadar evvelce anlatılmış olan kovalanmaları bu sırada olduğu için bu hareket **Sultan Mes'ud**'u güçlendirmiş ve ülkede yeniden huzur ve sükûnet teessüs etmiştir.

Bununla beraber **Sultan Mes'ud**, Selçuklu tahtında bir gölgeden ibâret kalmış ve idâre putperestlikte inat eden İlhanlı hükümdârı **Argun Han**'ın Konya'da **Sultan**

---

bir iddiaya nazaran zehirlenerek öldürülmesi üzerine İlhanlı Devleti parçalandı. Zirâ O, vâris bırakmamıştı. Mahallî idâreciler birer birer istiklâllerini ilân ettiler. Bu sûretle parçalanan İlhanlı Devleti'nin toprakları üzerinde Celâyirliler, Karakoyunlular, Muzafferîler, Horasan Serbedârileri ve Eretnaoğulları gibi beylikler ortaya çıktı.

138 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.577

II. Mes'ud nezdinde bulunan kumandanlar elinde kalmıştır. **Argun Han**, islamî bir siyâset tâkib eden ve bu sûretle Moğol zulümlerinin izlerini silmeye çalışan **Ahmed Teküdar**'ın bertaraf edilmesinden sonra eski Moğol siyâsetine daha şedid bir sûrette devam etmek kararında olduğundan 1285 Yılı'nda yirmi bin kişilik bir Moğol ordusunun kardeşi **Geyhatu** kumandasında Anadolu'ya sevketmiştir. Önce Erzincan'a gelen **Geyhatu**, 1286 Yılı'nda Sivas ve Kayseri üzerinden Aksaray'a geldi. Sonra Konya üzerine yürüdü. Burada **Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî** ile karşılaşan, O'nun nasihatleriyle güçlükle sâkinleştirilip, zulmündeki şiddet azaltılabildi.

Bu sırada idi ki, **Keyhüsrev**'in anası, **Sultan Mes'ud**'un Konya'da bulunmamasından istifâdeyle devletin **Keyhüsrev**'in iki oğlu arasında paylaşılmasını istedi. Bu maksadla çıkan kargaşada pek çok insan telef oldu. Bu sırada, evvelce nakledilmiş olduğu üzere Karamanlılar, Konya'ya karşı harekete geçmişlerdi. Konya halkı silâhlanmış, bu defa **Gıyâseddin Keyhüsrev**'in evlâdları adına şehri müdafaaya karar vermişlerdi. Hatta o çocukları 15 Mayıs 1285 târihinde tahta çıkardılar ve sultan ilân ettilerse de **Sâhibata** kumandasında gelen Selçuklu askerleri bu duruma son verip **Keyhüsrev**'in anasını ve sultan ilân edilen iki çocuğu ele geçirip **Argun Han**'a gönderdi. **Argun Han** yaptırdığı tahkikatla bu çocukların **Keyhüsrev**'e âid olmadığı sabit oldu. Bunlar analarıyla birlikte öldürülerek başları, onları destekleyen Türkmenler'e gönderildi.

Sâhibata dirayetli bir vezirdi. Muhataralı bir devirde Moğollar'ı kızdırmadan Selçuklu Devleti'ni ayakta tutmaya çalışıyordu. Moğollar'ın taleb ettikleri ağır vergiler sebebiyle halk fakirleşmişti. Bunların hafifletilmesi için çok uğraştı. Bundan dolayı Tebriz'de **Argun Han** tarafından si-

gaya çekildi. Merâmını anlatmakta güçlük çeken **Sâhibata**, Tebriz'den Konya'ya hasta olarak döndü ve 1288 Yılı'nda vefât etti.

O'nun ölümü üzerine yerine **Fahreddin Kazvinî** geçirildi. Bu muhteris vezir Moğollar'a hoş görünmek için vergi arttırımında bulunduğu gibi devletin bütün ciddî makamlarına kendi adamlarını tâyin etti. İdâre âdeta Moğol asıllı kumandanların tamamen eline geçmiş bulunmaktaydı. **Fahreddin Kazvinî**, Moğollar'a vaad ettiği ağır vergiyi ödeyebilmek için halka zulmediyor, taleb edilen vergiyi ödeyemeyenler ağır bir işkenceden geçiriliyordu. **Mücirüddin Emir Şah** adında bir diğer devlet adamıyla birlikte Moğolları memnun edecek derecede vergi toplamak maksadıyla halka zulmeden bu adamlar taahhüdlerini ifâ edemez bir duruma gelince **Argun Han** tarafından Tebriz'e çağırıldılar. Burada 1291 Yılı'nda **Fahreddin Kazvinî** öldürüldü, **Mücirüddin Emir Şah** ise **Kudbeddin Şirâzî**'nin şefaati sâyesinde güçlükle hayatını kurtarabildi.

İlhanlılar, **Fahreddin Kazvinî**'nin yerine yahudi asıllı **Ahmed Lâkûşî**'yi vezir yaptılar. O'nun zamanında Moğollar baskılarını daha fazla artırdılar. Vergi vermek güçlüğü içindeki halkın elinde ne buldularsa yağmaladılar. Anadolu'ya tam bir huzursuzluk hâkim oldu. O'nu tâyin eden İlhanlı veziri **Saadüddevle** idi ki, O da yahudi asıllıydı. İlhanlı hükümdârı **Argun Han**'ı avucunun içine alan bu İslâm düşmanı vezir, civarda ne kadar seçkin müslüman idâreci varsa onların listesini yapmış, herbirini birer bahaneyle kendisi gibi şedid bir İslâm düşmanı olan **Argun Han**'a öldürttürerek birer birer ortadan kaldırmıştı. Hatta emirlerine ihtiyatla itaat eden bazı İlhanlı kumandanları bile O'nun tarafından öldürülmekten kurtulamıyorlardı. İlhanlı Devleti o hâle gelmişti ki, Han'ın huzuruna girebilmek ade-

ta sırf aslen yahudi olan insanlara münhasır bir hâle gelmişti. Bu sebepleydi ki, birçok ileri gelen İlhanlı kumandanı O'nun aleyhine birleşerek nihâyet **Argun Han** tarafından öldürülmesini temin edebildiler. O bertaraf edilmiş olmakla beraber, müslüman veya Moğol pek çok insanı öldürtmüş olmasından dolayı İlhanlı Devleti bünyesinde dahi bir iç huzursuzluk çıkmıştır ki, bu huzursuzluk o devletin belli başlı bir inkıraz sebebidir.

1291 Yılı'nda **Argun Han**'ın vefâtı üzerine İlhanlı tahtına kardeşi **Geybatu Han** geçti. O da ağabeyinden farksız bir sûrette 1295 Yılı'na kadar bu devlet teb'ası ve tâbilerini zulüm altında inim inim inletti. Üstelik eğlenceye düşkün bir adamdı. Karabağ'da yeni bir şehir kurmak uğruna hazineyi boşalttı. İlhanlı Devleti de Selçuklular gibi mâlî sıkıntıya sürüklendi. Bunun üzerine o zamanda Çin'de tatbik edilmekte olan bir usûlle kâğıt para bastırdı. **"Çav"** adı verilen bu para halk nezdinde rağbet görmedi. Ticâretin tamamen durması üzerine kâğıt parayı kaldırdıysa da mâlî sıkıntıları bertaraf edilemediğinden bir isyana öncülük eden **Baydu** tarafından 1295 Yılı'nda boğdurularak ortadan kaldırıldı.

Bu sırada had safhaya ulaşan mâlî kriz sebebiyle Selçuklu ülkesinde de bir karışıklık çıktı. Kastamonu havâlisinde hükümrân olan Çobanoğulları aynen **Sultan II. Mes'ud** gibi Kırım'dan Anadolu'ya gelen **II. İzzeddin Keykâvus**'un oğlu **Kılıç Arslan**'ı sultan ilân ederek herkesi O'na tâbi olmaya dâvet ettiler. **Sultan Mes'ud**'un Moğollar karşısındaki pasifliğine O'nunla bir çare bulunabileceği düşüncesiyle bazı beyler O'nun etrafında birleştiler. Bu gelişme üzerine İlhanlı hükümdârı **Geyhatu**, **Sultan Mes'ud**'a gönderdiği bir yardım kuvvetiyle Çobanoğlu **Yavlak Arslan**'a karşı harekete geçmelerini emretti. **Yavlak Arslan**, Karaman

ve Menteşe beylikleriyle beraber hareket ediyordu. Ayrıca Moğol zulmünden bıkıp usanmış olan birçok Türkmen beyi de onların etrafında toplanmıştı. **Sultan Mes'ud** kumandasındaki Selçuklu-Moğol ordusu düşmanlarına yaklaştıkları zaman onların sayıca çok olduklarını öğrenerek İlhanlı Hanı'ından ek kuvvet talep ettilerse de bu gelmedi. Türkmenler, bu ordunun öncü kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Hatta bazı kumandanlarla bu arada **Sultan Mes'ud**'u dahi esir aldılar. Lâkin Selçuklu-Moğol ordusunun asıl büyük kitlesine kumanda eden **Giray** kısa zamanda vaziyete hâkim olarak Türkmenler'e âni bir baskın yaptı. Mağlûbiyeti galibiyete çevirerek birçok Türkmen'i kılıçtan geçirdi. Çobanoğulları'nın reisi **Yavlak Arslan** ile birlikte O'nun sultan ilân ettiği **Kılıç Arslan** da öldürüldü. Türkmenler bozgun hâlinde Kastamonu'ya çekilip müdafaa tertibatı aldılar. Selçuklu-Moğol müşterek ordusu Kastamonu'yu muhâsaraya cesâret edemeyerek geri çekildi.

1295 Yılı'nda İlhanlı hükümdârı **Geyhatu** vefât etti. Yerine **Baydu** geçti ise de kötü idâresi yüzünden bir yıl sonra tahttan indirilerek onun yerini **Gazan Han** aldı. **Gazan Han, Baydu** ile giriştiği mücâdeleyi kazanarak İlhanlı tahtına geçtikten sonra aynen **Ahmed Teküdar** gibi İslâmiyet'i kabul etti. Büyük bir şahsiyeti olan **Gazan Han**, selefi **Ahmed Teküdar**'ın âkıbetini dikkate alarak, karşılaşacağı aksülamellere karşı tedbirli hareket etti. Moğollar'a âid bütün Budist mâbedlerini yıktırarak yerlerine câmi inşâ ettirdi. Temin ettiği hocalarla halkın İslâmiyet'i öğrenmesine büyük bir gayret sarfetti. Bununla beraber bu gâyesini gerçekleştirmek maksadıyla pek çok adam öldürdü ve devlete yeniden islâmî bir düzen kazandırdı. Lâkin O'nun bu hareketini Anadolu dâhilinde bulunan Moğol kumandanlarının birçoğu tasvib edip kendisine ayak uydurmadılar. Hat-

ta O'na karşı isyan ederek bu isyanlar sebebiyle yerli halkın bir kere daha ezilmesine sebep oldular.

Gazan Han 1296 Yılı'nda **Toğaçar** adındaki güvenilir bir adamını Anadolu'ya umûmî vâli sıfatıyla gönderdi. O daha evvel de Anadolu'da bulunmuştu. Buranın ahvâline vâkıftı. Buna rağmen **Gazan Han**'ın tâlimâtlarına riâyet etmeyerek halka eski alışkanlıklarıyla zulmetti. Bu durumu öğrenen **Gazan Han,** O'nun öldürülmesini plânladı. **Toğaçar** bunu haber alarak Sivas'a çekilmişse de diğer bir İlhanlı kumandanı olan **Buldu** tarafından yakalanarak öldürüldü. Ancak **Buldu** da bölgedeki itibarına güvenerek **Gazan Han**'a itaatten ayrıldı ve isyan etti. **Gazan Han,** O'nu te'dib için Anadolu'ya otuz bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu ordu Kırşehir'in Malya ovasında **Buldu**'yu mağlub etti. Beyşehir'e kaçan **Buldu** yakalanarak Tebriz'e gönderildi ve burada idam edilerek ortadan kaldırıldı. Fakat bununla birlikte **Gazan Han**'a karşı isyanlar nihâyete ermedi. Bu defa da **Buldu**'yu mağlub eden ordunun kumandanı **Sülemiş**'in isyanıyla karşılaşıldı. Halbuki o sırada **Gazan Han,** Memluk Devleti üzerine bir sefer plânlamıştı. Çünkü Memluklar, İlhanlılar'a karşı 1297'de Diyarbekir'i ele geçirerek meydan okumuşlardı.

Bu sefer dolayısıyla **Gazan Han, Sülemiş**'e emrindeki askerlerle kendisine katılmasını emretti. Fakat O, isyan bastırmaktaki rolü dolayısıyla kendine güveni artmış ve İlhanlılar'ın Anadolu dâhilindeki topraklarına sahib olmayı ve hatta bu sûretle kendi, devletini kurmayı düşündüğünden bu dâvete icâbet etmeyerek isyan etti. İşte bu sebeple **Gazan Han,** Mısır seferinden vazgeçerek **Sülemiş** üzerine yürüdü. 16 Mart 1298'de otuz beş bin kişilik bir ordu ile İlhanlı ordusunun üzerine gelmekte olduğunu öğrenen **Sülemiş,** bu sırada kuşatmakta olduğu Sivas'ı terk ederek

Erzincan Akşehir'ine geldi ve **Gazan Han**'ın ordusuyla savaşa tutuştuysa da askerlerinin bir kısmı Han'ın tarafına geçmesiyle mağlub oldu. **Sülemiş** beş yüz atlısıyla Suriye istikametine kaçtı ve burada da durmayarak Kahire'ye gitti. Burada iyi karşılanan **Sülemiş**, Mısır'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle tekrar Anadolu'ya döndü. Akça derbendi denilen mevkide Moğol ve Ermeni müşterek kuvvetleriyle yaptığı çarpışmada mağlub olup bu defa Ankara istikametinde kaçtı. Fakat yakalanarak 1298 Eylül'ünde Tebriz'e götürüldü. Burada bir meydanlıkta toplanan halkın gözü önünde öldürüldü ve cesedi yakıldı.

Evvelce anlattığımız **Baydu**'nun isyanından sonra **Sultan Mes'ud** tahttan indirilmiş ve yerine geçirilecek hânedân mensubu biri bulunamadığı için Selçuklu tahtı iki yıl müddetle boş kalmıştı. Bunun neticesi olarak Selçuklu ülkesi ileri gelir kumandanlar arasında dörde taksim edilmişti. Fakat bu kumandanlar da İlhanlılar'a verilecek vergiyi temin edebilmek için halkı vergi yükü altında inim inim inletmiş ve vergi toplayabilmek için her türlü zulmü irtikâb etmişlerdi. Bunların zulmünü gören **Gazan Han**, 1296 Yılı'nda bu dörtlü idârenin fenalığını görerek buna bir son verebilmek maksadıyla 1298 Yılı'nda **III. Alâaddin Keykubat**'ı Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı ilân etti. Bu sûretle dörtlü idâreye son veren **Gazan Han**, 1298 târihinde Anadolu Selçuklu Devleti nezdine vezir **Nizâmeddin Yahya**'yı vergi toplama işini bir düzene sokmak vazifesiyle gönderdi. Vezir **Nizâmeddin Yahya**, İlhanlılar nezdinden pekçok insanı beraberinde Anadolu'ya götürdü. Bütün ülke dâhilinde vergi toplama işini bunlarla düzene sokacaktı. Fakat ehil kimseler seçmemiş olacak ki, bu sırada **Gazan Han**'la görüşmek üzere Erzincan'a gelmiş bulunan **III. Alâaddin Keykubat, Nizâmeddin Yahya**'nın beraberin-

deki adamlar tarafından soyuldu. Beraberinde mal mülk nâmına ne varsa gasbedildi.

Ancak sadece beraberindekiler değil vezir **Nizâmeddin Yahya** da devlet adamı veya tüccar olarak kalburüstü kim varsa çeşitli bahânelerle vergi veya ceza adı altında halkı bir kere daha soyup eski Moğol zulmünü devam ettirdi. O'nun vergi toplamak üzere çeşitli Selçuk vilâyetlerine gönderdiği mültezimleri de aynı tarzda hareket ettiler. Bunun üzerine Selçuklu ileri gelirleri O'nu **Gazan Han**'a şikâyet ederek icra ettiği mezalimi anlattıklarından **Gazan Han** tarafından idam edildi.

Bu hâdiseden az bir zaman sonra 1304 târihinde **Gazan Han** vefât etti. İlhanlı tahtına **Olcaytu** geçti. **Olcaytu** da Anadolu'daki vergi işlerini düzene sokmak için 1305 Yılı'nda **İrencin Noyan**'ı memur etti. **İrencin Noyan** da **Nizâmeddin Yahya**'nın yolundan yürüyerek ağır vergilerle halkı bir kere daha ezdi. Bu hareketlere karşı çıkan pekçok insanı öldürdü. Bu sûretle Anadolu Selçuklu Devleti bünyesindeki kargaşa devam ettiğinden buna karşı başkaldıran Karamanoğulları Konya'yı işgâl ettiler. **Olcaytu Han** buna sebep olduğu için **İrencin Noyan**'ı geri çağırarak 1314 târihinde aynı maksadla **Emir Çoban**'ı Anadolu'ya gönderdi. **Emir Çoban** ordusuyla Karabük'e geldiğinde birçok Türkmen beyi hediyelerle gelip O'nun şahsında İlhanlı Devleti Hanı'na bağlılıklarını arz ettiler ve kendilerine yapılmış olan zulümleri hikâye ettiler.

Böylece Anadolu'da vergi adâleti sağlanacağından ümitvar olan Türkmenler'in de kendisine iltihâkından sonra 1314 Yılı Ocak ayında Konya'yı Karamanoğulları'nın elinden almaya muvaffak oldu. **Olcaytu Han, Emir Çoban**'ı Anadolu'ya gönderirken Malatya'yı kendisine mâlikâne olarak vermişti. Burada üstlenen Moğollar sık sık Memluk

hududlarına tecâvüzde bulunduklarından Mısır sultanı 1315 Yılı Nisan'ında Haleb nâibi **Seyfeddin Tengiz** kumandasında bir orduyu Malatya'ya gönderdi. Bu ordu Müslüman veya putperest Moğol demeden halkı katliam edip mallarını yağmalamıştır. Şehirde birçok yangın çıkararak harâbeye çevirdikten sonra çekildiler. O sırada Konya'da bulunan **Emir Çoban**, Malatya'nın imdadına koşmuşsa da geç kalmış ve buraya iki bin kişilik bir muhâfız kuvveti bıraktıktan sonra ordusuyla Tebriz'e dönmüştür.

1316 Yılı'nda **Olcaytu Han** vefât etmiş, yerine oğlu **Ebû Said** han oldu. Lâkin devletin asıl gücü **Emir Çoban**'ın eline geçmiş, O da bu devletin eyâletlerinin idâresini oğulları arasında taksim etmişti. Bunlardan biri olan **Timurtaş**, Anadolu umûmî vâlisi olmuş, o vazifesine gelirken meşhur vezir **Reşîdüddin**'in oğlu **Cemâleddin**'i de mâlî işlere bakmak üzere beraberinde getirmişti. Aynı zamanda mühim bir târihçi olan **Reşîdüddin**'in aslen Yahudi olduğu malumdur. 1318'de idam edilen **Reşîdüddin** gibi oğlu da ırkî husûsiyetleri sebebiyle mâliye işlerine vâkıf biriydi. **Timurtaş**, Anadolu'ya büyük bir ordu ile hareket etmiş ve ilk olarak Sakarya dolaylarına gelmiştir. Moğollar'a karşı Anadolu'da en güçlü mücâdeleyi vermiş olan Karamanoğulları 1320 Yılı'nda Konya'yı yeniden ele geçirmişlerdi. **Emir Timurtaş**, ilk iş olarak bu Selçuklu merkezini onlardan geriye aldı. Kendisini Selçuklu Devleti'nin vârisi ilân ederek Akdeniz'e kadar hâkimiyetini tesis etti. Moğollar'dan nefret eden Türkmenler'le de savaşarak Antalya'da hâkim olan Hâmidoğulları ve Beyşehir'deki Eşrefoğlu **Süleymanşah**'ı, aynı şekilde Bizans hududlarındaki Germiyan Beyliği'ni kendine bağlamayı başardı. Orta Anadolu'da kurulmuş olan Uygur asıllı Eretna Beyliği'ni de kendine tâbi kılarak **Ertene Bey**'i Karahisar kuşatmasıyla vazifelendirdi.

Emir Timurtaş gâyet dindar bir insandı. Şer'î emirlere riâyeti sağladı. **Hz. Ömer**'in Kudüs'ü fethinden sonra tatbik ettiği üzere idâresi altındaki Yahudi ve Hristiyanların farklı kıyafetlerle bulunmaları mecburiyetini getirdi. O'nun on yıl süren hâkimiyeti esnasında Anadolu'da huzur sükûn ve birlik teessüs etti. Bundan cesâret alarak 1322 Yılı'nda **"âhir zamanın kurtarıcısı"** olarak bilinen **"mehdi"** olduğunu ilân etti. Metbûu olan İlhanlı hükümdârı **Ebû Said Han**'a bağlılıktan ayrılarak istiklâlini ilân etti. Hatta Memluk sultanına müracaat ederek **Ebû Said**'in hâkimiyetine bir son vermek için O'nunla savaşmak üzere yardım talebinde bulundu. Hâlbuki İlhanlı Devleti'nin asıl hâkimi **Ebû Said** değil, O'nun babası **Emir Çoban**'dı.

İlhanlı Devleti yıkılırsa bunun altında **Ebû Said**'den evvel **Emir Çoban** kalacaktı. Bu durumda **Emir Çoban, Ebû Said Han**'ı oğlunu cezalandırmak için Anadolu üzerine bir sefer tertiblemeye ikna etti. İlhanlı ordusu Anadolu'ya yürüyünce, baba-oğul arasındaki bir savaşı doğru bulmayan din âlimleri araya girerek kan dökülmesini önlediler. **Emir Çoban**, oğlunu **Said Han**'a teslim ettiyse de O, **Timurtaş**'ı bağışlayıp itaatini aldıktan sonra kendisini tekrar Anadolu vâliliğine tâyin etti.

Bu defa İlhanlılar'a bağlı olarak Anadolu'da faaliyet gösterirken 1327 Yılı'nda babası **Emir Çoban**'ın **Said Han**'la arası açılması sebebiyle İlhanlı Devleti'nde bir iç savaş başladı. **Emir Çoban** bu kargaşa sırasında aleyhine faaliyet gösteren diğer oğlu **Dımaşk Hoca**'yı öldürttü. Bunu haber alan **Timurtaş** kendisinin de aynı âkıbete uğrayacağını düşünerek devletin bütün hazinesini yanına alarak 1328 Yılı'nda Mısır sultanına sığındı. Önce iyi bir muameleyle karşıladıysa da 22 Ağustos 1328 târihinde İlhanlı Devleti Hanı'nın Kahire'ye gönderdiği elçilerin talebi

üzerine orada idam edildi. O'nun bu sûretle bertaraf olması Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyetinin zaafa uğramasına ve 1335 Yılı'nda **Said Han**'ın ölümüyle İlhanlı Devleti'nin yıkılması neticesinde büsbütün ortadan kalkmasına müncer olmuştur.

18- II. Gıyâdeddin Mes'ud Devri ve Yıkılış

Moğol istilâları ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin iç düzeni düzeltilmesi kaabil olmayacak bir sûrette bozulmuştu. O derecede ki, saltanatı elde edenler bunu ancak İlhanlı hanlarının tasvibiyle elde edebiliyor ve bütün değişiklikler hanın tâlimâtı veçhiyle gerçekleşebiliyordu. 1285 Yılı Şubat başlarında bu sûretle tahtı elde eden **II. Mes'ud**, evvelce isyanını naklettiğimiz **Baldu**'nun tazyikiyle 1296'da tahtından indirilip Hemedan'a sürülmüştü. Sonradan 1302 târihinde yine İlhanlılar'ın desteğiyle ikinci defa olarak tahta geçti fakat bu da uzun sürmedi. Evvelce anlatılmış olduğu üzere O'nun tahtı kaybetmesinden sonra Selçuklu ülkesi emir **Çoban Bey**'in dört oğlu arasında taksim edilmiş, bu dörtlü idâre de **Gazan Han** tarafından **III. Alâaddin Keykubat**'ın 1298'de sultan ilân edilmesiyle nihâyete ermiştir. **Sultan Alâaddin Keykubat, Gazan Han** tarafından İsfehan'a sürgün edilmiş, yolda kendi adamlarından biri tarafından sûikaste mâruz kalıp yaralanmış ve 1302 târihinde ölmüştür.

O'nun bu sûretle ölümü üzerine Hemedan'da **Gazan Han** nezdinde bulunan **II. Mes'ud** Selçuklu tahtına geçirilmiş fakat O'nun sultanlığı sadece bir ünvandan ibâret kalmıştır. Altı yıl sonra 1308 târihinde **Sultan Mes'ud** vefât etmiş, yerine **III. Keyhüsrev**'in oğlu **V. Kılıç Arslan** geçmiştir. O da bir müddet sırf bir isim olarak sultanlığını devam ettirebilmiş olmakla beraber 1318 Yılı'ndaki vefâ-

tıyla Anadolu Selçuklu Devleti târihe intikal edip ortadan kalkmış ve bu devletin mirası yeniden feodal bir nizam kazanmıştır. Bu sûretle teşekkül eden beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği yükselip yeniden Anadolu Türk-İslâm Birliği'ni kurana kadar Selçuklu mirası aşağıdaki şekilde feodal bir yapı olarak devam etmiştir.

1- Söğüt civârında Osmanlı Beyliği (1299-1922),

2- Kütahya ve dolaylarında Germiyan Beyliği (1283-1428),

3- Konya dolaylarında Karaman Beyliği(1250-1487),

4- Göller bölgesinde Menteşe Beyliği(),

5- Manisa'da Saruhan Beyliği (1313-1410),

6- Balıkesir ve Çanakkale taraflarında Karesi Beyliği (1299-1361),

7- Kastamonu ve Sivas dolaylarında Çandaroğulları Beyliği (1292-1461),

8- Isparta dolaylarında Hâmidoğulları Beyliği (1301-1423),

9- Antalya'da Tekeoğulları Beyliği (1321-1423),

10- Orta Anadolu'da Eretna Beyliği (1335-1381)

ilh. Gibi beylikler her biri Selçuklular'ın yerini almak için kıyasıya birbirleriyle mücâdele etmişler ve bundan doğan huzursuzluklar, yüzünü Bizans'a çevirerek bu kardeş kavgasına katılmayan Osmanlı Beyliği'nin sür'atli yükselişiyle bertaraf edilebilmiştir. Selçuklu'nun yerini almak husûsunda en hırslı beylik olan Karaman Beyliği bu uğurda Papalık'la teşrik-i mesâî etmeye kadar hırslı olduğu hâlde hepsinden daha uzun müddet yaşasa da emeline muvaffak olamamış, Selçuklu mirasına Asya ve Avrupa'da yeni memleketler ilâve ederek **"İslâm Temsilciliği"** mevkiine yükselmek şeref ve itibârı sevk-i kadere ilâveten bu

beyliğin ard arda iş başına geçen fevkaddehâ şahsiyetleri sâyesinde Osmanlı'ya nasib olmuştur. Bu devre tarihte **"Tevâif-i Mülûk Devri"** denir ki, buna nihâyet vererek İslâm târihinin en azametli devletini kuran Osmanlı tarihi anlatılırken, beyliklerin maceraları da kısaca ve mecburen anlatılacağı için burada bu kadarla iktifâ ediyoruz.

III- SELÇUKLULAR'IN DEVLET YAPISI İLE İLİM VE MEDENİYETTEKİ MEVKİLERİ

A- DEVLET TEŞKİLÂTI

Gerek Büyük Selçuklu Devleti ve gerekse Anadolu Selçukluları'nda başlangıçtan nihâyete kadar Oğuzlar'ın daha evvel kurdukları devletlerde cârî olan an'anevî usuller devam ettirilmekle beraber Karahanlılar ve Gazneliler gibi kendilerinden evvel teşekkül etmiş Müslüman Türk devletlerinin idarî esaslarından büyük ölçüde istifâde etmişlerdir. Bu istifadenin azamîsi hiç şüphesiz Abbasi Devleti'nden sağlanmıştır. Çünkü Selçuklular islâmlaşmış Oğuzlar'ı idâre ettiklerinden devletlerinin islâmî esaslar dâhilinde teşkilâtlanmasına bir zarrûret hissetmişler ve bu sebeple kendi millî örfleriyle islâmî esasları mezc ederek mükemmel bir sûrette tatbik sahasına koymuşlardır. **Sultan Alparslan** ile **Sultan Melikşah**'a vezirlik yapmış olan **Nizâm'ül-Mülk** isimli meşhur âlim İran teşkilât ve teşrifat kâidelerinden de istifâde ile devlet teşkilâtını mükemmelleştirmiş olmasına rağmen Selçuklu idâresinde İran tesiri yine de zayıf kalmış ve denilebilir ki, sultanların Türkçe adlarına Farsça birer ünvan eklenmesinden ibâret kalmıştır.

Selçuklu devlet teşkilâtının zirvesini **"hükümdâr"** teşkil eder. Devlet hânedânın müşterek malıdır. Gerek Büyük Selçuklu Devleti'nde ve gerekse Anadolu Selçukluları'nda bir verâset kanunu mevcud olmadığından, bu devletin târihi

–âdeta- baştan başa taht kavgalarıyla geçmiş ve feodal bir bünyeden kurtularak merkezî bir otorite gerçekleştirmek hemen hemen hiçbir zaman mümkün olamamıştır.

a-Hükümdâr

Devleti birinci dereceden temsil eden hükümdardır. O aynı zamanda hânedân reisidir. Hânedânın diğer âzâları "**melik**" sıfatıyla eyâletlerde yarı müstakil bir sûrette hareket ederler ve "**Sultân'ül-Muazzam**" ünvânıyla anılan asıl hükümdâra tâbi olarak bulundukları yerleri oldukça müstakil bir sûrette idâre ederlerdi. Anadolu Selçukluları'nda şehzâdeler daha çocuk yaşlarında bir eyâlete gönderilirken yanlarına "**atabeg**" veya "**lala**" ünvânıyla bir kumandan verilir ve bu şehzâde o tecrübeli kumandanın yanında devlet idâresini öğrenirdi.

Büyük Selçuklu Devleti sultanları umûmiyetle "**veliahd**" ilân etmeyi düşündükleri şehzâdelerini yanlarında alıkoyar veya merkeze yakın bir vilâyete gönderirlerdi. **Lala** tâbiri târihte ilk defa Selçuklular tarafından kullanılmış, bu an'ane Osmanlılar'a da intikal ederek devam ettirilmiştir. **Atabeg** tâbiri ise, Selçuklular'la birlikte târihe karışmıştır.

Bir veliahdın sultan ilân edilmesi için Oğuz an'anesine göre bir kurultay toplanır ve bu kurultaya dâhil olan yüksek kademedeki devlet adamlarının tasvibi alınırdı. Bir sultanın vefâtı hâlinde O'nun ölüsü, yerine geçecek olan şehzâdeye gösterildikten sonra biat merâsimi başlardı. Yeni Sultan'ın biat merâsiminden sonra ecdad türbelerini ziyâret etmesi ve fukarâya sadakalar dağıtması âdetti. Yeni Sultan üç gün mâtem alâmeti olarak beyaz bir maşlah giyerdi ki, bu mâtem alâmeti olarak Abbasiler'den alınmıştı. Zirâ beyaz renk Abbasiler'de mâtem rengiydi. Üç gün sonra maşlahı çıkaran yeni Sultan, yüksek kademedeki devlet memur-

larına hil'atler giydirir ve kendi fermânıyla bunların makamlarında kalmalarını kabul ederdi. Böyle bir fermana nâil olamayan devlet adamı mevkiini kaybederdi. Saltanat değişikliği civar devletlere ve Bağdad'daki Abbasi halifesine bildirilir, O da hükümdarlık menşûru ile hil'at, sarık ve âsâ göndererek yeni Sultan'ın hükümdârlığını tasdik ederdi. Bu tasdik Selçuklu Sultanı'nın bütün müslümanlar için metbû tanınmasını temin eden bir esastı ki, bütün Selçuklu hükümdârlarınca temin olunması şarttı. Halife ayrıca yeni Sultan'a bir ünvan tevcih ederdi. Bu unvan O'nun Türkçe adıyla birlikte bütün resmî yazışmalarda kullanılırdı. Meselâ **Tuğrul Bey**'e "**Muhammed**", **Çağrı Bey**'e "**Dâvud**", **Alparslan Bey**'e "**Muhammed**", **Sencer**'e "**Ahmed**" vb. isimler tevcih edilmiştir.

Yeni hükümdarın adı Bağdad dâhil her tarafta Abbasi halifesinin adından sonra hutbelerde okunurdu. Herhangi bir eyâlette halifenin adından sonra sultanın adının okunmaması oranın isyan hâlinde olduğuna delil sayılırdı. Ancak bir vilâyetteki emir sıfatını hâiz bulunan hânedân mensubu şahsın adının da Büyük Selçuklu sultanının adından sonra zikredilmesinde mahzur görülmezdi. Aynı şekilde mahallen basılacak paralarda Büyük Selçuklu hükümdarının adından sonra mahallî emirin adı da zikredilebilirdi. Ancak Sultân-ı Azam denilen büyük sultanın adını mahallen basılmış parada zikretmeyenler de âsi sayılırlardı. Halife, bir sultanın adının hutbede okunması için devlet hazinesinin O'nun emrinde olması ve taht üzerinde hak iddia eden başka birisinin mevcud bulunmaması şartını arardı.

Hutbe ve sikke bastırmak dışında başka hükümdarlık alâmetleri de vardı. Bunlardan biri de yazışmalarda "**tevkî**" ve "**tuğra**" bulunmasıydı. Arapça bir kelime olan tevkî, icrâ etme gibi bir mânâyı hâiz olup hükümdârlara mahsus mü-

hür mânâsında bir kelime olarak kullanılmaktaydı. Türkçe bir kelime olan **tuğra** ise, Oğuz hâkanlarının kullandığı fermanların baş tarafına yazılan isim, elkab ve dua cümlesinden ibârettir ki; Osmanlılar'da da bir nevi padişah imzası suretinde kullanılmıştır. İlk zamanlarda hükümdâr sülâlesinin mensub olduğu Oğuz boyunun ok ve yaydan ibâret olan kınık damgası da birlikte bulunurdu. Hatta bu damga devlet adına basılan sikkelerde dahi mevcuddu. Buna ilk defa **Sultan Tuğrul**'un fermanlarında rastlanmaktadır. **Sultan Tuğrul,** Kınık boyunun bu damgasını tuğra olarak kullanmıştır.[139] **Tuğrul Bey**'den sonra Selçuklu hükümdârları yazışmalarda islâmî an'aneye daha uygun olarak kısa bir dua cümlesinden ibâret olan tevkîi kullanmışlardır. Meselâ **Sultan Sencer**'in kullandığı gibi **"Bismillah, tevekkeltüalellah"**.

"Anadolu Selçukluları'nın son döneminde XII. Yüzyıl ortalarına âid fermanda tuğra yerine sadece kalın kalemle ve itina ile yazılmış "sultan" kelimesi bulunmaktadır ki; bu belki de Selçuklu tuğrasının sadeleşmesinin son safhasını teşkil etmektedir. İlk Osmanlı tuğrasının bu modelden çıkmış olması muhtemeldir. Selçuklular'da tuğra ile alâmet tevkî ayrı ayrı olmasına rağmen Osmanlılar'da aynı şeydi. Bilinen ilk Osmanlı tuğrası Orhan Bey'e âiddir. Farsça bir vakfiyenin üzerinde bulunan bu tuğra sâdelikle yazılmış «Orhan b. Osman» ibâresinden ibârettir."[140] Selçuklular'da bazı ünvan ve lâkabları sadece büyük sultan kullanabilirdi. Meselâ **Tuğrul Bey**'in lâkabı **"Sultan'ül-Muazzam melik'ül maşrik vel mağrib"**di. Öteki sultanlarında **"melik'ül islâm, rükn'ül islâm, ebu'l feth** ve **sultan'ül muazzam"** gibi ünvanları vardı.

Diğer bir sultanlık alâmeti de günde beş vakit kapı-

139 **El-Bundâri** – Zübde (trc. K. Burslan- Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İstanbul 1943, sh 145

140 Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Târihi, C. VII, sh.190

sında növbet (bando-mızıka) çalınmasıydı. Sadece melik sıfatıyla anılan diğer hânedân mensublarının növbeti ise, üç vakitten fazla olamazdı.

Bir diğer hükümdarlık alameti de "çetr" idi. Bu bir mızrak tepesine yerleştirilmiş bir nevi gölgelikti ki, bu günkü şemsiyeleri andırmaktaydı. Daha önce İran'da kullanılmış olan çetrci, atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılırdı. Hükümdâr bir yere giderken at üzerindeki çetrci O'nu sultanı gölgeleyecek şekilde taşırdı. Sultan nereye giderse növbet takımı da O'nunla birlikte hareket ederdi. Növbetin günde beş defa namaz vakitlerinde çalınması mûtaddı. Eyâlet idârecileri olan meliklerin üçe kadar olan növbeti beşe çıkarmaları da isyan alâmeti sayılırdı.

Normal zamanda sarayında oturan Selçuklu hükümdârı sefer hâlinde iken konaklama yerlerinde tabiatiyle çadırda kalırdı. Lâkin bu çadır da askerlerin ve hatta üst kademe kumandanların kaldığı çadırdan çok farklı ve ihtişamlıydı. Bu çadır gayet kıymetli kumaşlardan imal edilmiş olduğundan hazar zamanında devletin hazine dâiresinde saklanırdı. Başka birisinin ona benzer bir çadır kullanması yasaktı. Şu itibarla bu çadır da Selçuklular'da hükümdarlık alâmetinden biriydi.

b-Saray Teşkilâtı

Başlangıçta çok sade olan Selçuklu sarayı **Melikşah** zamanında **Nizâm'ül-Mülk** tarafından İranlılar'ı takliden ihtişamlı bir duruma getirilmiştir. Bununla beraber Oğuz an'aneleri de bu ihtişama rağmen devam ettirilerek hergün ziyâfet mâhiyetinde halka yemek ikram edilirdi ki, İranlılar'ın "**hân-ı yağma**" (yağma sofrası) adını verdikleri bu ziyâfetler zaman zaman kargaşa ve hatta isyanlara bile sebep olabiliyordu. **Tuğrul Bey**'in her sabah sofrası halka

açıktı. O, avda iken bile bu âdetten vazgeçmezdi. Bu saray sofrasının halka açık olması Anadolu Selçukluları devrinde de aynen devam ettirilmiştir.

Sarayda husûsî sûrette yetiştirilmiş pek çok insan vazife görürdü ki, bunların belli başlıları şunlardı:

aa-Hacîb'ül Hüccab

Bir nevi kâtiplik demek olan hacîblik, pekçok kimseden teşekkül eder, hükümdarla halk veya sâir devlet adamlarının arasındaki münâsebeti idâre ederlerdi. Bu Osmanlı idâresindeki bir nevi **"mâbeyn-i hümâyun"** (padişahın husûsî kalemi) demekti. Burada vazife görenlerin âmirine hacib'ül hüccab denirdi. O, emir hacib veya hacîb-i kebir gibi ünvanlarla da anılmıştır. Saray işlerini tanzim eden haciblerin reisi aynı zamanda **"emir-i dad"**dı. Dad adâlet demek olduğundan o aynı zamanda bir nevi adâlet bakanıydı.

bb-Yasacılık

Nizâm'ül-Mülk'ün meşhur eseri **"Siyâsetnâme"**ye göre Selçuklu sarayında hacîb'ül hüccablıktan sonra en yüksek mevki yasacılıktı. Bunlar kırk kişiden ibâretti. Yirmisi altın, yirmisi ise gümüş âsa taşırdı. Bunlar bayrak ve növbet takımını muhafaza ve idâre eden saray hademeleriydi.

cc-Emir Çandar

Sarayın muhafazasıyla mükellef olanlara çandar denirdi. Bunlar bir nevi muhâfız kıtasıydı. Âmirlerine ise Emir Çandar denilmekteydi. Bunlar Sultan'ın çok itimad ettiği insanlar arasından seçilirdi.

çç-Emir-i Silâh

Sarayda silâh depolarını muhafaza altında tutan bir

zümre mevcuddu ki; bunların âmirine emir-i silâh denirdi. Emir-i silâh padişahın en güvendiği adamlardan biri olduğu için o, dâima tahtın kenarında dururdu.

dd-Emir-i Alem

Selçuklu sultanları değişik renklerde sancak kullanmışlardı. Râyât-ı saltanat veya sancâk-ı saltanat gibi adlarla anılan devlet sancağına büyük hürmet gösterilir ve O'nun korunmasına itinâ edilirdi. Bu sancakları sefer hâlinde taşıyan, hazar hâlinde muhafaza eden kimselere sancakdar denilirdi. Bunların kumandanlarına da emir-i alem denilirdi.

ee-Câmedar

Câme Farsça elbise demektir. Onları muhafaza edenlere de câmedar denilmekteydi. Osmanlılar'da O'nun yerine "**çuhadar**" ünvanı kullanılmıştır.

ff-Şarapdâr-ı Has

Şarap kelimesi Arapça'da, Türkçe'deki gibi muayyen bir içkinin adı olmayıp içilecek her şeyi ifâde eder. Biz bu mânâda şurup veya meşrûbat kelimelerini kullanırız. Selçuklu sarayında verilen ziyâfetlerde çok çeşitli meşrûbatlar içilmekteydi. Bu içeceklerin hazırlanmasında, muhafaza edilmesinde ve ikram olunmasında vazifeli insanlara şarapdâr denilirdi. Şarapdâr-ı has ise, padişahın dâhil olduğu ziyâfetlerde bu içeceklerin ikram edilmesine nezâret eden adama verilen bir ünvandı. Şarapdâr-ı has riyâsetinde mahdud insanın katıldığı padişah ziyâfetinde bu içecekleri sâkî denilen köleler dağıtır, şarapdâr-ı has ise onlara nezâret ederdi.

gg-Taştdâr veya Abdâr

Taşt kelimesi leğen demektir. Hükümdâr ziyâfetten

sonra ellerini yıkayacağı zaman O'na ibrik tutan hizmetkâra taştdâr veya abdâr denilirdi. Ab kelimesi su demek olduğundan abdâr da sucu demektir.

hh-Emir-i Âhur

Saray ahırlarına bakan, padişahın atlarını tımar eden hizmetkârların başındaki kimseye emir-i âhur denirdi. Âhur bugünkü ahır mânâsında bir kelimedir.

ıı-Serheng veya Çavuş

Sultan hârice çıktığı zaman kalabalıkları yararak O'na yol açan kimselere serheng veya çavuş denilmekteydi. Bunlar aynı zamanda posta hizmetlerinde de kullanılıyordu.

c-Hükûmet İşleri

aa-Divan

Selçuklular'da zaman zaman sultanında iştirak ettiği üst kademe devlet adamlarından teşekkül eden büyük divan toplantıları yapılırdı. Sultan'ın katılmadığı zamanlarda divana vezirlerin en kıdemlisi riyâset ederdi. Bu sebeple O'na **"sâhib-i divân-ı devlet"**[141] denirdi. Bu divanda padişahın havâle ettiği meseleler görüşülür ve karara bağlanırdı.

Selçuklular'da **müstevfî divanı** denilen ve sadece mâlî işlere bakan bir divan daha vardı. Bunun gibi ikinci derecede ehemmiyetli başka divanlarda mevcuddu. Meselâ **tuğra** veya **inşa** divanı gibi. Bu divanda yazı işleriyle meşgul saray adamlarından müteşekkil olup ferman, berat, menşur ıstar edileceği zaman bunları görüşüp karar altına alır veya tâyin ve azil kararlarının yazılarını tesbit ederdi. Bir diğer tâlî divan da **müşrif divanı** veya **divân'ül işraf**

141 **İ. H. Uzunçarşılı** - Osmanlı Devleti Teşkilâtına Methal, İstanbul 1970, sh.39

denilen divandı. Bu bir nevi sayıştay demekti. Devlet gelirlerinin yerine sarf edilip edilmediğine, idârî işlerde aksama olup olmadığına bakardı. Bu divanda vazife görenlere **müşrif** denilirdi ki, bunlar bir nevi müfettiş demekti. Son derecede itimada şâyân adamlar tarafından seçilirlerdi. Lüzum gördükleri yerlere teftiş için mûtemed adamlarını göndererek her türlü mâlî ve idârî aksaklığı gidermek için gerekli tedbirleri alırlardı. Ayrıca ordunun ihtiyaçlarıyla ilgilenen bir grup insanın toplantılarına da **"Divân-ı Ârız"** denirdi. Bundan başka şer'î işlere bakan **"Divân-ı Mezâlim"** denilen bir divan ile **"Divân-ı Berid"** adında posta işlerini kontrol eden bir divan daha vardı.

bb-Devlet Ricâli

Sultandan sonraki en selâhiyetli devlet memuru vezirdir. Buna Selçuklular'da **"hâce"** denilmekteydi. Bu kelime bugünkü Türkçemizde **"hoca"** haline gelmiş olan kelimenin aslıdır. Meşhur vezir **Nizam'ül-Mülk** bile bu nam ile anılmıştır. Bu kelime Selçuklular'da muhterem veya muazzam mânâlarında kullanılmıştır. Padişah tarafından tâyin edilen vezirin, vezâret alâmetleri altın divit ile tac, külâh ve husûsî bir hil'atti. Kendisinden sâhib-i azam veya sadece sâhib diye bahsedilirdi. Maaş olarak kendisine ıktâ verilirdi. Devlet ricâli arasında vezirden sonra en itibarlı kimseler atabeglerdi. Bunlar evvelce ifâde edildiği gibi şehzâdelerin yetiştirilmesinde rol oynayan sultanın güvenini kazanmış kimselerdi. Osmanlılar'da bu hizmeti ifâ edenlere sadece lala denilmiştir.

ç-İdârî Teşkilât

Büyük Selçuklu Devleti siyâsî tarihi izah edilirken tebâruz ettirildiği üzere merkezî bir otoriteden mahrum fe-

odal bir yapıya sâhibti. Eyâletlerin başında emir sıfatıyla bir hânedân mensubu bulunur ve bunlar hutbelerde Büyük Sultan'ın adından sonra kendi adını okutmak, sikkelerde ise yine aynı şekilde kendi adlarını hakketmek selâhiyetini hâiz olmaları itibariyle yarı müstakil bir durumdaydılar. İmparatorluğun hududlarının sür'atle genişlemesi neticesinde zaman zaman bu gibi insanların isyanlarıyla karşılaşılması kaçınılmazdı. Bunlar kendi bölgelerinde vergi toplar ve asker bulundurmak hakkını bile hâizdiler. Selçuklu Devleti'nin ilk başşehri **Nişabur** idi. Daha sonra **İsfehan** oldu. **Sultan Sencer** zamanında ise merkez-i hükümet **Merv** şehrine taşındı.

Selçuklu kumandanları bir yeri fethettikleri zaman o yer kendilerine ıktâ olarak verilirdi. Bu sebepledir ki, böyle kumandanların birçoğu fırsat buldukça sâhib oldukları bölgede kendi beyliklerini kurmuş ve fırsat zuhur ettikçe de merkez-i hükümete isyan etmişlerdi. Bunun tipik misâli Oğuz beylerinden **Emir Dânişmend Gazi**[142] ile **Emir**

142 **Dânişmendliler** (1072-1178): Evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere bu beyliğin kurucusu **Dânişmend Gâzi**'nin milliyeti münakaşalıdır. Selçuklu târihi mütehassısı **Mükrimin Halil İnanç**'a göre Bizanslılar'a karşı cihadlarıyla meşhur olan **Battal Gâzi**'nin soyundandır ve islâmî adı **Ahmed**'dir. (Bkz. **M. Halil İnanç**, İ.A. C.III, sh.468 – Dânişmendliler maddesi) 1071 târihinde **Sultan Alparslan**'la Malazgird muhârebesine katılan **Dânişmend Gâzi**, zaferin kazanılmasında ehemmiyetli bir rol oynadığından Sultan tarafından Sivas kendisine ıktâ edildi. Burada kendi beyliğini kuran **Dânişmend Gâzi**, kısa zamanda Kayseri'den Amasya ve Çorum'a kadar nüfuzunu genişletti. O'nun bu sür'atli yükselişini **Süleymanşah**'ın dayısı olmak sıfatıyla elde ettiğini söyleyen târihçilerde vardır. (Bkz. **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.113)

Dânişmend Gâzi, I. Kılıç Arslan ile birlikte Haçlılar'a karşı icrâ ettiği baskın hareketleriyle bilhassa Malatya'yı kuşattığı sırada buraya yardıma gelen Antakya prensini esir alıp O'nun emri altındaki Haçlı ordusunu imhâ etmiş olmasıyla meşhurdur. Bundan bir yıl sonra 5 Ağustos 1101 târihinde Merzifon Amasya arasında Haçlılar'ı bir kere daha mağlub ve perişan eden **Dânişmend Gâzi**, Antakya Haçlı kumandanı **Bohemund**

Mengücek'tir.[143] Selçuklular'ın uzun müddet devam etme-

için Bizans tarafından gönderilen fidyeyi kabul ederek O'nu serbest bıraktı. **İbn'ül Esir**, O'nun bu hareketini tenkid ederek "Müslümanlara yapmış olduğu iyiliklerin böylece silinip yok olduğunu" söylemektedir. (Bkz. **İbn'ül Esir**, a.g.e. C.X, sh.281)

Antakya Haçlı kumandanı için aldığı fidyeyi **I. Kılıç Arslan** ile bölüşmek istemediğinden araları açılmış ve 1103 târihinde **Kılıç Arslan** O'nun üzerine giderek Maraş yakınlarında kendisini hezimete uğratmıştır. Bu sûretle itibarı sarsılan **Dânişmend Gâzi** 1105 târihinde vefât edince yerine oğlu **Emir Gâzi** geçti.

I. Kılıç Arslan 2 Eylül 1105 târihinde Malatya'yı kuşatıp Dânişmendliler'in elinden aldı. **Emir Gâzi** istiklâl sevdasından vazgeçip Selçuklular'ı yeniden metbû tanımışsa da **Kılıç Arslan**'ın 1107 Yılı'ndaki ölümü üzerine husûle gelen taht kavgasından istifâde ile itaatten ayrılıp arâzisini genişletmeye kalkıştı. O'nun desteklediği **Mes'ud, Emir Gâzi**'nin damadıydı. 1116 Yılı'nda kayınpederinin desteğiyle Selçuklu sultanı oldu. Damadı zamanında Anadolu içlerine müdahale eden **Emir Gâzi** 10 Aralık 1124 târihinde Malatya'yı istirdâda muvaffak oldu. Sonra Artuklular üzerine yürüdü. Malatya'dan Sakarya vâdilerine kadar beyliğini genişleten **Emir Gâzi**, 1134 Yılı'nda gerek Bizanslılar ve gerekse Selçuklular için ciddî bir rakip durumuna geldiği bir sırada vefât etti.

Yerine büyük oğlu **Melik Muhammed** geçti. O'nun emirliğini Selçuklu Sultanı **Sencer** dahi teyid etmiş olmasına rağmen bir taraftan Bizanslılar, bir taraftan da saltanat dâvâsına kalkışan kardeşleriyle mücâdele etmek mecbûriyetinde kaldı. Bizanslılar ve Haçlılar'a karşı birçok başarı elde etmiş olmasına rağmen 6 Aralık 1143 târihinde vefâtı üzerine O'nun oğulları ve kardeşleri arasında yeniden taht kavgası başladı. Bu durumu değerlendiren Anadolu Selçuklu Sultanı **Mes'ud**, Dânişmendliler'e âid birçok şehri ele geçirdi. Kendisine tâbi olması şartıyla Dânişmendliler'in hâkimiyetlerini Malatya'da devam ettirmelerine müsaade etti (Bkz. **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.190).

Fakat **Sultan Mes'ud**'un ölümü üzerine yerine geçen **II. Kılıç Arslan** zamanında Anadolu Selçuklu Devleti'nde yeniden taht kavgası başlayınca Dânişmendliler bunu fırsat bilerek harekete geçmişlerse de âlimlerin araya girmesiyle mutlak bir kavga önlendi. **II. Kılıç Arslan** zamanında ise Dânişmendliler'e âid şehirlerin birer birer ele geçirilmesi sonunda 1178 Yılı'nda bu devlete nihâyet verilmiştir.

143 **Mengücekler** (1118-1250): Bu beylik Büyük Selçuklu Sultanı **Alparslan**'ın kumandanlarından **Mengücek Gâzi**'nin oğlu tarafından kurulmuştur. **Mengücek Gâzi, Sultan Alparslan**'la birlikte Malazgird Savaşı'na katılmış olan Türkmen kumandanlarından biridir. O,

lerine birinci derecede engel olan bu feodal yapıya rağmen Selçuklu sultanları merkezî otoriteyi korumak için oldukça

---

Anadolu'nun fethi sırasında Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar'ı zaptetmişti. Burası kendisine ıktâ olarak verilmiş olan **Mengücek Gâzi** 1118 Yılı'nda bir çarpışmada vefât etti. Bu beyliği kuran O'nun yerine geçen oğlu **İshak Bey**'dir. **İshak Bey**, Selçuklular'daki saltanat kavgalarından istifâde ederek onlarla aynı zamanda Artuklular ve Dânişmendliler'le mücâdele ederek hem arâzisini genişletmiş ve hem de sahib olduğu mıntıkada Mengücekliler Beyliği'ni kurmuştur. Beyliğin kuruluş târihi kaynaklarda 1080 olarak görülür.

Anadolu'daki fetih hareketleriyle gâzi ünvanını alan **Mengücek Bey**, Gürcüler, Rumlar ve Aphazlar'la savaşarak hâkimiyeti altındaki toprakları bir hayli genişletmişti. Oğlu **İshak Bey** de Selçuklular, Artuklular ve Dânişmendliler'e karşı mücâdele etti. Birçok başarı elde ettiyse de Artuklu hükümdârı **Belek** tarafından 1120 târihinde Erzincan yakınlarındaki Şiran'da vuku bulan savaşta hezimete uğrayıp esir düştü. Beyliğini toparlamaya çalışan **İshak Bey** 1142 Yılı'nda vefât edince Mengücekler Beyliği ikiye ayrıldı. Bir kol Kemah Erzincan, diğer kol ise Divriği'de hüküm sürmeye başladı. **İshak**'ın oğullarından **Davud**, Kemah ve Erzincan, diğer oğlu **Süleyman** ise Divriği kolunun başına geçti. Kemah-Erzincan kolunun hâkimi olan **Davud, II. Kılıç Arslan**'a taraftar olduğu için 1162 târihinde Dânişmendli hükümdârı **Yağıbasan** tarafından öldürüldü (**Prof. Dr. Osman Turan** O'nun 1151 Yılı'nda yay kirişiyle öldürüldüğünü kabul etmektedir.).

Davud'dan sonra Mengücekler'in bu kolunun başına **Fahreddin Behramşah** geçti. Bu ikiye ayrılış Mengücekliler'i zayıf düşürdüğünden **II. Kılıç Arslan**, 1164 târihinde bu beyliğin istiklâline son verip O'nu kendisine tâbi hâle getirdi. **Behramşah**'ın Gürcüler'e karşı cihad ederek birçok zaferler kazandığı bilinmektedir.

1202 Yılı'nda Anadolu Selçuklu Sultanı **Rükneddin II. Süleymanşah**'ın emrinde Gürcüler'le savaştığı bilinmektedir. Bu savaşta esir düşen **Behramşah**, Gürcüler tarafından takdir olunup memleketine iâde edildi. Hakikaten Selçuklular'la birlikte bu savaşı kaybetmiş olmasına rağmen gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle "**Gâzi**" olarak anılmaya başlamıştı. Uzun bir müddetle mevkiini muhafaza eden **Behramşah**, arka arkaya dört Anadolu Selçuklu sultanıyla birlikte olmuş ve onlarla hiçbir ihtilâfa düşmemiştir. Bunlar **II. Kılıç Arslan, Gıyâseddin Keyhüsrev, Rükneddin Süleyman** ve **Alâaddin Keykubat**'dır. **İbn'ül Esir**, O'nun altmış yıldan fazla hükümdârlık yaptığını söylemektedir (Bkz. **İbn'ül Esir,**

zahmet çekmiş ve bunda zaman zaman başarı da elde etmişlerdi. Yarı müstakil vaziyetteki eyâletler büyük sultanı metbû olarak tanıdıkları müddetçe merkezî otorite devam etmiş, saltanat mücâdeleleri vâkî olduğunda ise, her biri baş kaldırıp istiklâl sevdasına kapılmışlardır. İtaat zamanlarında büyük eyâletler vilâyetleri, vilâyetler ise **kutval** denilen kazalara veyahud da **dizdar** adı verilen kale muhâfızlarının idâresindeki küçük küçük birimlere ayrılmakta idi. Bu tip küçük kazalarda **şahne** adı verilen bir nevi garnizon kumandanları bulunurdu. Şahnesi olan kazalara veya vilâyetlere ayrıca vâli tâyin edilmez, oraları bunlar idâre ederdi. Bunlar merkeze bağlı kumandanlar olduklarından Abbasi hilâfetini kontrol altında tutmak isteyen Selçuklu Devleti'nin Bağdad merkezinde bile şahneleri vardı. Ayrıca atabegler de bulundukları yerlerde içişlerinde tamamen serbest olmakla beraber seferde emirlerindeki askerlerle sultanın ordusuna iltihâka mecburdular. Bu mecbûriyeti yerine getirmeyenler isyan etmiş sayılırdı.

d-Adâlet Teşkilâtı

Selçuklular'da adliye teşkilâtı biri "**şer'î**", diğeri ise "**örfî**" hukuk olmak üzere iki istikâmette yürütülürdü. Şer'î dâvâlara islâm fıkhına vâkıf kadılar bakardı. Bunların en üst kademedeki âmirine "**kadı'l kudat**" yani kadılar kadısı denirdi. Bunlar kendilerine arz edilen dâvâları şeriate göre

a.g.e. C.XII, sh.441).

Renkli bir şahsiyeti olan **Behramşah** 1225 Yılı'nda Erzincan'da vefât etmiştir. Yerine oğlu **Alâaddin Davudşah** geçti. Diğer oğlu **Muzaffereddin Muhammed** ise Şarkî Karahisar meliki oldu. **Davudşah** ilmî bakımdan çok iyi yetiştirilmiş olmasına rağmen kötü bir idâreci oldu. Birçok değerli kumandanı sudan bahanelerle öldürttürüp mallarına el koydu. Moğol istilâları başlayınca kendisini güçsüz hisseden Mengücekler'in Moğollar'a meyletmesi üzerine Anadolu Selçuklu hükümdârı **Alâaddin Keykubat** ile araları açıldı. Bir iki defa sadâkat yeminleri etmişse

hükme bağlarlardı. Bir kadının hükmü kat'î idi. Yani temyiz sistemi yoktu. Ancak herhangi bir kadının verdiği hükme karşı diğer kadılar yazılı olarak itiraz ederlerse durum sultana arz edilir ve müzâkere ile icabında hüküm değiştirilirdi.

Şer'î mahkemelerin yanında bir de örfe göre hükmeden mahkemeler vardı. Bu mahkemeler âsâyişsizlik, devletin emirlerine itaatsizlik ve siyâsî mâhiyetteki hukuk ihlallerine bakar ve bu meseleleri örfen ve mâruf olan maslahatlara istinaden hükme bağlarlardı. Bunların âmirine ise **"emir-i dâd"** yani adâlet emiri denirdi. Her iki teşkilât da devletin en küçük birimlerine kadar yaygınlaştırılmıştı.

Askerî şahısların şer'î meselelerine **"kadı leşker"** adındaki islâm âlimleri bakarlardı. Bu Osmanlılar'daki **"kazaskerlik"**in yani asker kadıların aynısıydı. Bütün adliye teşkilâtı mensupları hükümet işlerine karışmaz, sadece âsâyiş ve inzibatla meşgul olurlardı. Vakıflarla ilgili dâvâlara da kadılar bakardı.

de sözünde durmadığından, **Alâaddin Keykubat** Erzincan üzerine yürüyüp burasını ele geçirdi. Böylece Mengücekler'in Erzincan Kemah kolu 10 Kasım 1228 târihinde sona ermiş oldu (Bkz. **İbn'ül Esir**, C.XII, sh.441).

Divriği Mengücekleri'nin ilk beyi **İshak**'ın oğlu **Süleyman**'dır. **Süleyman**'dan sonra bu beyliğin başına **Şâhinşah** geçmiştir. Târihte hayırseverliği ve mazlumları himâyesiyle tanınmış olan **Şâhinşah**, Selçuklular'la iyi geçindiğinden Mengücekler'in diğer kolunun âkıbetine uğramamıştır. **Şâhinşah**'dan sonra yerine oğlu **Ahmedşah** geçmiştir ki, dünyaca meşhur Divriği'deki Ulu Câmi O'nun eseridir. Uzun yıllar beyliğin başında bulunmuş olan **Ahmedşah**'ın yerine **Melik Sâlih** geçmiş.

Mengücekler'in bundan sonraki emirleri hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. 1277 Yılı'nda Divriği'ye giren İlhanlı hükümdârı **Abaka Han**, burasını tahrib etmiştir. Bir müddet Moğol hâkimiyetinde kalan bu beylik daha sonra Anadolu'da kurulan diğer bir Türkmen beyliği olan Eretnaoğulları'nın hâkimiyeti altına girerek ortadan kalkmıştır. (Fazla bilgi için bkz. **Necdet Sakaoğlu** – Türk Anadolu'da Mengücekoğulları, İstanbul 1971)

e-Askerî Teşkilât

Büyük Selçuklu Devleti'nde sadece kara ordusu vardı. Anadolu Selçuklular'ında bunun yanı sıra bir de Bahriye Teşkilâtı ihdas edilmişti. Diğer askerî sınıflar her iki devlette de aşağı yukarı aynıydı. Askerî teşkilât gerek Selçuklular'da gerekse onlardan evvelki Türk devletlerinde en ehemmiyetli bir müesseseydi. Devletin bekaası ve milletin huzuru ordu ile temin olunurdu. Büyük Selçuklu Devleti genişleyip asker ihtiyâcı arttıkça ıktâ sistemi geliştirilmiş ve bu sûretle yeni fethedilen yerler, oraları fetheden kumandanlara gelirleri kendilerine âid olmak üzere tahsis edilirdi. Bu durum **Nizâm'ül-Mülk**'ün tanzimiyle ortaya çıkmış ve ordunun yükünün büyük ölçüde devlet üzerinden kaldırılması bu sûretle temin edilmiştir. Iktâ sâhibi ölünce ona âid yerlerin ıktâı normal olarak evlâdına kalır veyahut da bir başkasına verilirdi. Iktâ sahibleri geliri kendisine tahsis edilen yerlerin gelirine göre muayyen bir miktarda asker beslemeye ve bu askerler sefere çıkan Selçuklu sultanına iltihak etmeye mecburdu. Bu sistem Osmanlılar'da "**timar**" ve "**zeâmet**" olarak devam ettirilmiştir.[144]

Selçuklular'da aynen Osmanlılar'daki gibi bir hassa ordusu veya kapıkulu askerleri sınıfı vardı. Bunlar merkezde veya merkeze çok yakın bir yerde ikamet ederek padişahı korurlardı. Fakat padişahın etrafında bulunan askerler

144 Osmanlılar'da timar bir kumandana tahsis edilen ve geliri yıllık olarak yirmi bin akçe olan yerler için kullanılmıştır. Geliri bundan fazla olanlar ise "**zeâmet**" veya "**hâs**" denilirdi. Timarlar sonradan iki kısma ayrılarak küçük kısmına **zeâmet**, büyüklerine ise **hâs** tabir olunmuştur. Bu iki tâbir Osmanlılar'dan evvel mevcud değildi. Selçuklular'da timar, zeâmet ve hâsın hepsine birden **ıktâ** denilmekteydi. Sadece hâs tâbiri Harzemşahlar, Memluklar ve Anadolu Selçukluları'nda da kullanılmıştır. (Fazla bilgi için bkz. **Mehmet Zeki Pakalın**, Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1993 C.III, sh.497)

sadece bunlar değildi. Bir de "**gulamân-ı saray**" denilen sınıf vardı ki, bunlar törenlerde istihdam olunurlardı. Bunlar husûsî bir sûrette terbiye edilmiş çeşitli milletlerden toplama insanlardı. Yılda dört defa maaş alırlardı. Fakat ordunun asıl büyük kısmını tımarlı sipâhiler teşkil ederlerdi. Tımarlı sipâhiler ıktâ sâhiblerinin besledikleri askerlerden müteşekkildi.

Selçuklular gerektiğinde halktan ücretle asker dahi toplarlardı ki, bu askerlere "**haşer**" adı verilirdi. Selçuklu kara ordusunun bütün ihtiyaçları inceden inceye düşünülerek birçok sınıflarla takviye edilmişti. Meselâ orduda seyyar hastahâneler ve hamamlar bulunurdu. Muntazam bir teşkilâtı hâiz bulunan Selçuklu ordusunda sırf cihad gâyesiyle bulunan kimselerde vardı ki, bunlara "**gâziyân**" yani gâziler adı verilmekteydi. Bunlara maaş verilmez, sâdece ganimetten mal almakla iktifâ ederlerdi.

f-İstihbârât ve Posta Teşkilâtı

Selçuklular'da istihbârât ve posta teşkilâtı gayet hızlı ve muntazam işlemekteydi. Bunun için belli başlı güzergâhlarda karakollar ve "**ribat**" denilen ikametgâhlar kurulmuştu. Osmanlılar'da olduğu gibi Selçuklular'da en sür'atli muhâbere vâsıtası güvercinlerdi. Bu maksadla büyük kalelerde burç denilen güvercinlikler kurulmuştu. Bu sistemin Osmanlılar'da da devam ettiği mâlumdur.

g-Toprak Sistemi ve Halk

Selçuklu ülkesinde toprak **harâcî, örfî** ve **emirî** olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Emirî arâzi devlete âiddi. Böyle arâziyi işleyen halk veya köylüler işledikleri yere muvakkat bir tapu ile sâhip olurlardı. Böyle insanların vefâtı hâlinde toprak erkek evlâdına intikal ederdi. **Nizâm'ül-Mülk,**

emirî arâzileri ıktâ sûretiyle tevzi ettiğinden buralardan alınan öşür yani mahsulün onda biri ıktâ sahibine verilirdi. Arâzi vakfedilmişse bu vergi de vakfa ödenirdi.

Her hükümdâr değişikliğinde ıktâlar yenilenirdi. Iktâ sâhibi devlet hizmetinden azledilirse ıktâı elinden alınırdı. Hükümdâra mahsus ıktâlara **hâs** adı verilir ve buralarda üretim yapan halkın şer'î vergisi olan öşür, devlet hazinesine yatırılırdı. Halktan şer'î olan öşür vergisinden başka bir şey taleb edilemezdi. Böyle bir taleb olursa halkın sultana veya Büyük Divan'a gelerek şikâyette bulunmak hakkı vardı. Şehirlerde her meslek sahibinin bir loncası mevcuddu. Bunlar sanatkârları hem korur ve hem de yanlışlık yapanları cezalandırırlardı.

Ticârî hayatı ayakta tutan ve halkın zenginleşmesini sağlayan kervanların bir tecâvüze uğramamaları için muhâfız askerler tarafından korunurlardı. Bu korumadaki bir aksaklık sebebiyle herhangi bir kervan tecâvüze uğrarsa devlet zarar eden tüccarın zararını tazmin ederdi. Devletin asıl geliri ziraat erbabından alınan vergilerden teşekkül etmekteyse de ticâret erbabı için dahi konulmuş vergiler vardı.

"**Muküs**" denilen gümrük vergisi de devlet gelirleri arasında ehemmiyetli bir yer tutmaktaydı. Sulama sistemleri kurularak ülkenin zirâî gelirleri artırılmış olduğu gibi, ticâret serbestisi ve kervanların korunması sûretiyle de halk oldukça zenginleşmişti. Her tarafta kumaş dokuma tezgâhları, demir döküm fırınları, deri işleme atölyeleri, kâğıt ve çini, cam gibi maddeleri üreten fırınlar imâlâthâneler ülkenin her tarafında mevcuddu. Bilhassa yünlü ve pamuklu kumaş üretiminde Selçuklular büyük bir ihracât merkezi haline gelmişlerdi.

Hastahâneler, medreseler, tekke ve zâviyeler inşâ edilerek devletçe büyük bir kalkınma gerçekleşmişti. Bu mü-

esseseleri ayakta tutmak için hânedân mensupları, kumandanlar ve zengin iş adamları çeşitli vakıflar tesis etmişlerdi. Velhâsıl ülkenin refah ve huzuru daha evvelki devletlerle kıyaslanmayacak seviyedeydi. Her tarafta dârüşşifâ, dârussıhhâ, dârülâfiye adlarında hastahâneler mevcuddu. Deliler için bile husûsî hastahâneler vardı. Yetimler için yetimhâneler ve husûsî mektepler ve âciz kimseler için âcizler yurdu vardı. Bütün bu hayır müesseseleri ayakta tutmak için çok sayıda vakıf kurulmuştu.

B-İLMÎ HAYAT

Selçuklular zamanında şiî ve bâtınîlerin azgın faaliyetlerinin önlenmesi için bir taraftan askerî tedbirler ittihaz olunurken diğer taraftan da bu bâtıl görüşlerin fikren çürütülmesi için Ehl-i Sünnet âlimleri desteklenmiş, İslâm Dünyası'nda ilk defa olarak müderrisleri devletten maaşlı ve erzak tahsisli medreseler kurulmuş, ders programları tesbit edilmiş, bu medreseler devlet eliyle zengin kütüphanelerle takviye edilmiş ve eğitim parasız olarak gerçekleştirilmiştir. Bu medreseler arasında **Sultan Alparslan** tarafından kurulan **Nizâmiye Medresesi**'nin ilim târihinde büyük bir yeri vardır. Nizâmiye Medresesi'nin ayakta kalabilmesi için çarşılar, hanlar, hamamlar vakfedilerek büyük bir mâlî destek sağlanmıştır. Böyle medreseler ülkenin büyük şehirlerinin her tarafında tesis edilmiştir. bağdad'daki Nizâmiye Medresesi örnek alınarak tesis edilen bu medreseler sadece Ehl-i Sünnet itikadı üzere islâm âlimi yetiştirmemiş, dünyevî ilimlerde de sayısız ilim adamı yetiştirmiştir. Matematik, astronomi, filoloji ve târih ilimlerine dâir çeşitli ilimlerde değerli eserler vücûda getirildiği gibi **Sultan Melikşah** zamanında bir de takvim yapılmıştır ki, "**takvim-i melikşâhî**" diye meşhurdur. Bu milâdî gregoryan takvi-

minden daha doğru hesaplara dayanmaktaydı. Bilhassa tıp sahasında büyük âlimler yetişmiş ve değerli tıbbî eserler ortaya konmuştur.

*"Selçuklu devrinde tarihçilikte de önemli gelişmeler kaydedilmiş ve tarihçiler Selçuklu sultanlarının himâyesini görmüşlerdir. Selçukluların menşeinden bahseden Meliknâme (1058), İbnü'l-Hassûl'un Risale-i Melikşahiye, şâir **Ebû Tahir-i Hatunî**'nin Târih-i Âl-i Selçuk'u, şâir **Muizzî**'nin Siyer-i Fütûh-i Sultan Sencefi, **Hemedanî**'nin Unva-nü's-Siyer'i **İbn Funduk Beyhakî**'nin Meşaribü't-Tecarib'i, aynı yazarın Zînetü'l-Küttab'ı, **Sultan Sencer** adına **Ali Kaainî** tarafından yazılan Mefahiru'l-Etrak gibi eserler; ayrıca **İsfehanî, İbnü'l-Cevzî, Sıbt** ve **Ravendî**'nin eserleri bu çağın ürünleridir. Ne yazık ki, bu eserlerin çoğu Moğol istilâsı sırasında kaybolmuştur.*

*Irak sultanı **III. Tuğrul** zamanında **Ahmed Tûsî** tarafından Acâi-bü'l-Mahlûkât adlı bir coğrafya kitabı yazılmış, **Kaşgarlı Mahmud** tarafından bir dünya haritası çizilmiş, **Ravendi** Rahatü's-Sudûr adlı meşhur Selçuklu tarihini **Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev**'e ithaf etmiş (1207), **İzzeddin Keykavus** adına **Anevî** tarafından Enîsu'l-Kulûb adlı eser yazılmış, **Alaaddin Keykubat** tarihi başta olmak üzere 1192-1280 yılları arasına ait **İbn Bîbî** tarafından el-Evamiru'l-Alâiye adlı Selçuklu tarihi hazırlanmış ve daha sonra Selçuklu tarihinin mühim kaynaklarından olan Müsameretü'l-Ahbar (1323), **Kerîmüddin Aksarayî** tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan başka, manzum olarak şâir **Ahmed Kânî**'nin Büyük Selçuklu Şehnâmesi, ayrıca Horasanlı Türk şairi **Hâce Dehhanî**'nin yazdığı yirmi bin beyitlik Selçuklular Şehnâmesi ve daha pek çok eser elimize geçmemiştir."*[145]

145 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, C.VII, sh.209 vd.

Selçuklu zamanında edebiyat da bir hayli gelişmiş fakat Farsça'nın tesiriyle ortaya konulan eserlerin çoğu bu lisanla kaleme alınmıştır. İlim dili ise, daha çok Arapça'ydı. 1277 Yılı'nda **Karamanoğlu Mehmed Bey**'in Konya'yı ele geçirdikten sonra "Bu günden sonra divanda, dergâhda, bârgâhta (huzurda), mecliste ve meydanda Türkçe'den başka bir dil konuşulmayacaktır." Şeklindeki emrine kadar Farsça'nın hâkimiyeti devam etmiş, ancak bu tarihten sonra Türkçe'nin kullanılması yaygınlaşmıştır. Denilebilir ki, ancak bu sayededir ki Türkmen şâiri **Yunus Emre** (v.1320) gibi dâhi şâirler idrâk olunabilmiştir.

C-DİNÎ HAYAT

Selçuklu Devleti aynen Osmanlılar'da olduğu gibi Sünnî mezhepleri tutmuş, Şia ve Bâtınîliğe karşı mücâdele etmiştir. Nüfusun çoğunluğu Hanefî ve Şâfii olmakla beraber Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri mensupları da vardı. Hiç şüphesiz idâreleri altında gayr-i müslimler de vardı. Onlar hakkında adâletle muâmele etmekten bir an bile ayrılmamışlardır. İslâm hukukunun gayr-i müslim teb'aya tanıdığı hak ve mükellefiyetlere riâyet husûsunda en küçük bir inhiraf gösterilmemiştir. Bu sebepledir ki, **Sultan Melikşah** için "kalbi Hristiyanlara karşı da şefkatle dolu idi" denilmiştir.[146] Selçuklular gayret-i diniye ile meşbu bulunduklarından Haçlılar'a karşı canhıraş bir mücâdele vermişler, sünnî Abbasî hilâfetini, şiî Fâtımî Devleti'ne karşı sonuna kadar korumuşlardır. Muhalledât-ı İslâmiye (İslâm klasikleri)nin çoğu Selçukîler devrinde yazılmıştır. **İmâm-ı Gazalî** (v.1111) bu devrin meşhur müellifleri arasında ilk akla gelen büyük islâm âlimidir. Ne yazık ki gerek dinî ve gerekse dünyevî sahada Selçuklular devrinde vücûda geti-

146 **Prof. Dr. Osman Turan**, a.g.e. sh.249

rilmiş olan değerli eserlerin pekçoğu Moğol istilâları sırasında tahrib edilerek ortadan kalkmıştır.

Selçuklular'ın hâkim olduğu bölgede Grek felsefesinin yaygınlaşmış olmasından doğan sapıklıklara karşı İslâm âlimleri ilk ve ciddî eserleri vererek bâtıl görüşlerin önünü kesmişlerdir. Buna mukabil Moğol istilâlarının doğurduğu sıkıntılar dolayısıyla tasavvufî görüşler mânevî bir melce hâlinde halkı teselli etmiş ve bu sâyede pek çok ve büyük mutasavvıf şahsiyet yetişmiştir. Ehli Sünnet itikadına mutâbık tasavvufî görüşlerin revaç bulması gerek Büyük Selçuklu Devleti ve gerekse Anadolu Selçukluları'nca zâhirî âlimler kadar mutasavvıf ilim adamlarının da korunması sâyesinde gelişip yaygınlaşmıştır.

Ç-SELÇUKLU SANATI

Selçuklular Çin hududundan Ege sâhillerine kadar geniş bir sahada hüküm sürmüşler ve bu coğrafyada yer alan şehir ve kasabaları câmi, medrese, kervansaray, türbe, kümbet, çeşme, imâret, han, hamam, sebil, kale, sur, tekke ve ribat (otel), şifahâne (hastahâne), mescit gibi çeşitli mimârî eserlerle bezemişlerdir. Bu eserlerde kullanılan tezyinî sanatlar ve çiniler hâlâ hayranlık uyandıran bir mükemmeliyettedir. Binaların cepheleri, kapıları, pencere kenarları renkli yazılarla birbirinden güzel tezyinâtla bezenmiş, minber ve mihrabları, şadırvanları mermer ve taş işçiliğinin Selçuklular'da zirveye ulaştığını göstermektedir. Kakmacılık ve oymacılığın sanat târihindeki en güzel örnekleri bütün bu Selçuklu eserlerinde sergilenmiştir. Diğer taraftan onlardan kalmış halı, kilim ve kumaş örnekleri dünya müzelerinin en değerli materyalleri arasında yer almış bulunmaktadır.

Bütün bu eserler Türk tezyinî sanatının çeşitli örnek-

leriyle bezenmiş olmakla beraber bozkır kültüründen gelen bir an'ane olarak canlı figürlere de rastlanmaktadır. Bununla beraber,

"*Anadolu Selçuklu eserlerinde görülen figürlü temalar, yazı, bitki ve geometrik süslemelerle boy ölçüşemeyecek kadar az ve cılızdır. Mimarî süsleme ve el sanatlarında figürlü süslemeye rastlanılmaktadır. Belirli sayıdaki bu figürlerde dikkati çeken noktalar şunlardır: Üzerinde figürlü süslemelerin yer aldığı yapıların hemen hepsi de kervansaray, medrese, saray ve köprü gibi profan yapılardır. Saraylarda yer alan insan figürlü çinileri, geniş halk kitlelerinin görebileceği düşünülemez. Öteki yapılarda yer alan, yırtıcı hayvan, balık, geyik vb. hayvanlar ise, yapıların göze çarpmayan yerlerinde, adeta gizlenmiş gibidir.*

Bazı çörtenler dışında, bu figürler heykel karakteri taşımaz. Oransız, kabaca yontulmuş, hatta bazen gülünç görünümdeki birkaç arslan figürü dışında gerçek heykele rastlanmayışı; hacimli, etrafında boşluk olan (gölgesi düşen) canlı modele yakın oylumlanmış tasvirlerden kaçınıldığını gösterir. Olağanüstü duyarlık ve incelikle, üç boyutlu mukarnas sistemlerini oyup çıkaran sanatçının el mahareti ve işleme yeteneğinden kuşku duyamayız. Selçuklu figürlerindeki gerilik ve karikatürsü deformasyon, gözlem gücünün eksikliği ile ilgili değil, bir yasaklamanın getirdiği tutukluktan kaynaklanır, sanatçının Dünya'ya bakışı ile ilgilidir. Geometrik ve bitkisel örneklerde gördüğümüz olağanüstü yetenek, sanatçının daha seyrek ve korkak tavırla işlediği figürlerde gerilemiş ve primitif kalmıştır. İnsan figürlerinde bilinçli deformasyon bir üsluplaşmaya ulaşır. Bu görüntü farkına ek olarak dekorasyonda görülen figürlerin ancak XIII. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürebildiği, Beylikler çağında iyice azaldığı ve Osmanlı döneminde bütünüyle

ayıklandığı bir gerçektir. Geç Osmanlı döneminde (XVIII. yüzyıl başlarından sonra), benimsenen Barok ve Rokoko üslupları Osmanlı Türkiyesi'nde uygulanırken, insan figürlerinden arındırılmıştır.

Câmilerde, figür hemen hiç görülmez. Câminin, İslâm'ın temel kurumu ve İslâm mimarîsinin odak yapısı olduğu düşünülürse, figür yasağının hangi kurumdan kaynaklandığı sorununa daha gerçekçi yaklaşmış oluruz."[147] Bu canlı varlık figürleri zamanla sâdece minyatürlerde kalmış, mimârî eserlerde geliştirilen hüsn-ü hat imkânlarıyla yazıyla bir nevi resim çizilmiştir.

Muazzam otağları taklîden inşâ edilmiş olan tuğla kümbetler de Selçuklular'ın İslâm medeniyetine hediye ettikleri yeni yapı şekillerinden biridir. Ekseriya renkli çinilerle kaplı olan bu kümbetler mahrûtî ve çok köşeli yapılardır ki, Selçuklu coğrafyasında hâlâ birçok örnekleri görülmektedir. Selçuklular "ayrıca kubbeli türbe inşaatında da değişiklik yapmışlar, kubbe külâhı üzerine üstüvânî bir tambur vâsıtasıyla ikinci bir kubbe oturtmak sûretiyle kubbeyi yükselterek çok uzaklardan görülebilen birer âbidevî yapı haline getirmişlerdir."[148] Selçuklular, câmi minârelerinde de değişiklik yapmışlar, eski dört köşeli veya kule biçimindeki minâre yerine yuvarlak, bazan yivli yüksek ve ince minâreler inşâ etmişler ve bunları çok defa renkli çinilerle bezemişlerdir ki, bu da İslâm mimâri sanatına Selçuklular'ın kazandırmış olduğu bir husûsiyettir.

"*Ayrıca Selçuklular yakın şarktaki Grek-Roma ve Bizans sütununa, «demet sütun» tâbir edilen yapı şeklini, eski sütun başlıklarına da «istalaktit» ve «baklavalı» diye anılan iki ayrı yapı şeklini ilâve etmişler ve bu Türk yapı*

147 Doğuştan Günümüze Büyük İslam Târihi, C.VIII, sh vd.
148 İ.A. Cüz 104 İstanbul 1972, sh.412

şekilleri Anadolu'da zengin bir çeşitlilik kazanmış, bilhassa XVI. asırda ***Mimar Sinan*** *devrinde, büyük gelişme göstermiştir. Eski islâm mimârisindeki «yuvarlak» ve «kırık» kemer yerine Selçuklular «sivri kemeri» getirmişler, bu son tarz da Osmanlılar'da daha da çeşitlenmiştir. Câmilerde ve diğer yapılarda pencerelerin katlar hâlinde sıralanması Türk mimarî mahsûlü olup, başka İslâm ülkelerinde tanınmamıştır. Kubbe inşâatında Selçuklular'ın ortaya koydukları mühim yeniliklerden biri de, ana duvarlardan kubbeye geçişin «müselles» sahalar ile teminidir ki, mimarî târihinde «türk üçgenleri» adı ile anılan bu tarz Osmanlılar'da türlü şekiller alarak, inkişâf etmiştir.*

İslâm san'atı mihrap inşâsında Türk yapı şekli, bunun mustatil veya beş köşeli olması ve üst kısmın basamaklı bir kemer ile nihâyetlenmesidir. Selçuklu üslûbunda daha ziyâde basık olan bu mihraplar Osmanlı devrinde câmilerin azameti ile muvâzî olarak, yükselmiş ve incelmiştir. Minberler bakımından tezyinat için yeni sâhaların bulunması, çeşitli nakışların meydana konması ve türlü tekniklerin kullanılması hususlarında Türk san'atının yaratma kudreti sonsuz olmuştur. Orta çağ Türk mimarî eserlerinde muhtelif yerlere serpiştirilen âyet ve duaların yazı şekillerinde de Türk zevki kendini göstermiş, bu sûretle Selçuklu üslûbunda teşekkül eden ***«selçuklu sülüsü»*** *ve* ***«selçuklu neshi»*** *âbidelerin haşmet ve zarâfetini arttırmıştır. Burada, eski Uygur-Türk san'atının devamı olarak, kitap resmi ve minyatür hususlarında birer Selçuklu mektebi teessüs etmiş olduğunu da belirtelim. Böylece yakın şarkta Selçuklular ile birlikte başlayan ve diğer Türk-İslâm devletlerinde taklit edilip bilhassa Anadolu beylikleri kanalı ile Osmanlı İmparatorluğu devrinde en muhteşem şeklini alan mimârî üslûp ve tezyinî san'atlar Türkler'i, yeryüzünde mevcud üç*

orijinal mimârîden (Grek, Roma ve Türk) birine sâhip olmak pâyesine yükseltmiştir."[149]

Selçuklular, ibtidaî mâhiyetteki Oğuz-Uygur mûsikisini de geliştirerek dünyaca meşhur Türk mûsikisinin temellerini atmışlardır. Mâverâünnehr, Azerbaycan ve Anadolu'da üç ayrı kol hâlinde gelişen bu mûsıkinin nazariyatıyla alâkalı olarak da Selçuklular devrinde pek çok eser telif edilmiştir.[150]

Selçuklu kültür ve medeniyeti gerek kendi coğrafyasında daha sonra teşekkül eden devletlere ve gerekse onunla muasır olan komşularına büyük ölçüde tesir etmiştir. Gürcüler, Ermeniler ve hatta İznik'de kurulan Rum Devleti bile Selçuklular'dan ilim ve kültür bakımından pekçok unsur almışlardır. Moğol istilâlarından sonra kurulan İlhanlılar Devleti'nde Melikşah zamanında tedvin edilen kanunların tatbik edilmesi bunun en tipik örneğidir. Moskova Knezliği dâhil Moğollar vâsıtasıyla Selçuklu kültür ve medeniyetinin tesiri altında kalmış olan devletler arasında zikredilebilir. Fakat bu medeniyetin tesirleri en ziyâde Batı Âlemi üzerinde görülmüştür.

"*Selçuklu târihinin en büyük te'siri Avrupa üzerine olmuş ve bunda bilhassa Türkler'in Anadolu'da görünmelerinin sebebiyet verdiği Haçlı seferleri dolayısı ile Şark-Garp arasında kurulan münâsebet mühim rol oynamıştır. Orta çağın durgunluk devresinde bulunan Avrupa, bu sebep ile Selçuklu idâresinde parlak bir çağ yaşayan Şark'ı yakından tanımış ve ilmî, fikrî, ticarî, sınaî sâhalarda ondan büyük faydalar sağlamıştır. Garb'a geçen bu değerler Renaissance ve sonra cihan-şümûl Avrupa medeniyetinin*

149 İ.A. a.y.

150 Tafsilât için bkz. **Hüseyin Saadeddin Arel** – Türk Mûsikisi Kimindir?, Türklük Mecmuâsı, İstanbul 1939, sayı 2, sh.150 vd.

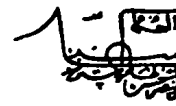
doğmasına yardım etmiştir.[151] *Riyâziye, hey'et, fizik, kimya, tıp ilimleri, bunların şarktaki ilmî neticeleri ve kitapları ile Avrupa'ya intikal etmiş, aynı zamanda gotik mimârîsi, ıtriyat, cam, kâğıt, çini, halı vb. sanâyii garpta imâl ve istimâl sâhası bulmuş Avrupa'da üniversiteler İslâm-Türk muhitleri ile temaslardan sonra kurulmuş, hıristiyan tarîkatler aynı te'sirler ile teessüs etmiş ve Garb'ın fikrî gelişmesinde rol oynayan* ***P. Abaelardus*** *(ölm. 1142),* ***Albertus Magnus*** *(ölm. 1280),* ***Thomas Aquinus*** *(ölm. 1274),* ***R. Bacon*** *(ölm. 1292),* ***Duns Scotus*** *(ölm 1308), Ockham'lı* ***Guillaume*** *(ölm. 1347) v.b. büyük şahsiyetler de İslâm-Türk tefekkür ve ilminin Avrupa'ya aktarıcısı olmuşlardır. Böylece bir yandan, bilâhare ana kaynaklarına inmeğe imkân bulacakları eski Grek ilim ve fikir hayatına, İslâm-Türk ilim ve fikir adamları vâsıtası ile, agâh olurken, bir yandan da, evvelce ne bir sanâyiin, ne bir tüccar sınıfının, hattâ ne de bir açık deniz seferinin mevcûdiyeti bahis mevzuu olmadığı Avrupa Dünya ticâretinde hamle yaparak, hayrete şâyân bir hız ile gelişmeğe başlamıştır. Garba sür'atle zenginleşmek ve medenî merhaleler aşmak tâlihini bahşeden bu teşebbüste mühim âmil, Avrupa'nın İslâm-Türk dünyasını tanıması olmuştur."*[152]

151 Tafsilât için bkz. **İ. Kafesoğlu**, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dünya Târihindeki Rolü, V. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, Ankara 1960, sh. 267-278

152 İ.A. a.y.

İKİNCİ BÖLÜM
AKKOYUNLULAR
(1340-1514)

A-SİYÂSÎ TARİHLERİ

a-Kuruluş Devri

Akkoyunlular, Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mebsupturlar. Bu sebeple kendilerine "**Bayındırhanoğulları**" veya "**Bayındıriyye**" adları da verilir. Doğrudan Akkoyunlu adıyla bir Türkmen oymağı hiçbir zaman mevcud olmamıştır. Akkoyunlu Devleti'ni oluşturan birçok oymak belli bir müddet kendi adlarıyla anılmışsa da zamanla "**Akkoyunlu**" adı altında birleşmişlerdir. Bunlar "**Pürmek, Musullu, Koca Hacılu, Hamza Hacılu, Tabanlu** (Dabanlu), **Ahmedlu, İzzeddin Hacılu, Haydarlu, Emirlu, Yurcu**"dur.

"*İşte Akkoyunlu Devleti'nin kuvvet kaynağını ve Akkoyunlu elinin asıl çekirdeğini teşkil eden oymaklar bunlardır. Bunlara* ***Şeyhlü, Süleyman Hacılu, Çavundur, Dodurga, Döğer, Karkın, Avşar, Beğdili*** *gibi daha az ehemmiyetli olan oymaklar ilâve edilebilir. Bu oymaklar el hâlinde yaşamakta olup yazın Erzincan-Erzurum arasında yaylamakta, kışın da Urfa, Mardin yörelerinde kışlamakta idiler.*

Bütün bu oymaklar içinde en kalabalık olanları ve dolayısıyla en mühim siyâsî roller oynamış bulunanları ***Pürnekler*** *ile* ***Musullular****'dır. Adları geçen oymakların*

*Akkoyunlu elinin bel kemiğini teşkil ettiği ve Akkoyunlu Devleti'nin iki güçlü dayanağı oldukları söylenebilir. Bu iki teşekkülün Safevîler devrinde de rollerini sürdürebilmeleri onların kalabalık ve aynı zamanda köklü ve tecrübeli idâreci âilelere sahip olmalarından ileri gelmiştir. Akkoyunlu hanedanı siyâsi başarılar kazandıkça bilhassa Haleb yahud Suriye Türkmenleri'nden ve Dulkadır elinden Akkoyunlu eline katılmalar olmuştur. **Uzun Hasan Beg**, Kara Koyunlu Devleti'ni yıkıp bu devletin topraklarını idâresi altına alınca Akkoyunlu elinden pek mühim bir topluluk İran'a gitti ve orada yer tuttu. Bu gidenler İran'da Türkmen veya kendi adlarını taşıyarak Safevîler devrinde ve hatta ondan sonraki zamanlarda varlıklarını sürdürdüler."*[153]

Akkoyunlu Devleti'ni teşkil eden bütün bu Türkmen gruplarının Anadolu'ya ne zaman geldikleri kat'î olarak tesbit edilememiştir. Bununla beraber Moğol istilâları üzerine vâkî olan Türkmen muhâcereti ile Doğu Anadolu'ya gelmiş bulundukları kabul edilmektedir.

Moğol İmparatorluğu'nun devamı mâhiyetinde bölgede kurulan İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devletin enkazı üzerinde **Celâyir**, **Çoban** ve **Sutay** hânedanlıkları teşekkül etmiş ve bunlar bölge hâkimiyeti için birbirleriyle kıyasıya bir mücâdele içine girmişlerdi. Akkoyunlular rakipleri olan Karakoyunlular'ın Celâyirliler'i desteklemelerine mukabil onların rakibi olup Musul ve Diyarbekir havâlisinde hüküm süren Sutayoğulları'nın hizmetine girdiler. Bu hanedanın Orta Anadolu'ya çekilmesnden sonra ise, Mardin hâkimi Artukoğulları'na tâbi oldular. Diyarbekir havâlisinde bazı şehir ve kasabaları ele geçirerek kuvvetlendiler ve bir beylik hâlinde ortaya çıkmaya başladılar.

153 **Prof. Dr. Fâruk Sümer** – Akkoyunlular, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Şubat 1986, s.40, sh.3

Bu sırada reisleri olan **Tur Ali Bey**, İlhanlı hükümdârı **Gazan Han** tarafından gerçekleştirilen Suriye seferine O'nun yanında katılmış ve gösterdiği başarılar sebebiyle "**emirlik**" pâyesini elde etmiştir.[154] Diyarbekir havâlisinde bir hâkimiyet tesisine muvaffak olan **Tur Ali Bey**, kısa zamanda otuz bin kişilik bir ordu teşkil ederek Anadolu, Suriye ver Irak havâlisinde yaptığı akınlarla hâkimiyetini genişlettiğinden Akkoyunlular'a "**Tur Alililer**" de denilmekteydi.[155]

1340 Yılı'ndan itibaren Trabzon Rum Devleti üzerine de akınlar yapan **Tur Ali Bey**, nihâyet 1348 Yılı'nda Bayburd hâkimi **Mahmud** ve Erzincan hâkimi **Gıyâseddin Ayna Bey** ile ittifak ederek Trabzon'u kuşattıysa da başarılı olunamadı. O'nun mütemâdi akınlarından büyük bir rahatsızlık duyan İmparator **III. Alexios**, kızkardeşi **Maria Despina**'yı **Tur Ali Bey**'in oğlu **Kutlu Bey**'le evlendirerek tesis eylediği bu akrabalık sâikiyle Akkoyunlular'ın husûmetini bertaraf etmek istedi. Akkoyunlu Devleti'nin asıl kurucusu sayılan **Kutlu Bey**'in oğlu **Kara Yülük Osman Bey**, bu **Maria Despina**'dan doğmadır. Trabzon Rumları, bu akrabalığı ilerleterek İmparator **Alexios**'un kızlarından birinin **Kara Yülük Osman Bey** ile evlendirilmesi sûretiyle diğer Türkmen beylerine karşı Akkoyunlular'ın müzâharetlerini temin etmek yoluna gitmişler ve bundan büyük bir fayda da sağlamışlardır. Zirâ 1360 Yılı'na kadar Trabzon Rum Devleti bir daha Türkmen hücûmuna mâruz kalmamıştır.

Tur Ali Bey'in 1362 Yılı'nda vefâtı üzerine Akkoyun-

154 Akkoyunlular'ın bölgede ilk olarak "**emir**" sıfatıyla tanınmasını **Tur Ali Bey**'in torunu olan **KaraYülük Osman Bey**'in **Timur**'a itaat ederek 1402 Ankara Savaşı'nda O'nun yanında yer almasıyla izah edenler de vardır. (**Prof. Dr. C. E. Bosworth** – İslâm Devletleri Târihi, trc. **E. Merçil, M. İpşirli**, İstanbul 1980, sh.211). **Mükrimin Halil Yınanç Bey** de Akkoyunlular'a emâret sıfatının **Gazan Han** tarafından tevcih edildiğini kabul etmektedir. (İ.A. C.4, İstanbul 1970, sh.252)

155 **M. Halil Yınanç**, a.y.

lu Devleti'nin başına oğlu **Kutlu Bey** geçmiştir. **Kutlu Bey**, Artuklu hânedânının desteğiyle emirliğinin hududlarını bir hayli genişletmiş bulunduğundan bazı târihçiler tarafından Akkoyunlu Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilir. O'nun başarıları sebebiyle civardaki birçok Türkmen oymağı da Akkoyunlular'a iltihâk etmiştir ki, bunlar **Bayat, Döger** ve **Çepni** boylarıyla **Çakırlı, Arapgirli, Musullu, Hacılı** ve bunun gibi küçüklü büyüklü birçok Türkmen oymağıydı.

Kutlu Bey (1362-1388) bölgede hatırı sayılır bir beylik hâline geldikten sonra 1365 Yılı'nda zevcesi **Maria Despina**'yı da yanına alarak kayın pederi İmparator **Alexios**'u ziyaret maksadıyla Trabzon'a gitmiş ve sekiz gün misâfir kaldığı bu şehirde gerçek bir hükümdâr muâmelesi görmüştür. İmparator **Alexios**, ertesi yıl Diyarbekir'e giderek iâde-i ziyârette bulunmuştur. İleride görüleceği üzere bu Akkoyunlu-Trabzon Rum Devleti yakınlaşması meşhur **Uzun Hasan** döneminde **Fâtih**'e karşı bir ittifak tesisine ve Papalık'dan yardım taleb edilmesine kadar bir inkişâf gösterecektir.

Bu sırada Karakoyunlular, Musul'dan Erzurum'a kadar hâkimiyetlerini genişleterek Akkoyunlular için ciddî bir rakip haline gelmişlerdi. Erzincan hâkimi **Gıyâseddin Ayna Bey**'in 1362 Yılı'ndaki vefâtı üzerine O'nun sâhip olduğu bölge de Şebinkarahisar hâkimi **Pir Hüseyin Bey**'in eline geçmişti. **Pir Hüseyin Bey**'in ise 1378 Yılı'nda vefâtı üzerine Erzincan ve Bayburd'u **Mutahharten** zaptedince bunu kabul etmeyen Eretna Beyliği hükümdârı harekete geçince zor durumda kalan **Mutahharten**, Dülkadiroğulları'yla birlikte Akkoyunlular'dan da yardım taleb etti. Bu talep üzerine Eretna üzerine gönderilen bir Akkoyunlu ordusu onları bozguna uğratarak bölgedeki itibârını bir hayli yükseltmeye muvaffak olmuştur.

Akkoyunlular'ın 1379 Yılı'nda kazandığı bu zafer-

den sonra Eretna Devleti'nin başına târihte meşhur **Kadı Burhâneddin** geçti.

Kadı Burhâneddin'in Sivas'da kendi saltanatını ilân etmesinden sonra **Kutlu Bey**'in oğlu **Ahmed** bir Akkoyunlu ordusunun başında olarak Sivas üzerine yürüdü. **Kadı Burhâneddin** tarafından Sivas'ın müdafaasına memur edilen **Yusuf Çelebi**'yi mağlub ve katletti. Bu sırada **Mutahharten** ile Akkoyunlular arasındaki ittifakın bozulması ve O'nun Karakoyunlular'la birlikte hareket ederek 1389 Yılı'nda **Kutlu Bey**'in oğlu **Ahmed Bey** kumandasındaki Akkoyunlu ordusunu yenmesi üzerine **Ahmed Bey, Kadı Burhâneddin**'le anlaşmak ihtiyâcını hissetti. Bu sırada Malatya vâlisi **Mintaş**, tâbi olduğu Memluk Devleti'yle arası açılmış bulunduğundan burasını **Kadı Burhâneddin**'e teslim etmek istedi. **Kadı Burhâneddin** burayı teslim almaya giderken **Kutlu Bey**'in oğlu **Ahmed Bey** O'nun nezdine gelerek vuku bulan hâdiselerden dolayı özür dileyerek afv taleb etti. Bu sırada kardeşleri de yanındaydı. Onlardan **Kara Yülük Osman Bey**'i samimiyetini isbat için **Kadı Burhâneddin** nezdine rehine olarak bıraktı.

Kutlu Bey'in bilinen dört oğlu vardır. Bunlar **Hüseyin, Ahmed, Pir Ali** ve **Kara Yülük Osman**'dır.

Kutlu Bey 1384 Yılı'nda vefât edip Bayburd'un Sinor köyünde defnedildi. Bu köyde Akkoyunlular'dan kalma bir de câmi mevcuddur. **Kutlu Bey**'in vefâtı üzerine Akkoyunlular'ın başına oğlu **Ahmed Bey** geçti. İşte bu sırada idi ki, Akkoyunlular'la Erzincan emiri **Mutahharten** ile arası açıldı. **Kutlu Bey**'in vefatını fırsat bilen **Mutahharten**, Akkoyunlu ülkesine akınlara başladı. Mal ve hayvan yağmalayarak halkı katliam etmesi üzerine **Ahmed Bey, Mutahharten** üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Erzincan kuvvetleri mağlub oldu. Mutahharten yaralı olarak

güçlükle kaçıp kurtulabildi. O, Akkoyunlular'a karşı ikinci bir savaş denemesinde de mağlub olunca Akkoyunlular'ın ezelî rakibi Karakoyunlular'a ittifak teklif etti. Bu ittifak sonucunda Akkoyunlular bozguna uğratıldılar. İşte bu bozgun sebebiyledir ki, çaresiz kalan **Ahmed Bey** –yukarıda izah edildiği gibi **Kadı Burhâneddin**'e dehâlet edip- O'nunla anlaştı. **Kadı Burhâneddin, Ahmed Bey**'e son derecede iyi muâmele edip O'na hil'atler giydirdi.

Bununla beraber Akkoyunlu hükümdârı **Ahmed Bey** metbû tanıdığı **Kadı Burhâneddin**'e karşı birkaç kere daha isyan teşebbüsünde bulunduysa da başarılı olamadı. Bu isyanların sonuncusu Amasya emiri diğer bir **Ahmed Bey** ile ittifak ederek Tokat üzerine yürümek sûretinde vâkî olmuştu ki, **Kadı Burhâneddin** bu isyanı da bastırdı. Buna rağmen Akkoyunlu hükümdârı **Ahmed Bey**'i bir kere daha affederek O'nunla birlikte bütün Akkoyunlu emirlerini kendi memleketlerine iâde etti.

1389 Yılı'nda Karakoyunlu hükümdârı **Kara Mehmed Bey** vefât edince Erzincan hâkimi **Mutahharten**, tekrar Akkoyunlular'la anlaşma yolunu tuttuysa da bu ittifak çabuk bozulmuş olduğundan O, Karakoyunlu Devleti'nin başına geçen **Kara Yusuf** (1389-1420) ile birlikte tekrar Akkoyunlular üzerine bir sefer tertib etti. Bu defa Akkoyunlular galip geldi. Karakoyunlu hükümdârı **Kara Yusuf** esir düştü. **Mutahharten** ise güçlükle kaçıp kurtuldu. Aradan çok bir zaman geçmeden **Mutahharten** bir kere daha Akkoyunlular üzerine bir sefer tertib etmişse de yine mağlub olup kaçmak mecbûriyetinde kalmıştır.

1394 Yılı'nda **Kadı Burhâneddin** Erzincan üzerine sefere çıktı. Akkoyunlu hükümdârı **Ahmed Bey** de O'nunla birlikte hareket ederek aralarındaki husûmeti izâle etmek istedi. Erzincan'a kadar birçok kaleyi zapteden **Kadı Bur-**

hâneddin, 1395 Yılı'nda bölgede görülmemiş bir yağma ve tahrib hareketi yaptıktan sonra çekildi. **Kadı Burhâneddin,** bu seferde büyük desteğini gördüğü Akkoyunlu hükümdârı **Ahmed Bey**'e Bayburd'a kadar olan bölgenin ıktâını verdi.

Bu sırada **Kutlu Bey**'in küçük oğlu **Kara Yülük Osman,** ağabeyi **Ahmed**'e karşı isyan etti ve Kemah Kalesi'ni kuşattı. **Ahmed, Kadı Burhâneddin**'den yardım istedi. O da gönderdiği kuvvetlerle **Kara Yülük Osman**'ın Kemah'dan çekilmesini sağladı. Fakat daha sonra **Kara Yülük Osman, Kadı Burhâneddin** hizmetine girdi.[156]

1395 senesinde **Kadı Burhâneddin** tekrar kaybettiği şehir ve kasabaların bir kısmını geri almaya muvaffak olan Erzincan hâkimi **Mutahharten**'in üzerine yürüdü ise de mağlub olup çekilmeye mecbûr kaldı. Pulur mevkiinde vâkî olan bu başarı üzerine ümide kapılan **Mutahharten, Kadı Burhâneddin**'in ülkesine karşı akınlar yaparak Akşehir Kalesi'ni ele geçirdi. Bunun üzerine **Kadı Burhâneddin** tekrar **Mutahharten** üzerine yürüdü. Müttefiki olarak Akkoyunlu hükümdârı **Ahmed Bey** de O'nun yanında yer almıştı. Bu sırada meşhur **Timur**'un o havâliye gelmekte olduğu haberi duyulunca **Ahmed Bey** ordudan ayrılarak önce Diyarbekir'e, sonra Malatya'ya geldi. Bu duruma kızan **Kadı Burhâneddin** Akkoyunlu ülkesine girince **Ahmed Bey,** bir kere daha afv dileyerek O'nun ordusuna katıldı. Fakat iki taraf arasındaki güven artık kat'î olarak izâle olmuş bulunuyordu. Bu sebeple **Ahmed Bey, Kadı Burhâneddin**'in Karaman seferine katılmadığı gibi kendisine isyan eden Kayseri vâlisi **Şeyh Müeyyed**'in tenkili sırasında da O'nunla birlikte hareket etmedi.

Ancak **Şeyh Müeyyed**'in ölümüyle neticelenen bu seferde artık kendisine iltică etmiş bulunan **Kara Yülük**

156 **Prof. Dr. Fâruk Sümer,** a.g.m. sh.8

Osman Bey'in büyük ölçüde yardımını gördüğünden 1397 Yılı'nda O'nu Şarkî Karahisar emiri tâyin etti. Bununla beraber eski sevdasından vazgeçmeyen **Kara Yülük Osman Bey** ile **Kadı Burhâneddin**'in arası kısa bir zaman sonra açıldı. Çünkü **Kadı Burhâneddin**'in öldürdüğü **Şeyh Müeyyed**, canına dokunulmayacağına dâir teminat aldıktan sonra **Kara Yülük Osman Bey**'e teslim olmuştu. Bundan dolayı **Kara Yülük Osman Bey** tâyin edildiği emirlikte **Kadı Burhâneddin**'e taahhüd ettiği vergiyi ödemedi. Buna kızan **Kadı Burhâneddin, Osman Bey**'in üzerine yürüdü. **Osman Bey** cür'etkâr bir hareketle bir baskın düzenleyerek **Kadı Burhâneddin**'i gâfil yakalayıp öldürdü.

Kadı Burhâneddin'den sonra beyliğin başına oğlu **Alâaddin Ali Çelebi** geçti. **Osman Bey** ise, **Kadı Burhâneddin**'e karşı kazandığı zafer dolayısıyla sağdan soldan iltihaklarla bir hayli kuvvetlenmişti. Harekete geçip Sivas'ı kuşattı. Akkoyunlular'a karşı koyamayacağını anlayan **Alâaddin Ali Çelebi,** Kara Tatarlar'dan yardım istedi. Onlardan gelen yardım kuvveti **Osman Bey** tarafından bozguna uğratılıp dağıtıldı. Bunun üzerine Sivaslılar, **Osman Bey**'e karşı Osmanlı hükümdârı **Yıldırım Bâyezid Han**'dan yardım isteyerek şehri kendisine teslim edeceğini bildirdiler. **Yıldırım Bâyezid Han**, oğlu **Süleyman Çelebi** kumandasında bir kuvveti Sivas üzerine gönderdi.

Bu kuvvet **Kara Yülük Osman**'ı mağlub ederek Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri gibi **Kadı Burhâneddin**'in belli başlı şehirlerinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesi sağlanmış oldu. Bu sûretle Erzincan hâkimi **Mutahharten,** Osmanlılar'la sınırdaş olmuştu. Bu durum kendisini korkuttuğundan Akkoyunlu hükümdârı **Osman Bey**'e yaklaştı. Fakat **Osman Bey** de kendisini tehlikede gördüğünden Memluklar'a başvurarak onların tâbiiyyetini kabullendi.

Bu sırada Memluk Sultanı **Berkuk** ölmüş, yerine küçük yaştaki oğlu **Farac** geçmişti. Bu durumdan istifâde etmek isteyen **Yıldırım Bâyezid**, güneye sarkarak Elbistan, Malatya, Dârende, Divriği, Kâhta gibi Memluklar'a âid şehirleri Osmanlı ülkesine kattı. Bu durumu gören **Kara Yülük Osman Bey**, Memluklar'dan ümidini keserek, bu sırada Osmanlılar'la arası açık bulunan **Timur**'la ittifak etme yolunu tuttu. 1399 Yılı'nda Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde kışlamakta olan **Timur**'un yanına giderek bütün etbaıyla birlikte O'nun hizmetine girdi.

Timur kendisine karşı büyük bir mukavemet göstermekte olan Karakoyunlular'a karşı onların amansız düşmanı olan Akkoyunlular'ın hükümdârı **Kara Yülük Osman Bey**'i memnuniyetle kabul edip Anadolu'da kendisine belli bir bölgeyi vermeyi vaad etti. **Timur**'un 1400 Yılı'nda Anadolu üzerine yürüyerek sebep olduğu kardeş kavgasında **Yülük Osman Bey**, oğlu **İbrahim Bey** ve kardeşleri **Ahmed** ile **Pir Ali** Beyler de O'na öncülük etmişler ve emirlerindeki askerlerle yardımcı olmuşlardır. Hatta bunlar 1402 Yılı'nda Ankara yakınlarındaki **Timur-Yıldırım Bâyezid** çarpışmasında O'nun ordusunda yer almışlardır. Bu hizmetlerine mukabil **Timur** ülkeyi terkederken Sivas'da **Yülük Osman Bey**'e hil'at giydirip, O'nu Diyarbekir ve çevresinin emiri ilân etmiştir.

Timur, İzmir sahillerine kadar Anadolu'yu baştan başa çiğnemiş, halkı katliam ederek mallarını yağmalamıştı. Yağmaladığı malları doğuya naklederken Akkoyunlular'dan **Ahmed** ve **Pir Ali** Beyler, bunları götüren kafileye hücum etmiş olduklarından **Timur**, bunları hapsedip bir daha bırakmadı. **Timur**'un desteğiyle merkezi Diyarbekir olmak üzere Akkoyunlu Devleti'ni yeniden canlandırmış olmasından dolayı **Kara Yülük Osman**, bu devletin hakiki kurucu-

su addedilir.[157]

1403 Yılı'nda Akkoyunlu Devleti'ni yeniden tesise muvaffak olan **Yülük Osman Bey**, ölümüne kadar **Timur**'a bağlı kalmış, O'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu **Şahruh**'a karşı aynı bağlılığı devam ettirmiştir. **Timur**'a yardım ederek Osmanlı'ya hâinlik etmiş bulunan **Kara Yülük Osman Bey** ince bir siyâset tâkib ederek aynı zamanda Osmanlılar'la da iyi geçinmeye de gayret etmiştir. Hatta Memluklar'la bile böyle bir siyâset tâkib etmiş olmasına rağmen **Sultan Farac**'ın vefâtından sonra yerine geçen **Sultan Barsbay**'ın zamanında bu iyi münâsebetler bozulmuştur.

Sultan Farac'ın dirâyetsizliğinden istifâdeye kalkışan Haleb'deki Memluk emiri **Çekim** isyan etmiş, Mardin hükümdârı **Necmeddin İsa** ile birlikte Diyarbekir'i kuşatmaya kalkıştı. **Kara Yülük Osman Bey**, onları Diyarbekir önünde büyük bir bozguna uğratarak Emir **Çekim** ve **Necmeddin İsa**'yı öldürmüştür. Lâkin kendisi de bu savaşta genç oğlu **İbrahim**'i kaybetmiştir.[158] Bu muharebe O'nun şöhret ve itibarını artırdıysa da bu defa ezelî rakibi Karakoyunlular'ın tehdidiyle karşı karşıya gelmiştir.

Timur'un torunu **Ebûbekir**'e karşı parlak bir zafer kazanarak Azerbaycan'ı eline geçirmiş bulunan Karakoyunlu hükümdârı **Kara Yusuf** 1409 Yılı'nda Mardin'i, 1410'da ise Erzincan'ı ülkesine katarak Akkoyunlular'ı çepeçevre kuşatmış bulunuyordu. **Kara Yülük Osman, Timur**'un kumandanlarından **Şemseddin Bey**'in elindeki Kemah Kalesi'ni almaya muvaffak oldu. Zirâ Akkoyunlular'ın mağlûbiyeti hâlinde Karakoyunlular'la karşı karşıya geleceğini düşünen Memluklular kendisini destekliyorlardı. Ayrıca O, Çağatay hükümdârı **Şahruh** ile de iyi münâsebetler

157 **M. Halil Yınanç**, a.g.m. sh.258
158 **Prof. Dr. Fâruk Sümer**, a.g.m. sh.10

içindeydi. Fakat bu destekler fayda vermedi. 1417 Yılı'nda Karakoyunlu hükümdârı **Kara Yusuf, Kara Yülük Osman Bey** üzerine yürüyerek O'nu bozguna uğratmış, Malatya'ya kadar bütün bölgede yağma ve talanlarıyla dehşet saçmıştır.[159] İki taraf arasında bir sulh anlaşması imzalanmışsa da bu uzun sürmemiş, **Kara Yülük Osman Bey, Şahruh** ve Memluk sultanının teşvikleriyle Mardin'i kuşatmış ve çevrede dehşetli bir yağmalama gerçekleştirmiş olduğundan **Kara Yusuf** iki defa O'nun üzerine yürüyerek 1418'de O'nu Haleb'e kaçmaya mecbûr bırakmıştır. **Kara Yusuf,** kazandığı bu zaferler üzerine bölgedeki Memluk şehirlerine saldırıp bütün çevreyi günlerce yağmalamak sûretiyle Memluk Devleti'ne bir gözdağı vermiştir.

1420 Yılı'nda ise, **Kara Yusuf**'un Erzincan vâlisi Akkoyunlular'a âid Kemah üzerine yürümüş ve burada kumandan olarak bulunan **Yülük Osman Bey**'in oğlu **Yâkub**'u esir etmiş olmasına rağmen kaleyi almaya muvaffak olamamıştır. O'nun üzerine harekete geçen **Yülük Osman Bey** Tercan yakınlarında Karakoyunlular'ın asıl kuvvetleri bölgeye intikal etmeden evvel Kemah'ı kuşatmış olan Karakoyunlu kumandanı **Pir Ömer Bey**'i yenerek esir almış ve sonra da öldürtmüştür.

1420 Yılı'nda Karahanlı hükümdârı **Kara Yusuf** vefât edince rahat bir nefes alan **Kara Yülük Osman Bey** 1422 Yılı'nda Erzincan'ı ele geçirmeye muvaffak olmuş ve fütûhâtına devam ederek Mardin'i alıp Dülkadiroğulları'na bıraktıktan sonra Çoruh havzasını kâmilen ele geçirerek ülkesini Trabzon hududlarından Urfa'nın güneyine kadar genişletebilmeye muvaffak olmuştur.

Kara Yusuf Bey'den sonra Karahanlılar tahtına geçen **İskender Mirza** ile de birçok defa savaşmış olan **Kara Yü-**

159 **Prof. Dr. Fâruk Sümer,** a.g.m. sh.11

lük Osman Bey, bu savaşların çoğundan mağlub olup bozguna uğramıştır. Bununla beraber **İskender Mirza**'nın oğlu **Yar Ali**, babasıyla arasında çıkan bir ihtilâf sebebiyle kaçıp Şirvan Şahı'na sığınmıştı. O'nu iâde etmeyip **Şahruh**'a göndermesi üzerine bu duruma kızan **İskender Mirza**, Şirvanşahlar ülkesine saldırıp her tarafa dehşet salınca, Şirvanşahlar Beyliği hem **Timur**'un oğlu **Şahruh**'dan ve hem de **Kara Yülük Osman Bey**'den yardım taleb etti. Bunun üzerine Diyarbekir'den harekete geçen **Yülük Osman Bey**, **İskender Mirza**'ya tâbi Erzurum'u kuşatarak ele geçirdi.

1435 Yılı'nda Şirvan Şahı'nın yardım talebi üzerine Azerbaycan'a gelen **Şahruh** ise, Şirvanşah'ın kaçmasına sebep oldu. Şirvan Şah'ın Erzurum istikametinde kaçtığı anlaşılınca **Şahruh**, **Yürük Osman Bey**'e O'nun önünü kesmesini emretti. Harekete geçen **Kara Yülük Osman Bey**, Erzurum'un kuzey-batısında **İskender**'i ele geçirerek oğullarından ikisi ve bazı torunlarıyla birlikte hepsini öldürdü. Kesilen başlarını Memluk Sultanı'na gönderdi.

Kara Yülük Osman Bey'in 1435 Yılı'nda vefâtı üzerine **Şahruh** tarafından oğlu **Ali Bey**'e menşur gönderilerek hükümdârlığı tanındı. **Ali Bey** de kız kardeşini **Şahruh**'un oğlu ile evlendirerek bu münâsebeti takviye etmek istedi. Buna rağmen **Ali Bey**, kardeşleri ve akrabalarını saltanat mücâdelesi için isyanlarıyla karşı karşıya kaldı. İlk olarak isyan eden kardeşi **Hamza Bey**'i Memluklar'ın desteğiyle bertaraf etmeye muvaffak olduysa da Memluklar'ın çekilmesinden sonra **Hamza Bey** tekrar isyana kalkıştı. O'na karşı başarılı olamayan **Ali Bey**, Mısır'a hicret edip vefatına kadar orada kalmıştır.

Kara Yülük Osman Bey'in on üç erkek evladı vardı. O'nun vefâtında Mardin emiri olan **Hamza Bey** bunların en dirâyetlisi idi. **Hamza Bey** Akkoyunlu tahtını ele geçirince 1437 târihinde Karakoyunlu hükümdârı **İsfehan Mirza**'yı ağır

bir mağlûbiyete uğratarak mevkiini kuvvetlendirdi. Lâkin Erzincan hâkimi olan kardeşi **Yâkub Bey**'in saltanat iddiasıyla isyan etmesi üzerine 1439 Yılı'nda Erzincan'ı O'nun elinden almaya muvaffak oldu. Arkasından Urfa hâkimi olan diğer kardeşi **Cihangir Mirza** isyan etti. O'na karşı muvaffakiyet elde edemedi. Çünkü **Cihangir Mirza**, Birecik'de hâkim olan küçük kardeşleri **Uzun Hasan Bey**'den yardım almıştı.

Cihangir Mirza ile baş edemeyen **Hamza Bey** 1444'de vefât etti. Yerine **Ali Bey**'in oğlu **Cihangir** geçti. **Cihangir Mirza**, amcasının vefâtı zamanında Urfa emiri bulunmaktaydı. Akkoyunlu Devleti'nin başına geçtikten sonra Karakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**'dan maada bir de amcaları **Mahmud, Şeyh Hasan** ve **Kasım** Beyler ile bir kısım amcaoğullarının saltanat iddialarıyla uğraşmak mecbûriyetinde kaldı. Bu sırada **Uzun Hasan Bey**, Câber'de emir bulunmaktaydı. Ağabeyinin yanına giderek O'nun hizmetine girdi. O'nun ayrılması üzerine Câber'e saldıran **Urban**'a karşı dört yüz atlıyla geri gelip **Urban**'ı mağlub etti. Lâkin O'nun burayı terketmesinden sonra Câber, **Urban** tarafından ele geçirildi. **Cihangir** ise, **Uzun Hasan**'a Ergâni'yi ıktâ olarak verdi. **Cihangir**, Akkoyunlu Devleti'ne sâhip olmuşsa da Erzincan amcası **Mahmud Bey**'in elinde kalmıştı.

Bu sırada Karakoyunlu Devleti'nde **İsfehan Mirza**'nın ölümü üzerine saltanat kavgası çıkmış, bu mücâdelede yeni Karahanlı hükümdârı **Cihanşah**'a karşı başarılı olamayan **Elvent Mirza**, Akkoyunlular'a sığınmıştı. Bu Karakoyunlu şehzâdesinin iâde edilmemesi üzerine 1450 târihinde Karakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**, Akkoyunlular üzerine bir sefer tertib etti. Akkoyunlu hanedanından **Şeyh Hasan**'ın oğlu **Bâyezid** ile diğer Akkoyunlu şehzâdeleri **Halil** ve **İskender, Cihanşah**'ı destekledîler. Karakoyunlu ordusu 1450 târihinde Erzincan'ı zapteti. Birçok Akkoyunlu ileri gelir

kumandanları Karakoyunlular'a esir düştü. Daha sonra Karakoyunlu **Rüstem Bey**'in Mardin'i kuşatmasıyla kanlı bir şekilde devam eden Akkoyunlu-Karakoyunlu mücâdelesi 1452 târihinde **Cihangir Mirza**'nın Karakoyunlu hükümdârı **Şah Cihan**'ı metbû tanımasına kadar sürüp gitti.

b-Yükseliş Devri

Akkoyunlu hükümdârı **Cihangir**'in Karakoyunlular'a tâbi olmasını kabul etmeyen ve târihte **"Uzun Hasan"** nâmıyla büyük bir şöhreti olan **Hasan Bey** kabul etmeyerek ağabeyine karşı cephe aldı. Bu sırada **Cihangir**'in Çağataylılar'la uğraşmasından istifâdeyle Erzincan ve Van Gölü çevresini yağmaladıktan sonra amcası **Ahmed Bey**'in oğlu **Kılıç Arslan** ile diğer bazı emirleri itaat altına alarak nüfûzunu genişletti. **Cihangir**, kardeşi **Üveys Bey**'le beraber **Uzun Hasan**'a karşı birkaç kere savaştıysa da başarılı olamadı. Nihâyet Karakoyunlular'la ittifak ederek kardeşinin üzerine yürüdüyse de **Uzun Hasan**, Diyarbekir yakınında bu müttefik Karakoyunlu-Akkoyunlu ordusunu büyük bir hezimete uğrattı. Birçok kumandanları esir etti. Bazıları öldürüldüler. Zirâ **Cihangir Bey**'in elindeki kuvvetler bir elmanın yarısı gibiydi. **Uzun Hasan**'ın askerlerine karşı isteksiz savaşmışlardı. Hatta **Uzun Hasan**'ın bu zaferi kazanmasından sonra birçokları O'nun emrine girdiler. Bu durumda **Cihangir Bey**, oğullarından **Ali Mirza**'yı kardeşi nezdine göndererek O'nun metbûluğunu tanıdı. 1469 Yılı'nda ölünceye kadar da **Hasan Bey**'e sadâkatten ayrılmadı.

Bu zaferi müteâkib Erzincan'ı da hâkimiyeti altına alan **Uzun Hasan**, Akkoyunlu Devleti'ne büyük bir imparatorluk olma yolunu açmış oldu. O'nun otuz sene süren hükümranlığı sırasında Akkoyunlular, hem teşkilât ve hem de arâzi genişliği itibâriyle büyük bir imparatorluk hâline geldiler. Arka arkaya

AKKOYUNLU PADİŞAHI HASAN BEY
(1453–1478)

1632 yılında basılmış Res Furcicae isimli eserden.

civardaki birçok emirlikleri itaat altına aldı. 1450 Yılı'nda son Eyyûbî Devleti'ni ortadan kaldırdığı gibi 1458'de de müttefiki Karamanoğulları'nın üzerine saldıran Dülkadirli **Arslan Bey**'i mağlub etti. Çoruh havzasından ilerleyerek Gürcistan üzerine yürüdü. Burada Selçuklular'ın soyundan geldiğini iddia eden Egil Beyliği'ni ortadan kaldırdı.

Bu sûretle Osmanlılar'la hemhudud bir hâle gelinmiş olduğundan Akkoyunlu Devleti'nin karşısına büyük ve rakib bir güç olarak Osmanlılar ortaya çıkmış oldu. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin başına genç ve dinamik bir hükümdâr olarak **Fâtih Sultan Mehmed Han** geçmiş bulunuyordu. O'na karşı kendisini, tehlikede hisseden **Uzun Hasan Bey** müttefrik aramaya başladı. En tabii olanı Osmanlılar'ın rakibleriyle birleşmekti. Bu rakiblerin başında Karamanlı Beyliği gelmekteydi. O'nunla başlangıçtan itibaren müttefik olan **Uzun Hasan**, ayrıca İsfendiyaroğlu Beyliği Avrupa'daki Venedik Cumhuriyeti ve Trabzon Rum İmparatorluğu'yla ittifaklar tesis etti.[160]

Trabzon Rum İmparatru **IV. Yuannis**'in kızı ile de evlenerek akrabalık tesis eden **Uzun Hasan** O'nun devletini **Fâtih**'e karşı korumayı taahhüd etti. Bu maksadla 1460 Yılı'nda İstanbul'a bir heyet gönderdi. Bu heyet **Fâtih**'den Trabzon'u vergiden muaf tutulmasını istedi. Ayrıca Osmanlılar tarafından vaktiyle Akkoyunlular'a ödenmesi taahhüd edildiği hâlde ödenmemiş olan parayı taleb etti. Fâtih bu elçilere siyâsî bir cevap verdi:

"- Haydi siz rahatça gidiniz. Gelecek sene ben kendim gelir, borcumu öderim." dedi.

Bu teşebbüsten bir netice alamayan **Uzun Hasan,** Osmanlı topraklarına karşı tecâvüze kalkışıp, Koyulhisar'ı

160 **Prof. Dr. C. E. Bosworth**, a.g.e. sh.211

Topkapı Sarayı Müzesi'nde
bulunan Akkoyunlu bayrağı.
Uzun Hasan Bey'e aittir.
Andolsunki; Allah: "Allah fakir biz zenginiz" diyenlerin sözünü işitmiştir. Dediklerimize haksız yere peygamberleri öldürdüklerini elbette yazacağız. "yakıcı azabı tadın" diyeceğiz.
(Al-i İmran Suresi 181. ayet)
Bismillahirrahmanirrahim. Ey Muhammed! doğrusu biz sana apaçık bir zafer sağlamışızdır
Allah böylece senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar, sana olan nimetini
tamamlar, seni doğru yola eriştirir. (Fetih Suresi)
Diğerleri (Onlar) onu (Allahı) sevenler
Allahtan yardım ve yalan bir fetih
(onlaradır) inananları müjdele.
Allah, ondan başka ilah olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde olan ve yerde olan ancak onundur.
nun izni olmadan katında şefaat edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar.
Hükümranlığı gökleri ve yeri kaplamıştır. Onların gözetilmesi ona ağır gelmez. O yücedir, büyüktür. (Bakara Suresi 255. Ayet)

zaptetti.[161]

Fâtih, Uzun Hasan'ın bu tecâvüzüne karşı Koyulhisar üzerine **Hamza Bey** kumandasında bir kuvvet sevkettiyse de bu kuvvet başarılı olamadı. **Hamza Bey, Uzun Hasan**'a âid bazı şehir ve kasabaları yağmalayarak geri döndü. **Uzun Hasan** bunun intikamını almak maksadıyla harekete geçip Tokat çevresinde birçok yağma ve tahrip hareketi yaptı.[162]

Bu durum da **Fâtih** için **Uzun Hasan**'ı tepelemek bir zaruret haline gelmiş oldu. Esasen O, İstanbul'un fethinden sonra Trabzon'u da ele geçirerek Anadolu'daki Rum varlığına bir nihâyet vermek istiyordu. Bunu ta'cil eden bir sebep de zuhûr etti. Şöyle ki:

Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde kurulmuş olan **Safevî Tarikatı** aslında sünnî bir tarikattı. O'nun şeyhlerine Osmanlılar **"çerağ akçesi"** adıyla her sene muayyen bir yardım gönderirlerdi. Osmanlı Sultanı **II. Murad** zamanında bu tarikatın şeyhlerinden **Şeyh Cüneyd** tekkesini Osmanlı ülkesine taşımak istemiş ve bu taleb kabul edilmemişti. Bunun üzerine Osmanlılar'ın düşmanı olan **Uzun Hasan**'ın yanına gitmiş ve burada O'nun kız kardeşi **Hatice Begüm** ile evlenmişti. Meşhur **Şah İsmâil**'in babası olan **Haydar** bu evlilikten Diyarbekir'de doğmuştur. Sonradan O da **Uzun Hasan**'ın kızı **Âlemşah Bânu** ile evlenerek bu akrabalık takviye olunmuştur.

Şeyh Cüneyd de **Uzun Hasan** gibi ayrı bir devlet haline gelmek düşüncesinde olduğundan uzun bir ikametten sonra O'nun yanından ayrılıp Canik (Samsun) Sancağı'na gelip yerleşmiş ve burada bir tekke kurarak bir hayli mürid edinmişti. 1461 Yılı'nda **Şeyh Cüneyd**, dört bin müridiyle gelip Trabzon şehrini kuşattı. **Fâtih**, Canik mutasarrıfı **Yu-**

161 **Hammer** – Devlet-i Osmâniye Târihi (trc. **M. Atâ Bey**), C.III, sh.61
162 **Hoca Saadeddin Efendi** – Tâc'üt Tevârih, C.III, sh.48

suf Paşa'ya Trabzon üzerine harekete geçmesini emrettikten sonra kendisi de İstanbul'dan yola çıktı. **Şeyh Cüneyd, Yusuf Paşa**'nın bu hareketini öğrenince Trabzon muhâsarasından vazgeçip Gürcistan'a geçmiş ve orada Gürcüler'le savaşırken hayatını kaybetmiştir.[163]

Fâtih'in asıl hedefi Trabzon olmakla beraber **Uzun Hasan**'ın kendisini arkadan vurma ihtimâline karşı evveliyetle O'nu bertaraf etmek gerektiğini düşünerek Sivas'a yönelmiş ve kısa bir kuşatmadan sonra Koyulhisar'ı Akkoyunlular'ın elinden almaya muvaffak olmuştur.

Bu sırada **Uzun Hasan**'ın amcazâdesi **Hurşud Bey**'in kumandası altındaki Akkoyunlu kuvvetleriyle Osmanlı kumandanı **Gedik Ahmed Paşa** arasında bir çarpışma olmuş Akkoyunlular bu çarpışmada da mağlub edilmişlerdir. **Fâtih**, Erzincan üzerine yürüyerek ordugâhını Yassıçimen mevkiinde mevzilendirdiği sırada **Uzun Hasan** tarafından annesi **Sâra Hâtun**'da dâhil olmak üzere bir heyet buraya gelerek bir anlaşma zemini aramıştır. **Fâtih**'in çok hürmet ederek "**ana**" diye hitab ettiği bu kadının ricâları üzerine bir anlaşma gerçekleşmiş, bu anlaşma ile Akkoyunlular, Trabzon Rum İmparatorluğu'na yardımda bulunmama ve Osmanlı topraklarına tecâvüz etmeme taahhüdlerinde bulunmuşlardır. Bu sebeple kardeş kanı dökmek istemeyen Fâtih, **Uzun Hasan**'ın tepelenmesinden –şimdilik- vazgeçerek Trabzon'a yönelmiştir. Ancak Akkoyunlular bu taahhüdlerine rağmen Trabzon Rum Devleti'ni koruma temâyüllerini terketmedikleri şu sûretle de sabit olmuştur. Bu anlaşma üzerine İstanbul'a yönelen **Fâtih, Uzun Hasan**'ın anası **Sâra Hâtun**'u da muhterem bir misafir vasfıyla beraberinde götürmekteydi. Maçka havâlisinde arkadan Trabzon'a inmek için sarp bir dağdan

163 Tafsilât için bkz. **Walter Hınz** – (terc.**Tevfik Bıyıklıoğlu**) – **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Ankara 1992, sh.28 vd.

geçit bulmak müşkül olmuştu. Bir müddet atından inip yaya yürümek mecbûriyetinde kalan **Fâtih**'e **Sâra Hâtun**'un sözlerini **Âşıkpaşazâde** şöyle nakletmektedir:

"*Bulgar Dağı'na kim çıktılar Drabuzun (Trabzon) tarafına iner oldular. Pâdişâh bu dağun (dağın) ekserin yayak (yaya) yüridi. Elhasıl-i kelâm Drabuzun üzerine indiler. **Uzun Hasan**'un anasın bile alup inmiş idi. **Sultan Mehmed**'e **Sârâ Hatun** eyidür (söyler): «Hay oğul, bir Drabuzun (Trabzon) için bunca zahmetler çekmek nedür?» dedi. Pâdişâh cevab verdi kim: «Ana!.. Bu zahmatlar Drabuzun içim değüldür. Bu zahmetler dîn-i islâm yolınadur kim, Âhiret'te Allah Hazreti'ne varıcak (varınca) hacil olmayavuz (olmayalım) deyudur (diyedir). Zira kim bizüm elümüzde İslâm kılıcı vardur. Ve eğer biz bu zahmet ihtiyar etmesevüz (etmesek) bize gâzi demek yalan olur.*" dedi.[164]

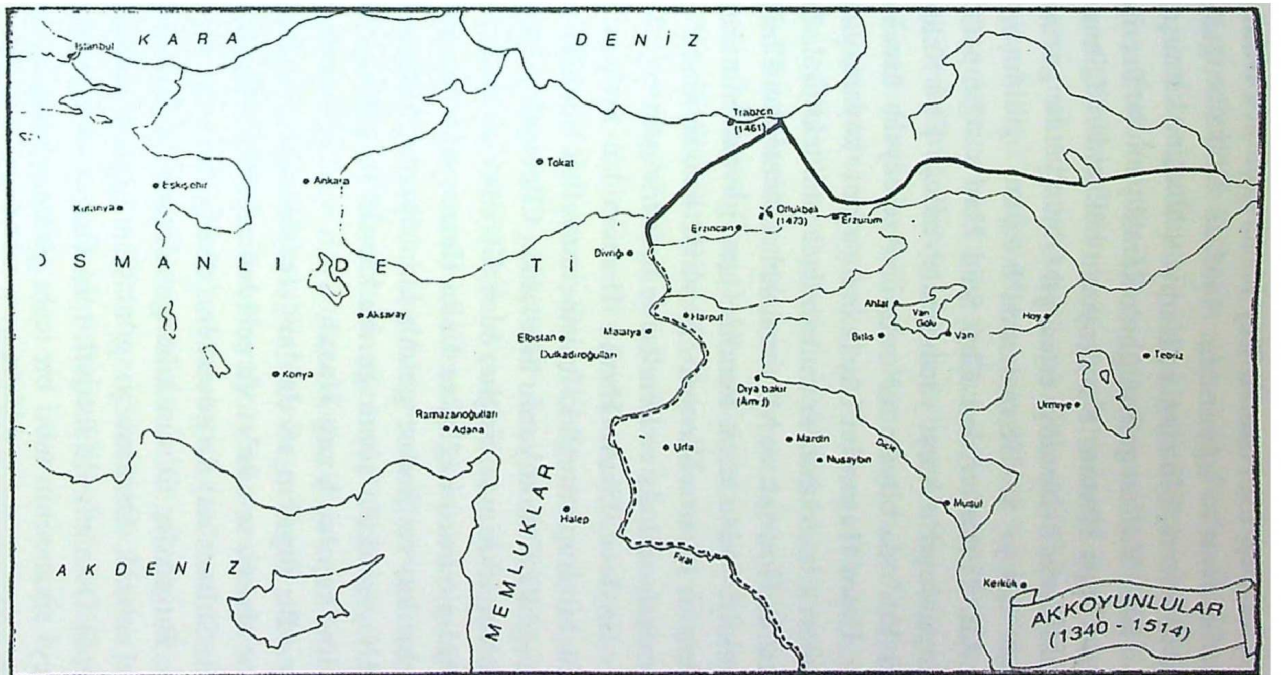
Trabzon'un 15 Ağustos 1461 târihinde fethedilmesinden sonra **Fâtih Sultan Mehmed Han** burada ele geçen hazinenin bir kısmını -karısı cihetiyle akraba olmasından dolayı- **Uzun Hasan**'a göndermiştir.[165]

Fâtih'in Trabzon'un fethiyle meşgul bulunduğu sırada **Uzun Hasan**, ezelî rakibi Karakoyunlular'la mücâdeleye yönelmiştir. 1462 Yılı'nda başarılı bir Gürcistan Seferi yapmış evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere aynı yıl son Eyyûbî Devleti'ni ortadan kaldırmış, 1463 Yılı'nda ise Gerger Kalesi'ni zaptetmiştir.

Bu sırada Karaman Beyliği'nde saltanat mücâdelesi baş göstermişti. **Uzun Hasan**, Karamanlı şehzâdelerden **İshak Bey**'e yardımda bulunmuş, O'nun Karamanlı tahtını ele geçirmesini temin etmiştir. Lâkin arası çok geçmeden **Fâtih** tarafından gönderilen bir Osmanlı ordusu **İshak Bey**'i az-

164 **Âşıkpaşazâde** Târihi (**Nihal Atsız** Neşri), sh.208

165 **Hakkı Dursun Yıldız** –Müslüman Türk Devletleri Tarihi, sh.213

KARA
DENİZ
İstanbul
Trabzon (1461)
Tokat
Eskişehir
Ankara
Kütahya
Erzincan
Otlukbeli (1473)
Erzurum
OSMANLI DEVLETİ
Divriği
Aksaray
Elbistan
Dulkadiroğulları
Malatya
Harput
Ahlat
Van Gölü
Van
Bitlis
Hoy
Tebriz
Konya
Ramazanoğulları
Adana
Diyarbakır (Amid)
Urmiye
Urfa
Mardin
Cizre
Nusaybin
Musul
Halep
MEMLUKLAR
Fırat
AKDENİZ
Kerkük
AKKOYUNLULAR
(1340 - 1514)

Yemin Oden

ledip, kardeşi **Pir Ahmed Bey**'i tahta geçirince **İshak Bey, Uzun Hasan**'a sığınmıştır. 1465'de Dülkadiroğulları'nı mağlub ederek Elbistan ve Harput'u ülkesine katmıştır.

1467 Yılı'na gelindiğinde Karakoyunlular üzerine yürüyen **Uzun Hasan**, Karakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**'ı bir baskında öldürmüş, ertesi yıl O'nun yerine geçen oğlu **Hasan Ali**'yi de Hemedan'da bozguna uğratmıştır. **Hasan Ali**, Timurîler'den **Ebû Said Han**'a sığınıp O'ndan Akkoyunlular'a karşı yardım taleb edince **Ebû Said Han** 1469 Yılı'nda büyük bir ordu ile Azerbaycan üzerine yürüdü. **Uzun Hasan** bu büyük orduya karşı koyamayacağını düşünerek bazı tâvizler mukabilinde sulh teklifinde bulunmuşsa da Horasan ve Mâveraünnehr hâkimi olan **Ebû Said**, bu teklifi reddederek kendine aşırı güvenmenin bedelini müthiş bir sûrette ödemek mecbûriyetinde kalmıştır. Ordusu perişan edilmiş ve kendisi de katledilmiştir.

Böylece **Uzun Hasan** Horasan'dan Sivas'a kadar güçlü bir imparatorluk tesisine muvaffak olmuştur. Aynı sene içinde Karakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**'ın oğullarını birbiri arkasınca mağlub eden, Gürcüler'e büyük bir darbe vurup haraca bağlayan **Uzun Hasan**, artık baş edilmesi güç bir kuvvet haline gelmiş bulunuyordu. Bilhassa **Ebû Said**'i yendikten sonra gurura kapılan ve cihangir olmak meyline kapılan **Uzun Hasan**

"Bu diyârın serdarları şecaatim âsârını gördüler, fırsat elverirse cür'et ve celâdetim hüdâvendigâra (Osmanlı Sultanı'na) **da gösterem"** demiştir.[166]

Bu sözler O'nun cihangir olmak için önündeki tek engel olarak Osmanlı'yı gördüğünü göstermekteydi. Bu sebeple Osmanlı ile ihtilâflı olan kim varsa onlarla ittifak etmeyi siyasetinin tabii bir icabı görmeye başladı. Evvelce

166 **Kemalpaşazâde** – Tevârih-i Âl-i Osman, C. V, sh.171

ifâde edildiği gibi 1472 Yılı'nda Osmanlı'nın rakibini desteklemesi sebebiyle Karaman tahtını kaybeden **İshak Bey**, O'nun nezdine sığınmıştı. Elli bin kişilik bir kuvveti O'nunla birlikte yeğeni **Yusufca Mirza** kumandasında Osmanlı topraklarına gönderip Tokat ve Kayseri cvivarını işgâl ve yağma ettirdi. Lâkin bu kuvvet Konya civârında Osmanlılar'ca mağlub edildi. **Yusufca Mirza** esir düştü. Aynı yıl içinde Gürcistan üzerine başarılı bir üçüncü sefer tertib etti. Ancak müteakiben yaptığı Suriye seferinde başarısızlığa uğradı.

Uzun Hasan'ın bilhassa Karamanlılar'ı kullanarak Osmanlı'ya karşı tecâvüzlerde bulunması ve Venedik hatta Papalık'la Osmanlılar aleyhinde ittifaka teşebbüs etmesi neticesinde **Uzun Hasan**'ın artık bardağı taşırdığını düşünen **Fâtih Sultan Mehmed Han**, O'nu cezalandırmaya karar verdi.

"***Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan**'ın düşmanca tavrı karşısında bir taraftan sefer hazırlığı ile uğraşırken, diğer taraftan da bir Venedik hücumunu önlemek üzere onlara sulh teklif etti. Ancak Venedik, Eğriboz adasının geri verilmesini isteyince, görüşmeler kesildi. 877/1472 kışını hazırlıklarla geçiren **Fâtih, Uzun Hasan**'dan gelen bir mektuba verdiği cevapta «**Bâdemâ elçimiz ok ve lâfımız kılıçtır**» diyerek, artık savaşa karar verdiğini açıklıyordu. Osmanlı ordusu 1473 martında (Şevval 877) padişahın kumandasında Üsküdar'dan doğuya doğru yola çıktı.*"[167] Önce akıncı beylerinden **Mihaloğlu Ali Bey, Uzun Hasan**'ın Tokat havâlisindeki zulüm ve yağmalarının intikamını almak için gönderdi. **Ali Bey**, Erzincan Kemah ve Bayburd yörelerini talan ederek Akkoyunlular'a bir gözdağı verdi.[168] **Mihaloğlu Ali Bey**'in akınlarına karşı **Uzun Hasan**, oğlu **Mehmed** kumandasında bir orduyu ülkesini müdafaa için

167 **Hakkı Dursun Yıldız** – a.g.e. sh.214

168 **Âşıkpaşazâde** – Tevârih-i Âl-i Osman, .sh.202

göndermişse de bunlar arasındaki çarpışmada Osmanlı akıncıları ve bu arada **Şehzâde Bâyezid**'in göndermiş olduğu kuvvet ağır zâyiâta uğradı. 1472 Yılı'nda vâkî olan sını boylarındaki bu çarpışmalar üzerine 11 Nisan 1473 târihinde İstanbul'dan harekete geçen **Fâtih**, Niksar, Koyulhisar, Şebinkarahisar yolu istikametinde ilerlemekteyken **Uzun Hasan, Timur** torunlarından **Ebû Said**'e tatbik ettiği tuzakları kurarak geriye çekilmekteydi. İki ordunun Fırat Nehri kenarına vâsıl olduklarında **Uzun Hasan** sahte bir geri çekilme ile Osmanlı öncü kluvvetleri kumandanı **Murad Paşa** nehri geçip pervasızca ileriye atıldı. Hâlbuki Akkoyunlular pusuda beklemekteydiler. Osmanlı ordusunun üzerine saldırmaları ile üç saat içinde bu öncü kuvvetler yok edildi. Birçok değerli kumandan esir oldu.

Osmanlı ordusu yüz bin kişi, **Uzun Hasan**'ın ordusu ise üç yüz bin kişi civârındaydı.[169] Buna rağmen **Uzun Hasan** bu Osmanlı öncü kuvvetinin mağlûbiyetini değerlendiremedi. Osmanlı ordusu emniyetle Bayburd havâlisine çekilmiş, 11 Ağustos 1473 günü Tercan yakınlarındaki Otlukbeli mevkiine gelindiğinde **Uzun Hasan** kuvvetlerinin burada mevzilendiği görülmüştür. Burada karşılaşan iki ordunun canhıraş mücâdelesi sonunda Osmanlı ateşli silâhlarının üstünlüğü sebebiyle Akkoyunlular yenilmiş, bu durumu gören ve oğlu **Zeynel**'in ölmüş olduğu haberini alan **Uzun Hasan, Karamanoğlu Pir Ahmed**'e dönerek:

"Karamanoğlu! Hânedânın harâb olsun. Beni bir ciğerpâremden, bunca dilâverden çıkarup bednâm olmama sebep oldun. Benim Osmanoğlu'yla ne işim vardı." diye bağırmıştır.

*"Bu arada yanında 25.000 kişilik bir kuvvetle muhârebeyi tepeden seyretmekte olan **Fâtih Sultan Mehmed,***

169 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et), C. VIII, sh.424

zaferin kazanılmakta olduğunu görünce bu taze güçleri de savaşa soktu. Bunların harp sahasında görünmesi ***Uzun Hasan****'ın ümitlerini büsbütün kırdı. Esâsen sol kanattaki durumu da iyi değildi. Bu sebeple mukavemetin mânâsızlığını idrak ederek savaş meydanını terk etti. Hatta bu sırada Osmanlı askerleri hemen hemen Ak Koyunlu merkez kuvvetlerinin ortasına kadar ilerlemişlerdi ki,* ***Uzun Hasan*** *bunlardan yerine kendisine çok benzeyen* ***Alpagut Pir Mehmed Bey****'i bırakarak kurtulabildi. Öte yandan babasının kaçtığını ve kardeşinin öldürüldüğünü duyan* ***Uğurlu Mehmed Bey*** *de geri çekildi.*

İşte bu safhadan itibâren Ak Koyunlular'da tam bir bozgunluk başlar. Onlar kaçıyor, Osmanlılar öldürüyordu. Eğer Osmanlılar ***Uzun Hasan****'ın karargâhını yağma etmeye dalmasalardı düşman kuvvetlerinden hemen hemen hiç kimse kurtulamayacaktı. Öğleden akşama kadar sekiz saat süren savaş sonunda Ak Koyunlular'dan öldürülenlerin sayısı elli bini aşıyordu. Bir kısmı da esir edilmişti.* ***Fâtih,*** *bunlardan bilginleri, fen adamlarını ve Ak Koyunlular'la savaşmış Kara Koyunlular'ı tamamen afvetti. Esir alınan Ak Koyunlu kuvvetlerinden beş bin kişi ile yüz yetmiş komutanı ise İstanbul'a gönderdi.*

Otlukbeli savaşını müteakip Osmanlı kuvvetleri ***Uzun Hasan****'ı takip etmeyerek O'na âid olan ve* ***Darab Bey*** *tarafından müdafaa edilen Kemah yakınındaki Karahisar'ı kuşattılar.* ***Darab Bey*** *bilhassa bulunduğu toprakların sahibi olan* ***Zeynel Bey****'in ölümüyle çok üzülmüş olduğundan fazla mukavemet etmeden kaleyi* ***Fâtih****'e teslim etmiştir (29 Ağustos 1473).*

Osmanlılar'ın Otlukbeli'nde kesin gâlibiyetleri üzerine ***Uzun Hasan*** *Batı ile ilişkilerini kesmiş olup kendisinden çok şey bekleyen ve Türk'ü Türk'e kırdırmaktan zevk duyan*

Papa, Macar, Leh, Sicilya ve bilhassa Venedik krallarının bütün ümitlerini kırmıştır."[170]

Uzun Hasan, bu müthiş mağlûbiyetle büyük bir zaafa uğramış ve topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş olduğu hâlde yılmadı, 1476 Yılı'nda Gürcistan'a dördüncü bir sefer tertib etti. O'nun Osmanlı'ya yenilmesi üzerine isyan eden Gürcüler'i tenkil ile onları bir daha isyan edemez bir duruma getirdi.

1478 Yılı'nda Tebriz'de vefât etmeden önce oğullarından **Halil** ve **Yâkub**'un analarının tesiri ile onları vâris ilân etmişti. Anası farklı olan diğer oğlu **Mehmed** buna kızarak isyan etti. Memluklar'la işbirliği yaptıysa da onlardan beklediği desteği göremeyince **Fâtih**'e sığındı. **Fâtih** O'nu kendine damad yaptı ve Sivas Beylerbeyi tâyin etti. Bu sûretle üvey kardeşlerini rakip bir duruma getirmiş olan **Akkoyunlu Mehmed**, üvey anasının bir tertibi sonunda ortadan kaldırıldı. Kendisine Akkoyunlu tahtı için yardımda bulunacağı vaadiyle Erzincan'a dâvet edildi ve burada tertiplenen bir sûikastle 1477 Yılında öldürüldü. **Fâtih**, bu haberi alınca kızını ve torununu İstanbul'a geri getirtti.[171]

*"Akkoyunlu Beyliği'ni büyük bir devlet hâline getiren **Uzun Hasan**, devrinin târihçilerine göre, uzun boylu, zekî, mâkul, karar sahibi, cesur, âdil, iyi ahlâklı, âlimlerin ve san'atkârların koruyucusu bir hükümdar idi. Ancak içkiye düşkünlüğü onun zayıf tarafıydı. Tebriz'de muhteşem bir saray meydana getiren **Uzun Hasan**, birçok ilim ve hayır müesseselerinin de kurucusudur. İdarî ve askerî teşkilâtta Osmanlı Devleti'ni örnek alarak Akkoyunlu Devleti'ni teşkilâtlandırmaya çalışmıştır.*

***Uzun Hasan**'ın ölümü ile Akkoyunlu Devleti eski*

170 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et), C.VIII, sh.427

171 **Hoca Saadeddin Efendi**, a.g.e. C.III, sh.331

kuvvet ve kudretini kaybetmiş, memleketin her tarafında hânedâna mensup şehzâdeler ile taraftarları beyler, merkezî otoriteyi dinlememeye başlamışlardır. Annesi ***Selçukşah Begüm****'ün gayreti ile saltanatı ele geçirmeye muvaffak olan* ***Halîl Sultan****, kardeşi* ***Maksud Bey****'i öldürtünce, aleyhinde isyanlar çıktı.* ***Halîl Sultan****, her ne kadar amcası* ***Cihangir****'in oğulları* ***Murad*** *ve* ***İbrahim*** *Beylerin isyanlarını bastırdı ise de, Diyarbekir vâlisi olan kardeşi* ***Yakub Bey*** *tarafından, saltanatının altıncı ayında öldürüldü."*[172]

Hükümdârlığı altı ay kadar sürmüş olan **Halil Sultan**'ın **Ali** ve **Elvent Mirza** adında iki oğlu vardı. **Ali** 1479'da vefât etmişti. **Elvent Mirza, Sultan Yâkub**'a karşı isyan etmişse de başarılı olamadı.

1480 Yılı'nda Memluk Sultanı **Kayıtbay**, Diyarbekir üzerine bir ordu sevketmişse de bu ordu Akkoyunlular tarafından mağlub edildi. Bundan sonra **Bayındır Bey**'in isyanı ile karşılaşıldı. 1481 Yılı'nda **Bayındır Bey**'i tenkil ve katleden **Sultan Yâkub**, ertesi yıl Gürcistan üzerine bir sefer tertib etti. Lâkin bu defa da Azerbaycan'da **Şah İsmâil**'in babası **Şeyh Haydar**'ın başlattığı şiî tehlikesiyle karşılaşıldı. **Şeyh Haydar** 1488'de babası **Cüneyd**'in intikamını almak maksadıyla Şirvan üzerine bir sefer tertib etti. Şirvan Şahı **Ferruh**, damadı olan **Yâkub Bey**'den yardım taleb etti. **Sultan Yâkub, Şeyh Haydar** ve müridleri üzerine bir ordu gönderdi. **Şeyh Haydar**, bu orduya karşı galebe sağlamakta iken başına isâbet eden bir okla öldüğünden kuvvetleri dağılmış ve ileride "**Şah İsmâil**" adıyla yerini alacak oğlundan başka bütün oğulları katledilmiştir.

Akkoyunlu Devleti'ni canlandırmaya makes bu hareketler devam edememiştir. Zirâ 1490 Yılı'nda ülkede bir veba salgını zuhur etmiş, **Sultan Yâkub**'la birlikte pek-

172 **Hakkı Dursun Yıldız**, a.g.e. sh.215

çok devlet ricâli vefât etmiştir. **Uzun Hasan**'dan sonra bu devletin en parlak hükümdârı olan **Sultan Yâkub**, on iki yıl süren hükümdarlık devrinden sonra yirmi yedi yaşında vefât edince geride henüz bülûğ yaşına varmamış üç oğlu kalmıştır. Bunların yirmi yıl kadar devam eden saltanatları bin bir buhran içinde geçmiş ve Akkoyunlu Devleti **Sultan Yâkub**'dan sonra bir daha belini doğrultmaya muvaffak olamayarak yıkılış vetîresine (sürecine) girmiştir.

c-Yıkılışları

Sultan Yâkub'un vefâtı üzerine Akkoyunlu tahtına henüz bülûğa ermemiş bir çocuk olan **Baysungur** geçirildi. Lâkin ülkenin diğer bölgelerinde birçok hânedân mensubu bu durumu kabullenmeyerek isyan ve kargaşalıklar çıkardılar. Bu isyanlar büyük bir kumandan olan **Sûfî Halil Bey** tarafından kısa zamanda bertaraf edildiyse de O'nun diktatörce tavırlarına cephe alan Akkoyunlu beyleri, Diyarbekir vâlisi **Süleyman Bey**'le birleşerek O'na karşı harekete geçtiler. Kendisini mağlub ve katlettiler. **Süleyman Bey**, devlete hâkim bir atabeg oldu. Lâkin O'nun idâresinden de memnun olmayan bir kısım Akkoyunlu emirleri harekete geçerek bir kalede esir olan **Rüstem Bey**'i Akkoyunlu hükümdârı ilân ettiler. O'nun kumandası altında **Süleyman Bey**'le savaşıp O'nu mağlub ettiler. Hâmisiz kalan **Baysungur**, dedesi olan Şirvanşahlar hükümdârı **Ferruh Bey**'e sığınmak zorunda kaldı. Böylece O'nun saltanatı sadece bir sene sürmüş oldu.

Rüstem Bey'in beş sene süren hükümdarlık zamanı da tamamen siyâsî karşıklıklar içinde geçmiştir. İsfehan'da çıkan bir isyan bastırılmış, ortadan kalkmış bulunan Karakoyunlu beylerini kendine mürid yaparak biraraya toplayan **Şeyh Haydar**'ın oğlu **Ali**'nin isyanı da bastırılıp kendisi idam edilmiştir.

Buna rağmen **Rüstem Bey** de Akkoyunlu beylerinin ihânetine mâruz kalarak tahtı kaybetmiştir. İstanbul'dan gelerek **Uzun Hasan**'ın oğlu **Mehmed**'in oğlu olup **II. Bâyezid**'in damadı bulunan **Göde Ahmed Bey**, İstanbul'dan gelerek **Rüstem Bey**'in muhalifleriyle birleşti ve O'nu yenerek öldürmüştür.

1496 Yılı'nda Akkoyunlu tahtına geçen **Göde Ahmed Bey**'de iç karışıklıklara sebep olan Akkoyunlu ileri gelenlerini öldürtmeye kalkışınca, O da tahtta bir seneden fazla kalamayıp alaşağı edilmiş ve öldürtülmüştür. O'nun vefâtından sonra ise, iç karışıklıklar daha da artmıştır. **Uzun Hasan**'ın oğlu **Yusufca**'nın iki oğlu **Elvent** ve **Mehmed** ile **Sultan Yâkub**'un oğlu **Murad Bey**'in her biri bir kısım Akkoyunlu beylerince desteklenerek muhtelif bölgelerde hükümdarlıklarını ilân ettiler. Bunlar arasındaki saltanat mücadelesinde **Mehmed Bey** öldürülünce Akkoyunlu Devleti, **Elvent** ve **Murad Bey** arasında 1501 Yılı'nda paylaşıldı.

Akkoyunlu Devleti böyle iç çekişmelerle sarsıldığı sırada **Şeyh Haydar**'ın oğlu **Ali**'nin katlinden sonra başa geçen oğlu **İsmâil** (**Şah İsmâil**) gerek Karakoyunlu bakıyelerini ve gerekse Akkoyunlu Devleti bünyesindeki huzursuzluktan muzdarip olan birçok Türkmenler'i etrafında toplamaya muvaffak olmuştu. Anadolu içlerine kadar saldığı dâilerle (propagandacılarla) nüfûzunu genişleten **İsmâil**, Şirvan Bölgesi ve Azerbaycan'ın bir kısmını ele geçirdikten sonra 1501 Yılı'nda Akkoyunlular üzerine yürüyüp **Elvent Bey**'i Diyarbekir'e kaçmak mecburiyetinde bıraktı. Bu sûretle O'nun sâhib olduğu bütün Akkoyunlu arâzisini ele geçirdi. **Elvent Bey**'in askeri sayıca ve silâh itibâriyle daha üstün olmasına rağmen şiîlik propagandası tesiriyle galebe sağlayan **İsmâil** bu zafer sonunda Tebriz'de şahlığını ilân etti. **Elvent Bey** daha sonra **Şah İsmâil**'e karşı tekrar harekete geçtiyse de başarı elde edemedi.

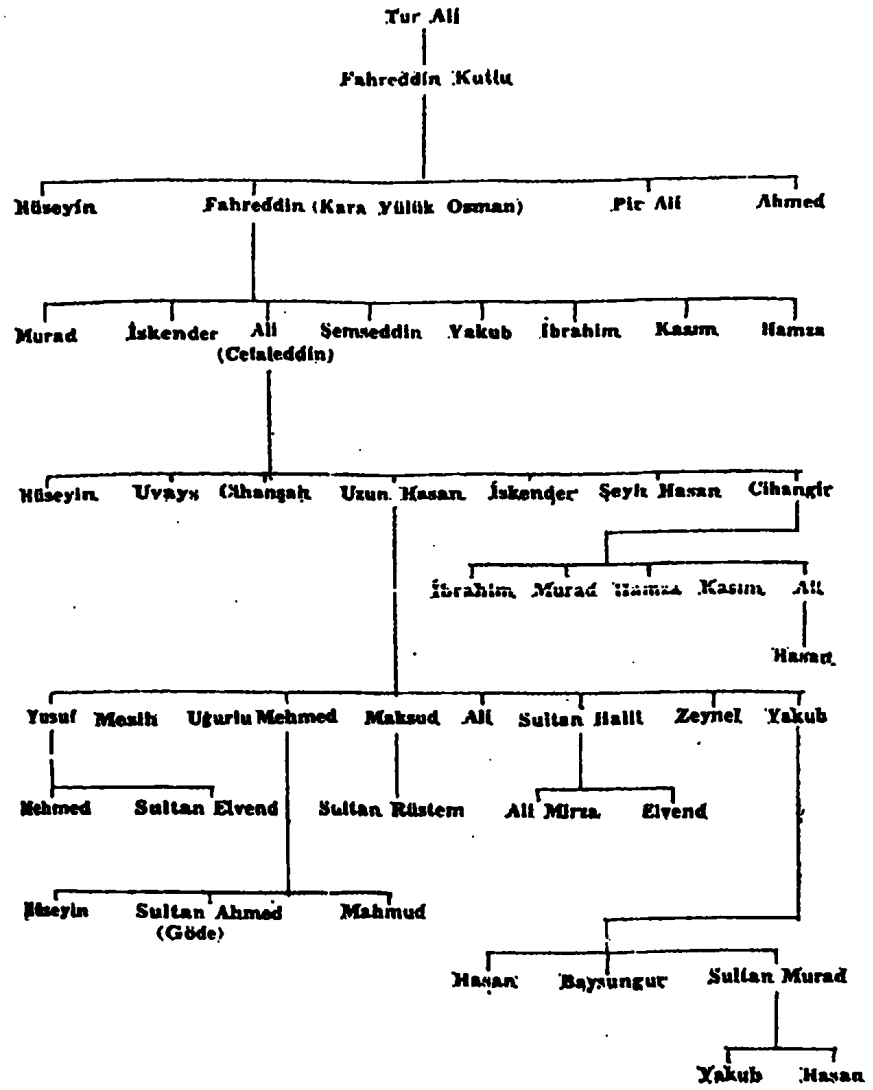
O'nu bertaraf eden **Şah İsmâil**, bu defa diğer Akkoyunlu hükümdârı **Sultan Murad** üzerine yürüdü. Hemedan yakınında 1503 Yılı'nda O'nu da mağlub eden **Şah İsmâil**, böylece Akkoyunlu Devleti'ne nihâyet vermiş olduğu gibi bu devletin bütün arâzisini de eline geçirmiş oldu.

Bu mağlûbiyet üzerine **Dülkadiroğlu Alâüddevle**'ye sığınan **Sultan Murad**'ın **Hasan** ve **Yâkub** adında iki oğlu vardı. Bunlarla birlikte **Yavuz Sultan Selim**'in Çaldıran zaferine katılan **Sultan Murad, Yavuz** tarafından emrine verilen bir kısım kuvvetle Diyarbekir'in fethine memur edildi. Lâkin **Şah İsmâil**'e bağlı Urfa vâlisi tarafından bozguna uğratılıp öldürülmüş, kesilen başı **Şah İsmâil**'e gönderilmiştir.

*"**Şah İsmail**, yalnız Ak Koyunlu hânedânını ortadan kaldırmakla kalmamış, Ak Koyunlu ulusuna ve devletine bağlı olan ve onların taraftarları bulunan bütün boyları ve oymakları da merhametsizce katliam ederek Azerbaycan, Diyarbakır, Irak-ı Acem, Fars ve Irak-ı Arab'da hunharlık göstermiş ve Ak Koyunlular'ın kökünü kazımıştı. Katliamdan kaçıp kurtulabilen Ak Koyunlu boyları ve oymakları Memluklular'a, Dulkadır ülkesine ve Osmanlılar'a iltica ettiler ve çok geçmeden de tamamen Osmanlı tebasına katılarak, beyleri ile birlikte Orta ve Doğu Anadolu'nun muhtelif kısımlarına dağıldılar."*[173]

*"Ak Koyunlu **Sultan Murad**'ın oğlu **Yâkub Mirza**'nın nesli Trabzon'da yerleşmiş ve devam etmiştir, **Yâkub Mirza**'nın oğlu **Murad Paşa, Kanuni**'nin Irakeyn seferinde Osmanlılar'ın Irak-ı Acem beylerbeyisi olmuştur. Hemen hemen bütün Ak Koyunlu prensleri Osmanlı hizmetine girmişlerdir. **Tur Ali Bey**'in oğlu **Zeynel Bey, Habil Bey**'in **Kâbil Bey** ve **Süleyman Bey**'in oğlu Kum valisi **Ferruhşad Bey Kanuni**'nin Irakeyn seferinde, Doğu İran'da sancak*

173 **M. Halil Yınanç**, a.g.m. İ.A. sh.263

Ak Koyunlular'ın Şecereşi

verilen Ak Koyunlu prenslerindendir."[174]

B-KÜLTÜR VE MEDENİYETTEKİ YERLERİ

Akkoyunlu Devleti siyâsî, askerî ve idârî nizam itibâriyle kendinden evvelki Müslüman devletlerin aynı olan bir teşkilâta mensuptu. Ülke hânedânın mülkü sayılıyordu. Hânedân mensupları bulundukları yerlerde yarı müstakil bir durumda idiler. Lâkin devletin esas başı olan **"Uluğ Bey"** veya **"Han"** ünvanıyla anılmakta idi. Bütün diğer beyler ona tâbi idiler.

Akkoyunlu Devleti'nde hükümdâr olmak hânedân ferdleri ve aşiret reislerinin ittifakına bağlıydı. Onlarda da Selçuklular'da olduğu gibi ne bir **verâset kanunu** mevcuddu ve ne de **ekberiyet** sistemi gibi bir usûl an'aneleştirilmişti. Bazen han veya sultan sıfatıyla anılan Akkoyunlu hükümdârı, halefini **"veliahd"** olarak tâyini sûretiyle belirlerdi. Fakat zaman zaman bu belirlemeye riâyet edilmediği de olurdu.

Hânedân mensuplarına belli yerler ıktâ olunur, bu yerler vefatlarından sonra ıktâ sâhibinin oğluna geçerdi. Ancak bu durumun bir menşurla teyidi gerekmekteydi. Hükümdâr değişikliğinde de ıktâlar bu sûretle yenilenirdi. Iktâ sâhibi isyan ederse ıktâı iptal olunarak başka birine verilirdi.

Selçuklular'da olduğu gibi merkezî idârede bir **divan** bulunurdu. Divanın reisine **"sâhib-i divan"** denilir, divan mührü sâhib-i divanda bulunurdu. Divanda alınan kararlar bu mühürle mühürlenerek resmiyet kazanırdı. Aynen Selçuklular'da olduğu gibi bu büyük divandan başka **eşraf, teşrif, adâlet** ve **arz** gibi tâlî divanlarda vardı. Bunlar aynen Selçuklular'da olduğu gibi muayyen işlere bakarlardı. Bu divanlarda hânedân mensupları, üst kademe kumandanlar veya aşiret reisleri vazifeliydiler. Divanın başkanına **"emîr-i a'zam"** denirdi. Eyâletlerde dahi bu divanların

174 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et), C.VIII, sh.434 vd.

daha küçük benzerleri bulunurdu.

Vilâyetlere gönderilen hânedân mensuplarına **atabeg** veya **lala** ünvânıyla mürebbi vasfında âlim ve tecrübeli bir insan vazifelendirilir, onlar şehzâdelerin devlet işlerine alışmalarını temin ederlerdi.

Akkoyunlular, toprak sistemini İlhanlılar'dan aynen almışlar ve tatbik etmişlerdir. Zaman zaman arâzi tahrirleri yapılır ve bunların muntazam bir sûrette defterleri tutulurdu.

Akkoyunlu ordusu da aynen Selçuklu'daki sisteme benzerdi. Hükümdarın etrafında ve O'na bağlı bir hassa ordusu mevcuddu ki, bu ordu boy beylerinin gönderdiği kuvvetlerle teşekkül ederdi. Bunlar ekseriyetle atlı idiler. Akkoyunlu Devleti'ni bir imparatorluk haline getiren **Uzun Hasan** zamanında bile hassa ordusu yine aşiretlerden teşekkül etmekteydi. Bu sebepledir ki, zaman zaman bu kuvvetleri itaat altında bulundurmakta müşkilât çekilmekteydi. Bu devletin uzun müddet devam etmemesinin sebeplerinin başında bir verâset sisteminin geliştirilmiş olmaması sebebiyle ortaya çıkan isyanlar ve ordunun teşkilindeki bu usûl birinci derecede rol oynamıştır.

Aynen Osmanlılar'da olduğu gibi hükümdarın etrafında köylü ve kasabalılardan teşekkül etmiş piyâde **"azepler"**den teşekkül eden bir ordu daha mevcuddu. Esas Akkoyunlu ordusu timar sahiplerinin gelirlerine göre besledikleri askerlerden teşekkül ederdi. Bunlar sefer tertibinde gelip orduya katılır ve seferden sonra ıktâlarına dönerlerdi. Askerî ıstılahlar tamamen İlhanlılar'dan alınmıştı. Ordunun merkez koluna **uluğ kol**, sağ koluna **barangar**, sol koluna ise **cuvangar** denilirdi. Harplerde belli bir mesâfede bir ihtiyat kuvveti tutulurdu ki, bunlara **uruğ** adı verilirdi.

Akkoyunlu Devleti, tarihi boyunca iç kargaşa ve çekişmelere sahne olduğundan bir türlü huzur ve sükûn tesis

edilememiş ve bu sebeple ilim ve medeniyette büyük bir hamle gerçekleştirmeleri mümkün olmamıştır. **Uzun Hasan** ve **Sultan Yâkub**'un ilim adamları ve şâirleri koruyup gözeterek birçok değerli ilmî ve edebi eserin yazılmasına katkı sağladıkları bilinmektedir. Bu iki hükümdâr devrine mahsus olmak üzere pekçok hayır müessesesi meydana getirilmiştir ki, Tebriz'deki **Uzun Hasan** Câmii, Mardin'de **Kaasım, Hamza** ve **Cihangir Mirza**'ların mescid ve medreseleri, **Rüstem**'in Ahlat'taki imâret, medrese, câmi ve hamamı bunlar arasında gösterilebilir. Ayrıca **Uzun Hasan** devrinde Mâveraünnehr ve Türkistan'ın âlim, şâir ve ediplerinin Akkoyunlu sarayında toplanmasına himmet edildiği bilinmektedir. Efendisi **Uluğ Bey**'in katledilmesinden sonra hacca gitmek üzere yola çıkan meşhur riyâziyeci ve astronom **Ali Kuşçu**'nun Tebriz'den geçerken **Uzun Hasan**'ın ricâlarıyla burada alıkonulmuş olması bunun tipik misâlidir.

"*Yine yüksek ilim adamlarından **Celâlüddin Devvanî, Uzun Hasan**'ın pek çok ihsan ve iltifâtına nâil olmuş ve İngilizce'ye de tercüme olunan Levamiü'l- İşrak fi mekârimü'l-Ahlâk» ismindeki meşhur eserini hükümdarına ithaf etmişti. **Devvanî, Uzun Hasan Bey** zamanında askerî durumu gösteren Arznâme adında bir eser daha yazmıştır. 1502 yılında vefât eden **Celâlüddin Devvanî**'nin **Halil Sultan** nâmına Hâşiye-i Kadime ve **Yakub Han** adına da Risâle-i Adalet adlı eserleri mevcuttur. **Uzun Hasan Bey**'in medreselerinde bu âlimlerden başka Tahranlı **Mevlâna Ebû Bekir**, yüksek riyâziyatçı olan **Mahmud Can**, âlim ve edip **Kadı Muslihiddin İsa** ve sonradan Osmanlılar'ın hizmetine geçerek mühim görevlerde bulunan **İdris-i Bitlisi**, görev yapan diğer şahıslar arasındadır.*"[175]

175 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et), C.VIII, sh.439

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARAKOYUNLULAR
(1351-1469)

A-SİYÂSÎ TARİHLERİ

a-Kuruluş Devri

Kuzeyde Azerbaycan ve Erzurum havâlisinden, güneyde Van ve Erciş havâlisine kadar olan bölgede iki yüz seneden ziyâde bir müddetle hükümrân olmuş bulunan Karakoyunlular'ın yirmi dört Oğuz boyundan hangisine mensup oldukları kat'î olarak tesbit edilememiştir. XV. Yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden **Şükrullah**, Karakoyunlu hânedânının **Oğuz Han**'ın oğlu **Deniz Han**'a dayandığını Karakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**'a istinâden nakletmesi sebebiyle[176] târihçiler onların "**Yiva**" boyuna mensub olduğunu kabule meyyâldirler. Lâkin Karakoyunlular da aynen Akkoyunlular'da olduğu gibi bir tek boydan ibâret değildiler. Bununla beraber onları teşkil eden asıl kabilenin "**Baranlu**" veya "**Baranîler**" olduğu kabul edilmektedir. Lâkin bu kelimenin bir şahıs adından mı yoksa bir yerin isminden dolayı mı kullanıldığı tesbit edilememektedir. Böyle olduğu hâlde Muş'un Varto kazâsına ve Çapakçur (Bingöl)'a bağlı olarak hâlâ bu ad ile anılan iki köy mevcuddur.[177] Meşhur Ka-

176 **Şükrullah** – Behcet'üt Tevârih (**Nihal Atsız** neşri), İstanbul 1939, sh.27

177 Köylerimiz- Dâhiliye Vekâleti, İstanbul 1933, sh.87

rakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**'ın bazı kaynaklarda **"Baranî"** lâkâbıyla anıldığı görülmektedir.[178] Bununla beraber yukarıda ifâde edilmiş olduğu üzere Karakoyunlular, birçok Türkmen oymağını bünyelerinde toplamışlar ve bunlar belli bir müddet kendi adlarıyla anılmışlarsa da bilâhare bu adlar silinip **"Karakoyunlu"** ünvânı içinde kaybolup gitmişlerdir. Bu oymakların bazıları **Sa'dlu, Bayramlu, Ağa-eri, Döger, Haculu, Baharlu, Alpagut** ile **Avşarlar** oymaklarıdır. Bu oymaklara Kürt asıllı **Süleymânî, Zırkî** ve **Mahmudî** gibi oymaklar da ilâve edilmektedir.[179] Bütün bu Türkmen kabilelerinin Doğu Anadolu'ya ne zaman geldiklerine dâir kaynaklarda farklı rivâyetler mevcuddur. Bunların en güvenilir olanı **Cengiz Han**'ın Türkistan'a saldırması üzerine **Türe Bey** adındaki reislerinin idâresi altında Mâveraünnehr ve İran üzerinden Doğu Anadolu'ya gelmiş bulunduklarına dâir rivâyettir. **Türe Bey**, Karakoyunlu hükümdârı **Kara Yusuf**'un yedinci göbekten atası olan Oğuz Han'ın torunlarındandır.

Karakoyunlular Türkistan'dan kalkıp bu bölgeye geldikten sonra mütemâdî bir sûrette Moğollar ve Tatarlar'la mücâdele hâlinde bulunmuşlarsa da ancak İlhanlı Devleti'nin son hükümdârı **Ebû Said Bahadır Han**'ın 1335 Yılı'nda ölümü üzerine ortaya çıkan saltanat mücâdelesi üzerine târih sahnesinde görülmeye başlamışlardır. Önce Moğol hâkimiyetinden sonra kurulan devletlerden biri olan Celâyirliler'in, daha sonra Çobanoğulları'nın hizmetinde bulunan Karakoyunlular'ın bir beylik veya devlet olarak ortaya çıkışlarında ilk dikkate değer simâ **Bayram Hoca** adında bir Türkmen beyidir.

Bayram Hoca, Sincar hâkimi **Pir Muhammed'i** öldürerek O'nun emirliğini ele geçiren **Hüseyin Bey**'in mâiyetinde bulunuyordu. **Hüseyin Bey**, belli başlı kürt aşi-

178 Bâbur Şah – Bâburnâme (**R.Rahmeti Arat** neşri), Ankara 1943, C.I, sh.9

179 Doğuştan Günümüze Büyük İslam Târihi, C.VIII, sh.442

retlerini etrafında toplayan Hısn-ı Keyf hükümdârı **Melik Âdil** tarafından Batman yakınında yaylaktan dönmekte iken karşılayıp O'nunla savaşa tutuştular. **Melik Âdil** bu savaşı kaybederek esir düştü. **Hüseyin Bey**'in bu savaşı kazanmasında hizmeti sebkat eden **Bayram Hoca** yavaş yavaş şöhret sâhibi olmaya başladı. Çok geçmeden 1351 Yılı'nda metbûu olduğu **Hüseyin Bey**'i öldürerek, O'nun beyliğini ele geçirdi. Bu sûretle siyâsî bir varlık iktisâb eden **Bayram Hoca, Hüseyin Bey**'in kardeşinin idâresindeki Musul'a saldırdı, fakat başarılı olamadıysa da daha sonra burayı eline geçirerek **Berdi Hoca** adındaki kardeşini oraya vâli tâyin etti.

1365 Yılı'nda ise Mardin'i kuşatan **Bayram Hoca**, burada Artuklular'ı bozguna uğrattı. Mardin hükümdârı **Melik Mansur**, Celâyir hükümdârı **Melik Eşref**'e şikâyette bulundu. Bunun üzerine **Sultan Üveys**, 1356 Yılı'nda Bağdad'dan hareketle Musul'u kuşattı. Büyük bir güçlükle karşılaşmadan şehri ele geçirerek **Bayram Hoca**'nın kardeşi **Berdi Hoca**'yı esir aldı. Bunun üzerine **Bayram Hoca**, Mardin kuşatmasından vazgeçerek Muş havâlisine çekildi. Lâkin **Sultan Üveys**, O'nun peşini bırakmadı. Muş ovasında **Bayram Hoca**'nın kuvvetleriyle çarpışarak O'nu bozguna uğrattı. Karakoyunlu şehir ve kasabalarını yağmaladıktan sonra Tebriz'e çekildi.

Bayram Hoca bu mağlûbiyet üzerine Celâyir Devleti'ne tâbi oldu ve O'na vergi vermeye başladı. Lâkin bir müddet sonra ordusunu düzenleyerek 1371 Yılı'nda Musul'u geriye almak üzere harekete geçtiyse de bölgeye bir Memluk ordusunun gelmekte olduğuna dâie haber üzerine geri çekilmek zorunda kaldı.

Celâyir hükümdârı **Sultan Üveys**, 1374 Yılı'nda vefât edince yerine zayıf bir şahsiyet olan **Sultan Hüseyin** geçti. Bu durumdan istifâde eden **Bayram Hoca**, derhal harekete geçerek Musul ve Sincar'ı yeniden ele geçirmeye muvaffak oldu. 1375

Yılı'nda ise Musul'u **Pir Baba** adındaki bir Türkmen emiri eline geçirmiş olduğundan **Bayram Hoca**, tekrar Musul üzerine harekete geçti. **Pir Baba**'yla anlaşıp, Sincar'ı O'na bırakmak mukabilinde Musul'u geriye alabildi. Ayrıca kızını da **Pir Baba**'yla evlendirerek akrabalık tesis etti. **Bayram Hoca**'nın kardeşi **Berdi Hoca** tekrar Musul vâlisi oldu ve Musul vilâyeti bu târihten yıkılışına kadar Karakoyunlular elinde kaldı.

Bayram Hoca'nın bu başarılarına rağmen Celâyirliler, O'nu tekrar tâbiiyyetleri altına almak için harekete geçtiler. Karakoyunlu Devleti'nin hükümet merkezi durumundaki Erciş Kalesi önüne geldiler. Burada **Bayram Hoca**'nın kardeşinin oğlu **Kara Mehmed** kumandan olarak bulunuyordu. **Mehmed Bey, Bayram Hoca**'dan yardım istedi. Lâkin O'nun gönderdiği kuvvetler Celâyirliler tarafından mağlub edildi. Bunun üzerine Karakoyunlular tekrar Celâyirliler'e tâbi olmayı ve onlara vergi vermeyi kabul ettiler.

Bayram Hoca 1380 Yılı'nda vefât etti. O'nun yerine kardeşi **Berdi Hoca** beyliğin başına geçti. Bununla ilgili kaynaklarde pek az bilgi olduğundan O'nun emirliğinin çok kısa sürdüğü ve yerine **Bayram Hoca**'nın kardeşinin çocuğu **Kara Mehmed Bey**'in geçmiş olduğu görülmektedir.

Bu sırada zayıf bir şahsiyeti olan Celâyir hükümdârı **Sultan Hüseyin**, kardeşi **Ahmed** tarafından 1382 Yılı'nda katlonularak bertaraf edilmiş ve yerine Sultan sıfatıyla **Ahmed** geçmişti. Lâkin O'nun hükümdarlığında diğer kardeşi **Pir Ali** kabul etmeyerek isyan etmişti. Bu isyanı bastırmak için Karakoyunlu hükümdârı **Kara Mehmed**'den yardım talebinde bulundu. O'nun gönderdiği ordu isyancı kuvvetleri dağıtmayı başardığı gibi isyanın elebaşısı **Şeyh Ali**'yi de etrafındaki ileri gelir kumandanlarla birlikte katletti. Bu sûretle **Sultan Ahmed**'in Celâyir tahtına rakibsiz bir sûrette geçmesini sağlaması O'nun itibârını arttırdı.

Ertesi sene ise, Musul hacılarının yollarını keserek mallarını yağmalayan Câber hâkimi **Sâlim Bey**'in üzerine yürüdü. O'nu bozguna uğratarak Haleb'e sığınmaya mecbûr bıraktı. Karakoyunlular, **Sâlim Bey**'e âid olan obaları yağmaladılar. Müteâkıben Mardin hâkimi **Melik İsa**'yı bozguna uğrattı. Daha sonra O'nun kızıyla evlenerek akrabalık tesis etti.

1387 Yılı'nda Erzincan emiri **Mutahharten** ile Akkoyunlular arasında bir mücâdele başlamış, bu mücâdelede **Mutahharten,** Karakoyunlular'dan yardım taleb etmişti. Akkoyunlular ile Karakoyunlular aynı bölgede hâkimiyet tesisine çalışmkta olduklarından kuruluşlarından itibâren birbirlerine rakibdiler. Bu sebeple Karakoyunlu hükümdârı **Kara Mehmed,** ezelî rakibi Akkoyunlular üzerine harekete geçmiş ve evvelce anlatılmış olduğu üzere onları mağlub ederek Akkoyunlu beyleri **Ahmed Bey, Pir Hüseyin** ve **Kara Yülük Osman**'ın **Kadı Burhâneddin**'e sığınmak mecbûriyetinde bırakmıştı.

Bu sûretle bölgede en hâkim bir duruma gelmiş olmalarına rağmen bu defa karşılarında **Timur** bir tehlike olarak çıkmıştı. 1387 Yılı'nda Azerbaycan'ı ele geçirip Karabağ'da kışlayan **Timur,** Doğu Anadolu fethine hazırlanınca, kendisini tehlikede hisseden Karakoyunlu hükümdârı **Kara Mehmed Bey,** oğlu (veya amcası) **Mısır Hoca**'yı Kahire'ye göndererek **Sultan Berkuk**'dan yardım taleb etti. Zirâ bu sırada harekete geçen **Timur,** Erzurum'u zaptetmiş ve Çapakçur Irmağı kenarında karargâh kurmuştu. Buradan bir kısım kuvveti **Kara Mehmed Bey** üzerine göndermişse de bu kuvvet Karakoyunlular'ca mağlub edilmiş ve **Timur**'un **Lala Hoca ve Şah Melik** gibi emirleri de bu çarpışmada ölmüştür.

Bu hâdise üzerine dağlara çekilen **Kara Mehmed Bey**'i yakalamanın güçlüğünü gören **Timur,** zulüm ve yağmalarını Ahlat'a kadar teşmil ettikten sonra İran'a çekilmiştir.

Timur'un çekilmesinden sonra Azerbaycan'a sâhib ol-

mak gayesiyle **Kara Mehmed Bey** ile Celâyir emirlerinden **Şebli** ve **Şah Ali** arasında çetin bir mücâdele başlamıştır. Bu mücâdeleyi **Kara Mehmed** kazanarak Azerbaycan'ı ele geçirmiş ve bu arada hutbeyi kendisinden yardım taleb ettiği **Sultan Berkuk** adına okutmuştur. Lâkin bütün bu başarılarına rağmen **Kara Mehmed Bey**, 1389 Yılı'nda **Kara Hasan Bey** adındaki bir Türkmen beyi tarafından pusuya düşürülüp öldürülmüştür. Bu sûretle Karakoyunlu Devleti'nde çok cesur ve teşkilâtlı bir hükümdâr olan **Kara Mehmed Bey** devri nihâyete ermiştir.

O'nun ölümü üzerine yerine **Mısır Hoca** geçmişse de, O'nun hükümdarlığı uzun sürmemiş, yerini kardeşi **Kara Yusuf** almıştır.

Karakoyunlular, Azerbaycan' ele geçirdikten sonra oraya bir emir tâyin ederek çekilmişlerdi. Onların çekilmesinden sonra bölge tekrar Celâyirliler'in eline geçmiş bulunduğundan **Kara Yusuf Bey** ilk iş olarak Azerbaycan üzerine yürümüş ve muzafferen Tebriz'e girmiştir. Burayı **Halil Bey** adında bir Karakoyunlu emirine bırakarak geri çekildikten sonra Celâyirliler tekrar Tebriz üzerine harekete geçmişlerse de başarılı olamamışlardır.

Daha sonra Azerbaycan üzerindeki taleplerinden vazgeçmeyen Celâyirliler, Tebriz'e girmeye muvaffak olduklarından **Kara Yusuf Bey**, ikinci bir seferle şehri istirdad edip, bölgeyi tekrar idâresi altına aldıktan sonra bu defa orayı Karakoyunlu emirlerinden **Satılmış Bey**'in idâresine havâle ederek çekilmiştir.

1393 Yılı'nda bölge üzerine yeni bir sefere girişen **Timur**, hem Akkoyunlu ve hem de Karakoyunlu beylerine haber göndererek kendisine itaat etmelerini istedi. O'nun batıya doğru hareketinde Erzincan emiri **Mutahharten**, büyük hediyelerle gelip **Timur**'a bağlılığını arzetti. İleri harekâta devam eden **Timur**, Mardin havâlisine gelere Karakoyunlular'a

âid şehir ve kasabalarda yağma ve talanlar yaptı. O'nunla baş edemeyeceğini anlayan **Kara Yusuf**, dağlara çekildi.

Bir kısım kuvvetlerini O'nun üzerine gönderen **Timur**, diğer bir kısım kuvvetlerle **Mısır Hoca**'nın idâresindeki Avnik Kalesi'ni kuşattı. Lâkin sarp dağlarla çevrili olan bu kalenin ele geçirilmesinde bir türlü başarılı olamıyordu. Uzun bir kuşatmadan sonra **Mısır Hoca**, 1394 Yılı'nda **Timur**'un oğullarından **Muhammed**'e sığınmış, O'ndan babası tarafından bağışlanması için tavassutta bulunmasını rica etmiştir. **Timur**, O'nu bağışlayarak Semerkand'a göndermiştir.

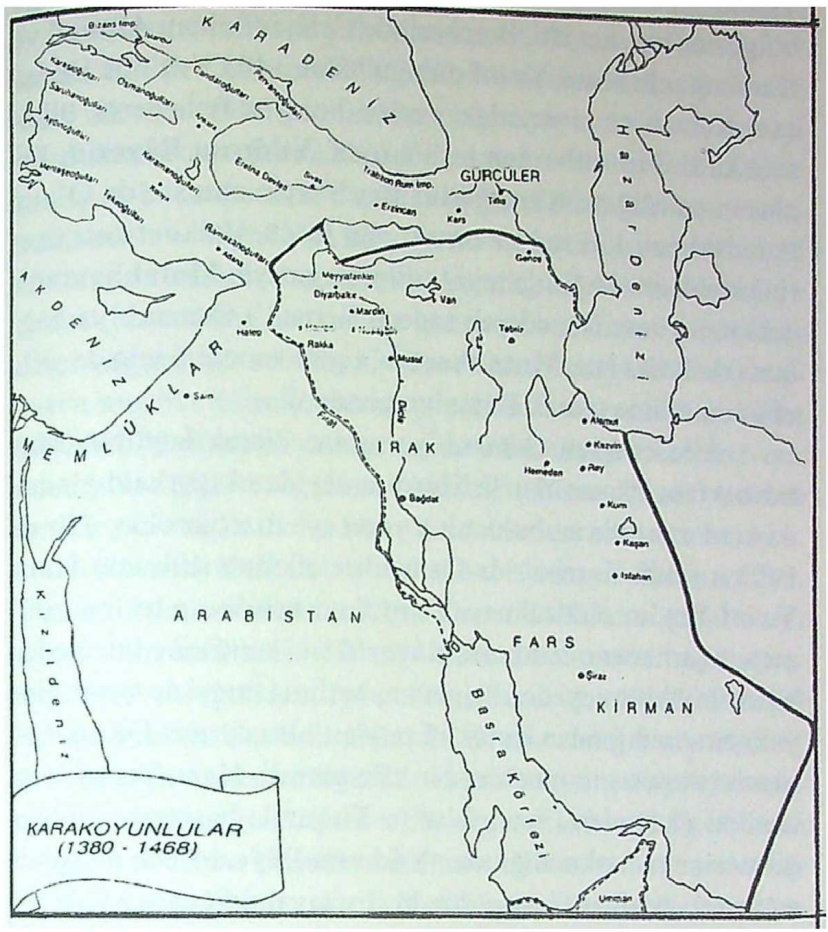
Timur'un Avnik'i zaptettikten sonra Altınordu Devleti'ni itaat altına almak maksadıyla Gürcistan üzerine yürümüş olmasından istifâde eden **Kara Yusuf**, bu durumu fırsat bilerek ordusunu toplayıp Erciş'i tekrar ele geçirmiştir. Lâkin **Timur** bölgeden ayrılmadan kendisini metbû tanıyan kürt emiri **İzzeddin Şir Bey**'e Van ve çevresinin hâkimiyetini vermişti. **İzzeddin Şir**, yanında Çağatay askerleri de olduğu hâlde **Kara Yusuf** üzerine yürümüş fakat başarılı olamamıştır. Üstelik onlara artık **Timur**'a tâbi olmuş bulunan Avnik Kalesi'nden gönderilen yardım kuvveti de **Kara Yusuf Bey** tarafından bozguna uğratılıp büyük bir kısmı öldürülmüştür. Bu kuvvetlerin başındaki **Timur**'un emirlerinden **Atlamış**, esir edilmiş ve Memluk sultanına gönderilerek orada hapsedilmiştir.

Bununla beraber **Timur** tekrar bu bölgeye yönelince, **Kara Yusuf** Musul'a çekildi. **Timur**, **Emirzâde Rüstem** kumandasında bir öncü kuvveti Bağdad'ın zaptına memur etmişti. Bağdad'da hâkim olan Celâyirliler'in hükümdârı **Ahmed**, bazı kumandanlarının **Timur**'la haberleştiğine dâir duyumlar üzerine onları öldürmeye kalkışınca şehirde büyük bir kargaşa çıkması üzerine hayatından endişe eden Celâyir hükümdârı **Ahmed**, Bağdad'dan kaçıp Musul'da bulunan **Kara Yusuf**'a iltică etti.

Timur'un öncü kuvvetleri Celâyirliler'in ülkesini yağmaladıktan sonra geri çekildiler. Bunun üzerine **Sultan Ahmed**, yanında Karakoyunlu beyi de olduğu hâlde Bağdad'a gelip buraya kolayca hâkim oldular. Bu sırada Bingöl yaylasında bulunan Timur'un Sivas üzerine harekete haber alınınca O'nun tarafından kuşatılmaktan korkan **Sultan Ahmed** ve **Kara Yusuf**, Memluk Devleti'ne iltica etmek niyetiyle yola çıktılar. Ancak Haleb nâibi **Demirtaş Bey**, onların önün keserek Suriye'ye girmelerine mâni olmak isteyince Haleb yakınlarında iki taraf arasında şiddetli bir savaş cereyân etmiş, bu savaş **Demirtaş**'ın mağlûbiyetiyle neticelenmiştir.

Bununla beraber burada Memluklar'a tâbi birçok emirin öldürülmüş olması sebebiyle artık onlara ilticâ etmenin tehlikeli bir hâle geldiğini düşünerek Osmanlı padişahı **Yıldırım Bâyezid**'in yanına gitmeye karar verdiler. Lâkin bilinmeyen bir sebeple aralarında ihtilâf çıktığından ayrıldılar. **Kara Yusuf**, ülkesine geri döndü. Celâyir hükümdârı **Sultan Ahmed** ise, **Timur** tarafından sevkedilen kuvvetlerin baskınına uğrayarak bütün aile efradını kaybetti. Güçlükle canını kurtararak Osmanlı Sultanı'na sığınabildi. Bu hareket ileride görüleceği üzere **Yıldırım Bâyezid**'le **Timur** arasındaki ihtilâfın bir başlangıcını teşkil etmiştir.

Sultan Ahmed'in başına gelenleri gören Karakoyunlu hükümdârı **Yusuf** da aynı âkıbete uğramamak için Osmanlılar'a ilticâ etmeye mecbûr kaldı. **Yıldırım Bâyezid**, kendisine çok iyi muâmele ederek O'nu Aksaray'da ikamete memur etti. Evvelce izah edilmiş olduğu üzere **Timur**, 1400 Yılı'nda beraberinde Erzincan hâkimi **Mutahharten** ve Akkoyunlu emiri **Kara Yülük Osman Bey** olduğu hâlde Osmanlı topraklarına saldırıp ilk olarak Sivas'ı ele geçirdi. Burada târihin ender görmüş olduğu büyük bir katliam yapan **Timur**, **Kara Yülük Osman Bey** de beraberinde olduğu hâlde Elbistan ve Malatya

KARADENİZ
Bizans İmp.
İstanbul
Karesioğulları
Oymanoğulları
Candaroğulları
Pervaneoğulları
Aydınoğulları
Amasya
Ankara
Karamanoğulları
Eretna Devleti
Sivas
Trabzon Rum İmp.
GÜRCÜLER
Tiflis
Erzincan
Kars
Hazar Denizi
Ramazanoğulları
Adana
Gence
Akdeniz
Memlüklar
Meryemlerkan
Diyarbakır
Mardin
Van
Halep
Rakka
Musul
Tebriz
Sam
Dicle
Fırat
IRAK
Ahmud
Kazvin
Hemedan
Rey
Bağdat
Kum
Kaşan
İsfahan
ARABİSTAN
FARS
Şiraz
KİRMAN
Basra Körfezi
Umman
KARAKOYUNLULAR
(1380 - 1468)

havâlisine yöneldi. **Mutahharten** ise Erzincan'a döndü.

Bu sırada **Yıldırım Bâyezid**, İstanbul'u kuşatmış bulunmaktaydı. Şehrin düşmesine ramak kalmışken ortaya çıkan **Timur** gâilesi sebebiyle muhâsarayı kaldırıp ordusuyla doğu bölgesine hareket etti. Beraberinde Celâyir Sultanı **Ahmed** ve Karakoyunlu **Kara Yusuf** olduğu hâlde 1401 Yılı'nda Erzincan, Kemah ve civarındaki yerleri kolayca fethederek ülkesine kattı. **Mutahharten** teslim oldu. **Yıldırım Bâyezid**, Erzincan emirliğine **Kara Yusuf Bey**'i tâyin etmişse de O'nun buradaki emirliği sadece on altı gün sürdü. Halkın ricası üzerine kendisine bağlılığı teyid edilmek şartıyla **Mutahharten**'i eski mevkiine iâde ederek sadece Kemah'ı Osmanlı'ya bağlamakla iktifâ etti. **Mutahharten**'e güvenmediği için de, âile efrâdını rehine olarak Bursa'ya gönderdi.

Âile efrâdını Osmanlı'ya rehine olarak kaptıran **Mutahharten**, Osmanlılar'la **Timur** arasında sıkışıp kaldığından iki taraf arasında arabuluculuk yapmaya mecbûr oldu. **Timur** 1402 kışında Karabağ'da Osmanlı elçilerine sulh için **Kara Yusuf Bey**'in öldürülmesini veyahud kendisine teslim edilmesini şart koştu. **Yıldırım Bâyezid** ise, kendisine iltică eden bir emiri öldürmeyi de, düşmanına teslim etmeyi de mertliğine yakıştıramadığından bu teklifi reddetti. Bu durum **Timur**-Osmanlı çatışmasını mecbûrî bir hâle getirdi. **Kara Yusuf Bey**, kendisi yüzünden Osmanlılar'ın **Timur**'la başlarının belâya girmesine razı olmadığından **Yıldırım Bâyezid**'den müsaade isteyerek ayrılıp ülkesine döndü. Toplayabildiği askerlerle Fırat kıyısındaki Hit kasabasına yerleşti.

Ahmed Celâyir ise, Osmanlı ülkesinden daha evvel ayrılmıştı. Lâkin O'nun ayrılışı üzerine oğlu **Tâhir**, Celâyirli ümerasının da tasvibiyle babasına karşı harekete geçince zor durumda kalan **Ahmed Celâyir**, **Kara Yusuf**'dan yardım istemiş ve O'ndan temin ettiği askerlerle aleyhindeki hareketi

bastırmaya muvaffak olmuştur. Oğlu **Tâhir** ise, kaçarken nehirde boğulmuştur. Lâkin çok geçmeden bu iki dostun arası açılmış ve bundan dolayı **Kara Yusuf**, Bağdad üzerine yürümüş ve **Sultan Ahmed**'i kaçırarak şehre hâkim olmuştur.

Timur, Ankara yakınlarında 28 Temmuz 1402 târihinde büyük Osmanlı hükümdârı **Yıldırım Bâyezid**'e fillerle takviye edilmiş muazzam ordusuyla o uğursuz darbeyi vurduktan sonra **Kara Yusuf**'a kesin bir darbe indirmek istemiş ve bu maksadla **Miranşahoğlu Ebû Bekir** kumandasındaki bir orduyu O'na karşı göndermiştir. Bu ordu Nehr'ül Gabem kıyısında kendilerini karşılayan **Kara Yusuf**'un ordusuyla müthiş bir savaşa girişmiş ve **Timur** güçlerinin ezici çoğunluğu sebebiyle **Kara Yusuf** mağlub olup, kaçmaya mecbûr kalmış, canını güçlükle kurtararak Şam nâibi **Şeyh'ül Mahmudi**'ye sığınmıştır. Bu savaşta zevcesi esir düşen, kardeşi ve oğulları öldürülen **Kara Yusuf**, burada iyi karşılanmışsa da bu hüsn-ü muâmele uzun sürmemiştir.

Ahmed Celâyir de daha önce buraya iltică etmişti. **Timur**, Memluk Sultanı **Ebul Ferec**'i tehdid ederek bu iki mültecinin kendisine tâbi olan Şam'da hapsedilmelerini taleb etmiş olduğundan, onlar **Ebul Ferec**'in tâlimâtı üzerine bunlar Şam'da hapsedilmişlerdir. **Timur** daha sonra tehdidini arttırarak bunların öldürülmelerini istemiş, **Ferec** bu tehdide de boyun eğerek Şam nâibine gerek **Ahmed Celâyir**'in ve gerekse **Kara Yusuf**'un öldürülmelerini emretmiştir. Lâkin Şam emiri bu emre riâyet etmeyerek onları hapiste tutmakla iktifâ etmiştir. Bu iki kader kurbanı Şam'da bir yıl hapis kalmış, hapiste yeniden dost olmuşlardır.

1404 Yılı'nda Şam nâibi **Şeyh'ül Mahmudî** ile Haleb vâlisi **Çekim**, Mısır'da çıkan karışıklıklardan istifâde ile **Sultan Ferec**'i tahttan indirmeyi kararlaştırmış bulunduklarından hapisteki bu iki kader kurbanından da bu husûsda istifâde edi-

lebileceğinin düşünülmesi üzerine serbest bırakıldılar. Hatta O'nun başarısızlıkla neticelenen Mısır seferine de katıldılar.

Kara Yusuf, bu başarısız Mısır seferinden sonra mâiyetiyle birlikte Mardin'e gelip, buranın emiri **Melik İsa**'ya dehâlet etti. Bilâhare buradan Musul'a intikal etti. Musul'dayken Akkoyunlu beyi **Kara Yülük Osman Bey**'le çarpıştıysa da iki tarafça da başarı elde edilemediğinden sulh yapılıp husûmete son verilmesi üzerine Van hâkimi **İzzeddin Şîr** üzerine yürüyerek O'nu mağlub edip Van havâlisindeki eski topraklarını ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Bu sûretle civardaki Türkmen beyleri yeniden gelip O'nun emrine girmesiyle Karakoyunlu Devleti eski durumuna kavuşmuş oldu.

Kara Yusuf Bey'in mağlub ettiği **İzzzeddin Şir**, Azerbaycan hâkimi **Miranşahoğlu Ebû Bekir**'in yanına sığınmıştı. O'nun kışkırtması üzerine **Kara Yusuf** üzerine harekete geçen **Ebû Bekir**, Türkmenler ve Çağataylılar'dan müteşekkil bir ordu ile Aras Nehri kenarında **Kara Yusuf Bey** tarafından büyük bir hezimete uğratıldı. Bu zafer **Kara Yusuf Bey**'in itibarını bir kat daha artırdı.

Kara Yusuf Bey, 1407 Yılı'nda **Ebû Bekir**'in sığındığı Sultâniye'yi de ele geçirmesiyle buradan kaçan **Ebû Bekir**, Rey şehrine ulaştığında kendisine katılan buradaki emirlerle **Kara Yusuf Bey**'in karşısına bir kere daha çıkmış, ancak yine mağlub olmuştu. Babası **Miranşah**'ın savaş meydanında maktul düşmesi üzerine kaçan **Ebû Bekir** canını güçlükle kurtarbilmiştir.

Kara Yusuf'un kazandığı bu ikinci zafer, Karakoyunlu târihinde pek büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Zirâ **Timur**'un kurmuş olduğu imparatorluğun büyük bir parçası Karakoyunlular eline geçmiş ve Karakoyunlular artık bölgede tek ve güç bir kuvvet haline gelmişlerdir. O derecede ki, **Timur**'un oğlu **Şahruh**, babasının kurduğu impa-

ratorluğu yeniden ihyâ maksadıyla Azerbaycan üzerine yürümüşse de Karakoyunlular tarafından mağlub ediilmesiyle O'nun bu emelinin gerçekleşmesine mâni olunmuştur.

Bu zafer üzerine civardaki bütün emirlikler gelip, **Kara Yusuf Bey**'e bağlılıklarını arzetmişler, Karakoyunlular bu tâbi emirliklerle birlikte büyük bir imparatorluk haline gelmiştir.

1409 Yılı'nda Akkoyunlu beyi **Kara Yülük Osman**'ın Mardin'i kuşatması üzerine buranın Artuklu emiri **Melik Sâlih, Kara Yusuf Bey**'den yardım istedi Bunun üzerine harekete geçen **Kara Yusuf**, sür'atle oraya ulaşarak **Kara Yülük Osman Bey**'i büyük bir mağlûbiyete uğrattıktan sonra Mardin'e girmiş, **Melik Sâlih**'i kızlarından biri ile evlendirerek Musul'un idâresini de O'na vermiştir. Bu sûretle bölgede üç yüz yıldan fazla hüküm sürmüş olan Artuklu Devleti nihâyet bulmuş oldu. **Melik Sâlih** ise, Mardin'i **Kara Yusuf Bey**'in tâyin ettiği vâliye bıraktıktan sonra intikal ettiği Musul'da zehirlenerek öldürülmüştür.

Bu sırada Azerbaycan'ın kuzey kesiminde teşekkül etmiş olan Şeki Hanları üzerine bir ordu gönderen **Kara Yusuf Bey**, burasını ele geçirmeyi başaramadı. Fakat Karakoyunlular bir takım yağma hareketlerinden sonra Tebriz'e döndüler. **Kara Yusuf Bey** bundan sonra Erzincan üzerine yürüdü. Erzincan hâkimi **Şeyh Hasan**, mukavemet ettiyse de başarılı olamadığından şehir Karakoyunlular eline geçti.

Lâkin O'nun Erzincan'ın zaptıyla meşgul olmasından istifâdeye kalkışan eski dostu ve hapishâne arkadaşı Bağdad hükümdârı **Ahmed Celâyir**, Tebriz'e girerek buradaki birçok Türkmen'i katletmiş olduğu haberini alan **Kara Yusuf**, Azerbaycan üzerine yürüdü. Tahtını bile **Kara Yusuf** sâyesinde tekrar ele geçirmeye muvaffak olmuş bulunan **Ahmed Celâyir**'i 30 Ağustos 1410 târihinde vukû bulan savaşta müthiş bir mağlûbiyete uğrattı. **Ahmed Celâyir**,

esir edilip birçok askeri kılıçtan geçirildi. **Kara Yusuf, Ahmed Celâyir**'in hayatını bağışlamaya taraftar olduğu hâlde emrindeki emirlerin ısrarı üzerine O'nu katletti.

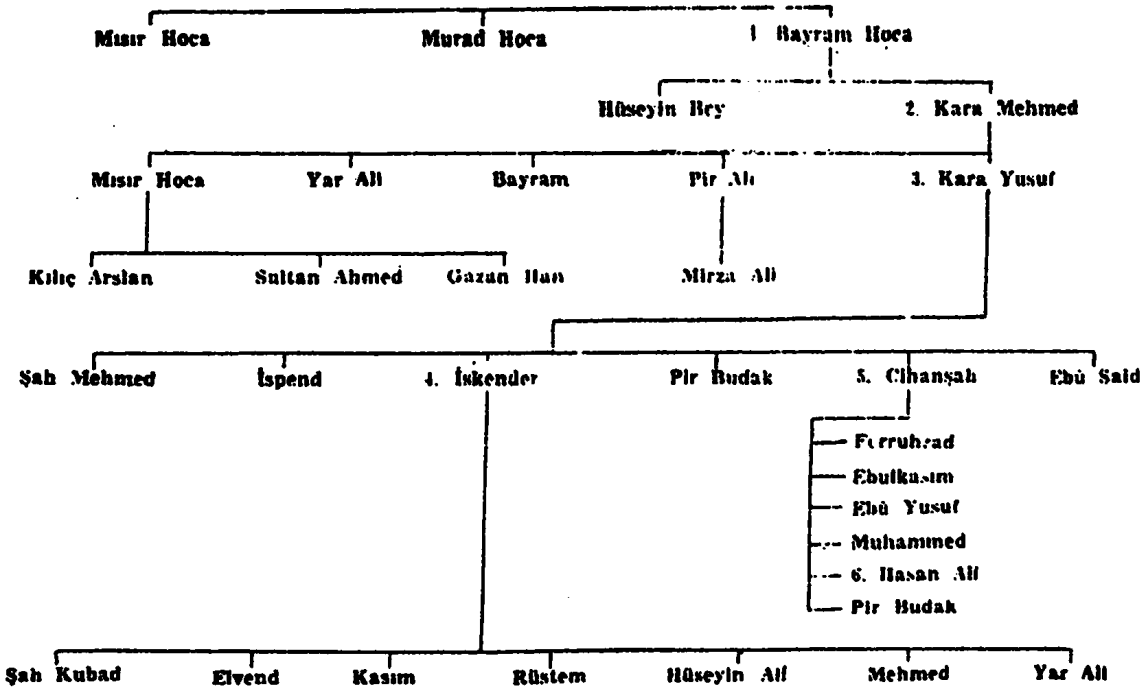
Ahmed Celâyir, Tebriz'e karşı harekete geçtiği sırada Şirvanşahlar'dan yardım istemiş, Şirvanşahı da oğlu **Şeyh İbrahim** kumandasında O'na destek olacak bir kuvvet göndermişti. **Kara Yusuf**, bu orduyu da ağır bir bozguna uğratarak kumandanlarını esir almıştı.

Bu zafer üzerine oğlu **Şah Mehmed** kumandasında bir kuvveti Bağdad'ı fethetmek üzere yola çıkardı. Bu sırada bütün Türkmen beylerini Tebriz'de huzûruna dâvet ederek onların önünde oğlu **Pir Budak**'ı Sultan ilân etti. Bundan sonra yazılan ferman ve menşurların başına Moğol usûlünce **"Sultan Pir Budak Yarlıgıdın Ebunnasır Yusuf Bahadır Noyan Sözümüz"** ibâresi yazılmaya başlanmıştır.

Bağdad üzerine gönderilen Karakoyunlu ordusu burayı suhûletle ele geçirdikten sonra Celâyirliler'e âid diğer şehir ve kasabaları birer birer zaptetmeye başladı. Evvelâ 1412 Yılı'nda karşısına bir kere daha çıkan Akkoyunlu Beyi **Kara Yülük Osman**'ı mağlub etmiştir. Bundan sonra Sultâniye'yi kuşattıysa da başarılı olamadı. Bu sırada Şirvanşahlar ile Gürcüler'in kendisine karşı ittifak ederek harekete geçtiklerini haber alınca Sultâniye kuşatmasını bırakarak önce Tebriz'e, oradan da Karabağ'a geldi.

Buradan Şirvanşahlar ve Gürcüler'e sulh teklifinde bulunduysa da bu teklifin kabul edilmemesi üzerine iki taraf arasında vâki olan savaşta **Kara Yusuf** büyük bir zafer daha kazandı. Gürcü kralı ve Şirvanşahlar hükümdarıyla, bunların birçok ileri gelir kumandanlarını esir aldı. Şirvanşahlar'dan esir olanlar fidye-i necât (kurtuluş akçesi) ödeyerek iâde edilmişlerse de Gürcü esirler kâmilen öldürüldü.

Bundan sonra **Kara Yusuf** tekrar Sultâniye üzerine yü-

Kara Koyunlular'ın Şeceresi

rüdü. Civarda birçok tahribât yapmıştı ki, İsfehan'ı kendisine merkez yapmış olan **Mirza İskender**'in Azerbaycan üzerine harekete geçtiğini öğrendi. O'nu karşılamak üzere harekete geçtiyse de, ordusunda çıkan bir hastalık sebebiyle geri döndü.

Timur'un oğlu **Şahruh** ise aynı maksadla on bin kişilik bir orduyu bölgeye sevketti. Fakat bu kuvvet **Kara Yusuf**'dan önce **Mirza İskender**'le karşı karşıya gelerek mağlup oldu. Dolayısıyla O'nun emeli gerçekleştirilemedi.

Bununla beraber **Şahruh**, daha sonra yüz bin kişilik bir orduyla harekete geçerek İsfehan ve Luristan'ı ele geçirdi. 1515 Yılı'nda **Kara Yusuf**, O'na elçiler göndererek Sultâniye'nin kendisinde kalması şartıyla **Şahruh**'a tâbi olacağını bildirdi.

Şahruh, 1415 Yılı'nda ikinci defa İran ve Irak üzerine sefer tertib etti. Bu sırada Akkoyunlu hükümdârı **Yülük Osman** Erzincan'ı kuşattığından Erzincan emiri **Pir Ömer, Kara Yusuf**'a haber göndererek O'ndan yardım istedi. Bu sebeple Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasında yeni bir çatışma çıktı. Bu çatışma sonunda **Kara Yülük Osman** kaçmış, fakat çok geçmeden Mardin'i kuşatmaya teşebbüs etmiştir. Bunun üzerine Akkoyunlu beyi **Yülük Osman** üzerine harekete geçen **Kara Yusuf**, O'nu Memluk arâzisi içindeki Mercidabık mevkiinde bir kere daha mağlub etmiştir. Civardaki Memluk beylerinin **Yülük Osman**'a yardımda bulunmaları sebebiyle Antep civârındaki Memluk şehir ve kasabaları O'nun tarafından yağmalanmıştır.

1420 Yılı'nda bu yağma hareketlerinin intikâmını almak isteyen Memluklar, **Kara Yusuf** üzerine bir sefer tertib ettiler. Bu sırada **Kara Yusuf**'un Erzincan vâlisi **Pir Ömer**, Kemah üzerine yürüyerek, buranın hâkimi olan **Yülük Osman**'ın oğlu **Yâkub**'u esir etmişse de şehri ele geçirememiştir. **Pir Ömer, Kara Yülük Osman**'ın kendisine karşı harekete geç-

mesinden korktuğu için **Kara Yusuf**'dan yardım istedi. **Kara Yusuf**, O'na yardım maksadıyla yirmi bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Kendisi ise Bağdad'a gitti. Bu sırada O'nun Han sıfatıyla hükümdârlığını ilân etmiş olduğu **Pir Budak** vefât etti. **Yülük Osman** ise, oğlu **Yâkub**'un esir edilmesinin intikamını almak için **Pir Ömer** üzerine bir baskın tertib ederek O'nu önce esir etti, sonra da katletti. **Kara Yusuf**, bu harekâtın cezasını vermek üzere harekete geçemedi. Zirâ **Şahruh**'un kendisine karşı bir sefer tertib etmiş olduğunu öğrendiğinden bu emr-i vâkîyi kabul mecbûriyetinde kaldı.

Gerçekten **Şahruh**'un, 25 Ağustos 1420 târihinde iki yüz bin kişilik bir orduyla Herat'dan ayrılarak Karakoyunlular üzerine sefere çıktığı görüldü. **Kara Yusuf**, ağır bir sûrette hasta olmasına rağmen elli bin kişilik bir orduyla O'nu karşılamak üzere yola girdi.

Çağatay ordusu sayıca bu kadar kalabalık olmasına rağmen mânevî vasıfları itibâriyle son derecede zayıftı. Bu ordu 17 Kasım 1420 târihinde ileri harekâta devamla Akhoca mevkiine geldiğinde zaten ağır hasta olan **Kara Yusuf**'un vefât etmiş olduğu haberi alındı. O'nun ölümü Karakoyunlu ordusunda büyük bir kargaşanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Zirâ oğullarının hiç biri O'nun beraberinde değildi. **Şah Mehmed** Bağdad'da, **İskender** Kerkük'de, **Cihanşah** Sultâniye'de ve **Ebû Said** Erzincan'da bulunmaktaydı.

"***Kara Yusuf Bey**, Kara Koyunlu Devleti'nin asıl kurucusu olup aynı zamanda en büyük hükümdarıdır. O devletini kurduktan sonra Kazvin'den Erzincan'a ve Bağdad'dan Şirvan'a kadar uzanan geniş sahayı ülkesi içine katmayı başarmıştı. Bütün hayatı mücâdele içinde geçmiş olan bu zat, çeşitli kaynaklara göre uzun boylu ve iri yarı bir insan olup son derecede şeci', kudretli, faal ve irâde sâhibi idi. Mükemmel bir harp adamı olup eşsiz yiğitliğine yalnız kendi askerleri değil,*

başta Çağataylar olmak üzere bütün düşmanları hayrandı.

Nitekim o bu vasfı dolayısıyle ordusunu gayet iyi bir sûrette teçhiz etmişti. Savaşlarda çeşitli mânialar ve bilhassa hendek kazdırmak yoluyla ordusunu emniyet altında tutardı. O'nun ***Şahruh****'a karşı son seferine çıkarken yaya askeri toplaması yeni bir savaş usûlü deneyeceği intibaını vermektedir. Ancak buna ömrü kifâyet etmemiştir.* ***Kara Yusuf****, aynı zamanda tedbirli, dirâyetli, mert ve cömert bir şahsiyet idi. Liyâkatli insanların değerini takdir eder ve onlara her türlü itibârı gösterirdi. Nitekim çok sevdiği ümerâdan* ***Pir Ömer*** *öldürüldüğü zaman üzüntüsünden günlerce Tebriz'den çıkmamış ve yas tutmuştur. Cömertliği o derece idi ki hazinesinde hiçbir zaman para bulunmazdı. Savaşlarda ele geçen ganimeti emirler ve askerlerine bırakır, kendisine ise hemen hemen hiçbir şey ayırmazdı.*

Kara Yusuf *adâlet ve merhameti ile de tanınmış olup askerinin maaş ve erzakını muntazam olarak verirdi. Bu vasıfları Kara Koyunlu beyinin başarılarında en önemli rolü oynamıştır. Ölümünde altı oğlundan beşi hayatta idi. Çok sevdiği ve hayatta iken hükümdarlık makamına geçirmiş olduğu* ***Pir Budak****, O'nun* ***Kara Yülük*** *üzerine yaptığı seferden dönüşünde genç yaşında ölmüştü. Diğerleri sıra ile* ***Şah Mehmed, İskender, İspend*** *(İsfehan),* ***Cihanşah*** *ve* ***Ebû Said*** *idiler."*[180]

Kara Yusuf'un ölümü ve ordusunun dağılması üzerine **Şahruh**, emrindeki ordunun bir kısmını **Baysungur** kumandasında Tebriz üzerine, diğer bir kısmını ise **Mirza İbrahim** kumandasında Meraga'ya sevketmiş, kendisi de Sultâniye'ye gelmiştir. **Baysungur** Tebriz'i kendisi ise, Sultâniye'yi kolayca zaptettikten sonra 4 Ocak 1421 târihinde kışlamak üzere Karabağ'a dönmüştür.

Kara Yusuf'un çocuklarının herbiri bulundukları yerlerde kendilerini Karakoyunlu hükümdârı ilân etmişler-

180 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et), C.VIII, sh.461

dir. En küçük oğlu **Ebû Said** Erzincan'da bulunuyordu. Buranın halkı O'nun hükümdârlığını kabul etmeyerek, yerine **Mutahharten**'in torunu **Yar Ali**'yi seçmişlerdir. Diğer oğlu **İspend** ise, Sadlı oymağına dayanarak babasının yerine geçtiğini ilân etti. O sırada Nahcivan'da bulunan **Şah Mehmed** Bağdad'a gelmiş, kardeşi **Şah Cihan** da O'na katılmıştır.

Karakoyunlular'ın ezelî rakibi olan Akkoyunlular'ın hükümdârı **Kara Yülük Osman**, bu kargaşadan istifâde ile Mardin'i ele geçirmek maksadıyla harekete geçti. O sırada Kerkük havâlisinde bulunan **İskender Mirza**, O'nun üzerine yürüyerek 1421 Mart'ında **Kara Yülük Osman**'ı Nusaybin havâlisinde müthiş bir bozguna uğrattı. Bu zafer üzerine mâneviyatı yükselen Karakoyunlular'ın **Kara Yusuf**'un diğer oğulları nezdindeki diğer Türkmen beyleri de O'nun etrafında toplandılar. **Kara Yülük Osman** ise, **Şahruh** nezdine elçiler göndererek O'nu Karakoyunlular üzerine saldırmaya iknâ etti. **Şahruh**, bu sırada **Kara Yusuf**'un oğullarından **İspend**'in elinden Bâyezid Kalesi'ni almakla meşguldü.

Şahruh'a mağlub olan **İspend**, kendisini tâkib eden Çağatay ordusundan kurtulmak için **İskender Mirza**'nın yanına geldi. İki kardeş, **Şahruh**'a elçiler göndererek barış talebinde bulundularsa da **Yülük Osman Bey**'in tahrikine kapılan **Şahruh**, bu teklifleri reddetti. Karakoyunlular'ın **Şahruh**'a karşı tedârik eyledikleri ordu âzami kırk bin kişiden ibâretti. **Şahruh**'un ordusu ise, bunun iki üç katıydı. Üstelik **Şahruh**'un ordusunda filler mevcuddu. Karşı karşıya gelen bu iki ordunun çarpışmasında birinci, ikinci ve hatta üçüncü günlerde Karakoyunlu ordusu mağlub olmuş ve pekçok kumandanı esir düşmüştü. Bunu gören **İskender Mirza**, son bir hamle ile Çağatay ordusunun merkezine saldırmış, **Şahruh**'un öne sürdüğü fillerin hortumlarını kesmeye muvaffak olarak mağlûbiyeti gâlibiyete çevirmiş, birçok meşhur

Çağatay emirini öldürmüştür. Bu durumu gören **Şahruh**, ihtiyat kuvvetlerini cepheye sürünce, yorgun Karakoyunlu ordusu çekilmeye başladı. Bu sırada **İskender Mirza**'nın öldürülmüş olduğuna dâir bir şâyiâ çıkması üzerine Karakoyunlu ordusu bozguna uğrayıp kaçmaya başladı.

Bu zaferi müteâkib Tebriz'e dönen **Şahruh**, yolda esir ettiği Karakoyunlu emirleriyle askerleri serbest bırakıp, memleketlerine dönmelerine müsaade etti.

Şahruh, Eleşkirt'te kazandığı bu zafer üzerine Azerbaycan hâkimliğini oğullarına ve seçkin kumandanlarına teklif ettiği hâlde bunların hiçbiri bu tâyini kabul etmedi. Zirâ bunların hepsi kendisini müthiş bir mağlûbiyete uğratmış olmalarına rağmen **İskender Mirza**'dan çekiniyorlardı. Nitekim az bir müddet sonra Tebriz, **Kara Yusuf**'un oğullarından **İspend** tarafından ele geçirilmişse de, **İskender Mirza** O'nun üzerine yürüyerek Azerbaycan'ı tekrar hâkimiyeti altına almıştır. **İspend** Avnik Kalesi'ne çekilmiş, buradan Bağdad üzerine saldırarak, kardeşi **Şah Mehmed**'in hâkim olduğu bu şehri O'nun elinden almaya muvaffak olmuştur.

İskender Mirza, **Şahruh**'a bağlılığını arz ederek O'nun husûmetini bertaraf ettikten sonra civardaki emirlikleri birer birer eline geçirip hâkimiyetini kuvvetlendirmeye yönelmiştir. Bu arada Van Kalesi'ni kuşatan **İskender**, burasını da ele geçirerek oğullarından **Yar Ali**'ye verdikten sonra Tebriz'e dönmüştür.

1427-28 yıllarında Şirvan üzerine bir sefer tertib etmiş, **Şahruh**'un Irak-ı Acem vâlisi **Hoca Yusuf**'u mağlub edip, esir almıştır. Arkasından **Deli Ahmed Bey**'i göndererek Sultâniye havalisini yağmalatması üzerine **Şahruh**, Karakoyunlular üzerine ikinci bir sefer tertib etmiştir. 17 Eylül 1429 târihinde gerçekleşen Karakoyunlu-Çağatay savaşında **İskender** ve kumandanları büyük kahramanlıklar gös-

termelerine rağmen **Şahruh**'un ezici çoğunluğu karşısında mağlub ve perişan şekilde Van bölgesine doğru çekilmeye mecbûr kalmışlardır. Çekilen Karakoyunlular üzerine gönderilen yirmi bin kişilik Çağatay ordusu Erciş yakınlarında İskender tarafından mağlub edilmiştir.

Şahruh, Karakoyunluları mağlub etmekle ortadan kaldıramayacağına kanaat getirerek **Kara Yusuf**'un oğulları arasındaki rekabeti tahrik etmek yolunu seçmiş ve bu maksadla **Kara Yusuf**'un en küçük oğlu **Ebû Said**'e Azerbaycan hâkimliğini tevcik ettikten sonra Horasan'a dönmüştür. O'nun bölgeyi terketmesinden istifâde eden **İskender**, Azerbaycan üzerine yürüyerek **Ebû Said**'i yakalayarak öldürmüştür.

Van emiri tâyin ettiği oğlu **Yar Ali**'den halk şikâyetçi olunca **İskender**, kendisini nezdine gelmeye dâvet etmişken, cezalandırılmaktan korkan **Yar Ali** ise, Şirvan şahı **Halilullah**'a iltica etti. **Halilullah**, **İskender**'den korktuğu için **Yar Ali**'yi **Şahruh**'a göndermiş, O da bu Karakoyunlu şehzâdesini Semerkand'da hapsetmiştir. Bu duruma kızan **İskender Mirza**, 1434 Yılı'nda Şirvanşahlar ülkesine girerek her tarafı yağma ettirmiştir. Ülkesinin bu sûretle mağvolmakta olduğunu gören **Halilullah**, hem Akkoyunlu hükümdârı **Kara Yülük Osman Bey**'e, hem de **Şahruh**'a müracaat ederek yardım talebinde bulunmuştur.

Karakoyunlu Devleti'ni yeniden eski gücüne kavuşturmakta olan **İskender Mirza**'nın başarılarından rahatsız olan **Yülük Osman Bey**, bu teklifi canına minnet bilerek Erzurum'a saldırmış ve bu şehri ele geçirmeye muvaffak olmuştur. **İskender Mirza**'nın kardeşi ise, bu sırada Bağdad'ı ele geçirmiş, kardeşi **Şah Mehmed**'i buradan kaçmaya mecbûr bırakmıştı. Kaçarken öldürülen **Şah Mehmed**'in başı **Şahruh**'a gönderilmiştir.

Halilullah'ın **İskender Mirza**'ya karşı yardım taleb

ettiği **Şahruh** ise, tekrar Karakoyunlular üzerine harekete geçti. Bu sırada birçok Karakoyunlu emiri kendisine iltihâk ile itaatlerini arzettiler. **Şahruh, İskender Mirza**'nın kardeşleri **Cihanşah** ve **İspend Mirza, İskender Mirza**'ya muhalif oldularından Şahruh'a itaatlerini arzetmişlerdi. Bunlar **Şahruh** tarafından kemer ve murassa kılıç ile taltif olunarak emirlikleri tasdik olundu. **Şahruh**'un maksadı bu suretle **Kara Yusuf**'un oğulları arasındaki iktidar mücâdelesini kızıştırmaktı. Bir kısım kuvvetleri **Cihanşah**'ın emrine vererek O'nu Şirvanşahı **Halilullah**'ın oğlu **Muhammed Cûki** ile birlikte **İskender Mirza** üzerine sevketti. **İskender Mirza** bu kuvvetlerle baş edemeyeceğini düşünerek Erzurum havâlisine çekilmeye başladı.

Şahruh, Kara Yülük Osman Bey'e haber göndererek O'nun önünü kesmesini istedi. **İskender Mirza,** Akkoyunlu Beyi'ne, kendisiyle bir alıp vereceği olmadığını, çekilip gitmesine müsaade etmesini taleb ettiyse de Karakoyunlular'ın ezelî düşmanı olması sebebiyle bu teklifi reddetti. Gerek **Şahruh** ve gerekse **Yülük Osman**'ın kuvvetleri arasında sıkışıp kalan **İskender Mirza,** sayıca az bir kuvvete hükmettiği hâlde askerî bir dehâ sâhibi olduğu, Karakoyunlular'ın harb sanatını Akkoyunlular'dan daha iyi bilmeleri sâyesinde büyük bir zafer kazandı. Bu savaşta attan düşen **Kara Yülük Osman Bey,** başından yaralanmış olduğu gibi, oğullarından **Bâyezid Bey** ile damadı öldürülmüş, birçok Akkoyunlu Beyi de esir alınmıştır. Yaralı bir şekilde Erzurum'a ulaşan **Kara Yülük Osman Bey,** burada aldığı yaradan vefât etmiştir. Bu sırada O'nun seksen yaşında olduğu bilinmektedir. Bu yaşta bile çarpışmalara bizzat katılmış olması, O'nun da yabana atılmayacak bir asker hüviyeti olduğu görülmektedir.

Bu zafer üzerine Erzurum'a gelen ve şehri ele ge-

çiren **İskender Mirza**, burada gerek **Kara Yülük Osman** ve gerekse oğlunun naaşlarını mezardan çıkartarak başlarını kesmiş ve onların bu kesik başlarını Memluk Sultanı **Barsbay**'a göndermiştir.

Akkoyunlular'ı bu sûrette mağlub eden **İskender Mirza, Muhammed Cûki** kumandasındaki kalabalık ordunun üzerine gelmesi dolayısıyla Erzincan'a gelmiş ve buradan Tokat'a doğru yönelmiştir. **Muhammed Cûki** kumandasındaki Çağatay ordusu ise O'nu tâkibe cür'et edemeyerek Akşehir'e kadar ilerledikten sonra Karabağ'a dönmüştür.

Tokat'a varan **İskender Mirza**, Osmanlılar tarafından iyi karşılanmışsa da bir müddet sonra kendisine tahsis edilen yerleri beğenmeyerek hâkimiyetini genişletmek istemesi üzerine Osmanlı Sultanı **II. Murad**, O'nun üzerine Anadolu Beylerbeyi **Timurtaş Paşa**'nın oğlu **Umur Bey** kumandasında bir ordu sevkettiyse de **İskender Mirza**, Osmanlılar'la savaşmayı göze alamadığından doğuya doğru çekilip Osmanlı topraklarını terketmek mecbûriyetinde kalmıştır.[181]

Akkoyunlular'a âid Harput Kalesi'ni kuşatan **İskender Mirza**, bu kaleyi ele geçirmeye muvaffak olamamakla beraber civardaki şehir ve kasabaları yağmalatarak Erzurum'a gelmiştir. Bu sırada Tebriz üzerine hareket eden kardeşi **Cihanşah**'ın üzerine yürüyen **İskender**, maiyetindeki beylerden Karamanlı **Pîrî Bey**'in kendisine ihânet ederek **Cihanşah** tarafına geçmesi üzerine, emrindeki kuvvetlerin azaldığını görerek, âilesi ve hazinesinin bulunduğu Alıncak Kalesi'ne dönmüştür.

Burada **Cihanşah** tarafından muhâsara edilen **İskender Mirza**, Memluk Sultanı **Barsbay**'dan yardım talebinde bulunmuş, O'nun gönderdiği ordu henüz Alıncak Kalesi'ne ulaşmadan **Barsbay**'ın vefât ettiği haberi alının-

181 **Hoca Saadeddin Efendi**, a.g.e. C.I sh.348 vd.

ca bu ordu geriye dönmüştür.

Bu durumda gâyet sıkışık bir vaziyette bulunan **İskender Mirza**, 21 Nisan 1438 târihinde uykuda oğlu **Şah Kubat** tarafından öldürülmüştür. Kaledeki emirler bu cinâyeti işleyen **Şah Kubat**'ı babasının yerine Karakoyunlu hükümdârı ilân etmişlerdir. O amcası **Cihanşah** ile anlaşarak Pasinler bölgesi elinde kalmak sûretiyle kaleyi teslim etmiştir. Buna rağmen de **Cihanşah**, bir müddet sonra **Şah Kubat**'ı babasına karşı işlediği cinayet töhmetiyle idam ettirmiştir.

Karakoyunlu Devleti'nin başında bu devletin en gâilelei bir zamanında on sekiz yıl müddetle bulunmuş bir insan olan **İskender Mirza**, tarihte eşine ender rastlanan yiğit ve savaşçı bir insandı. Bu vasfına rağmen aşırı sertliği yüzünden mâiyetindeki kumandanlardan pekçoğunu kırmış ve zaman zaman da öldürerek muhalif bir kadrolaşmaya sebep olmuştur. Oğlu tarafından öldürülmesi de bu muhâliflerin tesiriyle izah edilecek bir keyfiyettir.

b-Yükseliş Devri

İskender Mirza'nın ölümü üzerine Karakoyunlu Devleti'nde ihtilâfsız bir hâkimiyet tesisine muvaffak olan **Cihanşah**, Irak bölgesi hâriç bütün Karakoyunlu ülkesinin yegâne hâkimi olmuş ve bu devletin büyük bir imparatorluk hâline getirmiştir. İleride görüleceği üzere Karakoyunlu Devleti'nin bu parlak devresi O'nun ölümüyle nihâyete erecek ve Karakoyunlular'ın yıkılış vetiresi (süreci) başlayacaktır.

Cihanşah, **İskender Mirza**'nın ortadan kalkmasından sonra ilk seferini Gürcistan üzerine tertib ederek Tiflis'i ele geçirmiş, 1440 Yılı'nda tekmil Gürcistran'ı yağmalayıp talan ettikten sonra Tebriz'e dönmüştür. Bu sırada ülke dâhilinde kargaşa çıkaran Bâtınîler'in şeyhi **Fazlullah Astarabâdî**'nin bütün müridlerini toplatıp Tebriz'de kâmi-

len öldürtmüş ve bu sûretle ortaya çıkması muhtemel Bâtınî isyanlarını önlemiş olmasıyla meşhurdur.

1444 Yılı'nda Gürcistan üzerine ikinci bir sefer tertib eden **Cihanşah**, bu sırada Bağdad hâkimi olan kardeşi **İspend**'in ölümü haberini alınca Bağdad üzerine yürümüş ve yedi aylık bir muhasaradan sonra Haziran 1446 târihinde bu şehri ele geçirmiştir.

1447 Yılı'nda Çağatay hükümdârı **Şahruh** ölünce, **Cihanşah** tamamen müstakil bir hâle gelerek kendini Türkmenler'in Sultanı ve Hâkânı ilân etmiştir. **Şahruh**'un ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat mücâdelesinden istifâde ile kumandanlarından **Ali Şükür Bey** ile **İsfendiyar Bey**'i Sultâniye ve Kazvin şehirlerinin zaptına memur ederek buraları da ülkesine katmaya muvaffak olmuştur. Daha sonra kendisi de büyük bir orduyla Irak-ı Acem üzerine yürüdü.

Bu sûretle Irak bölgesini de eline geçiren **Cihanşah**, 1448 Yılı'nda yeğeni **Elvent Mirza**'nın isyanıyla karşılaştı. O'nun üzerine **Rüstem Tarhan** kumandasında bir ordu gönderildi. Bozguna uğrayan **Elvent Mirza**, Akkoyunlu hükümdârı **Cihangir**'in himâyesine sığındı. **Cihanşah**, **Elvent Mirza**'nın iadesini taleb ettiyse de, bu talebin reddedilmesi üzerine Akkoyunlular'a ilân-ı harb eden **Cihanşah**, 1450 Yılı'nda Erzincan üzerine **Arapşah Bey** ile **Kılıç Arslan Bey** kumandasında bir ordu gönderdi. Bu ordu Erzincan'ı kolayca ele geçirdi. Birçok Akkoyunlu beyi esir edildi.

Bu başarı üzerine Mardin üzerine yürüyen **Rüstem Tarhan**, Urfa emirinin kaçması üzerine burayı kolayca ele geçirdikten sonra Mardin'i kuşattı. Burada karşı karşıya geldiği Akkoyunlu hükümdârı **Cihangir Mirza**'yı bozguna uğratarak Mardin'i ele geçirdi. Akkoyunlular iç kaleye çekilerek mukavemete devam ettiler. **Rüstem Tarhan** ile **Cihangir** ve yardımcısı **Uzun Hasan Bey** arasında iki yıl kadar süren bir

mücâdele devam etti. 1452 Yılı'nda Akkoyunlu hükümdârı **Cihangir**'in Karakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**'ı metbû tanıması neticesinde iki taraf arasında bir sulh akdi imzalandı.

Çağatay hükümdârı **Şahruh**'un ölümü üzerine O'nun yerine geçen **Baysungur**'un oğlu **Bâbur, Cihanşah**'a haber göndererek vaktiyle Karakoyunlar'ın dedesine vermekte oldukları vergiyi istediği gibi, kendisini metbû kabullenmelerini de taleb etti. Hâlbuki Çağatay Devleti saltanat mücâdelelerine sahne olmaktaydı. Bu teklife kızan Karakoyunlu hükümdârı **Cihanşah**, oğlu **Pir Budak** kumandasında bir orduyu Irak-ı Acem mıntıkasını fethe memur etti. Bu ordu beklenenden daha büyük başarılar elde ederek Kum şehrini zaptedip İsfehan üzerine yürüdü. İsfehanlılar, Çağataylılar'ın idâresinden memnun olmadıkları için şehri **Pir Budak**'a teslim ettiler. Buradan Şiraz üzerine yürüyen Karakoyunlu ordusu, buradaki vâli ve kumandanların Horasan'a doğru çekilmeleri üzerine Şiraz şehri ile birlikte bütün Fars bölgesi Karakoyunlular'ın eline geçti.

Cihanşah, bütün bu başarılarını ve kazandığı fetihleri Memluk Sultanı'na gönderdiği elçilerle duyurdu. Bu sırada Çağatay hükümdârı **Bâbur**'a karşı mücâdele eden **Alâüddevle** de Rey şehrine gelerek **Cihanşah**'a iltică etti. **Cihanşah** bu fetihlerle ülkesini büyük bir imparatorluk hâline getirdiği sırada Akkoyunlu Devleti'nde, ağabeyi **Cihangir Mirza**'yı devirerek kendi hâkimiyetini tesis eden Akkoyunlu hükümdârı **Uzun Hasan Bey**, yıkılmaya yüztutan devletini yeniden diriltmeye teşebbüs etmiş bulunmaktaydı. Akkoyunlular'da hükümdârlığını kaybeden **Cihangir Mirza** ise, kardeşi **Uzun Hasan**'a karşı kızının kayınpederi olan **Cihanşah**'dan yardım istedi. **Cihanşah** ise, kendisinin Çağataylılar'la mücâdelede bulunduğu sırada Erzincan ve havalisini yağmalayan **Uzun Hasan**'a karşı müthiş bir kini vardı.

Bu sebeple **Cihangir**'in yardım teklifini kabul ederek

Akkoyunlu hükümdârı olarak O'nu tanıdığını ilân etmekle kalmayıp, emrine bir kısım asker vererek O'nu Erzincan'a gönderdi. Erzurum'daki vâlisi **Arapşah**'a da haber göndererek O'nunla birlikte **Uzun Hasan Bey**'e karşı birlikte hareket etmelerini emretti. Ancak **Uzun Hasan**'dan çekinen **Arapşah**, bu emri dinlemeyerek Tebriz'e çekildi.

Bu hadise üzerine **Arapşah**'ı yakalayıp hapseden **Cihanşah**, **Cihangir**'e yardım etmek üzere bu defa **Rüstem Tarhan** ile birlikte diğer bazı kumandanların idarsinde onun nezdine yirmi bin kişilik bir ordu gönderdi. Ancak evvelce izah edilmiş olduğu üzere, meşhur Safevi şeyhi **Şeyh Cüneyd**'in müridlerini de kendi ordusuna katan **Uzun Hasan**, **Rüstem Tarhan** kumandasındaki bu orduyu Diyarbekir civarında müthiş bir mağlûbiyete uğrattı. **Cihangir Mirza** güçlükle kaçıp canını kurtarabildi. **Rüstem Tarhan** ise, öldürüldü. Birçok Karakoyunlu beyi **Uzun Hasan** tarafından esir edildi. Buna rağmen 1458 Yılı'nda Karakoyunlular'la bir anlaşma yapan **Uzun Hasan**, esirleri iâde etmiştir.

Bu sırada Horasan'da Çağatay sultanı **Bâbur** vefât etmiş ve bu ülkede saltanat mücâdelesi yeniden alevlenmişti. Bu fırsattan istifâde etmek isteyen **Cihanşah**, Akkoyunlular'la bu sulh muâhedesini yaparak tekrar Çağatay ülkesi üzerine yöneldi. Önce oğlu **Muhammed Mirza** ile **Emir Bistam**'ı Damgan'ın fethine memur etti. Damgan'daki Çağatay vâlisi şehri Karakoyunlu kuvvetlerine teslim ederek Herat'a çekildi. Bu sırada **Cihanşah** da Cürcan'ı ele geçirdi. Daha sonra Meşhed, Nişabur, Pur ve Batı Horasan'ı ele geçirdikten sonra Timurlular'ın başşehri olan Herat üzerine yürüdü. Buranın sultanı **İbrahim** ve babası **Alâüddevle** kaçtılar. Kolaylıkla Herat'a giren cihanşah, burada adına hutbe okuttu. Bu sûretle Horasan'ın büyük bir kısmını ele geçiren **Cihanşah**, kendini Çağatay meliki **Şahruh**'un halefi olarak görmeye başladı.

O'nun koyduğu nizamı muhafaza etti ve halka adâletli davrandı. Bunun üzerine **Alâüddevle**, gelip kendisine biat etti.

Cihanşah'ın karşısında tek engel Mâveraünnehr hükümdârı **Ebû Said** kalmıştı. Irak-ı Arap vâlisi olan oğlu **Pir Budak** ile Kirvan vâlisi diğer oğlu **Yusuf**'un kendisine iltihâk etmesini emretti. Bunlar **Cihanşah**'ın ordusunu bir hayli takviye ettiler. Lâkin oğlu **Hasan Ali**, hapis bulunduğu Maku Kalesi'nden kaçarak Tebriz'de kendisini Karakoyunlu Sultanı ilân etti. Bu gelişme üzerine 1458 Yılı'nda **Ebû Said** ile bir sulh muahedesi akd ederek Tebriz üzerine yürüdü. Bunu haber alan oğlu **Hasan Ali**, Tebriz'in müdafaasını mâiyetindeki emirlerden **Hassunoğlu**'na bırakarak tekrar Maku Kalesi'ne döndü. Tebriz'e giren **Cihanşah**, oğlunun etrafındaki birçok âsi emiri öldürttü. Bu durumu gören **Hasan Ali**, beraberindeki diğer emirlerin başlarını kestirip babasına göndermek mukabilinde afva nâil oldu.

O'nun Azerbaycan'da oğlunun isyânı ile uğraştığı sırada Esterebad havâlisinin hâkimi olan **Hüseyin Baykara**, Cürcan üzerine türdü. Buranın emiri **Hüseyin Bey**'i bozguna uğratıp katleden **Hüseyin Baykara**, Çağatay hükümdârı **Şahruh**'un halefi olduğu iddiasıyla ortaya çıkmış oldu. O'na karşı **Cihanşah**'dan evvel Mâveraünnehr hükümdârı **Ebû Said** harekete geçti. Bir taraftan oğulları, diğer taraftan **Uzun Hasan**'la uğraşmak durumunda olan **Cihanşah**, **Hüseyin Bey**'le sulh anlaşması teşebbüsünde bulundu. Zirâ bu sırada oğlu **Pir Budak** da kendisine isyan etmişti. Afvettiği diğer oğlu **Hasan Ali** de **Pir Budak**'a iltihâk edince bu isyan tehlikeli bir hâl almıştı.

Bunun üzerine harekete geçen **Cihanşah**, 1465 Yılı başında Bağdad'a gelip şehri muhâsara etti. Bir buçuk yıl kadar devam eden bu muhâsara sonunda şehirde açlık baş göstermesi üzerine âsi oğlu **Pir Budak**, babasından eman

dileyerek teslim olmak mecbûriyetinde kaldı.

Araya giren kumandanların tavassutu ile oğluna eman vermiş olmasına rağmen **Cihanşah**, O'nu sözünde durmayarak öldürttü. Hâlbuki **Pir Budak**, O'nun en kahraman evlâdlarından biriydi. **Uzun Hasan**'ın bunu öğrenince büyük bir düşmanından kurtulmuş olarak **Pir Budak** ile **Cihanşah**'ı kastedip "*İki idi bir oldu, yiğit idi pîr oldu*" demiş olduğu rivâyet edilmektedir.[182]

Pir Budak'ı öldürten **Cihanşah**, O'na iltihâk eden diğer oğlu **Hasan Ali**'yi ise tekrar Maku Kalesi'ne hapsettirmiştir.

Bu sırada **Şirvanşah** ölmüş, 1465 Yılı'nda yerine **Ferruh Yesar** geçmiştir. O'nun Karakoyunlular'a itaatsizliği sebebiyle 1467 Yılı'nda Şirvanşahlar üzerine yeni bir sefer tertib eden **Cihanşah**, bu ülkeyi tekrar itaat altına almıştır. Ülkesini alabildiğince genişletmiş olan **Cihanşah**'ın karşısında artık yegâne rakib olarak **Uzun Hasan Bey** kalmıştı. 16 Mayıs 1467 târihinde Tebriz'den harekete geçerek Van Gölü civarına geldiğinde **Uzun Hasan Bey**'in, on iki bin kişilik bir orduyla Kabes yaylasında konakladığını öğrendi. Burada **Cihanşah**'ın ordusunun çok kalabalık olduğunu öğrenen **Uzun Hasan Bey** âni baskınlar plânlamıştı. **Cihanşah**'ın gayesinin sadece **Uzun Hasan**'ın metbûluğunu sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ Erciş ve Ahlat havâlisinde bir hayli dolaştıktan sonra Muş ovasına gelmiş ve burada konaklamıştır.

Cihanşah Muş ovasında iken ümerasından **İbrahim Şah**'ı Çapakçu üzerine göndermiş ve burasını fethettirmiştir. Vur-kaç hareketini prensip ittihaz eden **Uzun Hasan**'ın öncü kuvvetlerinden bir kısmı **Pervâneci Kasım Bey** kumandasındaki beş bin kişilik bir Karakoyunlu kuvvetini tâciz saldırmalarıyla çekilmeye mecbûr bırakmıştı. Bundan sonra gerilla hareketleriyle **Cihanşah** ordusunu

182 **Prof Dr. Fâruk Sümer**, a.g.m. sh.22

yıpratma teşebbüsünde bulunan **Uzun Hasan** kuvvetleri Karakoyunlular'ı bir hayli rahatsız ettiğinden yaklaşan kış dolayısıyla **Cihanşah**, asıl seferini gelecek bahara bırakarak Bingöl yakınlarındaki Sancak mevkiine çekildi.

Cihanşah'ın burada düşmanı küçümseyerek eğlencelerle vakit geçirdiğini öğrenen **Uzun Hasan**, her tarafta **Cihanşah**'ın kumandanlarının gece gündüz sarhoş olduklarını şâyiâsını duyurduğundan ordusunu sayıca pek fazla olan Karakoyunlular kuvvetlerine karşı şecaatlendirdi. Bunun neticesinde âni bir baskına mâruz kalan Karakoyunlu kuvvetleri ummadıkları bir mağlûbiyete uğradılar. **Cihanşah** öldürüldüğü gibi iki oğlu da **Uzun Hasan** tarafından esir edildi.

Cihanşah'ın otağına giren **Uzun Hasan**, O'nun oğlu ve veliahdı **Muhammed Mirza**'yı öldürmüş, diğer oğlu **Yusuf**'un ise gözlerine mil çektirmiştir.

Karakoyunlu Devleti'ni büyük bir imparatorluk haline getiren ve "**İlhan**" lâkâbını alan **Cihanşah**'ın cesedi Tebriz'e götürülerek orada daha önceden yaptırmış olduğu türbesine gömülmüştür.

Yaşadığı devrin en büyük hükümdarlarından biri olan **Cihanşah**, târihte adâleti, kahramanlığı ve imar hareketleriyle meşhurdur. Ayrıca **Timur** tarafından ortadan kaldırılmış olan Bâtınîlik'in, O'nun zamanında "**Hurûfîlik**" adı altında yeniden canlanmasına karşı giriştiği tedhiş hareketleriyle bu Bâtınî cereyanın kökünü kazımış olmasıyla da târihte büyük bir itibâr sâhibidir. Bununla beraber şiîliğe meyli olduğu da söylenmektedir. Böyle olduğu hâlde sünnî âlimleri korumuş, Tebriz'de muhteşem bir câmi yaptırmıştır.

"**Hakikî**" mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olan Cihanşah'ın ölümü üzerine geride gözlerine mil çekilmiş olan **Yusuf**'dan başka **Hasan Ali, Ebu'l Kasım, Ferruhzat** adındaki oğulları kalmıştır. O'nun ölümü üze-

rine Tebriz'deki Karakoyunlu ümerâsı toplanarak Maku Kalesi'nde hapis bulunan **Hasan Ali**'yi hapisten çıkararak hükümdâr ilân etmişlerdir.

c-Yıkılışları

Hasan Ali'nin Karakoyunlu hükümdârlığı bin bir gâile ile başlamıştır. Zirâ **İskender Bey**'in oğlu **Hüseyin Ali,** Tebriz'de bir kısım devlet erkânının desteğiyle kendisini Karakoyunlu hükümdârı ilân etmiştir. Üzeriene gönderilen **Kasım Bey** kumandasındaki bir ordu **Hüseyin Ali**'yi mağlub ederek öldürdü. Kardeşinin isyanını bu sûretle bastıran **Hasan Ali,** Akkoyunlu hükümdârı **Uzun Hasan**'ı mağlub etmedikçe saltanat süremeyeceğini anladığından O'na karşı yüz seksen bin kişilik büyük bir ordu teşkiliyle harekete geçti. Lâkin kendisinin tahta çıkmasında büyük bir rol oynamış bulunan analığı **Can Begim** ile kardeşlerini âni bir sûrette öldürtmesi bir kısım kumandanların O'ndan yüz çevirerek muhalif bir tavır almalarına sebep olmuştur. Bir takım nâlâyık insanlarla düşüp kalkmasını da bahâne eden kumandanlar O'na karşı muhalif bir tavır aldıklarından O'nun teşkil ettiği muazzam ordu Merent'de düşmanla karşı karşıya geldiğinde savaş için isteksizdiler. Bu sebebledir ki bu ordu, **Uzun Hasan** tarafından ağustos 1468 târihinde müthiş bir sûrette bozguna uğrayarak dağıldı.[183] Canını güçlükle kurtaran **Hasan Ali,** önce Karamanlı kabilesine sığınmış, daha sonra Mâveraünnehr hükümdârı **Ebû Said**'in yanına gitmiştir.

Ebû Said, Hasan Ali'nin tahrikiyle **Uzun Hasan** üzerine yürümüşse de O'nun tarafından mağlub edilip katledilmiştir. Hemedan istikametinde kaçmaya çalışan **Hasan Ali** ise, kendisini tâkib eden Akkoyunlu kuvvetleri tarafından yakalanacağı sırada intihar ederek hayatına son vermiştir.

183 **Prof. Dr. Fâruk Sümer,** a.g.m. sh.23

O'nun 1469 Yılı'ndaki bu ölümü üzerine **Uzun Hasan**, bölgede hâkim bir güç haline gelerek 1469'da Kirman'ı, ertesi yıl ise Bağdad'ı ele geçirerek Karakoyunlu Devleti'ne son vermiştir.

Bu hâdise üzerine **Cihanşah**'ın daha önce kendisinin gözlerine **Uzun Hasan** tarafından mil çekilmiş olan **Ebû Yusuf**, kendisini destekleyen bir kısım Türkmen beylerinin desteğiyle devleri ihyâ maksadıyla isyân etmişse de başarılı olamayarak öldürülmüştür.

B-KÜLTÜR VE MEDENİYETTEKİ YERLERİ

Karakoyunlu Devleti'nin devlet teşkilâtı ve ordu sistemi İlhanlı-Moğol devlet an'ane ve müersseselerinin aynıydı. Hükümdâr, hânedân mensupları, ümerâ ve aşiret reislerinin tensibiyle başa geçiyordu. Bununla beraber bazen bir hükümdâr hayattayken oğullarından birini veliahd tâyin ettiği görülmekteyse de her zaman buna riâyet edilmemiştir.

Hânedân mensupları ve kumandanlara büyük vilâyetler, Akkoyunlular ve Selçuklular'da olduğu gibi ıktâ suretiyle tahsis edilmekteydi. Karakoyunlular'da bu ıktâlar her yeni hükümdâr tarafından bir menşurla teyid olunmak mecbûriyetindeydi. Iktâ sâhibi ölürse ıktâ oğluna kalıyordu. Iktâ sâhibinin isyanı hâlinde ise ıktâı elinden alınarak başka birine veriliyordu.

Devlet işleri "**Büyük Divan**" adıyla bir divanda görüşülür ve bunun reisine **sâhib-i divan** denilirdi. Sâhib-i divanın emrinde olan divan üyelerine **sâhib-i a'zam** adı verilmekteydi. Divan mührü sâhib-i divanda bulunur ve alınan kararlar onun tarafından bu mühürle mühürlenirdi. Ayrıca diğer devletlerde olduğı gibi tâli bir mâhiyette olmak üzere çeşitli işlere bakan başka divanlar da mecvuddu.

Iktâ sâhibleri, ıktâın gelirine göre bir kısım asker bes-

lemeye ve sefer hâlinde bunları hükümdarın emrine vermeye mecburdular. Fars, İsfehan ve Bağdad gibi büyük şehirlerin ıktâı dâima hânedân mensuplarından birine verilirdi. Ordu da diğer devletlerde olduğu gibi atlı ve yayalardan mürekkepti. Bu ordunun asıl mevcudunu tımarlı sipâhiler yani ıktâ sâhiblerinin beslediği askerler teşkil ederdi. Ayrıca **çerik** denilen aşiret askerleri de vardı. Akkoyunlular'da olduğu gibi Karakoyunlular da ordunun asıl mevcudu bu aşiret askerlerinden teşekkül etmekteydi. Bütün bu dağınık ordu mensupları "**tavacı**" denilen memurlar tarafından bir toplanma yerine dâvet edilir ve bu dâvet sefer zamanlarında sür'atle aşiretlere duyurulurdu. Tavacıların başına "**emir-i tavacı**" denirdi.

Ordu, takım, bölük, alay gibi kısımlara ayrılır ve bunlar muntazam bir emir ve kumanda zinciriyle teselsül edip devlet reisinde zirveleşirdi. Sefer hâlinde öncü birliklere "**pişdâr**", merkezdekilere "**ulu kol**", sağ taraftakilere "**barangar**", soldakilere ise "**çuvangar**" denirdi. İhtiyat ordusuna ise "**uruğ**" deilmekteydi.

*"**Kara Yusuf Bey**'in oğullarından **Cihanşah**'ın **"hakiki"** mahlasıyla Farsça güzel şiirleri vardır. Onun oğlu Bağdat valisi **Pir Budak** da şâir idi. Keza **İskender Mirza**'nın iki kızı da şâir olup Farsça şiirleri görülmektedir. Meşhur âlimlerden **Celâleddin Devvâni** Ak Koyunlular'a intisab etmeden önce Tebriz'de **Cihanşah**'ın medresesinde müderris idi. **Devvâni** Farsça olarak kaleme aldığı Risâle-i Hurûf isimli eserini **Cihanşah** adına telif etmiştir. Yine **Şeyh Şücaeddin b. Kemaleddin Kirmanî, Hadikatü'l-Meârif** adlı eserini **Cihanşah** namına kaleme almıştı. Ünlü şâir **Mevlana Tûsî** de **Cihanşah** ile oğlu **Şah Budak**'a mensuptu.*

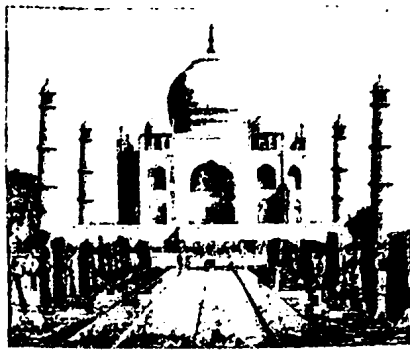
Cihanşah'ın Tebriz'de tamamen mermer taştan yaptırdığı ve çiçekli çinilerle süslediği Gökmedrese veya Muzafferiye denilen medresesi çok meşhurdur. Medresenin

*bilhassa kapısı çok sanatlı idi. **Cihanşah**'ın zevcesinin de Tebriz'de büyük câmi ve medresesi vardır.*

Kara Koyunlular mezhep bakımından Şiîliğe meyilli olduklarından gerek Memlûk Devleti ve gerekse Ak Koyunlular ve diğer Sünnî mezhebe mensup devletler bunların aleyhtarı idiler. Bilhassa Ak Koyunlular'la olan mücâdelelerinin sebeplerinden biri de aralarında mevcud mezhep farkıdır. Buna rağmen Kara Koyunlu paralarında ilk dört halifenin adları ve kelime-i şehâdet yazısı görülmektedir. Bu durum onların müfrit bir Şiî olmadıklarının delilidir."[184]

184 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et), C.VIII, sh.481

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HİNDİSTAN

I-DELHİ SULTANLARI
A-MUİZZİLER

Hindistan'a İslâmiyet'in ilk defa olarak girişi Emeviler zamanındadır. Halife **I. Velid**'in kumandanlarından **Muhammed b. El Kasım** milâdî 710-711 yıllarında Sint bölgesine girerek burada büyük bir fetih hareketinde bulundu. Takriben üç yüz yıl müddetle elde tutulan bu bölgede şiîliğin İsmâilî kolu büyük bir propaganda faaliyeti icrâ etti. Gucerat, Bombay ve Dekken sâhil bölgelerine kadar müslüman tüccarların faaliyetleri sonunda bir islâmlaştırma hareketi görülmüşse de Hint kıt'asının iç kısımlarına nüfûz edilemedi. Daha sonra Gazneliler Devleti'nin meşhur hükümdârı **Gazneli Mahmud** (998-1030) bölgeye on yedi sefer tertib ederek burada kalıcı bir müslüman devleti kurulmasını temin etmiştir. Birçok Hint racasını kendisine vergi vermeye mecbûr bırakan bu hareket, müslümanları Hindistan'da yerleşik bir devlet haline getirmişse de Gazneliler, bölgeyi asker ve köle deposu olarak görmüş ve savaşlarda fillerinden istifâde yolunu tutmuş olduklarından

yerli halkı islâmlaştırma hareketine pek fazla iltifat etmemişlerdir. O derecede ki, Gazneli ordusuna kabul edilen Hintliler'in müslüman olması dahi şart koşulmuyordu.[185]

İlk olarak Pencab'ı zapteden Gazneliler, burasını Hindistan'ı fetih için bir üs haline getirdiler. Buradaki iktidarlarının sonuna doğru merkezleri Lahor'a nakledilmiştir.

Gazneliler'in Hindistan'daki hâkimiyetine 1186 Yılı'nda Lahort'u zaptederek son veren Gurlular'ın hükümdârı **Muîzeddin Muhammed**, Ganj Ovası'na doğru hâkimiyetini genişletti. O, Horasan'da bulunduğu bir sırada Türk kumandanlarından **Kutbiddin Aybeg'i** bütün Hindistan'ı fethetmeye memur etmişti. O, Hindistan fethiyle meşgulken **Muîzeddin**, 1206 Yılı'nda vefât etti. Bunu duyan **Aybeg**, Hintliler üzerine yapmakta olduğu seferden vazgeçerek Lahor üzerine yürüdü ve iktidarı ele geçirdi. Târihçiler tarafından bu devlette hükümdarlık yapmış olan sultanlar **"Selâtîn-i Muizziye"** yani Muizzi Sultanları diye anılmakta ise de devletin asıl kurucusu Türk kumandan **Aybeg** olmuştur.

Gurlular'ın asıl hâkimiyet sahaları Afganistan dolaylarıydı. **Muîzeddin**'in vefâtı üzerine kendini Gur sultanı ilân eden **Gıyâseddin Mahmud**, ülkesinin Hindistan'daki kısmını koparıp müstakil hâle getiren **Aybeg**'in bu emr-i vâkîini kabul etmek mecbûriyetinde kaldı. Zirâ O'nun emri altında büyük bir ordu vardı. **Aybeg**'i **"melik"** sıfatıyla taltif ederek O'nun buradaki hükümranlığını tanıdı.

Bu sırada **Muîzeddin**'in kumandanlarından **Tâceddin Yıldız**, Gazne hâkimi bulunmaktaydı. **Aybeg**, O'nu mağlub ederek Gazne'ye girdiyse de burada fazla kalamadı. Mahallî emirlerin baskısı üzerine kırk günlük bir hâkimiyetten sonra Hindistan'a çekildi.

185 **Prof. Dr. C. E. Bosworth**, a.g.e. sh. 233

Hindistan'daki hâkimiyetini kuvvetlendiren **Aybeg,** 1210 Yılı'nda Çevgan denilen bir harb oyunu esnasında bir kaza geçirerek vefât etti. Yerine oğlu **Âram Şah** geçti. Kabiliyetsiz bir hükümdâr olan **Âram Şah,** ancak bir yıl iktidarda kalabildi. Devlet ileri gelenlerinin desteğiyle **Aybeg**'in damadı **İltutmuş, Âram Şah**'ı mağlub ederek saltanatı ele geçirdi.

İltutmuş'un iktidarı zamanında Hindistan'daki Türk-Müslüman hâkimiyeti parçalanmış bir durum arzetmekteydi. Delhi'de **İltutmuş,** Mutan'da **Nâsıreddin Kabaca,** Lahnavâti'de ise Halâcîler hâkim bulunuyorlardı. Bu duruma nihâyet vererek Hindistan'daki bu devletin birliğini temin eden **İltutmuş,** Muizziler Devleti'nin en mühim şahsiyetidir.

İltutmuş'un iktidarı zamanında Moğollar'la canhıraş bir mücâdeleye giren **Celâleddin-i Harzemşah,** -evvelce izah edilmiş olduğu üzere- mağlub olmuş ve 1221 Yılı'nda Hindistan'a sığınmıştı. Buradan bir güç elde ederek tekrar Moğollar'la çarpışmak isteyen **Celâleddin-i Harzemşah,** umduğunu elde edemeyerek İran'a çekilmek mecbûriyetinde kalmıştır. Zirâ Moğollar'ın tecavüzünden çekinen **İltutmuş,** O'na itibâr etmemiştir.

İltutmuş, Hindistan Kıt'ası'nın kuzey kısmını yaptığı müteaddid seferler sonucunda burasını kâmilen ele geçirince O, Abbasi halifesi **Mustansır Billâh** tarafından hükümdârlığı tasdik olunarak **"nâsır emiri'l mü'minîn"**lâkabıyla taltif edilmiştir. teşkilâtçı bir insan olan **İltutmuş,** devlet ve orduyu mükemmel bir sûrette tanzim ederek buradaki Türk-İslâm varlığının temellerini sarsılmaz bir sûrette yerleştirmiştir. Fevkalâde dindar ve sünnî olan **İltutmuş,** bölgesine celbettiği sûfîmeşreb insanlar vâsıtasıyla bölgede büyük bir islâmlaştırma hareketi gerçekleştirmiştir. Delhi

sultanlarının en büyüklerinden biri olan **İltutmuş**'a karşı bölgede faaliyet gösterem Şiî İsmâililer, 1234 Yılı'nda kendisine bir sûikast tertib etmişlerse de, bu sûikasd başarılı olamamıştır.

İltutmuş'un 1236 Yılı'nda vefâtı üzerine hayatta olan erkek evlâdlarının hiçbiri kendisine benzemediği, beceriksiz ve eğlenceye düşkün olduğu için, O hayattayken çok istidadlı olan kızı **Râzîyye**'yi veliahd tâyin etmişti. Ancak ileri gelir devlet büyükleri O'nun bu tercihine riâyet etmeyerek oğullarından **Rükneddin Fîruz**'u tahta geçirdiler.

Fîruz, eğlenceye düşkün bir adam olduğundan, anası **Şah Terken** devlet dizginlerini eline geçirdi. Lâkin **Şah Terken** çok sert bir tavır takındığından altı ay sonra çıkan bir isyan sonucu **Fîruz** öldürülmüştür. Birçok itiraz vâkî olmasına rağmen askerî kumandanların pek çoğunun ittifakıyla **Râzıyye** "**Sultan**" ilân edildi. İslâm târihinde ender görülen kadın hükümdarlardan biri olan **Râzıyye**, pekçok müşkilâtla karşılaşmış ve devletin idâresi **İltutmuş**'un kumandanlarından kırk kişinin teşkil ettiği bir gurubun eline geçmiştir. "**Çihilgân-Kırklar**" denilen bu oligarşik gurup Habeş asıllı **Cemâleddin Yâkut** isimli birini kendilerine "**Emir Âhur**" nâmıyla başkan seçmişlerdir.

Lâkin **Emir Âhur**, bu seçimi tasvib etmeyenler tarafından öldürülmüş, **Râzıyye** ise hapsedilmiştir. 1240 Yılı'nda tahta **Râzıyye**'nin üvey kardeşi **Behramşah** geçirilmiştir. O'nun zamanında hapisten kurtulmaya muvaffak olan **Râzıyye**, Bhatinda vâlisi **İhtiyârüddin Altuni** ile evlenerek tahtı yeniden ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamayarak öldürüldü. Bununla beraber gerek **Muîzeddin Behramşah** (1240-1242) ve gerekse O'ndan sonra tahta geçen **Alâaddin Mes'ud Şah** (1242-1246) kabiliyetsiz insanlardı. Bu sebeple devlet ileri gelenleri tarafından azloluna-

rak tahta **İltutmuş**'un en küçük oğlu **Nasîrüddin Mahmud** geçirildi. Lâkin O da dindar ve müşfik bir insan olmasına rağmen dirâyetsizdi. Devlet dizginleri tekrar kırklar gurupundan **Balaban**'ın eline geçti.

Balaban'ın mâceralı bir hayatı oldu. Kıpçak kabilelerinden birine mensub olan **Balaban**, Moğollar'a esir düşmüş ve **İltutmaş**'a satılmıştı. Bu sûretle **İltutmuş**'a iltihâk eden **Balaban**, O'nun katıldığı seferlerde başarılar elde ederek temâyüz etmişti. Zayıf bir şahsiyet olan **Nasîrüddin Mahmud**, O'nu önce "**Han**", daha sonra ise "**Uluğ Han**" ünvanı ile kendine nâib (vekil) nasbetmişti.

Bu sırada Hindistan'a giren Moğollar, Sint, Mutan ve Batı Pencap'ı ele geçirerek Lahor'u yağma ettiler. Delhi dahi işgâl tehlikesine mâruz kaldı.

Bu durum karşısında harekete geçen **Balaban**, Moğollar'a yardımcı olan birçok Hint racalarını cezalandırdı. 1247 Yılı'nda Kâlincar ve karra arasındaki mıntıkayı yağmaladı. 1251 Yılı'na kadar tertib ettiği seferlerle devleti eski kuvvet ve kudretine ulaştırması kırklar gurupundaki diğer bazı kumandanların husûmetini celbetti. Bunlar arasındaki **İmâdüddin Reyhan, Nasîrüddin Mahmud**'a tesir ederek 1253 Yılı'nda **Balaban**'ın mevkiinden azlini sağladı. Lâkin O'nun azlinden sonra devletin tesis edilmiş olan otoritesi tekrar sarsıldı. Hükümet merkezinde bile âsâyiş temin edilemez oldu.

Bu durumu gören kırklar meclisinden bazı kumandanlar, yeniden **Balaban**'la ittifak ederek Delhi üzerine yürüdüler. **Balaban**'ın yerine geçen **İmâdüddin Reyhan** azledilerek, devletin otoritesi yeniden tesis edildi.

Bu sırada isyan eden **Kutluk Han**'ın isyanı başarılı bir şekilde bastırıldı ve 1257 Yılı'nda Hindistan'a giren Moğol ordusuna karşı harekete geçilmek imkânı sağlandı.

Lâkin Moğollar çekilmekte olduklarından, onlara yardım eden mahallî idârecilerin cezalandırılmasıyla iktifâ edildi.

1266 Yılı'nda **Nasîrüddin Mahmud**'un vefât etmesi üzerine zaten devlet dizginlerini tek başına eline geçirmeye muvafak olan **Balaban, Gıyâseddin** lâkabıyla kendini sultan ilan etti. Devleti eski dirlik ve düzenine kavuşturan **Balaban**, kırklar gurupunun nüfûzunu kırarak, onları itaat altına almaya muvaffak oldu. Emrinde büyük bir ordu bulunduğu hâlde fütuhâta girişmedi. Çünkü Moğollar'ın yeniden ülkesine saldırma ihtimalleri karşısında dâimi bir tedirginlik içindeydi. Bu sebeple Sint ve Batı Pencap'ın Moğollar tarafından bozulan düzenini yeniden tesis ederek, oğullarından **Mahmud Buğra Han**'ı ülkenin kuzey kesiminde muhtemel bir Moğol istilâsına karşı tetikte bulundurdu.

Bu sırada **Balaban**'ın Bengal vâlisi **Tuğrul Han, "Sultan Mugîseddin"** ünvânıyla istiklâlini ilân etti. Bengal devletin fil ihtiyâcını temin eden bir bölgeydi. Eski vâlisi **Tuğrul Han** üzerine gönderdiği ordu mağlûbiyete uğrayınca, ülkenin kuzeyinde oğlu **Buğra Han**'ın emrindeki kuvvetleri de beraberine alarak 1280 Yılı'nda **Tuğrul Han** üzerine sefere çıktı. **Tuğrul Han** hazinesini alıp kaçtıysa da yakalanarak öldürüldü. **Tuğrul Han**'a destek olmuş birçok kumandanı da idam ettikten sonra oğlu **Buğra Han**'ı Bengal vâlisi tâyin ederek hükümet merkezine döndü.

1285 Yılı'nda diğer oğlu **Muhammed**'in Moğollar'la yaptığı bir savaşta öldürülmesi üzerine **Balaban**'ın üzüntüden sağlığı bozuldu. **Muhammed**'in oğlu **Keyhüsrev**'i kendisine veliahd tâyin ettikten az bir müddet sonra 1287 Yılı'nda vefât etti.

Devlet ileri gelenleri **Balaban**'ın bu tâyinine riâyet etmeyerek, O'nun yerine **Buğra Han**'ın oğlu **Keykubat**'ı

tahta geçirdiler. Lâkin O, devlet işleriyle ilgilenmeyerek kendisini eğlenceye kaptırdı. Az bir müddet sonra ise hastalandığından tahttan indirilerek, yerine küçük yaştaki oğlu **Keyümers** geçirildi. Lakin O'nun devleti idâre etmesine imkân olmadığından, isyan eden kumandanlar hem O'nu ve hem de babasını öldüler. Delhi Sultanlığı'nın başına Halaclar'ın reisi **Fîruz Şah** geçti. 1290 Yılı'nda **Fîruz Şah**'ın **Celâleddin** lâkabıyla Delhi Sultanlığı'nı ele geçirmesi üzerine burada Halacîler devri başlamış oldu.

B-HALACÎLER

Halacîler eski bir Türk kabilesidir. Tesbiti mümkün olmayan bir târihte Türkistan'dan hareket ederek Afganistan ve Hindistan'ın kuzey bölgesine gelip yerleşmişlerdir. Bölgenin Gazneliler'den istirdad olunarak Gurlular'ın eline geçmesinde **Muîzeddin**'in emrinde bulunmuşlardır. O zamanki reisleri **İhtiyârüddin Muhammed Halacî** idi.

Fîruz Şah, tahta geçerek Halacîler devrini başlattığında yetmiş yaşında bulunuyordu. İyi kalpli ve dindar bir kimse idi. Sertlikten hoşlanmazdı. Bu sebeple kendi hânedânını kurduğunda Delhi halkı bunu kabullenmek istemediğinden, onlara karşı sert davranmayıp bir müddet başka bir şehirde oturduktan sonra halkın iknâ ve teskin edilmesinden sonra Delhi'ye geldi.

Hükümdârları sert mizaçlı ve otoriter olarak görmeye alışmış olan insanların bir kısmı, O'nun hükümdarlığından hoşlanmadılar. Bu sebeple muhaliflerin başını çeken **Balaban**'ın yeğeni **Çahçu,** 1291 Yılı'nda isyan etti. **Fîruz Şah,** O'nu bertaraf ederek yerine yeğeni ve damadı **Alâaddin**'i tâyin etti. Bunun arkasından Delhi'de çok nüfuzlu bir tarikat şeyhi olan Sîdi Mevlâ, **Fîruz Şah**'a karşı başarısız bir sûikast teşebbüsünde bulundu. Bunu da atlatan

Fîruz Şah, bazı Hint prenslerine karşı giriştiği seferlerde başarılı olamadı. Bununla beraber Moğol ordusunun bölgeyi yeniden işgâli teşebbüsüne karşı muvaffakiyet elde eden **Fîruz Şah**, birçok Moğol kumandanını esir etmeye muvaffak olmuştur.

Bu sırada Moğol ordusunda Müslümanlığı kabul edenler görülmüş, bunlar **Fîruz Şah** tarafından ülkesine kabul olunarak muhtelif bölgelere yerleştirilmişlerdir. Ayrıca kendisine isyan etmiş olan **Çahçu**'nun yerine Kara vâliliğine tâyin ettiği yeğeni ve damadı **Alâaddin**, kendisinden izin almadan bazı Hint şehirleri üzerine başarılı seferler tertib ederek birçok ganimetle geriye döndü. **Fîruz Şah**, bu hareketten memnun olarak O'nu Delhi'ye çağırdı. O, izinsiz hareket ettiğinden dolayı cezalandırılmaktan korktuğu için bu dâvete icâbet etmedi. Bunun üzerine kendisi Kara şehrine giden **Fîruz Şah**, orada 19 Temmuz 1296 târihinde öldürüldü. Bunun üzerine **Alâaddin**, kendini Halacîler Devleti'nin sultanı ilân etti.

Diğer taraftan Delhi'de **Firuz Şah**'ın ölümü üzerine küçük oğlu **Rükneddin İbrahim**, tahta çıkarılıp, Sultan ilân edildi. **Alâaddin**'in bu durumu kabul etmeyip harekete geçmesi üzerine **Fîruz Şah**'ın hanımı küçük yaştaki oğlu **Rükneddin**'i yanına alarak Multan'da vâli olan **Erkli Han**'ın nezdine sığınmak mecbûriyetinde kaldı. **Alâaddin**, Delhi'ye gelerek 3 Ekim 1296 târihinde burada tahta çıktı. Multan üzerine bir ordu sevkederek buradaki **Fîruz Şah** âilesinin bütün ferdlerini öldürttü. Taraftarlarından pekçoğunu ise hapsetti.

Bu sırada Hindsistan kuzey kesimine akınlarda bulunan Moğollar Delhi'ye ulaşmışlardı. Delhi'yi iki ay kadar kuşattılarsa da başarılı olamayarak çekildiler. Bununla beraber Delhi Sultanlığı üzerine akın ve yağmalamalara devam

ettilerse de 1305 Yılı'nda mağlub edildiler. Bu mücâdelelerde ordu kumandanı olan **Melik Gâzi**, Moğol tehlikesini bertaraf etmiş olduğu gibi, aksine kendisi müdafaa yerine taarruzlar yapmaya başladı. Moğol tehlikesi Tuğluk emiri **Melik Gâzi** tarafından bu sûretle bertaraf edildikten sonra **Sultan Alâaddin**, rahat bir nefes alarak Hindistan'ın güneyine doğru fütuhâta girişti.

1299'da Gucerat'ı, 1301'de Ranthambor Kalesi'ni, 1303'de Çitor, 1305'de ise Mandu şehirlerini ele geçirdi. Sultan'ın Hint asıllı kumandanı **Melik Kâfur**, **Raca Ramadeva**'yı mağlub ederek haraca bağladı. **Melik Kâfur**, güneydeki bu fütühâtını genişleterek devletin hududlarını deniz sâhiline kadar genişletmeye muvaffak oldu. Bu sebeple mezkezi Hindistan bile Delhi Sultanlığı'na tâbi bir hâle getirildi.

Sultan Alâaddin, tahsil görmemiş, câhil bir kimse olduğu hâlde zeki, cesur ve âlimlere hürmet eder bir kimse olduğundan Delhi Sultanlığı'nı büyük bir imparatorluk hâline getirmeye ve halkın huzur, sükûn ve refahını sağlamaya muvaffak olduğundan büyük bir gurura kapılarak kendisini **"İskender-i Sâni"** ilân etti. Hatta bu gururu sebebiyle O'nun yeni bir din kurmak hevesine kapıldığını bile söyleyen târihçiler mevcuddur.

Sert mizaçlı ve müdebbir bir hükümdâr olduğundan merkeziyetçi bir idâre kurarak büyük bir otorite tesis etmişti. Bu otorite sâyesinde birçok arâziyi müsadere etmiş ve hatta vakıfları bile kontrolü altına almıştı. O derecede otoriter idi ki, ileri gelir memurlarının kendisinden müsaade almadan evlenmelerine bile müsaade etmiyordu. Vergiler arttırılmış, ellerinde büyük arâzi bulunduran racaların halkı topraklandırmak maksadıyla arâzilerini ellerinden almıştı. Tam bir devletçi zihniyeti ile hareket ederek tüccarları zapt-u rapt

altına almış, çarşı ve pazarda satılan malları narh koyarak ticârete müdahale etmişti. Herşey devlet kontrolüne alınmıştı.

O'nun 1316 Yılı'nda bir hastalık neticesi vefât etmesi üzerine **Melik Kâfur**, veliahd **Hızır Han**'ı bertaraf ederek henüz beş-altı yaşlarında olan **Şehâbeddin Ömer**'i tahta geçirdi. **Kâfur, Sultan Alâaddin**'in üçüncü oğlu **Mübârek Han**'ın gözlerine mil çekmek üzere adamlar göndermişse de, bu adamlar **Mübârek Han**'ın telkiniyle geriye dönüp **Kâfur**'u öldürdüler. **Mübârek Han** önce kardeşine nâib olmuş ve daha sonra 1316 Yılı'nda O'nu hapsederek "**Kutbeddin**" lâkabıyla tahta çıkmıştır. **Mübârek Han** ilk iş olarak babasının devlet otoritesi nâmına aldığı birçok sert tedbiri ortadan kaldırarak halkın gönlünü kazandı. Gucerat ve Devâgiri'deki isyanları bastırdıktan sonra isyan etmelerinden korktuğu üç kardeşini öldürdü. Bununla da iktifâ etmeyerek bazı ileri gelir kumandanları da bertaraf edince kendisine karşı şiddetli bir muhâlefet başgösterdi. Nihâyet Hint asıllı bir köle olan ve kendisinin çok yakınında bulunan **Hüsrev Han** tarafından 1320 Yılı'nda öldürüldü.

Devlete bir müddet bu köle asıllı **Hüsrev Han** hâkim oldu. Hindû asıllı bir kimsenin bu sûretle devleti ele geçirmesine rıza göstermeyen Pencap'taki hudud bölgesi kumandanı **Gâzi Melik**, Delhi üzerine yürüdü. **Hüsrev Han**'ı yakalayarak idam etti. 1320 Yılı'nda **Hüsrev Han**'ı bertaraf ederek kendini Delhi Sultanı ilân eden **Gâzi Melik**'le birlikte Tuğluklular devri başlamış oldu.

Hallacîler'in başka bir kolu 1436-1531 yılları arasında Mâlvâ'da hüküm sürmüştür.

C-TUĞLUKLULAR

Babası Türk, anası ise, hintli olan **Gâzi Melik**'in, **Gıyâseddin** mahlasıyla Delhi Sultanlığı'nı elde etmesiyle ülkede

sarsılan otorite sür'atle yeniden tesis edildi. O "**Tuğluk-âbad**" ismiyle bir yeni şehir kurarak burasını kendisine merkez ittihaz etti. O'nun hükümdârlığının ilk yıllarında Varangel hâkimi isyan etti. **Melik Tuğluk** "**Uluğ Han**" ünvânını verdiği oğlu **Cavna Han**'ı bir kısım kuvvetlerle bu isyanı bastırmaya gönderdi. Fakat başarılı olunamadı. Zirâ **Cavna Han**, yolda babasının vefât ettiğini duyduğundan geri döndü. Hâlbuki bu haber asılsızdı.

1323'de **Cavna Han**, bir kere daha Varangel hâkiminin isyanını basturmak üzere bölgeye gönderildi. Bu defa burasını ele geçirmeye ve isyanı bastırmaya muvaffak oldu. Varangel'in ismi Sultanpur olarak değiştirildi. O sırada Bengal hâlâ **Balaban**'ın torunlarının idâresi altında idi. **Fîruz Şah**'ın on altı yıllık bir saltanattan sonra 1318 târihindeki ölümü üzerine geride kalan beş oğlu arasında saltanat mücâdelesi vardı. Bunlardan **Nasırüddin**, **Gâzi Tuğluk**'a başvurarak yardım taleb etti. **Tuğluk** için Bengal'i, ele geçirmek husûsunda bir fırsat olan bu talebi değerlendirerek harekete geçti. **Nasırüddin** ile birlikte hareket edilerek O'nun rakibi olan kardeşleri bertaraf edildi ve Bengal tahtına **Tuğluk**'a tâbi olmak şartıyla **Nasreddin** geçirildi.

Bu sûretle Bengal, tekrar Delhi Sultanlığı'na bağlı bir eyâlet haline getirilmiş oldu. Bu seferden sonra Delhi'ye dönen **Tuğluk**, oğlu **Cavna Han**'ın tertiplediği karşılaşma töreninde kendisine muvakkat bir mekân olarak teşkil edilmiş köşkün çökmesi üzerine enkaz altında kalarak vefât etti. 1325 Yılı'ndaki bu hâdisenin normal bir kaza mı, yoksa oğlu tarafından tertiplenilmiş bir sûikast neticesi mi olduğu tâyin edilememiştir.

Tuğluk'un vefâtından sonra yerine oğlu **Cavna Han**, "**Muhammed Şah**" lâkabıyla hükümdâr oldu.

Hindistan'ın güney kesiminde genişleyen fetihler so-

nunda **Muhammed Şah**, orada yeni bir saltanat merkezi ihdas etemek istedi. Bu maksadla Devâgiri şehrini yeniden inşâ ederek "**Devletâbâd**" adıyla kendisine başşehir yaptı. Burasını şenlendirmek için birçok âlim, sanatkâr ve halktan kimseleri oraya yerleştirdi. Lâkin her nedense iki yıl sonra bu muhaceretten hoşlanmayarak oraya yerleşenleri geriye dönmeye icbâr etti. Bu durum büyük bir hoşnutsuzluğa sebep oldu. Ayrıca Ganj bölgesindeki zirâî vergileri artırdığından Delhi'ye kadar uzanan arâzide büyük bir kıtlık meydana geldi. **Muhammed Şah**, bütün bu menfiliklere ilâveten bir de bakır ve bronz paralar bastırarak bunların altın paraya muâdil sayılmasını emretti.

O'nun bu hareketleri büyük bir huzursuzluk doğurdu ve bölgede isyanlar çıkmaya başladı. Bu isyanlar neticesinde 1335 Yılı'nda Mâber vâlisi **Seyyid Celâleddin** istiklâlini ilân etti. **Muhammed Şah**, bu âsi vâli üzerine yürüdüyse de yolda hastalanarak geriye dönmeye mecbûr kaldı. Bu sûretle Mâber bölgesi Tuğluklular'ın elinden çıkmış oldu.

İsyanlar, arttırılan zirâî gelirler neticesinde topraklarını terkeden insanlar yüzünden devlet hazinesi zaafa uğrayınca **Muhammed Şah**, vergi işini mültezimlere havale etmek yolunu tuttu. Mültezim demek, bir bölgeden toplanacak vergiyi devlete peşin olarak kendisi ödeyerek sonra kendisi bunu halktan toplayan müteahhidler demekti. Tabii bu adamlar halktan devlete verdiklerinden daha fazlasını almak yolunu tutmuş olduklarından eski vergilere yeni ilâveler yaptıklarından taleb edilen vergileri ödeyemeyenler mecbûren isyan ettiler.

Sultan, Delhi halkının büyük bir kısmını Ganj'ın sol kıyısında "**Cennet Kapısı**" adıyla kurduğu bir şehrin civarındaki münbit topraklara lyerleştirdi. Bundan sonra dağlık Kangra bölgesini idâresi altına almak için bu bölgeye yüz bin kişilik bir ordu sevketti. Bu ordu Kangra'yı zaptettikten sonra dağla-

rın ötesine geçmişse de dönüşte iklim şartlarına ilâveten mahallî halkın düşmanlığı sebebiyle büyük bir zâyiâta uğradı.

Bu sûretle ordusu zayıflayan devlete karşı yeniden birçok isyan başgösterdi. 1339'da **Ali Şah** adındaki bir kumandanın Bengal'de başlattığı isyan bastırıldı ise de daha sonra **Aynülmülk** adındaki diğer bir kumandan ayaklandı. Sultan bu isyanı da güçlükle bastırmaya muvaffak olarak **Aynülmülk**'ü hapsetti. Ertesi yıl yani 1340'da Multan vâlisi Melik **Şâdû Lûdî** isyan etti. Başarılı olamayınca Afganistan'a kaçtı. Bu isyanlar sebebiyle itibârı zaafa uğrayan **Muhammed Şah**, Mısır'daki Abbasi halifesi **II. El-Hâkim**'e elçiler göndererek O'nun müzâharetini temin etmek istemiş, adına hutbe okutmuş ve O'nun adına para basmış olmasına rağmen isyanların arkası kesilmediğinden bu tedbirlerden bir fayda hâsıl olmamıştı.

1343'de Pencap bölgesinde çıkan isyanı bastırmak üzere **Aziz Hammar** adındaki bir kumandanı oraya gönderdi. O'nun pekçok kişiyi öldürmesi üzerine Gucerat ve Dekken'de yeniden isyanlar çıktı ve **Aziz Hammar** isyancılar tarafından öldürüldü. Bunun üzerine bu isyanı bastırmak üzere Devletâbad'daki "**emir-i sadalar**" gönderildiyse de bunlar da isyanı bastırmak yerine isyancılara katılıp **İsmâil Nuh** adında birisini **Nasırüddin Şah** lâkabıyla Dekken Sultanı ilân ettiler. Bunun üzerine harekete geçen **Muhammed Şah**, şehri kuşatmış ise de Gucerat'da **Tâgi** adlı bir türkün isyanı haberi geldiğinden muhâsarayı kaldırmak mecbûriyetinde kaldı. Ordu, **Tâgi** üzerine yürüyünce O, başarılı olamayarak kaçtı. **Muhammed Şah** ordusunu takviye ettikten sonra Sint bölgesi üzerine harekete geçtiyse de 1351 Yılı'nda yolda hastalanarak öldü.

Bu sûretle büyük bir kargaşa içindeki ülke başsız kalmış oldu. Orduda bulunan sultanın yeğeni **Fîruz Şah**, ku-

mandanlar tarafından güçlükle iknâ edilerek tahta çıkarıldı. Hâlbuki bu sırada Sultan sefere çıkarken Delhi'de yerine vekil bıraktığı **Hâce Cihan**, Sultan'ın ölümünü öğrenince **Muhammed Şah**'ın gayr-i meşru evlâdı olduğu iddia edilen küçük bir çocuğu O'nun yerine tahta çıkardı. Fakat kumandaların ekseriyeti bu tâyini doğru bulmayarak **Hâce Cihan**'a karşı ittifak ettiler. Bunun üzerine **Fîruz Şah**, Delhi üzerine yürüdü. **Hâce Cihan, Fîruz Şah** tarafından iyi karşılanmasına rağmen şehirden çıkarıldı. Lâkin O, yolda öldürüldü.

Bu sûretle Delhi'de saltanatlığı sağlama alınan **Fîruz Şah**, zayıf bir şahsiyetti. Buna rağmen devleti içine düştüğü kargaşadan kurtarmak için bir seri sefer tertipledi. 1345'de istiklâlini ilân etmiş olan Doğu Bengal'i yeniden itaat altına aldı. Bu uzun mücâdeleli seferler sonunda birçok yeri itaat altına almaya ve bazı Hint racalarını haraç vermeye mecbûr bırakan **Fîruz Şah**, bu seferlerin birinde oğlu **Fetih Han**'ı kaybetti. 1380 Yılı'nda oğlunun bu ölümü **Fîruz Şah**'ı pekçok sarsmış olduğu gibi, O artık ihtiyarlamış, devletin yükünü taşıyamaz hâle gelmişti. Devlet idâresi **Han Cihan** adındaki vezirinin edine geçti. **Han Cihan, Fîruz Şah**'ı **Şehzâde Muhammed**'in kendisine bir sûikast tertib ettiğine inandırdı. Lâkin **Şehzâde Muhammed** gelerek babasını bu iddianın asılsızlığı husûsunda iknâ etmeye muvaffak oldu. Bunun üzerine **Han Cihan**, Delhi'yi terketmek mecbûriyetinde kaldı.

Şah Cihan vasat kaabiliyette bir adamdı. Tertib ettiği seferlerin birçoğunda başarısızlığa uğramıştı. Lâkin yine de karşı karşıya kaldığı dâhilî isyanları büyük ölçüde bastırmaya muvaffak olmuştur. Çünkü yaptığı işlerde din âlimlerine danışır ve şeriat kaidelerine harfiyyen riâyet ederdi. Birçok hayır müessesesi kurmuştu. Şeriat hâricinde olarak konul-

muş olan birçok vergiyi kaldırmış, halkın büyük ölçüde gönlünü kazanmıştı. Ziraate ehemmiyet vermiş, birçok su kanalları yaptırmış, kuyular açtırmıştı. Hükümdârlığını Abbasi halifelerine tasdik ettirmiş olan bu Delhi Sultanı 1388 Yılı'nda seksen üç yaşında iken vefât etti. Kendisinden sonra şehzâdeler ve ileri gelir kumandanlar arsında çıkan saltanat kavgaları sebebiyle O'nun sağladığı huzur kısa zamanda bozulmuş, Delhi Sultanlığı yıkılma vetiresine girmiştir.

O'ndan sonra tahta **Gıyâseddin Tuğluk** çıkmış, lâkin bu devletteki kargaşa bir türlü önlenememiştir. **Fîruz Şah**'ın vefât ettiği 1388 Yılı'ndan **Timur**'un Hindistan üğzerine sefer tertib ettiği 1398 Yılı'na kadar Delhi Sultanlığı altı kere el değiştirmiştir. Önce **Pir Muhammed,** sonra da **Timur** 1398 târihinde İndus'u geçerek Hindistan'a girmiş, bu sırada Delhi Sultanı olan **Mahmud** karşı koymaya kalkıştıysa da kesin bir mağlûbiyete uğrayarak Delhi'den akçmıştır.

Timur Delhi ve civârını yağmaladıktan sonra 1399'da Türkistan'a döndü. O'nun bölgeden ayrılması üzerine **Sultan Mahmud,** Delhi'ye dönüp yeniden hükümdârlığını ilân etmişse de kumandanlarından **Devlethan Lûdî**'nin elinde bir kukla olmaktan kurtulamamıştır. O'nun 1413 Yılı'ndaki vefâtı ile Delhi'deki Tuğluk hânedânı saltanatı nihâyete ermiştir.

*"Tuğluklular'ın yıkılmasından sonra Mültan vâlisi **Seyyid Hızır Han**, Delhi'yi ele geçirerek Seyyidler hânedanı dönemini (1414-1451) başlattı. Ancak bu dönemde de istikrarsızlık sürdü ve 1451'de burayı alan Sirhind Vâlisi **Behlûl-i Lûdî** (1451-1489) Lûdîler hânedanını kurdu. Lûdîler döneminde uygulanan katı politikalar sonucunda Delhi Sultanlığı eski gücüne tekrar kavuştu; özellikle **İskender-i Lûdî** zamanında (1489-1517) yeni fetihler gerçekleştirildi. **İbrâhîm-i Lûdî** dönemi ise (1517-1526) genellikle iç*

kargaşalıklara sahne oldu. 1526'da Bâbür'ün ***İbrâhîm-i Lûdî****'yi mağlûp etmesiyle Delhi Sultanlığı sona erdi ve Bâbürlü İmparatorluğu'nun temelleri atıldı."*[186]

Ç-BÂBURLULAR

a-Bâbur Şah'ın Şahsiyeti ve Hükümdârlığı

aa-Bâbur Şah'ın Şahsiyeti

Delhi Sultanlığı'nı ele geçirerek burada **"Bâburlular"** devrini başlatan **Bâbur Şah** 1483 Yılı'nda Fergana'da doğmuştur. Babası **Timur**'un torunlarından Fegana hâkimi **Ömer Şeyh**'tir. Annesi ise **Cengiz**'in torunlarından **Yunus Han**'ın kızı **Kutluğ Nigâr Hanım**'dır.[187] Babasının bir kaza sonucu vefâtı üzerine 1494 Yılı'nda henüz on iki yaşında iken Fergana'da babasının yerine hükümdâr oldu. Bu itibarla **Bâbur**'un siyâsî hayatı üç safha arzeder. Bunların birincisi Fergana hâkimliği (1494-1504) devresidir. İkinci safha ise 1504-1526 arasındaki Kâbil hâkimiyetidir. Üçüncü ve son safha ise, 1526-1530 yılları arasındaki Hindistan hâkimiyetidir. Bizi burada alakadar eden O'nun siyâsi hayatının bu son safhasıdır.

Bâbur Şah, Türk-İslâm târihinin ender rastlanan şahsiyetlerinden biridir.

*"**Bâbür** kılıç kullanmakta, ok atmakta, ata binmekte mâhir olduğu kadar insan ruhunu tanımakta, fertleri ve*

186 D.İ.A. C.XVIII, sh.76

187 **Bâbur Şah**'ın kurduğu devlet bazı Batılı tarihçilerce anası dolayısıyla **Cengiz Han**'la akrabalığı sebebiyle bir Moğol devleti olarak gösterilmekteyse de, bu tavsif asla doğru değildir. Baba cihetinden mensub olduğu **Timur**'un sonradan asil gösterilmek maksadıyla soyunun **Cengiz Han**'a bağlanması gibi, bu telâkki tarzı da târihi bir yanlıştır. Ne **Timur**'un ne de **Bâbur Şah**'ın Moğolluk'la bir alâkası vardır. Zirâ sülâlenin ana tarafından devam ettirilmesi sadece Yahudiler'e mahsus istisnâî bir görüş olduğundan babası bir Çağatay türkü olan Bâbur'u ve O'nun kurduğu devleti Moğollukla tavsif etmenin hakikatle bir alâkası olamaz!..

toplumları idâre etmekte de o derece mâhirdi. İleri görüşlü bir devlet adamı ve soğukkanlı bir kumandandı. Mâiyetine karşı merhametli ve şefkatli davranır, afvına sığınan suçluları bağışlamakta tereddüd etmezdi. Gerektiğinde de en ağır cezaları uygulamaktan çekinmezdi. Spor ve avla, fikrî ve edebî meselelerle uğraşmaktan zevk alırdı. İçki ve eğlenceye düşkünlüğüne rağmen idarî ve askerî işlerde en küçük bir ihmâl göstermemiştir. Dâima halkının refahı için çalışmış, ülkeyi mâmur hale getirmeye gayret etmiştir.

Bazı besteler yaptığı bilinen ***Bâbür*** *güzel sanatların hemen hepsiyle yakından ilgilenmiştir. Aynı zamanda iyi bir hattat olan* ***Bâbür "Hatt-ı Bâbürî"*** *adıyla yeni bir hat icat etmiştir. Şiir ve edebiyata da vâkıf olup Çağatay şiir ve nesrinin en güzel ve orijinal örneklerini vermiştir. Teknolojik gelişmeleri de yakından takip ederek bunları yalnızca savaş için değil aynı zamanda tarımda üretimi artırmak amacıyla da kullanmıştır."*[188]

Bâbur'un birçok eseri kaybolmuş olmasına rağmen bugün elde bulunan beş te'lifi O'nun harb sanatında olduğu kadar edebiyat sahasında da müstesna bir şahsiyeti olduğunu göstermektedir. Bu eserlerin başında hâtırat mâhiyetindeki "**Bâburnâme**"[189] son derecede ehemmiyetlidir. İkinci eseri olan divanı ise Çağatay edebiyatının en seçkin bir şâiri olduğunu göstermektedir. Elde bulunan diğer bir eseri ise "**Aruz Risâlesi**" isimli aruz vezninin nazariyatına dâirdir. Diğer bir eseri ise "**Mübeyyen**" adını taşımakta olup oğlu **Kâmran Mirza**'ya öğütlerini ihtiva eden iki bin mısralık bir mesnevîden ibârettir. Elde bulunan eserlerinin sonuncusu ise "**Risâle-i Vâlidiyye**" adını taşımaktadır. Bu eseri

188 D.İ.A. C.IV, sh.396

189 Çağatay Türkçesi'yle kaleme alınmış olan bu eser Türkiye Türkçesi'ne de aktarılarak en son olarak 2006 yılında İstanbul'da yeniden basılmıştır.

Nakşibendi meşâyihinin büyüklerinden olan **Ubeydullah Ahrar**'ın babasının tavsiyesi üzerine yazıldığı için "**Vâlidiyye**" sûretinden isimlendirilmiş olup Farsça tasavvufî bir eserin manzum tercümesidir. Bunlardan başka musikî ile de meşgul olduğu bilinen **Bâbur Şah**'ın, musikî ve harb sanatı hakkında diğer iki eserinden de bazı kaynaklarda bahsedilmekte ise de bunlar bugüne kadar bulunamamıştır.

bb-Bâbur Şah Devrinin Hâdiseleri

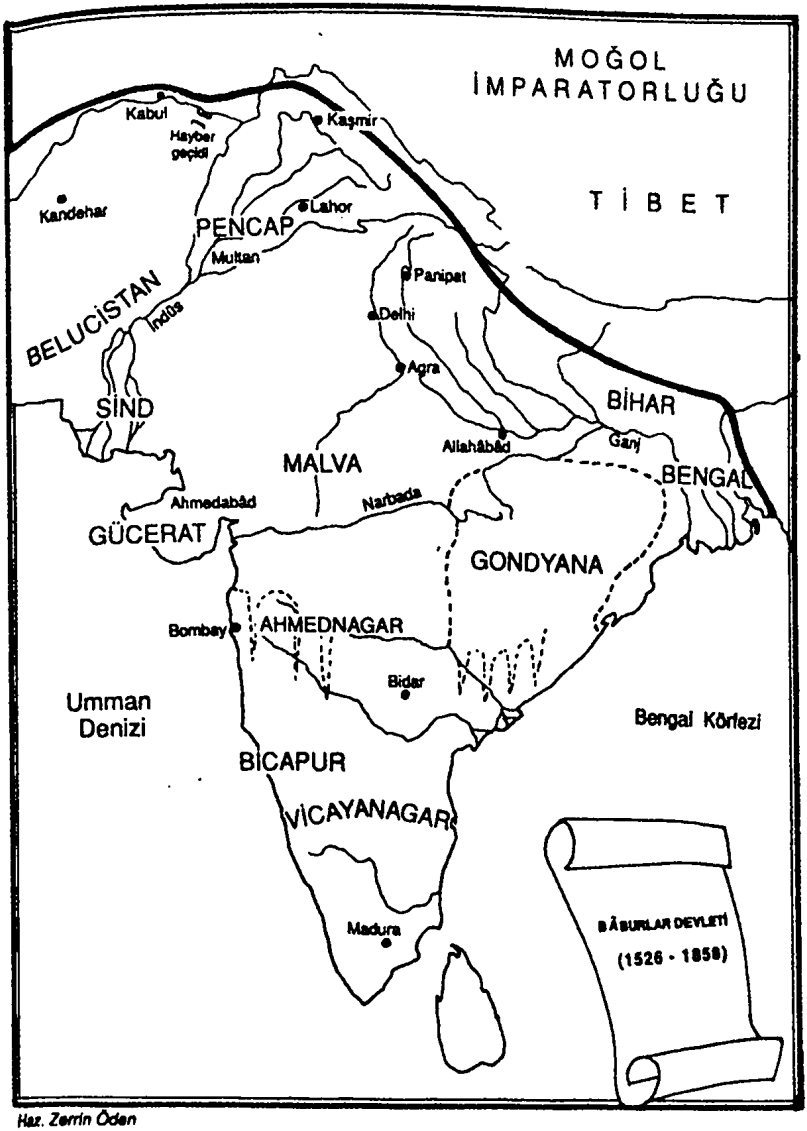
Babur Şah'ın babası bir Çağatay Türkü olup **Timur**'dan sonra ortaya çıkan küçük küçük beyliklerden biri olarak Fergana bölgesinin emiri bulunmaktaydı. Adı tam olarak **Ömer Şeyh Mirza b. Ebû Said**'dir. 1494 Yılı'nda Fergana'da vefât etmiş, **Bâbur Şah** yukarıda ifâde edilmiş olduğu gibi O'nun yerine emirliğin tahtına geçmiştir.

Bâbur, babasının yerine geçtikten sonra akrabalarının ve mâiyetindeki kumandanların çıkardıkları gâilelerle uğraşmış, fazladan olarak beyliğin komşusu olan ve gitgide kuvvetlenmekte bulunan Özbek asıllı Şeybâniler'in[190] rekâbetleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunula beraber idâresi altındaki beyliği genişletmeye muvaffak oldu.

1504 Yılı'nda Kâbil'i zaptetti. Bir yıl sonra ise Sint

190 Batı Sibirya'da Mâveraünnehr bölgesinde hâkim olmuş bir sülâlenin kurduğu bir beyliklir. "**Şiban**" isminin Arapça'ya "**Şeyban**" suretiyle intikali sebebiyle târihte Şeybâniler olarak bilinirler. Bunlar bugünkü Özbekistan yerli halkının atalarıdır.

1447'de **Ebu'l Hayr** adındaki emirleri, Timurlular'dan Harezm topraklarını alarak beyliği kurmuş, O'nun torunu **Muhammed Şeybâni** ise, Mâveraünnehr'i eline geçirmiştir. Sünnî müslümanlığı dâvâ eden Şeybâniler, İran'daki Safevîler'le yüz yıldan ziyâde devamlı bir sûrette savaşmışlardır. Onlar anne tarafından Şeybâniler'in akrabası olan Cânîler'in hâkimiyeti ele geçirmesine kadar hükümranlıklarını sürdürmüşlerdir. Harezm veya Hîve Hanlığı XVIII. Yüzyılın sonuna kadar Şeybâniler'in bir kolu olan Arapşâhiler'in idâresi altında kalmışlardır.

Haz. Zerrin Öden

bölgesine kadar uzanarak birçok Afgan kabilesini hükmü altına aldı. Fütuhatına devam eden **Bâbur**, 1511 Yılı'na kadar Safevîler'in de yardımını sağlayarak Mâveraünnehr'in bazı şehirlerini ve Semerkand'ı ele geçirdi. Lâkin çok geçmeden hem Safevîler ve hem de, Özbekler'e mağlub oldu.

Bu sırada Safevîler'in Osmanlı hükümdârı **Yavuz Sultan Selim** tarafından çaldıran'da mağlub edilmesi üzerine büyük bir müttefikini kaybedeb **Bâbur Şah**, Kâbil'e döndü. Burada üç-dört yıl hareketsiz kalarak ülkesinin dâhilî nizamını geliştirmekle meşgul olan **Bâbur**, 1519 Yılı'nda Hindistan üzerine bir sefer tertib etti. Sint nehrini aşarak Pencap ile Senap arasındaki geniş toprakları ele geçirdi. Ertesi yıl fütuhâtını güney istikâmetinde daha da geliştirdi. 1522'de ise Kandehar'ı ele geçirdi. Bu sûretle Afganistan ve İran yolunu kontrol altına almış oldu.

Bu sırada Delhi'de hâkim olan Lûdîler'in idâresinden memnun olmayan halk, **Bâbur Şah**'dan yardım taleb etti. **Bâbur Şah** bu taleb üzerine iki yıl zarfında Pencap'ı üç defa istilâ ett ve Kâbil'in Özbekler (Şeybâniler) tarafından tehdid edilmesi üzerine buradaki fütuhâtını tamamlayamayarak geri dönmek mecbûriyetinde kaldı. Lâkin O'nun için Hindistan'ı ele geçirmek vazgeçilmez bir emel idi. Bu sebepledir ki o sırda doğan bir şehzadesine "**Hindal**" ismini verdi.

Özbek gâilesini bertaraf ettikten sonra 1525 târihinde Hint seferine çıkan **Bâbur Şah**, Pencap'ı ele geçirip Delhi üzerine yürüdü. Bu sırada Delhi'de hükümdâr olan Lûdîler'in sultanı **İbrahim**, Bâbur Şah'ı karşılamak üzere ordusuyla Delhi'den ayrıldı. Panipat yakınlarında iki ordu Nisan 1526'da savaşa tutuştu. Lûdîler'in ordusu **Bâbur Şah**'ın ordusundan kalabalıktı. Üstelik bu orduda binden ziyâde fil mevcuddu. Buna mukabil ise, on iki bin kişiden ibâret olan **Bâbur**'un ordusunda ateşli silâhlar vardı. Osmanlı savaş

BÂBÜRLÜLER
(932-1274/1526-1858)

1.	Zahîrüddin Bâbür	932 (1526)
2.	Nâsırüddin Hümâyun	937-947 (1530-1540 İkinci hükümdarlığı 962/1555))
3.	Celâleddin Ekber	963 (1556)
4.	Nûreddin Cihangir	1014 (1605)
5.	Dâver Bahş	1037 (1627)
6.	Şihâbüddin I. Şah Cihan	1037 (1628)
7.	Murad Bahş	1068 (1657)
8.	Şah Şücâ'	1068 (1657)
9.	Muhyiddin Evrengzîb Âlemgîr	1068 (1658)
10.	A'zam Şah	1118 (1706)
11.	Kâm Bahş	1119 (1707)
12.	I. Şah Âlem I. Bahadır Şah	1119 (1707)
13.	Azîmüşşe'n	1124 (1712)
14.	Muizzüddin Cihandar Şah	1124 (1712)
15.	Ferruhsiyer	1124 (1713)
16.	Şemseddin Refiüdderecât	1131 (1719)
17.	Refiüddevle II. Şah Cihan	1131 (1719)
18.	Nîkûsiyer	1131 (1719)
19.	Nâsırüddin Muhammed Şah	1131 (1719)
20.	Ahmed Şah Bahadır	1161 (1748)
21.	Azîzüddin II. Âlemgîr	1167 (1754)
22.	III. Şah Cihan	1173 (1760)
23.	Celâleddin Ali Cevher II. Şah Âlem	1173 (1760)
24.	Bîdârbaht	1202 (1788)
25.	II. Şah Âlem (ikinci hükümdarlığı)	1203 (1788)
26.	Muînüddin II. Ekber	1221 (1806)
27.	Sirâceddin II. Bahadır Şah	1253-1274 (1837-1858)

sistemini tatbik eden **Bâbur Şah, İbrahim Lûdî**'yi burada bozguna uğratarak Lûdîler hânedanın hâkimiyetine son verdi ve 1526 Yılı'nda Delhi'de kendi hâkimiyetini tesis etti.

Bâbur Şah'ın kazandığı bu zaferden rahatsız olan Hint racası **Rânâ Sanga,** kalabalık bir ordu ile Delhi üzerine yürüdü. Bunu haber alan **Bâbur Şah,** ordusunu toparlayarak O'na karşı harekete geçti. 1527 Yılı'nda **Rânâ Sanga**'yı büyük bir hezimete uğrattı. Bu zaferde arabalar üzerine yerleştirilmiş topların büyük bir rolü olmuştur. Henüz bu teknik seviyede olmayan Hintliler, uğradıkları bu bozgun neticesinde pekçok kayıp verdiler ve hâkimiyetleri altındaki yerlerin çoğunu **Bâbur Şah**'a kaptırdılar. Bu zafer dolayısıyla **Bâbur Şah**'a **"Gâzi"** ünvânı verildi.

Kazandığı bu zaferler dolayısıyla Hindistan'ın kuzeyine iyice yerleşen **Bâbur Şah,** 1528 târihinde Canderi bölgesine saldırarak, buranın racası mağlub ederek pek çok Hint şehrini ele geçirdiği gibi Lûdîler'e sâdık kalan kuvvetleri de mağlub edip 1528'de Leknev'i ele geçirdi.

Bununla beraber 1529 târihinde **Bâbur Şah**'ın karşısına Bengal gâilesi çıktı. Şöyle ki, Bihar'da istiklâlini ilân eden **Mahmud Şah,** Afganlılar'ı etrafına toplayarak buradaki Bâburlular hâkimiyetine son verdi. **Bâbur Şah** bu sebeple 6 Mayıs 1529 târihinde Bihar üzerine bir sefer tertib ederek **Mahmud Şah**'ı mağlub edip bölgeyi geri almaya muvaffak oldu. Dönüşte Leknev'i tekrar hâkimiyeti altına aldı.

Üst üste kazandığı bu başarılarla Hindistan'daki hâkimiyetini köklü bir hâle getirmiş olan **Bâbur Şah,** 1530 Yılı'nda hastalandı. Öleceğini anlayınca bütün kumandanlarını toplayarak onların huzûrunda oğlu **Hümâyun**'u veliahd tâyin etti. Onlardan sadâkat yemini aldı. Aynı yılın son günlerinde Agra'da vefât etti. Cesedi Cemre Nehri kenarındaki Nurefşan kasabasında toprağa verildi. Vasiyeti gereğince ba-

kıye-i izâmı yani kemikleri Kâbil'e nakledilerek burada nâmına inşâ edilen muhteşem türbeye defnedildi. O'nun vefâtında on sekiz evlâdından dört oğlu ile üç kızı hayattaydı. Bunlar **Hümâyun, Kâmran, Askerî** ve **Hindal** adındaki oğulları ile **Gülrenk, Gülçehre** ve **Gülşceden** adındaki kızlarıydı.

b-Hümâyun Şah'ın Şahsiyeti ve Hükümdârlığı (1530-1540, 1555-1556)

aa- Hümâyun Şah'ın Şahsiyeti

Bâbur Şah'ın 1530 Yılı'nda vefâtı üzerine O'nun yerine geçen oğlu **Hümâyun Şah,** 1508 târihinde Kâbil'de doğmuştur. Dinî ve dünyevî ilimler itibâriyle çok iyi yetiştirilmiş bir insandı. Askerlik sanatını hakkıyla öğrenmiş, çocukluk yaşlarından itibâren babasının yanında birçok savaşa katılarak tecrübe sâhibi olmuştu. Bu savaşlarda cesâreti ve kahramanlığıyla temâyüz etmiş bulunduğundan, hükümdârlığı itirazsız kabul edilmiştir.

İlim adamlarını koruyan, ülkesinde birçok mimârî eser bırakan **Hümâyun Şah,** aynı zamanda babası gibi büyük bir edebiyatçıydı. Şiirle meşgul olmuş ve şiirlerini bir divanda toplamıştır. Kız kardeşi **Gülbeden Begüm**'ün te'lif ettiği "**Hümâyunnâme**" O'nun devrindeki askerî ve siyâsî faaliyetleri anlatan ehemmiyetli bir eserdir. Devrinde birçok âlim temâyüz etmiş ve bunlar tarafından yazılan eserler kendisine takdim edilmiştir.

bb-Hümâyun Şah Devrinin Hâdiseleri

Bâbur Şah, vefâtından önce **Hümâyun Şah**'ı kendisine veliahd tâyin etmiş ve ileri gelir bütün kumandanlardan O'na yeminlerle te'yid edilmiş biat almıştı. **Hümâyun Şah,** babasının vefâtı üzerine üç gün tas tuttuktan sonra kendi adına hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştır.

Babası tarafından Lûdîler saltanatı yıkılarak Bâbur-

lu saltanatı kurulmuştu. Fakat Lûdîler, bu neticeyi kabul etmeyerek mücâdele hâlindeydiler. Son Lûdî Sultanı **Mahmud Han** kaçıp kurtulmuş, Bengal'de Afganlılar'ın da yardımını sağlayarak ortaya çıkmıştı. Bâburlular'ın zayıf bulunduğu sınır bölgelerine taarruzlarda bulunmaktaydı. Bu faaliyet sonunda Çavnpur Kalesi'ni zaptettiği gibi Gucerat Sultanı **Bahadır Şah** ile Bengal Sultanı **Nusret Şah**'ı da kendi tarafına çekmeye muvaffak olmuştu.

Bu gelişmeler üzerine 1531 Yılı'nda harekete geçen **Hümâyun Şah**, Lûdîler'i hezimete uğratıp Çavnpur Kalesi'ni geriye aldı. Ertesi yıl Bâburlular'a düşmanca bir tavır takınan Afganlı **Şîr Han**'ın bulunduğu Çınar Kalesi'ni kuşattıysa da Gucerat ordusunun Bâbur arâzisine girmesi üzerine O'nunla anlaşıp hâkimiyetini tanımak mecbûriyetinde kalmıştır. **Şîr Şah**'ın zafer gibi görünen bu hâdise üzerine itibârı artmış ve Bâburlular'ın bütün muhalifleri O'nun etrafında toplanmıştır.

Şîr Şah'la anlaştıktan sonra 1535 Yılı'nda Gucerat üzerine yürüyen **Hümâyun Şah**, buranın hükümdârı **Sultan Bahadır**'ı yenerek Gucerat'ı ele geçirmiştir. Arkasından Mâlvâ ve Handeş emirliklerini de itaat altına aldıktan sonra 1537 Yılı'nda **Şîr Şah**'ı bertaraf maksadıyla sefere çıkmış ve Bengal'i ülkesine katmıştır. Ancak bu sırada kardeşleri **Hindal, Askerî** ve **Kâmran**'ın saltanat mücâdelelerine başlaması daha ileriye gitmesine engel olmuş ve isyancılarla meşgul olma mecbûriyetinde kalmıştır. Kardeşlerinden **Askerî**, Gucerat'ta kendi sultanlığını ilân ederek Bâburlular'ın başşehri Agra üzerine yürüdüyse de, anlaşma ile O'nun isyanı bertaraf edilmiş ancak bu isyan sebebiyle Gucerat ve Mâlvâ kaybedilmiştir.

Saltanat mücâdelesine kalkışan diğer kardeşleriyle uğraşmaktayken bu durumdan faydalanmak isteyen **Şîr**

Şah, harekete geçerek âni bir baskın neticesinde Bâburlu ordusuna büyük bir zâyiât verdirdi. Hümâyun, güçlükle Agra Kalesi'ne sığınabildi. Lâkin Afgan kuvvetlerinin yaklaşması üzerine burada da tutunamayarak daha batıya çekilmek mecbûriyetinde kaldı. Kendisine yetişen Afgan kuvvetlerine bir kere daha yenilerek Lahor Kalesi'ne çekildi. Bir taraftan isyancı kardeşleri, diğer taraftan da **Şîr Şah** kumandasındaki Afganlılar arasında sıkışık bir duruma düşen **Hümâyun Şah**, Sint'e sığınmaya teşebbüs ettiyse de, buranın hükümdârı **Argun Şah**, **Şîr Şah**'dan çekindiği için buna müsaade etmedi.

Bunun üzerine çaresiz bir durumda kalan **Hümâyun Şah**, İran'a sığındı ve Safevî hükümdârı **I. Tahmasb** tarafından büyük bir törenle karşılandı. İran Şahı'nın kendisine yardım etmesi hâlinde hâkimiyeti altındaki şehirlerde, hutbelerde on iki imamın adını okutma taahhüdünde bulundu. Bu tâviz mukabilinde İran'dan sağladığı yardımla Kâbil üzerine yürüyüp Bedahşan'ı ele geçirdi. Burada ordusunu kuvvetlendirerek isyan hâlindeki kardeşlerini bertaraf etmeye muvaffak oldu. Bu sûretle yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olan devletini Afganistan'da yeniden kurmuş oldu.

Fakat O'nun asıl gayesi Hindistan'a dönmek ve burada eski hâkimiyetini yeniden canlandırmaktı. Bu sırada kendisini iki defa mağlub etmiş bulunan **Şîr Şah**'ın âni bir sûrette ölümü, kendisine bu imkânı sağladı. Zirâ **Şîr Şah**'ın ölümü üzerine, evlâdları saltanat mücadelesine girişince ülkede büyük bir kargaşa husûle gelmişti. Bu durumdan istifâde etmek isteyen **Hümâyun Şah**, derhal harekete geçerek Pencap'a girdi ve 1555 Yılı'nda Lahor'u ele geçirmeye muvaffak oldu. Aynı yıl **Şîr Şah**'ın oğullarından **İskender Şah**'ı mağlub ederek Delhi'yi yeniden ele geçirerek bura-

daki eski tahtına oturdu. Böylece on beş yıllık bir fâsıladan sonra Hindistan'daki Bâburşahlar İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmış oldu.

Bu gelişme üzerine Gucerat Sultanı **Bahadır Şah**, İstanbul'a bir elçi göndererek **Hümâyun**'a karşı Osmanlılar'dan yardım taleb ettiyse de Osmanlılar bu talebe müsbet bir cevap vermediler. Bu sırada Hint Okyanusu'nda sefere çıkmış olan Osmanlı Donanma Kumandanı **Seydi Ali Reis**, Gucerat ve Sint yoluyla Delhi'ye geldi. Burada **Hümâyun Şah** tarafından çok iyi karşılandı.[191] Hatta Osmanlı denizcilerinin kendisine intisâb etmeleri teklifinde bile bulundu. Bu teklif kabul edilmemekle birlikte **Hümâyun**, Osmanlı Devleti hakkında bu denizciler vâsıtasıyla bir hayli bilgi edindi. Hele ülkesinin, Osmanlı Devleti'nin sahib olduğu toprakların ancak onda biri kadar olduğunu öğrenmekle, O'nun **"Yeryüzünde padişahlık nâmı devletlü hüdâvendügârın hakkıdır"** demiş olduğu bildirilmektedir.[192]

Seydi Ali Reis, hil'atlerle taltif olunarak oradan ayrılacağı sırada 20 Ocak 1556 târihinde **Hümâyun Şah**, zengin kütüphânesinde merdivenden düşerek vefât etti. Henüz orada olan **Seydi Ali Reis**, devlet ileri gelenlerine Osmanlılar'daki bir tatbikâtı hatırlatarak, veliahd durumundaki **Ekber Şah**'ın gelip tahta oturmasına kadar **Hümâyun Şah**'ın vefâtının gizli tutulmasını tavsiye etti. Bu tavsiye üzerine O'nun ölümü iki hafta kadar gizli tutuldu. Zirâ veliahd durumundaki **Ekber Şah**, ülkenin hududlarında savaşmaktaydı. Ancak yirmi gün sonra Agra'ya gelip tahta oturabildi.

---

191 **Seydi Ali Reis**, Mir'ât-ı Memâlik, İstanbul 1313, sh.43 vd.

192 **Seydi Ali Reis**, a.g.e. sh.51

c-Ekber Şah'ın Şahsiyeti ve Hükümdârlığı (1556-1605)

aa-Ekber Şah'ın Şahsiyeti

Ekber Şah, Bâburlular Devleti'nin en câlib-i dikkat şahsiyetlerinden biridir. 1542 Yılı'nda sint'deki Ömerkurt Kalesi'nde doğmuştur. Annesi **Hâmide Bânu** adında İran asıllı bir kadındır. Çocukluğu babasının **Şîr Şah** karşısındaki mâceralı mağlûbiyet safhasına denk geldiği için O'ndan uzakta geçmiştir. Kazvin'li bir seyyid olan **Mir Abdüllatif,** kendisine hoca tâyin edilmiş olmasına rağmen ilim, irfan sâhibi olmaya hiçbir meyli olmayan **Ekber Şah,** okuma yazma dahi öğrenmemiştir. O, güzel sanatlara, harb sanatına ve liderliğe meyyaldi. Gâyet zeki olduğundan huzuruna topladığı âlimleri birbirleriyle münâkaşa ettirerek şifâhî bir sûrette belli ölçüde kültür sâhibi olmuştur.

Gençlik yıllarında babasının giriştiği savaşlarda O'nun yanında yer alarak başarılar elde etmiş, iyi bir kumandan olmuştu. Genç yaşında kendisine atabeg tâyin edilen **Bayram Han**'la birlikte Pencap vâliliği yapmıştır. Babasının vefâtında henüz on dört yaşında bulunmaktaydı. Saltanatının ilk yıllarında bir Hintli kadınla evlendiğinden sarayında çoklukla Hint asıllıları istihdam etmiştir.

Denilebilir ki, Bâburlular Devleti'ni gerek askerî ve gerekse idârî bakımdan mükemmel bir sûrette teşkilâtlandırarak gerçek bir devlet mâhiyetini kazandıran O'dur. O zamana kadar mevcud olmayan birçok idârî müessese kurmuştur. Bunlar arasında gizli bir istihbarat teşkilatı dikkat çekicidir. Doğu bölgesinde kurulmuş bütün devletlerin federal bir bünyeye sahib olmalarından dolayı dâhilî kargaşadan kurtulamamış olduğunu görerek merkeziyetçi bir otorite tesis etmiş ve bu sâyede devleti en geniş hududlarına ulaştırmayı başarabilmiştir.

Sanat ve kültür açısından da bu devletin en parlak

dönemi **Ekber Şah** devridir. O'nun zamanında pek çok âlim yetişmiş ve bu âlimlerin ortaya koydukları eserler çok zengin ve klasik bir külliyat teşkil etmiştir. Ayrıca ülkesinin her tarafında kalıcı mimârî eserler vücûda getirmiştir.

Bu derecede başarılı olan **Ekber Şah** tarihte, Hindûlar'la Müslümanlar arasındaki bitip tükenmek bilmeyen mücâdeleleri bertaraf maksadıyla dinleri birleştirerek, yeni bir din vücuda getirmek tecrübesi gibi bir saçmalıkla hatırlanır. İslâmiyet, Hristiyanlık, Zerdüştîlik, Hinduizm ve Budizm dinlerinin inanç sistemlerini birleştirerek **"Din-i İlâhî"** adıyla yeni bir din icâdına kalkışmıştır. O'nun bu dini yerleştirmek için başvurduğu şiddet hareketlerine rağmen bunu samimiyetle kabul eden veya öyle görünenlerin sayısı hiçbir zaman yirmi kişiyi aşmamıştır. Zirâ Din-i İlâhî'de **"Allahuekber"** sözü **"Ekber Allah'tır"** sûretinde telâkki olunmuş ve bu da İslâm âlimleri ve bütün müslümanlarca nefretle karşılanmıştır.[193]

*"**Ekber Şah**'a tesir eden kişilerin başında **Şeyh Mübarek b. Hıdır en-Nagorî** ile iki oğlu **Feyzi** ve **Ebü'l-Fazl el-Allâmî** gelmektedir; mistik havaya girişinde de **Selim Çiştî**'nin rolü büyüktür. Hocası **Mir Abdüllatif** ise çeşitli din ve mezheplerle ırklar arasında karşılıklı müsamahaya dayanan dostluk ve barış içinde yaşama fikrini, yani **"sulh-ı küll"**ü benimsetmede etkili olmuştur.*

***Ebü'l-Fazl**, sultanın bazı akıl ve mantık dışı veya çocukça denilebilecek hareketlerine Allah'a yakınlık ve ibâdet vasfını veriyor, kaside ve methiyelerinde onu dünyaya ilâhî bir vazifenin ifasına gelmiş bir hükümdar olarak övüyordu.*

***Ekber** 1575'te Fetihpûr Sikri'de büyük bir divanhâne inşa ettirdi ve ibadethâne adı verilen bu binada saray*

193 Tafsilât için bkz. **Kadir Mısıroğlu** - Tarihten Günümüze Tahrif Hareketleri, C.I, sh.339 vd.

Celaleddin Muhammed Ekber
(15 Ekim 1542 - 27 Ekim 1605)

*mensuplarını, müslüman âlim, edip ve mutasavvıflarla Mecûsî, Hindu, Budist ve Hıristiyan bilginlerini toplayarak dinî konularda münazara yaptırmaya başladı. Sultan bu münazaraları dinlemekten sonsuz bir haz duyuyordu. Ancak etrafındaki dalkavuklar fikrini bozarak ona, "**Senin gibi imâm-ı âdilin müctehidleri taklit etmesi doğru değildir, imâm-ı âdilin mertebesi müctehidlerden üstündür**" dediler.*

*Bunun üzerine **Ekber**, 12 Rebîülevvel 987 (9 Mayıs 1579) günü düzenlenen mevlid merasimi münasebetiyle Fetihpûr Sikri Ulucamii'nde minbere çıkarak **Feyzî en-Nagorî** tarafından kaleme alınan ve kendisini ilâhî mertebeye yücelten manzum bir hutbe okudu. Müslümanların tepkisine yol açan bu olaydan sonra **Şeyh Mübarek en-Nagorî, Ekber Şah**'ı "**sultânü'l-İslâm kehfü'l-enâm emîrü'l-mü'minîn zıllullah ale'l-âlemîn**" olarak tanıtan ve onu dinî ve dünyevî meselelerde tartışılmaz otorite olarak kabul eden bir belge (mahzar) düzenledi (Receb 987/Eylül 1579); ileri gelen âlimler de bu belgeyi imzaladılar. 1582 yılında **Ekber Şah**, bütün eyalet valilerinin önünde Dîn-i İlâhî'yi kurduğunu resmen ilân etti.*

***Ebü'l-Fazl el-Allâmî**'nin öldürülmesi (1602) üzerine Dîn-i İlâhî zayıflamaya başladı ve 1605'te **Ekber Şah**'ın ölümünden sonra da tamamen ortadan kalktı. Bu yeni dinin kayda değer tarafı, kocası ölen kadınların kocalarının cesediyle birlikte diri diri yakılması ve çocukların evlendirilmesi gibi bazı Hindu geleneklerini yasaklamış olmasıdır.*

***Ekber Şah** 3 Ekim 1605'te şiddetli bir dizanteriye yakalandı, ardından da dili tutuldu. Komaya girmeden önce işaretlerle, **Ebü'l-Fazl**'ın öldürülmesindeki rolünden dolayı soğuk davrandığı oğlu **Selim**'i (**Cihangir**) veliaht tayin etti. 16 Ekim günü, zayıf bir rivâyete göre tekrar Allah'a iman edip kelime-i şehâdet getirdikten sonra öldü ve İslâmî*

esaslara göre defnedildi.

Ölümünden sonra oğlu ***Cihangir*** *tarafından dokuz yılda yaptırılan türbesi, Agra'da Behiştâbâd (bugünkü Sikenderâ) adı verilen bahçenin ortasında yer almakta ve aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan beş katlı görünümüyle türbeden çok muhteşem bir kasrı andırmaktadır. Türbenin yeri sağlığında* ***Ekber Şah*** *tarafından seçilmiş, plân taslağı da muhtemelen yine kendisi tarafından çizilmiştir."*[194]

bb- Ekber Şah Devrinin Hâdiseleri

Ekber Şah, Bâburlular tahtına oturduğunda on üç yaşındaydı. İlk zamanlar devlet işlerinde daha ziyâde atabegi olan **Bayram Han** nâfiz oldu. Kendisine babasından kalan topraklar fazla geniş değildi. Üstelik **Şîr Şah**'ın saltanat mücâdelesine girişmiş olan üç oğlu O'na düşman olarak faaldiler. Üstelik raca Vikramaditya ünvânını takınan Hintli **Hemu,** etrafına topladığı mahallî kuvvetlerle önce Agra şehrini ele geçirmiş, buradan Delhi üzerine yürümüştü. Delhi vâlisi **Turdi Beg,** O'nunla savaşmış fakat mağlub olarak geriye çekilmişti.

Ekber Şah ve atabegi **Bayram Han,** Delhi'yi ele geçiren **Hemu** üzerine yürüyerek 1556 Yılı'nda O'nu mağlub edip öldürdüler. Böylece Delhi ve Agra tekrar Bâburlular'a intikal etmiş oldu. Böylece Kuzey Hindistan'daki Bâburlu hâkimiyeti geçirdiği bu sarsıntının altından kalkarak yeniden kurulmuş oldu.

Çocuk yaşta tahta geçmiş olan **Ekber Şah,** atabegi **Bayram Han**'ın tahakkümündewn kurtulmak için on sekiz yaşına vâsıl olduğunda O'nu, mevkiinden azletti ve hükümet merkezinden uzaklaştırdı. **Bayram Han,** Hacc'a gitmek isterken yolda 1560 Yılı'nda Afganlılar tarafından öldürüldü.

194 D.İ.A. C.X, sh.542

Bayram Han'dan kurtulduktan sonra fetih hareketlerine girişen **Ekber Şah**, o derecede savaş yaptı ki, bunları hulâsatan nakletmek bile müşküldür. 1561'de süt kardeşi **Ethem Han**'ı Mâlvâ üzerine gönderdi ve burasını fethettirerek O'nu Mâlvâ'ya vâli tâyin etti. Aynı yıl **Âdil Şah**'ın oğlu **Şîr Han** idâresindeki Afganlılar, büyük bir ordu ile Cavnpur üzerine yürüdülerse de mağlub edilip geri çekilmeye mecbûr bırakıldılar.

Bu sırada **Ekber Şah**'ın vezir tâyin ettiği **Şemseddin Edge**, sütkardeşi **Ethem Han** tarafından öldürüldü. **Ekber Şah**, kardeşlerinin bu sûretle devlet işlerine karışmasını önlemek üzere, dizginleri bizzat ele aldı. 1562 Yılı'nda Hindistan'ın meşhur şeyhlerinden **Muîneddin Selim Çişti**'nin türbesini ziyârete gitti. Bu seyâhatte kendisine mihmandarlık eden Amber racası **Bihâri**'nin kızı ile evlendi. Oğlu **Cihangir** bu Hintli kadından doğmadır. Bu evlilik Hint racalarıyla Bâburlular arasında büyük bir yakınlaşmaya sebep oldu. Bu yakınlaşma sonucunda **Ekber Şah**, birçok Hint asıllıyı hizmetinde kullanmaya başladı. Buna rağmen Hintliler'e karşı fetih hareketlerine devam etti.

Kara vâlisi **Âsaf Han**, Gontvana'daki Hindû krallığını ortadan kaldırarak O'nun hâkim olduğu toprakları Bâburlular'ın ülkesine kattı. 1564 Yılı'ndaki bu fetihten sonra ülkenin doğusunda Bengal hududlarına doğru imparatorluğun sınırları genişletildi. Lâkin bir müddet sonra buradaki kumandanlar merkezden uzak olmalarından istifâde ile isyan ettiler. Diğer taraftan **Ekber Şah**'ın uzaktan akrabaları olan Mirzalar da isyan ettiler. Onlardan biri olan **Muhammed Hâkim**, Cavnpur'u ele geçirerek nâmına hutbe okutmaya başladı.

1567 Yılı'nda Kara vilâyeti yakınlarında âileri mağlub eden **Ekber Şah**, fütûhâtına devam etti. İsyan edenlerin başında olan **Ali Kuli Han**, bu savaşta bir filin ayakları

altında kalarak ölmüştü. Rahat bir nefes alan **Ekber Şah**, 1568'de Çitor Kalesi'ni, 1569'da Ranthambor'u ve aynı yıl Kalincar şehrini ele geçirmeye muvaffak oldu. 1573'de ise karışıklıkların merkezi olan Gucerat fethedildi. 1576'da ise Bengal hükümdârı **Dâvud**'un öldürülmesiyle burası da Bâburlular'ın ülkesine katıldı. Böylece **Ekber Şah**, Hindistan'ın büyük bir kısmının fâtihi ve hâkimi oldu.

Bütün bu başarılarına rağmen ortaya attığı "**Din-i İlâhî**" dâvâsı dolayısıyla halk ve kumandanlar arasında huzursuzluk çıktı ve 1580 Yılı'ndan itibaren pek çok isyan ile karşı karşıya kaldı. Kardeşi **Muhammed Hâkim**'in de âsilere katılması isyanı büyüttü. O'nun isyancılara elebaşılık ederek Pencap'a saldırıp Lahor'u kuşatması üzerine **Ekber Şah** bu isyanı bastırmak üzere harekete geçti. **Muhammed Hâkim**, ağabeyisinin üzerine gelmekte olduğunu haber alınca Kâbil'e çekildi ise de Kâbil'e kadar tâkib edildi. O'nun Özbekler'e sığınıp onlardan yardım taleb etmek ihtimâline karşı afvedildi ve **Ekber Şah**'a bağlı kalmak şartıyla Kâbil'e vâli tâyin edildi.

Bu sırada diğer bir isyan hareketinin başında bulunan Özbek asıllı **Abdullah Han**, Bedehşan'ı ele geçirdi. **Ekber Şah** birçok isyanla karşı karşıya olduğu için **Abdullah Han**'a Bedehşan'ı bırakmayı kabul etti. Kardeşi **Muhammed Hâkim**, Kâbil'de müstakil bir emir durumundaydı. O'nun 1585 Yılı'nda vefât etmesi üzerine Kâbil **Ekber Şah**'ın gönderdiği bir kısım kuvvetlerce ele geçirilip yeniden devlete ilhak edildi. Diğer taraftan kendisi de meşhur Hayber geçitini elinde tutan Rûşenâiler ile Kâbil'in doğusundaki Afgan asıllı Yusufzay oymağını ityaat altına almak için harekete geçti. Ruşenâiler mağlub edilerek Hayber'in emniyeti sağlandı. Yusufzay oymağı ise, eman dileyerek **Ekber Şah**'a tâbi oldular. 1586 Yılı'nda Keşmir'i ülkesine katıp burada adına

hutbe okutturan **Ekber Şah**, 1591 Yılı'nda Sint ve Dekken bölgelerini hâkimiyeti altına aldı. Buranın vâlisi **Canbeg, Ekber**'in huzûrunda Din-i İlâhî safsatasını kabul ettiğinden Sint bölgesine vâli tâyin edildi.

Fütühâtına devam eden **Ekber Şah**, 1595'de Safevîler'den Kandehar'ı, Özbekler'den Zemindaver'i almaya muvaffak oldu.

O yıl Dekken'de bir taht mücâdelesi başgösterdiğinden **Ekber Şah**'dan yardım taleb edilmesi üzerine bir Bâburlu ordusu Ahmednagar şehrini kuşattıysa da önce başarılı olamadı, 1600 Yılı'nda Ahmednagar da ele geçirilerek Nizamşahlar Sultanlığı ortadan kaldırıldı.

Ekber Şah'ın devam eden bu başarıları sonunda birçok Hint racası mukavemetin faydasızlığını görerek **Ekber Şah**'a bağlılıklarını arzettiler.

Ekber Şah bu sûretle fütühâtına devam ederken yakalandığı bir hastalık sonunda 1605 Yılı'nda vefât etti. O, itikâdî meselelerdeki kusuruna rağmen Hindistan'ın gördüğü en başarılı hükümdârlardan biri idi. Devletini büyük bir imparatorluk haline getirdikten sonra vefât eden **Ekber Şah**'ın yerine oğlu **Cihangir Şah** hükümdâr oldu.

ç-Cihangir Şah

1569 Yılı'nda Fetihpur'da doğmuş olan **Cihangir, Ekber Şah**'dan sonra Bâburlular Devleti'nin en ehemmiyetli hükümdârlarından biridir. Anası yukarıda ifâde edilmiş olduğu üzere Hint asıllı olup, sonradan **Meryem** adını almış olan bir kadındır. **Ekber Şah**, bu oğluna çok sevdiği **Şeyh Selim b. Bahâeddin-i Çişti**'nin adını koymuştur. Fakat O, meşhur Osmanlı padişahı **Yavuz Sultan Selim**'le karıştırılmaktan korktuğu için **Selim** adını kullanmamış ve hükümdârlara lâyık gördüğü "**Cihangir**" kelimesini tercih etmiştir. Tahta

çıkış ânı, güneşin doğma saatine denk geldiğinden **Nureddin** adını almış olmakla birlikte "**Ebu'l Muzaffer Nureddin Muhammed Cihangir Gâzi**" lâkabını tercih etmiştir.

Tahta oturur oturmaz nâmına hutbe okutmuş ve para bastırmış, on ki emri ihtivâ eden bir fermanla vergileri azaltıp umûmî bir afv ilân etmek gibi halkı memnun eden bir üslupla işe başlamıştır. Diğer taraftan babasının aksine sarayda çokça istihdam edilen Hintliler'in yerine müslümanları yerleştirmiş, Hint asıllı vâlileri azlederek bunlardan üç tanesi müstesna olmak üzere diğer bütün vâliliklere müslümanları tâyin etmiştir.

Saltanatının ilk yıllarında büyük oğlu **Hüsrev**'in isyan ettiği görülmüş, üzerine gönderilen kuvvetlerce mağlub edilmesi üzerine, O kaçıp Pencap'a sığınmıştır. Burada Hinduizm mezheplerinden biri olan Sihler'den[195] yardım alarak isyana devam ettiyse de üzerine gönderilen kuvvetlerce esir edilip gözlerine mil çektirilmiş, sonra da Burhanpur'a sürgün edilmiş, burada 1622 Yılı'nda vefât etmiştir.

Oğlunun isyanını bastıran **Cihangir Şah**, bu defa Habeş asıllı **Melik Amber** isimli bir şahsın Dekken mıntıkasında isyanıyla karşılaşmıştır. **Cihangir** bu isyan üzerine oğlu **Hürrem**'i göndermiş, **Hürrem**, **Melik Amber**'i mağlub ederek bu isyanı bastırmış olmasından dolayı babası tarafından "**Şah Cihan**" ünvânıyla taltif edilmiştir. Bunun arkasın-

195 Sihizm veya Sih Dini, Hindistan'da XV. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmış bir beşerî bir dindir. **Guru Nanak** adındaki bir hindli tarafından kurulmuş, daha sonra **Guru Gobind Singh** O'nu müstakil bir din haline getirmiştir.

Hindistan'da yaygın olan **Kast Sistemi**'ni reddederek bütün insanları esir kabul eden bu dinde Yaratıcı'nın tek bir varlık olduğu kabul edilir. Bu hususlar İslâm'dan alınmıştır. Ne günah işlenirse işlensin, sonunda bütün insanların afvedileceğine inanılır. İbâdet yerine ahlâkî davranışlara ehemmiyet verirler. Sihler, bugünkü Hindistan nüfusunda yüzde üç nispetinde olup daha çok Pencap Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

dan Bengal'de bir isyan çıkmış, bu isyan da **Cihangir Şah**'ın **Şucâuddevle** adındaki kumandanı tarafından bastırılmıştır.

1622 Yılı'nda İran-Safevî hükümdârı **I.Abbas**, Kandehar'ı ele geçirmişlerdi. Bu ihtilâf karşılıklı bir anlaşma ile halledildikten sonra Şeybânîler de **Cihangir Şah**'a çeşitli hediyeler göndererek iyi münâsebet tesisine kendilerini mecbûr hissetmişlerdir.

Bu sırada buharlı gemilerin icadıyla batılı emperyalistler Afrika kıtasının güneyinden dolaşarak Uzak Doğu'da müstemleke edinmeye başlamışlardı. Bu harekette başı çeken Portekizliler'di. İngilizler de onlarla rekabete girişmiş ve "Doğu Hint Şirketi" (East Indian Company) vasıtasıyla Hindistan'ın sahil şeridinde koloniler tesis etmeye başlamışlardı. Portekizliler'in, **Cihangir Şah**'dan bazı ticârî imtiyazlar koparması üzerine İngilizler de O'na müracaatla benzer haklar almak husûsunda teşebüse geçtiler.

Cihangir Şah, ilk tahta çıktığında –evvelce bahsetmiş olduğumuz üzere- on iki maddelik bir emirnâme yayınlamıştı. Bu emirnamenin ağırlık taşıyan maddelerinden biri de ülkesinde ticâreti geliştirmek ve bu maksadla ticârî yollar üzerinde kervansaraylar inşâ etmek ve tüccarların emniyetle seyâhatlarini temin husûsunda idi. Bu sebeple ülkesinde ticâretin gelişmesini arzu eden **Cihangir Şah**, İngilizler'e müzahir davrandı. Onlar da bu ülkeyi, Batı âlemine tanıttılar. İleride görüleceği üzere İngilizler'e tanınan haklar ileride bütün Hindistan'ın başına belâ olacak ve bu büyük ülkenin İngiliz hâkimiyetine geçmesine kadar bir gelişme seyri tâkib edecektir.

İsyanlarla başı belâdan kurtulmayan **Cihangir Şah**, 1626 Yılı'nda da **Mehâbet Han** adında birisini Kâbil civarındaki isyanıyla karşı karşıya kaldı. Üzerine gönderilen kuvvetler bu isyanı bastırdıysa da 1627 Yılı'nda **Cihangir Şah**'ın

oğlu **Şah Cihan**'ın da **Mehâbet Han**'la işbirliği yapması isyanın büyümesine sebep oldu. 1627 Yılı'nda Keşmir'de olan **Cihangir Şah**, bu isyan üzerine hareket etmek üzereyken rahatsızlandı. Şiddetli astım nöbetine tutuldu. Hekimlerin tavsiyesi üzerine astım hastalığına havası iyi gelir düşüncesiyle Lahor'a giderken yolda 7 Kasım 1627 târihinde vefât etti. Naaşı Lahor'a yakın Şah Dârâ'da toprağa verildi.

Yirmi iki yıl hükümdârlık yapan **Cihangir Şah**'ın devri denilebilir ki, baştan başa iç isyanlarla uğraşmakla geçmiştir. Bu isyanları mahâretle bastıran **Cihangir Şah**'ın zamanından Hindistan'da pekçok ve değerli mimârî eser kalmıştır. Dedesi **Bâbur Şah** gibi edebiyatla da meşgul olan **Cihangir Şah**'ın **"Tüzûk-ü Cihangirî"** adında bir hâtıratı mevcuddur. Ayrıca çocuklarına tavsiyelerini ifâde eden **"Pendnâme"** (Nasihatnâme) isimli bir eseri de vardır.. O'nun ölümü üzerine oğlu **Şah Cihan** geçmiş ve bu sûretle Bâburlular Devleti'nde **Şah Cihan** devri başlamıştır.

d-Şah Cihan

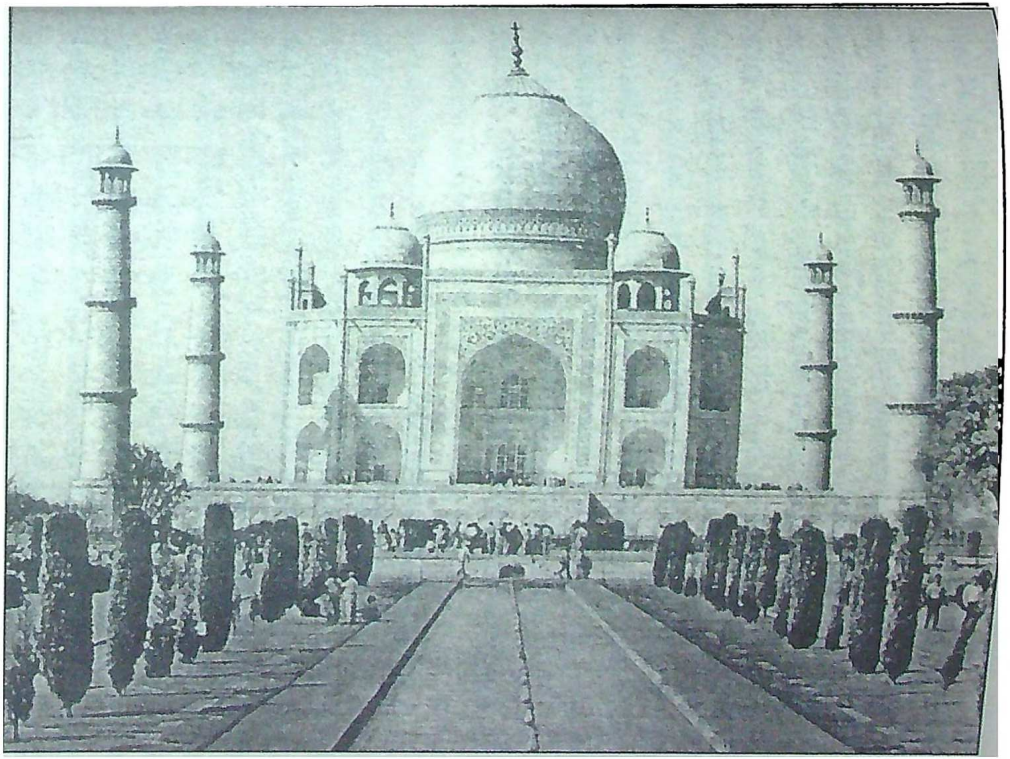
Asıl adı **Hürrem** olduğu hâlde ve yukarıda ifâde edildiği üzere bastırdığı bir isyan sebebiyle kendisine **Şah Cihan** lakâbı verilmiştir. Küçük yaştan itibaren iyi eğitim alan ve birçok askerî faaliyete katılarak tecrübe sâhibi olmuş bulunan **Şah Cihan**, babasının ölümü sırasında O'nun hayatta olan iki evlâdının büyüğüydü. **Cihangir Şah** dolayısıyla anlatılmış olduğu üzere şehzâdeliğinde önce kardeşi **Hüsrev**'i öldürmüş, sonra da babasına karşı ayaklanmış fakat başarı elde edemeyerek afva nâil olmuştu. O da babası gibi tahta geçer geçmez bir takım isyanlarla karşı karşıya kaldı. Daha evvel ölmüş bulunan kardeşi **Hüsrev**'in oğlu **Daver Bahş**, o hükümet merkezine gelinceye kadar geçici olarak hükümdâr ilân edilmişti. Fakat asıl ehemmiyetlisi **Ci-**

hangir Şah'ın küçük oğlu **Şehriyar**'ın kendisini Lahor'da Bâburlu Sultanı ilân etmesiydi. **Şah Cihan**'ın kayınpederi **Âsaf Han**, O Gucerat'tan Agra'ya gelmekte iken **Şehriyar** üzerine hareket ederek O'nu mağlub etti ve gözlerine mil çektirdi. Lâkin dâhilî kargaşa bununla da bitmedi.

Dekken bölgesinde hüküm süren küçük küçük devletçikleri itaat altına gerekiyordu. **Şah Cihan**, bunları birer birer itaat altına almak mecbûriyetinde kaldı. 1633 Yılı'nda hükümdarlıkları sırf ismen devam eden Nizamşâhîler ortadan kaldırılarak merkezleri olan Devletâbât ele geçirildi. Arkasından Bicapur'daki Âdilşâhîler (1490-1686) ile Karakoyunlu menşeli **Kutbu'l Mülk** tarafından kurulmuş olan Kutb-şâhîler (1512-1687) ortadan kadırarak buralarda Safevîler adına okunan hutbeyi kendi adına okutarak buralarda hâkimiyetini tesis etti. Safevîler'in Kandehar vâlisi **Ali Merdan**'ın kendi hükümetiyle arası açık olduğundan 1638 târihinde bu şehri Bâburlular'a teslim etti. Fakat İran Şahı **II. Abbas**, 1649'da Kandehar'ı tekrar Bâburlular'ın elinden almayı başardı.

Bengal bölgesine yerleşmiş olan Portekizliler, korsanlık yapmakta ve ele geçirdikleri çocukları köle olarak Batı pazarlarında satmaktaydılar. Bu rahatsızlık üzerine harekete geçen **Şah Cihan**, onların tutundukları Hugli şehrini kuşatıp ele geçirdi. Portekizliler'i hem burasını terketmeye ve hem de yüklü bir tazminat ödemeye mecbûr bıraktı.

Bu sırada Özbek Hanlığı içinde saltanat kavgaları çıkmış bulunuyordu. Bundan istifâde etmeyi düşünen **Şah Cihan**, **Muradbahş** kumandasında bir orduyu ülkesinin kuzeyinde sefere çıkararak 1646 Yılı'nda Bedehşan ve Belh şehirlerini ülkesine katmaya muvaffak oldu. Lâkin Özbekler'le çatışmaların uzayıp gitmesi üzerine **Şah Cihan**, oraya oğlu **Âlemgir**'i gönderdi. **Âlemgir**, 1651 Yılı'nda Özbekler'i mağlub etmesine rağmen ülkedeki kar-

TAC MAHAL

gaşayı yatıştırmak mümkün olmadığından Kâbil'e çekildi. O'nun çekilmesi üzerine Özbekler, Belh şehrini tekrar ellerine geçirdiler. Dekken bölgesindeki emirlikler şeklen de olsa devam etmekteydi. Onlar üzerine 1657 Yılı'nda **Âlemgir** kumandasında bir sefer tertib edildi ve bölgedeki Bâburlu hâkimiyeti tekrar tesis edildi.

Bu gelişmelerden sonra **Şah Cihan** hastalandı ve uzun süren hastalığı sebebiyle bir müddet devlet işleriyle ilgilenemedi. Nihâyet O'nun ölmüş olduğuna dâir çıkan bir şâyiâüzerine oğulları arasında taht kavgası başladı. **Şah Cihan**'ın dört oğlu vardı. **Âlemgir, Dârâ, Şah Şuca** ve **Muradbahş** adındaki kardeşler arasındaki saltanat kavgasında **Âlemgir** gâlib gelerek babasını hapsettikten sonra Bâburlular tahtına geçip oturdu. **Şah Cihan** ise Agra Kalesi'nde 1666 Yılı'nda yetmiş dört yaşında iken vefât etti.

e-Âlemgir (Evrengzîb)

Asıl adı **Evrengzîb** olan **Âlemgir**, yukarıda anlatıldığı şekilde tahta geçer geçmez kardeşlerinin isyanlarıyla uğraşmak mecbûriyetinde kaldı. Önce **Dârâ**, daha sonra da **Muradbahş** ve **Şah Şuca**'yı mağlub ederek öldürttü. 1659 Yılı'nda kardeşlerine karşı mücâdelesini tamamlayarak Bâburlu tahtının tek hâkimi olan **Âlemgir**, tahta çıkışını ikinci defa olarak bir merâsimle tes'id etmek ihtiyacını hissetti. O, yarım yüzyıla yakın (1658-1707) Bâburlu tahtında kalarak bu devletin en uzun süre saltanat süren bir hükümdârı olmuştur.

Hükümdârlığının ilk günlerinde **Mir Cumla** kumandasındaki bir ordu Âsam'ı fethetti. Lâkin O'nun başlattığı bu fetih hareketleri devam edemedi. Zirâ 1667'de Yusufzaylar, 1672'de ise Afridîler'in çıkarmış oldukları isyanlar devleti bir hayli uğraştırdı. Bunun arkasından Hintliler'le Bâburlular arasında ihtilâf çıktı ve **Âlemgir** onlarla savaşır-

ken oğlu **Ekber Şah**'ın isyanıyla karşılaştı.

Aynı zamanda Dekken'de de bir isyan baş gösterdi. Bu isyan üzerine gönderilen kumandan başarılı olamadı. Uzun süren bu mücâdele sonunda Dekken'deki isyancılar itaat altına alınabildi. Dedesi **Ekber Şah**'ın yaptığı gibi âsilere iyi davrandı. Onları hizmetinde kullanmak suretiyle gönüllerini aldı. Ancak bu isyanın başı olan **Sivaci**, beş bin kişilik küçük bir kuvvetin kumandanlığına tâyin edilmesini doğru bulmayarak kaçtı ve tekrar isyan etti. 1680 Yılı'ndaki ölümüne kadar bu isyanı devam ettirerek Bâburlular'a bir hayli zarar verdi.

Âlemgir 1687'de Bicapur'u ele geçirerek burada hâkimiyet tesis etmiş olan **Sivaci**'nin oğlunu öldürttü. Bununla beraber O'nun babasının başlattığı isyanlar daha uzun müddet Bâburlu Devleti'nin başını ağırtmaya devam etti. Bu târihten itibâren Dekken'de oturan **Âlemgir**, kuzeyindeki Türk devletleriyle dostâne münâsebetler kurmuştur. Sadece İran'la bir gerginlik yaşanmakta idiyse de İran Şahı **II. Abbas**'ın 1666 Yılı'nda vefâtı üzerine bu devletle de iyi münâsebetler tesis edildi. Bunun aksine olarak **Âlemgir**, Osmanlılar'la iyi münâsebet tesisi yoluna gitmedi. Hatta kendisine gönderilen bir Osmanlı heyetine mukabelede dahi bulunmadı. Sadece Mekke şerifleri ve Basra'daki Osmanlı vâlisiyle iyi münâsebet tesisiyle iktifâ etti.

Saltanatının son yıllarını bu sûretle kavgasız geçiren **Âlemgir**, 1707 Yılı'nda vefât ederek Huldâbât şehrinde defnedildi. O'nun ölümüyle oğulları arasında dehşetli bir taht kavgası başladı. **Âlemgir**'den sonra bu devletin başına dirâyetli bir hükümdâr geçmediğinden Bâburlular Devleti yıkılış vetiresine girdi.

f-Yıkılış

Âlemgir'den sonra takriben on- on beş sene zarfında, on şehzâde birbiri arkasınca Bâburlu tahtına geçtiği hâl-

de, bunlardan hiçbiri bu devleti ayakta tutacak tâkatte değildi. Aksine bunların birbiriyle mücâdeleleri devleti habire zayıflatmakta ve halkı huzursuz etmekteydi. Tabiatıyla bu durum bazı vâlilerin isyanlarına, beylikleri elinden alınmış olan hânedânların yeniden istiklâl sevdasıyla ayaklanmalarına sebep oldu. Marathalar ve Sihler, devlete başkaldırdıkları gibi Afşarlar'dan **Nâdir Şah**, 1738'de Kâbil'i, 1739'da ise Delhi'yi işgâl etti. Büyük ganimetlerle İran'a döndü. 1747'de **Nâdir Şah**'ın öldürülmesi üzerine O'nun ordusundaki Afganlılar, Abdâlî kabilesinden **Ahmed**'i şah seçtiler. **Ahmed Şah, Nâdir Şah**'ın yolundan giderek 1757'de Delhi ve Agra'yı yağmalayarak Hindistan'ın büyük bir kısmını ele geçirdi.

Ahmed Şah'ın bu hareketlerini bölgeye sızmak için fırsat kollayan müstemlekeci Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizler dikkatle tâkib etmekteydiler. Onlar arasında da bir rekabet vardı. Netice olarak İngilizler, rakiblerini bertaraf ederek önce Hindistan'ın sahil kesimlerine yerleştiler, daha sonra nüfuzlarını Hindistan'ın iç bölgelerine doğru genişlettiler. Bu sırada Bâburlu Devleti dâhilî çekişmelere sahne olduğundan İran'a karşı hareketsiz kalındığı gibi İngilizler'e karşı da seyirci kalındı. İngilizler'in gitgide nüfuzlarını artırmaları sebebiyle ilk olarak 1760 Yılı'nda **II. Şah Âlem** ünvânıyla Bâburlular tahtında oturan **Ali Cevher**, İngilizler'in himâyesi altına girmeyi kabullendi. Ancak bu hareket yerli halk tarafından iyi karşılanmadığından bu sırada Marathalar tekrar isyan ettiklerinden **Ali Cevher**, onların yanına gitti. Maksadı onları İngilizler'e karşı kullanmaktı. Fakat 1803 Yılı'nda İngilizler, Marathalar üzerine yürüyerek onları mağlub ettiler. **Ali Cevher** ve Bâburlu hânedânı mensublarına yıllık masrafları için geçici olarak bir tahsisat bağlayan İngilizler, 1858'de Hintliler'in ayaklanmasını bahâne ederek son Bâburlu hükümdârı **II.**

Bahadır Şah'ı sürgün ederek Bâburlu Devleti'ne nihâyet verdiler. Bu târihten itibaren Hindistan'daki Türk-İslâm hâkimiyetinin yerini İngilizler almış oldu.

II-BENGAL SULTANLIĞI (1337-1576)

Hindistan'da Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin ortak deltasının adı olan Bengal, ormanlık ve bataklık bir bölgedir. Burası uzun zaman Delhi sultanları tarafından gönderilen vâliler tarafından idâre olunmuştur. Bununla beraber Bâburlular'ın hâkimiyet zamanlarına kadar burada birçok hânedân hüküm sürmüştür. Bunların ilki Halaçlar hânedânıdır. Bu hânedânın reisi **Muhammed Bahtiyar**, 1203-1204 yılları arasında burasını fethederek Delhi Sultanlığı'na bağladı. Daha sonra Delhi Sultanı **Aybeg**'in emriyle Bengal'e sefer tertib ederek buradaki racaları mağlub edip, topraklarını ele geçirmişti. Tibet taraflarına doğru hâkimiyetini genişleten **Muhammed Bahtiyar**, dönüşünde Brahmaputra nehrini geçerken ordusu büyük zayiat vermiştir.

O'nun halefleri **İzzeddin Muhammed** ve **Alâaddin Ali** ile **Hüsâmeddin İvaz** burada müstakil olarak saltanat sürdüler.

Evvelce anlatılmış olduğu üzere 1227 Yılı'nda Moğol gâilesini bertaraf etmeye muvaffak olduktan sonra Bengal üzerine yürüyen **İltutmuş**, burasını kendi hâkimiyeti altına almıştı. Halaçlar'dan **Melik Bilge**, isyan etmişse de bu isyan bastırılmış ve **İltutmuş**'un burda tesis ettiği hâkimiyet devam ettirilmiştir.

1266 Yılı'nda Delhi tahtını ele geçirmiş olan **Gıyâseddin Balaban**'ın oğlu **Buğra Han**, Bengal'e hâkim olmuş ve bu hâkimiyet 1320 târihinde **Gıyâseddin Tuğluk**'un bölgeyi ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibâren Bengal Sultanlığı, Tuğluklar'ın eline geçmiş ve

bölge iki ayrı vâliliğe ayrılmıştır. 1325 târihinde **Gıyâseddin Tuğluk**'un vefâtı üzerine Doğu Bengal **Fahreddin Mübârek Şah**'ın, Batı Bengal ise **Ali Şah**'ın eline geçmiş, **Mübârek Şah** 1337'de, **Alâaddin Ali Şah** ise 1340'da istiklâllerini ilân etmiştir.

1345 Yılı'nda ise **Şemseddin İlyas Şah**, kendi hânedânını kurarak 1352 Yılı'nda Bengal'i doğu ve batı olarak kendi hâkimiyeti altında birleştirmeye muvaffak olmuştu. O'nun yerine geçen **İskender Şah**, 1390'da **Gıyâseddin A'zam Şah** tarafından mağlub edilerek öldürülmüştür. **Gıyâseddin A'zam Şah** zamanında ülke refaha kavuşturulmuş ve Çin dâhil olmak üzere bütün komşularla iyi münâsebetler tesis edilmiştir.

O'nun vefâtı üzerine arka arkaya **Seyfeddin Hamza, Şehâbeddin Bâyezid** ve **Alâaddin Fîruz Şah** hükümdâr olmuştur. Bu hânedâna İlyasşâhîler denir. **Alâaddin Fîruz Şah**'dan sonra Hint racası **Ganesa**'nın burayı ele geçirmesiyle İlyasşâhîler hânedânının hâkimiyetinde yirmi yıldan ziyâde (1414-1436) bir fâsıla husûle gelmiştir. **Ganesa**'nın oğlu **Cadu**, İslâmiyet'i kabul ederek **Celâleddin Muhammed** adını almıştır. O'nun oğlu **Şemseddin Ahmed Şah**'dan sonra 1437'de İlyasşâhîler hânedânı Bengal'i yeniden ele geçirerek eski hükümrânlıklarını yeniden tesis etmişlerdir.

İlyasşâhîler'in bu ikinci devresinde Habeşistan'dan birçok zenci gelmiş ve bunlar köle olarak hizmete alınmıştır. Zamanla hürriyetine kavuşan ve devlet hizmetinde kullanılan bu zencilerden Habeşli kumandan **Barbek**, İlyasşâhîler'in hükümranlığına nihâyet vererek, burada iktidarı ele geçirmiştir. **Nasîrüddin Mahmud** ünvânıyla son İlyasşâhî hükümdârı **Fîruz Şah**'a halef olan **Barbek**, kısa bir müddet sonra devlet idâresini nâibi **Habeş Han**'a bırakdı. Lâkin O'nun iktidarı da fazla devam etmedi. **Sîdi Bedir**

BENGAL SULTANLARI

A) DOĞU BENGAL

Fahreddin Mübârek Şah	737 (1337)
İhtiyârüddin Gazi Şah	750-753 (1349-1352)

B) BATI BENGAL (753/1352'den sonra bütün Bengal)

Alâeddin Ali Şah	740 (1340)

1. İlyas Şah Kolu

Şemseddin İlyas Şah	746 (1345)
İskender Şah	759 (1358)
Gıyâseddin A'zam Şah	792 (1390)
Seyfeddin Hamza Şah	813 (1410)
Şehâbeddin Bayezid Şah	815 (1412)
Alâeddin Fîrûz Şah	817 (1414)

2. Raca Ganesa Kolu

Celâleddin Muhammed Şah	817 (1414)
Şemseddin Ahmed Şah	835-840 (1432-1436)
İlyas Şah Kolu'nun ikinci defa başa geçmesi	
Nâsırüddin Muhammed Şah	841 (1437)
Rükneddin Bârbek Şah	864 (1460)
Şemseddin Yûsuf Şah	879 (1474)
II. İskender Şah	886 (1481)
Celâleddin Feth Şah	886-892 (1481-1487)

3. Habeşîler Kolu

Sultan Şâhzâde Bârbek Şah	892 (1487)
Seyfeddin Fîrûz Şah	892 (1487)
Nâsırüddin Mahmud Şah	895 (1490)
Şemseddin Muzaffer Şah	896-899 (1491-1494)

4. Seyyid Hüseyin Şah Kolu

Seyyid Alâeddin Hüseyin Şah	899 (1494)
Nâsırüddin Nusret Şah	925 (1519)
Alâeddin Fîrûz Şah	939 (1532)
Gıyâseddin Mahmud Şah	940-946 (1533-1539)

5. Sûrî Afganlar Kolu

Şîrşah Sûr	946 (1539)
Hızır Han	947 (1540)
Muhammed Han Sûr	952 (1545)
Hızır Han Bahadır Şah	962 (1555)
Gıyâseddin Celâl Şah	968-971 (1561-1564)

6. Karrânî Kolu

Süleyman Karrânî	971 (1564)
Bayezid Şah Karrânî	980 (1572)
Dâvud Şah Karrânî	980-984 (1572-1576)

adındaki bir kumandan darbe yaparak **Şemseddin Muzaffer Şah** ünvânıyla Bengal Sultanı oldu. Lâkin Habeşî idâreciler ülkede sulh ve sükûnu sağlayamadılar.

Bu sebeple **Seyyid Alâaddin Hüseyin** adındaki birinin öncülüğünde başlatılan bir isyanla burada Habeşîler'in hâkimiyetine bir son verildi. **Seyyid Alâaddin Hüseyin**'le birlikte Bengal'de Tirmiz asıllı Seyyidîler Devri (1494-1539) başlamış oldu. Bu hânedânın ilk hükümdârı olan **Seyyid Alâaddin Hüseyin**, ülkede huzur ve sükûnu sağlamaya muvaffak oldu. Habeşîler'in pekçoğunu Dekken ve Gucerat'a sürdü. O'nun oğlu **Nasîrüddin Nusret Şah** ise Tirhut bölgesini zaptederek Bengal'e bağladı. Bu sırada Bâburlular Devleti'ni kurmuş olan **Bâbur Şah**'ın mağlub ettiği Lûdîler, **Nasîrüddin Nusret Şah**'a sığınmışlardı. Hatta Lûdîler'in hükümdârı **İbrahim Şah**, kızını **Nasîrüddin Nusret Şah** ile evlendirmişti.

Lûdîler'in arkasını bırakmak istemeyen **Bâbur Şah**, 1529 Yılı'nda Bihar'ı ele geçirdi. Seyyidîler bu sırada bölgede ortaya çıkan Portekizliler'den destek sağlamaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Afganlılar'ın reisi **Şîr Şah**'ın isyanı neticesinde Bengal O'nun tarafından ele geçirilerek Bâburlular'a karşı mücâdelenin bir merkezi haline getirdiler.

Şîr Şah'ın burada kurduğu Sûrîler hânedânının hâkimiyeti 1539-1564 târihleri arasında devam edebilmiştir. **Şîr Şah**'dan sonra **Hızır Han, Muhammed Han, Bahadır Han** ve **Gıyâseddin Celâl Şah** hâkim oldular. Daha sonra Bihar vâlisi **Süleyman Karrânî**'nin halefleri Bengal'i on iki yıl kadar (1564-1576) ellerinde tuttularsa da bölge Bâbur hükümdârı **Ekber** tarafından 1576 Yılı'nda ele geçirilmekle burası artık bir Bâburlu eyâleti haline gelmiş oldu.

Bundan sonrası ise Bâburlular'ın İngilizler tarafından ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan İngiliz müstemleke devresidir.

III-KÜLTÜR VE MEDENİYETTEKİ YERLERİ

Delhi Sultanları'nın idârî ve siyâsî teşkilâtı, umûmiyetle kendilerinden önceki Türk-İslâm Devletleri'nde görülenin aynısıydı. Burada hüküm süren **Lûdîler**, Afgan menşeli oldukları hâlde, onlar da aynı nizamları devam ettirmişlerdir. **Bâburlular** ise, **Timurlular**'ın gerek saray teşkilâtı ve gerekse idârî ve siyâsî sistemini tatbik etmişlerdir. Bu hânedânın başı olan Sultan "**pâdişah**" ünvânıyla anılırdı. Bununla beraber "**Şehinşah**", "**Hâkan**" veya sadece "**Şah**" ünvânını kullananlar da görülmüştür. Padişahın ikamet ettiği saraya "**devlethâne**" denilirdi.

Padişah hanımları "**Nurcihan**", "**Begüm**", "**Cihanârâ**" ve "**Tac Mahal**" gibi çeşitli ünvânlarla anılırlardı.

Padişahın askerî ve siyâsî selâhiyetlerini kullanmak üzere bir vekili bulunur ve buna "**vekil'üs saltanat**" adı verilirdi. Merkezde bir büyük divan bulunur ve buna vezir nâmıyla anılan yüksek bir devlet vazifelisi başkanlık ederdi. Bundan başka merkezde ve taşrada muhtelif işlere bakan tâlî divanlar da vardı.

Din işlerini idâre eden vazifeliye "**Sadru's-Sudûr**", askerî işlere bakan üst kademe kumandana ise "**Mir Bahşi**" denilirdi. Makam sahiplerine "**mansapdar**", hassa askerlerine ise "**valâşâhi**" adı verilirdi. Daha evvelki Türk Devletleri dolayısıyla ifâde edildiği gibi Askerî teşkilât aynen daha evvel tafsil edilmiş olan an'anevî ordunun aynısıydı.

Gerek Delhi Sultanlığı'nı deruhte eden muhtelif hanedanlarda, gerekse Bâburşahlar zamanında Hindistan'ın kuzey kesimlerinde büyük bir islâmlaştırma hareketi görülmüştür. Zirâ Moğol istilâları üzerine sıkıntıya giren din âlimleri, kendilerine en yakın bir mıntıka olarak Delhi sultanlarının topraklarına sığınmış ve bu sebeple burada canlı bir ilmî ve dinî faaliyet gerçekleşmiştir. Bu faaliyetler

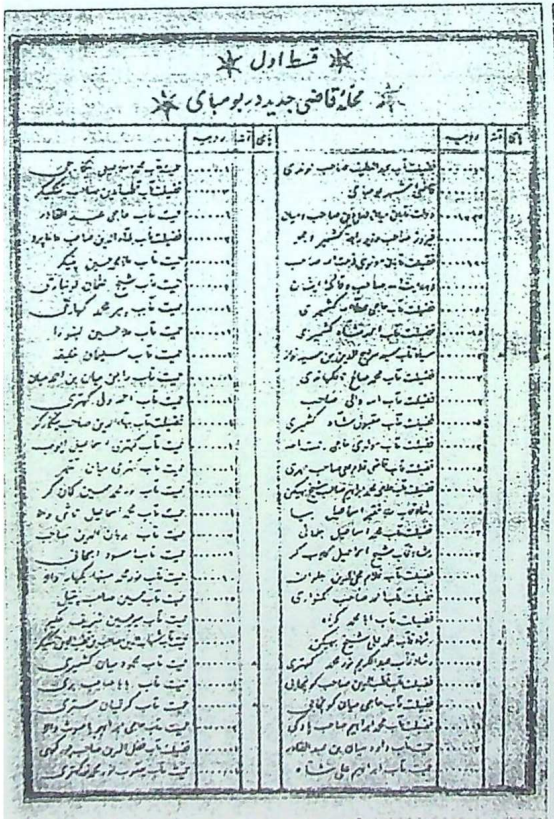
sonucunda bugün islâm klasikleri arasında sayılan pekçok eser vücûda getirilmiştir.

"İslâm'ın yayılmaya başlamasıyla birlikte Hindistan ile diğer İslâm ülkeleri arasında ilmî ve kültürel ilişkiler de gelişme yoluna girerek kısa zamanda ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Delhi Sultanı ***İltutmış****'ın Bağdat'tan kitap getirtme arzusunu bilen Abbasî halifelerinin ona çeşitli eserler gönderdikleri bilinmektedir.* ***Nasır-Lidînillâh*** *da* ***İltutmış****'a Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye'nin müellifi* ***Radıyyüddin es-Sâgânî****'yi elçi olarak yollamıştı. Hâce* ***Reşîdüddin Fazlullah, Alâeddin Halacî****'nin sarayında İlhanlılar'ın elçisi sıfatıyla bulunmuş,* ***Mevlânâ Şemseddin Türk*** *de Mısır'dan Hindistan'a bir deve yükü kitapla birlikte gelmişti.* ***Balaban Han****'ın oğlu* ***Şehzade Muhammed, Sa'dî-i Şîrâzî*** *ile mektuplaşmış,* ***Sultan Muhammed b. Tuğluk Muînüddin el-İmrânî****'yi Şîraz'a elçi gönderip* ***Kadı Adudüddin el-Îcî****'nin yazmakta olduğu* ***el-Mevâkıf*** *adlı eserini kendisine ithaf etmesini istemişti.* ***Muhammed b. Tuğluk*** *Mısırlı âlim ve yöneticilerle ilişki içerisindeydi.*

el-Fetâva't-Tatarhâniyye'den anlaşıldığına göre ***III. Fîrûz Şah Tuğluk*** *zamanında İslâm âleminde yazılan bütün fıkhî eserleri Hindistan'da bulmak mümkündü.* ***Hâfız****'ın şiirleri de daha onun sağlığından itibaren okunuyordu. Orta Asya kökenli Nakşibendiyye tarikatı Hindistan'da* ***İmâm-ı Rabbânî*** *ile yeni bir muhteva kazanmıştı.* ***Abdullah ed-Dihlevî****'nin Delhi'deki hankahında İslâm Dünyası'nın uzak yerlerinden gelen müridlere rastlanıyordu. Bu silsile, onun müridlerinden* ***Hâlid el-Bağdâdî*** *tarafından Ortadoğu'ya getirilmiştir. İran ve Afganistan'da gelişen Hurûfîlik, Noktavîlik, Revşeniyye, İşrâkıyye ve İhvân-ı Safa gibi birçok dinî akım da Hindistan'da yayılma imkânı bulmuştur."*[196]

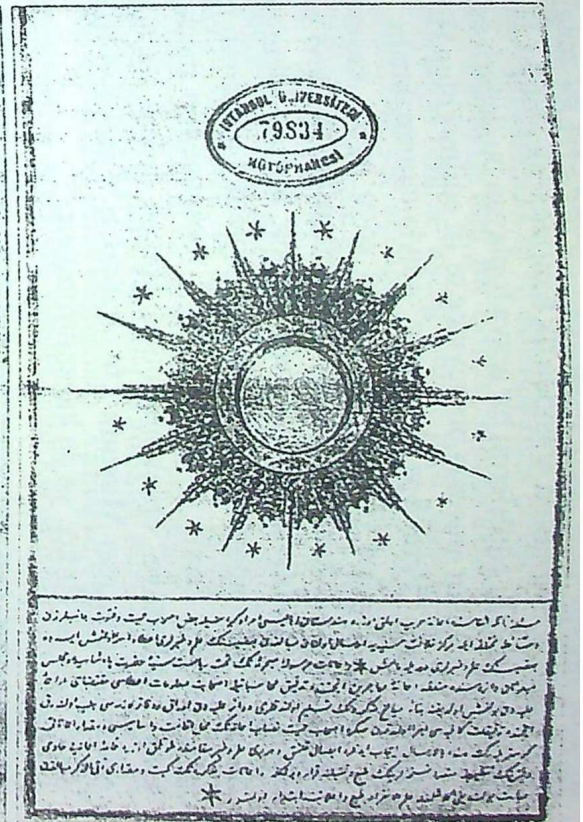
Bu dinî faaliyetler sonucunda Hindistan'da sayısız muhalledât-ı islâmiyeden (islâm klasiklerinden) sayılacak

196 D.İ.A. C. XVIII, sh.88

قسم اول

محمد قاضی جدید در بومبای

Hindistan müslümanlarının Doksanüç Harbi sırasında Osmanlı Devleti'ne yaptıkları yardımların listesini gösteren *Defter-i lâne-i Hindiyye*'nin (İstanbul 1296) ilk sayfaları

eser te'lif edilmiştir ki bunlardan sadece bir ikisinden bahsetmekle iktifâ edelim.

a-Fetevâ-yi Hindiyye veya el Âlemgiriyye

Bâburlular hükümdârı **Âlemgir**'in (1658-1707) emriyle te'lif edilmiş olan "**el-Âlemgiriyye**" isimli eser bu zengin dinî edebiyat mahsulleri arasında ilk hatırlanacak olandır. Hanefî mezhebinin görüşlerini bir araya toplayan bu değerli eser 1664-1672 yılları arasında bir heyetçe te'lif edilmiş olup Hindistan dışında "**Fetevâ-yi Hindiyye**" adıyla tanınmaktadır.

Bu muhalled (klasik) eseri te'lif eden heyet arasında Hindistan'ın meşhur âlimlerinden **Şah Veliyullah Dehlevî**'nin babası **Şah Abdurrahim**'de bulunmaktadır. **Sultan Âlemgir**, bu eserin hazırlanması için iki yüz bin rublelik bir masrafı ihtiyar etmiştir. Eserin te'lifinde Hanefî mezhebinin meşhur kitabı "**el-Hidâye**" örnek alınmıştır. Birçok dillere tercüme edilmiş olan bu eser **Mustafa Efe** tarafından "**Fetevâ-yi Hindiyye**" adıyla Türkçe'ye de kazandırılmıştır.[197]

b-el Fetevâ-t Tatarhâniyye

Bu eser de Delhi Türk sultanlarından Tuğluklular hükümdârı **III. Fîruz Şah** zamanında tahminen 1375 Yılı'nda kaleme alınmıştır. Tatarhâniyye ismiyle anılmasının sebebi şudur; **Tatar Han** adındaki bir genç Horosan Sultanı'nın çocuğu idi. **I. Gıyâseddin Tuğluk Gâzi**, O'nun babasıyla harb etmiş ve birçok Tatar askerini esir almıştı. Esirler arasında bulunan bu genç, Tuğluk askerleri tarafından sultana getirilmiş, O da bunun bir hükümdâr çocuğu pşduğunu öğrenince kendisine evlâd muamelesi yaparak O'nu "**Tatar Melik**" ünvânıyla taltif edip sarayında alıkoymuştu.

Tatar Melik, Tuğluklular idâresinde harblere katılmış ve cesâretiyle nam kazanıp bu devletteki mevkiini sağ-

197 **Mustafa Efe** - Fetevâ-yi Hindiyye, Ankara 1984-88

lamlaştırmıştı. O derecede ki, **III. Fîruz Şah**, O'na **"Han"** ünvânını tevcih etmiştir. Tuğluklular sarayında ilmi teşvik ve ilim adamlarını korumasıyla şöhret yapmış olan **Tatar Han**'ın isteği üzerine te'lif edilmiş olan bu eser, O'na izâfeten **"el-Fetevâ-t Tatarhâniyye"** nâmıyla meşhur olmuştur.[198] Hanefî fıkhı kitaplarından meşhur **"el-Hidâye"** isimli eser esas alınarak te'lif edilmiş olan bu eserin başında ilmin ehemmiyetine dâir bir bölüm bulunmakta, bunun ardından taharetten ferâize kadar bütün fürû' meseleler hakkındaki hükümlere yer verilmiş bulunmaktadır. Bu eserin İstanbul kütüphânelerinde pekçok yazma nüshası mevcuddur.

Moğollar'dan kaçıp Delhi sultanlarına sığınan din âlimleri içinde pekçok da mutasavvıf mevcuddu. Bu sebeple Hindistan'da başta Nakşibendi tarikatı olmak üzere birçok tarikatin yaygınlaştığı görülmüştür. Nakşî tarikati meşâyihinden olan **İmam-ı Rabbanî**, bazı sûfîmeşreb insanların İslâm tasavvufundaki **"vahdet-i vücûd"** görüşünü Hindûlar'ın tesiriyle panteizmle karıştırdıklarını görünce, müslümanları bu ayak kaymasından kurtarmak için vahdet-i vücûd yerine **"vahdet-i şuhûd"** görüşünü ortaya atmıştır.

İslâmî idâreye kavuşturulmuş olan Hindişstan'ın kuzey kesimlerinde Bâtınî gruplar ve bu arada İsmâilîler de büyük bir faaliyet içinde olduklarından, bunlara karşı ehl-i sünnet itikadını korumak maksadıyla pekçok eser te'lif edilmiştir.

Delhi Sultanları'nın hemen hepsinin hükümdârlığı zamanında bu dinî faaliyet neticesinde Hindistan câmi, medrese, dâruşşifâ gibi sayısız dinî mimârî eserlerle bezenmiştir. Bunların birçoğu zamanla ortadan kalkmış veya harabeye uğramışsa da bugün pekçoğu ayaktadır. Türkistan ve Hindû tesirlerinin bileşimiyle meydana getirilmiş olan bu mimârî eserlerin en meşhuru **Tac Mahal**'dir. Tac Mahal'in garip bir inşâ sebebi

198 **Kâtip Çelebi** - Keşf'üz Zünûn, C.I, sh.268

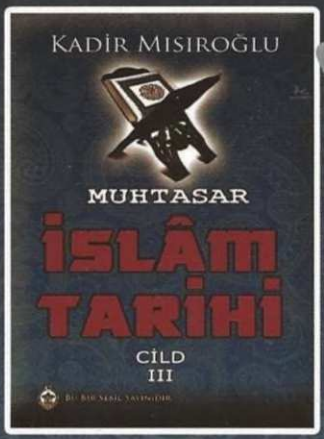
vardır. Bu eser **Şah Cihan**'ın büyük bir sevgiyle bağlı olduğu eşi **Ercümend Bânu Begüm**'ün 1631 Yılı'nda genç yaşında vefâtı üzerine **Şah Cihan** tarafından yaptırılmış, dünyada eşi emsâli olmayan bir türbedir. **Şah Cihan**, genç yaşta ölen bu hanımı için günlerce yas tutacak şekilde derin bir üzüntüye kapılmış ve O'nun nâmını ibkâ için bugün **Tac Mahal**'in inşâ edildiği sahayı bir Hind racasından satın alarak, rivayete göre bizzat çizdiği bir plânla bu eseri meydana getirmiştir.

1632 Yılı'nda başlayan inşaat, yirmi iki yıl sürerek 1654 Yılı'nda tamamlanabilmiştir. İnşaat Osmanlı, İranlı, Suriyeli ve Hindli birçok mimar ve ustanın birlikte çalışmış olmasıyla meydana gelmiş olup, bu heyetin başında **Üstad İsa** veya **Muhammed İsa** adında bir Osmanlı türkünün bulunduğu ve bunun **Mimar Sinan**'ın talebelerinden birisi olduğu târihte yaygın bir kanaattir. Dünya'nın sayılı mimârî eserlerinden biri olan ve bugün dahi hayranlıkla seyredilen bu eser hakkında çeşitli dillerde birçok eser te'lif edilmiştir.

Delhi sultanları zamanında sadece dinî sahada değil aynı zamanda edebiyat sahasında da pekçok eser ortaya konulmuştur ki, bunlar arasında ilk akla gelen "**Bâburnâme**"dir ki, bundan ve **Bâbur**'un diğer eserlerinden alâkalı bahiste kısaca bahsetmiştik.

Delhi sultanları zamanında mebzul bir te'lif faaliyeti görülen sahalardan biri de târih yazıcılığıdır. Gerçekten Delhi sultanlığı yapmış olan bütün hânedânların zamanında târihe dair yazılmış olan eserler saymakla bitmez.

Bilhassa Bâburşahlar zamanında ziraat ve ticâret âleminde de birçok gelişme kaydedilmiş, sulama kanallarıyla ülke refahın zirvesine yükseltilmiştir. Bu gerçekleri kavramak için meşhur Batılı seyyah **Marco Polo**'nun 1492 Yılı'nda uzun ve mâceralı bir seyahatle Bâburşahlar'ın hükümet merkezine vâsıl olduktan sonra yazdıkları kâfidir.

DEĞERLİ OKUYUCU !...
BUGÜN MİLLETLER -ŞAPLA ŞEKERİ BİRLEŞTİRMEK KABİLİNDEN- BLOKLAŞMALARLA ÜSTÜN BİR GÜCE ULAŞMA GAYRETİ PEŞİNDE KOŞMAKTAYKEN İSLAM ÜMMETİNİN -TABİİ VASFI OLMASI LÂZIM GELEN -BİRLİK VE BERABERLİKTEN MAHRUM BULUNMASI HAZİN BİR TECELLİDİR!...
BU DURUM HİÇ ŞÜPHESİZ, ONDOKUZUNCU ASIRDAN İTİBAREN "ÜMMET ŞUURU"MUZUN ZAAFA UĞRATILMASINA MÂNİ OLAMAYIŞIMIZIN TABİİ BİR NETİCESİDİR.

İSLÂM'DAN MATLUB OLAN GÂYENİN KÂMİL BİR SÛRETTE GERÇEKLEŞEBİLMESİ İÇİN BU ŞUURUN İHYA EDİLMESİ İLK VE EN MÜHİM BİR LÂZİMEDİR.
ÜMMETİN PARÇALANMIŞ OLMASININ BİR NETİCESİ OLARAK DÜNYA'NIN BİR ÇOK YERİNDE MÜSLÜMANLAR'IN ZULME MÂRUZ BULUNMASI İLE SÂBİTTİR Kİ BU LÂZİME EN ACİL BİR İHTİYAÇTIR !..
BUNU GİDERMENİN EN MÜESSİR ÇÂRESİNİN İSE, İSLÂMÎ TARİH ŞUURUNUN CANLANDIRILMASI OLDUĞU MUHAKKAKTIR.

İŞTE BU ESER, BÖYLE BİR ZAMANDA VE BÖYLE BİR FÂİDE TEMİNİ MAKSADIYLA YAZILMIŞTIR !
SANA O'NU BEREKETLİ BİR MÜESSİRİYETE MAZHAR OLMASI DİLEĞİ İLE SUNMAKTAN DERİN BİR BAHTİYARLIK DUYMAKTAYIZ !

ISBN 978-975-580-064-6
9 789755 800646
sebilyayinevi.com
Sebil Yayınevi